

Erkin XOJIYEV

MA'MURIY HUQUQ

*O`zbekiston Respublikasi Oliy va o`rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan
darslik sifatida tavsiya etilgan*

Toshkent - 2006

Xojiyev E.T. Ma'muriy huquq. Darslik. – Toshkent, 2006. – b.

Taqrizchilar:

Tursunov A.S. – O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining Mudofaa va xavfsizlik masalalari qo`mitasi raisi, yuridik fanlar doktori

Raxmanov A.R. – O`zbekiston Respublikasi Prezidenti xuzuridagi Davlat va jamiyat qurilishi Akademiyasi “Davlat qurilishi va huquq” kafedrasida mudiri, yuridik fanlar doktori, professor

Ushbu darslikda davlat boshqaruvining mazmun-mohiyati, mamlakatni modernizatsiya va isloh qilish sharoitida ma'muriy huquq fani tushunchasi, ma'muriy huquq tomonidan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlarning o`ziga xos xususiyatlari, ma'muriy huquq subyektlarining huquqiy maqomi, davlat boshqaruvi shakli va uslublari, ma'muriy huquqbuzarlik va ma'muriy javobgarlik, davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlash, shuningdek iqtisodiyot, ijtimoiy-madaniy, ma'muriy-siyosiy va tarmoqlararo sohalarda davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish singari asosiy ma'muriy-huquqiy institutlar yoritib berilgan.

Darslik “Ma'muriy huquq” fani dasturi asosida tayyorlangan bo`lib, o`rta maxsus kasb-hunar ta'limi yo`nalishida ta'lim olayotgan talabalarga, ta'lim muassasalari o`qituvchilariga hamda ma'muriy huquq masalalari bilan qiziquvchi keng kitobxonlar doirasiga mo`ljallangan.

SO`Z BOSHI

O`zbekiston tanlab olgan yo`l - respublika va uning xalqining manfaatlariga mos keladigan, ijtimoiy jihatdan yo`naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishga qaratilgan iqtisoddir. Bozorga o`tilgan sari iqtisodiyotni boshqarish va tartibga solishda davlatning roli jiddiy o`zgaradi. Bozor iqtisodiyotining o`zini o`zi tartibga soluvchi mexanizmlari tobora katta rol o`ynaydi.

Demokratik prinsiplarga asoslangan erkin bozor munosabatlariga o`tish izchil tarzda eskicha tartiblarga barham berish, uning o`rniga yangi bozor tartiblarini bosqichma-bosqich joriy eta borish, iqtisodda, siyosatda, madaniy-ma'naviy hayotda tub islohotlarni amalga oshirish yo`li bilan jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh qilish orqali amalga oshiriladi.

Bu jarayonda fuqaro, jamiyat va davlat o`rtasidagi o`zaro munosabatlarni tartibga solish, davlat organlari faoliyatini yanada takomillashtirish, kadrlarni tayyorlash masalasi birinchi galdagi muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

O`zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"dan kelib chiqqan holda ta'lim sohasida tub islohotlar olib borilib, ta'lim tizimi mazmunini tarkibiy qayta qurish va tubdan yangilash asosiy vazifa etib belgilandi. O'tgan vaqtlar mobaynida o`rta, o`rta-maxsus kasb hunar va oliy ta'limning yangi davlat ta'lim standartlari ishlab chiqildi va tasdiqlandi. Milliy dasturni to'liq ro'yobga chiqarish, mehnat bozorining rivojlanishi va real ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni hisobga olgan holda unga aniqliklar kiritish, tabaqalashtirilgan ta'limga o'tishni to'liq amalga oshirish, ta'lim muassasalarini maxsus tayyorlangan malakali pedagog kadrlar bilan to'ldirishni ta'minlash, ularning faoliyatida raqobatga asoslangan muhitni vujudga keltirish belgilandi.

Bundan tashqari, O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov ko`rsatib o'tganlaridek: "...ta'lim darslikdan boshlanadi. Achchiq bo'lsa ham tan olishga majburmiz, deyarli barcha sohada darsliklarimiz ahvoli bugungi va ertangi kun talablari darajasida emas".

Shu sababli, tayyorlangan "Ma'muriy huquq" darsligi amaldagi qonunchilik asosida davlat boshqaruvining nazariy-huquqiy masalalarini yoritib berishni, boshqaruvni tashkil etish va amalga oshirish amaliyotiga e'tiborni kuchaytirishni, uni qayta tashkil etishning yangi yo`nalishlarini ishlab chiqishni, davlat boshqaruvini kadrlar bilan ta'minlashni samarali tashkil etishni takomillashtirishni nazarda tutadi.

Ma'muriy huquq O`zbekiston Respublikasi huquq tizimining asosiy tarmoqlaridan biri bo`lib, jamiyat va davlat hayotining turli sohalarida boshqaruv faoliyati bilan bog`liq holda vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solishning asosini tashkil etadi.

O`zbekiston Respublikasining barcha sohalarida yuz berayotgan keng ko`lamli islohotlar kabi davlat boshqaruvi sohasidagi islohotlar ham borgan sari chuqurlashib, bozor munosabatlari asosida yangi mustaqil davlatchilikni barpo etish jarayonlari tezlashtirildi.

Kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyatiga o'tish davrida davlat boshqaruvini to'g'ri tashkil etish va uni amalga oshirish – ijtimoiy hayotning barcha jabhalarini erkinlashtirish, jamiyat va davlat oldida turgan asosiy vazifalarni ro'yobga chiqarishda katta ahamiyatga ega.

Davlat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish olib borilayotgan ma'muriy islohotlar bilan bevosita bog'liq bo'lib, boshqaruvning mazmun-mohiyatini o'zgartirish, uning samaradorligini oshirish, boshqaruvda optimal mexanizmni yaratishdan iborat.

“Ma'muriy huquq” darsligida, muallif, davlat boshqaruvi va uning asosiy prinsiplari; ma'muriy huquq predmeti, uslubi, tizimi va manbalari; ma'muriy-huquqiy normalar va munosabatlar; ma'muriy huquq subyektlari; ma'muriy huquqiy shakllar va uslublar; ma'muriy javobgarlik; ma'muriy jarayon va ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha ish yuritish, shuningdek davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlash singari asosiy ma'muriy-huquqiy institutlarga yangicha yondoshgan.

Ushbu darslik huquqshunoslik mutaxassisligi bo'yicha ta'lim olayotgan talabalarga, ta'lim muassasalarining ilmiy xodimlari va o'qituvchilariga, shuningdek ma'muriy huquq masalalari bilan qiziquvchi keng kitobxonlar doirasiga mo'ljallangan.

Muallifdan

UMUMIY QISM

1-BOB. DAVLAT BOSHQARUVINING UMUMIY TAVSIFI

1§. Ijtimoiy boshqaruv tushunchasi

“Ma'muriy huquq” atamasi lotincha “*administratio*” soʻzidan olingan boʻlib, “*boshqaruv huquqi*” maʼnosini anglatadi. Shu sababli, “Ma'muriy huquq” fanining mazmun-mohiyatini ochib berishdan avval boshqaruv, davlat boshqaruvi tushunchalarining mohiyatini anglab olish lozim boʻladi.

Boshqaruv davlat paydo boʻlmasdan oldin vujudga kelgan boʻlib, kimnidir yoki nimanidir yoxud qandaydir faoliyatni “*yoʻnaltirish, unga rahbarlik qilish*” maʼnosini anglatadi.

Huquqshunos olim YU.N.Starilovning fikricha,¹ boshqaruv – bu boshqaruv subyektining boshqaruv obyektiga nisbatan maqsadga muvofiq va doimiy taʼsir etish jarayoni hisoblanadi. Bunda boshqaruv obyekti sifatida turli xildagi hodisalar va jarayonlar, jumladan, inson, jamoa, ijtimoiy jamoatchilik, mexanizmlar, texnologik jarayonlar va boshqalar namoyon boʻlishi mumkin. Boshqaruv subyektining obyektga nisbatan taʼsiri - boshqaruv tizimiga bevosita bogʻliqdir. Boshqaruv tizimi – bu boshqaruv jarayonini taʼminlovchi mexanizm, yaʼni maqsadga muvofiq va kelishilgan holda funksiyalanuvchi oʻzaro bogʻliq elementlardir. Boshqaruv jarayonidagi bu elementlar orqaga qaytish prinsipi asosida yagona tizimga birlashadi.

YU.M.Kozlovning fikricha, boshqaruv nimaga yoki kimgadir rahbarlik qilishdir. Lekin bu boshqaruvning toʻliq mazmunini ochib bera olmaydi. Birinchi navbatda “*rahbarlik qilish*” tushunchasini oʻzining mazmunini, uning funksional ahamiyatini aniqlab olish lozim boʻladi.²

G.V.Atamanchukning fikricha, boshqaruv – bu maqsadga muvofiq, yaʼni insonlar tomonidan oʻzlarining ijtimoiy hayot faoliyatlariga ongli ravishda, oldindan belgilangan tartibda tashkil etish va tartibga solish taʼsiri boʻlib, bevosita (oʻzini oʻzi boshqarish shaklida) yoki maxsus tuzilgan organlar va tuzilmalar (davlat organlari, jamoat birlashmalari) orqali amalga oshirilishi mumkin.³

Ijtimoiy boshqaruv – umumiy boshqaruvning bir koʻrinishi boʻlib, kibernetika fani orqali tadqiq qilinadi. Huquqshunos olim YU.M.Kozlovning fikricha, boshqaruv – bu birinchidan, murakkab tizimga maqsadga muvofiq taʼsir etishdir; ikkinchidan, tashkil etilgan turli tabiatli tizim funksiyasidir.⁴

Murakkab tizim deganda – turli elementlar yigʻindisidan iborat boʻlgan tizim nazarda tutiladi. Boshqaruv jarayoni ham aynan mana shunday murakkab

¹ Baxrax D.N., Rossinskiy B.V., Starilov YU.N. *Administrativnoye pravo: Uchebnik dlya vuzov.* – M.: Norma, 2004. 19-b.

² Alexin A.P., Karmolitskiy A.A., Kozlov YU.M. *Administrativnoye pravo Rossiyskoy Federatsii. Uchebnik.* – M.: ZERSALO, 1998. 4-b.

³ Atamanchuk G.V. *Teoriya gosudarstvennogo upravleniya: Kurs leksiy.* M., 1997. 29-30-b.lar

⁴ Alexin A.P., Karmolitskiy A.A., Kozlov YU.M. *Administrativnoye pravo Rossiyskoy Federatsii. Uchebnik.* – M.: ZERSALO, 1998. 4-b.

harakatchan tizimda o'z ifodasini topadi. U – o'z boshimchalikni bartaraf etish, tashkilotchilikni amalga oshirish, ichki va tashqi omillarning ta'siriga qaramasdan uning sifat jihatdan aniqligini saqlab turish, tizim elementlarini mazkur muhit obyektiv qonuniyatlariga mos kelishini ta'minlash maqsadida kerakdir.

Boshqaruv *axborot* bilan chambarchas bog'liqdir. Tizimning bir normada bo'lishi uchun u axborotni qabul qilish, saqlash, qayta ishlash, yuborish kabi xususiyatlarga ega bo'lishi kerak. Bir butun tizim tarkibiy qismlarining aloqasi va tartibga solinganligiga *axborot* orqali erishish mumkin. Axborot ma'lum bir signallar orqali yuboriladi. Signallar o'zida ma'lum bir harakatlarni amalga oshirishga majbur qiluvchi boshqaruv ta'sirini mujassamlashtiradi.

Boshqaruvning o'ziga xos xususiyatlaridan biri – bu uning *orqaga qaytish (qayta aloqa)*ga, ya'ni maqsadga muvofiqlikni hisobga olish mexanizmi, buyruq va harakatlar natijasiga ega ekanligidir. Bu boshqaruv obyektining holati va buyruqning ijro etilishi to'g'risidagi axborotlarni olish uchun zarurdir. Qayta aloqa sababli tizimda axborot kanallarining chegaralangan zanjiri vujudga keladi, tashqi muhit o'zgarishlariga qarama-qarshi turuvchi belgilangan butunlikka ega bo'ladi. Qayta aloqa orqali keladigan axborot – boshqaruvchiga tizimni tartibga solish, yangi buyruqlarni berish va eskilarini aniqlashtirish imkoniyatini beradi.

Ijtimoiy boshqaruvning mazmun-mohiyati uning o'ziga xos xususiyatlari orqali belgilanadi. Jumladan, YU.M.Kozlov ijtimoiy boshqaruvning ijtimoiy hayotning asosiy omili sifatida uning quyidagi xususiyatlarini ko'rsatib o'tadi:

- *ijtimoiy boshqaruv – insonlarning birgalikdagi faoliyati mavjud bo'lganida amalga oshirilishi mumkin.* Insonlarning birgalikdagi faoliyati, ular o'rtasidagi o'zaro aloqalar, umumiy vazifalarni bajarish, umumiy maqsadga erishish – o'z-o'zidan mavjud bo'lishi mumkin emas. Boshqaruv insonlarni aynan birgalikda faoliyat yuritishi uchun ularni jamoalarga jipslashtiradi;

- *ijtimoiy boshqaruvning asosiy vazifalaridan biri bo'lib – insonlarning birgalikdagi faoliyati va ularning o'zaro aloqasini tashkillashtirish hisoblanadi.* Bu orqali birgalikdagi faoliyat ishtirokchilarining yakka tartibdagi harakatlari muvofiqlashtiriladi, bunday faoliyatni tartibga soluvchi va uning tabiatidan kelib chiquvchi umumiy funksiyalar bajariladi;

- *ijtimoiy boshqaruvning asosiy ta'sir etish obyekti bo'lib – birgalikdagi faoliyat ishtirokchilarining xulq-atvori, ularning o'zaro munosabati hisoblanadi;*

- *ijtimoiy boshqaruv inson xulq-atvorini tartibga soluvchi asosiy vosita sifatida namoyon bo'lib, bu maqsadga ijtimoiy aloqalar orqali erishadi.* Bu aloqalar birinchi navbatda ijtimoiy boshqaruv funksiyalarini amalga oshirish bo'yicha subyekt va obyekt o'rtasida vujudga keladi;

- *ijtimoiy boshqaruv – insonlar, ya'ni boshqaruv munosabatlari ishtirokchilari irodasining bo'ysinishiga asoslanadi.* Chunki ularning munosabatlari ongli-irodali munosabatlardir. Boshqaruvchining irodasi boshqariluvchining irodasiga qaraganda ustundir. Aynan mana shunda ijtimoiy boshqaruvning hokimiyat xususiyatiga ega ekanligi namoyon bo'ladi, ya'ni boshqaruv subyekti – hokimiyat irodasini shakllantiradi va amalga oshiradi, boshqaruv obyekti esa unga bo'ysinadi;

• *ijtimoiy boshqaruv uni amalga oshirishning maxsus mexanizmiga muhtojdir.* Bu boshqaruv subyektlari, ya'ni boshqaruv (davlat yoki jamoat) organlari tariqasida tashkil etilgan ma'lum bir insonlar guruhi tomonidan amalga oshiriladi. Ularning faoliyati o'ziga xos ahamiyatga va maxsus shaklga ega bo'lib, boshqaruv faoliyati hisoblanadi.¹

YU.N.Starilov esa, ijtimoiy boshqaruvning quyidagi o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatib o'tadi:

1) *ijtimoiy boshqaruv* - insonlarni (ma'lum bir individlarni, guruhlarini, jamiyatni) boshqarish bo'lib, insonlar o'zaro munosabatining alohida ko'rinishi hisoblanadi.

Inson – ijtimoiy mavjudotdir. Chunki u jamiyatdan tashqarida mavjud bo'la olmaydi. Inson hayotining muhim xususiyatlaridan biri esa, ijtimoiy hayotning turli sohalarida birgalikda ularning faoliyat yuritishi hisoblanadi. Birlashish – inson mavjud bo'lishining asosiy vositasidir. Insonlarning jamoasi ma'lum bir tashkilot shakliga ega bo'lib, u harakatlarni muvofiqlashtirish va yo'naltirish, uning a'zolari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish, ularni umumiy maqsad sari bo'ysindirishda xizmat qiladi.

Ijtimoiy boshqarish - insonlarga rahbarlik qilishni (masalan, harbiy xizmatga chaqirish, o'quv yurtlariga qabul qilish) anglatadi. Lekin ayrim hollarda u narsalarga ta'sir etish vositasi, ishlab chiqarish jarayonida insonlarning belgilangan faoliyat yuritishini, moddiy boyliklarni taqsimlashni ta'minlovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Boshqaruv subyekti ijtimoiy munosabatlarga insonlarning irodasi va ongi orqali ta'sir etadi;

2) *inson harakati* - ongli, irodali, maqsadga muvofiq harakatdir. Iroda - inson ongini tartibga soluvchi, qo'yilgan maqsadga erishish uchun uning faoliyatini yo'naltiruvchi hislatdir. Birgalikda faoliyat yuritish – yagonalikni, harakatlarning tartibga solinganligini, turli insonlar irodasining oldindan kelishilganligini talab etadi. Maqsadning, irodaning birligi mavjud bo'lganida, harakatlarning yagonaligi bo'ladi.

Ijtimoiy boshqaruvning ikkinchi o'ziga xos xususiyati aynan mana shunda, ya'ni u insonlarning irodasiga ta'sir etish orqali amalga oshiriladi. Ma'lum bir insonlar irodasining boshqalar irodasidan ustun turishi, boshqalarning irodasini bo'ysindirish qobiliyatini hokimiyat deb atashadi. Hokimiyat – bu harakatlarni vertikal iyerarxik muvofiqlashtirish bo'lib, turli insonlarning harakatlarini ta'minlovchi boshqaruvning muhim va zaruriy vositasi hisoblanadi.

Shu o'rinda ta'kidlab o'tish lozimki, "hokimiyat" va "mulkchilik" tushunchalari bir-biriga juda yaqindir. Mulkchilik – mol-mulkdan foydalanish, egalik qilish va tasarruf etish hisoblansa, hokimiyat - inson harakatlaridan foydalanish va tasarruf etishdir;

3) *ijtimoiy boshqaruvning* yana bir xususiyati shundaki, boshqariluvchilarning yuqori darajadagi mustaqillikka, irodaning erkinligiga ega bo'lishidir. Ijtimoiy boshqaruvning obyekti: insonlar, jamoalar – iroda va ongga,

---

¹ Ko'rsatilgan asar. 5-6-b.lar

o`rab turgan muhitni tahlil qilishga, xulq-atvor (yurish-turish)ning ma'lum bir ko`rinishlarini tanlab olish xususiyatiga egadir.

Ijtimoiy tizimda boshqaruv subyektlari va obyektlarining birlashishigina emas, balki ularning o`rni va ijtimoiy roli o`zgarib turishi ham ma'lum bir ahamiyatga ega.

Inson tabiati turli-tumandir, u har xil ijtimoiy munosabatlarning ishtirokchisi sifatida namoyon bo`lishi, turli ijtimoiy o`rinni egallashi, texnik vositalarni hamda ayrim hollarda insonlarni boshqarishi mumkin. Ongli, maqsadga muvofiq rahbarlik qilish hamma vaqt ham inson hayotiy faoliyatining barcha tomonlarini qamrab ola olmaydi, balki boshqaruvni normaidan ortiq amalga oshirish insonga (jamiyat va shaxs rivojlanishiga) zarar keltirishi ham mumkin.

Jamiyatda boshqaruv obyektning mustaqilligini inobatga olgan holda amalga oshirilishi lozim bo`ladi. Turli insonlarning (fuqaro, harbiy xizmatchi, voyaga yetmagan va h.k.lar) boshqaruvdagi mustaqilligi bir xil emas. Lekin hozirgi kunga qadar biron bir boshqaruv subyekti inson faoliyatiga (boshqaruv obyektiga) to`laliq ta'sir eta olmagan.

Jamiyatda boshqaruv bilan bir qatorda fan, san'at, turli xildagi jarayonlar (migratsiya, jinoyatchilik, tabiiy hodisalar) mavjudki, inson faoliyatiga o`z ta'sirini ko`rsatadi;

4) *insonlarni boshqarish* ongli ravishda amalga oshiriladi. Bu jarayonda maqsad va dasturlar ishlab chiqiladi, ularni amalga oshirish vositalari belgilanadi.

Aksariyat hollarda ijtimoiy boshqaruvning maqsadi sifatida tizimni takomillashtirish, uning sifat xususiyatlarini o`zgartirish, muhitni o`zining ehtiyojlariga moslashtirish namoyon bo`ladi.

5) *ijtimoiy boshqaruv* – insonning axborotni to`plashi va saqlashi hamda uni ijtimoiy tarbiya orqali berishidir. Insonlar ajdodlarning tajribasini mustahkamlash, saqlash va keyingi avlodga berish, yakka tartibdagi (individual) tajribani jamoaga qo`llash, uzoq masofaga axborotni tezlik bilan yuborish uchun maxsus vositalarni yaratgan.

Insonlarni boshqarishning turli-tuman ko`rinishlari mavjud bo`lib, u aniq bir shart-sharoitlarda amalga oshiriladi.

Boshqaruv munosabatlari – ijtimoiy munosabatlarning bir turi hisoblanadi.

B.N.Gabrichidze o`zining ilmiy ishlarida boshqaruvning ikki ko`rinishini ko`rsatib o`tadi:

a) *jamiyatni boshqarish (ijtimoiy boshqaruv)* – ijtimoiy hayotga yoki uning ko`p yoxud ayrim sohalariga ta'sir etish, ijtimoiy ishlarni boshqarish;

b) *davlatni boshqarish* – davlat hayotini davlat olib borayotgan siyosatga moslashtirish maqsadida davlatning yoki uning institutlarini maqsadga muvofiq ta'sir etishidir.¹

Demak, yuqoridagilarga asoslanadigan bo`lsak, ijtimoiy boshqaruv turli xildagi xususiyatlarga egadir. Ijtimoiy boshqaruv keng ma'noda – ijtimoiy aloqalarni tashkil etish tariqasida tushuniladi. Bunday ma'noda, ijtimoiy

¹ Gabrichidze B.N., Chernyavskiy A.G., Kim-Kimen A.N. Administrativnoye pravo: Uchebnik. – M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2004. 7-b.

boshqaruvning vazifa va funksiyalari barcha davlat organlari va vakolatli jamoat birlashmalari tomonidan amalga oshiriladi. Ijtimoiy boshqaruvning obyektini – butun jamiyat, undagi ijtimoiy aloqalar tashkil etadi.

Ijtimoiy boshqaruv maxsus ma'noga ham ega bo`lishi mumkin, ya'ni u – davlat faoliyatining bir ko`rinishi hisoblangan davlat boshqaruvi sifatida namoyon bo`ladi.

2§. Davlat boshqaruvi mazmuni va o`ziga xos xususiyatlari

“Davlat boshqaruvi” atamasi milliy va xorijiy adabiyotlarda hamda amaldagi qonunchiligimizda keng qo`llaniladi.

Davlat boshqaruvi tushunchasiga turlicha yondoshish mumkin. Ko`pgina hollarda, davlat boshqaruvi qonun chiqarish va odilsudlov faoliyati doirasidan tashqarida bo`lgan davlat va davlat-hokimiyat subyektlarining faoliyati sifatida namoyon bo`ladi.

Davlat boshqaruvi murakkab harakatchan tizimga ega bo`lib, uning har bir elementi ijtimoiy hayotni tartibga solishda o`z ta'sirini ko`rsatadi.

Davlat boshqaruviga berilgan barcha ta'riflarda uning asosiy mazmuni – *davlatning ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan maqsadga muvofiq amaliy ta'sir etishi* ko`rsatib o`tilgan.

G.V.Atamanchuk davlat boshqaruvining quyidagi uchta zaruriy belgisini ko`rsatib o`tadi:

- 1) boshqaruv ta'siri – davlat-hokimiyati kuchiga tayanadi;
- 2) davlat boshqaruvining jamiyatdagi barcha sohalarni qamrab olishi;
- 3) tizimlilik.¹

YU.N.Starilovning fikricha, davlat boshqaruvi ijro hokimiyatini amalga oshirish maqsadida tashkil etiladi. Tashkiliy nuqtai nazardan, *davlat boshqaruvi* – boshqaruv subyekti (davlat, davlat organlari yoki mansabdor shaxslar)ning boshqaruv obyektini (jamiyat, fuqarolar)ga nisbatan hokimiyat ta'siri hisoblanadi. Yanada aniqlashtiradigan bo`lsak, *davlat boshqaruvi* – bu qonun asosida va uni amalga oshirish maqsadida turli sohalarda (ijtimoiy-madaniy, xo`jalik va ma'muriy-siyosiy qurilish) davlat boshqaruvi funksiyalarini amalga oshiruvchi ijro hokimiyati organlarining maqsadga muvofiq tashkil etilgan, qonunosti, ijrochilik-farmoyish berish va tartibga solishga qaratilgan faoliyatidir.²

YU.M.Kozlovning ko`rsatishicha, davlat boshqaruvi – har qanday davlat faoliyati singari qaror qabul qilish, uni ijro etish va uning ijrosi ustidan kontrolni amalga oshirishdan iboratdir.³

Davlat boshqaruvi, Gabrichidze B.N.ning fikricha, bu davlat nomidan va davlat ko`rsatmasiga binoan amalga oshiriladigan boshqaruv, ya'ni fuqarolik jamiyatini iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirish, inson va fuqarolarning huquqlari va

---

¹ Ko`rsatilgan asar. 35-39-b.lar.

² Ko`rsatilgan asar. 30-31-b.lar

³ Alexin A.P., Karmolitskiy A.A., Kozlov YU.M. *Administrativnoye pravo Rossiyskoy Federatsii*. Uchebник. – M.: ZERSALO, 1998. 7-b.

erkinliklarini muhofaza qilish, huquqiy va demokratik davlatni mustahkamlash sohalarida amalga oshiriladigan ijrochilik va farmoyish berish faoliyatidir.¹

Demak, davlat boshqaruvi keng ma'noda – davlatning tartibga solish faoliyati hisoblanib, maxsus subyektlarning ijtimoiy munosabatlarga ta'sir etishidir. Tor ma'noda esa, davlat boshqaruvi – bu ma'muriy, ya'ni davlat hokimiyati ijro organlarining respublika va ma'muriy-hududiy bo'linmalar doirasidagi faoliyatidir.

Davlat boshqaruvi mazmun-mohiyatini yoritib berishda uning o'ziga xos xususiyatlarini ham ko'rsatib o'tish lozim. *Davlat boshqaruvi quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga egadir:*

1) *davlat boshqaruvi* - ijro hokimiyatini amalga oshirishga qaratilgan hamda qonun chiqarish va odilsudlov faoliyatidan shakli, uslublari va mazmuniga ko'ra ajralib turadigan alohida faoliyat turi hisoblanadi. Davlat boshqaruvi – bu qonunlar va boshqa normativ (qonunosti) hujjatlarni qo'llash bo'yicha olib boriladigan ijrochilik va farmoyish berish faoliyatidir;

2) *davlat boshqaruvi* - huquqni qo'llash bilan bir vaqtda ma'muriy huquq ijodkorligi (huquq o'rnatish) faoliyatini amalga oshiradi. Davlat boshqaruvi organlari huquq ijodkorligi shunda namoyon bo'ladiki, ular vakolat doirasida boshqa huquq subyektlari (boshqaruv obyekti) uchun majburiy bo'lgan xulq-atvor qoidalarini ishlab chiqadilar va tasdiqlaydilar, ularning bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshiradilar, ma'muriy yurisdiksiyaviy (huquqni himoya qilish) faoliyatni yuritadilar;

3) *davlat boshqaruvi* – qonunlarni ijro etish, shuningdek, fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilish zarurati vujudga kelgan hamma joyda amalga oshiriladi. Davlat boshqaruvi davlat va jamiyat hayotining muhim sohalarda – xo'jalik-iqtisodiy qurilish, ijtimoiy-madaniy va ma'muriy-siyosiy sohalarda amalga oshiriladi. Davlat boshqaruvi nafaqat davlatga qarashli bo'lgan obyektlarni, balki nodavlat notijorat va boshqa tashkilotlarni ham qamrab oladi (bunda davlat boshqaruvi tartibga solish va kontrol-nazorat faoliyati sifatida namoyon bo'ladi);

4) *davlat boshqaruvi* – bu ijro hokimiyati funksiyalanishining obyektiv qonuniyatlariga asoslangan va davlat manfaatlarini, fuqarolar huquqlari va erkinliklarini, jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan doimiy va rejali faoliyatdir. Davlat boshqaruvi jarayonida davlat vazifalari va funksiyalari amalga oshiriladi;

5) *davlat boshqaruvi* – davlat tomonidan tuziladigan va yagona davlat boshqaruvi organlari tizimini tashkil etadigan ijro hokimiyati organlari tomonidan amalga oshiriladi. Davlat nomidan va davlat ko'rsatmasiga binoan harakat qiladigan ushbu organlar davlat-hokimiyat xususiyatiga ega bo'lgan vakolatlarga ega bo'ladilar va kompetensiya doirasida faoliyat yuritadilar;

6) *davlat boshqaruvi* – qonuniylik prinsipiga amal qiladi, ya'ni ijro hokimiyati organlarining faoliyati qonunlarga va boshqa normativ hujjatlarga

---

¹ Gabrichidze B.N., Chernyavskiy A.G., Kim-Kimen A.N. Administrativnoye pravo: Uchebnik. – M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2004. 12-b.

asoslanadi. Boshqaruv faoliyati davlat organlari tomonidan faqatgina ularga berilgan vakolat doirasidagina amalga oshiriladi;

7) *davlat boshqaruvi* – vertikal (subordinatsiyaviy, iyerarxik) va gorizontal aloqalar va munosabatlar asosida tashkil etiladi. Boshqaruv jarayonida eng ko'p tarqalgan munosabatlar vertikal bo'lib, boshqaruv subyektlarining ma'muriy va intizomiy bo'ysinuvi asosida vujudga keladi. Oxirgi vaqtlarda boshqaruv jarayonida boshqaruv subyektlarining tengligiga asoslangan yangi shakldagi gorizontal munosabatlarning vujudga kelishini ham kuzatish mumkin (masalan, ijro hokimiyati organlari o'rtasida vakolatlarni qayta taqsimlash, ommaviy yoki ma'muriy-huquqiy shartnomalarni tuzish va h.k.lar);

8) *davlat boshqaruvi* – tashkil etish prinsipiga asoslanadi, ya'ni unga butun boshqaruv mexanizmining maqsadga muvofiq va doimiy funktsiyalanishini ta'minlovchi xilma xil shakllar xosdir. Davlat boshqaruvi organlarining tashkillashtirish faoliyati ham tashqi, ham ichki ma'muriy funksiyalarni ijro etishni o'z ichiga oladi;

9) *davlat boshqaruvi* – yurisdiksiyaviy xususiyatga ega bo'lgan vakolatlarni ham o'z ichiga oladi, ya'ni ijro hokimiyati organlari tomonidan “*majburlovchi*” boshqaruvni amalga oshirishning ma'muriy tartibini (suddan tashqari) ta'minlaydi (masalan, ma'muriy jazo yoki ma'muriy ogohlantiruv yoxud ma'muriy cheklov choralarini qo'llash).

Davlat boshqaruvi davlat faoliyatining bir ko'rinishi hisoblanar ekan, unga davlat funktsiyalari xos bo'lib hisoblanadi. Lekin shu bilan birga, boshqaruvning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiquvchi funktsiyalar ham mavjud.

Boshqaruv funktsiyalari – bu boshqaruv subyektlarining boshqaruv obyektiga nisbatan aniq yo'naltirilgan ta'sir etishi (tashkil etish, tartibga solish, nazorat qilish) hisoblanadi.

Boshqaruv funktsiyalari aniq mazmunga ega bo'lib, boshqaruvning uslublari va shakllari yordamida (masalan, majburlov choralari, huquqiy aktlarni qabul qilish, bo'ysinuvchilik ta'siri va h.k.lar) amalga oshiriladi.

Davlat boshqaruvining asosiy funktsiyalari jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1) *davlat boshqaruvi organlari faoliyatini axborot bilan ta'minlash funktsiyasi*, ya'ni davlat boshqaruvi faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan axborotni yig'ish, olish, qayta ishlash va baholash;

2) *davlat boshqaruvi tizimi rivojlanishining istiqbolini belgilash funktsiyasi*. Istiqbolni belgilash – bu professional tajriba va amaliyot hamda ilmiy-nazariy yutuqlarga asoslangan ma'lumotlarga tayanib, davlat boshqaruvi va boshqaruv organlari faoliyati rivojlanishidagi o'zgarishlarni, shuningdek, ma'lum bir hodisalar va jarayonlarning natijalarini oldindan ko'ra bilishdir. Istiqbolni belgilash boshqaruv qarorlarini qabul qilishda juda muhimdir. Boshqaruvning bu funktsiyasiz ijtimoiy jarayonlarning natijalarini, istiqboldagi jamiyat holatini, davlat organlari faoliyatining samaradorligini aniqlash mumkin emas;

3) *rejalashtirish funktsiyasi* – bu davlat boshqaruvi tizimidagi u yoki bu jarayonlarning yo'nalishlarini, rivojlanishning sifat va miqdor ko'rsatkichlarini, davlat funktsiyalarining amalga oshirilishini belgilash hisoblanadi. Bundan

tashqari, rejalashtirish funksiyasi orqali davlat faoliyati va boshqaruvini takomillashtirish va isloh qilishning maqsad va vazifalari hamda yo`nalishlari belgilanadi. Mazkur funktsiyani amalga oshirish jarayonida davlat boshqaruvi turli sohalaridagi aloqalarning rivojlanish dasturlari, shuningdek, davlat boshqaruvi organlari faoliyati va tuzilishini o`zgartirish hamda yaxshilash bo`yicha dasturlar ishlab chiqiladi;

4) *tashkil etish funksiyasi* – bu o`rnatilgan tartib va prinsiplarga asoslanib davlat boshqaruvi tizimini shakllantirish, boshqaruv tizimida boshqaruvchi va boshqariluvchining tuzilishini belgilashdir. Tor ma'noda, tashkil etish – davlat organlari, davlat personalni, davlat boshqaruvi jarayonlari tuzilishini belgilash hisoblanadi. Tashkil etish faoliyati – davlat boshqaruvi organlarining funksiyalanishini ta'minlovchi harakatlar va qarorlarni o`z ichiga oladi;

5) *farmoyish berish funksiyasi*, ya'ni davlat organlari vakolatlarini va mansab majburiyatlarini amalga oshirish, davlat faoliyatining belgilangan tartibini ta'minlash bo`yicha vujudga keladigan boshqaruv munosabatlarini kundalik tartibga solishdir. Farmoyish berish – bu rahbar davlat xizmatchilari (mansabdor shaxslar) tomonidan tegishli ko`rsatmalarni berishdir;

6) *rahbarlik qilish funksiyasi* – davlat organlari (davlat xizmatchilari), boshqariluvchi obyektlar faoliyatining va ayrim harakatlarining qoidalarini va normalarini o`rnatish hisoblanadi. Rahbarlik qilish bilan bir qatorda “*umumiy rahbarlik*” atamasi ham mavjud. Umumiy rahbarlik – bu davlat faoliyati mazmunini belgilashdir;

7) *muvofiqlashtirish funksiyasi* – bu turli davlat boshqaruvi organlari (davlat xizmatchilari) faoliyatini davlat boshqaruvining umumiy maqsad va vazifalarini amalga oshirish uchun yo`naltirishdir. Muvofiqlashtirish orqali boshqaruv faoliyatining tizimi tashkil etiladi va uning funksiyalanishi ta'minlanadi. Masalan, bir necha mustaqil davlat organlari mavjud bo`lib, ularning har biri o`zining tashkiliy tuzilmasiga, maqsad va vazifalariga ega bo`lsa hamda ma'lum bir muammoni ularning birgalikdagi faoliyati orqali hal etish lozim bo`lganda, muvofiqlashtirish vakolatiga ega bo`lgan davlat organini tashkil etish ehtiyoji vujudga keladi;

8) *kontrol qilish funksiyasi* – davlat boshqaruvi tizimi va uning tuzilishining o`rnatilgan standart va normalarga mos kelishi yoki mos kelmasligini, davlat organlari faoliyatini va ayrim boshqaruv subyektlari harakatining natijalarini, davlat boshqaruvida belgilangan va amalga oshirilgan holatlarni o`rganish va baholashdir. Kontrol qilish – bu boshqaruv faoliyatining sifati ustidan kuzatish, kamchilik va xatolarni hamda boshqaruv harakatlarining va qabul qilingan aktlarning qonuniylik va maqsadga muvofiqlik prinsiplariga mos kelishini aniqlashdan iborat. Davlat faoliyatining ma'lum bir sohalarida u yoki bu harakatlarni amalga oshirish ustidan davlat hokimiyati organlari kontrolni o`rnatadilar. Kontrolni amalga oshirish vaqtida ketma-ketlik, asoslantirilganlik, oshkorlik, obyektivlik, qonuniylik va tezkorlikka amal qilish kerak. Kontrolning keng tarqalgan ko`rinishlaridan biri - *nazorat* hisoblanadi. Nazorat odatda, ma'lum bir harakatlarning (qarorlarning) qonuniyligini tekshirish maqsadidagina amalga

oshiriladi (*kontrol va nazoratning mazmuni va o`ziga xos xususiyatlari ushbu darslikning 26-bobida ko`rsatib o`tilgan*);

9) *tartibga solish funksiyasi* – bu davlat boshqaruvi tizimini va uning funksiyalanishini tashkil etish jarayonida boshqaruv uslublari va usullaridan foydalanishdir. Tartibga solish – jamoat tartibini va xavfsizligini, iqtisodiy munosabatlar ishtirokchilarining tengligini, demokratik raqobat asoslarini, fuqarolar huquq va erkinliklarini ta'minlash maqsadida boshqaruv obyektlari hamda turli huquq subyektlari uchun umummajburiy bo`lgan ko`rsatmalarni o`rnatish hisoblanadi. Tartibga solish funksiyasi bir necha yo`nalishlarda amalga oshirilishi mumkin. Masalan, normativ huquqiy akt orqali ma'lum bir sohadagi xulq-atvor qoidalarini belgilash yoki boshqaruvning aniq jarayonlarini (sertifikatlash, litsenziyalash, soliqa tortish, ro`yxatga olish va h.k.lar) o`rnatish;

10) *hisobga olish funksiyasi* – miqdor shaklida ifodalangan axborotlarni, moddiy resurslar harakatini, boshqaruv faoliyatini amalga oshirish natijalarini, davlat organlari vakolatlarini, davlat boshqaruv qarorlarini, boshqaruv uchun muhim ahamiyatga ega bo`lgan hujjatlarning mavjudligi va harakatini inobatga olishdir. Hisobga olish funksiyasi - qandaydir predmetlarning, hujjatlarning, faktlarning mavjudligini aniqlash uchun qo`llaniladi.

3§. Davlat boshqaruvining asosiy prinsiplari

Davlat boshqaruvining o`ziga xos xususiyatlarini uning prinsiplarida ko`rishimiz mumkin. Har qanday davlat faoliyati singari davlat boshqaruvi ham, ma'lum bir prinsiplarga tayangan holda amalga oshiriladi.

Prinsiplarga bo`ysinishlik xosdir. Boshqaruv prinsiplari obyektiv qonuniylikni aniqlashning va undan aql-idrok bilan foydalanish shakllaridan biri bo`lib hisoblanadi.

Prinsiplarga so`zsiz rioya qilish lozimdir. Agar boshqaruv prinsiplari buzilsa, u bevosita amaliy vazifalarni xal etishga to`sqinlik qiladi.

Boshqaruv prinsiplari turli-tumandir. Shu bilan birga, ular chambarchas bog`liqdir. Prinsiplarning bazi birlariga rioya qilish boshqalarining amalga oshirilishiga ko`maklashadi va aksincha, ma'lum bir prinsipga rioya etmaslik boshqalarining buzilishiga olib keladi.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va boshqa qonunlarini tahlil qiladigan bo`lsak, davlat boshqaruvining quyidagi asosiy prinsiplarini ko`rsatib o`tishimiz mumkin:

1) *qonunning ustunligi va hamma uchun majburiyligi prinsipi.* Bu prinsipga asosan O`zbekiston Respublikasining barcha qonunlari va boshqa huquqiy normalari muqaddas bo`lib, ularga barchaning amal qilishi lozim. Bu prinsip asosiy qonunimiz bo`lgan – Konstitutsiyaning 15-moddasida o`z ifodasini topgan. Unga binoan O`zbekiston Respublikasida O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlarining ustunligi so`zsiz tan olinadi. Davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko`radilar.

Jamiyatda qonuniylik va huquqiy tartibot tantana qilmasa, shaxsning huquq va erkinliklari qat'iy intizom, ichki uyushqoqlik va mas'uliyat jihatidan ustuvor bo'lmasa, qonunlar va milliy an'analar, urf-odatlar, umuminsoniy qadriyatlar hurmat qilinmasa, demokratik huquqiy davlatni barpo etib bo'lmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda u asosda qabul qilingan qonunlar oldida barcha birday mas'uldir. Qaysi bir jamiyatda qonunlar bajarilmay qog'ozda qolib ketsa, unday jamiyat aslo ravnaq topmaydi, adolatga erisha olmaydi. Qonun amalda bo'lishi kerak. Qonun qabul qilindimi, uning ijrosi ham qat'iy bo'lmog'i lozim. Aynan shu yerda davlat boshqaruvining asosiy vazifasini ko'rishimiz mumkin, ya'ni davlat boshqaruvi - O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va boshqa qonunlarini ijro etishga xizmat qiladi.

Demokratik huquqiy davlatning eng muhim belgilaridan biri - barcha fuqarolarning qonun oldida tengligi, Konstitutsiya va qonunlarning ustunligini ta'minlashdir. Konstitutsiya va qonunlarning ustuvorligi:

birinchidan, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida qonunning qat'iy hukmronligini, hech kim, hech bir davlat organi, mansabdor shaxs, fuqaro qonunga bo'ysinish majburiyatidan holi bo'lishi mumkin emasligini anglatadi;

ikkinchidan, asosiy ijtimoiy, eng avvalo iqtisodiy va siyosiy munosabatlar faqat qonun yo'li bilan tartibga solinadi, uning barcha ishtirokchilari esa hech bir istisnosiz huquq normalarini buzganlik uchun huquqiy javobgarlikka tortiladi.

Konstitutsiya va qonunlarning pirovard maqsadi inson, uning huquq va erkinliklarini ta'minlashdan iborat bo'lmog'i lozim. Zotan ulug' bobokalonimiz Amir Temur ta'kidlaganidek, "Qayerda qonun hukmronlik qilsa, shu yerda erkinlik bo'ladi".

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov O'zbekistonda yangi jamiyat qurish va bozor iqtisodiyotiga o'tish uchun barcha kishilarning qonunga amal qilishini muhim prinsip deb hisoblab, o'zining "Qonun va adolat ustuvorligining hayotbaxsh manbai" nutqida: "Qonun, yana bir bor qonun - kattayu kichik, jinsidan, millati, e'tiqodi va mansabidan qat'i nazar, - barchamiz uchun ustuvor bo'lmog'i darkor!", - deb ko'rsatadi¹;

2) qonuniylikning yagonaligi prinsipi. Bu prinsip O'zbekiston Respublikasi hududida qonunlar bir xilda qo'llanilishini, barcha fuqarolarning qonun oldida tengligini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasiga binoan O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, qonun oldida tengdirlar.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, ijtimoiy-siyosiy hayotning barcha jabhalarini demokratlashtirish yo'liga o'tdi. Jahon tajribasidan ma'lumki, insonning asosiy huquq hamda erkinliklarini qat'iy himoya qilmasdan va uni amalda ta'minlamasdan turib, jamiyatni demokratlashtirish mumkin emas.

Inson huquqlarini tushunib yetish uchun nihoyatda muhim bo'lgan odamlarning tabiiy tengligi g'oyalari qadim yunon mutafakkirlari Protogor,

¹ Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. T.7. - T.: "O'zbekiston", 1999. 252-b.

Antifon, Likofon va qadim Xitoy donishmandi Konfutsiy siyosiy hamda huquqiy ta'limotlarida ilgari surilgan. Huquq subyekti va qonun oldidagi tenglik tushunchalarini ishlab chiqishdagi xizmatlar qadimgi Rim huquqshunoslariga tegishli. Sitseron "Hamma qonun ta'siri ostida bo'lishi kerak", deb ta'kidlagan edi.

O'zbekiston Respublikasida qonunning yagonaligi va barcha fuqarolarning qonun oldida tengligi:

birinchidan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari uning barcha hududida amal qilishini hamda boshqa normativ huquqiy hujjatlar qonun asosida qabul qilinib, ularga zid bo'lmasligini, talab qiladi;

ikkinchidan, O'zbekiston qonunlari uning ijtimoiy va davlat tuzumini, barcha millat va elatlarning manfaatlarini qo'riqlaydi;

uchinchidan, O'zbekiston Respublikasining butun hududida qonunlar bir xilda qo'llaniladi;

3) *davlat boshqaruvining xalq manfaatlarini yo'lida amalga oshirilishi prinsipi.* Konstitutsiyaning 7-moddasiga binoan xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbaidir. O'zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko'zlab va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat bergan idoralar tomonidagina amalga oshiriladi.

Huquqiy demokratik davlatlarning olib boradigan siyosatlarini xalqning xohish-irodasi belgilab berishi lozim. Mazkur siyosat inson va jamiyatning farovonligini, O'zbekistondagi barcha fuqarolarning farovon turmushini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak. Jumladan, Konstitutsiyaning 14-moddasida davlat o'z faoliyatini inson va jamiyat farovonligini ko'zlab, ijtimoiy adolat va qonuniylik prinsiplari asosida amalga oshiradi, deb ko'rsatilgan;

4) *davlat boshqaruvida xalqning ishtiroki prinsipi.* O'zbekiston Respublikasida qonuniylikni ta'minlashda va huquqiy tartibotni mustahkamlashda keng omma ishtirok etadi. Bu holatni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining bir necha moddalarida ko'rishimiz mumkin. Jumladan, Konstitutsiyaning 9-moddasiga binoan jamiyat va davlat hayotining eng muhim masalalari xalq muhokamasiga taqdim etiladi, umumiy ovozga (referendumga) qo'yiladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 32-moddasiga binoan esa, O'zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita va o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga ega. Bunday ishtirok etish o'zini o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish va davlat organlarini tashkil etish orqali amalga oshiriladi.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish tizimini bosqichma-bosqich shakllantirish - mamlakatimizda huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini shakllantirishning muhim omilidir. "Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari" degan siyosiy konsepsiyaning asl mohiyati jamiyatni boshqarishda asta-sekin nodavlat tashkilotlari va fuqarolarning ishtirok etishini tobora kengaytirishda ko'rinadi. Barcha demokratik davlatlarda bo'lgani kabi bizning davlatimizda ham jamiyat hayotida nodavlat va jamoat tizimlarining mavqe oshib bormoqda.

Konstitutsiyaning 35-moddasiga binoan esa, har bir shaxs bevosita o'zi va boshqalar bilan birgalikda vakolatli davlat organlariga, muassasalariga yoki xalq

vakillariga ariza, taklif va shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqiga ega. Demak, fuqarolarning siyosiy faolligi davlat organlariga, ularning mansabdor shaxslariga murojaat qilishi orqali ham amalga oshiriladi;

**5) *davlat boshqaruvining aholi madaniy darajasi bilan bog`liqligi prinsipi.*** Qonuniylik aholi madaniy darajasi bilan, davlat organlari, jamoat birlashmalari, mansabdor shaxslar va fuqarolarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati bilan bog`liq bo`ladi.

Insonlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati qancha yuqori bo`lsa, qonuniylik va huquq tartibot ta'minlanadi, qonun buzilishi shunchalik kam bo`ladi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997 yil 25 iyundagi “Huquqiy tarbiyani yaxshilash, aholining huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish, huquqshunos kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, jamoatchilik fikrini o`rganish ishini yaxshilash haqida”gi Farmon¹ga ko`ra huquqiy demokratik davlat qurilishi, qonunchilikni mustahkamlash va ijtimoiy adolat qaror topishini ta'minlash, ma'naviy va madaniy rivojlanishning ustuvor yo`nalishlarini belgilash, amalga oshirilayotgan islohotlarni yangi mazmun bilan boyitish, aholining huquqiy bilimi va ongini yuksaltirish, jamiyatni siyosiy faolligini oshirish, huquqshunos kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish va jamoatchilik fikrini o`rganish borasidagi ishlarni yaxshilash maqsadida:

a) aholining huquqiy madaniyatini oshirish va huquqiy tarbiyasini yaxshilash yuzasidan olib borilayotgan ishlar - davlat siyosatining asosiy yo`nalishlaridan biri sifatida belgilandi;

b) respublikada huquqiy davlat qurilishi yo`lida olib borilayotgan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy islohotlar va bu borada qabul qilingan qonunlar mohiyatini aholi tomonidan chuqur anglab yetishiga har tomonlama ko`maklashish - davlat boshqaruv, huquqni muhofaza qilish idoralari, o`quv yurtlari hamda huquqshunos olimlarning eng dolzab vazifasi ekanligi ko`rsatib o`tildi.

Aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini rivojlantirish uchun O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 1997 yil 29 avgustda “Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi”<sup>2</sup> to`g`risidagi qarori ham qabul qilindi. Milliy dasturning asosiy vazifasi sifatida - huquqiy ta'lim va huquqiy tarbiya tizimini takomillashtirib, keng xalq o`rtasida huquqiy tarbiyani mustahkamlab, aholi madaniy darajasini ko`tarish vazifasi belgilab qo`yildi;

**6) *davlat boshqaruvining demokratik jarayonlar bilan bog`langanligi prinsipi.*** Davlat boshqaruvi demokratiya bilan uzviy bog`liqdir. Xalq davlat hokimiyatini o`zi ishonch bildirib saylagan O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va O`zbekiston Respublikasi Prezidenti hamda hokimiyat organlari orqali amalga oshiradi.

O`zbekiston Respublikasida ijtimoiy hayot siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanadi.

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari. 1995-1999. T., Adolat, 2000, 153-157-betlar.

² O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. 1997, №9.

Davlat boshqaruvi - demokratik tartiblarga bo'ysinishni talab qiladi, demokratik tartiblar, o'z navbatida, qonuniylikni mustahkamlash va rivojlantirishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan O'zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko'ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmati va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi. Demokratik huquq va erkinliklar Konstitutsiya va qonunlar bilan himoya qilinadi.

Ba'zi bir huquqshunos olimlar davlat boshqaruvining asosiy prinsiplari bilan bir qatorda, tashkiliy prinsiplarni ham ko'rsatib o'tishadi. Masalan, X.R.Alimov o'zining ilmiy ishlarida, davlat boshqaruvining quyidagi tashkiliy prinsiplarini yoritib beradi:

- *funksiya va vakolatlarni taqsimlash prinsipi*. Mazkur prinsip orqali davlat boshqaruv organlari o'rtasida vakolatlar hamda funksiyalar taqsimlanadi. Har bir davlat organi, shu jumladan davlat boshqaruvi organlari o'zlarining oldida turgan maqsad va vazifalarni amalga oshirish uchun, o'zining quyi tuzilmasi o'rtasida vakolatlarni taqsimlashi lozim;
- *kompetensiya doirasida javobgarlik prinsipi*. Ushbu prinsip davlat organlari, ularning mansabdor shaxslarining berilgan vakolat doirasida javobgarlikka tortilishi mumkinligini nazarda tutadi;
- *boshqaruvda sohaviylik va hududiylikni inobatga olish prinsipi*. Mazkur prinsip davlat boshqaruvi qaysi sohada va qanday shaxslar doirasi bo'yicha amalga oshirilishini belgilab beradi;
- *kollegiallik prinsipi*. Amaldagi qonun hujjatlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, har bir davlat boshqaruvi organida yakka tartibda amalga oshiriladigan boshqaruv bilan bir vaqtda, kollegial boshqaruv ham mavjuddir. Davlat boshqaruvining deyarli barchasida turli ko'rinishdagi kengash va hay'atlar tuziladi. Kengash va hay'atlar tomonidan amalga oshiriladigan boshqaruv - kollegial boshqaruv hisoblanadi.¹

Davlat boshqaruvining prinsiplari yuridik adabiyotlarda turlicha ko'rsatib o'tilgan. Lekin ularning barchasi bir maqsad sari yo'naltirilgan bo'lib, davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirishni tartibga soladi.

Nazorat uchun savollar

1. Boshqaruvning umumiy tushunchasi.
2. Ijtimoiy boshqaruvning o'ziga xos xususiyatlari.
3. Davlat boshqaruvi tushunchasi.
4. Davlat boshqaruvining o'ziga xos xususiyatlari.
5. Davlat boshqaruvi funksiyalari.
6. Davlat boshqaruvining asosiy prinsiplari.
7. Davlat boshqaruvining tashkiliy prinsiplari.

---

¹ X.R.Alimov. Ma'muriy huquq. Darslik. Toshkent, 1995. 6-b.

2-BOB. MA'MURIY HUQUQ – HUQUQ TARMOG`I SIFATIDA

1§. Ma'muriy huquq tushunchasi, predmeti, uslubi va tizimi

Oldingi bobda ko`rsatib o`tilganidek, ma'muriy huquq davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonidagi ijtimoiy munosabatlarni, ya'ni davlat organlarining ijro etish va farmoyish berish faoliyatida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi.

Davlat boshqaruvi o`z mohiyatiga ko`ra ijtimoiy hayotning eng muhim tomonlarini qamrab oladi. Bu jarayonda xo`jalik tashkilotchilik, ijtimoiy-madaniy ishlar amalga oshiriladi, mamuriy-siyosiy masalalar hal qilinadi.

Davlat boshqaruvini tashkil etish va boshqaruvni amalga oshirish jarayonida vujudga keladigan turli-tuman ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig`indisi - *ma'muriy huquq* tarmog`ini tashkil etadi.

Davlat boshqaruvi sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga solish – munosabatlarning barcha ishtirokchilari uchun majburiy bo`lgan xulq-atvor qoidalarini ma'muriy huquq normalarida mustahkamlash yo`li bilan amalga oshiriladi. Bunday qoidalarni o`rnatish orqali, davlat boshqaruvi va u bilan bog`liq bo`lgan munosabatlarda vujudga keladigan funksiyalarni amalga oshirishning muayyan huquqiy tartibini yaratadi.

Davlat boshqaruvi organlarining ijro etish va farmoyish berish faoliyatining samaradorligini oshirishga karatilgan tadbirlarning deyarli barchasi ma'muriy huquq normalari yordamida amalga oshiriladi.

Ma'muriy huquq – huquq tizimining yirik, murakkab va rivojlangan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Bu, uning tartibga solinuvchi predmetining o`ziga xos xususiyatlaridan, munosabatlarning keng qamrovliligidan kelib chiqadi. Ijro hokimiyati, boshqaruv faoliyati va boshqaruvning o`zi davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab olganligi sababli, ma'muriy huquq - huquq tizimida markaziy o`rinni egallaydi hamda boshqa huquq tarmoqlariga ta'sir ko`rsatadi yoki, aksincha, ularning ta'siriga uchraydi.

Ma'muriy huquq normalari davlat huquqi normalaridan kelib chiqqan holda, avvalo davlat boshqaruviga xos bo`lgan xususiyatlarni va uning boshqa davlat faoliyati turlari bilan (konunchilik, sud, prokuror nazorati) o`zaro munosabatini, shuningdek, davlat boshqaruvi prinsiplarini mustahkamlaydi.¹

Ma'muriy huquq – davlat huquqi normalarini yanada aniqlashtirib va to`ldirib, fuqarolarning ko`pgina hukuk va majburiyatlarini, ularning boshqaruv organlari orqali amalga oshirish mexanizmini hamda ushbu huquqlarni har kandy buzilishlardan himoya qilishni belgilaydi.

Ma'muriy huquq – davlat organlarini tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish tartibini, uning vazifa va maqsadlarini, vakolatlari hamda huquqiy

¹ *Qarang*: V.J.Xudoyberdiyeva, E.T.Hojiyev. Ma'muriy huquq. O`quv qo`llanma. T., TDYUI nashriyoti, 2000. 35-36-b.lar

maqomining boshqa tomonlarini, tuzilishi va faoliyat jarayonini belgilab beradi.

Ma'muriy huquq nafaqat boshqaruvni, balki boshqariluvchi faoliyatni ham tartibga soladi.

Demak, *O`zbekiston Respublikasi ma'muriy huquqi* – bu O`zbekiston Respublikasi huquq tizimining mustaqil tarmog`i bo`lib, davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig`indisidan iborat.

Ma'muriy huquq ma'lum bir ijtimoiy munosabatlar guruhini tartibga solib, mazkur munosabatlar uning predmetini tashkil etadi.

Ma'muriy huquq fani olimlarining aksariyati¹, ma'muriy huquqning predmetiga davlat boshqaruvi jarayonida vujudga keladigan quyidagi ijtimoiy munosabatlar guruhini kiritadi:

1) *tashkiliy jihatdan biri ikkinchisiga bo`ysinadigan davlat boshqaruvi organlari o`rtasidagi munosabatlar* (masalan, vazirlik va davlat qo`mitalarining ularga bo`ysingan boshqarma va bo`limlari o`rtasida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlar);

2) *bir-biriga bo`ysinmaydigan davlat boshqaruvi organlari o`rtasidagi munosabatlar* (masalan, ikki vazirlik, vazirlik va davlat qo`mitasi o`rtasida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlar);

3) *davlat boshqaruvi organlari va ularga bo`ysinadigan korxonalar, muassasa va tashkilotlar o`rtasidagi munosabatlar*;

4) *davlat boshqaruvi organlari va jamoat birlashmalari o`rtasidagi munosabatlar*;

5) *davlat boshqaruvi organlari va fuqarolar o`rtasidagi munosabatlar*.

Huquq tizimida huquq tarmoqlariga ajratishning asoslaridan yana biri – bu huquqiy tartibga solish uslubidir.

Har bir huquq tarmog`ining huquqiy tartibga solish predmeti o`ziga xos xususiyatlarga ega bo`lganligi sababli, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish uslubi ham o`ziga xos bo`lishini taqozo etadi.

Huquqiy tartibga solish uslubi – jamiyatdagi mavjud munosabatlarga huquq ta'sirida qo`llaniladigan usul, vosita va yo`llar yig`indisidan iboratdir. Huquqiy tartibga solish uslubi uzoq tarixiy jarayonda shakllangan bo`lib, davlat undan huquq normalarini yaratishda va ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilari o`rtasidagi aloqalarni tartibga solishda foydalanadi.

Huquqning har qanday tarmog`i huquqning o`z tabiatida joylashgan ijtimoiy munosabatlarga huquqiy ta'sir etishning uch uslubidan foydalanadi, bular: ***yo`zma buyruq, ko`rsatma; man etish, taqiqlash; ruxsat berish.***

---

¹ *Qarang*: Alexin A.P., Karmolitskiy A.A., Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo. – Zersalo, 1998; Administrativnoye pravo Respubliki Uzbekistan // Avt. kollektiv: X.R.Alimov, L.I.Solovyeva i dr./ - T.: «Adolat», 1999; Baxrax D.N., Rossinskiy B.V., Starilov YU.N. Administrativnoye pravo. – M.: Norma, 2004; Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo. – M.: Yurist', 2003; Gabrichidze B.N., Chernyavskiy A.G., Kim-Kimen A.N. Administrativnoye pravo. – M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2004.

Yozma buyruq, ko'rsatma - huquq normaida nazarda tutilgan sharoitlarda u yoki bu harakatni amalga oshirish, ya'ni boshqacha emas, balki aynan shunday harakat qilish uchun to'g'ridan-to'g'ri yuridik majburiyatni zimmaga yuklash. ***Man etish, taqiqlash*** - amalda bu ham ko'rsatma, ammo u teskari, ya'ni huquq normaida nazarda tutilgan sharoitlarda u yoki bu harakatlarni amalga oshirmaslik bo'yicha yuridik majburiyatni zimmaga yuklashdir. ***Ruxsat berish*** - huquq normaida nazarda tutilgan sharoitlarda u yoki bu harakatlarni o'z xohishi bo'yicha amalga oshirish uchun yuridik ruxsat berilishidir.

Ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning ko'rsatilgan uslublaridan huquqni u yoki bu tarmog'ining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, foydalaniladi.

Qayd etilganidek, ma'muriy huquq tartibga solishning o'z predmetiga ega bo'lib, xususan, bu - davlat boshqaruvi jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlardir. Ushbu faoliyat davlat faoliyatining boshqa turlaridan o'zining vazifalari, maqsadli yo'nalishi va namoyon bo'lish shakllari bilan farq qiladi.

Ma'muriy huquqiy tartibga solishga davlat organi yoki mansabdor shaxs tomonidan chiqariladigan ko'rsatmalar xosdir. Ma'muriy munosabatlarning boshqa tomoni ushbu ko'rsatmaga bo'ysinishga majbur. Bu shuni anglatadiki, davlat organining hokimiyat ko'rsatmalari yordamida davlat amalda o'zining boshqaruv faoliyati sohasidagi vakolatlarini amalga oshiradi.

Ma'muriy huquqiy tartibga solish uchun boshqa bir xususiyat ham xos bo'lib, u bir tomonning o'z xohish-irodasini bildirishidir.

Demak, davlat nomidan harakat qiladigan va ma'muriy munosabatlarda uning manfaatlarini ifoda etadigan, yuqorida ko'rsatilgan organlarning o'z xohish-irodasini bildirishi - bir tomonlama va majburiy bo'lishi yaqqol ko'rinadi. Bunda, davlat boshqaruvi faoliyati sohasida tomonlarning yuridik jihatdan tengsizligi vujudga keladi.

Aynan mana shu sababli *ma'muriy huquqning asosiy uslubi*, ya'ni ma'muriy munosabatlar ishtirokchilarining xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish uslub va vositalari - *davlat-hokimiyat ko'rsatmalari uslubi* hisoblanadi. Ushbu uslubning qo'llanishi jamiyatning muhim ijtimoiy va iqtisodiy vazifalarini amalga oshirish uchun kerak bo'lgan boshqaruvni tashkil etish va amalga oshirish zarurati bilan belgilanadi.

Shunday qilib, ma'muriy huquq predmeti bilan ma'muriy munosabatlarni huquqiy tartibga solishning o'ziga xos birlashuvi ma'muriy huquqni huquqning mustaqil tarmog'iga ajratish imkonini beradi.

Har qanday mustaqil huquq tarmog'iga uning butunligi, tizimliliigi va tuzilishga ega ekanligi xosdir. Bu holat ma'muriy huquqda yaqqol namoyon bo'ladi. Jumladan, yagona predmet va tartibga solish uslubining mavjudligi - huquq tarmog'ini tashkil etuvchi huquqiy normalarning o'zaro aloqasini belgilab beradi.

Ma'muriy huquq - huquqiy normalarning bir butun (yaxlit) tizimi bo'lib, predmet, maqsad, prinsiplar, tartibga solish uslubini birlashtiradi. Huquqiy normalar bir-biriga mos kelishi, yagona prinsiplarga asoslanishi, yagona atamalnarni qo'llashi lozim. Huquq tarmog'i ichida turli yuridik kuchga ega bo'lgan, umumiy va maxsus huquqiy normalarning subordinatsiyasi (bo'ysinuvi) mavjud bo'ladi.

Ma'muriy huquq tizimi deganda, uning davlat boshqaruvi jarayonida vujudga keladigan munosabatlar bilan obyektiv belgilangan ichki tuzilishi, ma'muriy-huquqiy normalarning muayyan izchillikda birlashishi va joylashishini tushunish lozim¹.

Ma'muriy huquq tizimi – ma'muriy-huquqiy normalar va institutlarni birlashtiradi.

Bundan tashqari, yuridik adabiyotlarda, “*ma'muriy huquq tizimi*” dan “*ma'muriy huquq fani tizimi*” farqlanadi. **Ma'muriy huquq fani tizimi** ma'muriy huquq tizimiga qaraganda kengroq tushuncha bo`lib, quyidagilarni o`z ichiga oladi:

- **ma'muriy-huquqiy normalar** – ma'muriy huquq fani tizimining boshlang`ich elementi bo`lib, davlat tomonidan o`rnatiladigan yoki tasdiqlanadigan hamda ma'muriy-huquqiy munosabatlar ishtirokchilarining xulq-atvorini (xatti-harakatini) belgilab beradigan qoidalardir;

- **ma'muriy-huquqiy institutlar** – ma'muriy huquq fani tizimining alohida guruhi bo`lib, u ijtimoiy munosabatlarning muayyan turini tartibga soladi. Odatda, ma'muriy-huquqiy institutlar – ma'muriy-huquqiy normalarning uncha katta bo`lmagan barqaror guruhi bo`lib, ijtimoiy munosabatlarning ma'lum bir turini tartibga solishga qaratiladi. Ma'muriy huquq tarmog`i o`z ichiga qator institutlarni oladi va ular tarmoqning tarkibiy qismi, bo`lagi sifatida namoyon bo`ladi. Ayni paytda ular muayyan mustaqillik xususiyatiga ega. Zero, ma'muriy-huquqiy institutlar ma'lum darajada mustaqil ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi;

- **ma'muriy huquq fani bo`limlari (guruhlar)** – ma'muriy huquq fani tizimining yirik tarkibiy qismi bo`lib, o`zida bir necha ma'muriy-huquqiy institutlarni birlashtiradi. Ma'muriy huquq fani tizimida o`zaro yaqin (o`xshash) ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi ma'muriy-huquqiy institutlar birlashib, ma'muriy huquq fanining bo`limlari (guruhlarini) tashkil etadi. (masalan, davlat boshqaruvining o`ziga xos xususiyatlari, davlat boshqaruvi prinsiplari, davlat boshqaruvi funksiyalari singari ma'muriy-huquqiy institutlar o`zining yaqinligiga qarab yagona bo`limga birlashgan.)

Har qanday huquq fani singari ma'muriy huquq fani tizimi ham ikki qismga bo`lingan:

1) umumiy qism – bunda davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonining umumiy tomonlarini belgilab beruvchi ma'muriy-huquqiy normalar (ma'muriy-huquqiy institutlar, bo`limlar) nazarda tutilgan. Ma'muriy huquq fani tizimining umumiy qismi quyidagi institutlardan iborat:

- davlat boshqaruvi tushunchasi, o`ziga xos xususiyatlari va asosiy prinsiplari;
- davlat boshqaruvi subyektlari va ularning huquqiy maqomi;
- davlat boshqaruvi shakllari va uslublari;
- davlat boshqaruvida ishontirish va majburlash choralari;
- ma'muriy huquqbuzarlik va ma'muriy javobgarlik;

---

¹ Alexin A.P., Karmolitskiy A.A., Kozlov YU.M. *Administrativnoye pravo.* – Zersalo, 1998; Baxrax D.N., Rossinskiy B.V., Starilov YU.N. *Administrativnoye pravo.* – M.: Norma, 2004; Kozlov YU.M. *Administrativnoye pravo.* – M.: Yurist', 2003; Gabrichidze B.N., Chernyavskiy A.G., Kim-Kimen A.N. *Administrativnoye pravo.* – M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2004.

- ma'muriy jarayon;
  - davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlash;
- 2) **maxsus qism** – bunda jamiyatning alohida sohalorida amalga oshiriladigan davlat boshqaruvining xususiyatlarini belgilab beruvchi ma'muriy-huquqiy normalar (ma'muriy-huquqiy institutlar, bo'limlar) ko'rsatib o'tilgan bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:
- *iqtisodiyot sohalari boshqarish* (sanoat, qishloq va suv xo'jaligi, qurilish, transport, aloqa, yo'l xo'jaligi, xizmat ko'rsatish sohalari);
  - *ijtimoiy-madaniy sohalarni boshqarish* (ta'lim, fan, madaniyat, jismoniy tarbiya va sport, sog'liqni saqlash, mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish);
  - *ma'muriy-siyosiy faoliyat sohasini boshqarish* (mudofaa, davlat xavfsizligi, ichki ishlar, tashqi ishlar, adliya);
  - *tarmoqlararo boshqa sohalarni boshqarish* (tabiatni muhofaza qilish, moliya va kredit tizimi, tashqi iqtisodiy faoliyat, davlat statistikasi, davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish, standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish va h.k.lar).

2§. Ma'muriy huquq manbalari

Ma'muriy-huquqiy normalar ko'p sonli huquqiy hujjatlarda (manbalarda) mustahkamlangan. ***Huquq manbalari*** – huquqiy normalar ifodasining tashqi shakllari, huquq mavjud bo'lishining shakllari hisoblanadi.

Respublikamizda mulkchilikning xilma-xil shakllarini vujudga keltirish va ularga teng shart-sharoitlar yaratib berish, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar o'rtasida raqobatni avj oldirish, boshqarishning oldingi uslubidan (ma'muriy-buyruqbozlik) butunlay voz kechish, iqtisodiy omil va vositalarni keng joriy etish – bozor munosabatlarining tub negizidir. Ushbu jarayonda davlat boshqaruvini faoliyatini tartibga soluvchi bir qator qonun hujjatlari qabul qilindi. Bu qonunchilikning asosini - O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi tashkil etadi.

Bizga ma'lumki, ***O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi*** O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1992 yil 8 dekabrda bo'lib o'tgan o'n ikkinchi chaqiriq o'n birinchi sessiyasida qabul qilindi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – ma'muriy huquqning asosiy manbasi sifatida, davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirishning boshlang'ich huquqiy asoslarini belgilab bergan.

Konstitutsiyaning bir necha moddalari bevosita davlat boshqaruvini huquqiy tartibga solishga qaratilgan. Jumladan, Konstitutsiyaning 1-moddasida O'zbekiston – suveren demokratik respublika, deb ko'rsatilgan. Mazkur moddada o'zbek davlatchiligidan tub mohiyati, ya'ni O'zbekiston suveren davlat ekanligi ko'rsatib o'tilgan.

Suverenitet – har qanday davlatning eng muhim, ajralmas belgilaridan biridir.

O'zbekiston – demokratik davlatdir. Bu insonparvarlik qoidalariga asoslangan, millati, dini, ijtimoiy ahvoli, siyosiy e'tiqodlaridan qat'i nazar, fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta'minlab beradigan davlatdir.

O'zbekistonda davlatni boshqarish shakli respublikadir. Respublika - xalq hokimiyati demakdir. Respublika – eng asosiy umuminsoniy huquqiy boylıklardan biri. Boshqaruvning respublika shakli davlat idoralari vakolatlarini aniq belgilab berishni, qonun chiqaruvchi va ijroiya organlarining saylab qo'yilishini anglatadi.

Konstitutsiyaga binoan, davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qiladi. Davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas'uldirlar (2-modda).

Mazkur konstitutsiyaviy norma orqali fuqarolar manfaatining ustunligi qonuniy ravishda mustahkamlangan va kafolatlangan. Davlatning fuqarolar oldidagi mas'uliyatining mavjudligi demokratik huquqiy davlatning muhim belgilaridan hisoblanadi. Davlat qonun doirasida insonlar uchun zarur shart-sharoitlarni yaratib bermog'i lozim. Shuning uchun ham, davlat xalq irodasini ifodalamog'i, uning manfaatlari, xohish-istaklariga xizmat qilmog'i lozim.

O'zbekiston Respublikasi o'zining milliy-davlat va ma'muriy-hududiy tuzilishini, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining tizimini belgilaydi, ichki va tashqi siyosatini amalga oshiradi.

Mazkur konstitutsiyaviy qoidadan kelib chiqadigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasi mustaqil davlat sifatida o'zining davlat hokimiyatini va davlat boshqaruvi organlarining tizimini belgilab beradi. Konstitutsiyaning beshinchi bo'limi aynan shu masalarni yoritib berishga qaratilgandir.

O'zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko'zlab va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat bergan idoralar tomonidagina amalga oshiriladi. Konstitutsiyada nazarda tutilmagan tartibda davlat hokimiyati vakolatlarini o'zlashtirish, hokimiyat idoralari faoliyatini to'xtatib qo'yish yoki tugatish, hokimiyatning yangi va muvoziy tarkiblarini tuzish Konstitutsiyaga xilof hisoblanadi va qonunga binoan javobgarlikka tortishga asos bo'ladi (7-modda).

Demak, O'zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati, shu jumladan, boshqaruv faoliyati qonunlarda nazarda tutilgan tartibda tashkil etilgan davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi. Davlat organlari faqatgina qonun hujjatlarida ko'rsatib o'tilgan vakolat doirasida harakat qilishlari mumkin.

Davlat organlarining Konstitutsiya va qonunlarga so'zsiz itoat etishi va shu asosda faoliyat ko'rsatishi huquqiy davlatning muhim belgisi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan O'zbekiston xalqi nomidan faqat u saylagan respublika Oliy Majlisi va Prezidenti ish olib borishi mumkin (10-modda).

O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining tizimi hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linishi prinsipiga asoslanadi (11-modda).

Mazkur konstitutsiyaviy norma orqali davlat hokimiyatining tashkil etilishi va faoliyat tartibi – vakolatlarning taqsimlanishi prinsipi asosida amalga oshirilishi belgilangan.

Hokimiyat tizimining bo`linishi prinsipi huquqiy davlatning eng muhim belgilaridan biridir.

Davlat o`z faoliyatini inson va jamiyat farovonligini ko`zlab, ijtimoiy adolat va qonuniylik prinsiplari asosida amalga oshiradi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov ko`rsatib o`tganidek: “Davlatning faol islohotchilik mavqeida butun diqqat-e'tiborni iqtisodiyotni sog`lomlashtirish muammolarini birinchi navbatda hal etishga, qonuniylik va huquq-tartibotga rioya qilishga, eski iqtisodiy munosabatlarni bozor munosabatlariga aylantirishga qaratish ijtimoiy barqarorlik uchun mustahkam negizni vujudga keltiradi”.¹

O`zbekiston ijtimoiy adolat jamiyatidir. Kuchli ijtimoiy siyosat adolatli jamiyat va demokratik davlat barpo etishning asosiy mezonidir.

Ma'muriy huquqning asosiy manbalaridan yana biri – bu 1994 yil 22 sentabrda qabul qilingan va 1995 yil 1 apreldan kuchga kiritilgan **O`zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksi**dir. Ushbu kodeksga binoan ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi qonun hujjatlari inson va jamiyat farovonligi yo`lida fuqarolarning huquq va erkinliklarini, mulkni, davlat va jamoat tartibini, tabiiy muhitni muhofaza qilishni, ijtimoiy adolat va qonuniylikni ta'minlashni, ma'muriy huquqbuzarliklar to`g`risidagi ishlarning o`z vaqtida va obyektiv ko`rib chiqilishini, shuningdek, bunday huquqbuzarliklarning oldini olishni, fuqarolarni O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etish ruhida tarbiyalashni o`z oldiga vazifa qilib qo`yadi. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeks – qanday harakat yoki harakatsizlik ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanishini, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsga nisbatan qaysi organ (mansabdor shaxs) tomonidan qay tartibda qanaqa ma'muriy jazo qo`llanilishi va ijro etilishini belgilaydi.

Ma'muriy-huquqiy normalar boshqa Kodekslarda ham o`z ifodasini topgan, ya'ni davlat boshqaruvi jarayonida ijro hokimiyati organlari faoliyatini, fuqarolar va nodavlat tashkilotlarining boshqaruv sohasidagi huquq va majburiyatlarini tartibga solishga qaratilgan normalarni quyidagilarda ham uchratish mumkin:

- 1) O`zbekiston Respublikasining Havo kodeksi;
- 2) O`zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi;
- 3) O`zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi;
- 4) O`zbekiston Respublikasining Shaharsozlik kodeksi va boshqalar.

Ma'muriy huquqning keng tarqalgan manbalaridan yana biri – bu **O`zbekiston Respublikasining qonunlaridir**. Bir necha davlat boshqaruvi organlarining huquqiy maqomi joriy qonunlarda o`z ifodasini topgan. Jumladan:

1) O`zbekiston Respublikasining 2003 yil 29 avgustda qabul qilingan “**Vazirlar Mahkamasi to`g`risida**”gi qonun<sup>2</sup>i. Mazkur qonunga binoan O`zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi - Hukumati O`zbekiston Respublikasida iqtisodiyotning, ijtimoiy va ma'naviy sohaning samarali faoliyatiga rahbarlikni, O`zbekiston Respublikasi qonunlari, O`zbekiston Respublikasi Oliy

¹ I.A.Karimov. O`zbekiston milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-tom., Toshkent., 1996, 322-b.

² O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2003 №9-10, 138-m.

Majlisining qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlari ijrosini ta'minlovchi ijro etuvchi hokimiyat organidir;

2) O'zbekiston Respublikasining 1993 yil 2 sentabrda qabul qilingan *«Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida»gi qonun*¹ga binoan mahalliy davlat hokimiyat organlariga hokim rahbarlik qiladigan ijroiya apparat va vakillik organlari kiradi. Viloyatlar, tumanlar va shaharlarda (tumanga bo'ysinadigan shaharlardan, shuningdek, shaharlar tarkibiga kiruvchi tumanlardan tashqari) xalq deputatlari Kengashlari davlat hokimiyatining vakillik organlaridir;

3) O'zbekiston Respublikasining 1995 yil 21 dekabrda qabul qilingan *«O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida»gi qonun*²i respublikada bank tizimini boshqaruvchi davlat organi - O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining huquqiy maqomini belgilab beradi. Qonunga binoan Markaziy bank yuridik shaxs hisoblanadi va u davlatning mutlaq mulkidir. Markaziy bank - o'z sarf-xarajatlarini o'zining daromadlari hisobidan amalga oshiruvchi, iqtisodiy jihatdan mustaqil muassasadir. Markaziy bank O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga hisob beradi;

4) O'zbekiston Respublikasining 1997 yil 29 avgustda qabul qilingan *«Davlat soliq xizmati to'g'risida»gi qonun*³i - O'zbekiston Respublikasida davlat soliq xizmati organlarini tashkil etish tartibini, ularning huquqiy maqomini belgilab beradi. Qonunning 1-moddasiga binoan davlat soliq xizmati organlari soliqlar, yig'img'irlar va boshqa to'lovlarning to'liq va o'z vaqtida budjetga tushishini ta'minlash maqsadlarida tuziladi. Davlat soliq xizmati organlariga - O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi hamda Toshkent shahar davlat soliq bosh boshqarmalari, viloyatlar davlat soliq boshqarmalari, shuningdek, tumanlar, shaharlar va shaharlardagi tumanlarning davlat soliq inspeksiyalari kiradi;

5) O'zbekiston Respublikasining 1997 yil 29 avgustda qabul qilingan *«Davlat bojxona xizmati to'g'risida»gi qonun*⁴i - davlat bojxona organlari faoliyatining huquqiy asoslarini belgilab beradi. Bojxona organlari O'zbekiston Respublikasining yagona bojxona siyosatini amalga oshirish va iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish maqsadida tuziladi. O'zbekiston Respublikasi davlat bojxona qo'mitasi, Davlat bojxona qo'mitasining Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahri bo'yicha boshqarmalari, bojxona komplekslari va bojxona postlari – bojxona organlaridir.

Ma'muriy-huquqiy normalar *O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi*, shuningdek, *davlat va mahalliy organlar normativ hujjatlarida* ham o'z ifodasini topgan.

O'zbekiston Respublikasida davlat boshqaruvini tartibga solishda davlat organlarining huquqiy maqomini belgilab beruvchi Nizom va Ustavlar ham ma'lum bir ahamiyatga ega.

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1993 №9, 320-m.

² O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1995 №12, 247-m.

³ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 №9, 232-m.

⁴ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 №9, 230-m.

Nizom - muayyan davlat tuzilmalarini (masalan vazirliklar, davlat qo`mitalarining) tashkil etish tartibini, tuzilishini, vazifasi, funksiyasi va vakolatlarini belgilab beruvchi majmuiy tizimlashtirilgan aktdir. Jumladan, O`zbekiston Respublikasida tashkil etilgan barcha vazirliklar, davlat qo`mitalari o`z faoliyatlarini qonunlar hamda nizomlar asosida amalga oshiradilar. Nizom - boshqaruv aktlarining eng ko`p tarqalgan turlaridan biridir. Nizom muayyan huquq ijodkorlik organi yoki vakolatli mansabdor shaxs tomonidan tasdiqlanadi. Eng ahamiyatli sohalarga taalluqli va yuridik kuchi yuqoriroq bo`lgan nizomlar O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, Prezidenti, Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Ustav - boshqaruvning u yoki bu sohasidagi muayyan idora va tashkilotlarning faoliyatini tartibga soluvchi normalarni o`zida aks ettiruvchi aktdir. Boshqaruv sohasida bevosita ishtirok etuvchi ko`pgina davlat idoralarning, korxonalar, muassasa va tashkilotlarning faoliyati tegishli tartibda ishlab chiqilgan va tasdiqlangan ustavlar asosida tartibga solinadi. Masalan, O`zbekiston Respublikasi fuqarolik aviatsiyasini boshqaruvchi - O`zbekiston Milliy Aviakompaniyasining faoliyati Ustav asosida tartibga solinadi.

3§. Ma'muriy huquqning – O`zbekiston Respublikasi huquq tizimida tutgan o`rni

Boshqaruv jarayonida turli xildagi huquq normalari ta'siri ostida bo`ladigan va ma'muriy huquq predmeti doirasiga kirmaydigan munosabatlar tartibga solinadi. Shu tariqa, O`zbekiston Respublikasi huquq tizimi turli tarmoqlarining o`zaro munosabati vujudga keladi.

Ma'muriy huquq fani konstitutsiyaviy huquq va moliya huquqi fanlariga juda yaqin turadi. Lekin shu bilan birga bu huquq tarmoqlari o`zining tartibga solish predmeti (ijtimoiy munosabatlar doirasi) va o`ziga xos xususiyatlariga qarab bir-biridan farqlanadi.

Konstitutsiyaviy huquq fani huquq tizimida alohida o`rinni egallaydi. Unda davlatning ijtimoiy tuzilishi va davlat siyosatining asoslari, davlat bilan shaxs o`rtasidagi o`zaro munosabatlar, milliy-davlat va ma'muriy-hududiy tuzilish, davlat organlari tizimining asoslari, inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, ekrinliklari va burchlari ifodalanadi. Konstitutsiyaviy huquq fanining predmeti ma'muriy huquq fanining predmetidan kengdir. Jumladan, konstitutsiyaviy huquq barcha davlat organlari uchun umumiy bo`lgan tashkil etish va faoliyat ko`rsatish prinsiplarini belgilab beradi. Ma'muriy huquq normalari esa, yuqoridagilarga asoslanib, davlat boshqaruvida ularni qo`llashni tartibga soladi.

Konstitutsiyaviy huquq fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va burchlarini belgilab beradi. Ma'muriy huquq esa ularni amalga oshirish tartibini belgilab beradi, yanada aniqlashtiradi; fuqarolarning huquqiy maqomini boshqa huquq va majburiyatlar bilan to`ldiradi; fuqarolar tomonidan huquq, erkinlik va majburiyatlar bajarilishining boshqaruv mexanizmini belgilab beradi. Masalan, O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan fuqarolar davlat organlari va

mansabdor shaxslarning noqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat kilish huquqiga egadir. Ushbu jarayon konstitutsiyaviy hukuk normalari bilan tartibga solingan. Ma'muriy huquq esa, mana shu shikoyatlarning qaysi organga tegishliligini, shikoyatni ko`rib chiqish muddati va tartibini belgilab beradi.

Ma'muriy huquq **moliya huquqi** bilan ham bog`liqdir. Moliya huquqi davlatning moliyaviy faoliyati sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni, ya'ni davlat va mahalliy organlar oldida turgan vazifa va funksiyalarning amalga oshirilishini ta'minlash maqsadida pul mablag`lari jamg`armalarini tashkil etish, taqsimlash va ulardan foydalanish jarayonidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. Moliya huquqining asosiy vazifasi O`zbekiston Respublikasi milliy daromadini taqsimlash va qayta taqsimlash jarayonidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdan iboratdir.

Davlatning moliyaviy faoliyati o`z mazmuniga ko`ra davlat boshqaruvining bir ko`rinishi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan olganda, moliya huquqining tartibga solish predmeti ma'muriy huquqqa qaraganda torroqdir.

Moliya huquqida ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda to`g`ridan-to`g`ri buyruq berish uslubi (ma'muriy huquq singari) qo`llaniladi.

Davlat moliyaviy faoliyatini amalga oshiruvchi davlat organlarining moliya sohasidagi vakolatlarining mazmunini moliya huquqi normalari, ularni amalga oshirish jarayonini esa, ma'muriy huquq normalari tartibga soladi. Demak, davlat moliyaviy faoliyatini amalga oshiruvchi davlat organlarining vakolat doirasini belgilovchi huquqiy normalar bir vaqtning o`zida ham ma'muriy huquq, ham moliya huquqi normai hisoblanadi.

Ma'muriy huquq moliya sohasidagi boshqaruv munosabatlarni tartibga solsa, moliya huquqi moliyaviy munosabatlarning o`zini tartibga soladi.

Uzoq vaqt mobaynida bu huquq tarmoqlari (konstitutsiyaviy, ma'muriy va moliya huquqi) yagona tarmoq sifatida o`rganib kelingan. Keyinchalik jamiyatda ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi, yangi ijtimoiy munosabatlarning vujudga kelishi bilan konstitutsiyaviy huquqdan ma'muriy huquq, ma'muriy huquqdan esa, moliya huquqi ajralib chiqdi. Hozirgi vaqtda moliya huquqi tarmog`ining o`zida ham yangi mustaqil tarmoqlarning (masalan, soliq huquqi, bank huquqi va h.k.lar) vujudga kelayotganini ko`rish mumkin.

Ma'muriy huquq **fuqarolik huquqi** bilan chambarchas bog`liqdir. Bu ikki huquq tarmog`i ayrim holatlarda bir xildagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi, lekin turli uslublar yordamida. Masalan, vakolatli davlat organining buyrug`iga binoan bir xo`jalik tashkiloti boshqasiga bino yoki inshootni beradi. Bunda davlat boshqaruv organi hokimiyat uslubidan foydalanadi, ya'ni ma'muriy huquq yordamida ikki xo`jalik yurituvchi tashkilotning mulkiy munosabati tartibga solinadi. Fukarolik huquqi esa, mazkur tashkilotlar o`rtasida vujudga keladigan shartnoma munosabatlarning mazmunini belgilab beradi.

Fuqarolar ishtirokidagi ko`pgina fuqarolik-huquqiy munosabatlari davlat boshqaruv aktlari orqali vujudga kelishi mumkin. Ba'zi hollarda esa, mulkiy munosabatlar davlat boshqaruvi aktining o`zidan to`g`ridan-to`g`ri (yani shartnomasiz) kelib chikishi mumkin.

Ayrim hollarda davlat boshqaruv organlari davlat organi sifatida emas, balki fuqarolik huquqi normalari asosida harakat qiluvchi - yuridik shaxs sifatida namoyon bo`ladi.

Demak, jamiyatda vujudga keladigan ayrim ijtimoiy munosabatlar ma'muriy huquqning ham fuqarolik huquqining ham tartibga solish predmeti tariqasida namoyon bo`lishi mumkin. Lekin bu munosabatlar turli xildagi tartibga solish uslubiga ega. Fuqarolik huquqida ishtirok etuvchi tomonlar teng huquqlarga ega bo`ladi. Ma'muriy huquqda esa, hamma vaqt bir tomonda davlat organi (mansabdor shaxs) ishtirok etganligi sababli, munosabat ishtirokchilarining biri ikkinchisiga nisbatan ustun turadi, ya'ni davlat manfaatini ko`zlab harakat qilayotgan tomon ikkinchi tomonga majburiy bo`lgan ko`rsatmalarni beradi.

Ba'zi bir ma'muriy huquq normalari **mehnat huquqi** normalari bilan o`zaro bog`liq. Ma'muriy huquq normalari mehnat munosabatlarini tartibga soluvchi davlat boshqaruv organlarining (masalan, mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish organlari) vakolatini belgilab beradi. Mehnat munosabatlari sohasidagi boshqaruv aktlarining mazmunini mehnat huquqi, ushbu aktlarni chiqarish tartibini ma'muriy huquq belgilaydi. Masalan, fuqaro korxonaga bilan mehnat shartnomasini tuzganida mehnat huquqi normalari bilan tartibga solinadigan munosabatlarga kirishadi. Korxonaga rahbarining xodimni ishga qabul qilish to`g`risida chiqargan buyrug`i - ma'muriy huquq tomonidan tartibga solinadi. Davlat apparatidagi xizmat ma'muriy huquq tomonidan ham, mehnat huquqi tomonidan ham tartibga solinadi.

Ma'muriy huquq **jinoyat huquqi** bilan ham chambarchas bog`liq. Ma'muriy huquq o`zida ko`pgina umummajburiy bo`lgan qoidalarini (masalan, yo`l harakati, pasport tizimi, sanitariya va h.k.lar) mujassamlashtiradi. Ma'muriy huquq fani qanday huquqbuzarliklar ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanishini, ularni ko`rib chiqish tartibini, ma'muriy javobgarlik va jazoni belgilab beradi. Jinoyat huquqi esa, qanday xatti-harakatlar jinoyat hisoblanishi va bular uchun qanday jinoiy javobgarlik choralari qo`llanilishini belgilab beradi. Bu ikki huquq tarmog`i bir-birining normalarini harakatga keltirishi mumkin. Masalan, takroran ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish jinoiy javobgarlik normalarini, ijtimoiy xavfi katta bo`lmagan qilmishlar esa ma'muriy javobgarlik normalarini harakatga keltiradi.¹

Demak, ma'muriy huquqning O`zbekiston Respublikasi huquq tizimida tutgan o`rni va ahamiyatini aniqlash maqsadida, uni huquq tizimining boshqa tarmoqlari bilan o`zaro munosabatini, ya'ni bir-biriga o`xshash hamda o`ziga xos xususiyatlarini aniqlab olish lozim bo`ladi.

¹ V.J.Xudoyberdiyeva, E.T.Hojiyev. Ma'muriy huquq. O`quv qo`llanma. T., TDYUI nashriyoti, 2000. 38-40-b.lar

Nazorat uchun savollar

1. Ma'muriy huquq tushunchasi.
2. Ma'muriy huquqning tartibga solish predmeti (ijtimoiy munosabatlar doirasi)
3. Ma'muriy huquqning tartibga solish uslubi.
4. Ma'muriy huquq fani tizimi.
5. Ma'muriy huquq manbalari tushunchasi.
6. Ma'muriy huquq manbasi sifatida – O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
7. Ma'muriy huquq manbasi sifatida – O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi.
8. Ma'muriy huquqning boshqa manbalari.
9. Ma'muriy huquqning O'zbekiston Respublikasi huquq tizimida tutgan o'rni.
10. Ma'muriy huquq va konstitutsiyaviy huquqning o'zaro munosabati.
11. Ma'muriy huquq va moliya huquqining o'zaro munosabati.
12. Ma'muriy huquq va fuqarolik huquqining o'zaro munosabati.
13. Ma'muriy huquq va mehnat huquqining o'zaro munosabati.
14. Ma'muriy huquq va jinoyat huquqining o'zaro munosabati.

3-BOB. MA'MURIY-HUQUQIY NORMALAR VA MA'MURIY-HUQUQIY MUNOSABATLAR

1§. Ma'muriy-huquqiy normalar tushunchasi va tuzilishi

Davlat va huquq nazariyasi faniga ko`ra, huquq – ijtimoiy munosabatlarga ta'sir etuvchi vosita sifatida, doimo muayyan xulq-atvor, xatti-harakat qoidasi sifatida o`zini namoyon etadi.¹

Har qanday huquq tarmog`ining mazmun-mohiyati va ijtimoiy yo`nalishi huquqiy normalar xususiyati bilan belgilanib, ularning yig`indisi huquq tizimi u yoki bu tarmog`ining mazmunini tashkil etadi.

Huquqiy norma (“norma”) so`zi lotincha so`zdan olingan bo`lib, “qoida”, “namuna” ma'nosini anglatadi. Har bir huquq normai o`zida biron-bir xatti-harakat, xulq-atvor, muayyan yurish-turish qoidasini ifodalaydi.

Huquqning har bir tarmog`i, shu jumladan ma'muriy huquqning normalari har qanday huquq normai uchun xos bo`lgan umumiy belgilarga, shuningdek, o`ziga xos bo`lgan xususiyatlarga ega.

Ma'muriy-huquqiy normalar – muayyan xatti-harakat qoidalaridan iborat bo`lib, davlat tomonidan belgilanadi, boshqa ijtimoiy normalardan, masalan, axloq normalaridan farqlanadi. Shu sababli, ularga rioya etish majburiy bo`lib, ular buzilgan hollarda, davlatning majburlov choralari qo`llaniladi.

Boshqa huquq tarmoqlarining normalari kabi, ma'muriy-huquqiy normalar ushbu munosabatlar subyektlarining yuridik va majburiyatlarini aniqlash, shuningdek, ular tomonidan huquqlar buzilgan va majburiyatlar bajarilmagan hollarda javobgarlikni belgilash yo`li bilan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi.

Demak, ma'muriy-huquqiy normalar – ma'muriy huquq tarmog`ining boshlang`ich elementi sifatida, quyidagi *umumiy xususiyatlarga* ega:

birinchidan, ma'muriy-huquqiy normalar davlat tomonidan o`rnatiladi va ularning bajarilishi majburiy hisoblanadi;

ikkinchidan, ma'muriy huquq tomonidan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilarining xulq-atvorini, xatti-harakatini tartibga soladi;

uchinchidan, ma'muriy huquq tomonidan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilarining yuridik huquqlari va majburiyatlarini aniqlab beradi;

to`rtinchidan, huquqlar buzilganda yoki majburiyatlar bajarilmaganida davlatning majburlov choralari orqali ijtimoiy munosabatlarni himoya qiladi.

Ma'muriy-huquqiy normalarning o`ziga xos xususiyatlari – ma'muriy huquq predmeti hamda huquqiy tartibga solish uslubining xususiyatlari bilan belgilanadi.

Ma'muriy-huquqiy normalar – O`zbekiston Respublikasi huquq tizimi boshqa tarmoqlarining normalaridan farqli ravishda, maxsus qo`llanish sohasiga ega bo`lib, bu davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonidagi ijtimoiy munosabatlardir. Shu sababli, ma'muriy-huquqiy normalarning mazmunini

---

¹ *Qarang*: Davlat va huquq nazariyasi: Oliy o`quv yurtlarining huquqshunoslik mutaxassisligi bo`yicha ta'lim olayotgan talabalari uchun / Boboyev X.B., Islomov Z.M., Choriyov U.: / Mas'ul muharrir: X.B.Boboyev, H.T.Odilqoriyev / - T.: “Iqtisodiyot va huquq dunyosi” nashriyot uyi, 2000 y. 281-284-b.lar

davlat boshqaruvi jarayonida amal qilinishi shart bo'lgan xatti-harakatlar doirasi tashkil etadi. Ular yordamida davlat organlari, mansabdor shaxslar, xo'jalik yurituvchi subyektlar, jamoat tashkilotlari va jismoniy shaxslarning davlat boshqaruvi sohasida qachon va qanday tartibda harakat qilganlarida qonunchilik talablari aniq va maqsadga muvofiq bo'lishi belgilanadi. Shu bilan birga, ma'muriy-huquqiy normalarda qanday harakatlarni amalga oshirish mumkin va qaysilaridan o'zini tiyish kerakligi ko'rsatiladi.

Ma'muriy huquq normalarida amalga oshirilishi lozim bo'lgan harakatning birorta holatiga ko'rsatma beriladi yoki unga belgilangan shart-sharoitlarda rioya etilganida ruxsat beriladi va nihoyat, muayyan harakatlarni amalga oshirish man etiladi. Shu tariqa, davlat boshqaruvi sohasidagi ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilarining davlat, jamiyat va shaxs manfaatlariga muvofiq keladigan huquqlari va majburiyatlarini belgilash orqali, ular xatti-harakatining o'rnatilgan huquqiy tartibi yaratiladi.

Ma'muriy-huquqiy normalarning boshqa bir xususiyati shundan iboratki, ular xususiy emas, balki ommaviy manfaatlarni amalga oshirish vositasi hisoblanadi.

Ma'muriy huquqning tartibga solish uslubi bilan belgilangan ma'muriy-huquqiy normalarning alohida xususiyatlariga imperativlik (buyruq berish) xususiyati kiradi, ularda muayyan harakatlarni amalga oshirish uchun qat'iy yozma buyruqlar, ko'rsatmalar mavjud bo'ladi.

Demak, ***ma'muriy-huquqiy normalar*** – bu davlat tomonidan o'rnatilgan, davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish maqsadida ushbu munosabatlar subyektlarining yuridik huquqlari va majburiyatlarini belgilaydigan, shuningdek, huquqlar buzilganda yoki majburiyatlar bajarilmaganda ularning javobgarligini o'rnatadigan va majburiy choralar bilan ta'minlanadigan xulq-atvor qoidalaridir.

Ma'muriy-huquqiy normalar, huquqning har qanday tarmog'i singari o'zining ichki mantiqiy tuzilishiga ega bo'lib, ayni paytda ular o'zaro bir-biri bilan bog'liqdir.

Yuridik adabiyotlarda ma'muriy-huquqiy normalarning tuzilishi (tarkibi) bo'yicha turlicha yondoshuvlar mavjud bo'lib, ularning aksariyatida huquqiy normalar uch qismga bo'lingan:

1) ***ma'muriy-huquqiy normalarning gipotezasi*** – huquqiy normaning harakatga kelishini va uning dispozitsiyasi qanday sharoitlarda amalga oshirilishini, shuningdek, hayotiy sharoit va mavjud holatlarni belgilab beradi;

2) ***ma'muriy-huquqiy normalarning dispozitsiyasi*** – huquqiy normaning bir qismi bo'lib, unda huquq tarmog'i tartibga soladigan ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilarining huquqlari, majburiyatlari, xatti-harakatlari doirasi ko'rsatib o'tiladi. Huquqiy norma dispozitsiyasida – ko'rsatma, ruxsat berish, man etish, ya'ni ma'muriy munosabatlar ishtirokchilari xulq-atvorining mazmuni ko'rsatib o'tiladi;

3) ***ma'muriy-huquqiy normalarning sanksiyasi*** – bu huquqiy normaning tarkibiy qismi bo'lib, unda dispozitsiyasi qismida belgilangan talabning bajarilishi yoki bajarilmaganligi uchun qo'llaniladigan ta'sir etish choralari nazarda tutiladi.

2§. Ma'muriy-huquqiy normalarning tasnifi

Ma'muriy-huquqiy normalar o'zining tartibga solish yo'nalishi va unga muvofiq holda yuridik mazmuni bilan nihoyatda xilma-xildir. Shu sababli davlat boshqaruvi sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda ma'muriy-huquqiy normalarning o'ziga xos xususiyatlarini tushunish uchun ularni tasniflash katta ahamiyatga egadir.

Aksariyat huquqshunos olimlari ma'muriy-huquqiy normalarni ikki guruhga: *moddiy* va *protssessual* normalarga bo'ladi. Bunday tasniflash mezoni sifatida ayrim hollarda ma'muriy-huquqiy normalar mazmuni, boshqa hollarda esa, ma'muriy-huquqiy tartibga solish predmetining o'ziga xos xususiyatlari ko'rib chiqiladi.

Moddiy ma'muriy-huquqiy normalar - davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish bo'yicha bo'ladigan munosabatlar ishtirokchilarining huquq va majburiyatlari hajmi va mazmunini, shuningdek, ularning javobgarligini belgilaydi. Masalan, "O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi to'g'risida"¹gi qonun¹ning 7-moddasiga binoan "*Vazirlar Mahkamasi vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar va davlat boshqaruvi boshqa organlarining faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi*". Mazkur norma moddiy huquqiy norma bo'lib, O'zR Vazirlar Mahkamasining vakolatini belgilab bergan.

Protssessual ma'muriy-huquqiy normalar - tartibga solinayotgan ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilari uchun moddiy ma'muriy-huquqiy normalarda nazarda tutilgan, davlat boshqaruvi sohasidagi yuridik huquq va majburiyatlarni amalga oshirish tartibini belgilaydi. Boshqacha aytganda, ular davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish bo'yicha faoliyat tartibini belgilaydi va amaldagi qonunchilik bilan belgilangan ushbu faoliyatdagi jarayon qoidalariga rioya etilishini talab qiladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasining "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"²gi qonun²ning 22-moddasiga binoan "*Mahalliy ijroiya hokimiyati organlari (hokimliklar) boshqarmalar, bo'limlar va boshqa bo'linmalardan iborat bo'lib, ularning strukturasi, ularni tashkil etish tartibi va faoliyati O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tasdiqlaydigan tegishli nizomlar bilan belgilanadi*". Ushbu norma mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolatlari va majburiyatlarini bevosita amalga oshirishga ko'maklashuvchi protsessual huquqiy norma hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi huquq tizimining boshqa tarmoqlaridan³ farqli ravishda, ma'muriy huquqda, odatda, moddiy va protssessual normalar yagona manbalarda ko'rsatib o'tiladi. Jumladan, ma'muriy huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlikni belgilovchi moddiy va protssessual normalar yagona qonun

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2003 №9-10, 138-m.

² O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1993 №9, 320-m.

³ Masalan, fuqarolik huquqi va jinoyat huquqida moddiy va protssessual normalar ikkita mustaqil manbalarda: Fuqarolik va Fuqarolik-protssessual kodekslarida, Jinoyat va Jinoyat-protssessual kodekslarida berilgan.

hujjatida – O`zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksida o`z ifodasini topgan.

Ma'muriy-huquqiy normalarni ularning aniq yuridik mazmuniga qarab tasniflanishi alohida ahamiyat kasb etadi. U huquqning barcha tarmoqlari uchun umumiy bo`lgan ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solish uslubining u yoki bu doirasi: ko`rsatma berish, man etish va ruxsat berishga asoslanadi. Shu nuqtai nazardan ma'muriy-huquqiy normalarning uch turi ajratiladi: *majburiyat yuklovchi, taqiqlovchi va vakolat beruvchi* normalar.

Majburiyat yuklovchi ma'muriy-huquqiy normalar ushbu normalar gipotezasida nazarda tutilgan sharoitlar mavjud bo`lgan hollarda, muayyan harakatlarni albatta amalga oshirish lozim bo`lgan yuridik hokimiyat ko`rsatmalarini o`z ichiga oladi.

Majburiyat yuklovchi ma'muriy-huquqiy normalar shaxsni qandaydir xatti-harakatni sodir etishga majbur qiladi. Masalan, O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 48-moddasiga binoan *“Fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga rioya etishga, boshqa kishilarning huquqlari, erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilishga majburdirlar”*.

Taqiqlovchi ma'muriy-huquqiy normalar - ushbu normalar u yoki bu harakatlarni amalga oshirishning taqiqlanishini nazarda tutadi. Masalan, O`zbekiston Respublikasining “Notariat to`g`risida”gi qonun<sup>1</sup>ning 6-moddasiga binoan *“Notariusning, notarial harakatlarni amalga oshiruvchi boshqa mansabdor shaxslarning, shuningdek, amalga oshirilayotgan notarial harakatlardan xizmat vazifasini bajarish munosabati bilan xabardor bo`lib qolgan shaxslarning o`zlariga ma'lum bo`lgan axborotlarni oshkor qilishi, shu jumladan mehnat shartnomasi bekor qilinganidan keyin ham oshkor qilishi taqiqlanadi”*. Mazkur huquqiy norma orqali notarius yoki tegishli shaxs tomonidan ma'lumotlarni oshkor qilish mumkin emasligi (taqiq) belgilangan.

Vakolat beruvchi ma'muriy-huquqiy normalar - davlat boshqaruvi sohasidagi ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilariga yuridik hokimiyat ko`rsatmalari doirasida o`z ixtiyori bo`yicha harakat qilish imkoniyatini nazarda tutadi, ya'ni bu yerda to`g`ridan-to`g`ri ko`rsatmalar ham, man etishlar ham yo`q. Masalan, O`zbekiston Respublikasining 2002 yil 13 dekabrda qabul qilingan “Fuqarolarning murojaatlari to`g`risida”gi qonun²ning 3-moddasiga binoan *“O`zbekiston Respublikasi fuqarolari davlat organlariga arizalar, takliflar va shikoyatlar bilan murojaat etish huquqiga ega”*. Mazkur normada ko`rsatib o`tilgan huquq bevosita fuqaroning erkiga bog`liq bo`lib, uning xohish-irodasi bilan amalga oshirilishi mumkin.

Shuni alohida ta'kidlab o`tish lozimki, vakolat beruvchi huquqiy normalarda shaxsning harakat qilish doirasi aniq ko`rsatib o`tiladi. Shaxs faqatgina mana shu doirada harakat qilib, o`zining xohish-irodasini ifoda etishi mumkin.

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 №2, 42-m.

² O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2003 №1, 7-m.

3§. Ma'muriy-huquqiy normalarning harakati

Huquqiy normalarni hayotga samarali tatbiq etishning muhim sharti – ularning harakat doirasini aniq belgilash hisoblanadi. ***Huquqiy normalarning harakatlanishi*** – ularda nazarda tutilgan yuridik oqibatlarining vujudga chiqishidir. Yuridik adabiyotlarga binoan huquqiy normalarning harakati (amal qilishi) quyidagi yo`nalishlarni qamrab oladi:

1) ***ma'muriy-huquqiy normalarning harakatlanish mavzusi***. Ma'muriy-huquqiy normalar davlat boshqaruvi sohasida vujudga keladigan turli mazmundagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. Masalan, davlat organlarida xizmatni o`tash tartibini belgilovchi normalar, davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlashga qaratilgan normalar, ma'muriy huquq subyektlarining huquqiy maqomini belgilab beruvchi normalar yoki ma'muriy javobgarlikni belgilovchi normalar va h.k.lar;

2) ***ma'muriy-huquqiy normalarning vaqt bo`yicha harakatlanishi (amalda bo`lishi)***. Normalarning vaqt bo`yicha harakatlanishi – norma nazarda tutilgan qonun yoki boshqa normativ hujjatning yuridik kuchga kirishi yoki uni yo`qotish vaqtini anglatadi. *Normativ hujjatlar* odatda: a) qonun yoki boshqa normativ hujjatda ko`rsatib o`tilgan muddatda; b) matbuotda e`lon qilingan vaqtdan boshlab; v) aksariyat normalar 10 kunlik muddat o`tishi bilan yuridik kuchga ega bo`lib, normalarni harakatga keltiradi.

Normativ hujjatlar o`zining yuridik kuchini quyidagi holatlarda to`xtatadi: a) normativ hujjatning amal qilishi belgilangan muddat o`tishi bilan; b) vakolatli davlat organining normativ hujjatni bekor qilish to`g`risidagi qarorining chiqarilishi; v) yangi hujjatning qabul qilinishi bilan eskisini bekor qilish.

Normativ hujjatlar o`zining yuridik kuchini yo`qotishi bilan, undagi normalarning harakati ham to`xtaydi.

Normalarning kuchga kirishi va amalda bo`lishini aniq belgilash muhim ahamiyatga egadir. Chunki ular belgilangan vaqtdan boshlab so`zsiz bajarilishi lozim bo`ladi.

Ma'muriy-huquqiy normalar vaqt bo`yicha harakatlanishida *orqaga qaytish kuchiga* ega bo`lishi mumkin. Jumladan O`zR MJtKning 9-moddasiga binoan *“Ma'muriy huquqbuzarlik uchun javobgarlikni yengillashtiruvchi yoki bekor qiluvchi hujjatlar orqaga qaytish kuchiga egadir, ya'ni ushbu hujjatlar chiqqunga qadar sodir etilgan huquqbuzarlik hollariga ham taalluqlidir. Ma'muriy huquqbuzarlik uchun javobgarlikni belgilovchi yoki javobgarlikni kuchaytiruvchi hujjatlar esa orqaga qaytish kuchiga ega bo`lmaydi”*;

3) ***ma'muriy-huquqiy normalarning makonda (hududda) harakatlanishi***. Odatda, ma'muriy-huquqiy normalarni o`zida ifoda etgan normativ hujjatlar butun respublika hududida harakatda bo`ladi. Lekin ba'zi bir normalarning makon bo`yicha harakatlanishi doirasi aniq belgilangan bo`lishi mumkin. Masalan, qonunlar butun respublika miqyosida harakatda bo`lsa, mahalliy hokimiyat organlarining normativ hujjatlari ma'lum bir hududlarda (viloyat, tuman, shahar miqyosida) harakatda bo`ladi. Bundan tashqari, korxonalar, muassasa yoki tashkilotlar doirasida harakatda bo`luvchi normalar ham mavjud .

Ayrim hollarda ma'muriy-huquqiy normalar davlatlararo miqyoslarda amal qilishi mumkin. Bu normalar ikki tomonlama bitimlarga muvofiq bir necha davlatlar hududida yuridik kuchga ega bo'ladi;

4) *ma'muriy-huquqiy normalarning shaxslar doirasi bo'yicha harakatlanishi*. Huquqiy normalarning asosiy vazifasi bo'lib – ular tomonidan tartibga solinishi lozim bo'lgan ijtimoiy munosabatlar, shuningdek, munosabat subyektlarining doirasini aniqlab berish hisoblanadi. Ma'muriy-huquqiy normalarning shaxslar doirasi bo'yicha harakati, aksariyat holatlarda ularning egallab turgan maqomiga bog'liq bo'ladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasining qonunlari barcha fuqarolarga nisbatan tatbiq qilinishi mumkin. Lekin mazkur qonunlardagi normalarning ayrimlari xorijiy fuqarolarga yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga nisbatan qo'llanilmaydi. (masalan, saylash huquqi yoki harbiy xizmatni o'tash majburiyati) Yoki, yuridik shaxslarning huquqiy maqomini belgilovchi normalar fuqarolarga nisbatan tatbiq etilmaydi. Huquqbuzlikni sodir etgan shaxsga nisbatangina javobgarlik normalari harakatga kelishi mumkin va h.k.lar.

Demak, har qanday huquq tarmog'i normalari singari ma'muriy-huquqiy normalar ham vaqt bo'yicha, makon va shaxslar doirasi bo'yicha harakatda bo'ladi.

Odatda, ma'muriy-huquqiy normalarning vaqt bo'yicha harakatlanishi - normativ hujjatning yuridik kuchiga, makon bo'yicha harakati - uni o'rnatgan davlat organi (mansabdor shaxs)ning tutgan o'rniga, shaxslar doirasi bo'yicha harakati esa – shaxsning maqomiga bog'liq bo'ladi.

4§. Ma'muriy-huquqiy munosabatlar tushunchasi va o'ziga xos xususiyatlari

Huquqiy normalar o'z vazifa va funksiyalarini huquqiy munosabatlar orqali amalga oshiradi. Huquqiy munosabatlar - o'zaro subyektiv huquq va majburiyatlar bilan bog'liq bo'lgan shaxslar o'rtasida, huquq normalari va muayyan yuridik faktlar asosida vujudga keldigan aloqalardir.

Huquqiy munosabat, bu birinchi navbatda tomonlar o'rtasidagi aloqadorlikni aks ettirishdir. Munosabat tomonlari bir-biri oldida tegishli subyektiv huquq va majburiyatlarni o'taydilar. Tomonlarning huquq va majburiyatlari bir-biri bilan o'zaro mutanosib tarzda bog'liq bo'lib, ya'ni bir tomonning huquqiga ikkinchi tomonning majburiyati yoki ikkinchi tomonning huquqi birinchi tomonning majburiyatiga muvofiq keladi.

Davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida vujudga keladigan huquqiy munosabatlarga boshqa barcha huquqiy munosabatlar singari umumiy xususiyatlar xosdir.

Davlat boshqaruvi jarayonida turli-tuman munosabatlar vujudga kelib, turli huquq tarmoqlari bilan tartibga solinadi. Jumladan davlat boshqaruvi sohasidagi aksariyat huquqiy munosabatlar konstitutsiyaviy, ma'muriy, mehnat, moliya va boshqa huquq tarmoqlarining normalari asosida vujudga keladi. Mazkur munosabatlar o'rtasida ma'muriy-huquqiy munosabatlar alohida ahamiyat kasb etadi.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlar – bu ma'muriy huquq normalari asosida vujudga keladigan munosabatlardir.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlar o'zining tuzilishiga ko'ra, munosabat *subyekt*, *obyekt* va *mazmuniga* ega.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning ***subyekt*** bo'lib, unda ishtirok etuvchi tomonlar, ya'ni boshqaruv jarayonida ma'lum bir vakolatga ega bo'lgan (davlat boshqaruv organlari, mansabdor shaxslar) yoki boshqacha ma'muriy-huquqiy maqomga ega bo'lgan shaxslar (fuqarolar, jamoat birlashmalari) hisoblanadi.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning ***obyekt*** bo'lib esa, ma'muriy huquq subyektlarining harakatlari (qarorlari), ularning ijobiy yoki salbiy xulq-atvori hisoblanadi. "*Obyekt*" so'zi lotincha so'zdan olingan bo'lib, "*mavzu*" degan ma'noni anglatadi. Har qanday huquqiy munosabat ma'lum bir jarayonlarni tartibga solishga qaratilgan muayyan bir vazifani bajaradi. Shu sababli obyeksiz huquqiy munosabat bo'lishi mumkin emas.

Ko'pgina huquqshunos olimlarning fikricha, ma'muriy-huquqiy munosabatlarning obyektini – yagona, ya'ni davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonidagi ma'muriy huquq subyektlarining xatti-harakatlari tashkil etadi.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning ***mazmunini*** – ma'muriy huquq subyektlarining huquqlari, majburiyatlari, javobgarligi, taqiqlar, cheklovlar tashkil etadi.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlar (keng tarqalgan konsepsiyalardan biri) quyidagi *o'ziga xos xususiyatlarga* ega:

- a) bu munosabatlar – davlat boshqaruvi sohasida vujudga keladi;
- b) bu munosabatlarda hamma vaqt davlat boshqaruvi organi ishtirok etadi;
- c) bu – bo'ysinuvga asoslangan munosabatlar bo'lib, unda ishtirok etuvchi tomonlar yuridik jihatdan teng emas.¹

Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning *o'ziga xos xususiyatlari* (yana bir konsepsiyaga binoan) quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

- bu munosabatlar - davlat boshqaruvi jarayonida (yoki sohasida) vujudga keladi;
- bu munosabatlarning majburiy subyekt bo'lib davlat nomidan ommaviy-huquqiy manfaatlarni ko'zlab harakat qiluvchi davlat boshqaruvi (ijro hokimiyati) organlari hisoblanadi;
- bu munosabatlar - hokimiyat-bo'ysinuv va tomonlarning yuridik teng emasligi bilan tavsiflanadi;
- bu munosabatlar - ommaviy yoki individul manfaatlarni qondirish maqsadida boshqaruv vazifalari va funksiyalarini amalga oshirish bo'yicha vujudga keladi;
- bu munosabatlar - tashkillashtirish xususiyatiga ega, ya'ni ular davlat boshqaruvining boshqaruv obyektiga tashkilotchilik ta'siri doirasida vujudga keladi;
- bu munosabatlar - qonuniylikni ta'minlashning alohida huquqiy tartibi va o'zining huquqiy himoyasi bilan ajralib turadi.²

---

¹ Alexin A.P., Karmolitskiy A.A., Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo. – Zersalo, 1998. 70-82-b.lar.

² Baxrax D.N., Rossinskiy B.V., Starilov YU.N. Administrativnoye pravo. – M.: Norma, 2004. 105-116-b.lar.

Alimov X.R.ning ko`rsatishicha, *ma'muriy-huquqiy munosabatlar quyidagi xususiyatlarga ega bo`lishi mumkin:*

a) ma'muriy-huquqiy munosabatlar davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida vujudga keladi;

b) ma'muriy-huquqiy munosabatlarning bir tomonida hamma vaqt davlat organi, mansabdor shaxs yoki boshqaruv huquqiga ega bo`lgan jamoat birlashmasi ishtirok etadi;

c) ma'muriy-huquqiy munosabatlar bir tomonning xohishi bilan vujudga kelib, ikkinchi tomonning roziligini talab etmaydi;

d) ma'muriy-huquqiy munosabat ishtirokchilari o`rtasida vujudga keladigan nizolar, aksariyat hollarda ma'muriy tartibda hal qilinadi.¹

Yuqoridagilarga asoslanadigan bo`lsak, ma'muriy-huquqiy munosabatlar – davlat boshqaruvini sohasida vujudga keladi; munosabatning majburiy ishtirokchisi bo`lib davlat organlari namoyon bo`ladi; munosabat ishtirokchilarining huquq va majburiyatlari munosabat turini belgilab beradi. ***Ma'muriy-huquqiy munosabatlar*** – bu davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida vujudga keladigan, ijro etish va farmoyish berish faoliyati bilan bog`liq bo`lgan va ma'muriy-huquqiy normalar bilan tartibga solingan huquqiy munosabatlarning bir turidir.

5§. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi, o`zgarishi va bekor bo`lishi

Ma'muriy-huquqiy munosabatlar ma'muriy-huquqiy normalarda nazarda tutilgan sharoitlar mavjud bo`lganida vujudga keladi. Ma'muriy-huquqiy normalar o`z-o`zidan bevosita ma'muriy-huquqiy munosabatlarni vujudga keltirmaydi. Balki, ma'muriy-huquqiy munosabatlar vujudga kelishining shartlarini, holatlarini va mezonlarini belgilab beradi. Bu – ***yuridik faktlar*** bo`lib, norma talabidan kelib chiqqan holda tomonlar o`rtasida ma'lum bir huquqiy munosabatni vujudga keltiruvchi holatlardir.

Yuridik faktlar ma'muriy-huquqiy munosabatlarning zaruriy sharti, aniq talabi sifatida maydonga chiqadi.

Jamiyatda turli-tuman holatlar va shart-sharoitlar mavjud bo`lib, ularning hammasi ham yuridik fakt bo`lib hisoblanmaydi. Muayyan hodisa va holatlarni yuridik fakt deb e'tirof etish, davlatning xohish-irodasiga bog`liqdir.

Yuridik faktlar nafaqat ma'muriy-huquqiy munosabatlarni vujudga keltirish, balki o`zgartirishi yoki bekor qilishi ham mumkin.

Yuridik faktlar ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solishda katta ahamiyatga egadir.

Yuridik faktlar huquqiy norma bilan huquqiy munosabat o`rtasidagi bog`lovchi vositadir.

---

¹ Alimov X.R. Ma'muriy huquq. Toshkent, 1995.

Yuridik faktlar turlicha bo`lishi mumkin. Jumladan, kelib chiqadigan huquqiy oqibatlarga ko`ra yuridik faktlar:

- a) *huquqni yaratuvchi*;
- b) *huquqni o`zgartiruvchi*;
- c) *huquqni bekor qiluvchi* faktlarga bo`linadi.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlar harakatlar va hodisalar singari yuridik faktlardan vujudga kelishi, o`zgarishi va bekor bo`lishi mumkin.

Harakatlar – bu huquq subyektlari tomonidan o`z xohish-irodalarini ifodalashning natijasidir.

Aksariyat ma'muriy-huquqiy munosabatlar *harakatlardan* vujudga kelib, ular subyektning faol xulq-atvori bilan bog`liq bo`ladi. Harakatlar ikkiga bo`linadi:

a) ***qonuniy harakatlar*** – hamma vaqt ma'muriy-huquqiy normalar talabiga mos keladi. Bunda yuridik fakt sifatida munosabat ishtirokchilarining qonunga muvofiq harakati namoyon bo`ladi.

Qonuniy harakatlar o`z navbatida ikki ko`rinishga ega:

- *davlat boshqaruvi organlarining huquqiy aktlari*.

Huquqiy aktlar normativ yoki yakka (individul, ma'muriy) aktlarga bo`linadi. Huquqiy aktlarda qonunga muvofiq harakatlar muayyan huquqiy oqibatlarni vujudga keltirishini nazarda tutib sodir etiladi. Bunday harakatlarda - huquq va majburiyatlarning vujudga kelishi, o`zgarishi va bekor bo`lishiga qaratilgan iroda ifodalanadi;

- *yuridik xatti-harakatlar*;

b) ***qonunga xilof harakatlar*** – ma'muriy-huquqiy normalar talablariga mos kelmaydigan, ularni buzadigan harakatlardir. Bu - davlat boshqaruvi sohasiga xos bo`lgan intizomiy va ma'muriy nojo`ya harakatlardir. Shaxsning *harakatsizligi* ham aynan mana shu guruhga kiradi (masalan, ichki ishlar xodimi tomonidan jamoat tartibini saqlashga qaratilgan choralarning ko`rilmasligi).

Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi, o`zgarishi va bekor bo`lishiga asos bo`ladigan ikkinchi yuridik fakt – bu *hodisalar*dir. Hodisalar odamlarning xohish-irodasiga bog`liq bo`lmagan holda sodir bo`ladigan faktlardir (insonning tug`ilishi, ma'lum bir yoshga yetishi, o`limi, tabiiy ofat va boshqalar).

6§. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning turlari

Davlat boshqaruvi jarayonida vujudga keladigan ma'muriy-huquqiy munosabatlar turli-tuman bo`lib, ularni bir necha asoslarga ko`ra tasniflash (guruhlash, turlarga bo`lish) mumkin.

Huquq nazariyasiga asoslanib, ma'muriy-huquqiy munosabatlarning vazifasi va funksional belgilanishiga qarab, ularni ikkiga bo`lish mumkin:

a) ***tartibga soluvchi munosabatlar***, ya'ni huquq subyektlarining mo`tadil xulq-atvori, huquqqa muvofiq xatti-harakatlarining natijasida vujudga keladigan munosabatlar;

b) *muhofaza qiluvchi munosabatlar*, ya'ni huquqbuzarlikni sodir etish va bu uchun davlatning majburlov choralarini qo'llash zaruriyati asosida vujudga keladigan munosabatlar.

Ko'pgina yuridik adabiyotlarda huquqiy munosabatlarning *moddiy* va *protsessual* turlarga bo'linishi ham ko'rsatib o'tilgan.

Moddiy huquqiy munosabatlar – bu moddiy ma'muriy-huquqiy normalar asosida vujudga keladigan hamda huquq subyektlari tomonidan huquq va majburiyatlarning amalga oshirilishi bilan bog'liq bo'lgan munosabatlardir.

Protsessual huquqiy munosabatlar – davlat-hokimiyat xususiyatiga ega bo'lib, huquqiy munosabat subyektlarining subyektiv protsessual huquqlari va majburiyatlarini belgilash va tartibga solishda namoyon bo'ladi.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning turlari bo'yicha huquqshunos olimlar o'rtasida yagona fikr mavjud emas. Jumladan, A.P.Alexinning fikricha¹, ma'muriy-huquqiy munosabatlar shartli ravishda quyidagilarga bo'linishi mumkin:

a) *asosiy va yordamchi* (asosiy bo'lmagan) ma'muriy-huquqiy munosabatlar – bevosita boshqaruv ta'sirini (“subyekt - obyekt”) ifoda etuvchi munosabatlar bo'lib, unda davlat boshqaruvi faoliyati yaqqol namoyon bo'ladi. Mazkur munosabatlar “buyruq - ijro” formulasiga asoslangan bo'lib, birinchi navbatda yuqori turuvchi va quyi turuvchi davlat boshqaruvi organlari o'rtasidagi, rahbar – mansabdor shaxs bilan unga xizmat bo'yicha bo'ysinuvchi xodim o'rtasidagi, davlat boshqaruv organlari (mansabdor shaxs) bilan ma'lum bir ma'muriy-huquqiy majburiyatga ega bo'lgan shaxs o'rtasidagi munosabatlardir.

Ushbu munosabatlar u yoki bu obyektga bevosita boshqaruv ta'siri doirasidan tashqarida bo'lgan, lekin boshqaruvni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan munosabatlardir. Asosiy ma'muriy-huquqiy munosabatlar boshqaruv mazmunini ifoda etsa, yordamchi ma'muriy-huquqiy munosabatlar boshqaruv mazmuni bilan bog'liq bo'lib, to'g'ridan-to'g'ri uni ifoda etmaydi.

Yordamchi ma'muriy-huquqiy munosabatlar davlat boshqaruvi jarayonida vujudga kelsa ham, ularning asosiy vazifasi boshqaruv subyektining boshqaruv obyektiga bevosita ta'siri hisoblanmaydi. Bu munosabatlar asosiy ma'muriy-huquqiy munosabatlarga, ya'ni bevosita boshqaruv ta'sirini amalga oshirishga ko'maklashadi. Masalan, davlat boshqaruvini amalga oshirish maqsadida biron bir normativ hujjatni tayyorlash bo'yicha ikki boshqaruv subyektini o'rtasida vujudga keladigan va bo'sinuvga asoslanmagan munosabatlar – yordamchi ma'muriy-huquqiy munosabatlar hisoblanadi. Bunday munosabatlar turli-tuman bo'lib, davlat boshqaruvini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni yaratib beradi;

b) *subordinatsiyaviy* (bevosita bo'ysinuvga asoslangan) va *koordinatsiyaviy* (muvofiglashtiruvchi) ma'muriy-huquqiy munosabatlar.

Boshqaruv subyektini yuridik irodasining avtoritarligiga asoslangan munosabatlar – *subordinatsiyaviy*, avtoritarlik mavjud bo'lmagan munosabatlar – *koordinatsiyaviy* hisoblanadi. Lekin shu narsani ham alohida ta'kidlab o'tish lozimki, davlat boshqaruvining yuqori turuvchi va quyi turuvchi subyektlari o'rtasidagi munosabatlarda muvofiglashtirish - yuridik-hokimiyat xususiyatiga ega

¹ Alexin A.P., Karmolitskiy A.A., Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo. – Zersalo, 1998. 83-91-b.lar.

bo`lishi, ya'ni muvofiqlashtirish subordinatsiyaviy ham bo`lishi mumkin. Masalan, vazirlik tomonidan unga bo`ysinuvchi boshqarma faoliyatini muvofiqlashtirishi. Mazkur munosabat birinchi navbatda muvofiqlashtirish maqsadida vujudga kelgan, lekin ular o`rtasidagi tashkiliy jihatdan bevosita bo`ysinuv muvofiqlashtirishni subordinatsiyaga aylantiradi.

Ayrim hollarda muvofiqlashtirish yuridik-hokimiyat xususiyatiga ega bo`lmasligi, bo`ysinuv bilan bog`liq bo`lmasligi ham mumkin. Shu sababli ham ma'muriy-huquqiy munosabatlarning subordinatsiyaviy va koordinatsiyaviy turlarga bo`linishi shartli hisoblanadi;

c) *vertikal va gorizontal ma'muriy-huquqiy munosabatlar.*

Vertikal ma'muriy-huquqiy munosabatlar – ma'muriy-huquqiy tartibga solishning mohiyatini ifoda etib, davlat boshqaruvi faoliyatiga xos bo`lgan boshqaruv subyekti va obyekti o`rtasidagi subordinatsiyaviy aloqalarni anglatadi. Vertikal ma'muriy-huquqiy munosabatlar aynan hokimiyat munosabatlaridir. Mazkur munosabatlar bo`ysinuv mavjud bo`lgan tomonlar o`rtasida vujudga keladi hamda fuqarolik-huquqiy munosabatlardan farq qilgan holda, ularda tomonlarning tengligi mavjud emas. Vertikallik deganda – bir tomonda yuridik-hokimiyat vakolatlari mavjudligini, ikkinchi tomonda esa bunday vakolatlarning mavjud emasligini (masalan, fuqarolar) yoki vakolat doirasi torroq ekanligi (masalan, quyi turuvchi organ) tushunish lozim. Aynan vertikal ma'muriy-huquqiy munosabatlarda boshqaruv subyekting u yoki bu obyektga bevosita boshqaruv ta'siri amalga oshiriladi.

Davlat boshqaruvi sohasidagi ma'muriy-huquqiy munosabatlarning vertikaligini anglatuvchi quyidagi xususiyatlarni ko`rsatib o`tishimiz mumkin:

- vertikal munosabatlarning asosiy (bosh) ko`rsatkichi hisoblangan – *“tomonlar tengsizligi”*ning mavjudligi; boshqaruv subyektida yuridik-hokimiyat vakolatlarining mavjudligi;
- tomonlarning tengsizligi bir tomoning (boshqaruv obyekti) ikkinchi tomonga (boshqaruv subyekti) *bo`ysinishi*, ya'ni *“hokimiyat - bo`ysinuv”*ga asoslanishi;
- ma'muriy-huquqiy munosabatlarda bo`ysinuv hamma vaqt ham aniq namoyon bo`lmaydi. Masalan, fuqaro yoki nodavlat tashkiloti boshqaruv subyektiga (ijro hikimiyatiga) tashkiliy jihatdan bo`ysinmagan yoxud ijro hokimiyati organlarining hammasi ham to`g`ridan-to`g`ri bo`ysinuvga ega emas. Lekin mazkur hollarda ham tomonlarning tengsizligi yaqqol namoyon bo`ladi;
- davlat boshqaruvi sohasida bo`ysinuv to`g`risida gapirganda, birinchi navbatda *tashkiliy jihatdan bo`ysinuvni* nazarda tutish lozim;
- vertikal xususiyatdagi aksariyat ma'muriy-huquqiy munosabatlar bo`ysinuv mavjud bo`lmagan tomonlar o`rtasida ham vujudga kelishi mumkin. Lekin bu holda ham, bir tomon o`z vakolati doirasida o`ziga bo`ysinmagan ikkinchi tomon uchun majburiy bo`lgan huquqiy akti qabul qilishi mumkin;
- davlat boshqaruvi sohasida kontrol-nazorat faoliyati keng doirada amalga oshirilib, uning subyektlari sifatida ijro hokimiyati organlari (mansabdor shaxslar)ning o`zi namoyon bo`ladi. Masalan, maxsus tashkil etiladigan davlat organlari tomonidan amalga oshiriladigan ma'muriy nazorat yuridik-hokimiyat

xususiyatiga ega bo`lib, tashkiliy jihatdan bo`ysinmagan boshqaruv obyektlariga nisbatan amalga oshiriladi;

- ma'muriy-huquqiy normalarda ko`rsatib o`tilgan talablar doirasida boshqaruv subyektlari ularga bo`ysinmagan shaxslarga (fuqarolarga, nodavlat tuzilmalariga) o`zlarining yuridik-hokimiyat irodasini ifoda etishi mumkin va h.k.lar.

Demak, vertikal ma'muriy-huquqiy munosabatlar turli ko`rinishlarga ega bo`lib, to`g`ridan-to`g`ri boshqaruv ta'sirini amalga oshirish hamda bir tomon yuridik-hokimiyat irodasining ustunligi bilan ifodalanadi.

Gorizontal ma'muriy-huquqiy munosabatlarda bir tomonning ikkinchi tomonga nisbatan yuridik-hokimiyat irodasining ustunligi mavjud emas. Ma'lum bir ma'noda, gorizontal ma'muriy-huquqiy munosabatlarda tomonlar teng hisoblanadi. Gorizontal ma'muriy-huquqiy munosabatlar vertikal ma'muriy-huquqiy munosabatlar singari ko`p tarqalgan emas. Chunki ular qaysidir ma'noda ma'muriy-huquqiy tartibga solish doirasidan chetga qolgan. Lekin davlat boshqaruvi sohasida bunday munosabatlarning vujudga kelishi mumkin.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlarda tomonlarning tengligini tan olish – ma'muriy-huquqiy tartibga solishning mazmuniga, shuningdek, ma'muriy-huquqiy munosabatlarning xususiyatlariga to`g`ri kelmaydi. Shu sababli bunday munosabatlarning boshqaruv sohasida vujudga kelishi shubha ostiga olingan. Lekin boshqaruvdagi gorizontallik xususiyatini to`g`ri anglaganda, bunday shubhalarga o`rin qolmaydi. Bu uchun quyidagi xususiyatlarga e`tibor qaratish lozim:

birinchidan, tomonlar o`rtasida bo`ysinuvning mavjud emasligi, tomonlarning bir xildagi huquqiy darajaga ega ekanligi, yuridik tenglikning formal emas, balki haqiqatda mavjud bo`lishi;

ikkinchidan, boshqaruv munosabatlarida bu ikkala xususiyat (bo`ysinuvning mavjud emasligi va yuridik tenglik)ning bir vaqtda mavjud bo`lishi;

uchinchidan, bir tomonning ikkinchi tomonga qaratilgan yuridik-hokimiyat irodasining bo`lmasligi.

Davlat boshqaruvi sohasidagi ma'muriy-huquqiy munosabatlar o`rtasida gorizontal munosabatlarni ajratib olish mushkuldir. Chunki ular vertikal munosabatlar singari yaqqol namoyon bo`lmaydi. Lekin boshqaruv amaliyotiga asoslanib, gorizontal ma'muriy-huquqiy munosabatlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- *bevosita boshqaruv ta'siriga ko`maklashuvchi munosabatlar*. Bu munosabatlar vertikal munosabatlarga xizmat qiladi, ya'ni bir tomonlama yuridik-hokimiyat qarorini qabul qilish uchun shart-sharoitlar yaratib berishga qaratiladi. Gorizontal munosabatlar bir darajada bo`lgan boshqaruv subyektlari o`rtasida vujudga keladi. Masalan, birgalikda normativ hujjatni qabul qilish uchun tayyorgarlik ko`rish; hamkorlikda boshqaruv harakatlarini amalga oshirish; birgalikda qo`shma tadbirlarni (majlislarni) olib borish; idoralararo, maslahat yoki muvofiqlashtiruvchi kengashlarni tashkil etish bo`yicha munosabatlar;
- *bevosita boshqaruv ta'siri amalga oshirilgandan keyin vujudga keladigan munosabatlar*, ya'ni bir tomonlama tartibda qabul qilingan qarorning samarali

ijro etilishiga sharoitlar yaratib berish bo'yicha vujudga keladigan munosabatlar;

- *ma'muriy-protsessual xususiyatdagi munosabatlar*. Bunday munosabatlarda ham tomonlar teng huquqli darajaga ega bo'ladi. Masalan, fuqarolarning shikoyatlarini, ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini ko'rib chiqish jarayonida vujudga keladigan munosabatlar. Bu munosabatlarning mazmunini ma'muriy-huquqiy nizolarni ko'rib chiqish tashkil etadi;
- turli xildagi shartnoma shakliga ega bo'lgan *ma'muriy-kelishuv xususiyatiga ega bo'lgan munosabatlar*. Masalan, u yoki bu lavozimdagi ishga qabul qilish to'g'risida oldindan kelishuv.

Nazorat uchun savollar

1. Ma'muriy-huquqiy normalarning tushunchasi.
2. Ma'muriy-huquqiy normalarning o'ziga xos xususiyatlari.
3. Ma'muriy-huquqiy normalarning tuzilishi.
4. Ma'muriy-huquqiy normalarning tasnifi.
5. Moddiy ma'muriy-huquqiy normalar.
6. Protsessual ma'muriy-huquqiy normalar.
7. Majburiyat yuklovchi ma'muriy-huquqiy normalar.
8. Taqiqlovchi ma'muriy-huquqiy normalar.
9. Vakolat beruvchi ma'muriy-huquqiy normalar.
10. Ma'muriy-huquqiy normalarning vaqt, makon va shaxslar doirasi bo'yicha harakati.
11. Ma'muriy-huquqiy munosabatlar tushunchasi.
12. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari.
13. Yuridik faktlar.
14. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning turlari.

4-BOB. MA'MURIY HUQUQ SUBYEKTLARI

1§. Ma'muriy huquq subyektlarining umumiy tavsifi

Har bir huquq tarmog'i o'zining subyektlariga ega bo'lib, ular tartibga solinadigan huquqiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari bilan tavsiflanadi.

“*Huquq subyekti*”dan “*huquqiy munosabat subyekti*”ni farqlash lozim. Oldingi boblardan ma'lumki, huquqiy munosabat subyekti – bu aniq bir huquqiy munosabatning ishtirokchisidir. Huquq subyekti esa, bu huquqiy munosabatlarda ishtirok eta oladigan hamda subyektiv huquqlar va majburiyatlarga ega bo'lgan shaxslardir.

Huquq subyektlari huquqiy munosabatlarga kirishganida, huquqiy munosabat subyektiga aylanishi mumkin. Lekin huquqiy munosabatda ishtirok etayotgan huquq subyektlari o'zlarining oldingi holatini yo'qotmaydi. Huquq subyektlari bir vaqtning o'zida bir necha huquqiy munosabatlarning ishtirokchilari sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Shu nuqtai nazardan olganda, huquq subyekti huquqiy munosabat subyektiga qaraganda kengroq tushunchadir.

Yuridik adabiyotlarda huquq subyektlari bo'yicha turlicha fikrlar bildirilgan. Aksariyat huquqshunos olimlarining fikricha, ma'muriy huquq subyektlari ikkiga bo'linadi: **individual subyektlar** va **jamoat subyektlar**.

Jumladan, YU.M.Kozlovning ko'rsatishicha, *individul subyektlar* – bu fuqarolar, xorijiy davlatning fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar, shuningdek, davlat xizmatchilaridir.

Jamoat subyektlariga – turli ko'rinishdagi davlat va nodavlat tashkilotlari kiradi. Birinchi guruhga - ijro hokimiyati organlari, davlat korxonalari va muassasalari hamda ularning birlashmalari (masalan, korporatsiya, konsern va h.k.lar), ijro hokimiyati organlarining ma'lum bir vakolatga ega bo'lgan tuzilmaviy bo'linmalari (masalan, departamentlar) kiradi. Ikkinchi guruhga esa, jamoat birlashmalari (partiyalar, kasaba uyushmalari, ommaviy harakatlar), xususiy korxonalar va tashkilotlar hamda boshqa tijorat va notijorat tuzilmalari kiradi.¹

YU.N.Starilovning fikricha, ma'muriy huquq subyektlari doirasini aniqlash muhim masalalardan biri hisoblanadi. Chunki aynan ular ma'muriy-huquqiy munosabatlarning ishtirokchilari sifatida namoyon bo'lib, davlat boshqaruvi vazifalari va funksiyalarini amalga oshiradilar; davlat boshqaruvi sohasida tartibga solish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, farmoyish berish, kontrol-nazorat vakolatlarini amalga oshiradilar; yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarliklarni ko'rib chiqadilar va h.k.lar.

Ma'muriy huquq subyektlari sifatida ma'muriy qonunchilik normalari bilan o'rnatilgan asoslarda, davlat boshqaruvini amalga oshirishda ishtirok etuvchi jismoniy va yuridik shaxslar (tashkilotlar) namoyon bo'ladi. Ma'muriy huquq subyektlari – ommaviy boshqaruv faoliyati tomonlarining biri bo'lib, qonunchilik bilan ma'lum bir huquqlarga, majburiyatlarga, vakolatlarga, javobgarlikka, ma'muriy-huquqiy munosabatlarga kirishish qobiliyatiga ega bo'lgan boshqaruv

¹ Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo: Uchebnik. – 2-ye izd., pererab. i dop. – M.: Yurist', 2003. 26-b.

munosabatlarning ishtirokchilaridir. Ma'muriy huquq subyektlari tomonidan ularga berilgan huquqlar va majburiyatlarni bajarish aniq bir huquqiy munosabat doirasida amalga oshiriladi.¹

YU.N.Starilov ham YU.M.Kozlov singari, ma'muriy huquq subyektlarini ikkiga: individual va jamoa subyektlariga bo`ladi. *Individual subyektlar* - fuqarolar, xorijiy davlatlarning fuqarolari va fuqaroligi bo`lmagan shaxslar bo`lib, ular ijro hokimiyati va ommaviy boshqaruv organlari bilan qat'iy va doimiy tashkiliy aloqalarda bo`lmaydi. Fuqarolar, masalan, qandaydir harakatni sodir etish zarurati bilan ularga yuklatilgan majburiyatlarni bajarish, tegishli davlat organining ruxsatini (litsenziya) olish, huquqlar, erkinliklar va qonuniy manfaatlarni buzadigan ijro hokimiyati organlarining harakatlari (qarorlari) ustidan shikoyat qilish orqali ma'muriy-huquqiy munosabatlarning subyekti sifatida namoyon bo`ladi.

Davlat xizmatchilari va mansabdor shaxslar ham ma'muriy huquqning individual subyektlari hisoblanadi. Ular davlat hokimiyati organlarida davlat mansablarini egallaydilar, mazkur organlar bilan qat'iy va doimiy aloqalarda bo`ladilar; ularning maqomi normativ huquqiy aktlar bilan bir xilda tartibga solinadi; davlat organlari vakolatlarini amalga oshiradilar va ma'lum bir davlat-hokimiyat vakolatiga ega bo`ladilar; davlat organlari nomidan harakat qiladilar va qarorlar qabul qiladilar.

Ma'muriy huquqning *jamoa subyektlari* – bu insonlar guruhi bo`lib, tashqi munosabatlarda mustaqil subyekt sifatida ishtirok etadilar; ularni tashkil etish tartibi va faoliyati normativ huquqiy aktlar bilan tartibga solinadi. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarda jamoa subyektlari o`z nomlaridan harakat qiladilar; qonun va boshqa normativ hujjatlarda ularning huquqlari va ma'lum bir majburiyatlari belgilab qo`yiladi.

B.N.Gabrichidzening ko`rsatib o`tishicha, ma'muriy huquqning subyektlari bo`lib:

- a) *davlat hokimiyati organlari*;
- b) *jamoat birlashmalari*;
- c) *korxonalar va tashkilotlarning ma'muriyati*;
- d) *fuqarolar* hisoblanadi.

Ma'muriy huquq subyektlari o`zining tabiati, huquqiy maqomi va boshqa belgilariga ko`ra bir-biridan farqlanadi.²

L.I.Solovyevaning fikricha, ma'muriy-huquqiy munosabatlarning subyektlari deganda – davlat boshqaruv sohasida huquq va majburiyatlarga ega bo`lgan va ularni amalga oshira oladigan aniq tomonlar tushuniladi. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning subyektlari bo`lib:

- a) *davlat organlari*;
- b) boshqaruv organi yoki jamoat birlashmasi nomidan harakat qiladigan hamda boshqaruv sohasida yuridik-hokimiyat vakolatiga ega bo`lgan *mansabdor shaxslar*;

¹ Baxrax D.N., Rossinskiy B.V., Starilov YU.N. Administrativnoye pravo. – M.: Norma, 2004. 121-124-b.lar.

² Gabrichidze B.N., Chernyavskiy A.G., Kim-Kimen A.N. Administrativnoye pravo: Uchebnik. – M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2004. 63-b.

- c) *korxonalar, muassasalar va tashkilotlar;*
- d) *jamoat birlashmalari;*
- e) *fuqarolar.*¹

Ma'muriy huquq subyekti hamma vaqt huquq subyekti hisoblanadi. Huquqning subyektlari bir vaqtning o'zida bir necha huquq tarmoqlarining subyekti sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Masalan, fuqaro bir vaqtning o'zida ma'muriy, fuqarolik yoki mehnat huquqi tomonidan tartibga solinadigan huquqiy munosabatlar subyekti bo'lishi mumkin. Mazkur huquqiy munosabatlarning mohiyati – huquq layoqati tushunchasi, uning xususiyati, mazmuni va hajmi orqali yoritib beriladi.

Ma'muriy ***huquq layoqati*** va ***muomala layoqati*** – subyektlar ma'muriy-huquqiy holatining asosini tashkil etadi.

Ma'muriy huquq layoqati – huquq subyekti umumiy huquq layoqatining bir turi bo'lib, qonunchilik bilan o'rnatilgan va davlat tomonidan kafolatlangan hamda aniq bir subyektning (fuqaro, davlat organi, davlat xizmatchisi, mansabdor shaxs, nodavlat tuzilmalari va h.k.lar) turli huquqiy munosabatlarda ishtirok etish qobiliyatini anglatadi.

Ma'muriy huquq layoqati – bu ma'lum bir huquqlarga ega bo'lish va majburiyatlarni bajarish, harakatlarni amalga oshirish va qarorlar qabul qilish, ma'muriy ish qo'zg'atish va ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini ko'rib chiqish, huquqiy normalarni buzish va qonun bilan o'rnatilgan talablarga rioya etmaganlik uchun javobgarlikka tortilish qobiliyatiga ega bo'lishdir.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlar faqatgina uning subyektlari huquq layoqatiga ega bo'lganidagina, ya'ni huquqiy munosabatlarga kirishish uchun asos bo'ladigan huquq va majburiyatlarga ega bo'lganida vujudga kelishi mumkin.

Ma'muriy huquqning har bir subyekti o'ziga xos ma'muriy huquq layoqatiga egadir. Masalan, fuqarolarning ma'muriy huquq layoqati o'zining mazmuni va xususiyatlariga ko'ra ijro hokimiyati organlarining, jamoat birlashmalarining yoki boshqa tashkilotlarning ma'muriy huquq layoqatidan farqlanadi. Bundan tashqari, ma'muriy qonunchilikka kiritiladigan o'zgarishlar – ma'muriy huquq layoqatining mazmuniga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Jismoniy shaxslar va yuridik shaxslar tomonidan ma'muriy huquq layoqatining amalga oshirilishini jismoniy shaxsning yoki boshqaruv organi (mansabdor shaxs)ning xohish-irodasi ifoda etishsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ma'muriy huquq subyektining huquq va majburiyatlarni amalga oshirish bo'yicha ifodalangan irodasi - huquq layoqatini yuridik mazmun bilan boyitadi.

Demak, ***ma'muriy huquq layoqati*** – bu subyekt tomonidan u uchun o'rnatilgan huquqlar, erkinliklardan foydalanish, shuningdek, majburiyatlarni bajarish, vakolatlarni amalga oshirish qobiliyatidir. Ma'muriy huquq subyektining ma'muriy huquq layoqati uning ma'muriy huquqiy holatini amalga oshirish uchun xizmat qiladi. Boshqacha aytganda, huquq layoqati - tegishli sharoitlar mavjud bo'lganida huquq subyektini huquqlar va erkinliklardan foydalanuvchi,

---

¹ Administrativnoye pravo Respubliki Uzbekistan // Avt. kollektiv: X.R.Alimov, L.I.Solovyeva i dr./ - T.: «Adolat», 1999. 26-27-b.lar

majburiyatlar yuklash hamda yuridik javobgarlikka tortish mumkin boʻlgan shaxs sifatida namoyon qiladi.

Ma'muriy-huquqiy normalar bilan oʻrnatilgan huquq layoqatiga ega boʻlgan subyektlar, ularga berilgan huquq layoqatini amalda roʻyobga chiqarishlari orqali, ma'muriy-huquqiy munosabatlarning ishtirokchilariga aylanadilar. Shu sababli, ma'muriy huquq subyektlari ma'muriy huquq layoqati bilan bir vaqtda ma'muriy muomala layoqatiga, ya'ni ularga tegishli boʻlgan boshqaruv sohasidagi huquqlarni amalga oshirish qobiliyatiga ham ega boʻlishi kerak. Jismoniy yoki yuridik shaxsning **muomala layoqati** – bu ularning oʻz qarorlari va harakatlari (harakatsizligi) bilan huquqlarga ega boʻlishi va amalga oshirishi, oʻzlariga va boshqa shaxslarga majburiyatlarni vujudga keltirishi, ularni bajarishi hamda fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta'minlash qobiliyatiga ega boʻlishidir.

Ma'muriy muomala layoqati, YU.N.Starilovning fikricha, normativ oʻrnatilgan va ma'muriy huquq subyektiga tegishli boʻlgan huquq va majburiyatlarni amalga oshirishga imkon beradigan “faol” va “ijodiy” asoslarga egadir, ya'ni huquq subyektidan unga tegishli huquqlar va erkinliklardan, vakolatlardan foydalanish, boshqaruv sohasida qonuniylikni ta'minlash, boshqaruv funksiyalarini bajarish, boshqaruvning ma'muriy-huquqiy shakl va uslublarini, ma'muriy-huquqiy majburlov choralarini qoʻllash hisoblanadi. Muomala layoqati – bu subyektlar tomonidan ularga tegishli boʻlgan huquq va erkinliklarni amalga oshirishning, shuningdek, oʻrnatilgan majburiyatlarni bajarishning muhim sharoitidir.¹

Ma'muriy muomala layoqati - jismoniy shaxs yoki davlat ma'muriyati vakilining ma'lum bir huquqiy ahamiyatga ega boʻlgan oʻz xatti-harakatlarini anglashi va toʻgʻri baholashi, ularga amal qilishi hamda ularni qoʻllashning qonuniy ekanligini kafolatlash qobiliyatidir.

Ma'muriy huquq subyektlarida ma'muriy muomala layoqati turlicha vujudga keladi. Muomala layoqati vujudga kelishining asosiy sharti boʻlib, subyektlar huquqlari, majburiyatlari va vakolatlarining xususiyatlari hisoblanadi.

Ma'muriy qonunchilik ma'muriy huquq subyektlarining muomala layoqatini turli asoslarga koʻra belgilaydi:

a) yoshga qarab (masalan, fuqarolarning umumiy asoslarda ma'muriy javobgarlikka tortilishi 16 yoshdan boshlanadi yoki fuqarolarning harbiy xizmatni oʻtashi 18 yoshdan boshlanadi);

b) mansabni egallaganlik holatiga qarab (masalan, davlat-hokimiyat vakolatlarini faqatgina maxsus huquqiy normalar bilan vakolat berilgan shaxslar tomonidan amalga oshiriladi);

c) huquqlarni amalga oshirish va majburiyatlarni bajarishning huquqiy tartibiga qarab (masalan, favqulodda holatlarda shaxslarning huquqlari cheklab qoʻyilgan boʻlishi mumkin);

d) roʻyxatga olish yoki boshqa ma'muriy jarayonlarni olib borish natijasiga qarab (masalan, ma'muriy huquq subyektini hisoblangan ayrim tashkilotlar oʻz faoliyatini faqatgina tegishli tartibda ularning ustavi roʻyxatga olingandan yoki

---

¹ Oʻsha joyda.

ruxsatnoma (litsenziya) berilgandan so`ng amalga oshirish imkoniyatiga ega bo`ladi).

Ma'muriy muomala layoqatiga ega bo`lishning huquqiy asoslari normativ huquqiy aktlarda o`rnatiladi.

Demak, jismoniy va yuridik shaxslarning ma'muriy huquq subyeksi sifatida namoyon bo`lishi, ma'muriy-huquqiy munosabatlarda ishtirok etishi ko`p jihatdan huquq subyeksi ekanligiga, ya'ni ma'muriy huquq layoqati va ma'muriy muomala layoqatining mavjudligiga bog`liqdir.

Nazorat uchun savolar

1. Ma'muriy huquq subyeksi tushunchasi.
2. Ma'muriy huquq subyeksi turlari.
3. Individual subyektlar.
4. Jamoa subyektlari.
5. Ma'muriy huquq layoqati.
6. Ma'muriy muomala layoqati.

2§. Jismoniy shaxslar - ma'muriy huquq subyekti sifatida

2.1. O`zbekiston Respublikasi fuqarolarining ma'muriy-huquqiy holati

Ma'muriy huquqning asosiy subyektlaridan biri - bu fuqarolardir. O`zbekiston Respublikasi fuqarolari, xorijiy davlatlarning fuqarolari va fuqaroligi bo`lmagan shaxslar - ma'muriy-huquqiy munosabatlarga kirishib, ma'lum bir subyektiv huquq va majburiyatlarga ega bo`lishlari mumkin.

Fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi (ma'muriy-huquqiy munosabatlardagi) huquqlari, erkinliklari, majburiyatlari, javobgarligining yig`indisi - *fuqarolarning ma'muriy-huquqiy holatini* tashkil etadi. Bu munosabatlar fuqarolarning ma'muriy huquqning boshqa subyektlari bilan, masalan, davlat hokimiyati organlari bilan, davlat va nodavlat tashkilotlari, korxonalar, muassasa va jamoat birlashmalari hamda ularning mansabdor shaxslari bilan o`zaro aloqasi natijasida vujudga keladi.

Fuqarolarning ma'muriy-huquqiy holati konstitutsiyaviy va ma'muriy huquq normalari bilan tartibga solingan – *fuqaro huquqiy holatining* ajralmas qismi hisoblanadi.

Fuqarolarning ma'muriy-huquqiy munosabatlardagi huquq va majburiyatlari – ularning konstitutsiyaviy huquq va majburiyatlaridan kelib chiqadi hamda ma'muriy-huquqiy aktlarda o`z ifodasini topadi.

Fuqarolar o`zlariga tegishli bo`lgan huquqlarini, shu jumladan ularni himoya qilish huquqini ham o`z xohishlariga ko`ra tasarruf etadilar.

Fuqarolar o`z huquqlarini amalga oshirishdan voz kechishi bu huquqlarning bekor qilinishiga olib kelmaydi, qonunda nazarda tutilgan hollar bundan mustasno.

Fuqarolar o`z huquqlarini amalga oshirishi bilan boshqa shaxslarning huquqlarini hamda qonun bilan qo`riqlanadigan manfaatlarini buzmasligi shart.

Fuqarolar o`z huquqlarini amalga oshirishda jamiyatning ma'naviy prinsiplari va axloqiy normalarini hurmat qilishlari lozim.

Fuqarolarning boshqa shaxsga zarar yetkazishiga, boshqacha shakllarda huquqni suiiste'mol qilishiga, shuningdek, huquqni uning maqsadiga zid tarzda amalga oshirishga qaratilgan harakatlariga yo`l qo`yilmaydi.

Fuqarolarning ma'muriy-huquqiy holatini amalga oshirishda – fuqarolarning ma'muriy huquq layoqati va ma'muriy muomala layoqatiga ega bo`lishi, katta ahamiyatga egadir.

O`zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo`lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, qonun oldida tengdirlar.

Fuqarolar o`z huquq va erkinliklarini amalga oshirishda boshqa shaxslarning, davlat va jamiyatning qonuniy manfaatlarini, huquqlarini va erkinliklarini putur yetkazmasliklari shart.

Fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi huquqlari va erkinliklari, birinchi galda, O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bilan belgilangan bo`lib, bularga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- 1) yashash huquqi har bir insonning uzviy huquqidir. Inson hayotiga suiqasd qilish eng og'ir jinoyatdir;
- 2) har kim erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga ega;
- 3) hech kim qonunga asoslanmagan holda hibsga olinishi yoki qamoqda saqlanishi mumkin emas;
- 4) jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan har bir shaxsning ishi sudda qonuniy tartibda, oshkora ko'rib chiqilib, uning aybi aniqlanmaguncha u aybdor hisoblanmaydi. Sudda ayblanayotgan shaxsga o'zini himoya qilish uchun barcha sharoitlar ta'minlab beriladi. Hech kim qiynoqqa solinishi, zo'ravonlikka shafqatsiz yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi boshqa tarzda tazyiqqa duchor etilishi mumkin emas;
- 5) har kim o'z sha'ni va obro'siga qilingan tajovuzlardan, shaxsiy hayotiga aralashishdan himoyalaniish va turar joyi daxlsizligi huquqiga ega. Hech kim qonun nazarda tutgan hollardan va tartibdan tashqari birovning turar joyiga kirishi, tintuv o'tkazishi yoki uni ko'zdan kechirishi, yozishmalar va telefonda so'zlashuvlar sirini oshkor qilishi mumkin emas;
- 6) O'zbekiston Respublikasi fuqarosi Respublika hududida bir joydan ikkinchi joyga ko'chish, O'zbekiston Respublikasiga kelish va undan chiqib ketish huquqiga ega. Qonunda belgilangan cheklashlar bundan mustasnodir;
- 7) har kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi huquqiga ega. Har kim o'zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish huquqiga ega, amaldagi konstitutsiyaviy tuzumga qarshi qaratilgan axborot va qonun bilan belgilangan boshqa cheklashlar bundan mustasnodir;
- 8) hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega;
- 9) O'zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Bunday ishtirok etish o'zini-o'zi boshqarish referendumlari o'tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish yo'li bilan amalga oshiriladi;
- 10) fuqarolar o'z ijtimoiy faolliklarini O'zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq mitinglar, yig'ilishlar va namoyishlar shaklida amalga oshirish huquqiga egadirlar;
- 11) O'zbekiston Respublikasi fuqarolari kasaba uyushmalariga, siyosiy partiyalarga va boshqa jamoat birlashmalariga uyushish, ommaviy harakatlarda ishtirok etish huquqiga egadirlar;
- 12) har bir shaxs bevosita o'zi va boshqalar bilan birgalikda vakolatli davlat organlariga, muassasalariga yoki xalq vakillariga ariza, taklif va shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqiga ega;
- 13) har bir shaxs mehnat qilish, erkin kasb tanlash, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash va qonunda ko'rsatilgan tartibda ishsizlikdan himoyalaniish huquqiga egadir;
- 14) har kim qariganda, mehnat layoqatini yo'qotganda, shuningdek, boquvchisidan mahrum bo'lganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ijtimoiy ta'minot olish huquqiga ega;

- 15) har bir inson malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqiga ega;
- 16) har kim bilim olish huquqiga ega;
- 17) har kimga ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi kafolatlanadi.

Fuqarolar ma'muriy-huquqiy holatining ikkinchi asosiy tarkibiy qismi - bu fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi burchlari va majburiyatlaridir.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan O`zbekiston Respublikasi fuqarolari quyidagi burchlarni bajaradilar:

- 1) fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga rioya etishga, boshqa kishilarning huquqlari erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilishga majburdirlar;
- 2) fuqarolar O`zbekiston xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini avaylab asrashga majburdirlar;
- 3) fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo`lishga majburdirlar;
- 4) fuqarolar qonun bilan belgilangan soliqlar va mahalliy yig`imlarni to`lashga majburdirlar;
- 5) O`zbekiston Respublikasini himoya qilish – O`zbe-kiston Respublikasi har bir fuqarosinining burchidir. Fuqarolar qonunda belgilangan tartibda harbiy yoki muqobil xizmatni o`tashga majburdirlar.

Fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi huquqlari va majburiyatlari Konstitutsiyasidan tashqari, amaldagi qonun hujjatlari bilan ham belgilanadi.

Amaldagi qonunchilik hujjatlaridan kelib chiqadigan bo`lsak, fuqarolarning ma'muriy huquqiy holati tarkibiga kiruvchi huquqlar va majburiyatlarni to`rtta guruhga birlashtirish mumkin:

birinchi guruhni - fuqarolarning davlat ishlarini boshqarishda bevosita yoki o`z vakillari orqali ishtirok etishi, davlat xizmatida bo`lishi bilan bog`liq bo`lgan huquqlar va majburiyatlar tashkil etadi. Davlat ishlarini boshqarishda ishtirok etish juda keng tushuncha bo`lib, mohiyatiga ko`ra, mamlakat hayotining barcha sohalarini qamrab oladi. Fuqarolarning huquq va majburiyatlari bu guruhining o`ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, ularni amalga oshirish fuqarolarning faolligini, hohish-irodasini ifoda etishlarini talab etadi;

ikkinchi guruhni tashkil etuvchi fuqarolarning huquq va majburiyatlarini amalga oshirish nafaqat fuqarolarning faolligini, balki davlat organlari va mansabdor shaxslarning aralashuvini ham talab qilinadi. Jumladan, davlat organlari yoki mansabdor shaxslarning yordamisiz yoki qo`llab-quvvatlashsiz fuqarolar mitinglar, namoyishlar o`tkazish huquqini, o`z manfaatlarini himoya qilish uchun birlashish huquqini, davlat organlariga yakka tartibda yoki jamoa bo`lib murojaat qilish huquqini, davlat organlari (mansabdor shaxslar)ning qonunga zid xatti-harakatlari (qarorlari) oqibatida yetkazilgan zararni qoplash huquqini amalga oshira olmaydi;

uchinchi guruhni guruhni tashkil etuvchi fuqarolarning huquq va majburiyatlarini amalga oshirish - davlat organlari va mansabdor shaxslardan bu huquqlarni himoya qilish, davlat tomonidan kafolatlash, ularni amalga oshirish uchun shart-sharoitlarni yaratib berish bo`yicha funksional faoliyatni amalga oshirilishini talab qiladi;

Davlat boshqaruvi sohasidagi fuqarolar huquq va majburiyatlarining *to`rtinchi guruhi* - davlat organlari faoliyatida fuqarolar ishtiroki bilan bog`liqdir. Masalan, bunga – fuqarolarning davlat organlari faoliyatida ilmiy-texnik, ekspert, maslahatchi, sohaviy yoki ishchi komissiyalarining a'zosi sifatida ishtirok etishi bilan bog`liq bo`lgan huquq va majburiyatlar kiradi.

Fuqarolar davlat boshqaruvi sohasida o`zlarining huquqlari va majburiyatlarini amalga oshirish orqali turli ma'muriy-huquqiy munosabatlarga kirishadilar.

2.2. Fuqarolar huquq va erkinliklarining kafolatlari

Fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi huquqlari va majburiyatlarining amalga oshirilishini ta'minlash maqsadida, davlat tomonidan turli xildagi kafolatlar o`rnatilgan. Bu kafolatlarining asosi O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ko`rsatib o`tilgan. Jumladan, Konstitutsiyaning 43-moddasiga binoan davlat fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquqlari va erkinliklarini ta'minlaydi.

Har bir shaxsga o`z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g`ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi. (O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 44-moddasi)

Voyaga yetmaganlar, mehnatga layoqatsizlar va yolg`iz keksalarning huquqlari davlat himoyasidadir. (O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 45-moddasi)

Fuqarolar huquqlari va erkinliklarining kafolatlari jumlasiga, asosan *iqtisodiy, siyosiy, tashkiliy* va *huquqiy kafolatlar* kiradi.

1) fuqarolar huquqlari va erkinliklarining iqtisodiy kafolatlari – sanoatning samarali ishlashini; mustahkam moliyaviy va pul tizimini; ish haqining, pensiya va nafaqalarning o`z vaqtida berilishini; aholi yashash darajasining minimumi hamda ular manfaati yaxshilashini ta'minlashga xizmat qiladi;

2) fuqarolar huquqlari va erkinliklarining siyosiy kafolatlari orqali shaxsning jamiyat va davlatda tutgan o`rni; inson huquqlari va erkinliklarining oliy qadriyat ekanligi; ko`p partiyaviylik; fikrlarning xilma xilligi; mustahkam davlat hokimiyati ta'minlanadi;

3) fuqarolar huquqlari va erkinliklarining tashkiliy kafolatlari – huquqni muhofaza qiluvchi, nazoratni amalga oshiruvchi organlar tizimining faoliyati bilan bog`liq bo`lib, amaldagi qonunlar asosida hamda qonun hujjatlarini ijro etish maqsadida hamda fuqarolarga berilgan huquqlar va majburiyatlarining hayotga tatbiq etilishini ta'minlashga qaratiladi;

4) fuqarolar huquqlari va erkinliklarining yuridik kafolatlari. Yuridik kafolatlarni ikkiga: sud va suddan tashqari turlarga bo`linadi. Bunda, fuqarolar huquqlari va erkinliklarining kafolati bo`lib - butun qonunchilik hisoblanadi.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida hamda joriy qonunlarida fuqarolar huquqlari va erkinliklarini himoya qilishning ikki tartibi: sud va ma'muriy tartibi o`z ifodasini topgan.

2.3. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo`lmagan shaxslar ma'muriy-huquqiy holatining o`ziga xos xususiyatlari

Fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini sud tartibida himoya qilishni ta'minlash maqsadida O`zbekiston Respublikasining 1995 yil 30 avgustda «Fuqarolar huquqlari va erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar va qarorlar ustidan sudga shikoyat qilish to`g`risida»<sup>1</sup>gi qonun<sup>1</sup> i qabul qilindi. Ushbu qonunga binoan har bir fuqaro davlat organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalari, fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organlari yoki mansabdor shaxslarning g`ayriqonuniy xatti-harakatlari (qarorlari) bilan o`z huquqlari yoki erkinliklari buzilgan deb hisoblasa, shikoyat bilan *sudga murojaat qilish huquqiga* ega.

O`zbekiston Respublikasida xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo`lmagan shaxslar O`zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari va xalqaro shartnomalarda nazarda tutilgan hollardan tashqari, O`zbekiston Respublikasi fuqarolari singari bir xildagi huquq va majburiyatlarga egadir.

Xorijiy fuqaro – bu O`zbekiston Respublikasi hududida bo`lgan, O`zbekiston Respublikasi fuqarosi hisoblanmagan va xorijiy davlat fuqaroligi mavjud bo`lgan jismoniy shaxsdir.

“O`zbekiston Respublikasining fuqaroligi to`g`risida”<sup>2</sup>gi qonun<sup>2</sup>ning 11-moddasiga binoan O`zbekiston Respublikasi hududida yashab turgani holda O`zbekiston Respublikasi fuqarosi bo`lmagan va chet davlat fuqaroligiga mansubligini isbotlaydigan dalillari bo`lmagan shaxslar - *fuqaroligi bo`lmagan shaxslar* deb hisoblanadi.

Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo`lmagan shaxslar O`zbekiston Respublikasi fuqarolarining ba'zi bir huquqlaridan, jumladan, saylash va saylanish huquqidan, davlat boshqaruvida bevosita va bilvosita (masalan, o`zini o`zi boshqarish organlari, referendum) ishtirok etish huquqidan, jamoat birlashmalariga (masalan, siyosiy partiyalarga, kasaba uyushmalariga) uyushish huquqidan foydalanmaydilar. Ularning huquqlari va erkinliklari O`zbekiston Respublikasining maxsus hujjatlari asosida belgilanadi.

Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo`lmagan shaxslar O`zbekiston Respublikasi fuqarolari singari O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarida belgilangan bir xil majburiyatlarga egadir. Ularga nisbatan Vatanni himoya qilish burchi, ya'ni umumiy harbiy majburiyatni o`tash yuklatilishi mumkin emas.

O`zbekiston Respublikasida xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo`lmagan shaxslarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilish O`zbekiston Respublikasi

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1995 №9, 183-m.

² O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1992, №3, 159-m.

fuqarolari singari deyarli bir xildir. Ular qonun hujjatlarida belgilangan tartibda o'zlarining huquqlari va erkinliklarini sud yoki ma'muriy tartibda himoya qilishlari mumkin. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolar huquqlari va erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar va qarorlar ustidan sudga shikoyat qilish to'g'risida»¹gi qonun ga binoan, agar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari va bitimlarida o'zgacha qoidalar nazarda tutilmagan bo'lsa, chet ellik fuqarolar qonunda belgilangan tartibda sudga shikoyat bilan murojaat qilishga haqlidirlar.

Fuqaroligi bo'lmagan shaxslar mazkur qonunga muvofiq sudga shikoyat bilan murojaat qilish huquqiga egadirlar.

Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar o'z zimmalaridagi majburiyatlarni bajarmaganida, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi bo'yicha yuridik javobgarlikka tortilishi mumkin.

Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarliklarning aksariyati umummajburiy qoidalarni buzishda ifodalanishi mumkinligini e'tiborga oladigan bo'lsak, ularga nisbatan odatda ma'muriy-huquqiy majburlov choralarini qo'llaniladi.

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks²ining 17-moddasiga binoan O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar umumiy asosda ma'muriy javobgarlikka tortilishlari lozim.

Immunitetga ega bo'lgan shaxslarga nisbatan ushbu Kodeksning O'zbekiston Respublikasi qatnashchi bo'lgan xalqaro shartnomalar va bitimlarga zid bo'lmagan qismi qo'llaniladi.

Nazorat uchun savollar

1. Fuqarolarning ma'muriy-huquqiy holati tushunchasi.
2. Fuqarolarning ma'muriy huquq layoqati tushunchasi.
3. Fuqarolarning ma'muriy muomala layoqati tushunchasi.
4. Fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi huquqlari va erkinliklari.
5. Fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi majburiyatlari.
6. Fuqarolar huquqlari va erkinliklarining iqtisodiy kafolatlari.
7. Fuqarolar huquqlari va erkinliklarining siyosiy kafolatlari.
8. Fuqarolar huquqlari va erkinliklarining tashkiliy kafolatlari.
9. Fuqarolar huquqlari va erkinliklarining huquqiy kafolatlari.
10. Fuqarolarning sudga murojaat qilish huquqi.
11. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning ma'muriy-huquqiy holati.

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1995 №9, 183-m.

² O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. Toshkent, Adolat, 2000 y.

3§. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti

O`zbekiston mustaqillikka erishganidan so`ng davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimi shakllana boshladi. Prezidentlik boshqaruv uslubi - shu tizimning o`zagi hisoblanadi. O`zbekistonda prezidentlik lavozimining paydo bo`lishi 1985 yil aprelda boshlangan qayta qurish jarayonlari bilan, ayniqsa 1988-1989 yillardayoq avj olib ketgan iqtisodiy va siyosiy islohotlar bilan bog`liq edi.

O`zbekiston Respublikasida prezidentlik lavozimining paydo bo`lishi, ayniqsa uning huquqiy maqomining belgilanishi uch bosqichni o`z ichiga oladi.¹

Birinchi bosqich - 1990 yil mart-oktabr oylaridan iborat.

1990 yil 24 martda O`zbekiston SSR Prezidenti lavozimini ta'sis etish hamda O`zbekiston SSR Konstitutsiyasiga o`zgartirish va qo`shimchalar kiritish to`g`risida qonun² qabul qilindi. Unga ko`ra respublikamizda prezident lavozimi ta'sis qilindi. Bunda demokratik jarayonlarni yanada rivojlantirish, siyosiy o`zgarishlarni chuqurlashtirish, konstitutsiyaviy tuzumni, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va xavfsizligini mustahkamlash, respublika davlat hokimiyati va boshqaruvi oliy idoralarining o`zaro aloqasini takomillashtirish maqsad etib qo`yildi. Shu munosabat bilan respublika Konstitutsiyasi Prezident haqidagi yangi 12*-bob bilan to`ldirildi. Undagi konstitutsiyaviy qoidalar bir necha guruhga bo`lindi:

- a) Prezidentni saylash;
- b) Prezidentning vakolatlari;
- c) Prezidentning boshqa idoralar bilan munosabati;
- d) Prezident faoliyatining demokratik qoidalari va h.k.lar.

Ikkinchi bosqich - 1990 yil 1 noyabrdan yangi O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasigacha bo`lgan davrni o`z ichiga oladi.

1990 yil 1 noyabrda O`zbekiston SSRda ijroiya va boshqaruv hokimiyatining tuzilishini takomillashtirish hamda O`zbekiston SSR Konstitutsiyasiga o`zgartirish va qo`shimchalar kiritish to`g`risida maxsus qonun qabul qilindi. Natijada mavjud prezidentlik hokimiyati bilan Vazirlar Kengashining ijroiya - boshqaruv hokimiyati qo`shib yuborilib, keyingisi Prezident huzuridagi Vazirlar Mahkamasiga aylantirildi.<sup>3</sup> Prezident ayni bir vaqtda Vazirlar Mahkamasining Raisi bo`lib qoldi, Prezident va hukumat apparati birlashtirildi. Endilikda Prezident nafaqat davlat boshlig`i sifatida farmonlar, balki hukumat boshlig`i sifatida farmoyish va qarorlar ham qabul qiladigan bo`ldi. Bundan tashqari o`sha vaqtda Vitse-prezident lavozimi ham ta'sis etilgan edi. Lekin o`zini oqlamaganligi sababli 1992 yil 4 yanvardagi qonun bilan tugatilib, O`zbekiston Respublikasining Bosh vaziri lavozimi ta'sis etildi.⁴ U Vazirlar Mahkamasiga rahbarlik qiladi va uning ishini tashkil etadi, deb belgilandi.

---

¹ O`zbekiston Respublikasi ijroiya hokimiyatining oliy idoralari. //O`zbekiston Respublikasi mustaqil davlat. T., Adolat, 1995, 112-126-betlar

² O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi, 1990, №10-11, 197-m.

³ O`zbekiston Prezidentning 1990 yil 15 noyabrdagi Farmoni. //Sovet O`zbekistoni, 1990 y., 21 noyabr.

⁴ Xalq so`zi. 1992 yil, 8 yanvar.

Uchinchi bosqich - O`zbekistonning mustaqillik Konstitutsiyasi bilan boshlanadi.

Respublikamizda prezidentlik institutining vujudga kelishi va takomillashuvida 1991 yil 18 noyabrida qabul qilingan "O`zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to`g`risida"<sup>1</sup>gi qonun katta ahamiyatga ega bo`ldi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovini O`zbekiston Respublikasi fuqarolari *umumiy, teng va to`g`ridan-to`g`ri* saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo`li bilan amalga oshiradilar.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti *yetti yil muddatga* saylanadi.

O`zbekiston Respublikasining 18 yoshga to`lgan fuqarolari O`zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovida qatnashish huquqiga ega.

Ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy va mulkiy ahvoriga, irqiy yoki milliy mansubligiga, jinsi, ma'lumoti, tili, dinga munosabatiga, mashg`ulot turi va xususiyatiga qarab O`zbekiston Respublikasi fuqarolarining saylov huquqini biron-bir tarzda bevosita yoki bilvosita cheklash taqiqlanadi.

Sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar, shuningdek, sudning hukmiga muvofiq ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslar O`zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovida qatnashmaydilar.

O`zbekiston Respublikasining fuqarolari O`zbekiston Respublikasi Prezidentini saylash bo`yicha saylovoldi kompaniyasida va ovoz berishda ixtiyoriy ravishda qatnashadilar.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi bo`yicha ovoz berish yashirin bo`lib, fuqarolar tomonidan bevosita amalga oshiriladi. Fuqarolarning xohish-iroda bildirishlari ustidan nazorat etilishiga yo`l qo`yilmaydi.

O`zbekiston Respublikasining har bir fuqarosi bitta ovozga ega.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovini o`tkazishni O`zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi, okrug va uchastka saylov komissiyalari ta'minlaydi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti sayloviga tayyorgarlik ko`rish hamda uni o`tkazishni saylov komissiyalari ochiq va oshkora amalga oshiradilar.

Saylovga tayyorgarlik ko`rish va uni o`tkazishga doir barcha tadbirlarda, shuningdek, har bir saylov uchastkasida saylov kuni ovoz berish xonalarida va ovozlarni sanab chiqishda O`zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzodlar ko`rsatgan siyosiy partiyalardan, saylovchilar tashabbuskor guruhlaridan bittadan kuzatuvchi, matbuot, televideniye va radio vakillari, boshqa davlatlar, xalqaro tashkilotlar va harakatlardan kuzatuvchilar qatnashish huquqiga egadirlar.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti sayloviga tayyorgarlik ko`rish va uni o`tkazish bilan bog`liq xarajatlar O`zbekiston Respublikasining davlat mablag`lari hisobidan amalga oshiriladi. O`zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzodlarni boshqa mablag`lar hisobidan moliyaviy ta'minlash va o`zga tarzda moddiy jihatdan qo`llab-quvvatlash taqiqlanadi.

Saylovni o`tkazishning qonunda nazarda tutilgan qoidalari hamda tartibini buzuvchi shaxslar, O`zbekiston Respublikasi fuqarosining O`zbekiston

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1992, №1, 34-m.

Respublikasi Prezidentini saylash va Prezidentlikka saylanish, saylovoldi tashviqoti olib borish huquqlarini erkin ravishda amalga oshirishiga zo`ravonlik, aldash, tahdid qilish yoki boshqa yo`l bilan qarshilik ko`rsatuvchi shaxslar, shuningdek, soxta saylov hujjatlari tuzgan, ovozlarni atayin noto`g`ri sanab chiqqan, ovoz berish yashirinligini buzgan yoki ushbu Qonun boshqacha tarzda buzilishiga yo`l qo`ygan saylov komissiyalarining a'zolari, davlat va jamoat organlarining mansabdor shaxslari qonunda belgilangan yo`sinda javobgar bo`ladilar.

Nomzodlarning sha'ni va qadr-qimmatiga dog` tushiradigan soxta ma'lumotlarni e'lon qilgan yoki boshqa yo`sinda tarqatgan, saylov komissiyalari a'zolariga nisbatan haqoratomuz munosabatga yo`l qo`ygan shaxslar ham javobgarlikka tortiladilar.

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining huquqiy holati – O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XIX bobi 89-97-moddalarida ko`rsatib o`tilgan. Unga ko`ra O`zbekiston Respublikasining Prezidenti O`zbekiston Respublikasida davlat va ijro etuvchi hokimiyat boshlig`idir.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga o`ttiz besh yoshdan kichik bo`lmagan, davlat tilini yaxshi biladigan, bevosita saylovgacha kamida 10 yil O`zbekiston hududida muqim yashayotgan O`zbekiston Respublikasi fuqarosi, saylanishi mumkin. Ayni bir shaxs surunkasiga ikki muddatdan ortiq O`zbekiston Respublikasining Prezidenti bo`lishi mumkin emas.

Prezident o`z vazifasini bajarib turgan davrda boshqa haq to`lanadigan lavozimni egallashi, vakillik organining deputati bo`lishi, tadbirkorlik faoliyati bilan shugullanishi mumkin emas.

Prezidentning shaxsi daxlsizdir va qonun bilan muhofaza etiladi.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan ***O`zbekiston Respublikasining Prezidenti:***

1) fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etilishining kafilidir;

2) O`zbekiston Respublikasining suvereniteti, xavfsizligi va hududiy yaxlitligini muhofaza etish, milliy-davlat tuzilishi masalalariga doir qarorlarni amalga oshirish yuzasidan zarur chora-tadbirlar ko`radi;

3) mamlakat ichkarisida va xalqaro munosabatlarda O`zbekiston Respublikasi nomidan ish ko`radi;

4) muzokaralar olib boradi hamda O`zbekiston Respublikasining shartnoma va bitimlarini imzolaydi, respublika tomonidan tuzilgan shartnomalarga, bitimlarga va uning qabul qilingan majburiyatlariga rioya etilishini ta'minlaydi;

5) o`z huzurida akkreditatsiyadan o`tgan diplomatik hamda boshqa vakillarning ishonch va chaqiruv yorliqlarini qabul qiladi;

6) O`zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi diplomatik va boshqa vakillarini tayinlash uchun nomzodlarni O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdim etadi;

7) O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga har yili mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining, ichki va tashqi siyosatining eng muhim masalalar yuzasidan ma'ruzalar taqdim etadi;

8) ijro etuvchi hokimiyat devonini tuzadi va unga rahbarlik qiladi; respublika oliy hokimiyat va boshqaruv organlarining bahamjihat ishlashini ta'minlaydi; vazirliklar, davlat qo'mitalari hamda davlat boshqaruvining boshqa organlarini tuzadi va tugatadi, shu masalalarga doir farmonlarni keyinchalik O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tasdig'iga kiritadi;

9) Senat Raisi lavozimiga saylash uchun nomzodni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdim etadi;

10) O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari ko`rib chiqishi va tasdiqlashi uchun O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri nomzodini taqdim etadi;

11) O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining taqdimiga binoan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi a'zolarini tasdiqlaydi;

12) O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va uning o`rinbosarlarini tayinlaydi va ularni lavozimidan ozod qiladi, keyinchalik bu masalalarni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tasdig'iga kiritadi;

13) O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga Konstitutsiyaviy sud raisi va sudyalari, Oliy sud raisi va sudyalari, Oliy xo`jalik sudi raisi va sudyalari, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining raisi, O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo`mitasining raisi lavozimlariga nomzodlarni taqdim etadi;

14) viloyat, tumanlararo, tuman, shahar, harbiy va xo`jalik sudlarining sudyalarini tayinlaydi va lavozimlaridan ozod etadi;

15) viloyatlar hokimlarini hamda Toshkent shahar hokimini tayinlaydi va lavozimidan ozod etadi, keyinchalik bu masalalarni tegishli xalq deputatlari Kengashlarining tasdig'iga kiritadi. Konstitutsiyani, qonunlarni buzgan yoki o`z sha'ni va qadr-qimmatiga dog` tushiradigan xatti-harakat sodir etgan tuman va shahar hokimlarini Prezident o`z qarori bilan lavozimidan ozod etishga haqli;

16) respublika davlat boshqaruv organlarining, shuningdek, hokimlarning qabul qilgan hujjatlarini to`xtatadi, bekor qiladi;

17) O'zbekiston Respublikasining qonunlarini imzolaydi va e'lon qiladi; qonunga o`z e'tirozlarini ilova etib, uni takroran muhokama qilish va ovozga qo`yish uchun O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga qaytarishga haqli;

18) O'zbekiston Respublikasiga hujum qilinganda yoki tajovuzdan bir-birini mudofaa qilish yuzasidan tuzilgan shartnoma majburiyatlarini bajarish zaruriyati tug`ilganda urush holati e'lon qiladi va qabul qilgan qarorini uch kun ichida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining tasdig'iga kiritadi;

19) favqulodda vaziyatlar (real tashqi xavf, ommaviy tartibsizliklar, yirik halokat, tabiiy ofat, epidemiyalar) yuz bergan taqdirda fuqarolarning xavfsizligini ta'minlashni ko`zlab, O'zbekiston Respublikasining butun hududida yoki uning ayrim joylarida favqulodda holat joriy etadi va qabul qilgan qarorini uch kun ichida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tasdig'iga kiritadi. Favqulodda holat joriy etish shartlari va tartibi qonun bilan belgilanadi;

20) O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Oliy Bosh qo`mondoni hisoblanadi, Qurolli Kuchlarning oliy qo`mondonlarini tayinlaydi va vazifasidan ozod qiladi, oliy harbiy unvonlar beradi;

21) O`zbekiston Respublikasining ordenlari, medallari va yorlig`i bilan mukofotlaydi, O`zbekiston Respublikasining malakaviy va faxriy unvonlarini beradi;

22) O`zbekiston Respublikasining fuqaroligiga va siyosiy boshpana berishga oid masalalarni hal etadi;

23) amnistiya to`g`risidagi hujjatlarni qabul qilish haqida O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdimnoma kiritadi va O`zbekiston Respublikasining sudlari tomonidan hukm qilingan shaxslarni avf etadi;

24) O`zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmatini tuzadi. Milliy xavfsizlik xizmati raisini tayinlaydi va lavozimidan ozod etadi, keyinchalik shu masalalarga doir farmonlarni O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tasdig`iga kiritadi;

25) ushbu Konstitutsiya va O`zbekiston Respublikasining qonunlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Prezident o`z vakolatlarini bajarishni davlat idoralariga yoki mansabdor shaxslarga topshirishga haqli emas.

O`zbekiston Respublikasining Prezidenti Konstitutsiyaga va qonunlarga asoslanib hamda ularni ijro etish yuzasidan respublikaning butun hududida majburiy kuchga ega bo`lgan farmonlar, qarorlar va farmoyishlar chiqaradi.

Qonunchilik palatasi yoki Senat tarkibida ularning normal faoliyatiga tahdid soluvchi hal qilib bo`lmaydigan ixtiloflar yuz berganda yohud ular bir necha marta O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga zid qarorlar qabul qilgan taqdirda, shuningdek, Qonunchilik palatasi bilan Senat o`rtasida O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining normal faoliyatiga tahdid soluvchi hal qilib bo`lmaydigan ixtiloflar yuz berganda O`zbekiston Respublikasi Prezidentining O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi bilan bamaslahat qabul qilgan qarori asosida O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi, Senati tarqatib yuborilishi mumkin.

O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi, Senati tarqatib yuborilgan taqdirda yangi saylov uch oy mobaynida o`tkaziladi.

O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi va Senati favqulodda holat joriy etilgan davrda tarqatib yuborilishi mumkin emas.

O`zbekiston Respublikasining Prezidenti betobligi sababli o`z vazifasini bajara olmasligi O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari qo`shma qaroriga ko`ra tuzilgan davlat tibbiy komissiyasi xulosasi bilan tasdiqlangan taqdirda o`n kun muddat ichida palatalarning qo`shma favqulodda yig`ilishida deputatlar, senatorlar orasidan uch oygacha bo`lgan muddatga O`zbekiston Respublikasi Prezidenti vazifasini vaqtincha bajaruvchi saylanadi. Bu holda uch oy muddat ichida O`zbekiston Respublikasi Prezidentining umumxalq saylovi o`tkazilishi shart.

Vakolati tugashi munosabati bilan iste'foga chiqqan O`zbekiston Respublikasi Prezidenti umrbod Senat a'zosi lavozimini egallaydi.

O`zbekiston Respublikasining 2003 yil 25 aprelda qabul qilingan "O`zbekiston Respublikasi Prezidenti faoliyatining asosiy kafolatlari to`g`risida"gi

qonuni¹ga binoan O`zbekiston Respublikasi Prezidenti o`z vakolatlarini O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiq samarali amalga oshirishi uchun zarur sharoitlar yaratish sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan, shuningdek konstitutsiyaviy vakolat muddati tugab yoki sog`lig`i holatiga ko`ra iste'foga chiqqan O`zbekiston Respublikasi Prezidentiga zarur sharoitlar va kafolatlar yaratib beriladi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti daxlsizlik va immunitetga ega bo`ladi. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining daxlsizligi uning turar joy va xizmat xonalariga, bagajiga, shaxsiy va xizmat transport vositalariga, yozishmalariga, foydalanadigan aloqa vositalariga, shuningdek unga tegishli hujjatlarga tatbiq etiladi.

Nazorat uchun savollar

1. O`zbekiston Respublikasida prezidentlik institutining vujudga kelishi.
2. O`zbekiston Respublikasida Prezident saylovining huquqiy asosi.
3. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga qo`yiladigan talablar.
4. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti sayloviga tayyorgarlik va uni o`tkazish tartibi.
5. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining huquqiy holati.
6. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti faoliyatining asosiy kafolatlari.

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2003 y., 3-4-son.

4§. Davlat boshqaruvi organlari

4.1. Ijro hokimiyati organlari tushunchasi

Davlat – o`z hokimiyatini amalga oshirish imkonini beruvchi tashkiliy-moddiy kuchga, ya'ni davlat mexanizmiga egadir. Mexanizm davlatning nimadan tashkil topganligini ko`rsatuvchi tarkibiy va predmetli ifodasidir. *Davlat mexanizmi* - davlat organlari va boshqa tashkilotlarining davlat hokimiyatini, vazifa va funksiyalarini amalga oshirishning yaxlit iyerarxik, ya'ni bo`ysinuvga asoslangan tizimidir.

Davlat mexanizmining boshlang`ich va asosiy tarkibiy elementlaridan biri – bu davlat organlaridir. *Davlat organlari* - davlat funksiyalarini amalga oshiradigan va hokimiyat vakolatiga ega bo`lgan davlat mexanizmining bo`g`inidir.

Davlat va huquq nazariyasi faniga ko`ra, davlat organlarining mazmun-mohiyatini ochib beruvchi xususiyatlarga quyidagilar kiradi:

- 1) *davlat organi* – davlat mexanizmining bir bo`lagi sifatida, ma'lum bir mustaqillikka (avtonomiyaga) egadir. Davlat organlari davlat mexanizmida o`z o`rniga ega bo`lib, uning boshqa qismlari bilan o`zaro aloqada bo`ladi;
- 2) *davlat organi* – turli munosabatlarda davlat nomidan harakat qiluvchi xizmatchilardan iborat bo`ladi. Aynan davlat xizmatchilarining harakatlarida u yoki bu davlat organining faoliyati namoyon bo`ladi;
- 3) *davlat organlari* ichki tarkibiy tuzilmaga egadir, ya'ni ular yagona maqsad atrofida birlashgan bo`linmalardan iborat bo`ladi;
- 4) *davlat organlari* ma'lum bir hajm va mohiyatga ega bo`lgan davlat-hokimiyat vakolatiga egadir;
- 5) *davlat organlarining funksiyalanishini* – davlat tomonidan moliyaviy mablag` ajratish orqali ta'minlanadi;
- 6) *davlat organlari* – davlatning vazifa va funksiyalarini amalga oshirish uchun, ma'lum bir shakl va uslublardan foydalanadi.

Davlat organi o`zining mohiyatiga ko`ra qandaydir tashkilotni, fuqarolarning jamoasini anglatadi. Bunday fuqarolarning jamoasi davlat faoliyatining u yoki bu turini amalga oshirish uchun davlat tomonidan tashkil etiladi.

Davlat o`z organlarini bevosita tashkil etadi yoki ularni tashkil etish tartibini belgilaydi, ularning funksiyalanishining asosiy qoidalarini o`rnatadi, davlat nomidan va davlat manfaatini ko`zlab harakat qilishi uchun ularga ma'lum bir vakolatlarni berib qo`yadi.

Davlat organlarining barchasi, yagonalikda - *davlat apparatini* tashkil etadi. Davlat apparati orqali davlat oldida turgan vazifa va funksiyalar amalga oshiriladi.

Davlat – fuqarolarning siyosiy tashkiloti bo`lganligi sababli, tashkil qilinadigan davlat organlari hokimiyat vakolatiga ega bo`ladi.

Turli huquq sohalari mutaxassislarining davlat organlari va xususan davlat boshqaruvi organlari tushunchasi, mazmuni va ahamiyati muammolariga bag`ishlangan ko`pdan-ko`p ilmiy izlanishlari mavjuddir. 90-yillarning boshlaridan, ya'ni sobiq Ittifoqning parchalanishi, yangi davlat tuzilmalarining shakllanishi va rivojlanishi bilan, bu muammoga bo`lgan e'tibor yanada kuchayib

bordi. Bu ayniqsa davlatlar tomonidan Asosiy qonunning ishlab chiqilishi va qabul qilinishi bilan yanada jonlandi.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiya asosida davlat hokimiyatining bo`linishi prinsipining o`rnatilishi bilan, davlatning – qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati organlariga bo`linishi mustahkamlandi.

Aksariyat “Ma'muriy huquq” darsliklarida ma'muriy-huquqiy munosabatlarning subyekti sifatida ijro hokimiyati organlari ko`rsatib o`tiladi.

Ijro hokimiyati organlari - davlat apparatining bir bo`g`ini bo`lib, davlatning vazifa va funksiyalarini amalga oshirish maqsadida tashkil etiladigan hamda davlat-hokimiyat vakolatlariga ega bo`lgan siyosiy tashkilotdir.

Ijro hokimiyati organlari – qonunlar va boshqa normativ hujjatlarni ijro etish va ijrosini ta'minlash maqsadida davlat tomonidan tashkil etiladigan, boshqaruv harakatlarining maxsus shakl va uslublaridan foydalanib, davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida boshqaruv funksiyalarini amalga oshiradigan, tegishli tuzilishga, kompetensiyaga, davlat-hokimiyat vakolatlariga va davlat xizmatchilari shtatlariga ega bo`lgan tashkilotdir.

Ijro hokimiyati organlarining tushunchasi hokimiyat bo`linishi prinsipidan kelib chiqadi, uning mazmuni esa – ijro hokimiyatining xususiyatlari bilan belgilanadi.

YU.M.Kozlovning fikricha, ijro hokimiyati organlari – mazkur davlat hokimiyatini amalga oshiruvchi asosiy subyekti bo`lib, uning ishtirokisiz davlat-boshqaruv faoliyatini ro`yobga chiqarish, ma'muriy-huquqiy munosabatlarni vujudga keltirish mumkin emas. Bundan tashqari, ma'muriy huquq boshqa subyektlarining ma'muriy huquqiy holati, aynan mana shu davlat organlarining faoliyatida namoyon bo`ladi.¹

Ijro hokimiyati organi, B.N.Gabrichidzening fikricha, ijro hokimiyati mexanizmi (tizimi)ning tarkibiy qismi bo`lib, ijro hokimiyati sohasida davlat ko`rsatmasiga ko`ra va davlat nomidan harakat qiladi; ijro etish va farmoyish berish xususiyatidagi faoliyatni amalga oshiradi; o`zining kompetensiyasiga ega; o`zining tuzilishiga ega; faoliyatning o`ziga xos bo`lgan shakllari va uslublarini qo`llaydi.²

Ijro hokimiyati organlari – davlatning ijro hokimiyati amalga oshirilishini ta'minlaydi. Mazkur organlar mazmuni va uslublariga ko`ra, o`ziga xos bo`lgan davlat faoliyatini – *davlat boshqaruvini* amalga oshiradilar.

Ijro hokimiyati organlari o`zining *davlat-huquqiy tabiatiga ko`ra*, o`zini o`zi boshqarish organlaridan, *funksional ahamiyatiga ko`ra* esa, davlat hokimiyatining boshqa organlaridan, shuningdek, davlat korxonasi va muassasalaridan farqlanadi.

Ijro hokimiyati organlari – huquqiy aktlar bilan belgilangan vakolat doirasida, ma'lum bir tartibda va o`rnatilgan huquqiy shakllarda harakat qilishlari mumkin.

Ijro hokimiyati organlari huquqiy holatining muhim xususiyatlaridan biri – bu ular faoliyatining qonunosti xususiyatiga ega ekanligidir. Ular o`z

¹ Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo: Uchebnik. – 2-ye izd., pererab. i dop. – M.: Yurist', 2003. 75-80-b.lar

² Gabrichidze B.N., Chernyavskiy A.G., Kim-Kimen A.N. Administrativnoye pravo. – M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2004. 68-b.

faoliyatlarida Konstitutsiya va qonunlarning talablariga qat'iy rioya qilishlari, bajarishlari va o'z vakolatlari doirasida ularning boshqalar tomonidan bajarilishiga ko'maklashishlari lozim.

Demak, ***ijro hokimiyati organi*** – bu hokimiyat bo'linishi prinsipiga asoslanib, davlat tomonidan jamiyatning xo'jalik, ijtimoiy-madaniy va ma'muriy-siyosiy hayotining turli sohalarida ijro etish va farmoyish berish faoliyatini amalga oshirish yuklatilgan hamda ma'lum bir davlat-hokimiyat vakolatiga ega bo'lgan davlat hokimiyati mexanizmining bo'g'ini hisoblanadi.

Yuridik adabiyotlarda, ijro hokimiyati organlari tizimini tashkil etish va ular faoliyatining asosiy prinsiplari turlicha ko'rsatib o'tilgan. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va joriy qonunlari bilan o'rnatilgan tartibdan kelib chiqqan holda, hamda huquqshunos olimlarning ijro hokimiyati tizimini tashkil etish va ular faoliyatining prinsiplari bo'yicha bildirgan qarashlarini e'tiborga olib, ***O'zbekiston Respublikasi ijro hokimiyati organlarini tashkil etish va ular faoliyatining quyidagi asosiy prinsiplarini ko'rsatib o'tishimiz mumkin:***

1) ***ijro hokimiyati organlari tizimini tashkil etilishining O'zbekiston Respublikasi davlat tuzilishiga mos kelishi prinsipi.*** Mazkur prinsip – konstitutsiyaviy, keng qamrovli qoida bo'lib, nafaqat ijro hokimiyatining, balki O'zbekiston davlati tashkiliy-huquqiy tuzilishining xususiyatini belgilab beradi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan O'zbekiston Respublikasi – suveren demokratik respublikadir.

O'zbekiston Respublikasi viloyatlar, tumanlar, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar, ovullar, shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasidan iborat;

2) ***ijro hokimiyati organlarining fuqarolar oldida mas'ulligi prinsipi.***

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2-moddasiga binoan, davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qiladi. Davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas'uldirlar.

Konstitutsiyaning 14-moddasiga binoan esa, davlat o'z faoliyatini inson va jamiyat farovonligini ko'zlab, ijtimoiy adolat va qonuniylik prinsiplari asosida amalga oshiradi;

3) ***ijro hokimiyati organlari faoliyatini tashkil etishda va amalga oshirishda qonuniylik prinsipi***

Mazkur prinsip nafaqat ijro hokimiyati organlariga, balki barcha shaxslarga taalluqlidir. Qonuniylik prinsipi – konstitutsiyaviy asosga ega bo'lib, unga amal qilish shartdir.

Ijro hokimiyati organlari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari asosida tashkil etilishi, shuningdek, o'z faoliyatlarini amalga oshirishlari mumkin.

4) ***ijro hokimiyati organlari faoliyatida markazlashganlik va markazlashmaganlikning mavjud bo'lishi prinsipi.***

Markazlashganlik ijro hokimiyati organlari tizimining yagonaligidan kelib chiqadi. ***Markazlashtirganlik*** - quyi turuvchi organlarning yuqori turuvchi organlarga bo'ysinishi, yuqori turuvchi organlar normativ hujjatlarining quyi organlar uchun majburiyligida, ayrim hollarda yagona predmet va vakolatlar doirasida birgalikda faoliyatni amalga oshirishda yaqqol namoyon bo'ladi.

Markazlashmaganlik esa, qonunchilik aktlari bilan ma'lum bir ijro hokimiyati organi zimmasiga faoliyat predmeti va vakolatlarning yuklatilishi bo`lib, tashqaridan (yuqori turuvchi organning) aralashuvisiz mustaqil amalga oshirishdir. Bunda vertikallik bo`yicha faoliyat predmeti va vakolatlarning taqsimlanishi, mavjud bo`lmaydi;

5) *ijro hokimiyati sohasida funksiyalar va vakolatlarning taqsimlanganligi prinsipi.*

Ushbu prinsip ijro hokimiyati organlari faoliyatining predmeti va vakolatlar doirasining tizimga kiruvchi organlar o`rtasida taqsimlanishini belgilab beradi. Har bir ijro hokimiyati organi aniq faoliyat va vakolatlar doirasiga ega bo`ladi, undan tashqariga chiqishga yo`l qo`yilmaydi;

6) *ijro hokimiyati organlari faoliyatining kollegiallik va yakkaboshchilik asosida tashkil etilishi prinsipi.*

Mazkur prinsip ijro hokimiyati organlarini tashkil etishda va ular faoliyatini amalga oshirishda, davlat boshqaruv faoliyatining muhim masalalarini hal etishda jamoa fikrining hisobga olinishini ta'minlaydi. Shu maqsadda, ijro hokimiyati organlari tizimida turli xildagi maslahat, muvofiqlashtiruvchi kengash va hay'atlar tashkil etiladi. Masalan, O`zbekiston Respublikasida deyarli barcha vazirliklar va davlat qo`mitalari tizimida Kengash va Hay'atlar faoliyat ko`rsatadi.

Shu bilan birga ijro hokimiyati organlari faoliyatida yakkaboshchilik ham mavjuddir. Yakkaboshchilik - ijro etish va farmoyish berish faoliyatini amalga oshirishda, shuningdek, tegishli boshqaruv tartibini o`rnatishda zarur bo`lgan intizomni ta'minlashga xizmat qiladi.

Kollegiallik – boshqaruv qarorlarini qabul qilishda foydalidir, yakkaboshchilik esa – davlat-boshqaruv faoliyatining ajralmas belgisidir.

Ijro hokimiyati organlarini tashkil etish va ular faoliyatining asosiy prinsiplariga *xalq hokimiyatchiligi, oshkoralik, insonlar va fuqarolar huquqlari va erkinliklarini ta'minlash, javobgarlik* kabi prinsiplarni ham kiritishimiz mumkin.

Ijro hokimiyati organlarining turli darajalarda tashkil etilishi sababli va faoliyatining keng qamrovli xususiyatga ega ekanligini inobatga oladigan bo`lsak, ularni bir necha asoslarga qarab guruhlariga ajratish, ya'ni tasniflash mumkin.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga asoslanib, ijro hokimiyati organlarini quyidagi turlarga bo`lish mumkin:

1) *faoliyatining hududiy doirasiga ko`ra* ijro hokimiyati organlari uch guruhga bo`linadi:

a) *oliy ijro hokimiyati organi* (O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi);

b) *markaziy ijro hokimiyati organlari* (bunga respublika miqyosida faoliyat ko`rsatuvchi vazirliklar, davlat qo`mitalari, korporatsiya, assotsiatsiya, kompaniya va boshqalar);

c) *mahalliy ijro hokimiyati organlari* (markaziy ijro hokimiyati organlarining boshqarma va bo`limlarini, hokim boshchilik qiladigan ijroiya apparatni kiritish mumkin);

2) *tashkil etish asoslariga ko`ra* ijro hokimiyati organlari quyidagilarga bo`linadi:

a) *O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi asosida tashkil etiladigan organlar* (masalan, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi);

b) *O`zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari asosida tashkil etiladigan organlar* (masalan, vazirliklar, davlat qo`mitalari).

Ba'zi adabiyotlarda¹, ijro hokimiyati organlarining tashkil etilishiga ko`ra bo`linishi quyidagicha ko`rsatib o`tilgan:

- *O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tashkil etiladigan davlat organlari*. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 93-moddasiga ko`ra, Prezident ijro etuvchi hokimiyat devonini tuzadi va unga rahbarlik qiladi; respublika oliy hokimiyat va boshqaruv organlarining bahamjihat ishlashini ta'minlaydi; vazirliklar, davlat qo`mitalari hamda davlat boshqaruvining boshqa organlarini tuzadi va tugatadi;
- *O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tashkil etiladigan davlat organlari*. "O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to`g`risida"²gi qonun²ga binoan Vazirlar Mahkamasi o`zi tashkil qiladigan xo`jalik boshqaruvi organlari tizimiga boshchilik qiladi;
- *vazirliklar, davlat qo`mitalari va xo`jalik boshqaruvi organlari (korporatsiya, assotsiatsiya, kompaniya va boshqalar) tomonidan tashkil etiladigan davlat organlari*. Amaldagi qonunchilikka binoan, markaziy davlat organlariga o`zlarining oldida turgan vazifa va funksiyalardan kelib chiqqan holda, ma'lum bir tuzilmalarni, masalan, boshqarma, bo`lim va boshqa birliklarini tashkil etishlari mumkin;
- *mahalliy organlar tomonidan tashkil qilinadigan organlar*. O`zbekiston Respublikasining "Mahalliy davlat hokimiyati to`g`risida"<sup>3</sup>gi qonuni<sup>3</sup>dan kelib chiqadigan bo`lsak, mahalliy hokimiyat organlari o`z tuzilmalarida turli xildagi organlarni, komissiyalarni tashkil etishlari mumkin;

3) *ijro hokimiyati organlari vakolatlarining hajmi va xususiyatiga ko`ra*, ular quyidagilarga bo`linishi mumkin:

a) *umumiy vakolatli davlat organlari*. Bu guruh davlat organlariga - O`zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi va hokimlarni kiritish mumkin. Bu davlat organlari, vakolat doirasida, barcha sohalarga taalluqli bo`lgan qarorlarni qabul qilishlari mumkin. Masalan, amaldagi qonunchilikda, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy jarayonlarni boshqarishi ko`rsatib o`tilgan bo`lib, uning vakolati mana shu sohalar doirasida amalga oshiriladi;

b) *sohaviy vakolatga ega bo`lgan davlat organlari*.

Bu davlat organlarini ikki guruhga bo`lish mumkin: birinchidan, *bir soha bo`yicha vakolatli davlat organlari* - bu organlar o`z faoliyatini aniq bir soha bo`yicha amalga oshiradi; ikkinchidan, *sohalararo vakolatli davlat organlari* - bu organlar bir necha sohalar bo`yicha harakat qilish vakolatiga ega bo`ladi.

---

¹ Qarang: Xudoyberdiyeva V., Hojiyev E.T. Ma'muriy huquq. O`quv qo`llanma. Toshkent, 2000.

² O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2003 №9-10, 138-m.

³ O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1993, №9, 320-m.

Ko`pgina yuridik adabiyotlarda, bir soha bo`yicha harakat qiluvchi davlat organlariga – vazirliklar, sohalararo vakolatli davlat organlariga – davlat qo`mitalari kiritilgan.

Lekin hozirgi sharoitda vazirliklarning - sohalararo harakatini, davlat qo`mitalarining esa – bir soha bo`yicha harakatlanishini kuzatish mumkin.

Bundan tashqari, yuridik adabiyotlarda *maxsus vakolatga ega bo`lgan davlat organlari* ham, ko`rsatib o`tilgan.

O`zbekiston Respublikasi qonunchiligidan kelib chiqadigan bo`lsak, ijro hokimiyati organlari vakolatining xususiyatiga ko`ra, ularni maxsus vakolatli organlarga bo`lish mumkin. Masalan, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi ko`pgina davlat organlari (inspeksiyalar va boshqa davlat idorlari) maxsus vakolatlarga egadir;

4) ijro hokimiyati organlari ***tashkiliy-huquqiy shakliga ko`ra*** quyidagilarga bo`linadi: *Hukumat* (Vazirlar Mahkamasi); *vazirliklar*; *davlat qo`mitalari*; *agentliklar*; *qo`mitalar*; *komissiyalar*; *markazlar*; *davlat aksionerlik kompaniyalari*; *davlat uyushmalari*; *davlat korporatsiyalari*; *davlat assotsiatsiyalari*; *departamentlar*; *inspeksiyalar* va boshqalar;

5) ***ijro hokimiyati organlarida rahbarlikni amalga oshirish shakliga ko`ra*** ular quyidagilarga bo`linadi: a) *yakkaboshchilikka asoslangan organlar*; b) *kollegial organlar*; c) *yakkaboshchilik va kollegial rahbarlik uygunlashgan (ya'ni aralash shakldagi) organlar*.

O`zbekiston Respublikasida aksariyat ijro hokimiyati organlarida yakkaboshchilik bilan kollegial rahbarlikning uygunlashganligini ko`rish mumkin;

6) ***mablag` bilan ta'minlanishiga ko`ra*** ijro hokimiyati organlari ikkiga bo`linadi:

a) *davlat va mahalliy budjet mablag`laridan moliyalashtiriladigan organlar*. Mazkur davlat organlari ishlab chiqarish yoki moddiy boyliklarning muomalasi bilan bevosita bog`liq bo`lmay, mulkiy mustaqillikka ega emas; ularning majburiyatlari uchun davlat javobgardir;

b) *xo`jalik hisobidagi organlar*. Ushbu davlat organlari mulkiy mustaqillikka ega bo`lib, asosiy va muomala vositalariga ega; o`z majburiyatlari bo`yicha o`zlarining mulki bilan bevosita javobgar bo`ladilar; ularning faoliyati moddiy boyliklarni ishlab chiqarish, pulli xizmatlar ko`rsatish bilan bog`liqdir.

4.2. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining huquqiy maqomi O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va 2003 yil 29 avgustda qabul qilingan «O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to`g`risida»gi qonuni¹ bilan tartibga solingandir.

Qonunga binoan ***O`zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi*** – O`zbekiston Respublikasi Hukumati, O`zbekiston Respublikasida iqtisodiyotning,

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2003 №9-10, 138-m.

ijtimoiy va ma'naviy sohaning samarali faoliyatiga rahbarlikni, O`zbekiston Respublikasi qonunlari, O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarorlari, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlari ijrosini ta'minlovchi ijro etuvchi hokimiyat organidir.

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi davlat boshqaruvi organlari tizimiga va o`zi tashkil etadigan xo`jalik boshqaruvi organlari tizimiga boshchilik qiladi, ularning hamjihatlik bilan faoliyat ko`rsatishini ta'minlaydi.

Vazirlar Mahkamasi o`z faoliyatida O`zbekiston Respublikasi Prezidenti va O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi oldida javobgardir.

Vazirlar Mahkamasi qonunchilik tashabbusi huquqiga ega.

Vazirlar Mahkamasi o`z faoliyatida:

- kollegiallik;
- demokratiya va qonuniylik;
- O`zbekiston Respublikasida yashovchi barcha millat va elatlarning manfaatlarini hisobga olish prinsiplariga asoslanadi.

Vazirlar Mahkamasi tarkibiga O`zbekiston Respublikasi Bosh vaziri, uning o`rinbosarlari, vazirlar, davlat qo`mitalarining raislari kiradilar. Qoraqalpog`iston Respublikasi hukumatining boshlig`i o`z lavozimi bo`yicha Vazirlar Mahkamasi tarkibiga kiradi.

Vazirlar Mahkamasining tarkibi O`zbekiston Respublikasining Prezidenti tomonidan shakllantiriladi. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Bosh vazir nomzodini ko`rib chiqish va tasdiqlash uchun O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalariga taqdim etadi hamda uni vazifasidan ozod qiladi.

Vazirlar Mahkamasining a'zolarini Bosh vazir taqdimiga binoan O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tasdiqlaydi va vazifasidan ozod qiladi.

Vazirlar Mahkamasi yangi saylangan O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi oldida o`z vakolatlarini zimmasidan soqit qiladi.

Vazirlar Mahkamasi o`z vakolatlari doirasida:

iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy jarayonlarni boshqaradi, mulkchilikning barcha shakllarini uygunlashtirish va ularning tengligi, iqtisodiyotni monopoliyalashtirishdan chiqarish, bozor iqtisodiyotining huquqiy mexanizmini ishga solish asosida erkin tadbirkorlik uchun shart-sharoitlar yaratadi;

xo`jalik yuritishning yangi shakllari - konsernlar, konsorsiumlar, tarmoqlararo birlashmalar, turli uyushmalar va boshqa shunga o`xshash tashkilotlarni barpo etishga va mustahkamlashga yordamlashadi, iqtisodiyotni rivojlantirish va aholi talab-ehtiyojlarini qondirish zaruriyatidan kelib chiqqan holda ular faoliyatini yo`naltiradi va muvofiqlashtiradi;

O`zbekiston Respublikasida pul va kredit tizimini mustahkamlash chora-tadbirlarini amalga oshirishga ko`maklashadi, yagona narx siyosatini o`tkazish, mehnatga haq to`lash miqdorining belgilangan kafolatlarini hamda ijtimoiy ta'minot darajasini ta'minlash chora-tadbirlarini ishlab chiqadi va amalga oshiradi;

O`zbekiston Respublikasi Davlat budgetini, shuningdek, O`zbekiston Respublikasini iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirish istiqbol ko`rsatkichlarini va eng muhim dasturlarini ishlab chiqishni hamda ularning ijrosini tashkil etadi;

boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish to'g'risida, vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hamda O'zbekiston Respublikasi davlat va xo'jalik boshqaruvining boshqa organlarini tuzish, qayta tashkil etish va tugatish to'g'risida takliflar ishlab chiqadi;

fan va texnikani rivojlantirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ularni muhofaza qilish chora-tadbirlarini amalga oshiradi;

fuqarolarning huquq va erkinliklarini, ularning mehnat qilishga, ijtimoiy va huquqiy himoyalalanishga bo'lgan huquqlarini ta'minlash hamda himoya qilish chora-tadbirlarini ko'radi, ijtimoiy ta'minot tizimini takomillashtiradi;

sog'liqni saqlash, xalq ta'limini rivojlantirish va takomillashtirishning asosiy yo'nalishlarini belgilaydi, madaniyatni rivojlantirishga ko'maklashadi;

O'zbekiston Respublikasining davlat xavfsizligi va mudofaa qobiliyatini, davlat chegaralari qo'riqlanishini ta'minlash, davlat manfaatlarini himoya qilish, jamoat tartibini saqlash chora-tadbirlarini amalga oshirishga yordamlashadi;

davlat boshqaruvi organlarining tabiatni muhofaza qilish tadbirlarini birgalikda o'tkazish hamda respublika va xalqaro ahamiyatga molik yirik ekologik dasturlarni amalga oshirish borasidagi ishlarini muvofiqlashtiradi, yirik avariya va falokatlarning, shuningdek, tabiiy ofatlarning oqibatlarini tugatish chora-tadbirlarini ko'radi;

O'zbekiston Respublikasining xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlardagi vakilligini ta'minlaydi, hukumatlararo shartnoma va bitimlar tuzadi, ularni bajarish chora-tadbirlarini ko'radi;

tashqi iqtisodiy faoliyat, ilmiy-texnikaviy va madaniy hamkorlik sohasida rahbarlikni amalga oshiradi.

Vazirlar Mahkamasi vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hamda davlat va xo'jalik boshqaruvining boshqa organlari ishini muvofiqlashtirib hamda yo'naltirib boradi.

Vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hamda davlat boshqaruvining boshqa organlari haqidagi nizomlar Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Vazirlar Mahkamasi vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hamda O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti hisobidan ta'minlanadigan davlat boshqaruvi boshqa organlarining markaziy devoni xodimlari sonini va ular ta'minotiga ajratiladigan mablag'lar miqdorini belgilaydi.

Vazirlarning o'rinbosarlari, davlat qo'mitalari raislarining o'rinbosarlari hamda davlat boshqaruvi boshqa organlarining rahbarlari va ularning o'rinbosarlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimidan ozod etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bilan kelishilgan holda Vazirlar Mahkamasi O'zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan tashkil etiladigan xo'jalik boshqaruvi organlarining rahbarlarini hamda ularning boshqaruvlarining a'zolarini, shuningdek, vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hay'atlarining a'zolarini tasdiqlaydi.

Vazirlar Mahkamasi zarurat bo'lganda o'z vakolatiga kiruvchi davlat boshqaruvining ayrim masalalarini hal etishni, agar bu masalalarning hal etilishi qonun hujjatlarida O'zbekiston Respublikasi Hukumatining mutlaq vakolatlarga

kiritilgan bo`lmasa, vazirliklar, davlat qo`mitalari va o`z bo`ysinuvidagi davlat boshqaruvi boshqa organlariga berishi mumkin.

Vazirlar Mahkamasi vazirliklar, davlat qo`mitalari, idoralar va davlat boshqaruvi boshqa organlarining faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Vazirlar Mahkamasi vazirliklar, davlat qo`mitalari, idoralar hamda davlat va xo`jalik boshqaruvi boshqa organlarining hujjatlari amaldagi qonun hujjatlariga zid bo`lgan hollarda ularni bekor qilish huquqiga ega.

Yangi shakllantirilgan Vazirlar Mahkamasi O`zbekiston Respublikasi Prezidenti bilan kelishilgan holda O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga ko`rib chiqish uchun o`z vakolatlari davridagi faoliyati dasturini taqdim etadi.

Vazirlar Mahkamasi O`zbekiston Respublikasini iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirishning asosiy yo`nalishlarini, O`zbekiston Respublikasi Davlat budjetining asosiy ko`rsatkichlarini va unga kiritiladigan o`zgartishlarni ishlab chiqadi hamda ularni O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi ko`rib chiqishi uchun taqdim etadi.

O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari Vazirlar Mahkamasi muayyan a'zosining o`zi rahbarlik qilayotgan davlat yoki xo`jalik boshqaruvi organi faoliyati masalalari yuzasidan axborotini eshitishlari hamda zarur bo`lganda uni iste'foga chiqarish to`g`risida O`zbekiston Respublikasi Prezidenti ko`rib chiqishi uchun taklif kiritishlari mumkin.

Vazirlar Mahkamasining a'zolari O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari majlislarida, palatalarning qo`mitalari majlislarida hozir bo`lish va axborot berishga haqli.

O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari va O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati a'zolari tomonidan Vazirlar Mahkamasi yoki uning muayyan a'zolari faoliyatiga taalluqli masalalar qo`yilgan taqdirda, Bosh vazir shu masalalar yuzasidan zarur tushuntirishlar olish va tushuntirishlar berishga haqli.

Vazirlar Mahkamasi O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari qo`mitalarining O`zbekiston Respublikasi Hukumati faoliyati masalalariga doir tavsiyalari va takliflarini ko`rib chiqadi hamda ular yuzasidan chora-tadbirlar ko`radi. Tavsiyalar va takliflarni ko`rib chiqish natijalari haqida hamda ko`rilgan chora-tadbirlar to`g`risida Vazirlar Mahkamasi O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining tegishli qo`mitalariga kelishilgan muddatda ma'lum qiladi.

O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasidan, Qonunchilik palatasi deputatidan, O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatidan, Senat a'zosidan O`zbekiston Respublikasi Hukumatining yoki unga bo`ysinuvchi davlat yoxud xo`jalik boshqaruvi organlarining faoliyatiga doir parlament so`rovi olgan Vazirlar Mahkamasi yoxud O`zbekiston Respublikasi Hukumati a'zosi qonun bilan belgilangan muddatlarda O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tegishli palatalarining majlislarida og`zaki yoki yozma javob berishi shart.

Vazirlar Mahkamasi:

Qoraqalpog`iston Respublikasi Vazirlar Kengashi bilan o`zaro hamkorlik qiladi, uning O`zbekiston Respublikasi qonunlari, O`zbekiston Respublikasi Oliy

Majlisining hamda Oliy Majlis palatalarining qarorlari, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlari hamda xo`jalik va ijtimoiy-madaniy qurilish masalalariga doir boshqa hujjatlar qanday bajarilayotganligi haqidagi ma'lumotlarini eshitadi;

Vazirlar Mahkamasining vakolatiga kiruvchi masalalar bo`yicha Qoraqalpog`iston Respublikasi Vazirlar Kengashining takliflarini ko`rib chiqadi;

vazirliklar, davlat qo`mitalari, idoralar hamda davlat va xo`jalik boshqaruvining boshqa organlari tomonidan tarmoqlararo va mintaqaviy o`ta muhim kompleks dasturlarni amalga oshirishda Qoraqalpog`iston Respublikasi huquqlariga rioya etilishini ta'minlaydi, bunda chiqib qoladigan bahsli masalalarni hal etadi;

Qoraqalpog`iston Respublikasi Vazirlar Kengashining O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga, O`zbekiston Respublikasi qonunlariga, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga hamda Vazirlar Mahkamasining qarorlariga zid bo`lgan qarorlari va farmoyishlarining ijro etilishini o`z vakolati doirasida to`xtatib qo`yish huquqiga ega.

Qoraqalpog`iston Respublikasini iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy rivojlantirishga, tabiiy resurslaridan oqilona foydalanish va ularni muhofaza qilishga taalluqli masalalar Vazirlar Mahkamasi tomonidan hal etilayotganda Qoraqalpog`iston Respublikasi Vazirlar Kengashining fikri hisobga olinadi.

Vazirlar Mahkamasi huzurida Qoraqalpog`iston Respublikasi Vazirlar Kengashining Doimiy vakolatxonasi bo`ladi.

Vazirlar Mahkamasi o`z vakolatlari doirasida:

hududlarning iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy rivojlantirilishini ta'minlash bilan bog`liq masalalarda mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlarining faoliyatini muvofiqlashtirib boradi;

viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining Vazirlar Mahkamasi tomonidan hal etilishi talab qilinadigan masalalarga doir takliflarini ko`rib chiqadi, Vazirlar Mahkamasi qarorlari va farmoyishlarining bajarilish jarayonini nazorat qiladi, ularning amalga oshirilishi yuzasidan mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari rahbarlarini taklif qilish hamda ularning axborotlarini eshitishga haqli;

vazirliklar, davlat qo`mitalari, idoralar hamda davlat va xo`jalik boshqaruvi boshqa organlarining viloyatlar va Toshkent shahar hokimlari bilan o`zaro hamkorligini ta'minlaydi, bunda chiqib qoladigan bahsli masalalarni hal etadi;

hududlarni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirishning asosiy ko`rsatkichlarini tasdiqlaydi, mahalliy ijro etuvchi hokimiyat devonining soni va namunaviy tuzilmasini belgilaydi;

viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining qonun hujjatlariga zid bo`lgan qarorlari va farmoyishlari ijrosini to`xtatib qo`yish hamda ularni bekor qilishga haqli.

Vazirlar Mahkamasi o`z vakolatiga kiruvchi masalalar yuzasidan nodavlat notijorat tashkilotlari bilan o`zaro hamkorlik qiladi va qonun hujjatlariga muvofiq ularga zarur ko`mak ko`rsatadi.

Davlat boshqaruvining, xo`jalik va ijtimoiy-madaniy qurilishning eng muhim masalalari Vazirlar Mahkamasining majlislarida hal etiladi. Vazirlar Mahkamasining majlislari yilning har choragida kamida bir marta o`tkaziladi. Vazirlar Mahkamasining majlislarini Bosh vazir o`tkazadi. O`zbekiston Respublikasining Prezidenti Vazirlar Mahkamasining majlislarida raislik qilishga haqli.

Quyidagilar faqat Vazirlar Mahkamasining majlislarida ko`rib chiqiladi:

O`zbekiston Respublikasi Davlat budjetini ishlab chiqish va ijro etish, shuningdek, O`zbekiston Respublikasi Hukumati tasarrufidagi aniq maqsadli davlat fondlarini shakllantirish va ulardan foydalanish masalalari;

boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish masalalari, O`zbekiston Respublikasini va uning ayrim mintaqalarini iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy rivojlantirish dasturlari loyihalari;

davlat qimmatli qog`ozlarini chiqarish hajmi hamda O`zbekiston Respublikasining davlat ichki va tashqi qarzi ko`lamini oshirish to`g`risidagi takliflar;

soliiqlar va boshqa majburiy to`lovlar stavkalarini belgilash hamda o`zgartirish to`g`risidagi takliflar;

davlat mulki obyektlarini xususiylashtirish dasturlarining loyihalari hamda xususiylashtirishdan olingan mablag`lardan foydalanishning asosiy yo`nalishlari to`g`risidagi takliflar;

belgilab qo`yilgan davlat narxlari qo`llaniladigan mahsulotlar, tovarlar va xizmatlar ro`yxati;

qonunchilik tashabbusi tartibida O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga kiritiladigan qonunlar loyihalari;

davlatlararo shartnomalar va bitimlarni imzolash to`g`risidagi takliflar.

Vazirlar Mahkamasi qonun hujjatlariga muvofiq O`zbekiston Respublikasining butun hududida barcha organlar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan bajarilishi majburiy bo`lgan qarorlar hamda farmoyishlar qabul qiladi.

Vazirlar Mahkamasining normativ tusdagi yoki o`ta muhim ahamiyatga ega bo`lgan hujjatlari *Vazirlar Mahkamasining qarorlari* shaklida qabul qilinadi.

Vazirlar Mahkamasining tezkor va boshqa joriy masalalar bo`yicha qarorlari *Vazirlar Mahkamasining farmoyishlari* shaklida qabul qilinadi.

Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlari Bosh vazir tomonidan imzolanadi.

O`zbekiston Respublikasining Prezidenti O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 89-moddasi va 93-moddasiga asoslangan holda Vazirlar Mahkamasi vakolatiga kiruvchi masalalar yuzasidan qarorlar qabul qilishga, Vazirlar Mahkamasi qarorlari va farmoyishlarini hamda Bosh vazir farmoyishlarini bekor qilishga haqli.

Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlari, agar ularda boshqacha tartib nazarda tutilgan bo`lmasa, imzolangan kundan boshlab kuchga kiradi.

Vazirlar Mahkamasini o`zi qabul qilgan qarorlarning bajarilishi ustidan bevosita yoki vazirliklar, davlat qo`mitalari, idoralar hamda davlat va xo`jalik boshqaruvining boshqa organlari orqali nazoratni amalga oshiradi.

Vazirlar Mahkamasining normativ tuzdagi qarorlari O`zbekiston Respublikasi Hukumati qarorlari to`plamida e`lon qilinadi, keng ommaga darhol yetkazish zarur bo`lgan taqdirda esa ommaviy axborot vositalari orqali ma'lum qilinadi.

4.3. Vazirliklar, davlat qo`mitalari hamda boshqa davlat va xo`jalik boshqaruvi organlari

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 93-moddasi 8-bandiga binoan, O`zbekiston Respublikasi Prezidenti – ijro etuvchi hokimiyat devonini tuzadi va unga rahbarlik qiladi; respublika oliy hokimiyat va boshqaruv organlarining bahamjihat ishlashini ta'minlaydi; vazirliklar, davlat qo`mitalari hamda davlat boshqaruvining boshqa organlarini tuzadi va tugatadi, shu masalalarga doir farmonlarni keyinchalik O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tasdig`iga kiritadi.

Har bir davlatda, uning vazifalari va funksiyalarini amalga oshirilishini tashkil etilishiga qarab, vazirliklar va davlat qo`mitalarining turlari belgilanadi.

Vazirlik - ijro hokimiyati tizimining asosiy organlaridan biri hisoblanadi. Vazirliklar belgilangan sohada davlat siyosatini va boshqaruvinini amalga oshirish, shuningdek, mazkur sohadagi ijro etuvchi organlarning faoliyatini muvofiqlashtirish maqsadida tashkil etiladi. Demak, vazirlikning ma'muriy-huquqiy maqomi ikki asosiy holat bilan belgilanadi:

birinchidan, vazirlik sohaviy organ sifatida faoliyat ko`rsatadi;

ikkinchidan, muvofiqlashtiruvchi davlat organi sifatida harakat qiladi.¹

Shuni alohida ta'kidlab o`tish lozimki, ba'zi vazirliklar azaldan mavjud (masalan, ichki ishlar, mudofaa, ta'lim, madaniyat, moliya, adliya va boshqalar), boshqalari esa ma'lum bir holatlardan yoki davlat ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda tashkil topadi (masalan, favqulodda vaziyatlar vazirligi).

Vazirliklar – O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga bo`ysinadi. Vazirliklarning ba'zi birlari esa, bevosita O`zbekiston Respublikasi Prezidentiga bo`ysindirilgan (masalan, ichki ishlar, mudofaa vazirligi).

Vazirlik o`z faoliyatida – O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, O`zbekiston Respublikasi qonunlariga, Oliy Majlisning qarorlari va boshqa hujjatlariga, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga, O`zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga, shuningdek, o`zining Nizomiga amal qiladi.

---

¹ Administrativnoye pravo: uchebnik / Pod red. YU.M.Kozlova, L.L.Popova. - Moskva, Yurist', 2000. 176-179-b.lar

Nizom – O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi hamda O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida davlat ro'yxatiga olinadi.

Nizomda – ularning huquqiy maqomi, faoliyatining asosiy yo'nalishlari, vazifalari, funksiyalari, tashkiliy asoslari va boshqa umumiy masalalar belgilab beriladi.

Vazirlik o'z ishini davlat boshqaruvining boshqa organlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar davlat hokimiyati organlari hamda jamoat tashkilotlari bilan o'zaro hamkorlikda amalga oshiradi.

Vazirlikning o'z vakolatlari doirasida qabul qilgan qarorlari – vazirliklar, idoralar, joylardagi hokimiyat va boshqaruv organlari, xo'jalik birlashmalari, korxonalar va muassasalar, shuningdek, fuqarolar tomonidan bajarilishi majburiy hisoblanadi.

Vazirlik yuridik shaxs hisoblanadi, mustaqil balansga, bank muassasalarida hisob raqamlariga va boshqa hisob raqamlariga, O'zbekiston Respublikasi Davlat gerbi tasviri tushirilgan va o'z nomi yozilgan muhrga, shuningdek, tegishli muhrlar va shtamplarga ega bo'ladi.

Vazirlikka O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod qilinadigan, keyinchalik O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan tasdiqlanadigan *Vazir* boshchilik qiladi. Vazir Vazirlikka yuklangan vazifalarning bajarilishi uchun shaxsan javob beradi.

Vazir:

a) vazirlik, uning tasarrufidagi muassasalar, tashkilotlar va o'quv yurtlari faoliyatiga rahbarlik qiladi;

b) o'z vakolatlari doirasida tasarrufidagi barcha tashkilotlar va muassasalar tomonidan bajarilishi majburiy bo'lgan buyruqlar va farmoyishlar chiqaradi, ko'rsatmalar va topshiriqlar beradi;

c) vazirlik vakolatiga tegishli masalalar bo'yicha normativ hujjatlar loyihalarini ko'rib chiqish uchun belgilangan tartibda Vazirlar Mahkamasiga kiritadi;

d) vazir o'rinbosarlari o'rtasida vazifalarni taqsimlaydi va ular faoliyatini muvofiqlashtiradi;

e) vazir o'rinbosarlari, tarkibiy bo'linmalar rahbarlarining, shuningdek, tasarrufidagi tashkilotlar va muassasalar rahbarlarining ular zimmasiga yuklangan vazifalar bajarilishi uchun mas'uliyati darajasini belgilaydi;

j) Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan xodimlar soni va mehnatga haq to'lash fondi doirasida vazirlik markaziy apparatining shtat jadvalini, hududiy bo'linmalar to'g'risidagi nizomlarni, tasarrufidagi muassasalar, tashkilotlar va korxonalarining nizomlari va ustavlarini tasdiqlaydi;

i) vazirlik markaziy apparati xodimlarini va vazirlikka bevosita bo'ysinuvchi muassasalar, tashkilotlar va korxonalarining rahbarlarini, hududiy bo'linmalar rahbarlarini lavozimga tayinlaydi va lavozimdan ozod etadi;

k) vazirlik markaziy apparati xodimlarini moddiy rag'batlantirish shart-sharoitlarini belgilaydi;

l) alohida o'rnak ko'rsatgan xodimlarni belgilangan tartibda davlat faxriy unvonlari, yorliqlar va mukofotlar berishga taqim etadi;

m) qonun hujjatlarida belgilangan boshqa huquqlarga ega bo'ladi.

Vazirlikda - Vazir hay'at raisi, lavozimiga ko'ra vazir o'rinbosarlaridan, shuningdek, vazirlik va uning tizimining boshqa rahbar xodimlaridan iborat tarkibda hay'at tashkil etiladi.

Hay'at a'zolari, Vazir va uning o'rinbosarlaridan tashqari, Vazirlar Mahkamasini tomonidan tasdiqlanadi.

Hay'at tasarrufidagi tashkilotlar, muassasalar va korxonalarining faoliyatini takomillashtirish, kadrlarni tanlash va ularni joy-joyiga qo'yish, muhim hujjatlar loyihalarini tayyorlash, qabul qilingan qarorlar ijrosini tekshirishning muhim masalalarini ko'rib chiqadi, tasarrufidagi tashkilotlar va muassasalar rahbarlarining hisobotlarini eshitadi.

Hay'at qarorlari Vazirning buyruqlari bilan amalga oshiriladi.

Vazir bilan hay'at a'zolari o'rtasida kelishmovchiliklar paydo bo'lgan taqdirda Vazir kelib chiqqan kelishmovchiliklar to'g'risida Vazirlar Mahkamasiga axborot bergan holda mustaqil ravishda qaror qabul qiladi. Hay'at a'zolari ham o'z fikrini Vazirlar Mahkamasiga ma'lum qilishlari mumkin.

Vazirliklar zarur hollarda hamda o'z oldida turgan vazifalarni bajarilishini ta'minlash maqsadida qo'shma normativ-huquqiy aktlarni ham chiqarishlari mumkin.

Vazirlikda ilmiy-texnik muammolarni ko'rib chiqish va asoslantirilgan qarorlarni qabul qilish maqsadida ilmiy-texnik, maslahat kengashlari, ekspertizalar va turli xildagi komissiyalar tashkil qilinishi mumkin. Ular to'g'risidagi nizomlar vazir tomonidan tasdiqlanadi.

Vazirliklar - bosh boshqarma, boshqarma, departament, bo'lim va boshqa xildagi hududiy bo'linmalardan (tuzilmalardan) tashkil topgan bo'lishi mumkin.

Davlat qo'mitasi - ijro hokimiyatining markaziy organlaridan biri bo'lib, kollegiallik asosida tarmoqlararo muvofiqlashtirishni amalga oshiradi, shuningdek, faoliyatning ma'lum bir sohasida tartibga solish vazifasini bajaradi.

Davlat qo'mitalarining vazirliklardan farqi shundaki, birinchidan, ular kollegial organlar toifasiga kiradi; ikkinchidan, ular tarmoqlararo muvofiqlashtirish vazifasini bajaradi.

Davlat qo'mitalari vazirliklar singari ularga yuklatilgan sohalarda muvofiqlashtirish va umumiy rahbarlikni amalga oshiradi. Shu jihatidan bu ikkala davlat organi bir-biriga o'xshab ketadi, ya'ni ularni yaqinlashtiradi. Amaliyotda vazirlikning davlat qo'mitasiga, va aksincha, davlat qo'mitasining vazirlikka aylantirish holatlari uchray turadi. Lekin ularning farqini ma'muriy-huquqiy maqomini aniqlash orqali belgilash mumkin.

Davlat qo'mitalari, vazirliklar singari, o'z faoliyatlarida – O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, O'zbekiston Respublikasi qonunlariga, Oliy Majlisning qarorlari va boshqa hujjatlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga, O'zbekiston

Respublikasining xalqaro shartnomalariga, shuningdek, o`zining Nizomiga amal qiladi.

Davlat qo`mitalarining nizomlari O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi yoki Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi hamda O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida davlat ro`yxatiga olinadi.

Davlat qo`mitalari nizomida – ularning huquqiy maqomi, faoliyatining asosiy yo`nalishlari, vazifalari, funksiyalari, tashkiliy asoslari va boshqa umumiy masalalar belgilab beriladi.

Davlat qo`mitalari o`z ishini davlat boshqaruvining boshqa organlari, Qoraqalpog`iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar davlat hokimiyati organlari hamda jamoat tashkilotlari bilan o`zaro hamkorlikda amalga oshiradi.

Davlat qo`mitalarining o`z vakolatlari doirasida qabul qilgan qarorlari – vazirliklar, idoralar, joylardagi hokimiyat va boshqaruv organlari, xo`jalik birlashmalari, korxonalar va muassasalar, shuningdek, fuqarolar tomonidan bajarilishi majburiy hisoblanadi.

Davlat qo`mitalari – yuridik shaxs hisoblanadi, mustaqil balansga, bank muassasalarida hisob raqamlariga va boshqa hisob raqamlariga, O`zbekiston Respublikasi Davlat gerbi tasviri tushirilgan va o`z nomi yozilgan muhrga, shuningdek, tegishli muhrlar va shtamlarga ega bo`ladi.

Davlat qo`mitasi O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod qilinadigan, keyinchalik O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan tasdiqlanadigan *Rais* tomonidan boshqariladi.

Davlat qo`mitasida Rais (rais) va lavozimi bo`yicha rais o`rinbosarlaridan, shuningdek, davlat qo`mitasining boshqa a'zolaridan iborat tarkibda hay'at (kengash) tashkil etiladi. Qo`mita hay'ati (kengashi) tarkibi Raisning taqdimiga binoan O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Maqkamasi tomonidan tasdiqlanadi. Hay'at (kengash) majlislarida davlat qo`mitasi faoliyatining asosiy masalalari ko`rib chiqiladi hamda tegishli bayonnomalar va qarorlar qabul qilinadi.

Davlat qo`mitasida turli mutaxassislardan iborat ilmiy-texnik kengashlar, davlat ekspertizasi kengashlari va turli xildagi maslahat kengashlari tashkil qilinishi mumkin.

Jamiyat hayotining barcha tomonlarini erkinlashtirish va isloh qilishning hozirgi bosqichi talablariga muvofiq iqtisodiyotni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish, davlat tuzilmalarining hokimiyat vakolatlarini qisqartirish, davlat va xo`jalik boshqaruvi vazifalarini aniq chegaralab qo`yish, shuningdek, respublika davlat boshqaruvi organlari faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2003 yil 9 dekabrda “Respublika davlat boshqaruvi organlari tizimini takomillashtirish to`g`risida”gi farmoni qabul qilindi. Mazkur Farmonga binoan, *respublika davlat boshqaruvi organlariga* – vazirliklar, davlat qo`mitalari, qo`mitalar, agentliklar, shuningdek, ular huzurida va O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida tashkil etiladigan davlat boshqaruvi tuzilmalari kiradi.

Ushbu Farmondagi ilovaga binoan Respublika davlat boshqaruvi organlari quyidagilardir:

I. Vazirliklar

1. O`zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi
2. O`zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi
3. O`zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo`jaligi vazirligi
4. O`zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi
5. O`zbekiston Respublikasi Oliy va o`rta maxsus ta'lim vazirligi
6. O`zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi
7. O`zbekiston Respublikasi Sog`liqni saqlash vazirligi
8. O`zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi
9. O`zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi
10. O`zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
11. O`zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi
12. O`zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi
13. O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi
14. O`zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi

II. Davlat qo`mitalari

1. O`zbekiston Respublikasi Davlat mulki qo`mitasi
2. O`zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo`mitasi
3. O`zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qo`mitasi
4. O`zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo`mitasi
5. O`zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo`mitasi
6. O`zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo`mitasi
7. O`zbekiston Respublikasi Davlat geologiya va mineral resurslar qo`mitasi
8. O`zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo`mitasi
9. O`zbekiston Respublikasi Yer resurslari, geodeziya, kartografiya va davlat kadastri bo`yicha davlat qo`mitasi

III. Agentliklar

1. O`zbekiston Matbuot va axborot agentligi
2. O`zbekiston Aloqa va axborotlashtirish agentligi
3. O`zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi
4. O`zbekiston «O`zkommunxizmat» agentligi
5. O`zbekiston avtomobil va daryo transporti agentligi
6. O`zbekiston mualliflik huquqini himoya qilish respublika agentligi
7. O`zbekiston Respublikasi Markaziy banki huzuridagi Qimmatbaho metallar agentligi
8. «O`zarxiv» agentligi

IV. Qo`mitalar

1. O`zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi huzuridagi Iqtisodiy nochor korxonalar ishlari qo`mitasi
2. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat zahiralarini boshqarish qo`mitasi
3. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Din ishlari bo`yicha qo`mita

V. Markazlar

1. O`zbekiston Respublikasi Davlat mulki qo`mitasi huzuridagi Qimmatli qog`ozlar bozori faoliyatini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazi
2. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Fan va texnologiyalar markazi
3. O`zbekiston Respublikasi Oliy va o`rta maxsus ta'lim vazirligining O`rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi
4. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat test markazi
5. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Narkotik moddalarni nazorat qilish milliy axborot-tahlil markazi
6. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi «Sifat» O`zbekiston paxta tolasini sertifikatlash markazi
7. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Gidrometeorologiya xizmati markazi

VI. Inspeksiyalar

1. O`zbekiston Respublikasi Parvozlar xavfsizligini nazorat qilish davlat inspeksiyasi
2. O`zbekiston Respublikasi Temir yo`llarda yuk va yo`lovchilar tashish xavfsizligini nazorat qilish davlat inspeksiyasi
3. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Katta va alohida muhim suv xo`jaligi obyektlarining texnik holatini hamda bexatar ishlashini nazorat qilish davlat inspeksiyasi
4. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi O`zbekiston neft mahsulotlari va gazdan foydalanishni nazorat qilish davlat inspeksiyasi
5. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat don inspeksiyasi
6. O`zbekiston Respublikasi Elektr energetikada nazorat bo`yicha davlat inspeksiyasi
7. O`zbekiston Respublikasi Sanoatda va konchilikda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish davlat inspeksiyasi

Mazkur Farmonga binoan, ***respublika davlat boshqaruvi organlarining asosiy vazifalari va funksiyalari*** quyidagilardan iborat:

- O`zbekiston Respublikasi qonunlari, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar amalda ro`yobga chiqarilishini, ularning ijrosi ustidan ta'sirchan nazorat amalga oshirilishini ta'minlash;
- tashqi va ichki siyosatni amalga oshirish, davlatning tashqi va ichki xavfsizligini ta'minlash;
- mamlakatni strategik rivojlantirishning ustuvor yo`nalishlarini belgilash, davlatning maqsadli dasturlarini ishlab chiqish hamda ularni amalga oshirishni tashkil qilish, iqtisodiy islohotlarni ro`yobga chiqarish borasidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- insonning konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklarini, aholining ta'lim, tibbiy xizmat, ijtimoiy ta'minotga bo`lgan huquqlarini ta'minlash va himoya qilish, mehnat bozorini tartibga solish, ijtimoiy sohada umumdavlat boshqaruv tizimi faoliyatini boshqarish va muvofiqlashtirish;
- tegishli huquqiy muhitni yaratish, litsenziyalash, sertifikatlashtirish va standartlashtirish orqali xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish;
- soliqlar, bojxona to`lovlarini yig`ish, davlat daromadlarini taqsimlash yo`li bilan xazinaga oid vazifalarni amalga oshirish.

Bozor islohotlarining hozirgi bosqich talablariga binoan, iqtisodiyotni boshqarishni yanada erkinlashtirish, ma'muriy islohotlarni chuqurlashtirish, korporativ boshqaruv norma va prinsiplarini keng joriy etish, xo`jalik birlashmalarini unifikatsiyalash va ular faoliyatini tashkil qilish samaradorligini oshirish maqsadida O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2003 yil 22 dekabrda "Xo`jalik boshqaruv organlari tizimini takomillashtirish to`g`risida"gi farmoni qabul qilindi. Farmonga binoan, **xo`jalik boshqaruv organlari** bo`lib, tarkibiga kiruvchi korxonalarining xo`jalik birlashmasiga tegishli bo`lgan aksiya paketlari orqali ana shu korxonalarining xo`jalik boshqaruvini amalga oshiruvchi aksiyadorlik kompaniyalari, shu jumladan davlat-aksiyadorlik kompaniyalari; muassis-korxonalar tomonidan ular faoliyatiga ko`maklashish uchun muassis-korxonalarining aksiyalari paketlarini boshqarish huquqsiz ayrim umumiy vazifalarni ularga topshirish yo`li bilan ixtiyoriylik asosida tashkil qilinadigan uyushmalar hisoblanadi.

Xo`jalik birlashmalarining asosiy vazifalari va funksiyalari quyidagilardan iborat:

- tarmoq va iqtisodiyot sohalarini barqaror rivojlantirishning istiqbolli strategiyasini belgilash;
- marketing tadqiqotlarini tashkil etish, ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlarning yangi turlarini ishlab chiqarishni (ishlar, xizmatlarni) o`zlashtirish, ularning jahon bozorlariga kirib borishiga ko`maklashish;
- korxonalarni modernizatsiya qilish va texnologik jihatdan qayta qurollantirish, ushbu maqsadlarga xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilishda yordam berish;
- ular tarkibiga kiruvchi korxonalar va tashkilotlarga axborot xizmatlari ko`rsatish;
- kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishni tashkil qilish.

Mazkur Farmonga ko`ra davlat boshqaruvi, shu jumladan taqsimlash vazifalari, shuningdek, ularning tarkibiga kiruvchi korxonalar faoliyatiga ma'muriy aralashuv – xo`jalik boshqaruvi organlarining vakolatiga kirmaydi.

4.4. Mahalliy davlat hokimiyati organlari

Oldingi paragraflarda O`zbekiston Respublikasining tanlagan taraqqiyot yo`liga qisqacha to`xtalib o`tgan edik. O`tish davrida ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda kuchli ijroiya hokimiyati zarur. Hayot taqozosiga ko`ra tarixiy sinalgan an'analarga asoslanib, O`zbekiston Respublikasida *hokimlik instituti* vujudga keldi.

O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining qarori bilan 1991 yil 18 noyabrda Toshkent shahrida hokimlik lavozimining tashkil etilishi, bu boradagi birinchi qadam bo`ldi.

1992 yil 4 yanvarda esa O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi tomonidan “O`zbekiston Respublikasining mahalliy hokimiyati idoralarini qayta tashkil etish to`g`risida”gi qonun¹ qabul qilindi. Bunda bozor iqtisodiyotiga o`tishning o`ziga xos shartlari e'tiborga olinib, avvalo ijroiya hokimiyatini mustahkamlash nazarda tutilgan edi.

Mahalliy davlat hokimiyatini isloh qilishda – davlat qurilishi borasida tarixan shakllangan milliy, an'anaviy tajribalardan, shuningdek, xorijiy mamlakatlarning ijobiy tajribalaridan muvaffaqiyatli foydalanildi.

Toshkent shahrida, barcha viloyat, tuman va shaharlarda hokimlik lavozimi joriy etildi hamda ular zimmasiga vakillik va ijroiya hokimiyatini boshqarish mas'uliyati yuklatildi.

1992 yil aprelda Qoraqalpog`iston Respublikasida ham, hokimlik lavozimini joriy etish borasida qonun qabul qilindi.

1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham hokimlik instituti mustahkamlab qo`yildi.

1993 yil 2 sentabrda esa O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi “Mahalliy davlat hokimiyati to`g`risida”gi qonunni qabul qildi. Qonun va qabul qilingan boshqa normativ hujjatlar hokimlik institutini amalda qo`llash uchun huquqiy asos bo`lib xizmat qildi.

Qisqa muddat ichida hokimlar amaliy ishlari bilan o`zlarini, bir tomondan umumdavlat, ikkinchi tomondan mahalliy manfaatlarni ifoda etuvchi, shuningdek, mamlakatda tinchlik va barqarorlik kafolati sifatida namoyon bo`ldi.

Mahalliy hokimiyat organlari deganda – viloyat, tuman, shahar hokimlari boshchilik qiladigan ijroiya apparati va vakillik organlari (viloyat, tuman, shahar xalq deputatlari Kengashlari) tushuniladi.

Mahalliy davlat hokimiyati organlarining huquqiy maqomi – O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XXI bobi 99-104-moddalari hamda O`zbekiston

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1992, №3, 146-m.

Respublikasining “Mahalliy davlat hokimiyati to`g`risida”gi qonuni¹da nazarda tutilgan. Unga ko`ra, *mahalliy hokimiyat organlari ixtiyoriga quyidagilar kiradi:*

- qonuniyligni, huquqiy-tartibotni va fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash;
- hududlarni iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlantirish; mahalliy budjetni shakllantirish va uni ijro etish, mahalliy soliqlar, yig`imlarni belgilash, budjetdan tashqari jamg`armalarni hosil qilish;
- mahalliy kommunal xo`jalikka rahbarlik qilish;
- atrof-muhitni muhofaza qilish;
- fuqarolik holati aktlarini qayd etishni ta'minlash;
- normativ hujjatlarni qabul qilish hamda O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga va O`zbekiston Respublikasi qonunlariga zid kelmaydigan boshqa vakolatlarni amalga oshirish.

Mahalliy davlat hokimiyati organlari – O`zbekiston Respublikasining qonunlarini, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlarini, davlat hokimiyati yuqori organlarining qarorlarini amalga oshiradilar, respublika va mahalliy ahamiyatga molik masalalarni muhokama qilishda qatnashadilar.

Xalq deputatlari Kengashlari va hokimlarning vakolat muddati - 5 *yil*.

Viloyat hokimlari va Toshkent shahri hokimi O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi hamda tegishli xalq deputatlari Kengashi tomonidan tasdiqlanadi.

Tuman va shaharlarning hokimlari tegishli viloyat hokimi tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi hamda tegishli xalq deputatlari Kengashi tomonidan tasdiqlanadi.

Shaharlardagi tumanlarning hokimlari tegishli shahar hokimi tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi hamda xalq deputatlari shahar Kengashi tomonidan tasdiqlanadi.

Tumanlarga bo`ysinadigan shaharlarning hokimlari tuman hokimi tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi hamda xalq deputatlari tuman Kengashi tomonidan tasdiqlanadi.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi va viloyat, tuman, shahar hokimi tegishli hududda o`zini o`zi boshqarishni rivojlantirishga ko`maklashadilar, o`zini o`zi boshqarish organlarining faoliyatini yo`naltirib turadilar.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi va viloyat, tuman, shahar hokimi berilgan vakolatlari doirasida umum manfaatni ifodalovchi tadbirlar o`tkazish, qo`shimcha korxonalar, xo`jalik tashkilotlari tuzish uchun, turli tarmoqlar va boshqaruv sohalarida faoliyatlarni uygunlashtirish maqsadida Qoraqalpog`iston Respublikasining, O`zbekiston Respublikasi boshqa viloyatlari, shaharlari va tumanlarining davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari bilan shartnomalar asosida o`zaro munosabatlar o`rnatishga haqlidirlar.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi *qarorlar* qabul qiladi.

Viloyat, tuman, shahar hokimi *qarorlar* qabul qiladi va *farmoyishlar* chiqaradi.

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1993, №9, 320-m.

Xalq deputatlari Kengashi va hokim qabul qilgan hamda chiqargan hujjatlar imzolangan vaqtdan boshlab kuchga kiradi, basharti ana shu hujjatlarda o`zga tartib belgilanmagan bo`lsa.

Xalq deputatlari Kengashi va hokim o`z vakolatlari doirasida qabul qilgan hujjatlar viloyat, tuman, shahar hududida joylashgan barcha korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan ijro etilishi majburiydir.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi va viloyat, tuman, shahar hokimi faoliyatining iqtisodiy asosini ma'muriy-hududiy tuzilmalarning davlat mulki (kommunal mulk) hamda viloyat, tuman va shaharda mavjud bo`lib, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishga xizmat qiluvchi boshqa mulk tashkil etadi.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi va viloyat, tuman, shahar hokimi mutloq O`zbekiston Respublikasi mulkida bo`lgan davlat mulki obyektlariga nisbatan ishlab chiqarish va ijtimoiy obyektlarni samarali joylashtirish, tabiiy va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza etish, aholini ijtimoiy himoya qilish sohasida nazoratni amalga oshiradilar.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi davlat mulkini chegaralash natijasida o`ziga berilgan yoki qonunlarga muvofiq o`zi sotib olgan obyektlarga nisbatan mulkdor vakolatlarini to`liq amalga oshiradi.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashining mol-mulki, budjet mablag`lari, budjetdan tashqari fondlarning va aniq maqsadga qaratilgan fondlarning mablag`lari *viloyat, tuman, shahar mulki*dir. Viloyat, tuman, shahar ahamiyatiga ega bo`lgan muhandislik infratuzilmasi obyektlari va boshqa obyektlar, korxonalar va birlashmalar, xalq ta'limi, sog`liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot, fan va madaniyat muassasalari, viloyat, tuman, shahar mablag`i hisobidan tashkil etilgan yoki sotib olingan, shuningdek, ulushbay asoslarda tashkil etilgan yoki sotib olingan yoxud xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashiga boshqa manbalardan bepul berilgan qimmatli qog`ozlar va moliya aktivlari viloyat, tuman, shahar mulki bo`lishi mumkin.

Xalq deputatlari Kengashi, hokim viloyat, tuman, shahar mulki obyektlarini O`zbekiston Respublikasining qonunlarida belgilangan doirada boshqaradi.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi hamda viloyat, tuman, shahar hokimi tegishli viloyat, tuman, shahar mulkida bo`lgan obyektlarni O`zbekiston Respublikasi qonunlarida nazarda tutilgan tartibda va doirada vaqtincha yoki doimiy egalik qilish va foydalanish uchun berishga haqlidir.

Viloyat, tuman, shahar hokimi korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, dehqon xo`jaliklari va fuqarolarga egalik qilish, foydalanish uchun va ijaraga yer berishga, bu subyektlarning yerga egalik qilish va yerdan foydalanish huquqini to`xtatib qo`yishga, shuningdek, yerlarni olib qo`yishga haqli bo`lib, qabul qilingan bu xususdagi qarorlar xalq deputatlari tegishli Kengashi tomonidan tasdiqlanadi.

Viloyat, tuman, shaharning moliyaviy resurslarini - budjet mablag`lari, budjetdan tashqari fondlar, aniq maqsadga qaratilgan fondlar, kredit resurslari, shuningdek, respublika (viloyat, Toshkent shahri) budjetidan ajratilgan subvensiyalar va dotatsiyalar tashkil etadi.

Viloyat, tuman, shaharning moliyaviy resurslari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yuzasidan birgalikdagi dasturlarni, shu jumladan, hududlararo dasturlarni pul bilan ta'minlash uchun boshqa viloyatlar, tumanlar, shuningdek, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalari va fuqarolarning moliya resurslari bilan shartnoma asosida birlashtirilishi mumkin.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi viloyat, tuman, shahar budjeti va uning ijrosiga doir hisobotlarni tasdiqlaydi.

Viloyat, tuman, shahar budjeti loyihalarini tayyorlash, uning ijrosini hokim amalga oshiradi. Budget loyihasi hokim tomonidan daromadlar manbai va xarajatlar yo`nalishlari ko`rsatilgan holda taqdim etiladi.

Ijroiya organlarini pul bilan ta'minlash budjetda nazarda tutilgan miqdorlarda amalga oshiriladi.

Xalq deputatlari tuman, shahar Kengashlari tegishincha tumanga bo`ysinuvchi shahar hamda shahardagi tuman budjetini va uning ijrosiga doir hisobotlarni ham tasdiqlaydilar.

Viloyat, tuman, shahar budjeti daromadlariga: O`zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq olinadigan soliqlar va yig`imlar; viloyat, tuman va shaharga qarashli mol-mulkni ijaraga berish yoki sotishdan keladigan tushumlar; qonunlarda nazarda tutilgan hollarda viloyat, tuman, shahar mulki hisoblangan korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning tekshirish vaqtida aniqlangan yashirib qolingan yoki kamaytirib ko`rsatilgan daromadlarining muayyan qismi; O`zbekiston Respublikasining qonunlariga muvofiq boshqa tushumlar kiritiladi.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi: fuqarolar, mulkchilik shaklidan qat'i nazar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning ixtiyoriy badallari va xayriyalaridan; O`zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq undiriladigan ayrim turdagi jarimalardan; o`zga mablag`lardan tarkib topadigan budjetdan tashqari fondlar hosil qilishi mumkin.

Budjetdan tashqari fondlarning mablag`lari bankdagi maxsus schotlarda turadi, ularni olib qo`yish mumkin emas, ular tegishli xalq deputatlari Kengashi va hokimning qaroriga binoan sarflanadi.

Xalq deputatlari viloyat, Toshkent shahar Kengashi O`zbekiston Respublikasining qonunlariga muvofiq viloyat, shahar valuta fondi tashkil etish va ulardan xalq deputatlari Kengashining qarorlariga binoan foydalanishga haqlidir.

Viloyat, tuman, shahar ijroiya hokimiyatiga hokim boshchilik qiladi. Hokim O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilaydigan miqdorda birinchi o`rinbosar va o`rinbosarlarga ega bo`ladi.

Viloyat va Toshkent shahar hokimining birinchi o`rinbosari hamda o`rinbosarlari hokim tomonidan O`zbekiston Respublikasining Prezidenti bilan kelishilgan holda lavozimga tayinlanadi va lavozimdan ozod etiladi, bu xususda qabul qilingan qaror tegishli xalq deputatlari Kengashining tasdig`iga kiritiladi. Tuman, shahar hokimining o`rinbosarlari tegishli hokim tomonidan yuqori turuvchi hokim bilan kelishilgan holda lavozimga tayinlanadi va lavozimdan ozod etiladi, bu xususda qabul qilingan qaror tuman, shahar xalq deputatlari Kengashining tasdig`iga kiritiladi.

Shahardagi tuman, tumanga bo`ysinuvchi shahar hokimining o`rinbosarlari tegishli hokim tomonidan yuqori turuvchi hokim bilan kelishilgan holda lavozimga tayinlanadi va lavozimdan ozod etiladi.

Hokimning o`rinbosarlari hokim tomonidan belgilangan vazifalar taqsimotiga muvofiq ish bajaradilar. Hokim yo`qligida yoki u zimmasidagi vazifalarni bajarish imkoniyatiga ega bo`lmagan taqdirda uning vakolatlarini birinchi o`rinbosar yoki hokimning topshirig`iga binoan uning o`rinbosarlaridan biri bajaradi.

Hokim, uning o`rinbosarlari, hokimlikning boshqa xodimlari va mahalliy davlat hokimiyati organlarining mansabdor shaxslari boshqa haq to`lanadigan lavozimni egallashlari mumkin emas.

Mahalliy ijroiya hokimiyati organlari (hokimliklar) boshqarmalar, bo`limlar va boshqa bo`linmalardan iborat bo`lib, ularning strukturasi, ularni tashkil etish tartibi va faoliyati O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tasdiqlaydigan tegishli nizomlar bilan belgilanadi.

Viloyat va Toshkent shahar hokimligi apparatining namunaviy strukturasi va shtatlari O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan, tuman va shahar hokimligi apparatining namunaviy tuzilmasi va shtatlari esa yuqori turuvchi hokim tomonidan belgilab qo`yiladi. Qoraqalpog`iston Respublikasida tuman va shahar hokimligi apparatining namunaviy tuzilmasi va shtatlari Qoraqalpog`iston Respublikasi Vazirlar Kengashi tomonidan belgilab qo`yiladi.

Basharti, qonunlarda lavozimga tayinlash va lavozimdan ozod qilishning o`zga tartibi belgilanmagan bo`lsa, ijroiya hokimiyati tuzilma bo`linmalarining rahbarlari davlat boshqaruvining yuqori organlari bilan kelishilgan holda tegishli hokimning taqdimiga binoan - xalq deputatlari Kengashi tomonidan sessiyalar oralig`idagi davrda esa - hokim tomonidan lavozimga tayinlanadilar va lavozimdan ozod etiladilar, bu xususda qabul qilingan qaror xalq deputatlari Kengashining tasdig`iga kiritiladi.

Basharti, qonunlarda lavozimga tayinlash va lavozimdan ozod qilishning o`zga tartibi belgilanmagan bo`lsa, shahardagi tuman yoki tumanga bo`ysinadigan shahar ijroiya hokimiyati tuzilma bo`linmalarining rahbarlari davlat boshqaruvining yuqori organlari bilan kelishilgan holda tegishli hokim tomonidan lavozimga tayinlanadilar va lavozimdan ozod etiladilar.

Viloyat, tuman va shahar hokimi:

- 1) qonunlarning hamda O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari, O`zbekiston Respublikasi Prezidenti, Vazirlar Mahkamasi hujjatlarining, yuqori turuvchi organlar va tegishli xalq deputatlari Kengashi qarorlarining ijrosini tashkil etadi;
- 2) jamoat tartibiga rioya etilishi va jinoyatchilikka qarshi kurash, fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash, ularning huquqlarini himoya qilish va salomatligini muhofaza etish bilan bog`liq chora-tadbirlar ko`radi, tabiiy ofatlar, epidemiyalar va boshqa favqulodda hollarda tegishli ishlarni tashkil etadi;
- 3) viloyat, tuman va shaharni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirishning asosiy yo`nalishlarini, viloyat, tuman, shahar budjetining asosiy ko`rsatkichlarini va

ularning ijrosiga doir hisobotlarni xalq deputatlari Kengashining tasdig`iga taqdim etadi;

- 4) o`z o`rinbosarlari va ijroiya hokimiyati struktura bo`linmalarining rahbarlarini lavozimga tayinlash va lavozimdan ozod etish to`g`risidagi qarorlarni xalq deputatlari Kengashi tasdig`iga taqdim etadi;
- 5) hokimlik devoni bo`linmalari rahbarlarini lavozimga tayinlaydi va lavozimdan ozod qiladi;
- 6) quyi turuvchi hokimlarning qarorlarini, bashedi ular O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga, qonunlariga va O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari, O`zbekiston Respublikasi Prezidenti, Vazirlar Mahkamasi hujjatlariga, shuningdek, yuqori turuvchi xalq deputatlari Kengashi va hokimning qarorlariga zid bo`lsa, bekor qiladi va xalq deputatlari Kengashiga quyi turuvchi xalq deputatlari Kengashlarining hujjatlarini bekor qilish to`g`risida taqdimnoma kiritadi;
- 7) rahbarlari tegishli xalq deputatlari Kengashlari tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod etiladigan ijroiya hokimiyati struktura bo`linmalarining ishini nazorat qiladi;
- 8) xalq deputatlari Kengashi va hokim qabul qilgan va chiqargan hujjatlarni bajarmaganliklari uchun mansabdor shaxslarni intizomiy javobgarlikka tortish to`g`risida qonunda belgilangan tartibda taqdimnoma kiritadi;
- 9) davlat mukofotlari bilan taqdirlashga doir iltimosnomalarni qarab chiqadi va takliflar kiritadi;
- 10) respublika va xorijda viloyat, tuman hamda shaharning rasmiy vakili sifatida ish ko`radi;
- 11) aholini qabul qilishni tashkil etadi, fuqarolarning shikoyatlari, arizalari va takliflarini qarab chiqadi.

Hokim rejalashtirish, budget, moliya, hisob-kitob, viloyat, tuman, shahar mulkini boshqarish, mulkchilikning turli shakliga mansub korxonalar, muassasalar va tashkilotlar bilan hamjihatlik qilish, qishloq xo`jaligi, yer va boshqa tabiiy resurslardan foydalanish, tabiatni muhofaza qilish, qurilish, transport, yo`l xo`jaligi va aloqa, aholiga kommunal, savdo va ijtimoiy-madaniy xizmat ko`rsatish, aholini ijtimoiy muhofaza qilish, qonuniylik, huquq-tartibot va xavfsizlikni ta`minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish sohasida qonun hujjatlarida o`z vakolatiga berilgan boshqa masalalarni ham hal etadi.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashining O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga zid keladigan qarorlar O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan belgilangan tartibda bekor qilinadi.

Hokimlarning O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga, Hukumat hujjatlariga, shuningdek, O`zbekiston Respublikasining davlat manfaatlariga zid keladigan hujjatlari O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan to`xtatiladi va bekor qilinadi.

Hokim qabul qilgan va chiqargan hujjatlar ustidan fuqarolar, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar sudga shikoyat qilishlari mumkin.

Nazorat uchun savollar

1. Davlat organlari tushunchasi va xususiyatlari.
2. Ijro hokimiyati organlarining tushunchasi.
3. Ijro hokimiyati organlarining o`ziga xos xususiyatlari.
4. O`zbekiston Respublikasida ijro hokimiyati organlari tizimini tashkil etish va ular faoliyatining prinsiplari.
5. Ijro hokimiyati organlarining tasnifi.
6. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi.
7. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining normativ hujjatlari.
8. Vazirliklar va ularning huquqiy maqomi.
9. Vazir va uning vakolatlari.
10. Davlat qo`mitalari va ularning huquqiy maqomi.
11. Davlat qo`mitasi Raisi va uning vakolatlari.
12. Respublika boshqaruv organlari va ularning asosiy vazifalari, funksiyalari.
13. Xo`jalik boshqaruvi organlari va ularning asosiy vazifalari, funksiyalari.
14. Hokimlik institutining vujudga kelishi.
15. Mahalliy davlat hokimiyati organlarining huquqiy maqomi.
16. Hokimlar va ularning vakolatlari.

5§. Davlat xizmati va davlat xizmatchilari

5.1. Davlat xizmati mazmuni va tamoyillari

Ma'muriy qonunchilik - ko`pgina ichki sohalarga ega ekanligi, doimiy harakatda bo`lishi va o`zgarib turishi bilan tavsiflanadi. Bunday holatni "Ma'muriy huquq" fanida ham kuzatish mumkin. Masalan, besh yil avval, davlat xizmati to`g`risida, faqatgina ma'muriy huquqning instituti sifatida gapirish mumkin edi. Hozirda esa, qonunchilikning rivojlanishi bilan, davlat xizmati o`zining mustaqil predmetiga va tartibga solish uslublariga ega bo`lmoqda, ya'ni mustaqil huquq sohasi sifatida shakllanmoqda.

Davlat xizmati, asta-sekinlik bilan, kuchli huquqiy bazaga ega bo`lib bormoqda hamda yaqin kelajakda huquq tizimining mustaqil sohasi sifatida joriy etilishi mumkin.

YU.M.Kozlovning fikricha, *davlat xizmati* - davlat organlarida amalga oshiriladigan hamda ishchilarining mehnatidan mazmuni va shakli jihatidan farq qiladigan har qanday faoliyat tushuniladi.¹

Davlat xizmatiga bunday yondoshish mehnat faoliyatining ikki shakliga asoslanadi: *birinchidan*, bevosita moddiy boyliklarni, tovarlarni yaratish (ishlarni bajarish); *ikkinchidan*, boshqaruvni, rahbarlikni, kontrol va nazoratni amalga oshirish. Bunda – ma'naviy boyliklar yaratilishi yoki davlat organlarining funksiyalari amalga oshirilishi mumkin.

D.N.Baxraxning fikricha, davlat xizmati tushunchasini bir necha ma'nolarda ko`rib chiqish mumkin:

ijtimoiy ma'noda - davlat xizmati ijtimoiy kategoriya bo`lib, davlat tashkilotida ma'lum bir lavozimni egallab turgan shaxs tomonidan davlatning ko`rsatmasiga ko`ra ijtimoiy foydali faoliyatni amalga oshirishdir;

siyosiy ma'noda – davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan faoliyat bo`lib, davlatning maqsad va vazifalariga barcha ishlab chiqilgan siyosiy kuch va vositalar orqali erishish; davlat xizmati jamiyatdagi muvozanatning asosiy ko`rinishidir;

huquqiy ma'noda – davlat-xizmat munosabatlarini huquqiy o`rnatish bo`lib, mansab majburiyatlari, xizmatchilarning vakolatlari, davlat organlarining kompetensiyasi bajarilishi ta'minlanadi. Davlat xizmati murakkab ijtimoiy-huquqiy institutlardan biri bo`lib, uni o`rganish davlat xizmatining ijtimoiy va huquqiy asoslarini tahlil qilishni talab qiladi. Bu institut davlat-xizmat munosabatlarini tartibga soluvchi normalar yig`indisidan iborat bo`lib, u orqali xizmatchilarning huquqlari, majburiyatlari, ularga belgilanadigan cheklovlar, javobgarlik hamda davlat xizmatini o`tash, ya'ni xizmat munosabatlarining vujudga kelishi va bekor bo`lishi tartibga solinadi. Demak, davlat xizmati huquqiy institut bo`lib, turli huquq sohaslarining normalaridan tashkil topgan kichik institutlarni o`z ichiga oladi;

---

¹ Administrativnoye pravo. Pod.red. YU.M.Kozlova. Moskva. 1973. 136-137-b.

tashkiliy ma'noda - davlat xizmati davlat apparatining tashkiliy-funksional elementlari bilan aloqada bo'ladi. U quyidagi elementlardan tashkil topgan tizim sifatida namoyon bo'ladi: davlat apparati faoliyatining tashkiliy va protsessual asoslarini tashkil etish, lavozimlarning qurilishi va ularning huquqiy ko'rinishi, xodimlarni aniqlash, baholash. Davlat xizmati davlatni mustahkamlashning huquqiy asosi bo'lib, davlat hokimiyatini belgilaydi va fuqarolik jamiyatining normal funksiyalanishini ta'minlaydi.¹

Davlat xizmati tushunchasini keng ma'noda olib ko'radigan bo'lsak, bu davlat organlari tomonidan boshqaruvning kadrlar funksiyasini amalga oshirish, davlat organlari apparatida doimiy yoki vaqtincha mansabni egallab turgan hamda davlat budjetidan mablag` bilan ta'minlanadigan barcha shaxslarning faoliyatidir.²

V.M.Manoxin tomonidan davlat xizmatiga berilgan tushuncha yuridik adabiyotlarda keng qo'llanilmoqda. Uning fikricha, *davlat xizmati* - bu davlat organlarini va boshqa tashkilotlarini tashkil etish va huquqiy tartibga solish bo'yicha davlat faoliyatining bir bo'lagi hisoblanadi, davlat organlari va tashkilotlarining faoliyati esa davlat oldida turgan vazifa va funksiyalarni amalga oshirishga qaratiladi.

O'zbekiston Respublikasida davlat xizmatining asosiy maqsadi - O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari bilan belgilangan prinsiplar va boshqa holatlarga asoslanib, davlat funksiyalarini amalga oshirish, uning vazifalarini bajarish, jamiyat va fuqarolar ehtiyojlari-ning qondirilishini ta'minlashdan iboratdir.

Davlat xizmati tushunchasi *funksional ma'noga* ham ega. Unga ko'ra davlat xizmati - davlat faoliyatining, davlat organlarining, ma'muriy-boshqaruv tuzilmalari faoliyatining alohida turi hisoblanadi.

Davlat xizmatining umumiy xususiyatlariga to'xtaladigan bo'lsak, bularga quyidagilarni kiritish mumkin:

birinchidan, davlat xizmatchilarining davlat xizmatini davlat organida nazarda tutilgan shtat jadvali asosida olib borishi;

ikkinchidan, davlat xizmatchilarining belgilangan pul mukofoti evaziga davlat organi vakolatlarini, mansab majburiyatlarini amalga oshirishi.³

Alimov X.R. davlat xizmatiga to'xtalib, uning quyidagi asoslarga ko'ra tasniflanishini ko'rastib o'tadi:

birinchidan, *davlat faoliyatining turlari (shakllari)ga qarab davlat xizmati*: a) xalq deputatlari Kengashlarida amalga oshiriladigan xizmat; b) davlat boshqaruvi organlarida amalga oshiriladigan xizmat; v) sud organlarida amalga oshiriladigan xizmat; g) prokuratura organlarida amalga oshiriladigan xizmatga bo'linadi;

ikkinchidan, *faoliyat turiga ko'ra davlat xizmati*: a) moddiy ishlab chiqarish sohasidagi xizmat; b) ijtimoiy foydali faoliyatning boshqa sohalaridagi xizmatga bo'linadi;

---

¹ Baxrax D.N. *Administrativnoye pravo*. Moskva. 1993. 102-b.

² E.T.Hojiyev. *Davlat xizmati. O'quv qo'llanma*. T., TDYUI nashriyoti, 2004. 14-b.

³ E.T.Hojiyev. *Davlat xizmati. O'quv qo'llanma*. T., TDYUI nashriyoti, 2004. 17-b.

uchinchidan, *farmoyish berish vakolatlariga ega bo'lish xususiyatlariga ko'ra davlat xizmatchilari*: a) farmoyish berish vakolati berilgan xizmat; b) bunday vakolat berilmagan xizmatga bo'linadi.¹

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining bir necha moddolari bevosita davlat xizmati bilan bog'liq bo'lib, uning asosiy prinsiplarini mustahkamlaydi. Masalan, davlat xizmatida qonuniylik, inson va fuqarolar huquqlari va erkinliklarining ustunligi, davlat xizmati sohasida vakolatlarning taqsimlanganligi, davlat xizmatida ishtirok etuvchi fuqarolarning tengligi va boshqa konstitutsiyaviy prinsiplarni ko'rsatib o'tishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasida davlat xizmatini tashkil etishning asosiy prinsiplaridan biri - bu *davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamiyat va fuqarolar oldida mas'ulligidir*. Davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qiladi. Bu holat huquqiy demokratik davlat qurishning asosiy belgisidir. Davlat, uning organlari insonlar uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni yaratib beradi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaga binoan O'zbekiston Respublikasida Konstitutsiyaning va qonunlarning ustunligi so'zsiz tan olinadi. Davlat xizmatchilari amaldagi qonunchilik hujjatlariga tayanib, faqatgina davlat organining vakolat doirasida o'z faoliyatlarini amalga oshirishlari, qonunchilik bilan ularga yuklangan vazifalarni o'z vaqtida bajarishlari, berilgan huquqlardan to'g'ri foydalanishlari, belgilangan tartibga rioya qilishlari lozim. ***Qonuniylik prinsipiga*** binoan davlat xizmatini tashkil etish va faoliyat ko'rsatishi huquq normalariga asoslanishi hamda jamiyat va fuqarolarning manfaatlarini ta'minlagan holda amalga oshirilishi lozim.

Davlat xizmati O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ko'rsatib o'tilgan davlat hokimiyatining tizimi asosida, ya'ni ***hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linishi asosida tashkil qilinadi***. Davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko'zlab va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat bergan idoralar tomonidagina amalga oshiriladi. Hokimiyat organlari bir-biridan mustaqil bo'lib, ularning har biri davlat oldida turgan ma'lum bir vazifa va funksiyalarni amalga oshiradilar. Huquqiy demokratik davlat qurishning muhim belgilaridan biri - bu davlat vakolatlarini hokimiyat organlari o'rtasida taqsimlashdir.

Qonunchilikka binoan ***fuqarolar davlat xizmatida bevosita ishtirok etishlari mumkin***. Bunday ishtirok - davlat xizmatida ma'lum bir faoliyatni amalga oshirish yoki davlat organlariga murojaat qilish orqali amalga oshirilishi mumkin. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 32-moddasiga binoan fuqarolar jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita va o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Konstitutsiyaning 35-moddasiga binoan esa har bir shaxs bevosita o'zi va boshqalar bilan birgalikda vakolatli davlat organlariga, muassasalariga yoki xalq vakillariga ariza, taklif, shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqiga ega. Shu holatni ham alohida ta'kidlab o'tish lozimki, davlat xizmatida

---

¹ Administrativnoye pravo Respubliki Uzbekistan // Avt. kollektiv: X.R.Alimov, L.I.Solovyeva i dr./ - T.: «Adolat», 1999. 106-b.

bevosita ishtirok etishga faqatgina O`zbekiston Respublikasi fuqarolarigina ega bo`lib hisoblanadilar.

Davlat xizmatida ishtirok etuvchi barcha fuqarolar bir xildagi huquqlarga ega bo`lib, millati, jinsi, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi va boshqa belgilaridan qat'i nazar qonun oldida tengdirlar. Davlat xizmatida fuqarolarning faoliyat ko`rsatishida, mansab yoki lavozim bo`yicha harakatlanishida davlat tomonidan teng shart-sharoitlar yaratib beriladi.

O`zbekiston Respublikasida ***davlat xizmatining asosiy maqsadi*** bo`lib - davlat funksiyalarini amalga oshirish, uning vazifalarini bajarish, jamiyat xotirjamligini ta'minlash, O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunchilik hujjatlari bilan o`rnatilgan prinsiplar va boshqa holatlar asosida ommaviy manfaatlarni qondirish hisoblanadi.

O`zbekiston Respublikasida davlat xizmatining asosiy vazifalariga esa, quyidagilar kiradi:

- 1) O`zbekiston Respublikasi xalqi manfaatlarini ko`zlab davlat funksiyalarini amalga oshirish;
- 2) O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarini, O`zbekiston Respublikasi Prezidenti va Hukumatining qarorlarini, shuningdek, O`zbekiston Respublikasi hokimiyat va boshqaruv organlarining boshqa normativ hujjatlarini ijro etish;
- 3) faoliyatning o`rnatilgan maqsadlari va vakolatlariga qat'iy rioya etgan holda, respublika va mahalliy organlarning samarali ish faoliyatini ta'minlash;
- 4) fuqarolar va yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlari amalga oshirilishini va himoya qilinishini ta'minlash;
- 5) boshqaruv faoliyatini tashkil etishni takomillashtirish va ilmiy-texnik jarayonning eng ilg`or vositalaridan foydalanish, professional darajani oshirib borish va boshqalar.

Davlat hokimiyati organlari tomonidan amalga oshiriladigan davlat xizmatining har bir turi normativ huquqiy hujjatlarda belgilangan o`zlarining vazifalariga egadir.

B.Mirbobov, O.Husanovlarning ko`rsatishicha, davlat xizmatining asosiy maqsadi – davlatning Konstitutsiya va qonunlarini amalga oshirish hisoblanadi. Shu maqsadda ular quyidagi vazifalarni bajaradi:

1) davlatni aholi bilan aloqasini, davlat xizmatining obro`-e'tiborini ta'minlovchi ijtimoiy-siyosiy va davlat-huquqiy asoslarini shakllantirish;

2) markaziy va mahalliy davlat organlari apparatini samarali ishlashi va rivojlanishini ta'minlash;

3) mehnatni ilmiy tashkil etish, fan yangiliklaridan, texnika yutuqlaridan foydalanish, jahon tajribasini qo`llash orqali davlat apparati faoliyatini doimiy takomillashtirib borish;

4) davlat boshqaruvini demokratlashtirish, uning faoliyatida oshkoralik va ochiqlik uchun sharoit yaratish, qonuniylikni ta'minlash, byurokratizm va korrupsiya ko`rinishlariga barham berish;

5) davlat organlari jamoasida sog`lom muhit, ishchanlik sifatlarini, tashabbuskorlik, ijodkorlikni vujudga keltiruvchi sharoitlarni ta'minlash;

6) davlat boshqaruvi xodimlarini tayyorlash, malakasini oshirish tizimini vujudga keltirish va faoliyat ko'rsatishini ta'minlash, xodimlarni xizmat pillapoyasidagi adolatli siljishiga imkoniyat yaratish;

7) davlat boshqaruviga xizmatga qabul qilish, xizmatni o'zgartirish, yuqori ko'tarilish, xodimlar faoliyatini baholash, rag'batlantirish, javobgarlik tartiblarini aniqlash.¹

Davlat xizmatining vazifalari – davlat organining huquqiy maqomiga, davlat xizmatchisining qanday mansab va lavozimni egallab turganiga bog'liq bo'ladi.

5.2. Davlat xizmatchilari tushunchasi va tasnifi

Davlat xizmatchilari - huquqning individual subyektlaridan iborat bo'lgan ijtimoiy guruh bo'lib, ma'lum bir haq evaziga davlat organlarining vazifa va funksiyalarini amalga oshiradilar.

Har bir tashkil etiladigan tashkilot uning normal funksiyalanishi uchun maxsus tayyorlangan xizmatchilardan iborat bo'lgan ma'lum bir personalga ega bo'lishi lozim. Tashkilotlarning turiga qarab huquq obyektlarining quyidagi xizmatchilarini: davlat (davlat organlari), mahalliy organlar, jamoat birlashmalari nodavlat, tijorat, notijorat, diniy, xususiy, xalqaro tashkilotlarning xizmatchilarini ko'rsatib o'tish mumkin.

Ko'pgina insonlar ijtimoiy foydali mehnat bilan mashg'uldir: jamiyatning normal faoliyat ko'rsatishini ta'minlash maqsadida turli funksiyalarni amalga oshiradilar; moddiy boyliklar yaratadilar, ya'ni tovarlar ishlab chiqarish, xizmatlar ko'rsatish, tarbiyaviy va ta'lim funksiyalarini amalga oshiradilar, davlat-hokimiyat harakatlari va huquqni muhofaza qilish funksiyalarini bajaradilar, turli xildagi qarorlarni qabul qiladilar.

Davlat xizmatchisi, keng ma'noda, davlat vazifa va funksiyalarini nafaqat davlat organlarida, balki davlatning boshqa tashkilot, muassasa va korxonalarida amalga oshiradigan huquqning individual subyektidir.

Davlat xizmatchisi - bu davlat organlari vakolatlarini bajarishni ta'minlash bo'yicha professional faoliyatni amalga oshiruvchi shaxsdir. Davlat xizmatchisi va davlat (davlat organi) o'rtasida davlat-xizmat munosabatlari vujudga kelib, ular o'zaro huquq va majburiyatlarga ega bo'ladi.

Davlat xizmatchisi, tor ma'noda davlat xizmatida davlat lavozimini egallagan, ya'ni davlat ma'muriyatining tuzilmalari tizimida ma'lum bir mansabni egallaydigan, pul mukofoti evaziga mazkur davlat organining funksiyalarini amalga oshiradigan shaxsdir.

Davlat xizmatchilarining aksariyati ijro-farmoyish berish (tashkillashtirish) vakolatlarini va ijtimoiy-madaniy faoliyatni amalga oshirish bilan shug'ullanadilar. Faqatgina ayrim davlat xizmatchilari maxsus davlat lavozimlarini egallaydilar,

---

¹ B.Mirboboyev, O.Husanov, A.Begmatov. O'zbekistonda davlat xizmatini tashkil etishning tashkiliy-huquqiy masalalari. Toshkent, Akademiya, 2005. 25-26-b.lar

masalan, odilsudlovni va prokuror nazoratini (ya'ni, huquqni muhofaza qilish faoliyatini) amalga oshiradilar.

Ko'pgina yuridik adabiyotlarda davlat xizmatchisiga quyidagicha ta'rif beriladi: *davlat xizmatchisi* - bu davlat ma'muriyati apparatida bevosita yoki bilvosita ma'lum bir haq evaziga domiy yoki vaqtincha xizmat majburiyatlarini amalga oshiruvchi shaxsdir.¹ Bunda “*xizmatchi tomonidan xizmat majburiyatlarining bajarilishi*” asosiy tushuncha sifatida namoyon bo'ladi.

Davlat xizmatchisi tushunchasini uch ma'noda ko'rib chiqish mumkin:

birinchidan, davlat-huquqiy nuqtai nazaridan davlat xizmatchisi - bu turli xususiyatdagi va ahamiyatdagi vakolatlariga ega bo'lgan davlatning (davlat organlarining) “xizmatkori” hisoblanadi. Xizmatchilar davlatni davlat ma'muriyatining ichidagi turli ijtimoiy munosabatlarda yoki tashqi aloqalarda davlat nomidan harakat qiladi. Davlat xizmatchisi – davlat va jamiyat taraqqiyotining mahsuli bo'lib, davlat funksiyalarini amalga oshiradi;

ikkinchidan, ma'muriy-huquqiy nuqtai nazaridan davlat xizmatchisi - maxsus hokimiyat, tashkillashtiruvchi-farmoyish beruvchi vakolatlariga ega. Davlat xizmatchisi yurisdiksiyaviy (huquqni muhofaza qiluvchi) choralar va vakolatlarni amalga oshirish va ma'muriy-huquqiy sanksiyalarni qo'llash huquqiga ega bo'lgan hokimiyat vakilidir;

uchinchidan, jinoyat-huquqiy nuqtai nazaridan davlat xizmatchisi - jinoiy javobgarlikning maxsus subyekti hisoblanadi (davlat xizmatchisi - mansabdor shaxs - mansab jinoyatlari uchun javobgarlikka tortiladilar).

Har bir davlat xizmatchisi egallab turgan lavozimidan kelib chiquvchi ma'lum bir vazifalarni bajarishi kerak. Davlat lavozimi - bu davlat xizmatchisining ish (xizmat) joyi hisoblanadi. Har bir davlat lavozimi davlat xizmatining asosiy elementlaridan biri bo'lgan shtat birligiga kiritiladi. Shtat jadvali davlat organi (tashkiloti)da tashkil etilgan lavozimlardan iboratdir. Davlat tashkilotlarida lavozimlar davlat hokimiyati subyektlari tomonidan farmoyish berish tartibida tashkil etiladi.

Alimov X.R. davlat xizmatchisiga to'xtalib, unga quyidagicha tushuncha beradi: *davlat xizmatchisi* - bu davlat-hokimiyat vakolati doirasida ma'lum bir haq evaziga davlat oldida turgan vazifa va funksiyalarni amalga oshiruvchi shaxsdir. Davlat xizmatiga faqatgina O'zbekiston Respublikasi fuqarolari kirishi mumkin.²

D.M.Ovsyankoning fikricha: *davlat xizmatchisi* - qonun bilan o'rnatilgan tartibda ma'lum bir pul mukofoti evaziga davlat xizmatidagi davlat lavozimi bo'yicha majburiyatlarni amalga oshiruvchi fuqaro hisoblanadi. Davlat xizmatchilari orqali butun jamiyat sohalariga taalluqli bo'lgan davlat organlarining vakolatlari amalga oshiriladi.³

---

¹ *Qarang*. Starilov YU.N. Slujebnoye pravo. Moskva, BEK, 1996; Alexin A.P., Karmolitskiy A.A., Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo. – Zersalo, 1998; Baxrax D.N., Rossinskiy B.V., Starilov YU.N. Administrativnoye pravo. – M.: Norma, 2004; Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo. – M.: Yurist', 2003; Gabrichidze B.N., Chernyavskiy A.G., Kim-Kimen A.N. Administrativnoye pravo. – M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2004.

² Administrativnoye pravo Respubliki Uzbekistan // Avt. kollektiv: X.R.Alimov, L.I.Solovyeva i dr./ - T.: «Adolat», 1999.

³ Administrativnoye pravo: uchebnik / Pod red. YU.M.Kozlova, L.L.Popova. - Moskva, Yurist', 2000. 211-b.

O'zbekiston Respublikasida davlat xizmatchisi tushunchasini quyidagicha belgilash mumkin:

birinchidan, davlat xizmatchisi - bu 18 yoshga to'lgan, davlat tilini bilgan, ma'lum bir bilimga ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasining fuqarosidir. Davlat xizmatchisi davlat-xizmat munosabatlarning bir tomonini tashkil etadi. Davlat organi hamda xizmatchi o'rtasida mehnat shartnomasi tuzilib, unga ko'ra xizmatchi davlat organining vakolatlarini, davlat funksiyalarini bajaradi, davlat qurilishining ma'lum bir maqsadlariga erishish uchun maxsus vazifalarni hal etadi, davlat (davlat organi) esa o'z navbatida xizmatchi oldida: uning huquqlari va manfaatlarini o'rnatadi va ta'minlaydi, ijtimoiy-huquqiy kafolatlar, javobgarlik, pul mablag'i bilan ta'minlash kabi majburiyatlarga ega bo'ladi. Davlat xizmatchisi ma'muriyatning vakili, davlat byurokratiyning bir qismi hisoblanadi. Davlat xizmatchilarining barcha harakatlari davlat nomidan va uning ko'rsatmasi asosida amalga oshiriladi, davlat esa davlat xizmatchisi faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi va tegishli holatlarda ularga nisbatan majburlov choralarini qo'llaydi. Davlat xizmatchisi faqatgina davlat organida davlat mansabini egallashi mumkin;

ikkinchidan, davlat xizmatchisi faoliyati davlat xizmatini tartibga soluvchi qonunchilik hujjatlari talablariga mos kelishi kerak;

uchinchidan, davlat xizmatchisi qonunchilik bilan o'rnatilgan tartibda davlat xizmatining pul bilan ta'minlanadigan davlat lavozimini egallaydi. Qonunchilik davlat xizmatchisi faoliyatining mazmunini, uning huquqiy holatini, faoliyatning maqsadi, vazifasi va asosiy yo'nalishlarini, huquqlarni, majburiyatlarni, javobgarlikni, cheklovlarni, kafolatlarni belgilab beradi. Davlat lavozimlarini faqatgina davlat xizmatchilari egallashlari mumkin;

to'rtinchidan, davlat xizmatchisiga qonunchilikda belgilangan tartibda malaka darajalari beriladi;

beshinchidan, davlat xizmatchisi davlat funksiyalarini, davlat organlarining vakolatlarini bajaradilar, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'muriy-siyosiy sohalarida (davlatning moliyaviy faoliyati, madaniyatni rivojlantirish, jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlash, bojxona, bank ishi, soliqqa tortish, huquqbuzarliklarga qarshi kurashish, ichki ishlar, tashqi siyosiy faoliyat va h.k.larda) davlat vazifalarini amalga oshiradilar;

oltinchidan, davlat xizmatchisi aksariyat hollarda yuridik oqibatlarini keltirib chiqaruvchi harakatlarni amalga oshiradilar (masalan, boshqaruv qarorlarini qabul qiladilar, jazoga tortadilar). Bunday harakatlar yuridik faktlar sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Davlat xizmatchilarining bunday harakatlari davlat va jamiyat hayotida turli ijtimoiy munosabatlarni vujudga keltirishi, o'zgartirishi yoki bekor qilishi mumkin;

yettinchidan, davlat xizmatchilarining faoliyati, qoida bo'yicha ishlab chiqarish xususiyatiga ega emas. Lekin ularning faoliyati umuman ishlab chiqarish bilan bog'liq emas, degan xulosaga kelmaslik lozim. Chunki, davlat xizmatchilari ishlab chiqarish jarayoniga uni yo'naltirish, boshqarish, loyihalarni tayyorlash va boshqa funksiyalar orqali ta'sir ko'rsatadi.

Davlat xizmatchilari o`z faoliyatlari orqali insonlar ongiga, iqtisodiy hayotga, ishlab chiqarishning texnologik jarayoniga, mehnat jamoalarini tashkil etilishi va faoliyat yuritishiga ta'sir ko`rsatadi.

Barcha davlat xizmatchilarini turli asoslarga ko`ra guruhlariga bo`lishimiz, ya'ni tasniflashimiz mumkin. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidan kelib chiqqan holda, ya'ni *hokimiyatning uchga bo`linishini* e'tiborga oladigan bo`lsak, barcha davlat xizmatchilarni uch guruhga bo`lishimiz mumkin:

birinchidan, qonunchilik hokimiyati organlarining xizmatchilari. Bizga ma'lumki O`zbekiston Respublikasida qonunchilik hokimiyati O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan amalga oshiriladi. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 76-moddasiga binoan O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi oliy davlat vakillik organi bo`lib, qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiradi.

O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi ikki palatadan - Qonunchilik palatasi (quyi palata) va Senatdan (yuqori palata) iborat;

ikkinchidan, ijro hokimiyati organlarining xizmatchilari. Davlat va uning apparatining funksiyalanishi ijro hokimiyati organlari tomonidan amalga oshiriladi. Ijro hokimiyati organlari tashkiliy-boshqaruv va ijro-farmoyish berish faoliyatini amalga oshiradi;

uchinchidan, sud hokimiyati organlarining xizmatchilari. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 107-moddasiga binoan O`zbekiston Respublikasining sud tizimi besh yil muddatga saylanadigan O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi, O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi va Oliy xo`jalik sudi, Qoraqalpog`iston Respublikasining Oliy sudi va xo`jalik sudidan, viloyat sudlari, Toshkent shahar sudi, tuman, shahar va xo`jalik sudlaridan iborat.

Davlat xizmatchilarining tasnifi yuridik adabiyotlarda turlicha berilgan. Jumladan, huquqshunos olim D.M.Ovsyankoning fikricha davlat xizmatchilarini quyidagilarga bo`lish mumkin:

- 1) **davlat hokimiyati organlarining faoliyat doirasiga qarab** davlat xizmatchilari: respublika miqyosida harakat qiluvchi xizmatchilar; mahalliy miqyosda harakat qiluvchi xizmatchilar;
- 2) **davlat xizmatining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda** davlat xizmatchilarini: fuqarolik davlat xizmatchilari; militarlangan davlat xizmatchilari (masalan, harbiy xizmatchilar, ichki ishlar organlari xizmatchilari);
- 3) **hokimiyatning bo`linish prinsipidan kelib chiqqan holda** davlat xizmatchilari; qonunchilik hokimiyati organlarining xizmatchilari; ijro hokimiyati organlarining xizmatchilari; sud hokimiyati organlarining xizmatchilari;
- 4) **mansab vakolatlarining hajmiga ko`ra** davlat xizmatchilari: mansabdor shaxslar; mansabdor shaxslar tarkibiga kirmaydigan boshqa xizmatchilar;
- 5) **xizmat muddatining davomiyligiga ko`ra** davlat xizmatchilarini: ma'lum bir muddatga tayinlanadigan (saylanadigan) xizmatchilar; belgilanmagan muddatda

tayinlangan xizmatchilar; sinov muddati bilan tayinlangan xizmatchilar va boshqalarga bo`linadi¹.

Alimov X.R. o`zining «Administrativnoye pravo Respubliki Uzbekistan» kitobida davlat xizmatchilarining quyidagi to`rta guruhini ko`rsatib o`tadi:

1) rahbarlar.

Rahbarlar mazkur davlat organining, korxonada, muassasada va tashkilotning funksiyalarini amalga oshirib, unga bo`ysindirilgan davlat xizmatchilari apparatining ish faoliyatini yo`naltiradi; ishga qabul qilish va ishdan bo`shatish, intizomiy javobgarlikka tortish, moliyaga hamda tovar-moddiy boyliklarga egalik qilish, rag`batlantirish, mazkur organ nomidan imzo chekish va boshqa yuridik ahamiyatli harakatlarni sodir etish huquqiga ega bo`ladi.

Demak, rahbarlar davlat-hokimiyat vakolatlarini amalga oshirib, rahbarlik qilayotgan organ faoliyati uchun shaxsiy javobgar hisoblanadi.

Rahbarlar o`zlariga bo`ysingan organlar, korxonada, muassasada va tashkilotlarning operativ (ya'ni kundalik) va xo`jalik faoliyatiga aralashish, ularning ishini yo`naltirish, nazorat qilish, majburiy ko`rsatmalarni berish huquqiga egadir. Rahbarlar tarkibiga vazirlarni, davlat qo`mitalarining raislarini, boshliqlarni, boshqaruvchilarni, direktorlarni, rektorlar va boshqalarni kiritish mumkin.

Mazkur toifadagi davlat xizmatchilari yuridik adabiyotlarda ko`pincha mansabdor shaxslar sifatida ifoda etiladi. Lekin davlat xizmatchilarining aksariyati davlat tashkilotida ma'lum bir davlat mansabini egallagani sababli, ularni mansabdor shaxslar jumlasiga kiritish mumkin. Shu sababli har qanday davlat xizmatchisini (mansabdor shaxsni) rahbarlar tarkibiga kiritish mumkin emas.

O`zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksning 15-modda ikkinchi qismiga binoan mulk shaklidan qat'i nazar korxonada, muassasada, tashkilotda muayyan mansabni egallab turgan shaxs, basharti unga rahbarlik, tashkiliy, farmoyish berish, tekshiruv-nazorat vazifalari yoki moddiy boyliklar harakati bilan bog`liq bo`lgan vazifalar yuklatilgan bo`lsa, mansabdor shaxs deb hisoblanadi.²

Ko`rinib turibdiki, mansabdor shaxs bo`lib rahbarlar ham, nazorat funksiyasini amalga oshirish huquqiga ega bo`lgan boshqa xizmatchilar ham (masalan, ichki ishlar organlarining xodimlari, sanitariya nazorati organlarining xodimlari va h.k.lar) hisoblanadi;

2) asosiy tarkib - davlat xizmatchilari tasnifining ikkinchi asosiy va muhim ahamiyatli guruhi bo`lib, mazkur organga yuklatilgan funksiyalarning deyarli barchasini bajaradi. Asosiy tarkibga kiruvchi davlat xizmatchilari rahbarlar tomonidan amalga oshiriladigan yuridik ahamiyatli harakatlarni sodir etmaydilar (masalan, ishga olish, ishdan bo`shatish, faoliyatni yo`naltirish va h.k. lar). Bu guruh davlat xizmatchilariga - muhandislarni, iqtisodchilarni, agronomlarni, arxitektorlarni, vrachlarni, o`qituvchilarni, ilmiy xodimlarni va boshqalarni kiritishimiz mumkin. Shuni alohida ta'kidlab o`tish lozimki, ayrim hollarda

¹ Qarang: Administrativnoye pravo. Moskva, Yurist', 2000, 211-216-b.

² O`zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksi. T., Adolat, 2005.

rahbarlar tomonidan yuridik ahamiyatli harakatlarning amalga oshirilishi mutaxassislariga bogʻliq boʻladi. Masalan, rahbar xodimni mehnatdan vaqtincha boʻshatish toʻgʻrisidagi buyruqni, vrachning ma'lumotnomasiz chiqarishi mumkin emas. Davlat xizmatchilari asosiy tarkibining harakatlari, oxir oqibat davlat organi, korxonasi, muassasa va tashkilot faoliyatining sifatini ham belgilab beradi. Asosiy tarkibning ishiga qarab davlat organining faoliyatiga baho beriladi. Shu sababli ham, davlat organida xizmatchilarning asosiy tarkibini shakllantirishda kadrlarni tanlash va ularni joy-joyiga qoʻyish masalasiga katta eʼtibor beriladi;

3) yordamchi xizmatchilar.

Davlat xizmatchilarining mazkur guruhini davlat organining normal funksiyalanishi uchun zarur boʻlgan yordamchi funksiyalarni amalga oshiruvchi xizmatchilar tashkil etadi.

Yordamchi xizmatchilar davlat organining normal funksiyalanishi uchun sharoit yaratib beradi. Yordamchi xizmatchilar tarkibiga - ish yurituvchilar, kuryerlar, mashinistkalar, laborantlar, ekspeditorlar va boshqalarni kiritish mumkin.

Yordamchi xizmatchilarning faoliyat doirasiga: xizmat hujjatlarini, statistik ma'lumotlarni tayyorlash; hujjatlarni yuborish va boshqa yordamchi-texnik harakatlarni amalga oshirish kiradi.

Yordamchi xizmatchilarning faoliyati yuridik ahamiyatga ega emas. Masalan, qoʻlda yozilgan xizmat hujjatining mashinistka tomonidan terilishi, tegishli rahbar tomonidan imzo qoʻyilmaguncha yoki muhrlanmaguncha yuridik ahamiyatga ega boʻlmaydi;

4) ma'muriy hokimiyat vakillari – davlat xizmatchilarining alohida guruhi hisoblanadi. Ma'muriy hokimiyat vakillari - davlat xizmatchilarining shunday guruhiki, ular oʻz vakolatlari doirasida boshqa shaxslarga, xizmat boʻysinuvidan qat'i nazar, bajarilishi majbur boʻlgan koʻrsatmalarni berishi mumkin. Hokimiyat vakillariga sudyalarni, prokurorlarni, deputatlarni, Qurolli kuchlar, ichki ishlar organlari, milliy xavfsizlik xizmati organlarining boshliqlar tarkibiga kiruvchilarni va boshqalarni kiritishimiz mumkin.

Hokimiyat vakillari umumiy xususiyatdagi vakolatlarni amalga oshiradilar, masalan, xizmat yuzasidan ularga boʻysinmagan shaxslarga majburiy farmoyishlar berish, ma'muriy ta'sir etish choralarini qoʻllash va h.k.lar. Ma'muriy hokimiyat vakillari davlat-hokimiyat vakolatiga ega boʻlib, konkret davlat organi nomidan va uning koʻrsatmasiga binoan harakat qiladilar.¹

5.3. Davlat xizmatini oʻtash tushunchasi va tartibi

Davlat xizmati huquqiy institutida - davlat xizmatini oʻtash asosiy element boʻlib hisoblanadi. Bu davlat-xizmat munosabatlarining vujudga kelishi bilan, ya'ni xizmatchining tegishli lavozimni egallashi, lavozim boʻyicha harakatlanishi,

¹ Administrativnoye pravo Respubliki Uzbekistan // Avt. kollektiv: X.R.Alimov, L.I.Solovyeva i dr./ - T.: "Adolat", 1999. 113-116-b.lar

xizmatchilarning faoliyatini baholash va attestatsiyadan o'tkazish hamda davlat-xizmat munosabatlarining tugashi bi-ian bekor bo'luvchi jarayondir.

Davlat xizmatini o'tash instituti - boshqaruv apparatiga xodimlarni tanlashdan, xizmat bo'yicha harakatlanishni amalga oshirishdan, davlat xizmatidan bo'shatish uslublarini o'rnatish va amalga oshirishdan boshlanadi.¹

Yuqorida ko'rsatib o'tganimizdek, *davlat xizmatini o'tash* davlat xizmati huquqiy institutining ichki instituti bo'lib, *quyidagilarni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisidan iboratdir*:

- davlat lavozimini egallash;
- turli davlat organlari xodimlarining maxsus professional tayyorgarligi;
- o'rindoshlik;
- xizmatchilar tomonidan o'zlarining mansab majburiyatlarini bajarishi va huquqlarini amalga oshirishi;
- malaka darajalarning, maxsus unvonlarning berish tartibi;
- xizmatchilarni rag'batlantirish va ularni javobgarlikka tortish;
- davlat xizmatchilarining attestatsiyasi;
- xizmat bo'yicha harakatlanish;
- xizmatning sharoitlari;
- davlat xizmatchilarining ijtimoiy-huquqiy himoyasi (kafolatlar, imtiyozlar, kompensatsiyalar);
- davlat xizmatining tugashi asoslari va uslublari.

D.M.Ovsyankoning fikricha, *davlat xizmatini o'tash ikki turdagi huquqiy aktlar bilan tartibga solinadi*. Bu huquqiy aktlar bir-biridan yuridik oqibatlarni vujudga keltirishi bilan farqlanadi.

Birinchi huquqiy akt - bu *normativ huquqiy aktlar* bo'lib, ular orqali barcha fuqarolar tomonidan o'taladigan davlat xizmatining umumiy tartibi o'rnatiladi. Normativ aktlar orqali davlat xizmatiga qabul qilish tartibi, sinov muddatini o'tash, attestatsiya o'tkazish tartibi, davlat xizmati sharoitlarining xususiyatlari, mansablarni egallash, malaka darajalarni, ilmiy unvonlarni berish va boshqa masalalar belgilab beriladi.

Ikkinchi huquqiy akt - bu *individual (yakka tartibdagi yoki ma'muriy) aktlar*. Individual aktlar aniq bir fuqaro uchun davlat-xizmat huquqiy munosabatlarini vujudga keltirishda, o'zgartirishda va bekor qilishda yuridik fakt sifatida xizmat qiladi.²

Davlat xizmatini o'tash davlat xizmati institutining asosiy elementi bo'lib, unda davlat xizmatchilarining huquqiy maqomi amalga oshiriladi. Davlat xizmatini o'tash - siyosiy va ma'muriy davlat lavozimlarini to'ldirish faoliyati bo'lib, davlat ma'muriyatida mansablarning davlat xizmatchilari o'rtasida ketma-ketlikda almashinuvini, davlat-xizmat huquqiy munosabatlari o'zgarishini o'z ichiga oladi. Har bir davlat xizmatchisi yakka tartibdagi lavozim (xizmat) yo'nalishiga egadir. Shuning uchun ham amalda davlat xizmatini o'tash ham individualdir.³

¹ Apparat upravleniya gosudarstva. CH.2. Moskva, 1977. 205-b.

² Administrativnoye pravo: uchebnik / Pod red. YU.M.Kozlova, L.L.Popova. - Moskva, Yurist', 2000. 222-b..

³ Qarang: E.T.Hojiyev. Davlat xizmati. O'quv qo'llanma. T., TDYUI nashriyoti, 2004. 77-b.

O`zbekiston Respublikasi qonunchiligi bilan davlat xizmatiga qabul qilishning, sinov muddatini o`tashning tartibi, davlat xizmati sharoitlarining o`ziga xos xususiyatlari, xizmatchilarni attestatsiyadan o`tkazish tartibi, davlat lavozimlarini egallash va boshqalar belgilab berilgandir.

Amaldagi qonunchilikka binoan ***davlat xizmatiga kirish huquqi***ga, qoida bo`yicha, davlat tilini biladigan, professional ta'limga ega bo`lgan, davlat xizmatiga qo`yilgan talablarga javob bera oladigan O`zbekiston Respublikasining 18 yoshga to`lgan fuqarolari egadir. Davlat xizmatiga ishga kirishda, shuningdek, uni o`tash jarayonida ma'lum bir, masalan, millati, tili, jinsi, kelib chiqishi, mulkiy ahvoli, e'tiqodi va boshqa belgilarga qarab cheklovlarning qo`yilishi mumkin emas.

Davlat xizmatini o`tashning asosiy belgisi - bu *davlat lavozimini egallash*dir. Davlat lavozimini egallash fuqaroning mansab huquqlari, majburiyatlari, cheklovlar va huquqiy javobgarlikning subyektiga aylanganidan dalolat beradi. Davlat lavozimlarini egallashda qonunchilikda o`rnatilgan hollarda ba'zi bir cheklovlar o`rnatilishi mumkin. Jumladan, fuqarolar quyidagi hollarda davlat xizmatida bo`lishi yoki davlat lavozimini egallashi mumkin emas:

birinchidan, fuqaro sud hukmi bilan muomalaga layoqatsiz yoki muomala layoqati cheklangan deb topilgan bo`lsa;

ikkinchidan, sud tomonidan fuqaroning belgilangan muddatda davlat lavozimini egallashi taqiqlangan bo`lsa;

uchinchidan, tibbiy muassasaning xulosasiga ko`ra, davlat majburiyatlarini bajarishga noloyiq bo`lsa;

*to`rtinchidan*, o`zaro yaqin qarindoshlarning bo`ysinuv asosida davlat xizmatini bitta davlat organida o`tashi va boshqa holatlar.

Jumladan, O`zbekiston Respublikasining 1995 yil 21 dekabr qonuni bilan tasdiqlangan Mehnat kodeksining 79-moddasiga binoan o`zaro yaqin qarindosh yoki quda-anda bo`lgan shaxslarning (ota-onalar, aka-ukalar, opa-singillar, o`g`il va qizlar, er-xotinlar, shuningdek, er-xotinlarning ota-onalari, aka-ukalari, opa-singillari va bolalari), basharti ulardan biri ikkinchisiga bevosita bo`ysinuv yoki uning nazorati ostida xizmat qiladigan bo`lsa, bir davlat korxonasida birga xizmat qilishlari taqiqlanadi. Bu qoidadan istisnolar O`zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan belgilanishi mumkin.¹

Davlat xizmatini o`tash sharoitlariga esa quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- xizmat vaqtining, har yilgi mehnat ta'tilining davomiyligi; qo`shimcha mehnat ta'tillari;
- xizmatchilarning pul ta'minoti;
- imtiyozlar, kafolatlar va kompensatsiyalar;
- davlat ijtimoiy sug`urtasi;
- xizmat uyi, xizmat avtotransporti bilan ta'minlash tartibi;
- xizmat safarida bo`lganda ijtimoiy-maishiy va texnik-xususiyatdagi xizmatlar.

¹ O`zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. Toshkent, Adolat, 1996.

Davlat-xizmat huquqiy munosabatlarining vujudga kelishida ikki asosiy huquqiy hujjatni: birinchidan, mehnat shartnomasi; ikkinchidan, fuqaroni davlat xizmatidagi davlat lavozimiga tayinlash to`g`risidagi buyruqni farqlay olish lozim.

Fuqaroning davlat xizmatiga kirishi *mehnat shartnomasi* bilan rasmiylashtiriladi.

O`zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksiga binoan mehnat shartnomasi xodim bilan ish beruvchi o`rtasida muayyan mutaxassislik, malaka, lavozim bo`yicha ishni ichki mehnat tartibiga bo`ysingan holda taraflar kelishuvi, shuningdek, mehnat to`g`risidagi qonunlar va boshqa normativ hujjatlar bilan belgilangan shartlar asosida haq evaziga bajarish haqidagi kelishuvdir.

Davlat xizmatida mehnat shartnomasi quyidagi maqsadda dastlabki *sinov sharti* bilan ham tuzilishi mumkin: xodimning topshirilayotgan ishga layoqatliligini tekshirib ko`rish; xodim mehnat shartnomasida shartlashilgan ishni davom ettirishning maqsadga muvofiqligi haqida bir qarorga kelishi.

Dastlabki sinovni o`tash haqida mehnat shartnomasida shartlashilgan bo`lishi lozim. Bunday shartlashuv bo`lmagan taqdirda xodim dastlabki sinovsiz ishga qabul qilingan deb hisoblanadi.

Homilador ayollar, uch yoshga to`lmagan bolasi bor ayollar, korxonada uchun belgilangan minimal ish joylari hisobidan ishga yuborilgan shaxslar ishga qabul qilinganda, shuningdek, olti oygacha muddatga ishga qabul qilish haqida xodimlar bilan mehnat shartnomasi tuzilganda dastlabki sinov belgilanmaydi.

Dastlabki sinov muddati uch oydan oshib ketishi mumkin emas. Vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik davri va xodim uzrli sabablarga ko`ra ishda bo`lmagan boshqa davrlar dastlabki sinov muddatiga kiritilmaydi.

Dastlabki sinov davrida xodimlarga mehnat to`g`risidagi qonun hujjatlari va korxonada o`rnatilgan mehnat shartlari to`liq tatbiq etiladi. Dastlabki sinov davri mehnat stajiga kiritiladi.

Dastlabki sinov muddati tugagunga qadar har bir taraf ikkinchi tarafni uch kun oldin yozma ravishda ogohlantirib, mehnat shartnomasini bekor qilishga haqlidir. Bunday holda ish beruvchi mehnat shartnomasini sinov natijasi qoniqarsiz bo`lgandagina bekor qilishi mumkin.

Agar dastlabki sinov muddati tugagunga qadar taraflardan birortasi ham mehnat shartnomasini bekor qilishni talab qilmagan bo`lsa, shartnomaning amal qilishi davom etadi va bundan keyin uni bekor qilishga umumiy asoslarda yo`l qo`yiladi.

Davlat xizmatini o`tashdagi asosiy elementlardan yana biri - bu *davlat xizmatchilarining xizmat bo`yicha harakatlanishi*dir. Davlat xizmatchilarining xizmat bo`yicha harakatlanishi quyidagicha bo`lishi mumkin:

- xodimning xizmat bo`yicha harakatlanishi maqsadida yuqori lavozimni egallashi;
- bir xil ahamiyatdagi lavozimni egallashi;
- quyi lavozimga o`tkazilishi;
- o`qishga kirishi munosabati bilan lavozimidan ozod qilish, shuningdek, o`qishni tamomlaganidan so`ng lavozimga tayinlanishi.

Davlat xizmatchisining xizmat (lavozim yoki mansab) bo'yicha harakatlanishi tegishli rahbarning buyrug'i bilan rasmiylashtirilishi lozim.

Davlat xizmatini takomillashtirish va tartibga solishni xizmatchilarni doimiy attestatsiyadan o'tkazishsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Attestatsiya qoidalarini ishlab chiqish va o'tkazish tartibi hamda xizmat bo'yicha harakatlanish bevosita bog'liq bo'lgan jarayonlardir.

Davlat xizmatini o'tashda davlat xizmatchilarining attestatsiyasidan o'tkazish huquqiy instituti katta ahamiyatga egadir. Mazkur huquqiy institut O'zbekiston Respublikasining turli qonun hujjatlari bilan tartibga solingan.

Davlat xizmatchilarini attestatsiyadan o'tkazish to'g'risida gapirishdan oldin shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, yuridik adabiyotlarda bu masala unchalik yoritib berilmagandir.

Attestatsiya, tor ma'noda, xizmatchilarning professional, ishchanlik va shaxsiy xislatlariga baho berish, uning xizmat-lavozim talablariga mos kelishini tekshirish maqsadida o'tkaziladi.

Attestatsiya keng ma'noda, quyidagi asosiy vazifalarni amalga oshiradi:

- 1) amaliyotda davlat xizmati prinsiplariga rioya etish;
- 2) davlat xizmati tizimida qonuniylikni ta'minlash;
- 3) davlat organlarining professional kadrlar majmuasini tashkil etish;
- 4) davlat xizmatchisining xizmat bo'yicha harakatlanishi maqsadida ularning potensial imkoniyatlarini aniqlash;
- 5) davlat xizmatchisiga javobgarlik choralari qo'llash; intizomni va javobgarlikni oshirish;
- 6) xizmatchilarning xizmat zinapoyasi bo'yicha harakatlanishini ta'minlash;
- 7) davlat xizmati muvozanatini ta'minlash;
- 8) davlat xizmatchilarining malakasini oshirishni tartibga solish;
- 9) davlat xizmati tizimida huquqbuzarliklarga va korrupsiyaga qarshi kurash va ogohlantirish va boshqalar.

Attestatsiya davlat xizmatchilarining professional xislatlariga baho berishdir. Ayrim hollarda attestatsiya aniq maqsadlarga erishish va aniq qo'yilgan vazifalarni hal etish maqsadida ham o'tkazilishi mumkin.

Davlat xizmatchilarini attestatsiyadan o'tkazishni tashkil etish organlarning rahbarlari zimmasiga yuklatiladi. Attestatsiyani o'tkazish maqsadida attestatsiya komissiyasi tuziladi, attestatsiya o'tkazish jadvali tasdiqlanadi, attestatsiyadan o'tkazilishi lozim bo'lgan shaxslar doirasi belgilanadi hamda attestatsiya komissiyasi uchun zarur bo'lgan hujjatlar tayyorlanadi.

Attestatsiya natijalariga ko'ra davlat xizmatchilariga quyidagi uch turdagi baho berilishi mumkin:

birinchidan, egallagan davlat lavozimiga loyiqligi;

ikkinchidan, xizmat faoliyati yuzasidan attestatsiya komissiyasi ko'rsatmalarini bajargan taqdirda, egallagan lavozimiga loyiqligi;

uchinchidan, egallagan davlat lavozimiga loyiq emasligi.

Agar davlat xizmatchisi egallab turgan davlat lavozimiga noloyiq deb topilgan bo'lsa, u malakasini oshirishga yoki qayta tayyorlanishga yoxud boshqa davlat lavozimiga o'tkazilishi mumkin.

Davlat xizmatchilarini attestatsiyadan o'tkazish – kadrlar siyosati va davlat xizmatini boshqarishda demokratik jarayonlarni chuqurlashtirishning huquqiy vositasi hisoblanib, davlat organlarida maqsadga muvofiq yo'naltirilgan kadrlar siyosatini tashkil etish va amalga oshirishni ta'minlaydi.

5.4. Davlat xizmatchilarining javobgarligi

Amaldagi qonunchilikda nafaqat davlat xizmatchilarini rag'batlantirish, balki yuridik javobgarlikka: intizomiy, ma'muriy, moddiy va jinoiy javobgarlikka tortish ham nazarda tutilgan.

Davlat xizmatchilarining yuridik javobgarligi deganda - xizmatchilarining qonunga xilof qilmishiga nisbatan qonun hujjatlarida nazarda tutilgan u yoki bu turdagi jazo choralarini qo'llash tushuniladi.

Yuridik adabiyotlardan kelib chiqqan holda, qonunga xilof qilmishni, ikkiga: ya'ni huquqbuzarlik va jinoyatga bo'lish mumkin.

Davlat xizmatchilarining yuridik javobgarligi xizmatchilar tomonidan qonun talablarining bajarilmaganligi, mansab majburiyatlariga befarq qarashi, davlatga, jamoat birlashmalariga moddiy zarar yetkazishi, fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzishi oqibatida vujudga kelishi mumkin.

Davlat xizmatchilari javobgarligining asoslaridan biri - bu fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarining buzilishiga olib keladigan harakat yoki harakatsizlikdir. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining 1995 yil 30 avgustda qabul qilingan «Fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar ustidan sudga shikoyat qilish to'g'risida»gi qonunning 1-moddasiga binoan har bir fuqaro davlat organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari yoki mansabdor shaxslarning g'ayri-qonuniy xatti-harakatlari (qarorlari) bilan o'z huquqlari yoki erkinliklari buzilgan deb hisoblasa, shikoyat bilan sudga murojaat qilish huquqiga ega.¹

Davlat xizmatchilarining javobgarligi qonuniylikni yoki xizmat intizomini buzgan taqdirda, u tomonidan mansab majburiyatlari bajarilmaganida yoki lozim darajada bajarilmaganida vujudga kelishi mumkin.

Davlat xizmatchilari javobgarligining asosiy turlaridan biri - bu **intizomiy javobgarlikdir**.

Intizomiy javobgarlik davlat xizmatchisini davlat lavozimiga tayinlash vakolatiga ega bo'lgan organ yoki rahbar tomonidan amalga oshirilishi mumkin. Davlat xizmatchilarining intizomiy javobgarligi lavozim nojo'ya qilmishi (harakati yoki harakatsizligi) uchun qo'llaniladi. Chunki mehnat (xizmat) intizomiga rioya qilish hamda davlat intizomini mustahkamlash davlat xizmatchilarining asosiy majburiyatlaridan biridir.

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. 1995. №9, 183-m.

Davlat xizmatchilarining intizomiy javobgarligi – ular tomonidan yuklatilgan majburiyatlarning bajarilmaganida yoki lozim darajada bajarilmaganida vujudga keladigan yuridik javobgarlikning bir turidir.

Intizomiy javobgarlik - lavozim nojo`ya qilmishini sodir etgan davlat xizmatchilariga ma'muriyat vakili (rahbar, boshliq) tomonidan intizomiy jazo choralarini qo`llashni anglatadi.

Davlat xizmatchilarining intizomiy javobgarligini belgilovchi asosiy hujjatlardan biri - bu O`zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi hisoblanadi. Mazkur kodeksga binoan korxonada mehnat tartibi ish beruvchi kasaba uyushmasi qo`mitasi yoki xodimlarning boshqa vakillik organi bilan kelishib tasdiqlaydigan ichki mehnat tartibi qoidalari bilan belgilanadi.

Davlat xizmatchisi o`z mehnat vazifalarini halol, vijdonan bajarishi, mehnat intizomiga rioya qilishi, ish beruvchining qonuniy farmoyishlarini o`z vaqtida va aniq bajarishi, texnologiya intizomiga, mehnat muhofazasi, texnika xavfsizligi va ishlab chiqarish sanitariyasi talablariga rioya qilishi, ish beruvchining mol-mulkini avaylab asrashi shart.

Xizmatchining mehnat vazifalari - ichki tartib qoidalarida, intizom to`g`risidagi ustav va nizomlarda, korxonada qabul qilinadigan lokal hujjatlarda (jamoa shartnomalarida, yo`riqnomalar va hokazolarda), mehnat shartnomasida aniq belgilab qo`yiladi.

Davlat organi (tashkilot) xizmatchilar mehnatini tashkil qilishi, qonunlar va boshqa normativ hujjatlarda, mehnat shartnomasida nazarda tutilgan mehnat sharoitlarini yaratib berishi, mehnat va ishlab chiqarish intizomini ta'minlashi, mehnat muhofazasi qoidalariga rioya etishi, xodimlarning ehtiyoj va talablariga e'tibor bilan qarashi, ularning mehnat va turmush sharoitlarini yaxshilab borishi shart.

Davlat organi (tashkilot) xizmatchining mehnat vazifalari doirasiga kirmaydigan ishlarni bajarishni, qonunga xilof yoki xizmatchi va boshqa shaxslarning hayoti va sog`lig`i uchun xavf tug`diruvchi, ularning sha'ni va qadr-qimmatini kamsituvchi harakatlar qilishni talab etishga haqli emas.

Har bir xizmatchi o`ziga yuklatiladigan mehnat vazifalari doirasi bilan oldindan tanishtirilishi lozim.

Xizmatchiga mehnat intizomini buzganligi uchun vakolatli organ yoki rahbar quyidagi *intizomiy jazo choralarini* qo`llashga haqli:

- 1) xayfsan;
- 2) o`rtacha oylik ish haqining o`ttiz foizidan ortiq bo`lmagan miqdorda jarima.

Ichki mehnat tartibi qoidalarida xodimga o`rtacha oylik ish haqining ellik foizidan ortiq bo`lmagan miqdorda jarima solish hollari ham nazarda tutilishi mumkin;

- 3) mehnat shartnomasini bekor qilish.

Davlat xizmatchilari ma'muriy javobgarligining asoslari bo`lib O`zbekiston Respublikasi qonunchiligi bilan o`rnatilgan umummajburiy qoidalarni buzish, ya'ni ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish hisoblanadi. Jumladan O`zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksning 10-moddasiga

binoan ma'muriy huquqbuzarlik deganda - qonun hujjatlariga binoan ma'muriy javobgarlikka tortish nazarda tutilgan, shaxsga, fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, mulkchilikka, davlat va jamoat tartibiga, tabiiy muhitga tajovuz qiluvchi g'ayrihuquqiy, aybli (qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida) sodir etilgan harakat yoki harakatsizlik tushuniladi. Ushbu Kodeksda nazarda tutilgan huquqbuzarlik uchun ma'muriy javobgarlik, basharti bu huquqbuzarlik o'z xususiyatiga ko'ra jinoiy javobgarlikka tortishga sabab bo'lmagan taqdirda, amalga oshiriladi.¹

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 15-moddasiga binoan mansabdor shaxslar boshqaruv tartibini, davlat va jamoat tartibini saqlash, tabiiy muhitni, aholi sog'lig'ini muhofaza qilish sohasida belgilangan qoidalarga va bajarilishini ta'minlash o'z xizmat vazifalariga kiradigan boshqa qoidalarga rioya etmaganlik bilan bog'liq ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganliklari uchun ma'muriy javobgarlikka tortilishi lozim.

Masalan, fuqarolarning murojaatlari to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish (43-modda); hujjatlar bilan tanishib chiqishni asossiz ravishda rad etish (44-modda); fuqaroga ma'naviy yoki moddiy zarar yetkazishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni oshkor etish (46-modda) sanitariya qonunchiligini buzish va boshqalar (O'zR MjtKda ko'rsatib o'tilgan yuzdan ortiq moddalar) uchun mansabdor shaxslarning ma'muriy javobgarligi nazarda tutilgan.

Harbiy xizmatchilarning va boshqa shaxslarning ma'muriy javobgarligi boshqa tartibda hal qilinadi. Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 16-moddasiga binoan harbiy xizmatchilar va yig'inga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar, shuningdek, ichki ishlar organlarining oddiy askarlar va boshliqlar tarkibiga mansub shaxslar ma'muriy huquqbuzarlik uchun intizom ustavlariga muvofiq javobgar bo'ladilar.

Mazkur shaxslar yo'l harakati qoidalarini, ov qilish, baliq tutish va baliq zahiralarni saqlash qoidalarini, bojxona qoidalarini buzganliklari uchun umumiy asoslarda ma'muriy javobgar bo'ladilar. Yuqorida ko'rsatilgan shaxslarga nisbatan ma'muriy qamoqqa olish choralari qo'llanilishi mumkin emas. Muddatli xizmatdagi harbiy xizmatchilarga jarima solinishi mumkin emas.

Ushbu moddaning birinchi qismida ko'rsatilgan shaxslar jumlasiga kirmaydigan, intizom ustavlari yoki intizom to'g'risidagi maxsus qoidalar tatbiq etiladigan boshqa shaxslar, ana shu ustav yoki qoidalarda to'g'ridan-to'g'ri nazarda tutilgan hollarda, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganliklari uchun intizomiy javobgar bo'ladilar, boshqa hollarda esa umumiy asoslarda ma'muriy javobgar bo'ladilar.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 23-moddasiga binoan ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganlik uchun quyidagi *ma'muriy jazo choralari* qo'llanilishi mumkin:

- 1) jarima;
- 2) ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish;

---

¹ O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. T., Adolat, 2005.

3) ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo`lgan ashyoni musodara qilish;

4) muayyan shaxsni unga berilgan maxsus huquqdan (transport vositasini boshqarish huquqidan, ov qilish huquqidan) mahrum etish;

5) ma'muriy qamoqqa olish.

Qoida bo`yicha, davlat xizmatchilari (mansabdor shaxslar) ma'muriy javobgarlikning maxsus subyekti hisoblanadi.

Bundan tashqari, mansabdor shaxslarga nisbatan ma'muriy jazo tariqasida jarima qo`llanilganida, fuqarolarga nisbatan qo`llaniladigan jarima miqdoridan yuqori bo`ladi.

Amaldagi qonunchilikda mansabdor shaxslar (davlat xizmatchilari) tomonidan ijtimoiy xavfli qilmish (jinoiyat) sodir etilganida, ***jinoiy javobgarlik*** qo`llanilishi nazarda tutilgan.

O`zbekiston Respublikasining 1994 yil 22 sentabr qonuni bilan tasdiqlangan Jinoyat kodeksining 14-moddasiga binoan Jinoyat kodeksi bilan taqiqlangan, aybli ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik) jazo qo`llash tahdidi bilan *jinoiyat* deb topiladi. Ushbu Kodeks bilan qo`riqlanadigan obyektlarga zarar yetkazadigan yoki shunday zarar yetkazish real xavfini keltirib chiqaradigan qilmish ijtimoiy xavfli qilmish deb topiladi.¹

O`zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga binoan davlat xizmatchilarining jinoiy javobgarligi asosan: hokimiyat yoki mansab vakolatini suiiste'mol qilish (205-modda); hokimiyat yoki mansab vakolati doirasidan chetga chiqish (206-modda); mansabga sovuqqonlik bilan qarash (207-modda); hokimiyat harakatsizligi (208-modda); pora olish (210-modda); pora berish (211-modda); pora olish berishda vositachilik qilish (212-modda) va boshqalardan vujudga keladi.

Davlat xizmatchilariga nisbatan O`zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida nazarda tutilgan quyidagi jazo choralari qo`llanilishi mumkin: a) jarima; b) muayyan huquqdan mahrum qilish; c) ahloq tuzatish ishlari; d) xizmat bo`yicha cheklash; e) qamoq; j) intizomiy qismga jo`natish; i) ozodlikdan mahrum qilish.

Mahkumlarga asosiy jazolardan tashqari harbiy yoki maxsus unvondan mahrum qilish tarzidagi qo`shimcha jazo ham qo`llanilishi mumkin: a) harbiy yoki maxsus unvondan mahrum qilish; b) mol-mulkni musodara qilish.

Xizmat bo`yicha cheklash yoki intizomiy qismga jo`natish tariqasidagi jazolar faqat harbiy xizmatchilarga nisbatan qo`llaniladi.

Muayyan huquqdan mahrum qilish faqat asosiy jazo sifatidagina emas, balki qo`shimcha jazo tariqasida ham qo`llanilishi mumkin.

O`zbekiston Respublikasida ***davlat xizmatchilarining moddiy javobgarligi*** O`zbekiston Respublikasining mehnat qonunchiligi bilan tartibga solinadi. Jumladan O`zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining 185-moddasiga binoan mehnat shartnomasining bir tarafi (ish beruvchi yoki xodim) mehnat sohasidagi vazifalarni bajarishi munosabati bilan boshqa tarafga yetkazgan zararini ushbu

---

¹ O`zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. Toshkent, Adolat, 2005.

Kodeks va mehnat to'g'risidagi boshqa normativ hujjatlarda belgilangan qoidalarga muvofiq qoplaydi.

Nazorat uchun savollar

1. Davlat xizmati tushunchasi.
2. Davlat xizmatining o'ziga xos xususiyatlari.
3. Davlat xizmati prinsiplari.
4. Davlat xizmati maqsadi.
5. Davlat xizmatining asosiy vazifalari.
6. Davlat xizmatchilari tushunchasi.
7. Davlat xizmatchilarining tasnifi.
8. Davlat xizmatini o'tash tushunchasi.
9. Davlat xizmatiga kirish.
10. Davlat lavozimini egallash.
11. Davlat xizmatini o'tash sharoitlari.
12. Davlat xizmatida mehnat shartnomasi.
13. Davlat xizmatida sinov muddati.
14. Davlat xizmatchilarini attestatsiyadan o'tkazish.
15. Davlat xizmatchilarining javobgarligi.

6§. Nodavlat tashkilotlari

6.1. Nodavlat notijorat tashkilotlari

Nodavlat notijorat tashkilotlari - davlat boshqaruvi jarayonida ma'lum bir huquq va majburiyatlarga ega bo`lib, ma'muriy-huquqiy munosabatlarning ishtirokchilari sifatida namoyon bo`lishlari mumkin.

Nodavlat notijorat tashkilotlarining huquqiy maqomi O`zbekiston Respublikasining 1999 yil 14 aprelda qabul qilingan “Nodavlat notijorat tashkilotlari to`g`risida”gi qonun<sup>1</sup>iga binoan tartibga solinadi. Ushbu Qonun nodavlat notijorat tashkilotlarining, shuningdek, xalqaro nodavlat notijorat tashkilotlarining, xalqaro hamda chet el nodavlat notijorat tashkilotlari vakolatxonalarini va filiallarining O`zbekiston Respublikasi hududidagi faoliyati bilan bog`liq munosabatlarni tartibga soladi.

Nodavlat notijorat tashkiloti - jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad (foйда) olishni o`z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan hamda olingan daromadlarni (foydani) o`z qatnashchilari (a'zolari) o`rtasida taqsimlamaydigan o`zini o`zi boshqarish tashkilotidir.

Yuqorida keltirilgan ta'rifdan ko`rinib turibdiki, nodavlat notijorat tashkilotlari boshqa jamoat birlashmalaridan farq qilgan holda, quyidagi o`ziga xos xususiyatlarga egadir:

- a) jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriy tashkil etiladi;
- b) o`zini o`zi boshqaradi;
- c) daromad (foйда) olish faoliyatining asosiy maqsadi hisoblanmaydi.

“Nodavlat notijorat tashkilotlari to`g`risida”gi qonunga binoan, nodavlat notijorat tashkilotlari quyidagi maqsadlarda tashkil etilishi mumkin:

- jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish;
- demokratik qadriyatlarni himoya qilish;
- ijtimoiy, madaniy va ma'rifiy maqsadlarga erishish;
- ma'naviy va boshqa nomoddiy ehtiyojlarni qondirish;
- xayriya faoliyatini amalga oshirish.

Davlat nodavlat notijorat tashkilotlarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlaydi, ularga ijtimoiy hayotda ishtirok etish uchun teng huquqiy imkoniyatlar yaratib beradi.

Nodavlat notijorat tashkilotlarining alohida ijtimoiy foydali dasturlariga davlat ko`mak ko`rsatishi mumkin.

Davlat organlari hamda ular mansabdor shaxslarining nodavlat notijorat tashkiloti faoliyatiga aralashishiga, xuddi shuningdek, nodavlat notijorat tashkilotining davlat organlari hamda ular mansabdor shaxslarining faoliyatiga aralashishiga yo`l qo`yilmaydi.

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1999 №5, 115-m.

Nodavlat notijorat tashkilotlarining davlat organlari bilan o`zaro munosabatlari quyidagilarda namoyon bo`ladi:

- 1) nodavlat notijorat tashkilotlari to`g`risidagi qonunlar va boshqa normativ hujjatlarni qabul qilish;
- 2) nodavlat notijorat tashkilotlarini ro`yxatga olish (qayta ro`yxatga olish), ularning faoliyat ko`rsatishi va faoliyatini tugatish uchun tashkiliy-huquqiy shart-sharoitlarni yaratib berish;
- 3) nodavlat notijorat tashkilotlarining ijtimoiy foydali dasturlarini ro`yobga chiqarishga ko`maklashish;
- 4) nodavlat notijorat tashkilotlari bilan o`zaro ijtimoiy hamkorlik;
- 5) nodavlat notijorat tashkilotlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish.

Nodavlat notijorat tashkiloti qonun hujjatlariga muvofiq xalqaro nodavlat notijorat tashkilotlariga kirishi, ular bilan to`g`ridan to`g`ri xalqaro aloqalar o`rnatishi, hamkorlik to`g`risida tegishli bitimlar tuzishi mumkin.

Nodavlat notijorat tashkiloti yuridik shaxs hisoblanadi.

Nodavlat notijorat tashkiloti, agar uning ta'sis hujjatlarida boshqacha qoida belgilangan bo`lmasa, faoliyat muddati cheklanmagan holda tashkil etiladi.

“Nodavlat notijorat tashkilotlari to`g`risida”gi qonunga binoan *nodavlat notijorat tashkiloti quyidagi huquqlarga ega:*

- 1) o`z a'zolari va qatnashchilarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini ifodalash hamda himoya qilish;
- 2) ijtimoiy hayotning turli masalalariga doir tashabbuslar bilan chiqish, davlat hokimiyati va boshqaruv organlariga takliflar kiritish;
- 3) davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining qarorlarini ishlab chiqishda qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda ishtirok etish;
- 4) o`z faoliyati to`g`risida axborot tarqatish;
- 5) ommaviy axborot vositalarini ta'sis etish hamda belgilangan tartibda noshirlik faoliyatini amalga oshirish;
- 6) ustavda belgilangan vazifalarni bajarish uchun tadbirkorlik tuzilmalarini tashkil etish;
- 7) o`z ramziy belgilarini ta'sis etish;
- 8) o`z faoliyatiga taalluqli masalalar yuzasidan yig`ilishlar, konferensiyalar o`tkazish;
- 9) qonun hujjatlariga muvofiq vakolatxonalar ochish va filiallar tashkil etish.

Nodavlat notijorat tashkiloti qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa huquqlarga ham ega.

Nodavlat notijorat tashkiloti:

- 1) qonun hujjatlariga rioya etishi;
- 2) o`z mol-mulki va pul mablag`laridan foydalanish to`g`risidagi axborot bilan tanishish erkinligini ta'minlashi;
- 3) nodavlat notijorat tashkilotini ro`yxatdan o`tkazuvchi organga o`zi o`tkazayotgan tadbirlarga erkin kirish imkonini berishi;
- 4) ro`yxatdan o`tkazuvchi soliq va statistika organlariga o`z faoliyati to`g`risida hisobotlar taqdim etishi shart.

Nodavlat notijorat tashkiloti qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa majburiyatlarga ham ega bo`ladi.

Nodavlat notijorat tashkilotining vakolatxonasi - u turgan yerdan tashqarida joylashgan alohida bo`linma bo`lib, nodavlat notijorat tashkilotining manfaatlarini ifodalaydi va himoya qiladi.

Nodavlat notijorat tashkilotining filiali - u turgan yerdan tashqarida joylashgan alohida bo`linma bo`lib, uning barcha vazifalarini yoki vazifalarining bir qismini, shu jumladan vakolatxona vazifalarini amalga oshiradi.

Nodavlat notijorat tashkilotining vakolatxonalari va filiallari davlat ro`yxatidan o`tkazilgan paytdan e`tiboran yuridik shaxs maqomiga ega bo`lishi mumkin.

Xalqaro hamda chet el nodavlat notijorat tashkilotlarining vakolatxonalari va filiallari yuridik shaxslardir.

Nodavlat notijorat tashkilotlari quyidagi shakllarda tashkil etilishi mumkin:

a) *jamoat birlashmasi* - ma'naviy yoki boshqa nomoddiy ehtiyojlarni qondirish uchun o`z manfaatlarining mushtarakligi asosida qonunda belgilangan tartibda birlashgan fuqarolarning ixtiyoriy birlashmasi.

Jamoat birlashmasi qatnashchilari mazkur birlashmaga mulk qilib bergan mol-mulklariga, shu jumladan a'zolik badallariga bo`lgan huquqlarini saqlab qolmaydilar. Ular a'zo sifatida qatnashayotgan jamoat birlashmasining majburiyatlari bo`yicha javob bermaydilar, mazkur birlashma esa o`z a'zolarining majburiyatlari bo`yicha javob bermaydi;

b) *ijtimoiy (jamoat) fond* - jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriy mulkiy badallar qo`shish asosida tashkil etilgan, xayriya, ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy yoki boshqa ijtimoiy foydali maqsadlarni ko`zlaydigan, a'zoligi bo`lmagan nodavlat notijorat tashkiloti.

Jamoat fondiga uning muassislari (muassisi) yoki vasiyat qiluvchi tomonidan o`tkazilgan mol-mulk fondning mulkidir. Fond muassislari (muassisi) yoki fond vasiyatnoma bo`yicha tashkil etilganida vasiyatnomani ijro etuvchi fondning majburiyatlari bo`yicha javob bermaydi, fond esa muassislarning (muassisning) yoki vasiyatnomani ijro etuvchining majburiyatlari bo`yicha javob bermaydi;

c) *muassasa* - ijtimoiy, madaniy va boshqa notijorat tushdagi vazifalarni amalga oshirish uchun jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan tuzilgan nodavlat notijorat tashkiloti;

d) *qonunlarda nazarda tutilgan boshqa shakllarda*.

Nodavlat notijorat tashkilotlari o`zlarining faoliyatini muvofiqlashtirib borish, shuningdek, umumiy manfaatlarini ifodalash hamda himoya qilish maqsadida uyushmalar (ittifoqlar) shaklida birlashmalar tuzishi mumkin.

O`z ustaviga va O`zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq O`zbekiston Respublikasi hududida hamda bitta yoki undan ko`proq chet el davlati hududida faoliyat olib borishi mumkin bo`lgan xalqaro tashkilot - *xalqaro nodavlat notijorat tashkiloti* deb hisoblanadi.

Nodavlat notijorat tashkiloti uning muassislari (a'zolari) qarori asosida qonun hujjatlariga muvofiq tuziladi.

Nodavlat notijorat tashkilotlarining uyushmalari (ittifoqlari) kamida ikkita nodavlat notijorat tashkiloti tashabbusi bilan tuzilishi mumkin.

Nodavlat notijorat tashkilotining tashabbuskorlari yoki muassislari ta'sis syezdini (konferensiyasini) yoki umumiy yig'ilishni chaqiradilar, unda ustav qabul qilinadi hamda rahbar organlari tuziladi.

Nodavlat notijorat tashkiloti davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan e'tiboran tuzilgan deb hisoblanadi.

Agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida belgilangan bo'lmasa, o'n sakkiz yoshga tulg'an jismoniy shaxslar, shuningdek, yuridik shaxslar nodavlat notijorat tashkilotining muassislari, qatnashchilari (a'zolari) bo'lishi mumkin.

Yoshlarning nodavlat notijorat tashkilotiga o'n to'rt yoshga to'lg'an shaxslar, bolalarning nodavlat notijorat tashkilotiga esa o'n yoshga to'lg'an shaxslar a'zo bo'lishi mumkin. Nodavlat notijorat tashkilotiga a'zo bo'lish, a'zolikdan mahrum bo'lish shartlari va tartibi, shu jumladan yoshiga ko'ra a'zolikdan chiqish shartlari tegishli nodavlat notijorat tashkilotlarining ustavlari bilan belgilanadi.

Rasmiy hujjatlarda u yoki bu nodavlat notijorat tashkilotiga a'zolik yoki uning faoliyatidagi ishtirokchiligining ko'rsatilishini talab qilishga yo'l qo'yilmaydi. Fuqarolarning nodavlat notijorat tashkilotiga mansubligi yoki mansub emasligi ularning huquqlari va erkinliklarini cheklash uchun asos bo'la olmaydi.

Chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar O'zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan teng ravishda nodavlat notijorat tashkilotining muassislari, qatnashchilari (a'zolari) bo'lishi mumkin, O'zbekiston Respublikasining qonunlari va xalqaro shartnomalarida belgilangan hollar bundan mustasno.

Nodavlat notijorat tashkiloti bayroq, emblema, vimpel va boshqa ramziy belgilarga ega bo'lishi mumkin. Nodavlat notijorat tashkilotining ramziy belgilar davlat ramziy belgilariga o'xshamasligi kerak.

Nodavlat notijorat tashkilotining ramziy belgilari ustavga muvofiq uning rahbar organi tomonidan tasdiqlanadi hamda davlat ro'yxatidan o'tkazilishi kerak.

Nodavlat notijorat tashkilotini qayta tashkil etish uning yuqori organi qaroriga binoan birlashish, qo'shilish, bo'linish, ajralib chiqish va o'zgartirish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Nodavlat notijorat tashkilotini davlat ro'yxatidan o'tkazish adliya organlari tomonidan amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan xalqaro nodavlat notijorat tashkilotlari, xalqaro hamda chet el nodavlat notijorat tashkilotlarining vakolatxonalarini va filiallari, respublika, viloyatlararo nodavlat notijorat tashkilotlari O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida ro'yxatdan o'tkaziladi.

Viloyat, tuman, shahar, shaharcha, qishloq va ovul hududlarida faoliyat olib boradigan nodavlat notijorat tashkiloti Qoraqalpog'iston Respublikasi Adliya vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar adliya boshqarmalarida ro'yxatdan o'tkaziladi.

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi xalqaro hamda chet el nodavlat notijorat tashkilotlari vakolatxonalarini va filiallarining chet el fuqarolari bo'lg'an

xodimlarini, shuningdek, ularning qaramog`idagi oila a'zolarini belgilangan tartibda akkreditatsiya qilishni amalga oshiradi.

Nodavlat notijorat tashkilotini ro`yxatga olgan organ uning faoliyati ustavda belgilangan maqsadlarga hamda O`zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiqligini nazorat qiladi.

Nodavlat notijorat tashkilotini davlat ro`yxatidan o`tkazish uchun hujjatlarni qabul qilib olgan adliya organi ularni ikki oylik muddat ichida ko`rib chiqadi hamda nodavlat notijorat tashkilotini davlat ro`yxatidan o`tkazish to`g`risida yoki davlat ro`yxatidan o`tkazishni rad etish to`g`risida qaror qabul qiladi va qaror qabul qilingan paytdan e'tiboran uch kun ichida muassislarga davlat ro`yxatidan o`tkazish to`g`risida guvohnoma yoki qonun hujjatlarining qaysi qoidalari buzilganligi davlat ro`yxatidan o`tkazishni rad etishga olib kelganligi haqida aniq ko`rsatilgan hujjat beradi.

Davlat ro`yxatidan o`tgan nodavlat notijorat tashkilotlari yuridik shaxslarning hamma tanishib chiqishi uchun ochiq bo`lgan yagona davlat reyestriga kiritiladi.

“Nodavlat notijorat tashkilotlari to`g`risida”gi qonunga binoan *nodavlat notijorat tashkilotini davlat ro`yxatidan o`tkazish quyidagi hollarda rad etilishi mumkin:*

- nodavlat notijorat tashkilotining ta'sis hujjatlari O`zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumini zo`rlilik bilan o`zgartirishni, suvereniteti, yaxlitligi va xavfsizligiga putur yetkazishni, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini kamsitishni, urushni, ijtimoiy, milliy, irqiy va diniy adovatni targ`ib qilishni, fuqarolarning sog`lig`i va ma'naviyatiga tajovuz qilishni maqsad qilib qo`ygan bo`lsa;
- hujjatlar ro`yxat bo`yicha to`liq taqdim etilmagan yoki ular lozim darajada rasmiylashtirilmagan bo`lsa;
- hujjatlar ustav qabul qilingan paytdan boshlab ikki oylik muddat o`tganidan keyin taqdim etilgan bo`lsa;
- ilgari xuddi shu nomdagi nodavlat notijorat tashkiloti ro`yxatdan o`tkazilgan bo`lsa;
- nodavlat notijorat tashkilotini tuzishning qonunda belgilangan tartibi buzilgan bo`lsa yoki uning ta'sis hujjatlarida konunga nomuvofiqliklar bo`lsa;
- ro`yxatdan o`tkazish uchun taqdim etilgan ta'sis hujjatlarida atayin noto`g`ri ma'lumotlar keltirilganligi aniqlangan bo`lsa;
- nodavlat notijorat tashkilotining nomi yoki ramziy belgilari ma'naviyatga fuqarolarning milliy va diniy tuyg`ulariga daxl qilsa;
- nodavlat notijorat tashkilotining ta'sis hujjatlarida harbiylashtirilgan birlashmalar tuzish nazarda tutilgan bo`lsa.

Nodavlat notijorat tashkilotini davlat ro`yxatidan o`tkazish ta'sis hujjatlarida O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga va qonunlariga zid qoidalar mavjud bo`lgan boshqa hollarda ham rad etilishi mumkin.

Nodavlat notijorat tashkilotini davlat ro`yxatidan o`tkazishning rad etilishi rad etish sabablari bartaraf etilgan taqdirda hujjatlarni davlat ro`yxatidan o`tkazish uchun takroran taqdim etishga to`sqinlik qilmaydi.

Nodavlat notijorat tashkilotini davlat ro`yxatidan o`tkazish rad etilganligi, shuningdek, ro`yxatdan o`tkazish muddatlari buzilganligi ustidan sudga shikoyat qilish mumkin.

Nodavlat notijorat tashkilotining ta'sis hujjatlariga kiritiladigan o`zgartirish va qo`shimchalar nodavlat notijorat tashkilotining o`zini davlat ro`yxatidan o`tkaziladigan tartibda va muddatlarda davlat ro`yxatidan o`tkazilishi kerak.

Nodavlat notijorat tashkiloti xalqaro nodavlat notijorat tashkilotiga yoki uning filialiga aylantirilgan taqdirda uni qayta ro`yxatdan o`tkazish majburiydir.

Binolar, inshootlar, turar joylar, uskunalar, inventar, pul mablag`lari, shu jumladan chet el valutasidagi pul mablag`lari, qimmatli qog`ozlar va boshqa mol-mulk - *nodavlat notijorat tashkilotining mulki* bo`lishi mumkin.

Nodavlat notijorat tashkilotining mulki qonun bilan muhofaza qilinadi.

Nodavlat notijorat tashkiloti o`z majburiyatlari yuzasidan qonunlarga muvofiq, mol-mulki bilan javob beradi.

Nodavlat notijorat tashkilotining mol-mulkini shakllantirish manbalari quyidagilardan iborat:

- kirish va a'zolik badallari, agar ular ustavda nazarda tutilgan bo`lsa;
- muassislardan, qatnashchilardan (a'zolardan) bir marotaba va muntazam ravishda keladigan tushumlar;
- ixtiyoriy mulkiy badallar va ehsonlar;
- tadbirkorlik faoliyatidan olingan, faqat ustav maqsadlari uchun ishlatiladigan daromadlar (foyda);
- qonunlarda taqiqlanmagan boshqa tushumlar.

Nodavlat notijorat tashkiloti qonun bilan taqiqlanmagan hamda o`zining ta'sis hujjatlarida nazarda tutilgan maqsadlarga muvofiq bo`lgan faoliyatning har qanday turini amalga oshirishi mumkin.

Xalqaro hamda chet el nodavlat notijorat tashkilotlarining vakolatxonalari va filiallari hamda bunday vakolatxonalarining (filiallarning) xodimlari O`zbekiston Respublikasi hududida biron bir siyosiy faoliyatda va vakolatxona yoki filialning ustavda belgilangan maqsadlariga to`g`ri kelmaydigan boshqa faoliyatda ishtirok etishga haqli emas. Ularning siyosiy partiyalar hamda ommaviy harakatlar tomonidan o`tkaziladigan amaliy harakatlar va tadbirlarni moliyalashtirishiga, shuningdek, bunday tashkilotlarni tuzish tashabbusi bilan chiqishiga hamda shunday tashkilotlar tuzishni qo`llab-quvvatlashiga yo`l qo`yilmaydi.

Nodavlat notijorat tashkiloti tomonidan ayrim faoliyat turlari faqat litsenziyalar asosidagina amalga oshirilishi mumkin. Bunday faoliyat turlarining ro`yxati qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Nodavlat notijorat tashkiloti qonun hujjatlariga muvofiq o`z ustav maqsadlariga mos keladigan doiralarda tadbirkorlik faoliyati bilan shug`ullanishi mumkin.

Nodavlat notijorat tashkiloti qonun hujjatlarida belgilangan tartibda soliqlar, yig'ımlar hamda budjetga va budjetdan tashqari fondlarga boshqa to'lovlar to'laydi, shuningdek, imtiyozlardan foydalanadi.

Nodavlat notijorat tashkiloti o'z faoliyatining natijalari hisobini yuritadi hamda ro'yxatdan o'tkazuvchi, soliq va statistika organlariga belgilangan tartibda hisobotlar taqdim etadi.

Nodavlat notijorat tashkilotining faoliyati u O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonun hujjatlarini buzgan taqdirda sud tomonidan to'xtatib qo'yilishi mumkin.

Nodavlat notijorat tashkiloti tomonidan nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risidagi qonun hujjatlari buzilgan, shuningdek, ustav maqsadlariga zid harakatlar sodir etilgan taqdirda prokuratura organlari yoki adliya organlari ko'rsatilgan qoidabuzarliklar to'g'risida mazkur nodavlat notijorat tashkilotining rahbar organlariga taqdimnoma kiritadi hamda bu qoidabuzarliklarni bartaraf etish muddatini belgilaydi. Agar bu qoidabuzarliklar belgilangan muddatda bartaraf etilmasa, nodavlat notijorat tashkilotining faoliyati prokuratura va adliya organlarining taqdimnomasi asosida sudning qarori bilan olti oygacha bo'lgan muddatga to'xtatib qo'yiladi.

Nodavlat notijorat tashkilotini tugatish uning yuqori organi qaroriga binoan yoki sud tartibida amalga oshiriladi.

Nodavlat notijorat tashkilotining muassislari, qatnashchilari (a'zolari) yoki nodavlat notijorat tashkilotini tugatish to'g'risida qaror qabul qilgan organ davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi adliya organi bilan kelishgan holda tugatish komissiyasini tayinlaydi.

Nodavlat notijorat tashkilotini tugatish O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksida nazarda tutilgan tartibda amalga oshiriladi.

6.2. Jamoat birlashmalari

O'z huquqlari, erkinliklarini hamda siyosat, iqtisodiyot, ijtimoiy rivojlanish, fan, madaniyat, ekologiya va xayotning boshqa sohalaridagi qonuniy manfaatlarini birgalikda ro'yobga chiqarish uchun birlashgan fuqarolarning xohish-irodalarini erkin bildirishlari natijasida vujudga kelgan ixtiyoriy tuzilma - ***jamoat birlashmasidir***.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 56-moddasiga binoan O'zbekiston Respublikasida qonunda belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilgan kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, olimlarning jamiyatlari, xotin-qizlar, faxriylar va yoshlar tashkilotlari, ijodiy uyushmalar, ommaviy harakatlar va fuqarolarning boshqa uyushmalari jamoat birlashmalari sifatida e'tirof etiladi.

Konstitutsiyaviy tuzumni zo'rlik bilan o'zgartirishni maqsad qilib qo'yuvchi, respublikaning suvereniteti, yaxlitligi va xavfsizligiga, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga qarshi chiquvchi, urushni, ijtimoiy, milliy, irqiy va diniy adovatni targ'ib qiluvchi, xalqning sog'lig'i va ma'naviyatiga tajovuz qiluvchi, shuningdek, harbiylashtirilgan birlashmalarning, milliy va diniy ruhdagi

siyosiy partiyalarning hamda jamoat birlashmalarining tuzilishi va faoliyati taqiqlanadi.

Davlat jamoat birlashmalarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlaydi, ularga ijtimoiy hayotda ishtirok etish uchun teng huquqiy imkoniyatlar yaratib beradi.

Davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamoat birlashmalari faoliyatiga aralashishiga, shuningdek, jamoat birlashmalarining davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga aralashishiga yo'l qo'yilmaydi.

Jamoat birlashmalarining huquqiy maqomi - O'zbekiston Respublikasining 1991 yil 15 fevralda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to'g'risida"gi qonuni¹ bilan tartibga solinadi. Ushbu Qonunga binoan inson huquqlari to'g'risidagi Umumiy deklaratsiyaga, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga asoslanib, fuqarolarning jamoat birlashmalarini tuzish erkinligi ularning ajralmas huquqi sifatida mustahkamlab qo'yiladi.

Jamoat birlashmalari:

- 1) fuqarolik, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy, huquqlar hamda erkinliklarni ro'yobga chiqarish va himoya qilish;
- 2) fuqarolarning faolligi va tashabbuskorligini, davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda ularning ishtirok etishini rivojlantirish;
- 3) kasb-kor va havaskorlik qiziqishlarini kondirish;
- 4) ilmiy, texnikaviy va badiiy ijodkorlikni rivojlantirish;
- 5) aholining sihat-salomatligini saqlash, xayriya faoliyatida qatnashish;
- 6) madaniy-ma'rifiy, fizkultura-sog'lomlashtirish va sport ishlarini o'tkazish;
- 7) tabiatni, tarix va madaniyat yodgorliklarini muhofaza qilish;
- 8) vatanparvarlik va insonparvarlik tarbiyasi;
- 9) respublikalararo va xalqaro aloqalarni kengaytirish, xalqlar o'rtasida tinchlik va do'stlikni mustahkamlash;
- 10) qonunda taqiqlanmagan boshqa faoliyatni amalga oshirish maqsadida tuziladi.

Faoliyati jamiyatning axloqiy negizlarini, umumbashariy insonparvarlik qadriyatlarini buzishga qaratilgan, shuningdek, konstitutsiyaviy tuzumni g'ayriqonuniy yo'l bilan o'zgartirish yoki O'zbekiston Respublikasi hududining birligini buzish, urushni, zo'rvonlikni va shafqatsizlikni, jamiyatni parchalashga olib boradigan ijtimoiy, shu jumladan sinfiy shuningdek, irqiy, milliy va diniy adovatni avj oldirish, qonun bilan taqiqlangan boshqa xatti-harakatlar qilish maqsadini ko'zlaydigan jamoat birlashmalarining tuzilishiga yo'l qo'yilmaydi.

Harbiylashtirilgan jamoat birlashmalari va qurolli tuzilmalar, shuningdek, diniy xarakterga ega partiyalar, ularning filiallari va boshqa struktura bo'laklari tashkil etish taqiqlanadi.

Jamoat birlashmalari va ularning idoralari tomonidan qonuniy va demokratik yo'l bilan shakllantirilgan hokimiyat va boshqaruv idoralari hamda hokimiyat vakolatlariga ega bo'lganlarga nisbatan g'ayridemokratik tarzda quch ishlatib tazyiq o'tkazish taqiqlanadi. Qonuniy ravishda amal qilib turgan hokimiyat va

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1991, №4, 76-m.

boshqaruv idoralari hamda mansabdor shaxslarga demokratik uslubda hal etish bahonasi bilan tazyiq o`tkazishga bo`lgan har qanday urinishga Qonun bilan barham beriladi.

Aholining salomatligi va axloqiga, fuqarolarning huquqlari va qonun bilan qo`riqlanadigan manfaatlariga tajovuz qiladigan jamoat birlashmalarini tuzish va ularning faoliyati qonunga muvofiq ta'qib qilinadi.

Barcha jamoat birlashmalari o`z ustavlarida, boshqa hujjatlarda nazarda tutilgan vazifalarni bajarishda O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O`zbekiston Respublikasining boshqa qonunlari doirasida ish ko`radilar.

Fuqaroning jamoat birlashmasi faoliyatida qatnashishi yoki qatnashmasligi uning huquqlari va erkinliklarini cheklash yoki unga imtiyozlar berish uchun, shu jumladan davlat tashkilotida lavozimni egallash sharti yoki Qonunda ko`zda tutilgan majburiyatlarni bajarmaslik uchun asos bo`la olmaydi.

Mehnat to`g`risidagi qonunlar, shuningdek, mehnatkashlarning ijtimoiy ta'minoti va ijtimoiy sug`urta qildirish to`g`risidagi qonunlar jamoat birlashmalari apparati xodimlariga nisbatan joriy etiladi.

Davlat jamoat birlashmalari huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlaydi hamda Konstitutsiyaga muvofiq ular o`z ustavlaridagi vazifalarni bajarishlari uchun shart-sharoit yaratilishiga kafolat beradi.

Davlat yoshlar va bolalar tashkilotlariga moddiy va ma'naviy madad beradi, ularga nisbatan imtiyozli soliq siyosati o`tkazilishini ta'minlaydi, bolalar tashkilotlariga, maktab, maktabdan tashqari muassasalar binolaridan, klublardan, madaniyat saroylari va uylaridan, sport inshootlari va boshqa inshootlardan bepul yoki imtiyozli shartlar bilan foydalanish huquqini beradi.

Qonunda ko`zda tutilgan hollardan tashqari davlat idoralari va mansabdor shaxslarning jamoat birlashmalari faoliyatiga aralashishiga, xuddi shuningdek, jamoat birlashmalarining davlat idoralari va mansabdor shaxslarning faoliyatiga aralashishiga yo`l qo`yilmaydi.

Jamoat birlashmalari manfaatlariga daxldor masalalar qonunlarda ko`zda tutilgan hollarda tegishli jamoat birlashmalari ishtirokida yoki ular bilan kelishilgan holda davlat idoralari va xo`jalik tashkilotlari tomonidan xal qilinadi.

***Jamoat birlashmalari faoliyat hududiga ko`ra*** quyidagilarga bo`linadi:

1) *respublika jamoat birlashmalari* - Ustavda belgilangan vazifalarga muvofiq faoliyati butun respublika hududida amalga oshiriladigan jamoat birlashmalaridir. Bunda siyosiy partiyaning kamida sakkizta hududiy subyektda (viloyatda), shu jumladan Qoraqalpog`iston Respublikasi va Toshkent shahrida yashayotgan kamida yigirma ming, kasaba uyushmasining esa, kamida uch ming a'zosi bo`lishi kerak;

2) *mahalliy jamoat birlashmalari* (viloyat, tuman, shahar, poselka va qishloq jamoat birlashmalari).

Ustavda belgilangan vazifalarga muvofiq faoliyati butun viloyat hududida, Toshkent shahrida esa, butun shahar hududida amalga oshiriladigan jamoat birlashmalari - *viloyat, Toshkent shahar jamoat birlashmalariga* kiradi.

Ustavda belgilangan vazifalarga muvofiq faoliyati butun tuman (shahar) hududida amalga oshiriladigan jamoat birlashmalari – *tuman (shahar) jamoat birlashmalariga* kiradi.

Ustavda belgilangan vazifalarga muvofiq faoliyati poselka, qishloq hududida amalga oshiriladigan jamoat birlashmalari - *poselka, qishloq jamoat birlashmalariga* kiradi.

Zarurat paydo bo`lgan hollarda *viloyatlararo* va *tumanlararo* jamoat tashkilotlari tuzilishi mumkin.

Jamoat birlashmalari ixtiyoriylik asosida jamoat birlashmalarining ittifoqlariga uyushishga haqlidirlar.

Jamoat birlashmasi kamida o`n nafar fuqaroning tashabbusi bilan tuziladi. Jamoat birlashmasini tuzish tashabbuskorlari ta'sis syezdini (konferensiyasini) yoki umumiy yig`ilishini chaqiradilar, unda ustav (nizom, o`zga asosiy hujjat) qabul qilinadi va rahbar idoralar tuziladi.

O`zbekiston Respublikasi fuqarolari jamoat birlashmasi a'zolari (qatnashchilari) bo`ladilar. Siyosiy partiyalardan tashqari jamoat birlashmalarining ustavida chet el fuqarolari va fuqaroligi bo`lmagan shaxslarning birlashmaga a'zo bo`lishlari ko`zda tutilishi mumkin.

Siyosiy partiyalar va kasaba uyushmalaridan tashqari jamoat birlashmalarining faoliyatida ularning ustavlarida ko`zda tutilgan hollarda jamoa a'zolari: korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning mehnat jamoalari, fuqarolarning birlashmalari ishtirok etishlari mumkin.

Jamoat birlashmasi faoliyatini tartibga soluvchi asosiy hujjatlardan biri – bu ularning Ustavidir.

Jamoat birlashmalari ramz sifatida o`z timsoliga, bayrog`iga va vimpeliga ega bo`lishi mumkin. Jamoat birlashmalarining timsollari ustavga muvofiq, ularning rahbar idoralari tomonidan tasdiqlanadi. Bayroqlar va vimpellar belgilangan tartibda davlat ro`yxatidan o`tkazilishi lozim.

Jamoat birlashmalarining faoliyati ularni qayta tashkil etish (qo`shilish, birlashish, ajralish) yoki tugatish yo`li bilan *to`xtatilishi mumkin*.

Jamoat birlashmalari ularning syezdlari (konferensiyalari) yoki umumiy yig`ilishlari qarori bilan qaytadan tashkil etiladi. Jamoat birlashmalarini qayta tashkil etgandan so`ng yangidan tuzilgan jamoat birlashmasining ustavi qonunda ko`zda tutilgan tartibda ro`yxatga olinadi.

Jamoat birlashmasi syezd (konferensiya) yoki umumiy yig`ilish qaroriga muvofiq, yoxud qonun hujjatlarida ko`zda tutilgan asoslarda va tartibda tugatiladi.

Syezd (konferensiya) yoki umumiy yig`ilish qaroriga muvofiq tugatilgan jamoat birlashmasining mol-mulki uning ustavida ko`zda tutilgan maksad yo`lida sarflanadi.

Jamoat birlashmalari qonun oldida tengdirlar.

Jamoat birlashmalarining huquqlari quyidagilardan iboratdir:

1) jamoat birlashmalari ustavlarda, dasturiy, boshqa hujjatlarda belgilangan maqsadlar va vazifalarni amalga oshirish uchun o`z maqsadlari va faoliyati to`g`risidagi axborotni erkin tarqatadi;

2) qonunda ko`zda tutilgan hollarda va tartibda esa:

- a) davlat hokimiyati va boshqaruv idoralarini tuzishda qatnashadi;
- b) davlat hokimiyati va boshqaruv idoralarining qarorlarini tayyorlashda ishtirok etadi;
- c) davlat va jamoat idoralarida o'z a'zolari (qatnashchilari) nomidan ish yuritadi va ularning qonuniy manfaatlarini himoya qiladi;
- d) O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida ko'zda tutilgan vakolatlarni amalga oshiradi.

Jamoat birlashmalari qonunlarda belgilab qo'yiladigan tartibda ishlab chiqarish va boshqa tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanadilar hamda faqat ustavdagi vazifalarni bajarish maqsadida yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan korxonalar va xo'jalik hisobidagi tashkilotlarni tashkil etadilar.

Jamoat birlashmalarining ishlab chiqarish va boshqa tadbirkorlik faoliyatidan olingan daromadlari ana shu birlashmalar a'zolari (qatnashchilari) o'rtasida qayta taqsimlanmaydi va undan faqat ustav vazifalarini bajarish uchun foydalaniladi; jamoat birlashmalari o'z mablag'laridan hatto o'z ustavida ko'rsatilmagan bo'lsa ham, xayriya maqsadlari yo'lida foydalanishlariga yo'l qo'yiladi.

Jamoat birlashmalari, ularning tashkilotlari binolar, inshootlar, uy-joy fondi, uskunalar, asboblari, madaniy-ma'rifiy va sog'lomlashtirish maqsadlari uchun mo'ljallangan mulklarga, pul mablag'iga, aksiyalarga, boshqa qimmatbaho qog'ozlarga hamda ularning ustavlarida ko'zda tutilgan faoliyatni moddiy ta'minlash uchun zarur bo'lgan o'zga mol-mulkka, shuningdek, intellektual mulk obyektlariga egalik qilishlari mumkin. Birlashmalarining ustavlarida ko'rsatilgan maqsadlarga muvofiq ularning mablag'i hisobidan barpo etilgan nashriyotlar, boshqa korxonalar, xayriya, muassasalari jamoat birlashmalarining mulki bo'lishi mumkin.

Jamoat birlashmalarining pul mablag'lari:

- agar ustavda ko'zda tutilgan bo'lsa, birlashmaga kirish va a'zolik badallarini to'lashdan;
- ixtiyoriy ravishda o'tkazilgan pul va xayriyalardan;
- ustavga muvofiq o'tkazilgan leksiyalar, ko'rgazmalar, sport tadbirlari hamda boshqa tadbirlar, lotereyalar tushumlaridan, ishlab chiqarish, xo'jalik va noshirlik faoliyatidan olinadigan daromatlardan;
- qonun bilan taqiqlanmagan boshqa tushumlardan tashkil topadi.

Jamoat birlashmalarining mulki qonun bilan muhofaza qilinadi.

Ittifoqlarning va ularga kiruvchi birlashmalarining ana shu ittifoq va unga qo'shilgan birlashmalarga qarashli mol-mulkka egalik qilish, undan foydalanish, tasarruf etishga doir vakolatlari jamoat birlashmalari ittifoqlarining ustavlarida belgilab qo'yiladi.

Jamoat birlashmalari ommaviy axborot vositalarini ta'xis etishga hamda amaldagi matbuot va boshqa ommaviy axborot vositalari to'g'risidagi qonunlarga muvofiq noshirlik faoliyati bilan shug'ullanishga xaklidir.

Amaldagi qonun hujjatlariga binoan *jamoat birlashmalarining faoliyati ustidan quyidagi davlat organlarining nazorati o'rnatildi:*

1) *soliq idoralari* - jamoat birlashmalarini mablag` bilan ta'minlash va ular daromadlarining manbalarini, ular olgan mablag` miqdorini va soliqlar to`g`risidagi qonunlarga muvofiq soliq to`lanishini nazorat qiladi;

2) *prokuratura idoralari* - jamoat birlashmalarining qonunlarni bajarishini nazorat qiladi;

3) *adliya organlari* - jamoat birlashmasi faoliyatining maqsadlariga taalluqli ustav qoidalariga rioya etilishini nazorat qiladi. Ro`yxatga oluvchi idora jamoat birlashmasining rahbar organidan qabul qilingan qarorlarni taqdim etishni talab qilishga, jamoat birlashmalari o`tkazadigan tadbirlarda qatnashish uchun o`z vakillarini yuborishga, jamoat birlashmasi ustaviga rioya qilish bilan bog`lik masalalar yuzasidan jamoat birlashmasi a'zolaridan va boshqa fuqarolardan tushuntirish olishga haqlidir.

Jamoat birlashmalari to`g`risidagi Qonunni buzish amaldagi qonunlarga muvofiq jinoiy, ma'muriy, moddiy yoki o`zga javobgarlikka sabab bo`ladi.

Jamoat birlashmalari to`g`risidagi Qonunni buzganlik uchun bu ishda aybdor bo`lgan davlat va jamoat idoralarining mansabdor shaxslari, shuningdek, fuqarolar javobgar bo`ladilar.

Jamoat birlashmasi, shu jumladan o`z ustavini ro`yxatdan o`tkazmagan jamoat birlashmasi jamoat birlashmalari to`g`risidagi qonunni buzgan taqdirda qonunga muvofiq javobgar bo`ladi.

Jamoat birlashmasi uning ustavida belgilab qo`yilgan maqsadlar va vazifalar doirasidan chetga chiqadigan yoki qonunni buzadigan xatti-harakatlari sodir etgan taqdirda ana shu jamoat birlashmasining rahbar idorasi jamoat birlashmasi ustavini ro`yxatga olgan idora yoki prokuror tomonidan yozma ravishda ogoxlantirilishi mumkin.

Jamoat birlashmalari O`zbekiston Respublikasi qonunlariga va o`z ustavlariga muvofiq xalqaro jamoat (nohukumat) birlashmalariga qo`shilishi, bevosita xalqaro aloqalar o`rnatishlari, tegishli bitimlar tuzishlari mumkin.

Agar O`zbekiston Respublikasida tuzilgan jamoat birlashmasining faoliyati ustavga muvofiq O`zbekiston Respublikasi hududida va bitta yoki undan ko`proq xorijiy davlat hududida amal qilsa, u xalqaro jamoat birlashmasi deb e'tirof etiladi.

Basharti, chet elda tuzilgan xalqaro jamoat birlashmasi tarkibiga respublika jamoat birlashmasi kollektiv a'zo sifatida kirsam, respublika jamoat birlashmasining ustavi ham qonunga muvofiq ro`yxatga olinishi kerak.

O`z faoliyatini xorijiy davlat hududida ham amalga oshiradigan jamoat birlashmasi zarur o`zgartishlar va qo`shimchalar qiritilgan ustavini qayta ro`yxatdan o`tkazish uchun O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirigiga taqdim etadi.

Tinchlikni mustahkamlashni, xalqaro hamkorlikni rivojlantirishni, insonparvarlik faoliyatining o`zga turlarini maqsad qilib ko`ygan jamoat birlashmalari qonunda belgilangan imtiyozlardan foydalanishlari mumkin.

6.3. Siyosiy partiyalar

Siyosiy partiya - O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining qarashlar, manfaatlar va maqsadlar mushtarakligi asosida tuzilgan, davlat hokimiyati organlarini shakllantirishda jamiyat muayyan qismining siyosiy irodasini ro'yobga chiqarishga intiluvchi hamda o'z vakillari orqali davlat va jamoat ishlarini idora etishda qatnashuvchi ko'ngilli birlashmasidir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 60-moddasiga binoan siyosiy partiyalar turli tabaqa va guruhlarining siyosiy irodasini ifodalaydilar va o'zlarining demokratik yo'l bilan saylab qo'yilgan vakillari orqali davlat hokimiyatini tuzishda ishtirok etadilar. Siyosiy partiyalar o'z faoliyatlarini moliyaviy ta'minlanish manbalari haqida Oliy Majlisga yoki u vakil qilgan organga belgilangan tartibda oshkora hisobotlar berib turadilar.

Siyosiy partiyalar o'z faoliyatlarini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, O'zbekiston Respublikasining 1996 yil 26 dekabrda qabul qilingan "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi qonun¹iga, O'zbekiston Respublikasining 2004 yil 30 aprelda qabul qilingan "Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to'g'risida"gi qonun²ga va boshqa qonun hujjatlariga muvofiq, shuningdek, o'z ustavlari asosida amalga oshiradilar.

Siyosiy partiyalar quyidagi prinsiplar asosida tuziladi va faoliyat ko'rsatadi:

- 1) fuqarolarning huquq va erkinliklarini amalga oshirish maqsadida, xohish-irodani erkin bildirish;
- 2) partiyaga ixtiyoriy ravishda kirish va undan chiqish;
- 3) a'zolarining teng huquqliligi;
- 4) o'zini o'zi boshqarish;
- 5) qonuniylik;
- 6) oshkoralik.

Quyidagi siyosiy partiyalarni tuzish va ularning faoliyat ko'rsatishi taqiqlanadi:

- 1) konstitutsiyaviy tuzumni zo'rlik bilan o'zgartirishni maqsad qilib qo'yuvchi;
- 2) O'zbekiston Respublikasi suvereniteti, yaxlitligi va xavfsizligiga, fuqarolarining konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga qarshi chiquvchi;
- 3) urushni, ijtimoiy, milliy, irqiy va diniy adovatni targ'ib qiluvchi;
- 4) xalqning sog'lig'i va ma'naviyatiga tajovuz qiluvchi; milliy va diniy ruhdagi partiyalar.

O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bir paytning o'zida faqat bitta siyosiy partiyaga a'zo bo'lishi mumkin.

Partiyaga mansubligiga ko'ra fuqaroning huquqlarini har qanday cheklash, xuddi shuningdek, unga imtiyozlar yoki ustunliklar berish taqiqlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti - respublika barcha fuqarolarining huquq va erkinliklariga rioya qilinishing kafili sifatida prezidentlik vakolatlarini

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997. №2, 36-m.

² O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2004 №5, 86-m.

bajarish muddati davomida siyosiy partiyaga a'zolikni yoki unda ishtirok etishni to'xtatib turishi yoxud butunlay to'xtatishi shart.

Quyidagilar siyosiy partiyalarga a'zo bo'la olmaydilar:

- a) sudyalari;
- b) prokurorlar va prokuratura tergovchilari;
- c) ichki ishlar organlari, milliy xavfsizlik xizmati xodimlari;
- d) harbiy xizmatchilar;
- e) xorijiy davlatlarning fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar.

Davlat siyosiy partiyalar huquqlari va qonuniy manfaatlari muhofaza etilishini kafolatlaydi, ustavda belgilangan o'z maqsadlari va vazifalarini bajarishlari uchun ularga teng huquqiy imkoniyatlar yaratib beradi.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi "Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir" ma'ruzasida siyosiy partiyalar va fuqarolik institutlarining davlat ahamiyatiga molik eng muhim qarorlarni qabul qilishdagi roli va ta'sirini tubdan kuchaytirish ko'rsatib o'tildi.

Shu munosabat bilan partiyalar aholi o'rtasida obro'-e'tibor qozonish maqsadida izchil ish olib borishi, siyosiy tajriba orttirishi, siyosiy yetuklikka intilishi va eng muhimi, moliyaviy mustaqillikka erishish, jamiyatda o'z o'rnini topish va o'zining doimiy saylovchilariga tayanish uchun faol harakat qilishi kerak. Dasturi va yo'nalishidan qat'i nazar, shak-shubhasiz, barcha partiyalarimiz mana shunday yo'lni bosib o'tishi muhim ahamiyatga ega.

Odamlar ongida demokratik qadriyatlarni mustahkamlashda, ularning siyosiy va fuqarolik faolligini oshirishda, mamlakatda ro'y berayotgan demokratik o'zgarishlarning ko'lamini kengaytirish va chuqurlashtirishda bu tashkilotlarning o'rnini va ahamiyati beqiyosdir.¹

Amaldagi qonun hujjatlariga binoan, davlat hokimiyati va boshqaruv organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning va ular mansabdor shaxslarining siyosiy partiyalar ichki ishlariga aralashishlari yoxud, agar faoliyat qonunga hamda o'z ustavlariga muvofiq amalga oshirilayotgan bo'lsa, ular faoliyatiga u yoki bu tarzda to'sqinlik qilishlari man etiladi.

Siyosiy partiyalarning davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga aralashuviga yo'l qo'yilmaydi.

Siyosiy partiyalar tashkilotlarining tadbirlari asosan, ularning a'zolarini ishdan tashqari vaqtida va ana shu partiyalar mablag'i hisobidan amalga oshiriladi. Xususiyl ish beruvchilarning o'z xodimlaridan ular mehnat vazifalarini bajarayotgan paytda partiya nomidan siyosiy faoliyat bilan shug'ullanishni talab qilishi man etiladi.

Siyosiy partiyalar apparati xodimlariga nisbatan mehnat to'g'risidagi, ijtimoiyl ta'minot va ijtimoiyl sug'urta haqidagi qonun hujjatlari tatbiq etiladi.

---

¹ Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. T.: O'zbekiston, 2005.

Siyosiy partiyani tuzish uchun kamida sakkizta hududiy subyektda (viloyatda), shu jumladan, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Toshkent shahrida yashayotgan hamda partiyaga birlashish istagida bo'lgan kamida yigirma ming fuqaroning imzosi bo'lishi talab etiladi.

Siyosiy partiya tuzish tashabbuskorlari kamida ellik kishidan iborat bo'lishi, ular partiya ta'sis hujjatlarini tayyorlash, a'zolar tarkibini shakllantirish hamda ta'sis syezdi yoki konferensiyasini chaqirish bo'yicha tashkiliy qo'mitani tuzishlari lozim.

Tashkiliy qo'mita o'zi tuzilgan kundan boshlab yetti kunlik muddatdan kechiktirmay O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligiga o'z tashabbusi, qo'mitaning tarkibi, rahbari (yetakchisi), joylashgan manzili hamda ta'sis syezdi yoki konferensiyasi chaqiriladigan sanani yozma ravishda xabar qilishi lozim.

Tashkiliy qo'mita tuzilgan kundan boshlab uzog'i bilan uch oy faoliyat ko'rsatish huquqiga egadir.

Siyosiy partiya ta'sis syezdidagi yoki konferensiyasida tuziladi.

Ta'sis syezdi yoki konferensiyasi partiya ustavi va dasturini qabul qiladi, uning saylab qo'yiladigan organlarini tuzadi.

Siyosiy partiyalar O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan ro'yxatga olinadi.

Siyosiy partiya ro'yxatdan o'tgan kundan e'tiboran yuridik shaxs maqomini oladi va u o'z faoliyatini amalga oshirishi mumkin.

Siyosiy partiya ro'yxatga olinganligi to'g'risidagi xabar ommaviy axborot vositalarida e'lon qilinadi.

Agar siyosiy partiyaning ustavi, maqsadlari, vazifalari va faoliyat uslubi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, qonun hujjatlariga zid bo'lsa yoki oldinroq xuddi shunday nomdagi siyosiy partiya yoki jamoatchilik harakati ro'yxatga olingan bo'lsa, bu partiya ro'yxatga olinmaydi.

Siyosiy partiyaning faoliyati:

partiyaning o'z ustaviga muvofiq tarqalib ketishi orqali, bu haqda partiya oliy organi uch kunlik muddat ichida O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligiga xabar qiladi;

partiyaning qonun hujjatlarida nazarda tutilgan xatti-harakatlarni sodir etgan hollarda yoki o'z faoliyati to'xtatib qo'yilganidan so'ng bir yil muddat ichida o'sha xatti-harakatlarni takror sodir etgan hollarda O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining yoki O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining taqdimnomasiga binoan O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining qarori bilan tugatiladi.

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining siyosiy partiya faoliyati tugatilganligi to'g'risidagi rasmiy xabari ommaviy axborot vositalarida e'lon qilingan kundan boshlab siyosiy partiyaning faoliyati tugaydi.

Siyosiy partiyalar quyidagi huquqlarga ega:

- 1) o'z faoliyati to'g'risidagi axborotni erkin tarqatish, o'z g'oyalari, maqsadlari va qarorlarini targ'ib qilish;
- 2) saylab qo'yiladigan davlat organlaridagi o'z vakillari orqali tegishli qarorlarni tayyorlashda ishtirok etish;

- 3) qonunda belgilab qo'yilgan tartibda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, davlat hokimiyati organlari saylovlarida ishtirok etish;
- 4) partiya faoliyati bilan bog'liq yig'ilishlar, konferensiyalar va boshqa tadbirlarni o'tkazish;
- 5) qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda ommaviy axborot vositalarini ta'xis etish va boshqa ommaviy axborot vositalaridan foydalanish;
- 6) O'zbekiston Respublikasining siyosiy partiyalari bilan ittifoq (blok) tuzish, ular va boshqa jamoat birlashmalari bilan shartnoma munosabatlarini o'rnatish.

Siyosiy partiyalarning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisidagi fraksiyalari - siyosiy partiyalar tomonidan ko'rsatilgan deputatlarning ta'xis yig'ilishlarida o'z partiyalarining siyosatini uyushqoqlik bilan o'tkazish uchun tuziladi. Fraksiyalar fraksiyaning rahbari bergan tegishli ariza va ta'xis hujjatlariga asosan Oliy Majlis tomonidan ro'yxatga olinadi.

Siyosiy partiya fraksiyasining rahbari Oliy Majlis Kengashi tarkibiga kiradi.

Fraksiyalarning faoliyatiga tashkiliy, texnikaviy va boshqa xizmatlar ko'rsatish O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Kotibiyati tomonidan ta'minlanadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi hamda mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlaridagi partiya guruhlar siyosiy partiyalar tomonidan ko'rsatilgan deputatlar ta'xis yig'ilishlarida o'z partiyalarining siyosatini uyushqoqlik bilan o'tkazish uchun tuziladi. Partiya guruhlar partiya guruhining rahbari bergan ariza yoki ta'xis hujjatlariga asosan tegishli ravishda Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi hamda mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan ro'yxatga olinadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi va mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlaridagi partiya guruhlarining faoliyatiga tashkiliy, texnikaviy va boshqa xizmatlar ko'rsatish shu organning tegishli tarmoq bo'linmalari tomonidan ta'minlanadi.

Siyosiy partiyalar mulkida - bino, inshoot, uskunalar, nashriyot, transport vositalari, shuningdek, ustavda belgilangan vazifalarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan boshqa mol-mulk bo'lishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining "Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to'g'risida"gi qonun¹iga binoan *siyosiy partiyalarni moliyalashtirish manbalari quyidagilardan iborat*:

- kirish va a'zolik badallari, agar siyosiy partiyaning ustavida bunday badallar to'lash nazarda tutilgan bo'lsa;
- qonun hujjatlariga muvofiq tadbirkorlik faoliyatidan olingan daromadlar;
- O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetidan qonun hujjatlariga muvofiq ajratiladigan mablag'lar;
- O'zbekiston Respublikasi yuridik shaxslari va fuqarolari tomonidan qonun hujjatlariga muvofiq beriladigan xayriya yordami.

Qonuniylik, oshkoralik va siyosiy partiyalarning teng huquqliligi – *siyosiy partiyalarni moliyalashtirishning asosiy prinsiplaridir*.

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2004 №5, 86-m.

Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to'g'risidagi ma'lumotlarning mazkur partiyalar a'zolari va jamoatchilik uchun ochiqligi siyosiy partiyalarning o'zi tomonidan ta'minlanadi.

Siyosiy partiyalar o'z faoliyatining moliyalashtirilishi hajmi va manbalari haqida axborot e'lon qilib turishi kerak.

Siyosiy partiyalar moliyaviy va boshqa mablag'lardan qonunda hamda ustavlarida nazarda tutilgan maqsadlarda foydalanadi. Bu mablag'lardan boshqa maqsadlarda foydalanish taqiqlanadi.

Siyosiy partiyalarning mol-mulki va pul mablag'lari siyosiy partiya a'zolari o'rtasida taqsimlanishi mumkin emas.

Siyosiy partiyalarga, ularning muassasalari va tashkilotlariga bank muassasalarida bittadan ortiq hisob-kitob varag'iga, shuningdek, chet el banklarida hisobvaraqlarga ega bo'lish taqiqlanadi.

Siyosiy partiya, agar u O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga saylov yakunlari bo'yicha «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy qonuniga muvofiq Qonunchilik palatasida siyosiy partiya fraksiyasini tuzish uchun zarur miqdorda deputatlik o'rinlarini olgan bo'lsa, o'zining ustavda nazarda tutilgan faoliyatini moliyalashtirish uchun davlat mablag'larini olish huquqiga ega bo'ladi.

Siyosiy partiyalarning ustavda nazarda tutilgan faoliyatini moliyalashtirish uchun ajratiladigan davlat mablag'larining yillik hajmi shu mablag'larni ajratish mo'ljallanayotgan yildan oldingi yilning 1 yanvaridagi holatga ko'ra belgilangan eng kam ish haqining ikki foizini Qonunchilik palatasiga o'tkazilgan oxirgi saylovda saylovchilar ro'yxatiga kiritilgan fuqarolar soniga ko'paytmasi miqdorida shakllantiriladi.

Siyosiy partiyalarning Qonunchilik palatasiga va davlat hokimiyatining boshqa vakillik organlariga saylovda ishtirok etishini moliyalashtirish belgilangan tartibda faqat ana shu maqsadlar uchun ajratiladigan davlat mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi. Siyosiy partiyalarni saylovda boshqa mablag'lar hisobidan moliyalashtirish va moddiy jihatdan o'zgacha tarzda qo'llab-quvvatlash taqiqlanadi.

Siyosiy partiyalarning Qonunchilik palatasiga saylovda ishtirok etishini moliyalashtirish uchun ajratiladigan davlat mablag'larining bir deputatlikka nomzod hisobiga to'g'ri keladigan miqdori O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi tomonidan belgilanadi.

Siyosiy partiyaning Qonunchilik palatasiga saylovda ishtirok etishini moliyalashtirish uchun ajratiladigan davlat mablag'lari shu partiyadan Qonunchilik palatasi deputatligiga ko'rsatilgan nomzodlar ro'yxatga olingandan keyin ro'yxatga olingan nomzodlar soniga muvofiq hajmda siyosiy partiyaning hisob-kitob varag'iga belgilangan tartibda o'tkaziladi.

“Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to'g'risida”gi qonunga binoan *Qonunchilik palatasiga saylovda siyosiy partiyalarning ishtirok etishini moliyalashtirish uchun ajratilgan davlat mablag'lari siyosiy partiya tomonidan:*

- saylovoldi ko'rgazmali tashviqot vositalarini nashr qilishga;

- Qonunchilik palatasi deputatligiga nomzodlarning televideniye, radio orqali va boshqa ommaviy axborot vositalarida chiqishlarini tashkil etishga;
- Qonunchilik palatasi deputatligiga nomzodlarning saylovchilar bilan uchrashuvlarini tashkil etishga;
- Qonunchilik palatasi deputatligiga nomzodlarning ishonchli vakillari va bevosita saylov okrugida saylovoldi tashviqotini o`tkazish uchun jalb qilinadigan boshqa faollar ishini tashkil etishga;
- saylov kompaniyasini o`tkazishga doir umumpartiyaviy tadbirlarga sarflanishi kerak.

Agar Qonunchilik palatasiga saylov yakunlari bo`yicha siyosiy partiya fraksiya tuzish uchun zarur miqdorda deputatlik o`rinlarini ololmagan bo`lsa, siyosiy partiyaning Qonunchilik palatasiga saylovda ishtirok etishini moliyalashtirish uchun ajratilgan davlat mablag`lari mazkur partiyaning boshqa manbalardan olgan mablag`lari hisobidan O`zbekiston Respublikasi Davlat budjetiga qaytarilishi kerak.

Qonunchilik palatasidagi siyosiy partiya fraksiyalarining faoliyatini tashkiliy, texnikaviy jihatdan va boshqa tarzda ta'minlash uchun ajratiladigan davlat mablag`lari Qonunchilik palatasining xarajatlar smetasida nazarda tutiladi.

Siyosiy partiyalarni davlat tomonidan moliyalashtirish manbai O`zbekiston Respublikasi Davlat budjetining mablag`laridir.

Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish uchun ajratiladigan davlat mablag`lari siyosiy partiyalarning hisob-kitob varaqlariga belgilangan tartibda o`tkaziladi.

Moliya yili uchun ajratilgan, lekin shu yil mobaynida siyosiy partiya tomonidan foydalanilmagan davlat mablag`lari moliya yili tugaganidan keyin bir oy ichida O`zbekiston Respublikasi Davlat budjetiga qaytarilishi kerak.

Siyosiy partiya davlat mablag`larini olishdan voz kechishga haqli.

Siyosiy partiyaning davlat tomonidan moliyalashtirish partiya faoliyati to`xtatib turilgan yoki tugatilgan taqdirda, to`xtatib turiladi yoxud tugatiladi.

Siyosiy partiya ustav faoliyatini davlat tomonidan moliyalashtirishni to`xtatib turish yoki tugatish uchun quyidagilar ham asos bo`lishi mumkin:

- qonun hujjatlarida belgilangan tartibda siyosiy partiyaning qayta tashkil etilganligi (boshqa siyosiy partiyalarga qo`shib yuborish va qo`shib olish bundan mustasno);
- qonun talablarining siyosiy partiya tomonidan bajarilmaganligi;
- siyosiy partiya davlat mablag`laridan belgilanmagan maqsadda foydalanganligi, shu jumladan, ustavda nazarda tutilgan faoliyati uchun ajratilgan mablag`lardan saylovda ishtirok etishni moliyalashtirish uchun foydalanganligi.

Siyosiy partiya ustav faoliyatini davlat tomonidan moliyalashtirishni to`xtatib turish yoki tugatish to`g`risidagi qaror O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan qabul qilinadi. Davlat tomonidan moliyalashtirishni to`xtatib turish yoki tugatish to`g`risidagi qaror ustidan siyosiy partiya O`zbekiston Respublikasi Oliy sudiga shikoyat qilishi mumkin.

Siyosiy partiya qo`shib yuborish yoki qo`shib olish shaklida qayta tashkil etilganda siyosiy partiyaning huquqiy vorisi davlat tomonidan moliyalashtirilish huquqiga ega bo`ladi.

Siyosiy partiya xayriya yordamini faqat O`zbekiston Respublikasi yuridik shaxslari (chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalar bundan mustasno) va fuqarolaridan pul shaklida hamda mol-mulk berish, xizmatlar ko`rsatish, ishlar bajarish tarzida va faqat ustavda nazarda tutilgan faoliyatni amalga oshirish uchun olish huquqiga ega.

Siyosiy partiya O`zbekiston Respublikasining bir yuridik shaxsidan bir yil mobaynida olgan xayriya yordami summasi xayriya yordami berilgan yilning 1 yanvaridagi holatiga ko`ra belgilangan eng kam ish haqining besh ming baravaridan oshmasligi lozim.

Siyosiy partiya O`zbekiston Respublikasining bir fuqarosidan bir yil mobaynida olgan xayriya yordami summasi xayriya yordami berilgan yilning 1 yanvaridagi holatga ko`ra belgilangan eng kam ish haqining besh yuz baravaridan oshmasligi lozim. Ushbu cheklash siyosiy partiya a'zolari partiya ustaviga asosan to`laydigan a'zolik badallariga tatbiq etilmaydi.

Siyosiy partiyalarga pul mablag`lari shaklidagi, mol-mulk berish, xizmatlar ko`rsatish, ishlar bajarish tariqasidagi (shu jumladan grantlar ajratish, texnik yordam ko`rsatish, safarlar bilan, shuningdek, O`zbekiston Respublikasi hududida va undan tashqarida o`tkaziladigan treninglar, seminarlar, konferensiyalar bilan bog`liq xarajatlarga haq to`lash orqali) xayriya yordami quyidagilar tomonidan berilishiga yo`l qo`yilmaydi:

- chet davlatlar;
- chet davlatlarning yuridik shaxslari, ularning vakolatxonalari va filiallari;
- xalqaro tashkilotlar, ularning vakolatxonalari va filiallari;
- chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalar;
- chet el fuqarolari;
- fuqaroligi bo`lmagan shaxslar.

Fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organlari, diniy tashkilotlar va nomi yashirilgan yoki faqat taxallusi ko`rsatilgan shaxslar tomonidan siyosiy partiyalarga pul mablag`lari shaklida, mol-mulk berish, xizmatlar ko`rsatish, ishlar bajarish tarzida xayriya yordami berilishiga ham yo`l qo`yilmaydi.

Siyosiy partiyalar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda va muddatlarda moliyaviy hamda buxgalteriya hisobdorligini amalga oshiradi.

Siyosiy partiya har yili qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda hamda tartibda moliya organlariga, davlat soliq xizmati organlariga, O`zbekiston Respublikasi Hisob palatasi va Adliya vazirligiga hisobot davrida olingan hamda sarflangan moliyaviy va boshqa mablag`lar to`g`risida moliyaviy hisobot taqdim etishi shart.

Siyosiy partiyaning moliyaviy hisobotida siyosiy partiyaning hisob-kitob varag`iga hisobot davrida kelib tushgan mablag`larning manbalari va miqdorlari to`g`risidagi, shu mablag`larning sarflanishi haqidagi, siyosiy partiyaning qiymati ham ko`rsatilgan mol-mulki to`g`risidagi, shuningdek, mazkur partiyaning davlat ro`yxatidan o`tganligi haqidagi ma'lumotlar ko`rsatilishi lozim.

O'zbekiston Respublikasining yuridik shaxslari va fuqarolaridan xayriya yordami pul mablag'laridan boshqa shaklda olingan taqdirda, siyosiy partiya uni O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga muvofiq pul ifodasida baholaydi va tegishli ma'lumotlarni, shu jumladan xayriya yordami beruvchi haqidagi ma'lumotlarni siyosiy partiyaning moliyaviy hisobotiga kiritadi.

Siyosiy partiyaning moliyaviy hisobotida davlat mablag'larining kelib tushishi va sarflanishi alohida qismda nazarda tutiladi. Bunda siyosiy partiya tomonidan Qonunchilik palatasiga saylovda ishtirok etish uchun sarflangan mablag'lar alohida hisobga olinadi.

Siyosiy partiyalar har yili barchaning e'tibori uchun o'z budjetlarini e'lon qiladi va o'z faoliyatini moliyalashtirish manbalari to'g'risida Qonunchilik palatasiga yoki u vakolat bergan organga belgilangan tartibda hisobot taqdim etadi.

Siyosiy partiyaning hisobotiga uning Qonunchilik palatasiga saylovda ishtirok etishini va ustavda nazarda tutilgan faoliyatini moliyalashtirish uchun hisobot yilida partiyaning hisob-kitob varag'iga kelib tushgan hamda sarflangan davlat mablag'lari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi, Hisob palatasi va Adliya vazirligining xulosasi ilova qilinadi.

Moliyaviy va boshqa mablag'larning kelib tushishi hamda siyosiy partiyalarning ulardan belgilangan maqsadda foydalanishi ustidan nazoratni O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi amalga oshiradi.

Moliyaviy va boshqa mablag'larning kelib tushishini hamda siyosiy partiyalarning ulardan belgilangan maqsadda foydalanishini tekshirish Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining kamida o'ndan bir qismidan iborat deputatlar guruhining murojaatiga binoan Qonunchilik palatasi tomonidan ham amalga oshirilishi mumkin.

6.4. Kasaba uyushmalari

Kasaba uyushmalari - ko'ngilli jamoat tashkiloti bo'lib, ham ishlab chiqarish, ham noishlab chiqarish sohalaridagi faoliyat turiga qarab, o'z a'zolarining mehnat va ijtimoiy-iqtisodiy huquqlarini hamda manfaatlarini himoya qilish uchun mushtarak manfaatlar bilan bog'langan mehnatkashlarni birlashtiradi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 59-moddasiga binoan, kasaba uyushmalari xodimlarning ijtimoiy-iqtisodiy huquqlarini va manfaatlarini ifoda etadilar va himoya qiladilar. Kasaba tashkilotlariga a'zo bo'lish ixtiyoriydir.

Kasaba uyushmalarining huquqiy maqomi O'zbekiston Respublikasining 1992 yil 2 iyulda qabul qilingan "Kasaba uyushmalari, ularning huquqlari va faoliyatining kafolatlari to'g'risida"gi qonun¹i bilan tartibga solinadi. Mazkur qonunga binoan, mehnatkashlar, shuningdek, oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida ta'lim olayotgan shaxslar hech qanday tafovutsiz o'z xohishlariga ko'ra va oldindan ijozat olmay turib, ixtiyoriy ravishda kasaba uyushmalari tuzish

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1992, №9, 344-m.

huquqiga, shuningdek, ustavlarga rioya etish sharti bilan kasaba uyushmalariga kirish huquqiga egadirlar.

Mehnatkashlar korxonalarida, muassasalarda, tashkilotlarda va boshqa ish joylarida kasaba uyushmalari tuzishga haqlidirlar.

Ishlamaydigan pensionerlarning kasaba uyushmasi a'zoliciga kirish yoki undan chiqish tartibi kasaba uyushmalarining ustavlari bilan yo`lga solib boriladi.

Kasaba uyushmalari ixtiyoriylik asosida respublika va boshqa hududiy hamda tarmoq birlashmalari tuzishlari, shuningdek, ularga kirishlari mumkin.

Kasaba uyushmalarining ustavlari «O`zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to`g`risida»gi O`zbekiston Respublikasi Qonunida belgilangan tartibda ro`yxatga olinadi.

Barcha kasaba uyushmalari teng huquqlardan foydalanadilar.

Kasaba uyushmalari o`z faoliyatida davlat boshqaruv idoralaridan, xo`jalik idoralaridan, siyosiy va boshqa jamoat tashkilotlaridan mustaqildirlar, ular oldida hisobdor emaslar va ular tomonidan nazorat qilinmaydilar, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno. Kasaba uyushmalarining huquqlarini cheklaydigan yoki shu huquqlarning amalga oshirilishiga to`sqinlik qiladigan tarzdagi har qanday aralashuv man etiladi.

Kasaba uyushmalari o`z ustavlarida belgilangan maqsadlarga va vazifalarga muvofiq ravishda boshqa mamlakatlarning kasaba uyushmalari bilan hamkorlik qilish, o`z xohishiga ko`ra xalqaro va boshqa kasaba uyushmalari birlashmalariga va tashkilotlariga kirish huquqiga egadirlar.

Fuqarolarning kasaba uyushmalariga mansubligi yoki mansub emasligi ularning qonunlarda kafolat berilgan mehnat, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, shaxsiy huquqlari va erkinliklari biron bir tarzda kamsitilishiga sabab bo`lmaydi. Mehnatkashlarni ishga qabul qilish, xizmat pog`onalariga ko`tarish, shuningdek, ishdan bo`shatish uchun muayyan kasaba uyushmasiga mansublikni, unga kirish yoki undan chiqishni shart qilib qo`yish taqiqlanadi.

“Kasaba uyushmalari, ularning huquqlari va faoliyatining kafolatlari to`g`risida”gi qonunga binoan ***kasaba uyushmalari faoliyatini to`xtatish:***

- 1) uning a'zolari qarori asosida ustavda belgilangan tartibda amalga oshiriladi;
- 2) ularning faoliyati O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga zid bo`lgan hollarda, bu faoliyat O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining, taqdimiga binoan O`zbekiston Respublikasi Oliy sudining qarori bilan taqiqlanishi mumkin.

Kasaba uyushmalari faoliyatini boshqa biron bir idoraning qarori bilan taqiqlashga yo`l qo`yilmaydi.

O`zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasi Kengashi mehnatga va ijtimoiy-iqtisodiy masalalarga oid qonun hujjatlari ishlab chiqishda qatnashish huquqiga egadir.

O`zbekiston Kasaba uyushmalari Federatsiyasi Kengashi mehnatga va ijtimoiy-iqtisodiy masalalarga oid normativ hujjatlar qabul qilish to`g`risidagi takliflarni tegishli davlat boshqaruvi, xo`jalik va kooperativ idoralariga taqdim etishga haqlidir.

Davlat boshqaruvi va xo`jalik idoralari mehnatkashlarning mehnat va ijtimoiy-iqtisodiy huquqlari hamda manfaatlariga daxldor normativ hujjatlarni O`zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasi Kengashini kamida bir hafta oldin xabardor etgan holda qabul qiladilar.

“Kasaba uyushmalari, ularning huquqlari va faoliyatining kafolatlari to`g`risida”gi qonunga binoan ***kasaba uyushmalari:***

- 1) o`z a'zolarining mehnat qilish huquqini himoya etadilar;
- 2) aholini ish bilan ta'minlash davlat siyosati ishlab chiqilishida qatnashadilar;
- 3) korxonalarda ishdan holi etib olinadigan shaxslarni ijtimoiy jihatdan himoya qilishning qonunlar asosida jamoa shartnomasida belgilab qo`yiladigan choralarini taklif etadilar.
- 4) aholini ish bilan ta'minlashning ahvolini va bu sohadagi qonunlarga rioya etilishini nazorat qilib boradilar;
- 5) ma'muriyat, mulkdor yoki ular vakil qilgan boshqaruv idorasi bilan jamoa muzokaralari olib borishda va jamoa shartnomalari, bitimlari tuzishda ustivor huquqqa egadirlar, ularning bajarilishini nazorat qiladilar;
- 6) mehnat sharoiti va mehnatga haq to`lash, mehnatni muhofaza qilish va ishlab chiqarish xavfsizligini ta'minlashga, mehnatkashlarning uy-joy sharoitiga, ularni ijtimoiy sug`urtaga, ularni sog`liqni saqlash va madaniyatga taalluqli manfaatlarini, pensiya ta'minoti sohasidagi huquqlarini himoya qiladilar;
- 7) o`z vakolatlari doirasida mehnatkashlarni ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan himoya qilish tadbirlarini ishlab chiqishda, turmush darajasining asosiy mezonlarini, narx-navo indeksi o`zgarishiga qarab tovon to`lash miqdorini aniqlashda qatnashadilar, qonunda belgilab qo`yilgan kun kechirishning eng past darajasiga hamda pensiyalar, stipendiyalar va nafaqalar miqdoriga rioya etilishini nazorat qiladilar;
- 8) ma'muriyat, mulkdor yoki ular vakil qilgan boshqaruv idorasi mehnat va kasaba uyushmalari to`g`risidagi qonunlarga rioya etishlarini nazorat qilib boradilar, aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etishni talab qilishga haqlidirlar;
- 9) mehnatkashlarning mehnat huquqlarini himoya qilib, da'vo ariza bilan sudga murojaat qilishga haqlidirlar;
- 10) kasaba uyushmasi a'zosi bilan ma'muriyat o`rtasida paydo bo`lgan yakka tartibdagi mehnat nizolarini ko`rib chiqadi va ular yuzasidan qonunlarga muvofiq tegishli qarorlar qabul qiladilar;
- 11) mehnatga doir amaldagi qonunlarning jamoa shartnomasi, bitimi shartlarining buzilishi, mehnat va turmushning yangi ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarini belgilash yoki mavjud shart-sharoitlarini o`zgartirish bilan bog`liq masalalarga doir jamoa mehnat nizolarini ko`rib chiqishda qatnashadilar;
- 12) ma'muriyatdan, shuningdek, davlat va xo`jalik boshqaruvi idoralaridan mehnat hamda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bilan bog`liq masalalar yuzasidan belgilab qo`yilgan statistika hisoboti doirasida bepul ma'lumotlar olishga haqlidirlar;
- 13) ma'muriyat jamoa shartnomasi shartlarini buzuvchi qaror qabul qilgan taqdirda, kasaba uyushmalari ana shu qoidabuzarlikni bartaraf etish to`g`risida ma'muriyatga taqdimnoma kiritishga haqlidir;

14) O`zbekiston Respublikasi qonunlarida belgilangan tartibda aholining ko`chib yurishi, ish bilan ta'minlanishi, mehnat, narx-navo belgilash va ijtimoiy ta'minot masalalariga doir davlatlararo bitimlar tuzilishida, xalq deputatligiga nomzodlar ko`rsatilishda, saylov mavsumida ularni qo`llab-quvvatlashda ishtirok etishlari mumkin.

Davlat va xo`jalik idoralarining ma'muriyati, jamoat tashkilotlari, mansabdor shaxslar kasaba uyushmalarining huquqlariga rioya etishlari, ularning faoliyat ko`rsatishlariga ko`maklashishlari shart. Bu idoralar va shaxslar, kasaba uyushmalari huquqlarini buzganliklari yoki ularning qonuniy faoliyatiga to`sqinlik qilganliklari uchun qonunlarda belgilangan tartibda javobgar bo`ladilar. Davlat va xo`jalik idoralarining ma'muriyati jamoat tashkilotlari, mansabdor shaxslar kasaba uyushmalarining vakillari shu kasaba uyushmasi a'zolari ishlayotgan korxonalar ustavda belgilangan vazifalarni va qonunlarda belgilab qo`yilgan huquqlarni amalga oshirish uchun kirishlariga to`sqinlik qilishga haqli emas.

Kasaba uyushmalari va ularning idoralari qonunlarga muvofiq yuridik shaxs hisoblanadilar.

Kasaba uyushmalari mulkka egalik huquqi asosida o`zlariga qarashli bo`lgan mol-mulk va pullarga egalik qiladilar, ulardan foydalanadilar va ularni tasarruf etadilar. Kasaba uyushmalari davlat, xo`jalik, kooperativ va boshqa jamoat tashkilotlarining majburiyatlari uchun javob bermaydilar, o`z navbatida ular ham kasaba uyushmalarining majburiyatlari uchun javob bermaydilar.

Kasaba uyushmasi budjeti mablag`ining manbalari, mablag`ni shakllantirish va undan foydalanish tartibi kasaba uyushmalari ustavida belgilab beriladi.

Kasaba uyushmalarining moliyaviy faoliyati ularning o`z ustavlariga muvofiq amalga oshiriladi.

Kasaba uyushmalariga qarashli korxonalar va tashkilotlar daromadlarining manbalari, ular olgan mablag` miqdori va to`lagan soliq miqdori davlat moliya idoralari va soliq inspeksiyalari tomonidan qonunlarga muvofiq ravishda nazorat qilinadi.

Kasaba uyushmalari o`z ustavlarida qayd etilgan maqsad va vazifalarga muvofiq ravishda belgilab qo`yilgan tartibda tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish, kasaba uyushmalarining banklarini, sug`urta va aksionerlik jamiyatlarini, qo`shma tijorat korxonalarini barpo etish, noshirlik faoliyati bilan shug`ullanish, turli fondlar tuzish huquqiga egadirlar.

Jamoa shartnomasi tuzish chog`ida qabul qilingan qarorga muvofiq korxonalar kasaba uyushmalariga o`z balansida turgan yoki o`zi ijaraga olgan binolar, xonalar, inshootlar va boshqa obyektlarni, shuningdek, dam olishni tashkil etish, mehnatkashlar va ularning oila a'zolari bilan madaniy-ma'rifiy, jismoniy tarbiya-sog`lomlashtirish ishlarini olib borish uchun zarur bo`lgan dam olish maskanlarini, bolalar-o`smirlar lagerlari va boshqa sog`lomlashtirish lagerlarini bepul foydalanish uchun beradi.

Korxonalar kasaba uyushmalariga jamoa shartnomasida belgilangan maqsadlar uchun qonunlarda belgilab qo`yilgan miqdorda mablag` o`tkazadi.

Korxonada ish olib boradigan kasaba uyushmalarining faoliyati uchun boshqa moddiy sharoitlarni yaratish jamoa shartnomasi (bitimi) bilan tartibga solinadi.

Nazorat uchun savollar

1. Nodavlat notijorat tashkilotlar tushunchasi.
2. Nodavlat notijorat tashkilotlarni tashkil etish tartibi.
3. Nodavlat notijorat tashkilotlarning shakllari.
4. Nodavlat notijorat tashkilotlarni moliyalashtirish.
5. Jamoat birlashmalari tushunchasi.
6. Jamoat birlashmalarining davlat boshqaruvida ishtiroki.
7. Siyosiy partiyalarni tashkil etish tartibi.
8. Siyosiy partiyalarning faoliyatini tartibga solish.
9. Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish.
10. Kasaba uyushmalarining faoliyati va unga a'zolik.
11. Mehnatga oid nizolarni ko`rib chiqishda kasaba uyushmalarining tutgan o`rni.

5-BOB. DAVLAT BOSHQARUVI SHAKLLARI VA USLUBLARI

1§. Davlat boshqaruvi shakllari tushunchasi

Shakl – bu ma'lum bir hodasi yoki harakat mazmunining tashqi ko`rinishidir. Masalan, ta'lim jarayoni – ma'ruzalar yoki amaliy mashg`ulotlarni olib borish (ya'ni ta'lim shakllari) orqali namoyon bo`ladi.

Har qanday faoliyat singari davlat boshqaruvi faoliyati ham, ma'lum bir shakllarda ifodalanadi. Davlat boshqaruvi shunday jarayonki, unda ko`pgina shaxslar, tashkilot va organlar ishtirok etadi. Bu jarayonda ijro hokimiyati organlarining (boshqaruv faoliyati asosiy subyekting) vazifalari, funksiyalari va vakolatlari amalga oshirilganligi sababli, birinchi navbatda mazkur hokimiyat subyektlari faoliyati shakllari muammosi yuzaga keladi. Ushbu faoliyatning shakllarini aniqlash orqali davlat-boshqaruv faoliyatining mazmunini chuqurroq anglash mumkin.

Boshqaruv shakli, YU.N.Starilovning fikricha, davlat organi, uning tarkibiy bo`linmalari va mansabdor shaxslar faoliyatining ma'lum bir qismi hisoblanadi. Boshqaruvning shakli – aniq subyektlar tomonidan amalga oshiriladigan ma'lum bir harakatlarda ifodalanib, boshqaruv faoliyatining, boshqaruv ta'sirining mazmunini yoritib beradi. Boshqaruv shakllari huquqiy mazmunga ega, ya'ni normativ huquqiy akt orqali o`rnatiladi. Ba'zi hollarda boshqaruv shakllari normativ o`rnatilmagan bo`lishi ham mumkin va ularni boshqaruvning huquqiy shakllari jumlasiga kiritish mumkin emas.¹

Ma'lumki, davlat hokimiyati uning har qanday qo`rinishida ham o`z o`zidan amalga oshirilmaydi. Balki, o`zini namoyon qilish maqsadida, davlat - qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud sohasida harakat qilishi lozim bo`ladi. Aynan uning tegishli subyektlarining aniq harakatlarida mazkur hokimiyatning mazmuni va yo`nalishlari namoyon bo`ladi.

Boshqaruv organlari (mansabdor shaxslar) o`zlarining kundalik amaliy faoliyatlarida turli xildagi harakatlarni amalga oshiradilar. Bunda davlat organining yoki uning vakili (mansabdor shaxs)ning kompetensiyasi – u yoki bu boshqaruv sohasida ma'lum bir harakatlarni amalga oshirish imkoniyatini belgilab beradi. Jumladan, ba'zi bir ijro hokimiyati organlari qonunosti huquqiy me'yorlarni, ya'ni davlat boshqaruvi jarayonida yoki uning ayrim sohalarida xulq-atvor qoidalarini o`rnatish vakolatiga; boshqalari esa, boshqaruv munosabatlarning u yoki bu subyektiga qaratilgan aniq yuridik hokimiyat ko`rsatmalarini berish vakolatiga; uchinchisi esa, kontrol-nazorat funksiyalarini amalga oshirish vakolatiga ega bo`lishi mumkin. Ularning barchasi o`z faoliyatlarini yoki bo`ysinuvchi subyektlarning faoliyatini tashkil etish maqsadida ma'lum bir harakatlarni amalga oshiradilar; turli ko`rinishlardagi fuqarolar va jamoat birlashmalarining ehtiyojlarini qondiradilar.

---

¹ Baxrax D.N., Rossinskiy B.V., Starilov YU.N. Administrativnoye pravo: Uchebnik dlya vuzov. – M.: Norma, 2004. 305-b.

Ijro hokimiyati subyektlari tomonidan amalga oshiriladigan turli xildagi harakatlar – davlat boshqaruvining mazmun-mohiyatini ifoda etadi, boshqaruv vazifalari va funksiyalari, ya'ni davlat-boshqaruv faoliyati qanday amalga oshirilishi to'g'risida tasavvur hosil qilishga olib keladi.

Ijro hokimiyati organlari o'zining funksiyalarini bevosita davlat nomidan amalga oshirar ekan, ular faoliyatining tashqi ko'rinishi (shakli) huquq me'yorlari bilan tartibga solingan bo'lishi kerak. U yoki bu davlat organining huquqiy maqomini belgilab beruvchi huquqiy me'yorlar, ular faoliyatining tashqi ko'rinishi (shakllari)ni ham belgilab beradi.

Huquqshunos olim X.R.Alimovning fikricha, davlat boshqaruv funksiyalari va usullari uning mazmunini tashkil etadi. Har qanday faoliyat mazmuni ma'lum bir shaklga, ya'ni tashqi ko'rinishga ega bo'lishi lozim. Shu sababli, boshqaruv faoliyatining shakli deganda – uning mazmuni tashqi ko'rinishining u yoki bu uslubini tushunish lozim.¹

YU.M.Kozlovning fikricha, boshqaruv faoliyatining shakllari – ijro hokimiyati organlari (mansabdor shaxslar) harakatining tashqi ifodalanishi bo'lib, ularning kompetensiyasi doirasida amalga oshiriladi va ma'lum bir oqibatlarni yuzaga keltiradi. Mazkur subyektlarning harakatlari – o'zining xususiyati, ahamiyati va yuzaga keltiruvchi oqibatlariga ko'ra turli xildir.

Boshqaruv shakllari:

a) ijro hokimiyatini amalga oshirish shakllari;

b) ichki apparat xususiyatidagi faoliyat shakllari sifatida namoyon bo'ladi.²

A.G.Chernyavskiy ham YU.M.Kozlov singari boshqaruv shakllarini ijro hokimiyati organlari faoliyatining tashqi ko'rinishini ifodalanishini va ularning vakolat doirasida amalga oshirilishini ko'rsatib, boshqaruv shakllariga to'g'ridan-to'g'ri yuridik ta'sir ko'rsatmaydigan shakllarni ham kiritadi. Uning fikricha, boshqaruv shakllari - boshqaruv faoliyatini amalga oshiruvchi davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyati mohiyatini ifodalaydi. Boshqaruv shaklini tanlash – davlat funksiyalarini maqsadga muvofiq bajarish, boshqaruvning maqsadiga erishish uchun kam vaqt talab etadigan kuch va vositalardan foydalanishni belgilab berishi lozim.³

Boshqaruv shakllarining mazmun-mohiyatini ochib berishda “boshqaruvning maqsadi”, “boshqaruv funksiyalari”, “boshqaruv vazifalari”, “vakolat, “kompetensiya” singari terminlarga alohida e'tiborni qaratish lozim. Mazkur tushunchalar aniq bir boshqaruv sohasida *boshqaruv usulini* tanlashda ham xizmat qiladi. *Boshqaruv funksiyalari* - boshqaruv faoliyatining mazmunini belgilab beradi. *Boshqaruv maqsadiga* - boshqaruv subyektlari tomonidan foydalaniladigan barcha boshqaruv shakllari bo'ysindirilgan. Boshqaruv organlari boshqaruv shakllari orqali o'zlarining *vakolatlarini*, *kompetensiyasini* amalga oshiradi.

¹ Administrativnoye pravo Respubliki Uzbekistan // Avt. kollektiv: X.R.Alimov, L.I.Solovyeva i dr./ - T.: “Adolat”, 1999. 173-174-b.lar

² Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo. Uchebnik. – 2-ye izd., pererab. i dop. – M.: Yurist', 2003. 139-140-b.lar

³ Gabrichidze B.N., Chernyavskiy A.G., Kim-Kimen A.N. Administrativnoye pravo: Uchebnik. – M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2004. 204-205-b.lar

Boshqaruvning maqsadiga erishish uchun boshqaruv shakllari – boshqaruv funksiyalarini amalga oshirish vositasi sifatida namoyon bo`ladi.

Demak, boshqaruv jarayonining mazmuni *boshqaruv funksiyalari*, *boshqaruv usullari* va *boshqaruv shakllari* orqali yoritib beriladi. Boshqaruv nazariyasi aynan mana shu kategoriyalarga asoslanadi. Boshqaruv amaliyoti esa, mazkur kategoriyalarning rivojlanishiga bevosita bog`liq bo`ladi.

Boshqaruv shakllari boshqa hokimiyat organlari faoliyatining shakllaridan, ya'ni qonun ijodkorligi (qonunchilik faoliyati) va odilsudlov (sud faoliyati)dan farq qiladi. Boshqaruv shakllari davlat va jamiyat hayotining, boshqaruvning barcha sohalarida davlat funksiyalarini amalga oshirish imkoniyatini beradi.

G`arbiy Yevropaning ma'muriy huquq darsliklarida boshqaruvning bir necha turlari ko`rib chiqilgan. Masalan, nemis olimlari tomonidan boshqaruvning quyidagi shakllari ko`rsatib o`tiladi:

- 1) huquq ijodkorligi (qarorlar, ustavlar, ma'muriy ko`rsatmalar);
- 2) ma'muriy aktlar;
- 3) ommaviy-huquqiy shartnomalar;
- 4) oddiy ma'muriy harakatlar;
- 5) xususiy-huquqiy ma'muriy faoliyat (masalan, subsidiyalar berish).¹

Bunda nemis olimlari tomonidan boshqaruv qarorlarining ko`pgina turlari tahlil qilinib, ommaviy boshqaruvni amalga oshirishda rejalashtirishning katta ahamiyatga ega ekanligi alohida ko`rsatib o`tiladi.

Boshqaruv aktlarining amaliy ahamiyati shundan iboratki, boshqaruv faoliyatida ulardan foydalanish orqali davlat organlarining vakolatlari amalga oshiriladi, boshqaruv tartibi, fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlari, boshqaruv harakatlarining qonuniyligi, oshkoralik va ijtimoiy fikrni hisobga olish va boshqalar ta'minlanadi.

Boshqaruv organlari va mansabdor shaxslar har bir holatda aniq boshqaruv shaklini qo`llaydilar. Boshqaruv harakatlarining u yoki bu shaklini tanlash esa, ma'lum bir qoidalar asosida amalga oshiriladi. Jumladan, ular mazkur organ (mansabdor shaxs) kompetensiyasiga, yo`nalishiga (ahamiyatiga), boshqaruv faoliyatining funksiyalari va usullariga, hal qilinadigan masalalar xususiyatiga, boshqaruv ta'siri maqsadlariga, aniq obyekt xususiyatlariga mos kelishi kerak. Boshqaruv shakllari tegishli boshqaruv organi (mansabdor shaxs) faoliyati doirasiga kiruvchi obyektlargagina qo`llanilishi mumkin.

Boshqaruv organlari o`z vazifa va funksiyalarini amalga oshirish jarayonida turli xildagi huquqiy shakllardan foydalanadilar. *Boshqaruv faoliyati shakllari* – boshqaruv faoliyati mazmuniga mos kelishi kerak, ya'ni boshqaruvning u yoki bu funksiyasini amalga oshirishda maqsadga muvofiq va kam vaqt talab etadigan kuch va vositalardan foydalanish lozimdir.

Davlat boshqaruvi jarayonida normativ huquqiy hujjatlar (ustavlar, nizomlar, instruksiyalar) bilan o`rnatilgan boshqaruv shakllaridan foydalaniladi. Boshqacha aytganda, boshqaruv jarayonida davlatning u yoki bu vazifasini hal

---

¹ *Qarang:* Rixter I., Shuppert G.F. Sudebnaya praktika po administrativnomu pravu: Ucheb. Posobiye. Per. s nem. M., 2000. 135-492-b.lar

etish, u yoki bu funksiyasini amalga oshirishning *ruxsat berilgan* (ya'ni normativ hujjatlar bilan belgilangan) shakllaridan foydalaniladi. Aks holda, boshqaruv harakatlari va ularning mazmuni shubha ostiga olinishi, normativ hujjatlar talabiga mos kelmasligi mumkin. Lekin bu boshqaruv subyektining o'z hohishiga ko'ra harakatlanish imkoniyatidan mahrum etilganligini anglatmaydi. Boshqaruv subyektini har bir holat bo'yicha boshqaruv vazifalarini hal etish jarayonida u yoki bu shaklni tanlashga ijodiy yondoshishi mumkin.

Boshqaruv shakllaridan foydalanishning samaradorligi – ularning protsessual shaklini o'rnatish orqali ta'minlanadi. Boshqacha aytganda, boshqaruv faoliyati *huquqiy* (ma'muriy-huquqiy) tartibda rasmiylashtirilgan bo'lishi kerak. Unda boshqaruv harakatlarini amalga oshirishning asoslari, ularni amalga oshirish zaruriyati, boshqaruv qarorlari loyihalarining eng muhim jihatlari, boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va qabul qilish, boshqaruv qarorlari ijrosi ustidan nazoratni amalga oshirish nazarda tutilishi lozim.

2§. Davlat boshqaruvi shakllarining turlari

Davlat boshqaruvi faoliyatining tashqi ko'rinishlari turli xil bo'lganligi sababli, uni har xil asoslarga ko'ra tasniflash mumkin.

Ko'pgina ma'muriy huquq darsliklarida boshqaruv organlari faoliyatining tashqi ko'rinishi “*davlat boshqaruvi shakllari*”, ba'zilarida “*boshqaruv harakatlari*”, uchinchisida esa “*ijro hokimiyatini amalga oshirish shakllari*” sifatida talqin qilinadi.

Amaliyotda boshqaruv shakllarini tanlash ko'pgina holatlarga, masalan, ijro hokimiyati organi (mansabdor shaxs)ning kompetensiyasi, boshqaruv obyektini xususiyatlari (fuqaro yoki tashkilot), boshqaruv harakatlarini amalga oshirish maqsadlari (boshqaruv ta'siri yoki o'z faoliyatini tashkil etish), mazkur harakatdan kelib chiqadigan oqibatlarining xususiyatlari, ushbu harakatlarning huquqiy tartibga solinganlik darajasi va boshqalarga bog'liq bo'ladi.

Ijro hokimiyatini amalga oshirishga qaratilgan harakat (shakl)lar, albatta huquqiy tartibga solingan bo'ladi. Masalan, bunga – hamma vaqt aniq yuridik oqibatlarni keltirib chiqaruvchi huquqiy aktlarni qabul qilishga qaratilgan harakatlarni kiritish mumkin.

Umumiy asoslarga ko'ra, ijro hokimiyati organlari (mansabdor shaxslar) qonun talablari va kompetensiya doirasidan chetga chiqmagan holda, o'z faoliyatlarining shakllarini tanlashda mustaqildirlar.

Boshqaruv shakllari turli yuridik ahamiyatga ega bo'lgan huquqiy me'yorlar bilan tartibga solinadi. Ularning ba'zi birlari konstitutsiyaviy me'yorlar (masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti) va qonunlar bilan (masalan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi), boshqalari esa qonunosti aktlari bilan (masalan, vazirlik, davlat qo'mitasi) tartibga solinadi. Davlat organlarining ichki tashkiliy faoliyati shakllari ham ma'lum bir me'yorlar bilan tartibga solingan bo'lib, tashkilot ichidagi u yoki bu organning faoliyati doirasida bo'ladi (masalan, instruksiyalar, yo'riqnomalar).

Davlat boshqaruvi shakllari bo'yicha keng doirada ilmiy tadqiqotlar YE.Starossyak tomonidan olib borilgan bo'lib, uning monografiyasida boshqaruv shakllarining quyidagi turlari ko'rsatib o'tilgan:

- birinchidan*, umummajburiy me'yorlarni o'rnatish;
- ikkinchidan*, ma'muriy aktlarni qabul qilish;
- uchinchidan*, shartnomalarni tuzish;
- to'rtinchidan*, ijtimoiy-tashkiliy faoliyatni amalga oshirish;
- beshinchidan*, moddiy-texnik harakatlarni bajarish.¹

YU.M.Kozlov boshqaruv shakllariga to'xtalib, ularni ikki guruhga ajratadi:

1) **huquqiy shakllar** – hamma vaqt ma'lum bir yuridik oqibatlarni yuzaga keltiradigan harakatlar. Bu huquqiy oqibatlarni bevosita keltirib chiqaruvchi ijro hokimiyati subyektlarining har qanday harakatlari hisoblanadi. Bunday harakatlarda yuridik hokimiyat vakolatlari o'z ifodasini topadi. Mazkur guruhga kiruvchi harakatlarning xususiyatlari – boshqaruvning huquqiy aktlarida yaqqol namoyon bo'ladi;

2) **nohuquqiy shakllar** – ushbu shakllar boshqaruvning huquqiy aktlarini qabul qilishni nazarda tutmaganligi sababli, yuridik oqibatlarni to'g'ridan-to'g'ri yuzaga keltirmaydi. Ular huquqiy shakllarga xos bo'lgan - huquqiy munosabatlarni yuzaga keltirmaydi. Nohuquqiy shakllar huquqiy shakllarni qo'llashga yoki ularni keyinchalik amalga oshirilishiga ko'maklashuvchi turli xildagi tashkiliy harakatlar hisoblanadi.²

YU.N.Starilovning fikricha, boshqaruvning huquqiy shakllari huquqiy mazmunga ega bo'lib, tegishli huquqiy oqibatlarni yuzaga keltiradi. Boshqaruvning huquqiy shakllari quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga egadir:

- birinchidan*, ularning normativ aktlarda ifodalanganligi;
- ikkinchidan*, davlat-hokimiyat tabiatiga ega ekanligi;
- uchinchidan*, boshqaruv harakatlarining va boshqaruv organlari (mansabdor shaxslar) vakolatlarining qonunosti xususiyatiga ega ekanligi;
- to'rtinchidan*, uning mazmunini – ijro etish va farmoyish berish faoliyati tashkil etishi.

YU.N.Starilov boshqaruv shakllarining quyidagi turlarini ko'rsatib o'tadi:

- 1) *normativ huquqiy aktlarni qabul qilish*;
- 2) *individual huquqiy aktlarni qabul qilish*;
- 3) *ommaviy-huquqiy shartnomalarni tuzish* (masalan, ma'muriy shartnomalarni, xalqaro bitimlarni);
- 4) *qonun va boshqaruv akti asosida yuridik ahamiyatli harakatlarni amalga oshirish* (ma'muriy bayonnomalarni tayyorlash, davlat ro'yxatini olib borish, farmoyish berish va nazorat tadbirlarini amalga oshirish, ma'lum bir faoliyat turini amalga oshirish imkoniyatini beruvchi hujjatlarni berish);
- 5) *tashkiliy harakatlarni amalga oshirish*;
- 6) *moddiy-texnik harakatlarni bajarish*.

---

¹ Starossyak YE. Pravovie formi administrativnoy deyatelnosti. M., 1959. 47-b.

² Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo. Uchebnik. – 2-ye izd., pererab. i dop. – M.: Yurist', 2003. 142-b.

Yuqorida ko`rsatib o`tilgan boshqaruv shakllarining birinchi to`rtta guruhi – huquqiy, qolganlari esa nohuquqiy hisoblanadi.

Bundan tashqari, boshqaruvning huquqiy shakllari ikkiga:

- a) *ommaviy-huquqiy*;
- b) *xususiy-huquqiy* bo`lishi mumkin.

Boshqaruvning ommaviy-huquqiy shakli - ommaviy huquq bilan o`rnatiladi va mustaqil boshqaruv vakolatlarining amalga oshirilishini ta'minlaydi. Boshqaruvning xususiy-huquqiy shakli ma'lum bir darajada fuqarolik huquqi me'yorlari bilan ham tartibga solinadi. Lekin ulardan ommaviy boshqaruv oldiga qo`yilgan maqsadga erishish va uning vazifalarini hal etish uchun foydalaniladi.¹

Boshqaruv shakllarining huquqiy va nohuquqiy shakllarga bo`linishi, ularning boshqa turlarga ham tasniflanishini inkor etmaydi. Boshqaruv jarayonidagi barcha harakatlarni boshqaruv huquqiy aktlari jumlasiga kiritish mumkin emas. Ijro hokimiyati organlari o`z faoliyatlarida boshqa yuridik ahamiyatga ega bo`lgan harakatlarni ham, amalga oshirishlari mumkin.

A.G.Chernyavskiy barcha boshqaruv shakllarini – huquqiy shakllar sifatida ko`rsatib o`tadi. Uning fikricha, huquqiy shakllar ham, nohuquqiy shakllar ham ma'lum bir ma'noda huquqiy bo`lib, tegishli yuridik bazaga ega, shuningdek, huquqiy aktlar va ko`rsatmalarga asoslanadi. Har qanday boshqaruv shakli asosida huquq talabi turadi. Boshqaruv shakllari – bu harakatlar va huquqiy aktlar yig`indisi bo`lib, qonunchilik hujjatlari asosida boshqaruv subyektlariga tegishli bo`lgan maqsad va vazifalar, funksiyalar va vakolatlarni amalga oshirishga xizmat qiladi hamda ular quyidagilarga bo`linadi:

- a) *normativ huquqiy aktlarni qabul qilish*;
- b) *individual (ma'muriy) aktlarni qabul qilish*;
- c) *shartnomalarni tuzish*;
- d) *tashkiliy harakatlarni bajarish*;
- e) *moddiy-texnik operatsiyalarni amalga oshirish*.²

YU.N.Starilov o`zining ilmiy ishlarida, boshqaruvni amalga oshirishning ommaviy-huquqiy shakllari bilan xususiy-huquqiy shakllar o`rtasidagi chegarani aniq belgilashni ko`rsatib, ommaviy-huquqiy shakllarni uch guruhga bo`ladi:

- a) *huquqni o`rnatish*;
- b) *ommaviy boshqaruv irodasini o`rnatish*;
- c) *aniq ma'muriy aktlar*.³

X.R.Alimovning fikricha, boshqaruv faoliyati shakllari :

1) **huquqiy shakllar:**

- a) *huquq me'yorlarini o`rnatish* (boshqaruv aktlarini qabul qilish);
- b) *huquq me'yorlarini qo`llash* (amaldagi huquq me'yorlari asosida yuridik ahamiyatli harakatlarni amalga oshirish);

2) **nohuquqiy shakllar:**

¹ Baxrax D.N., Rossinskiy B.V., Starilov YU.N. Administrativnoye pravo: Uchebnik dlya vuzov. – M.: Norma, 2004. 310-311-b.lar

² Gabrichidze B.N., Chernyavskiy A.G., Kim-Kimen A.N. Administrativnoye pravo: Uchebnik. – M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2004. 205-206-b.lar

³ Baxrax D.N., Rossinskiy B.V., Starilov YU.N. Administrativnoye pravo: Uchebnik dlya vuzov. – M.: Norma, 2004. 318-b.

- a) *tashkiliy tadbirlarni amalga oshirish;*
- b) *moddiy-texnik operatsiyalarni amalga oshirish.*¹

Ba'zi yuridik adabiyotlarda “boshqaruv shakllari” termini o`rnida “*ma'muriy huquq subyektlari tomonidan vakolatlarni amalga oshirishning huquqiy shakllari*” tushunchasi ishlatilgan va ularning quyidagi turlari ko`rsatib o`tilgan:

- 1) davlat boshqaruvining huquqiy aktlari;
- 2) boshqaruv organi apparati ichidagi huquqiy aktlar va tashkiliy harakatlar;
- 3) huquq subyektlarining murojaatlari;
- 4) huquq subyektlarining fuqarolik-huquqiy shartnomalarda ishtirok etishi;
- 5) sudda, xo`jalik sudida va boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organlarda (xo`jalik-moliyaviy nizolarni ko`rib chiqish vaqtida) huquq subyektlarining ishtirok etishi;
- 6) huquq subyektlarining o`rnatilgan tartibni va xavfsizlikni ta'minlash (texnika xavfsizligi qoidalari, sanitariya-epidemiologiya qoidalari, yong`in xavfsizligi qoidalari va h.k.lar) sohasida ko`pgina majburiyatlarga ega bo`lgan shaxs sifatida namoyon bo`lishi.²

Demak, yuqorida keltirilgan huquqshunos olimlarining tadqiqotlariga asoslanadigan bo`lsak, boshqaruv faoliyatining (boshqaruv harakatlarining) asosiy ikki shaklini ko`rsatib o`tish mumkin:

1) ***boshqaruv faoliyatining (boshqaruv harakatlarining) huquqiy shakllari***, ya'ni ma'lum bir yuridik mazmunga ega bo`lgan va yuridik oqibatlarni keltirib chiqaradigan shakllar. Mazkur shakllar boshqaruv organlari faoliyatining asosiy shakllari bo`lib, davlat vazifa va funksiyalarini maqsadga muvofiq va samarali amalga oshirilishini ta'minlaydi. Huquqiy shakllar o`z navbatida bir necha turlarga bo`linadi:

- a) *huquqiy (normativ va individual) aktlarni qabul qilish;*
- b) *ma'muriy huquqiy shartnomalarni tuzish;*
- c) *yuridik ahamiyatli boshqa harakatlarni amalga oshirish;*

2) ***boshqaruv faoliyatining (boshqaruv harakatlarining) nohuquqiy shakllari***, ya'ni boshqaruvning huquqiy shakllariga asoslanuvchi va ularning amalga oshirilishiga xizmat qiluvchi shakllar bo`lib, tashkiliy va moddiy-texnik tadbirlar orqali namoyon bo`ladi.

Nazorat uchun savollar

- 1. Davlat boshqaruvi shakllari tushunchasi va o`ziga xos xususiyatlari.
- 2. Davlat boshqaruvi shakllarining turlari.
- 3. Davlat boshqaruvining huquqiy shakllari.
- 4. Davlat boshqaruvining nohuquqiy shakllari.

---

¹ Administrativnoye pravo Respubliki Uzbekistan // Avt. kollektiv: X.R.Alimov, L.I.Solovyeva i dr./ - T.: “Adolat”, 1999. 173-174-b.lar

² Manoxin V.M., Adushkin YU.S., Bagishayev Z.A. Rossiyskoye administrativnoye pravo: Uchebnik. M., 1996. 141-142-b.lar

3§. Davlat boshqaruvi aktlari

3.1. Davlat boshqaruvi aktlari tushunchasi va ahamiyati

Davlat boshqaruvi nazariyasida *boshqaruv huquqiy akti instituti* alohida ahamiyatga ega bo`lib, uning doirasida davlat boshqaruvining eng muhim funksiyalari amalga oshiriladi. Tegishli davlat organlari va mansabdor shaxslarning qarorlari va harakatlari, qoida bo`yicha, normativ yoki normativ bo`lmagan huquqiy aktlar ko`rinishida rasmiylashtiriladi.

Boshqaruvning huquqiy aktlari ommaviy boshqaruv oldida turgan maqsad va vazifalarga erishish uchun boshqaruv harakatlarini amalga oshirishning muhim huquqiy shakli sifatida namoyon bo`ladi.

Boshqaruvning huquqiy aktlari muammosiga bo`lgan huquqshunos olimlarining ko`pdan-ko`p ilmiy ishlari mavjud bo`lib, ularning aksariyati o`quv yurtlarida boshqaruv huquqiy aktlari (ma'muriy huquqiy aktlar)ni o`rganishga qaratilgan maxsus fanni kiritish tarafdoridir.¹

Boshqaruv huquqiy aktlari, hozirgi vaqtda, keng normativ asosga egadir, ya'ni bunday aktlarni qabul qilish va uning tartibi – O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, qonunlar va boshqa me'yoriy hujjatlarda o`z ifodasini topgan.²

Boshqaruv huquqiy aktlarini qabul qilish – ijro hokimiyati organlari faoliyatining asosiy shakllaridan biri hisoblanadi. Huquqiy aktlar orqali mazkur subyektlarning vazifalari, funksiyalari va vakolatlari, ya'ni kopetensiyasi bevosita amalga oshiriladi.

Boshqaruvning huquqiy aktlari deganda – ijro hokimiyati subyektlarining bir tomonlama hokimiyat ko`rsatmalarini ifodalash, yuridik oqibatlarni yuzaga keltirish va bajarilishi majburiy bo`lgan aktlar tushuniladi.

Huquqiy aktlar – boshqaruv qarorlarining yuridik ko`rinishi bo`lib hisoblanadi. Ijro hokimiyati organi (mansabdor shaxs) vakolat doirasida huquqiy akt qabul qilish orqali umumiy (normativ) yoki individual (yakka, ma'muriy) ahamiyatdagi masalalarni hal etadi.

Huquqiy akt – ijro hokimiyati subyektining bir tomonlama yuridik hokimiyat irodasini namoyon etib, *birinchidan*, davlat-boshqaruv faoliyatining hokimiyat tabiatini ifodalaydi; *ikkinchidan*, uning yordamida ijro hokimiyati organlarining vazifa va funksiyalari amalga oshiriladi.

Boshqaruvning huquqiy akti – *imperativlik* xususiyatiga ega bo`lib, uning talablari qaysi subyektga qaratilgan bo`lsa, uning uchun majburiy hisoblanadi.

Huquqiy aktlarning ijrosi, uning talablarini bajarmagan yoki lozim darajada bajarmagan shaxslarni yuridik javobgarlikka tortish tahdidi bilan ta'minlanadi.

Boshqaruvning huquqiy aktlari:

birinchidan, davlat boshqaruvi sohasida xulq-atvor qoidalarini o`rnatadi;

---

¹ *Qarang:* Tixomirov YU.A., Kotelevskaya I.V. Pravovie akti: Ucheb. prakt. i sprav. Posobiye. M., 1999. 3-b.; Kostennikov M.V. Pravovie akti organov ispolnitelnoy vlasti. Ix razrabotka i prinyatiye. M., 2000; Knazev S.D. Administrativnoye pravo: Ucheb. posobiye. Vladivostok. 1997. 51-56-b.lar

² Masalan, qarang: O`zbekiston Respublikasining 2000 yil 14 dekabrda qabul qilingan "Normativ-huquqiy hujjatlar to`g`risida"gi qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2001 №1-2, 8-m.

ikkinchidan, aniq bir huquqiy munosabatlarni yuzaga keltiruvchi yuridik fakt sifatida namoyon bo`ladi. Masalan, vazir o`z buyrug`i bilan tegishli sohada faoliyat yurituvchi barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar, korxonalar va muassasalar uchun majburiy bo`lgan qoidalar o`rnatishi mumkin. Shuningdek, uning shaxsni ma'lum bir lavozimga tayinlash to`g`risidagi buyrug`i bilan, aniq davlat-xizmat munosabatlari yuzaga kelishi mumkin.

Boshqaruvning har qanday ko`rinishdagi huquqiy akti qonunosti xususiyatiga ega bo`ladi, ya'ni ular vakolatli davlat organlari tomonidan Konstitutsiya va qonunlarga asoslanib va ularni ijro etish maqsadida qabul qilinadi.

Huquqshunos olim A.G.Chernyavskiyning fikricha, davlat boshqaruv aktlari ijro hokimiyati faoliyatining boshqa shakllaridan farq qilgan holda quyidagi *o`ziga xos xususiyatlarga egadir*:

1) boshqaruv aktlari – bu boshqaruv subyektlarining, ya'ni ijro hokimiyati organlari yoki korxonalar va muassasalar ma'muriyatining yuridik hokimiyat irodasini ifodalashdir. Bu aktlar – ma'muriy hokimiyatning maqsad va funksiyalarini amalga oshirishning muhim vositalaridan biri bo`lib, ijro etish va farmoyish berish faoliyatining asosiy shakli hisoblanadi. Boshqaruv aktlari - boshqaruv subyektlari tomonidan mamlakatning xo`jalik, ijtimoiy-madaniy, ma'muriy-siyosiy sohalariga kundalik hamda bevosita rahbarlik qilish jarayonida qabul qilinadigan qarorlardir. Boshqaruv aktlari o`rtasida ijro hokimiyati organlari (mansabdor shaxslar) tomonidan qabul qilinadigan aktlar alohida ahamiyatga egadir;

2) boshqaruv aktlari – ijro hokimiyati yoki vakolatli boshqa subyekt tomonidan qabul qilinishi mumkin. Bu aktlar – boshqaruv qarorlarining huquqiy ko`rinishlaridan biri hisoblanadi;

3) boshqaruv aktlari – adresatga (ya'ni qaysi shaxsga qaratilgan bo`lsa) imperativlik, majburiylik xususiyatiga ega, unda bir tomon (boshqaruv subyekti)ning tegishli irodasi ifodalangan bo`ladi;

4) boshqaruv aktlari – xulq-atvor qoidalarini, ma'lum bir tartibni o`rnatish va tartibga solish xususiyatiga egadir;

5) boshqaruv aktlari – huquqiy munosabatlarni yuzaga kelishi, o`zgarishi va bekor bo`lishida huquqiy baza bo`lib xizmat qiladi.

Demak, ***boshqaruv akti*** – bu boshqaruv qarorlarining huquqiy ko`rinishi bo`lib, davlat boshqaruvining tegishli subyekti (ijro hokimiyati organi, korxonalar va muassasalar ma'muriyati, mansabdor shaxslar) tomonidan bir tomonlama tartibda erkni ifodalash aktidir; qonunchilikda ko`rsatilgan shaklga ega bo`lgan va ijro hokimiyati sohasida vazifa va funksiyalarning amalga oshirilishini ta'minlash maqsadida huquqiy me'yorlarni o`rnatish hamda huquqiy munosabatlarni yuzaga keltirish, o`zgartirish va bekor qilishga qaratilgan aktdir.¹

Boshqaruvning huquqiy aktlariga, uning yozma shaklda qabul qilinishi xosdir. Lekin boshqaruv aktlari og`zaki shaklda ham bo`lishi mumkin. Masalan, harbiy sohada boshqaruv munosabatlarida yoki rahbar bilan unga bevosita

---

¹ Gabrichidze B.N., Chernyavskiy A.G., Kim-Kimen A.N. Administrativnoye pravo: Uchebnik. – M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2004. 208-209-b.lar

bo'ysinuvchi xodim o'rtasidagi xizmat munosabatlarida og'zaki shakldagi boshqaruv aktlari qo'llanilishi mumkin.

Boshqaruv huquqiy aktlari faqatgina boshqaruv sohasi bilan chegaralanmaydi. Huquqiy aktlar orqali boshqa huquq tarmoqlari predmetini tashkil etuvchi ijtimoiy munosabatlar ham (masalan, moliyaviy, mehnat, ekologik) tartibga solinadi.

Boshqaruvning huquqiy aktlari qonun hujjatlarini yanada aniqlashtirish maqsadida ko'pgina masalalarni hal etadi.

Boshqaruv aktlarining asosiy xususiyatlaridan yana biri – bu ularning *yuridik ahamiyatga ega* ekanligidir, ya'ni:

birinchidan, boshqaruv huquqiy aktlari – yuridik faktlar sifatida namoyon bo'ladi, huquqiy munosabatlarni yuzaga kelishi, o'zgarishi yoki bekor bo'lishida, huquq subyektlari huquqiy maqomiga yangicha tus berishda faktik asos bo'lib xizmat qiladi (masalan, lavozimga tayinlash to'g'risidagi buyruq – davlat xizmatchisi huquqiy maqomini yuzaga keltiradi);

ikkinchidan, boshqaruv huquqiy aktlari – huquq me'yorlarini o'rnatadi, o'zgartiradi va bekor qiladi; keng doiradagi shaxslar ishtirok etgan munosabatlarni bir xilda tartibga soladi; boshqaruv tartibini, ma'muriy majburlov choralarini qo'llash imkoniyatini belgilab beradi.

Boshqaruvning normativ yoki individual aktlari u yoki bu subyektning xulq-atvorini, unga huquqlar berish yoki aniq majburiyatlar yuklash orqali yoxud ikkalasini ham o'rnatish orqali tartibga soladi;

uchinchidan, boshqaruv aktlari boshqa huquqiy aktlarning qabul qilinishida xizmat qiladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni asosida Vazirlar Mahkamasining qarori, Vazirlar Mahkamasining qarori asosida vazirliklar, davlat qo'mitalari yoki boshqa organlarning me'yoriy hujjatlari qabul qilinadi;

to'rtinchidan, boshqaruv huquqiy aktlari ma'lum bir yuridik jarayonda (masalan, sudlar tomonidan fuqarolik, ma'muriy yoki jinoiy ishlarni ko'rib chiqishda) dalil sifatida namoyon bo'ladi;

beshinchidan, boshqaruv huquqiy aktlari u yoki bu harakatlarni amalga oshirishda, shuningdek, boshqa huquqiy aktlarning harakatga kelishida yoki jismoniy va yuridik shaxslar huquqlari va erkinliklarining amalga oshirilishida xizmat qiladi. Masalan, yuridik shaxsni davlat ro'yxatiga olganlik to'g'risidagi qaror mazkur shaxsning turli fuqarolik-huquqiy yoki ma'muriy-huquqiy munosabatlarda ishtirok etish imkoniyatini beradi;

oltinchidan, boshqaruv aktlari huquqiy vositalar, jumladan: davlat siyosatini o'z vaqtida amalga oshirish; ma'muriy islohotlarni olib borish; davlat boshqaruvi maqsadlariga erishish; ijro hokimiyati organlari, mansabdor shaxslar, davlat va mahalliy xizmatchilar funksiyalanishini amalga oshirish; fuqarolar huquqlari va erkinliklarini himoya qilish vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Boshqaruv huquqiy aktlarining xususiyatlari uning mohiyatini va yuridik tabiatini, shuningdek, uning ijtimoiy munosabatlarga ta'sirining asosiy yo'nalishlarini belgilab beradi.

3.2. Davlat boshqaruvi aktlarining tasnifi

Boshqaruv aktlarining tasnifi nafaqat huquqiy aktlar institutining mazmun-mohiyatini yoritib berishda, balki boshqaruv aktlarini amalda qo'llash, ularni izlash va ular bilan ishlash jarayonida ham katta ahamiyatga egadir.

Huquqshunos olimlarining aksariyati boshqaruv huquqiy aktlarini *yuridik xususiyatlari (mazmuni)ga ko'ra* ikki guruhga bo'ladi:

1) *normativ huquqiy aktlar.*

Normativ huquqiy akt – bu davlatning vakolatli organi tomonidan, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan umummajburiy tisdagi qoidalarni o'rnatuvchi, o'zgartiruvchi yoki bekor qiluvchi huquq ijodkorligi aktidir.

Normativ huquqiy aktlar – qonunosti, huquq ijodkorligi (huquq o'rnatuvchi) akti bo'lib, unda:

- huquq me'yorlari ko'rsatib o'tiladi va qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hamda yuqori yuridik kuchga ega bo'lgan me'yorlar yanada aniqlashtiriladi, shuningdek, ularni amalga oshirish mexanizmi nazarda tutiladi;
- boshqaruv sohasidagi xulq-atvor qoidalari belgilab beriladi;
- ijro hokimiyati organlari va uning tuzilmasining tashkiliy-huquqiy maqomi o'rnatiladi;
- fuqarolarning, jamoat birlashmalarining huquqlari va erkinliklari ta'minlanishining mexanizmi belgilanadi;
- zaruriy taqiq va cheklovlar o'rnatiladi;
- davlat boshqaruvi sohasida maxsus huquqlar beriladi va majburiyatlar yuklanadi;
- boshqaruv munosabatlari turli ishtirokchilarining o'zaro aloqasi va ular faoliyatini muvofiqlashtirish tashkil etiladi;
- ijtimoiy-iqtisodiy dasturlar hayotga tatbiq qilinadi (masalan, xususiyashtirish, monopoliyadan chiqarish).

Davlat organlari tomonidan chiqariladigan barcha huquqiy aktlar hamma vaqt ham normativ akt bo'lib hisoblanmaydi. Faqatgina umumiy huquq va majburiyatlarni o'rnatuvchi, o'zgartiruvchi yoki bekor qiluvchi aktlarga normativ huquqiy akt bo'la oladi. Normativ huquqiy aktlar orqali:

- a) umummajburiy qoidalar o'rnatiladi, o'zgartiriladi yoki bekor qilinadi;
- b) me'yorlar bilan belgilangan huquq va majburiyatlar ifoda etiladi;
- c) ularda o'rnatilgan me'yorlarni bajarish majburiydir hamda ularni bajarmagan taqdirda huquqiy oqibatlarni (masalan, javobgarlikni) yuzaga keltiradi.

Normativ huquqiy aktlarni qabul qilish vakolati ijro hokimiyati organlari (mansabdor shaxslar)ning kompetensiyasi bilan belgilanadi.

Normativ huquqiy aktlar *umumiy vakolatli organlar* (masalan, Oliy Majlis, Prezident, Vazirlar Mahkamasi, viloyat, tuman, shahar hokimlari) hamda *sohaviy vakolatli organlar* (vazirliklar, davlat qo'mitalari, xo'jalik boshqaruv organlari) tomonidan qabul qilinadi.

Normativ huquqiy aktlar o`rtasida umummajburiy qoidalarni o`rnatuvchi va ma'muriy javobgarlik choralari bilan himoya qilinuvchi aktlarni (masalan, yo`l harakati qoidalari, sanitariya qoidalari, jamoat joyida bo`lish qoidalari va h.k.lar) alohida ko`rsatib o`tish mumkin.

Demak, normativ huquqiy aktlar davlat boshqaruvi sohasida ma'lum bir xulq-atvor qoidalarni o`rnatish orqali bir xil turdagi boshqaruv munosabatlarini tartibga soladi. Aksariyat normativ huquqiy aktlar huquq o`rnatuvchi aktlar bo`lib hisoblanadi. Ular orqali – davlat boshqaruvi sohasidagi davlat intizomi o`rnatiladi; fuqarolar va nodavlat tashkilotlari huquqiy maqomini amalga oshirishning huquqiy mexanizmi ta'minlanadi; ma'lum bir cheklov va taqiqlar o`rnatiladi; ijro hokimiyati organlari (mansabdor shaxslar)ning huquqiy maqomi belgilanadi; boshqaruv munosabatlari turli subyektlarining o`zaro munosabatlari tartibga solinadi va boshqalar.

Normativ huquqiy aktlar orqali davlat boshqaruv faoliyatining joriy va istiqboldagi eng muhim masalalari hal etiladi.

2) Individual huquqiy aktlar.

Boshqaruvning individual huquqiy aktlari, normativ huquqiy aktlardan farq qilgan holda, huquqni qo`llash (ijro etish) aktlari bo`lib hisoblanadi. Bir vaqtning o`zida, ular, farmoyish beruvchi aktlar hisoblanib, ijro hokimiyati subyektlarining aniq va to`g`ri yuridik hokimiyat irodasini ifodalaydi. Ular o`zida belgilanmagan doiradagi subyektlarga umummajburiy bo`lgan huquq me'yorlarini ifoda etmaydi.

Boshqaruvning individual aktlari aniq bir shaxslarning huquq va majburiyatlarini o`rnatuvchi, o`zgartiruvchi yoki bekor qiluvchi aktlardir.

Boshqaruvning individual huquqiy aktlari yordamida yakka tartibdagi ma'muriy ishlar hal qilinadi (masalan, ro`yxatga olish, litsenziya berish va h.k.lar).

Individual aktlar hamma vaqt aniq shaxsga (adresatga) qaratilgan bo`ladi. Masalan, biron bir shaxsni davlat xizmatining u yoki bu lavozimiga tayinlash to`g`risidagi buyruq aniq shaxs uchun huquqiy munosabatlarni yuzaga keltiradi.

Individual aktlar huquqiy munosabatlarni yuzaga keltiruvchi yuridik faktlar sifatida namoyon bo`ladi. Ular davlat boshqaruvi faoliyatida yuzaga keladigan joriy masalalarni operativ (kundalik) hal etishning huquqiy vositasi hisoblanadi.

Lekin individual aktlar normativ aktlar bilan chambarchas bog`liq bo`lib, biri ikkinchisidan kelib chiqadi. Individual aktlarning normativ aktlar bilan o`zaro munosabati quyidagilarda namoyon bo`ladi:

a) normativ aktlar individual aktlarning qabul qilinishida huquqiy asos bo`lib xizmat qiladi;

b) individual aktlar normativ aktlarni qo`llashning shakli bo`lib hisoblanadi.

Huquqshunos olim YU.N.Starilov boshqaruvning normativ va individual aktlaridan tashqari, **aralash huquqiy aktlarni** ham ko`rsatib o`tadi. Uning fikricha, aralash huquqiy aktlarda boshqaruv faoliyatining aniq bir subyektiga qaratilgan normativ va individual ko`rsatmalar nazarda tutiladi.¹

---

¹ Baxrax D.N., Rossinskiy B.V., Starilov YU.N. Administrativnoye pravo: Uchebnik dlya vuzov. – M.: Norma, 2004. 336-b.

YU.M.Kozlov boshqaruvning huquqiy aktlari jumlasiga, normativ va individual aktlardan tashqari, aktlarning harakat doirasiga qarab: *respublika* va *mahalliy* aktlarni; huquqiy aktlarda ko`rsatib o`tilgan talablarni himoya qilishning huquqiy vositalariga ko`ra esa: *intizomiy javobgarlikni* (ya'ni, tegishli rahbarning intizomiy hokimiyatni amalga oshirishini) o`rnatuvchi aktlar va *ma'muriy sanksiyali* (ya'ni, ma'muriy-huquqiy majburlov choralarini qo`llashni nazarda tutuvchi) aktlarni kiritadi.¹

A.G.Chernyavskiy boshqaruvning normativ aktlarini shaxslar doirasiga qarab:

- a) *umumiy ahamiyatga ega bo`lgan aktlar*;
- b) *idoralararo aktlar*;
- c) *idora ichidagi aktlarga bo`ladi*.

U o`zining ilmiy ishlarida davlat boshqaruv aktlarining yuridik xususiyatlariga qarab uch guruhini ko`rsatib o`tadi: a) oliy boshqaruv aktlari; b) sohaviy boshqaruv aktlar; v) mahalliy o`zini o`zi boshqarish organlarining aktlari.

Lekin boshqaruv aktlarining bunday bo`linishi munozaralidir, deb hisoblaydi. Chunki, bunday bo`linishga yetarli konstitutsiyaviy va ma'muriy-huquqiy asoslar yo`q. Bundan tashqari, o`zini o`zi boshqarish organlari davlat hokimiyati organlari tizimiga kirmaganligi sababli, ularning aktlari davlat boshqaruv aktlariga kirmaydi.²

X.R.Alimov ham boshqaruv aktlarining normativ va individual turlarga bo`linishini ko`rsatib o`tadi. Lekin shu bilan birga ***makonda harakat qilishiga ko`ra***: markaziy va mahalliy aktlarga; ***aktlarni qabul qiluvchi organlar kompetensiyasining xususiyatiga ko`ra***: umumiy va sohaviy boshqaruv organlari aktlariga; ***aktlarni qabul qiluvchi organlarga ko`ra***: Vazirlar Mahkamasining aktlariga, vazirliklar, davlat qo`mitalari va boshqa markaziy organlar aktlariga, mahalliy xalq deputatlari Kengashlarining aktlariga, mahalliy sohaviy boshqaruv organlari aktlariga bo`ladi.³

Demak, yuqoridagilarga asoslanadigan bo`lsak, boshqaruv organlari vazifalari va funksiyalarini amalga oshirishga qaratilgan va ma'lum bir yuridik oqibatlariga olib keladigan, shuningdek, ma'muriy-huquqiy me'yorlarni o`rnatuvchi, o`zgartiruvchi va bekor qiluvchi boshqaruvning asosiy huquqiy shakli – bu ***normativ aktlardir***.

O`zbekiston Respublikasida amaldagi holat qanday?

O`zbekiston Respublikasining 2000 yil 14 dekabrda qabul qilingan “Normativ-huquqiy hujjatlar to`g`risida”gi qonuni<sup>4</sup>ga binoan *normativ-huquqiy hujjat* - bu qonunda belgilangan shaklda qabul qilingan, umummajburiy davlat ko`rsatmalari sifatida qonun hujjatlari normalarini belgilash, o`zgartirish yoki bekor qilishga qaratilgan rasmiy hujjatdir.

¹ Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo. Uchebnik. – 2-ye izd., pererab. i dop. – M.: Yurist', 2003. 149-b.

² Gabrichidze B.N., Chernyavskiy A.G., Kim-Kimen A.N. Administrativnoye pravo: Uchebnik. – M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2004. 210-b.

³ Administrativnoye pravo Respubliki Uzbekistan // Avt. kollektiv: X.R.Alimov, L.I.Solovyeva i dr./ - T.: “Adolat”, 1999. 186-187-b.lar

⁴ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. 2001. № 1-2, 8-m.

Mazkur qonunga binoan, *normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qiluvchi davlat organlari yoki mansabdor shaxslarga* quyidagilar kiradi: O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari; O`zbekiston Respublikasining Prezidenti; O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi; vazirliklar, davlat qo`mitalari va idoralari; mahalliy davlat hokimiyati organlari.

Normativ-huquqiy hujjatlarning turlariga esa, quyidagilar kiritilgan:

1) *O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.*

O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi oliy yuridik kuchga ega va O`zbekiston Respublikasining butun hududida qo`llaniladi. O`zbekiston Respublikasida qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi asosida va uni ijro etish uchun qabul qilinadi hamda uning normalari va prinsiplariga zid kelishi mumkin emas;

2) *O`zbekiston Respublikasining qonunlari.*

O`zbekiston Respublikasining qonunlari eng muhim va barqaror ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi hamda O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan yoki referendum o`tkazish orqali qabul qilinadi;

3) *O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlari.*

O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlari O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari asosida hamda ularni ijro etish uchun qabul qilinadi¹;

4) *O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari.*

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 94-moddasiga binoan O`zbekiston Respublikasining Prezidenti Konstitutsiyaga va qonunlarga asoslanib hamda ularni ijro etish yuzasidan respublikaning butun hududida majburiy kuchga ega bo`lgan farmonlar, qarorlar va farmoyishlar chiqaradi;

5) *O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari.*

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga, O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining va O`zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlariga muvofiq qarorlar shaklida normativ-huquqiy hujjatlar qabul qiladi.

“O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to`g`risida”gi qonuni<sup>2</sup>ning 20-moddasiga binoan esa, Vazirlar Mahkamasi qonun hujjatlariga muvofiq O`zbekiston Respublikasining butun hududida barcha organlar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan bajarilishi majburiy bo`lgan qarorlar hamda farmoyishlar qabul qiladi.

6) *vazirliklar, davlat qo`mitalari va idoralarining hujjatlari.*

Vazirliklar, davlat qo`mitalari va idoralari o`z vakolatlari doirasida buyruqlar va qarorlar shaklida normativ-huquqiy hujjatlar qabul qiladi. Nizomlar, qoidalar va yo`riqnomalar tarzida qabul qilinadigan normativ-huquqiy hujjatlar buyruq hamda qarorlar bilan tasdiqlanadi.

---

¹ *Qarang:* O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to`g`risidagi 2002 yil 12 dekabr Qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2002 №12, 213-m.; O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to`g`risidagi 2002 yil 12 dekabr Qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2002 №12, 215-m.

² O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2003 №9-10, 138-m.

Vazirliklar, davlat qo`mitalari va idoralarining normativ-huquqiy hujjatlari O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari, O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining, O`zbekiston Respublikasi-ning Prezidenti va O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari asosida hamda ularni ijro etish uchun qabul qilinadi.

Vazirliklar, davlat qo`mitalari va idoralarining normativ-huquqiy hujjatlari bir necha vazirliklar, davlat qo`mitalari va idoralari bilan birgalikda yoki ularning bittasi tomonidan boshqalari bilan kelishilgan holda qabul qilinishi mumkin.

Vazirliklar, davlat qo`mitalari va idoralarining tarmoq bo`linmalari va hududiy organlari normativ-huquqiy tisdagi hujjatlar qabul qilishga haqli emas, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno.

7) *mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari.*

Mahalliy davlat hokimiyati organlari o`z vakolatlari doirasida qarorlar shaklida normativ-huquqiy hujjatlar qabul qiladi.

Mahalliy davlat hokimiyati organlarining normativ-huquqiy hujjatlari O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari, O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, O`zbekiston Respublikasining Prezidenti, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining, shuningdek, yuqori turuvchi mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari asosida va ularni ijro etish uchun qabul qilinadi.¹

Normativ-huquqiy hujjatlar qonun hujjatlari hisoblanadi va ular O`zbekiston Respublikasining **qonun hujjatlari majmuini** tashkil qiladi.

O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O`zbekiston Respublikasining qonunlari, O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlari - **qonunlar** hisoblanadi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari, vazirliklar, davlat qo`mitalari va idoralarining normativ-huquqiy hujjatlari, mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari - **qonun osti hujjatlari** hisoblanadi.

Turli normativ-huquqiy hujjatlarning yuridik kuchi bo`yicha o`zaro nisbati O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga, normativ-huquqiy hujjatni qabul qilgan organning vakolatiga va maqomiga, shuningdek, hujjatlarning turlariga muvofiq belgilanadi.

Normativ-huquqiy hujjat o`ziga qaraganda yuqoriroq yuridik kuchga ega bo`lgan boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga muvofiq bo`lishi shart.

Normativ-huquqiy hujjatlar bir-biriga to`g`ri kelmagan hollarda yuqoriroq yuridik kuchga ega bo`lgan normativ-huquqiy hujjat qo`llaniladi.

Teng yuridik kuchga ega bo`lgan normativ-huquqiy hujjatlar bir-biriga to`g`ri kelmagan hollarda keyinroq qabul qilingan hujjat qoidalari amal qiladi.

Normativ-huquqiy hujjatni qabul qilgan vazirlik, davlat qo`mitasi yoki idorasining ijtimoiy munosabatlarning muayyan sohasini tartibga solish uchun maxsus vakolati bo`lsa, ushbu organ qabul qilgan hujjat bir xil darajadagi boshqa

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1993 №9, 320-m.

vazirlik, davlat qo`mitasi yoki idorasining normativ-huquqiy hujjatiga nisbatan yuqoriroq yuridik kuchga ega bo`ladi.

3.3. Davlat boshqaruvi aktlariga qo`yiladigan talablar

Boshqaruv huquqiy aktlarining asosiy sharti – bu huquqiy aktlarning yuridik mazmuniga va ularni qabul qilish tartibiga qo`yiladigan talablarga mos kelishi hisoblanadi. Mazkur talablar asosida esa, boshqaruv huquqiy aktlarining qonunga mos ravishda qabul qilinishi turadi.

O`zbekiston Respublikasining “Normativ-huquqiy hujjatlar to`g`risida”gi qonuniga binoan normativ-huquqiy hujjat loyihasini ishlab chiqayotgan organ, qoida tariqasida, loyihani tayyorlash yuzasidan komissiya tuzadi. *Normativ-huquqiy hujjatlarning loyihalarini tayyorlashga* manfaatdor davlat organlari, ilmiy muassasalar va boshqa tashkilotlarning vakillari, ayrim fuqarolar jalb etilishi mumkin. Normativ-huquqiy hujjatni qabul qiluvchi organ normativ-huquqiy hujjatning loyihasini tayyorlashni davlat organlari, ilmiy muassasalar va boshqa tashkilotlarga, ayrim fuqarolarga belgilangan tartibda topshirishi yoki shartnoma asosida buyurtma berishi mumkin.

Normativ-huquqiy hujjatni qabul qiluvchi organ bir necha davlat organlari, ilmiy muassasalar va boshqa tashkilotlarga, ayrim fuqarolarga muqobil loyihalar tayyorlashni topshirishga yoki ular bilan shartnomalar tuzishga, shuningdek, eng yaxshi loyiha uchun tanlovlarni e`lon qilishga haqlidir.

Iqtisodiyotning alohida tarmoqlari, davlat boshqaruvining boshqa sohalariga doir normativ-huquqiy hujjatlarning loyihalarini tayyorlashga tegishli tarmoqlar yoki boshqaruv sohalarining holati va rivojlanishi uchun mas`ul bo`lgan vazirliklar, davlat qo`mitalari yoki idoralari jalb etiladi.

Vazirliklar, davlat qo`mitalari va idoralarning normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini tayyorlash bo`yicha ishini muvofiqlashtirib turish, qonun hujjatlariga muvofiq, O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan amalga oshiriladi.

Normativ-huquqiy hujjatni tayyorlashda loyihani ishlab chiquvchi organ:

a) loyiha mavzusiga doir qonun hujjatlarining qo`llanilish tajribasini o`rganadi va hisobga oladi, huquqni tartibga solishga bo`lgan jamoatchilik ehtiyojini, qonun hujjatlarining samaradorligiga ta`sir etuvchi sabablar va sharoitlarni aniqlaydi;

b) davlat organlari, fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va jamoat birlashmalari, shuningdek, fuqarolarning takliflarini, ommaviy axborot vositalarining materiallarini, ilmiy muassasalar, olimlar va mutaxassislarining tavsiyalarini, jamoatchilik fikrini aniqlashning boshqa vositalari ma`lumotlarini umumlashtiradi va ulardan foydalanadi;

c) boshqa davlatlardagi qonunchilik yo`li bilan tartibga solish tajribasini hisobga oladi.

Qonun loyihalari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda umumxalq muhokamasiga, boshqa normativ-huquqiy hujjatlarning loyihalari esa, jamoatchilik yoki mutaxassislar muhokamasiga qo`yiladi.

Normativ-huquqiy hujjatning tayyorlangan loyihasi normativ-huquqiy hujjatni qabul qiluvchi organga taqdimnoma bilan kiritiladi, taqdimnomada hujjatni qabul qilishning zarurligi asoslab beriladi, uni ishlab chiquvchilar ko`rsatiladi, hujjat mazmunining qisqacha tavsifi beriladi, loyiha qaysi davlat organi, shuningdek, tashkilot bilan kelishilgan bo`lsa, shu organ va tashkilotlarning ro`yxati keltiriladi, kelishmovchiliklarning mazmuni hamda ular haqidagi asoslantirilgan fikr qisqacha bayon etib o`tiladi. Zarurat bo`lganda, normativ-huquqiy hujjat loyihasiga uni asoslash uchun moliyaviy-iqtisodiy hisob-kitoblar, statistika ma'lumotlari va boshqa axborotlar ilova qilinadi.

Qonunchilik tashabbusi huquqiga ega bo`lmagan vazirliklar, davlat qo`mitalari, idoralar va boshqa organlar yoki nodavlat notijorat tashkilotlari tomonidan tayyorlangan qonun loyihalari, agar loyihani tayyorlash to`g`risidagi topshiriqda boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo`lsa, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi muhokamasiga taqdim etiladi.

Normativ-huquqiy hujjatlarning loyihalari huquqiy ekspertizadan o`tkazilishi shart.

Huquqiy ekspertiza davomida normativ-huquqiy hujjatning loyihasi O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonun hujjatlariga, shuningdek, qonunchilik texnikasi qoidalariga muvofiqligi tekshiriladi.

Huquqiy ekspertiza normativ-huquqiy hujjat loyihasini tayyorlagan organning yoki normativ-huquqiy hujjatni qabul qiladigan organning yuridik xizmati, shuningdek, O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan amalga oshiriladi. Mahalliy davlat hokimiyati organlarining normativ xususiyatga ega bo`lgan qarorlari loyihalarining yuridik ekspertizasi viloyatlar va Toshkent shahar adliya boshqarmalari tomonidan amalga oshiriladi.

Kiritilgan loyihaning sifatiga baho berish uchun normativ-huquqiy hujjatni qabul qiluvchi organning qaroriga binoan normativ-huquqiy hujjatning loyihasi boshqa xil (iqtisodiy, moliyaviy, ilmiy-texnikaviy, ekologiya va o`zga) ekspertizadan ham o`tkazilishi mumkin. Ekspertlar sifatida tegishli loyihani tayyorlashda ilgari bevosita ishtirok etmagan tashkilotlar va shaxslar jalb etiladi. Ekspertiza o`tkazish uchun boshqa davlatlar va xalqaro tashkilotlardan olimlar va mutaxassislar taklif etilishi mumkin.

Normativ-huquqiy hujjatning matni - lo`nda, oddiy va ravon tilda bayon etiladi. Normativ-huquqiy hujjatda foydalaniladigan tushunchalar va atamalar ularning amaldagi qonun hujjatlarida qabul qilingan mazmuniga muvofiq, turlicha sharhlash imkoniyatini istisno etadigan tarzda bir xilda qo`llaniladi. Eskirgan hamda ko`p ma'noni anglatadigan so`zlar va iboralar, majoziy taqqoslashlar, sifatlashlar, kinoyalari qo`llanilishiga yo`l qo`yilmaydi.

Normativ-huquqiy hujjatda uni amalga oshirishning huquqiy vositalari, shu jumladan, moliyalashtirish manbalari, rag`batlantirish, mukofotlash va nazorat qilish chora-tadbirlari ko`rsatilishi mumkin.

Davlat organlari, fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va jamoat birlashmalari, shuningdek, mansabdor shaxslar va fuqarolarning majburiyatlarini belgilovchi normativ-huquqiy hujjatda ushbu majburiyatlarni buzganlik uchun javobgarlik choralari (agar bunday choralar qonun hujjatlarida nazarda tutilgan bo`lmasa yoki maxsus hujjatda belgilanishi kerak bo`lmasa) nazarda tutiladi.

Normativ-huquqiy hujjatga uni qabul qilish sabablari va maqsadlarini tushuntirishdan iborat bo`lgan muqaddima kiritilishi mumkin. Normativ ko`rsatmalar muqaddimaga kiritilmaydi.

Qonunlarda normativ ko`rsatmalar tartib raqamiga ega bo`lgan moddalar tarzida bayon etiladi. Qonunlarning moddalari qismlarga bo`linishi mumkin. Moddalarning qismlarida bandlar, kichik bandlar va xatboshilar bo`lishi mumkin. Boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda normativ ko`rsatmalar tartib raqamiga ega bo`lgan bandlar tarzida bayon etiladi. Bandlar kichik bandlarga va xatboshilarga bo`linishi mumkin.

Hajm jihatdan yirik normativ-huquqiy hujjatlarning mazmun jihatdan yaqin bo`lgan moddalari (bandlari) paragraflar va boblarga birlashtiriladi. Zarur hollarda boblar bo`limlarga va kichik bo`limlarga birlashtirilishi mumkin. Bo`limlar, kichik bo`limlar, boblar va paragraflar sarlavhalarga va tartib raqamlariga ega bo`ladi.

Normativ-huquqiy hujjatlarda qonun hujjatlariga kiritilayotgan yuridik, texnikaviy va boshqa maxsus atamalarning ta'riflari berilishi mumkin.

Zarur hollarda normativ-huquqiy hujjatda yuqoriroq yuridik kuchga ega bo`lgan normativ-huquqiy hujjatlarning ayrim qoidalari mazkur hujjatlarga havola qilingan holda aynan takrorlanadi.

Normativ-huquqiy hujjatlarda, qoida tariqasida, xuddi shunday yuridik kuchga ega bo`lgan amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarning normativ ko`rsatmalari qayta aynan takrorlanmaydi.

Normativ-huquqiy hujjatning moddalarida (bandlarida) uning boshqa moddalariga (bandlariga), shuningdek, amaldagi boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga, ularning ayrim qoidalariga havolalar normativ ko`rsatmalarining o`zaro bog`liqligini ko`rsatish zarurati bo`lgan hollarda yoki takrorlashlarga yo`l qo`ymaslik uchun qo`llaniladi.

“Normativ-huquqiy hujjatlar to`g`risida”gi qonuniga binoan *normativ-huquqiy hujjatning rasmiy matni quyidagi tarzda imzo qo`yib tasdiqlanadi:*

1) *O`zbekiston Respublikasining qonuni* - O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan;

2) *O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining qarorlari* - O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi Spikeri tomonidan;

3) *O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining qarorlari* - O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati Raisi tomonidan;

4) *O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni* - O`zbekiston Respublikasining Prezidenti tomonidan;

5) *O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori* - O`zbekiston Respublikasi Bosh vaziri tomonidan;

6) *vazirliklar, davlat qo`mitalari va idoralarining normativ-huquqiy hujjatlari* - hujjatni qabul qilgan organ rahbari tomonidan;

7) *mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari* - tegishli hokim tomonidan.

Normativ-huquqiy hujjatlar quyidagi rekvizitlarga ega bo`ladi:

- hujjatning turi va nomi;
- hujjat qabul qilingan joy, sana va hujjat raqami;
- tegishli normativ-huquqiy hujjatlarni imzo qo`yib tasdiqlashga rasman vakolati bo`lgan shaxslarning familiyasi, lavozimi va imzolari.

Vazirliklar, davlat qo`mitalari va idoralari normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan kundan e'tiboran o`n kun ichida ularni davlat ro`yxatidan o`tkazish uchun O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligiga taqdim etadi.

Yangi normativ-huquqiy hujjat qabul qilinganligi munosabati bilan ilgari qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlarga zarur o`zgartirishlar yoki qo`shimchalar kiritiladi hamda ilgari qabul qilingan barcha hujjatlar yoki ularning qismlari, agar ular yangi normativ ko`rsatmalarga zid bo`lsa yoxud yangi hujjat bilan to`lalgicha qamrab olingan yoki amalda o`z ahamiyatini yo`qotgan, lekin rasman o`z kuchini yo`qotgan deb e'tirof etilmagan bo`lsa, o`z kuchini yo`qotgan deb e'tirof etilmog`i kerak.

Nazorat uchun savollar

1. Davlat boshqaruvi aktlari tushunchasi.
2. Davlat boshqaruvi aktlarining o`ziga xos xususiyatlari.
3. Davlat boshqaruvi aktlarining yuridik ahamiyati.
4. Normativ-huquqiy aktlar tushunchasi va o`ziga xos xususiyatlari.
5. Individul (yakka) huquqiy aktlar.
6. Davlat boshqaruvi aktlariga qo`yiladigan talablar.

4§. Davlat boshqaruvi uslublari tushunchasi va xususiyatlari

Boshqaruv shakli (ijro hokimiyati yoki boshqaruv harakatlari shakli) masalasi bilan tanishib chiqish, boshqa huquqiy hodisaning – *boshqaruv uslublari*ni ham aniqlash lozimligini ko`rsatadi. **Uslub** - bu amaliy faoliyatning usuli, vositasi hisoblanadi. Boshqaruv shakllari va boshqaruv uslublari bir-biridan ajratmagan holda ko`rib chiqish lozim.

Ma'muriy huquqning tartibga solish uslubi va ma'muriy huquqiy (boshqaruv) uslublari, nomlanishi jihatidan bir-biriga juda yaqin turadi. Lekin bu holat ularning faqatgina tashqi ko`rinishidan yaqinligini ko`rsatadi. *Tartibga solish uslubi* – ma'muriy huquqning asosiy funksiyasi bo`lib, boshqaruv munosabatlarini huquqiy tartibga soluvchi vosita hisoblanadi. *Davlat boshqaruvi uslubi* esa, boshqaruv subyektlari (ijro hokimiyati organlari) oldida turgan barcha vazifalarni, shu jumladan tartibga solishni ham, amaliy hal etish vositasi hisoblanadi.

Davlat boshqaruvi uslubi – ma'muriy huquq har qanday subyektning emas, balki ma'lum bir sohada boshqaruvni (ijro hokimiyatini) amalga oshirish vakolatiga ega bo`lgan subyektning funksiyasi hisoblanadi.

Boshqaruv organlari normativ tushunchasidagi hujjatni qabul qilganida, bu ikkala vosita bir-biriga mos kelishi mumkin. Lekin tartibga solish uslubi o`zining mazmun-mohiyati va ahamiyati bilan davlat boshqaruvi uslublari ajralib turadi. Huquqiy tartibga solish hamma vaqt normativdir. Shu sababli, uning vositalari (ko`rsatma berish, taqiq, vakolat berish) tartibga solinadigan munosabatlarning barcha subyektlariga nisbatan qo`llaniladi. Boshqaruv uslublari esa bunday vakolatga ega bo`lgan ijro hokimiyati organi (mansabdor shaxs) tomonidan qo`llaniladi hamda ular yakallashtirilgan, ya'ni individuallashtirilgandir.

Yuridik adabiyotlarda boshqaruv uslublari turlicha nomlangan bo`lishi mumkin, masalan, “*boshqaruv harakatlarini amalga oshirish uslublari*”, “*boshqaruv faoliyati uslublari*”, “*ma'muriy huquqiy uslublari*”, “*ijro hokimiyatini amalga oshirish uslublari*” va h.klar. Lekin bu tushunchalarning mazmuni bir xil, ya'ni davlat boshqaruvi organlari va ularning mansabdor shaxslari tomonidan boshqaruvni (boshqaruv harakatlarini) amalga oshirish, tegishli obyektlar va shaxslarga ma'muriy ta'sir ko`rsatish maqsadida, qonunchilikda ruxsat etilgan doirada, qo`llaniladigan usul va vositalardir.

Demak, ***boshqaruv uslubi*** – davlat boshqaruvi faoliyatining maqsadlariga erishish, vazifalarini bajarish va funksiyalarini amalga oshirish uchun foydalaniladigan huquqiy vositalar hisoblanadi.

Boshqaruv shakli boshqaruv ta'siri usullarini o`z ichiga oladi. Masalan, boshqaruv organi tomonidan ma'lum bir sohada nazoratni amalga oshirish va javobgarlikni qo`llashi uchun mansabdor shaxsning majburiyatlarini o`rnatuvchi huquqiy akt qabul qilinishi lozim.

Shakl uslubga qaraganda birlamchi hisoblanadi.

Boshqaruv uslubi boshqaruv subyektning obyekt bilan o`zaro munosabatga kirishganligini aniqlash imkoniyatini beradi.

*Boshqaruv uslubi boshqaruv shaklida albatta o`z ifodasini topadi.* Boshqacha aytganda, boshqaruv shakli bo`lmaganida, boshqaruv uslublari, ya'ni

boshqaruv subyektining obyektga nisbatan ta'siri o'z ma'nosini va o'zining formal mazmunini yo'qotadi, amalda emas, balki xayolda qoladi. Masalan, ma'lum bir shaxsni ma'muriy yoki intizomiy javobgarlikka tortishga yoxud davlat budjeti mablag'laridan ma'lum bir obyektga moliyalashtirishga qaratilgan boshqaruv faoliyati harakatlarini rasmiylashtirmasdan turib, ya'ni boshqaruvning tegishli huquqiy aktini qabul qilmasdan turib, amalga oshirib bo'lmaydi. Shu sababli, boshqaruv uslublari boshqaruv shakllari bilan va asosan huquqiy aktlarni qabul qilish bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

Davlat boshqaruvi tizimida boshqaruv uslublari muhim *huquqiy vosita* hisoblanadi.

Ma'muriy huquq nazariyasi nuqtai nazaridan, boshqaruv uslublari masalasini ikki ko'rinishda ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir:

birinchidan, boshqaruv uslublari mavjud bo'lishini va ularning boshqaruv sohasidagi ahamiyatini nazariy asoslash;

ikkinchidan, boshqaruv uslublarni amalga oshirish mexanizmini yaratish va normativ ta'minlash.

Boshqaruv uslublari – ijro hokimiyati organlari tomonidan davlat boshqaruvi maqsadlari, vazifalari va funksiyalarining amalga oshirilishini ta'minlash vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Boshqaruv uslublari yordamida davlat funksiyalari bevosita amalga oshiriladi. Uning vazifalari hal qilinadi, huquq-tartibot, fuqarolar va turli tashkilotlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari ta'minlanadi. Boshqaruv uslublari – iqtisodiyot (xo'jalik), ijtimoiy-madaniy va ma'muriy-siyosiy qurilish sohalarida ommaviy boshqaruvni amalga oshirishning zaruriy elementi hisoblanadi.

Boshqaruv uslublari – boshqaruv ishi qanday amalga oshirilishini, boshqaruv maqsadiga uning qanday usul va vositalari orqali erishilishini belgilab beradi.

Boshqaruv uslublari - huquq subyektining boshqasiga nisbatan maqsadga muvofiq yo'naltirilgan ta'sir etish vositasidir.

Maxsus adabiyotlarda huquqshunos olimlar, boshqaruv uslublari deyarli bir xilda yondoshgan, boshqaruv uslublarning odatiy, *o'ziga xos xususiyatlariga* esa quyidagilar kiritilgan:

1) boshqaruv uslublarning mavjudligi – *davlat hokimiyati ijro etuvchi organlarini tashkil etishga asoslanadi*;

2) boshqaruv uslubining asosiy maqsadi yoki uning amaliy ahamiyati – *davlat boshqaruvi, boshqaruv vazifalari va funksiyalarining ijro hokimiyati organlari tomonidan amaliy bajarilishini ta'minlashdan iborat*;

3) boshqaruv uslublardan *boshqaruv faoliyatida qo'llaniladi va foydalaniladi*;

4) *davlat boshqaruvi subyektini va obyektini o'rtasida maxsus huquqiy munosabatlar mavjud bo'ladi*.

Bu munosabatlarda davlat organi yoki mansabdor shaxs turli vositalar – ishontirish, tarbiyalash, tartibga solish yoki majburlash choralarini qo'llash orqali o'z vakolatini amalga oshiradi. Boshqaruv uslublari mazkur munosabatlarda

boshqaruv subyekti va obyekt o'rtasida vujudga keladigan aloqa va munosabatlarni ifodalaydi;

5) *huquqiy aktlarda boshqaruv ta'siri o'rnatiladi, ya'ni boshqaruv uslubini qo'llash huquqiy tartibga solingan bo'ladi.*

Lekin boshqaruv amaliyotida huquqiy normalar bilan tartibga solinmagan (yoki ularda nazarda tutilmagan) uslublar (masalan, ishontirish, tarbiyalash) ham qo'llanilishi mumkin;

6) *boshqaruv uslublari boshqaruv subyektlariga tegishli bo'lgan kompetensiya va vakolatlarni amalga oshirish vositasi hisoblanadi;*

7) *boshqaruv uslublari boshqaruv subyektlari tomonidan obyektga nisbatan qo'llaniladigan vakolatlarning; tegishli subyekt yuridik hokimiyat vakolatlarining xususiyatlarini namoyon etadi;*

8) *har bir aniq holatda boshqaruv ta'sirining mazmuni boshqaruv uslublari qo'llanilayotgan obyektning xususiyatlariga bog'liq bo'ladi* (masalan, jismoniy shaxs yoki tashkilot, mulk shakli, vertikal bo'ysinuvning mavjudligi va h.k.lar);

9) *boshqaruv uslublari har qanday boshqaruv ta'siri singari, boshqaruv sohasida namunali (belgilangan) tartibni ta'minlaydi; ular tashkiliy xususiyatga ega va boshqaruv tizimida yuz berayotgan jarayonlarni tartibga soladi;*

10) *boshqaruv ta'sirini ko'rsatuvchi subyektlar tomonidan huquq ijodkorligi va individual-farmoyish berish vakolatlari amalga oshiriladi;*

11) *boshqaruv uslublarining doimiy harakatda bo'lishi, ya'ni ular boshqaruv tizimini, funktsiya va vakolatlarning bajarilishini real ta'minlaydi;*

12) *qonunchilikda boshqaruv uslublarini qo'llashning belgilangan tartibi mavjud bo'ladi;*

13) *boshqaruv uslublarini qo'llashning tashkiliy-huquqiy shakllari yoki ularni ifodalashning huquqiy shakllari mavjud bo'ladi.*

Boshqaruv uslublar to'g'ridan-to'g'ri boshqaruv shakllariga bog'liq bo'lib, ularda ifodalangan bo'ladi. Shu ma'noda, boshqaruv uslublari va boshqaruv shakllari o'zaro chambarchas bog'liqdir. Masalan, ma'muriy majburlash uslubi aniq bir shaxsni ma'muriy jazoga (jarima, ma'muriy qamoq) tortishga qaratilgan individual aktni qabul qilish orqali amalga oshiriladi. Boshqaruv uslublari ma'muriy huquq ijodkorligi shaklida ham, masalan, boshqaruv ta'sirini ta'minlash maqsadida ma'lum bir normativ huquqiy aktni tayyorlash va qabul qilishda ham namoyon bo'lishi mumkin;

14) *boshqaruv uslublari – boshqaruv subyektining obyektga nisbatan ta'siri o'ziga xos xususiyatlarga ega.*

Boshqaruv uslublari *to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etishi* (masalan, huquqbuzarga nisbatan jismoniy kuch ishlatish yoki mansabdor shaxslarga intizomiy javobgarlikni qo'llash) yoki *egri ta'sir etishi* mumkin (masalan, qonunchilikda nazarda tutilgan davlat xizmatchilari uchun cheklovlarni amalda tatbiq qilish yoki, aksincha, rag'batlantirish choralarini qo'llash);

15) *boshqaruv uslubida boshqaruv obyektiga yakka yoki jamoa ta'sirini ko'rsatish mavjud bo'ladi;*

16) boshqaruv uslublarini qo'llashning *vaqtinchalik xususiyatga ega bo'lishi*, ya'ni boshqaruv ta'siri hamma vaqt ham uzoq muddatga emas, balki *ma'lum bir muddatga mo'ljallangan bo'ladi*.

Boshqaruv uslublari o'rtasida davlat boshqaruvi organlari va ularning mansabdor shaxslarining yuridik hokimiyat vakolatlarini amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan *ma'muriy-huquqiy uslublar* muhim ahamiyatga egadir.

Hozirgi vaqtda iqtisodiyot sohasidagi boshqaruv tizimida *umumiy tartibga solish* yoki *ma'muriy-huquqiy tartibga solish uslublari* shakllanmoqda va huquqiy mazmunga ega bo'lmoqda. Ularda iqtisodiy munosabatlarga boshqaruv ta'sirini o'tkazishning kuchli va samarali potentsiali mavjuddir. Jumladan, iqtisodiyotning turli sohalaridagi davlat kontroli va nazorati; sanoat sohalariga moliyaviy (budjet) yordam ko'rsatish; davlat tashkilotlarini samarali boshqarishni ta'minlash; monopoliyaga qarshi tartibga solish; xususiylashtirish jarayonlarining amalga oshirilishi; subyektlarga u yoki bu faoliyatni amalga oshirish uchun ruxsatnomalar (litsenziyalar) berish va h.k.lar.

Ma'muriy-huquqiy uslublarning maqsadi – ommaviy manfaatlarni himoya qilish, huquqiy tartibotni, jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlashga yo'naltirilgan davlat tadbirlarini kuchaytirish, davlat boshqaruvida intizomni mustahkamlashdan iboratdir.

Yuridik adabiyotlarda, davlat boshqaruvi tizimidagi ta'sir ko'rsatishning ikki asosiy (universal) uslubi: *ishontirish* va *majburlash* uslublari ko'rib chiqiladi. Amaliyotda bu uslublar turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi.

Ishontirish - boshqaruv uslubi sifatida, *tushuntirish*, *tarbiyalash*, *rag'batlantirish* va boshqa axloqiy ahamiyatga ega bo'lgan choralarini amalga oshirish orqali isonlarga ta'sir ko'rsatish hisoblanadi. Rag'batlantirish, masalan, davlat boshqaruvi sohasida ijro hokimiyatining fuqarolar, yuridik shaxslar, huquqiy munosabatlar turli subyektlari bilan bo'ladigan o'zaro munosabatlarida qonuniylik va intizomni ta'minlashga xizmat qiladi.

Boshqaruvning maqsad va vazifalariga erishish majburlash xususiyatidagi choralar yordamida ham ta'minlanishi mumkin. Bu holatda, boshqaruv obyekti, normativ huquqiy aktlarda ko'rsatib o'tilgan tartibda harakat qilishga majbur bo'ladi.

Agar, shaxslarning harakati huquqiy aktlarning talablariga mos kelmasa, davlat, uning organlari va mansabdor shaxslar majburlov choralarini qo'llash huquqiga ega bo'ladi. Ba'zi vaqtlarda bu choralar huquqiy tartibotni, jamoat tartibini, harakatlarni amalga oshirishning o'rnatilgan tartibini ta'minlovchi choralar sifatida namoyon bo'ladi.

Ayrim hollarda esa, majburlov choralarini huquqbuzarlikni (nojo'ya xatti-harakatni) sodir etgan shaxsni jazolashga qaratilgan bo'ladi. Bu – intizomiy, moddiy, ma'muriy yoki jinoiy xususiyatdagi choralar sifatida namoyon bo'ladi.

Majburlov choralarini shaxsning qonunga xilof xulqini cheklashga, shuningdek, turli ijtimoiy munosabatlardagi qonuniy tartibni qayta tiklashga qaratiladi.

Boshqaruv uslublari *ma'muriy (to'g'ri)* va *iqtisodiy (tartibga soluvchi)* uslublarga bo'linadi.

Ma'muriy uslublar - boshqaruv subyektining obyektga (fuqarolarga, yuridik shaxslar, davlat xizmatchilariga) bir tomonlama tartibda davlat-hokimiyat ta'sirini ko'rsatishi orqali ifodalanadi.

Boshqaruvni amalga oshiruvchi subyekt tegishli shaxslar uchun bajarilishi majburiy bo'lgan va yuridik oqibatlarni keltirib chiqaradigan huquqiy aktlarni qabul qiladi. Qabul qilingan qarorning, buyruqning yoki farmoyishning bajarilmaganligi intizomning buzilishi hisoblanib, aybdor shaxsga nisbatan qonunda belgilangan majburlov choralari qo'llaniladi.

Davlat boshqaruvi ideologiyasi o'z tarkibida to'g'ridan-to'g'ri hokimiyat ta'sirini ko'rsatishning ma'muriy uslublari mavjud bo'lishini talab etadi. Keng ma'noda, *boshqaruv uslublari* ijro hokimiyatining birligini, davlat boshqaruvi turli subyektlari o'zaro munosabatida tartib-intizomni, shuningdek, ijro hokimiyati organlari funksiyalanishining qonuniyligini ta'minlaydi.

Boshqaruv uslublari mazkur uslublar yo'naltirilgan shaxslarning ongiga, irodasiga va xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatadi. Bu uslublarni amalga oshirish huquq subyektlariga to'g'ridan-to'g'ri iqtisodiy ta'sirni, moddiy-mulkiy natijalarni keltirib chiqarmaydi.

Ma'muriy uslublarda obyektlar o'z hohishiga ko'ra boshqaruvni amalga oshirish imkoniyatiga ega emas, ular belgilangan ma'muriy tartib doirasida va qabul qilingan ko'rsatmalarni bajarishga majburdirlar.

Huquq subyektlariga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etish (ma'muriy) uslublaridan foydalanmasdan, davlat boshqaruvining maqsad va vazifalariga erishib bo'lmaydi. *To'g'ridan-to'g'ri ta'sir etish* – bu ma'lum bir vakolatga ega bo'lgan yuqori turuvchi mansabdor shaxs yoki boshqaruv subyektini tomonidan bo'yruq, farmoyishning qabul qilinishidir.

Ma'muriy uslublar boshqariluvchilarning moddiy manfaatlariga ta'sir ko'rsatish, ya'ni moddiy naf yoki moddiy rag'batlantirish olishni nazarda tutmagan.

Namunali xulq-atvoriga o'rnatilgan ko'rsatmalarga ixtiyoriy rioya qilish orqali erishiladi, ya'ni bunda asosiy ta'sir ko'rsatish vositasi *axloqiy* xususiyatga ega bo'ladi.

Iqtisodiy munosabatlarga to'g'ridan-to'g'ri (ma'muriy) ta'sir ko'rsatish davlatning iqtisodiy manfaatlari qondirilishini ta'minlashda zarurdir. Iqtisodiyot sohasiga davlatning ta'siri quyidagilarda namoyon bo'ladi:

birinchidan, iqtisodiy faoliyat ma'lum bir turlarining faqat davlat tomonidan amalga oshirilishi (masalan, soliq, bojxona faoliyati);

ikkinchidan, davlat tashkilotlari xo'jalik faoliyatini boshqarish va markazlashgan holda tartibga solish;

uchinchidan, davlat mulki obyektlarini boshqarish;

to'rtinchidan, iqtisodiyot sohasida davlat kontroli va nazoratini amalga oshirish;

beshinchidan, ro'yxatga olish, ruxsat berish (litsenziya) faoliyatini amalga oshirish va h.k.lar.

Ma'muriy uslublarni turli asoslarga ko'ra ***tasniflash*** mumkin. Jumladan:

1) ***ifodalash shakliga ko'ra*** ma'muriy uslublar:

a) *huquqiy* (normativ huquqiy aktlarda nazarda tutilgan va huquqiy mazmunga ega bo'lgan) uslublar;

b) *tashkiliy* (boshqaruv subyekti tomonidan tashkiliy-boshqaruv harakatlarini amalga oshirish) uslublariga bo'linadi;

2) *ma'muriy-huquqiy xususiyatlarga asoslanib*, ular:

a) *normativ* (normativ huquqiy aktlarni qabul qilish maqsadida qo'llaniladigan) uslublar

b) *individual* (yakka ma'muriy huquqiy aktlarni qabul qilishda qo'llaniladigan) uslublarga bo'linadi;

3) *boshqaruv obyektiga ta'sir ko'rsatish darajasiga ko'ra* ma'muriy uslublar:

a) *imperativ*, ya'ni taqiqlarni, to'g'ridan-to'g'ri ma'muriy buyruqlarni, davlat-hokimiyat ko'rsatmalarini nazarda tutuvchi, shuningdek, tegishli harakatlarni sodir etish yoki tegishli xulq-atvorni amalga oshirishga majburlovchi uslublar;

b) *vakolat beruvchi*, ya'ni ma'lum bir harakatlarni amalga oshirish yoki boshqaruvning tegishli aktini qabul qilishga ruxsat beruvchi uslublar;

c) *rag'batlantiruvchi va tavsiya beruvchi*, ya'ni rag'batlantirish yoki ma'lum bir harakatlarni amalga oshirish bo'yicha tavsiyalarni beruvchi uslublarga bo'linadi.

Boshqaruvning *tartibga soluvchi (iqtisodiy)* uslublarini qo'llash orqali boshqaruv obyektlari tomonidan namunali xulq-atvorga erishilganida, ularning iqtisodiy yoki moddiy manfaatlarini qondirish ta'minlanadi. Boshqaruv subyekti boshqariluvchi obyektlarning individual (yakka) manfaatlariga ta'sir etish orqali boshqaruvning maqsad va vazifalarining bajarilishiga shart-sharoit yaratib beradi.

Moddiy (yoki iqtisodiy) tartibga solish orqali boshqariluvchi obyektlar tomonidan o'z faoliyatlarida o'rnatilgan tartib va ko'rsatmalarga rioya etishi ta'minlanadi. Shu tariqa *boshqaruvning ichki apparati* (masalan, davlat organlarida xizmatchilarni moddiy rag'batlantirish, mansabdor shaxslar uchun moddiy va mulkiy imtiyozlar berish) hamda *iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi* (masalan, iqtisodiyotga yangi ishlanmalarni joriy etishni tartibga solish, iqtisodiyotning ma'lum bir sohalarini qo'llab-quvvatlash, soliq imtiyozlarini berish) ta'minlanadi.

Davlat organlari tomonidan boshqariluvchilarga samarali boshqaruv ta'sirini ko'rsatish – iqtisodiy uslublarni “*egri*” yo'l bilan qo'llash orqali erishiladi.

Boshqaruvni tartibga soluvchi (iqtisodiy) usublari quyidagi *o'ziga xos xususiyatlarga* ega:

- boshqaruvning nazarda tutilgan natijalariga erishish uchun, boshqariluvchi shaxslarning ongi va irodasiga ta'sir ko'rsatish;
- boshqariluvchi subyektlarning manfaatlariga, ehtiyojlariga ta'sir ko'rsatish orqali, ularning namunali xulq-atvorda bo'lishini ta'minlashning real boshqaruvini tashkil etish;
- jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzishga qaratilgan harakatlar va qarorlarni ma'muriy hamda sud tartibida shikoyat qilinishini ta'minlash;
- ma'lum bir harakatlarni amalga oshirish va qarorlarni qabul qilishni belgilovchi boshqaruv aktlarini chiqarish;

- boshqaruv harakatlarini amalga oshirish uslublari qaratilgan shaxslarga xatti-harakat (xulq-atvor)ni tanlash imkoniyatini berish;
- tartibga solishning normativ o`rnatilishi va h.k.lar.

Boshqaruvning iqtisodiy uslublari, ma'muriy uslublar singari, faqatgina normativ hujjatlar asosida amalga oshirilishi mumkin. Boshqaruv bu uslublarining tartibga solish ta'siri - boshqaruv sohasidagi ularning muhimligi, ahamiyatliligi va samaradorligi bilan ifodalanishi kerak.

Ba'zi huquqshunos olimlar tomonidan bozor iqtisodiyotini davlat tomonidan egri (iqtisodiy) tartibga solishning quyidagi elementlari ham ko`rsatib o`tiladi: davlat axboroti va prognozi; davlat dasturlari, kontraktlar va buyurtmalar; baho, daromad, aholi bandligi, professional tayyorgarlikni tartibga solish; soliq va amartizatsiyaviy siyosat.

Ma'muriy va iqtisodiy uslublar turlicha mazmunga va ahamiyatga ega bo`lsalar ham, amaliyotda ular chambarchas bog`liqdir. Ular boshqaruv mazmuniga ega ekanligi; qo`llash subyektlari; boshqaruv ta'sirining obyekti; boshqaruvning maqsadiga erishish va vazifalarini bajarish; boshqaruv ta'sirini amalga oshirish shakli (ma'muriy yoki boshqaruvning huquqiy aktini qabul qilish) bo`yicha umumiy xususiyatlarga egadir. Shu bilan birga davlat boshqaruvining turli sohalarida u yoki bu boshqaruv uslublaridan foydalanish ko`p uchrab turadi. Masalan, davlat xavfsizligi organlari yoki ichki ishlar organlari faoliyatini tashkil etish va amalga oshirishda ma'muriy uslublar ko`proq qo`llaniladi; ta'lim, fan va sog`liqni saqlash sohalarida ma'muriy uslublar bilan bir qatorda, iqtisodiy uslublar katta ahamiyatga ega bo`ladi; sanoat sohasida ma'muriy uslublarga qaraganda, iqtisodiy uslublar ko`proq qo`llaniladi.

Ma'muriy va iqtisodiy uslublar birgalikda boshqaruv ta'sirining tegishli usullar va vositalar tizimini tashkil etadi.

Ma'muriy-huquqiy uslublar (boshqaruv uslublari) turli ko`rinishlarda: xulq-atvor qoidalarini o`rnatishda; aniq vazifalarni berishda; ma'lum bir harakatlarni sodir etishni belgilashda; lavozimga tayinlashda; boshqaruv munosabatlari ishtirokchilarining qonuniy talablarini qondirishda; ma'lum bir harakatlarni taqiqlashda; turli xildagi ruxsatnomalar berishda; ro`yxatga olish faoliyatini amalga oshirishda; kontrol va nazorat olib borishda; moddiy va axloqiy rag`batlantirishda; moddiy sanksiyalarni qo`llashda; ma'muriy nizolarni hal etishda; davlat buyurtmalarini rasmiylashtirishda; ma'muriy majburlov choralarini qo`llashda va h.k.larda namoyon bo`lishi mumkin.

Nazorat uchun savollar

1. Davlat boshqaruvi uslubi va ma'muriy huquqning tartibga solish uslubi.
2. Boshqaruv uslubi tushunchasi.
3. Boshqaruv uslubi va boshqaruv shaklining o`zaro munosabati.
4. Boshqaruv uslublarining o`ziga xos xususiyatlari.
5. Davlat boshqaruvi uslublarining turlari.
6. Ma'muriy (to`g`ri) uslublar.
7. Iqtisodiy (tartibga soluvchi) uslublar.

5§. Ishontirish – boshqaruv uslubi sifatida

Ishontirish – davlat boshqaruvini amalga oshirishning asosiy uslublaridan biri bo`lib, shaxslarning namunali irodasini shakllantirish yoki qayta shakllantirish maqsadida turli xildagi tushuntirish, tarbiyalash, tashkil etish ishlarini olib borishda namoyon bo`ladi. Ishontirish - boshqaruv subyektlarining huquqiy aktlarda ifodalangan talablarining shaxslar tomonidan ixtiyoriy amalga oshirilishida ifodalanadi. Boshqaruvning bu uslubi yordamida, qonun chiqaruvchi (huquq o`rnatuvchi) va fuqarolar irodasining birligiga erishiladi.

Ishontirish – bu ma'lum bir ketma-ketlikda amalga oshiriladigan harakatlar jarayoni bo`lib, *e'tibor, ichki ishonch, shaxsning ongiga ta'sir etish, manfaatni shakllantirish* kabi elementlarni o`z ichiga oladi. Fuqarolar, boshqaruv hokimiyati maqsad va vazifalari mazmuni to`g`risida aniq tushuncha hosil qilganida, ularning talablariga rioya qiladilar va qo`llab-quvvatlaydilar, shuningdek, ularni amalga oshirishga ongli va faol ishtirok etadilar.

Ishontirish uslubi yordamida insonlarning ongiga va irodasiga nazarda tutilgan (belgilangan) ta'sir ko`rsatiladi, huquqiy ko`rsatmalar va boshqaruv subyekti harakatlarining maqsadga muvofiqligiga hamda ularga bo`lgan e'tiborni shakllantirishga erishiladi.

Insonlarni qonunlarga, huquqiy tartib-intizomga rioya qilish, bo`ysinish ruhida tarbiyalash boshqaruv huquqiy aktlarini va harakatlarini ixtiyoriy amalga oshirilishini ta'minlashda katta ahamiyatga egadir. Ayrim hollarda, fuqarolarning o`z huquq va majburiyatlarini bilishi, o`z-o`zidan huquqiy ko`rsatmalarning bajarilishiga, shaxsning intizomlilikiga olib keladi.

Fuqarolarning ayrim guruhlari, huquqiy ko`rsatmalarning talablarini bajarmagan taqdirda ularga nisbatan noxush oqibatlarni olib kelishini anglagani sababli, mazkur talablarni ijro etadilar.

Huquqiy demokratik jamiyatda ishontirish – insonlarga boshqaruv ta'sirini ko`rsatishning asosiy uslubi hisoblanadi. Chunki,

birinchidan, bu uslublar fuqarolarga nisbatan doimiy (yoki har kunlik) qo`llaniladi;

ikkinchidan, o`rnatilgan talablarning ixtiyoriy bajarilishiga olib keladi, insonlarni qonunlarga rioya etish ruhida tarbiyalashni ta'minlaydi. Demokratik tartib - huquqiy aktlarni muhokama qilish va qabul qilishda, davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda fuqarolarni keng ko`lamda jalb etish uchun imkoniyat beradi. Ijtimoiy-siyosiy faoliyat jarayonida va insonlarning shaxsiy amaliyotida vujudga kelgan *yuqori tashkilotchilik, shaxsiy javobgarlik va intizomlilik* – ishontirishni shakllantirishning vositalari hisoblanadi;

uchinchidan, ilmiy-texnik taraqqiyot, demokratik jamiyat - insonlar xulq-atvorini tashqaridan (davlat, uning organlari tomonidan) tartibga solinishining o`zini o`zi tartibga solish (boshqarish)ga o`tilishini talab etadi. Shaxs faoliyatining samaradorligi, birinchi navbatda, tashqi nazoratga muhtoj bo`lmagan ruhiy holatga bog`liqdir. Shu sababli, mehnat faoliyatida shaxsning o`z harakatlari ustidan ichki (o`zining) nazoratning amalga oshirilishi, uning ijtimoiy ahamiyati va maqsadini hamda oqibatlarini anglashi hal qiluvchi rol o`ynaydi. Tarbiyalash, o`zini o`zi

tartibga solish (boshqarish), o`zini o`zi nazorat qilishda esa, ishontirishning turli shakllari katta ahamiyatga ega bo`ladi;

**to`rtinchidan**, oxirgi vaqtlarda shakllangan omaviy axborot vositalari tizimi davlat va mahalliy boshqaruv apparati tomonidan olib borilayotgan tadbirlar to`g`risida va ularning mazmun-mohiyatini tushuntirish ishlarini olib borish imkoniyatini beradi. Matbuot, televideniye va radio fuqarolarga ta'sir ko`rsatish imkoniyatlarini yanada oshirdi;

beshinchidan, ishontirish uslublarini qo`llash, davlat majburlov choralarini qo`llashga qaraganda, moddiy jihatdan ancha qulay vosita hisoblanadi.

Ishontirish uslublari turli-tumandir. Masalan, ishontirish uslubariga: ta'lim olish, targ`ibot, tashviqot, tushuntirish, tajriba almashish va boshqalarni kiritish mumkin. Fuqarolarga instruktaj (ko`rsatma berish ma'nosida), mitinglar, yig`ilishlar, reklama, murojaatlarga o`z vaqtida javob berish, ishlarni nobyurokratik tarzda hal etish ham katta ta'sir ko`rsatadi.

Davlat, mahalliy va shaxsiy faoliyat yutuqlari va ijobiy natijalari to`g`risidagi axborotlar tizimini shakllantirish ham katta ahamiyatga egadir. Ishontirish shakllariga ko`rgazmalarni tashkil etish, konkurslarni o`tkazish, ma'lum bir dasturlarni, ommaviy tadbirlarni amalga oshirish ham kiradi. Insonlarning xulq-atvoriga shaxsga bo`lgan ishonch, jamoadagi muhit, ishni aniq tashkil etish, samarali nazoratni amalga oshirish ham ijobiy ta'sir ko`rsatadi.

Insonlarga samarali tarbiyaviy ta'sir ko`rsatish, aybdor shaxslarga o`z vaqtida va adolatli javobgarlik choralarini qo`llash, qonunga zid xatti-harakatlarga qarshi kurashishning yaxshi tashkil etilganligi ham ko`pchilikda namunali xulq-atvorning shakllanishiga, qonun talablariga mos xulq-atvorni amalga oshirishga (ishontirishga) xizmat qiladi va h.k.lar.

Nazorat uchun savollar

1. Ishontirish tushunchasi.
2. Ishontirish uslublarining vazifalari.
3. Ishontirish uslublarining turlari.

6§. Davlat boshqaruvida majburlov

6.1. Ma'muriy-huquqiy majburlov tushunchasi

Majburlov - bu bo`ysinuvchi subyektning irodasini rad etish va uning xulq-atvoriga tashqi ta'sir ko`rsatish hisoblanadi. O`rnatilgan tartibning (ko`rsatmaning) bajarilmaganligi sababli, hokimiyat subyektining irodasi buziladi. Hokimiyat subyektini irodasini qayta tiklash va bo`ysinuvga erishish maqsadida, ikkinchi subyektning irodasiga – axloqiy, mulkiy, tashkiliy, jismoniy ta'sir ko`rsatiladi.

Majburlov orqali – huquq tartibot, mulkchilik, fuqarolar va tashkilotlarning huquqlari va manfaatlari, ommaviy hokimiyatning normal faoliyat yuritishi ta'minlanadi.

Majburlov - hokimiyatni amalga oshirishning asosiy uslubidir.

Majburlov choralari, huquqshunoslarni, birinchi navbatda huquq tartibotni ta'minlash va davlat faoliyatining ma'lum bir uslubi sifatida qiziqtiradi. Huquqshunoslik fani huquqiy normalar asosida qo`llaniladigan hamda ommaviy hokimiyat ko`rsatmalariga rioya etilishiga olib keladigan *huquqiy majburlovni* o`rganadi.

Huquqiy majburlovning turli choralarga va ko`pgina o`ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi sababli, ularni turli asoslarga ko`ra tasniflash mumkin. Masalan, birinchi navbatda ular sud va suddan tashqari qo`llaniladigan majburlov choralari bo`linadi.

Majburlov choralari o`rnatuvchi huquq tarmoqlariga ko`ra, ular davlat, fuqarolik, jinoyat, jinoyat-protsessual, mehnat va ma'muriy majburlovga bo`linadi.

Ma'muriy huquq normalari - boshqaruv jarayonida huquqiy tartibotni ta'minlash maqsadida, keng doiradagi majburlov ta'siri choralari mustahkamlaydi. Shuni alohida ta'kidlab o`tish lozimki, mazkur majburlov choralari nafaqat ma'muriy-huquqiy normalarni, balki amalga oshirilishi ijro hokimiyati subyektlari tomonidan ta'minlanadigan fuqarolik, mehnat, yer va boshqa huquq tarmoqlarining normalarini ham muhofaza qiladi.

Yuridik adabiyotlarda “*ma'muriy-huquqiy majburlov*” va “*ma'muriy huquq normalari bilan o`rnatiladigan majburlov choralari*” tushunchalari farqlanadi. Ma'muriy qonunchilik<sup>1</sup>- ma'muriy-huquqiy, intizomiy-huquqiy, ijtimoiy-huquqiy majburlov choralari o`rnatadi.

YU.M.Kozlovning ko`rsatib o`tishicha, ma'muriy majburlov – asosiy maqsad emas, balki davlat majburlovining bir ko`rinishi bo`lib, undan huquqiy tartibotni himoya qilish va ta'minlashning oxirgi vositasi sifatida foydalaniladi. Ma'muriy majburlov choralaridan – huquqbuzarliklarni ogohlantirish va cheklash, ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini ko`rib chiqishni, shuningdek, tegishli ravishda jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlash vositasi sifatida foydalaniladi. Keng ma'noda, ma'muriy majburlash – ma'muriy-huquqiy normalarda ifodalangan xulq-atvor qoidalarining ijro etilishini ta'minlaydi.

---

¹ Ma'muriy qonunchilik tushunchasi va o`ziga xos xususiyatlari. // *Qarang:* Hojiyev E.T., Samig`jonov F.R. Ma'muriy qonunchilik tizimi. O`quv qo`llanma. T., 2005. 5-20-b.lar

Ma'muriy majburlov, odatda, suddan tashqari qo'llaniladigan choralar bo'lib, ijro hokimiyati organlari (mansabdor shaxslar) tomonidan ularning kundalik faoliyati jarayonida qo'llaniladi. Qonunda nazarda tutilgan hollarda, ular sud organlari tomonidan ham qo'llaniladi.¹

Ijro hokimiyati organlari turli majburlov choralarini qo'llashda ishtirok etadilar. Ular o'z faoliyatlarini amalga oshirishda ma'muriy va intizomiy majburlov vositalaridan foydalanadilar. Ayrim hollarda, ijro hokimiyati organlari jinoiy-protsessual majburlov vositalaridan ham foydalanishlari mumkin. Masalan, ichki ishlar organlari yoki xavfsizlik xizmati organlari jinoiy ishlarni qo'zg'atib, dastlabki tergov harakatlarini olib boradilar va jinoiy-protsessual majburlov choralarini qo'llaydilar.

Ma'muriy-huquqiy majburlov choralari barcha ijro hokimiyati organlari (mansabdor shaxslar) tomonidan emas, balki qonun va qonunosti hujjatlari bilan belgilangan vakolatli davlat organlari (mansabdor shaxslari) tomonidan qo'llaniladi.

Ma'muriy-huquqiy majburlov ijro hokimiyati organlarining umumiy tizimiga kiruvchi huquqni muhofaza qilish organlarining funksiyasi hisoblanadi. Masalan, bunga ma'muriy-nazorat vakolatlariga ega bo'lgan barcha organlar kiradi.

Ma'muriy-huquqiy majburlov – umummajburiy xulq-atvor qoidalarini nazarda tutuvchi ma'muriy-huquqiy normalarga (masalan, harakatlanish xavfsizligi qoidalari, tabiatni muhofaza qilish qoidalari) rioya etilishini ta'minlash maqsadida qo'llaniladi.

Ma'muriy-huquqiy majburlov – ma'muriy hokimiyatni amalga oshirish bo'lib, unda ijro hokimiyatini, davlat-boshqaruv faoliyati subyektlari yuridik hokimiyat vakolatlarini amalga oshirishning vositalari namoyon bo'ladi.

Ijro hokimiyati organlari (mansabdor shaxslar)ning vakolatlari doirasida ma'muriy-huquqiy majburlov vositalarining mavjudligi, boshqaruv ta'sirining faqatgina majburlashga asoslanganligini anglatmaydi. Bu choralar yordamida ma'lum bir holatlarda (tabiiy ofatlar, favqulodda holatlarda) ijtimoiy hayotning normal sharoitlari ta'minlanadi; ular huquqni muhofaza qilish, ya'ni ijobiy (pozitiv) maqsadlarga xizmat qiladi va ayrim hollarda, jazo chorasi sifatida (majburlovning asl ma'nosida) qo'llaniladi.

Ma'muriy majburlov, X.R.Alimovning fikricha, insonlarning ongiga va xulq-atvoriga ruhiy yoki jismoniy ta'sir ko'rsatish uslubi bo'lib, davlat boshqaruvi sohasida aybdor shaxslarni ma'muriy javobgarlikka tortish, ma'muriy huquqbuzarliklarni ogohlantirish va cheklash maqsadida qo'llaniladi.

Ma'muriy majburlov:

- odatda, davlat boshqaruvi organlari tomonidan qo'llaniladi; ayrim hollarda, sudya, vakillik organlari, shuningdek, jamoat birlashmalari tomonidan qo'llanilishi mumkin;
- huquqni qo'llash organi bilan xizmat bo'ysinuvida bo'lmagan shaxslarga nisbatan qo'llaniladi;
- ularni qo'llovchi organlar doirasining kengligi;

---

¹ Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo. – M.: Yurist', 2003. 160-164-b.lar

- insonlarni huquqiy tartibotga hurmat bilan qarash ruhida tarbiyalash singari umumiy maqsadga qaratilgan - huquqbuzarlarni jazolash, huquqbuzarliklarni ogohlantirish va cheklash maqsadida qo`llaniladi;
- shaxslarning huquqlarini cheklashga qaratiladi;
- o`rnatilgan tartibga qarshi qaratilgan harakatlarni sodir etgan shaxslarga nisbatan qo`llaniladi;
- protsessual tartibga ega;
- ularni qo`llash jinoyatchilikni oldini olishga xizmat qiladi;
- aksariyat hollarda, huquqbuzarlarga nisbatan, ayrim hollarda esa, bunday xatti-harakatni sodir etmagan shaxslarga nisbatan (masalan, favqulodda hollatlarda, huquqbuzarlik sodir etilishini ogohlantirishda) qo`llanilishi mumkin;
- ular boshqaruv faoliyatining barcha subyektlari emas, balki qonun hujjatlari bilan maxsus vakolat berilgan organlar tomonidan amalga oshiriladi.¹

Yuridik adabiyotlarda, boshqaruv faoliyati subyektlari tomonidan qo`llaniladigan ma'muriy-huquqiy majburlov “*ma'muriy majburlov*” deb ko`rsatiladi. Lekin bu ikkala termin nomlanishi jihatidan biri-biriga o`xshab ketsa ham, aynan bir narsaning o`zi emas. Chunki, ma'muriy majburlov ma'muriy-huquqiy majburlovga qaraganda kengroq tushuncha bo`lib, huquqqa zid ko`rinishida (masalan, o`zboshimchalik, tazyiq) ham bo`lishi mumkin. Shu sababli, ma'muriy huquqning yoki boshqaruv faoliyatining asosiy uslubi to`g`risida gapirganda, aynan huquqiy majburlovni nazarda tutish lozim.

Ma'muriy-huquqiy majburlov – huquqiy majburlovning bir turi bo`lib, barcha *umumiy xususiyatlar* (huquqni qo`llash faoliyati sifatida namoyon bo`lishi, huquqiy tartibotni ta'minlashi, muhofaza qilinadigan huquqiy munosabatlar doirasida amalga oshirilishi va h.k.lar)ga ega. Shu bilan bir vaqtda, uning sifat jihatlarini belgilab beruvchi *o`ziga xos xususiyatlari* ham mavjuddir. Jumladan:

1) ma'muriy-huquqiy majburlov choralari – ma'muriy-huquqiy vositalar bilan himoya qilinadigan normalarning buzilishiga olib keladigan va jamiyatda o`rnatilgan tartibga qarshi qaratilgan qilmish (harakat yoki harakatsizlik) uchun qo`llaniladi;

2) ma'muriy-huquqiy majburlov – xizmat bo`ysinuvi dorasidan tashqarida, ya'ni ushbu huquqiy munosabatlar ishtirokchilari o`rtasida tashkiliy bo`ysinuvning mavjud bo`lmaganida, amalga oshiriladi;

3) ma'muriy yurisdiksiyaning (ma'muriy-huquqiy majburlovning) ko`pgina subyektlar tomonidan amalga oshirilishi;

4) ma'muriy-huquqiy majburlov nafaqat jismoniy shaxslarga, balki tashkilotlar va jamoa subyektlariga nisbatan ham qo`llanilishi mumkin;

5) ma'muriy-huquqiy majburlov - ma'muriy huquq normalari bilan har tomonlama tartibga solinadi. Ma'muriy huquq normalari ma'muriy-huquqiy majburlov choralarning turlarini, asoslarini va ularni qo`llash tartibini belgilab beradi.

---

¹ Administrativnoye pravo Respubliki Uzbekistan // Avt. kollektiv: X.R.Alimov, L.I.Solovyeva i dr./ - T.: “Adolat”, 1999. 193-195-b.lar

Demak, *ma'muriy-huquqiy majburlov* – bu huquqiy majburlovning alohida turi bo`lib, huquqqa xilof qilmishga nisbatan ommaviy hokimiyat subyektlari tomonidan ma'muriy huquq normalarida nazarda tutilgan majburlov choralarining qo`llanilishidir. Ma'muriy-huquqiy majburlov - huquqiy tartibotni himoya qilishda, shuningdek, huquqbuzarliklarga qarshi kurashishda katta ahamiyatga egadir. Bu shu bilan izohlanadiki, ichki ishlar organlari, davlat inspeksiyalari va boshqa ijro hokimiyati subyektlari tegishli tartib va qoidalarga rioya etilishi ustidan doimo nazoratni olib borib, ularning har qanday buzilishiga darhol ta'sir ko`rsatishlari mumkin. Ma'muriy-huquqiy majburlov - jamiyat tartibiga tajovuz qiluvchi qilmishni to`xtatish va unga barham berishni, ijtimoiy xavfli oqibatlarining kelib chiqishiga yo`l qo`ymaslikni nazarda tutuvchi ko`pgina cheklov (ehtiyot) vositalarini ham o`z ichiga oladi.

6.2. Ma'muriy-huquqiy majburlov choralarining turlari

Ma'muriy-huquqiy majburlov - ma'muriy-huquqiy normalarda ifodalangan barcha xulq-atvor qoidalarini emas, balki davlat boshqaruvi sohasida umummajburiy qoidalarni o`rnatuvchi normalarning ijro etilishini ta'minlashga qaratilgandir.

Ma'muriy-huquqiy majburlov - davlat majburlovining ko`rinishi sifatida, jamoat tartibini saqlash va himoya qilishning, jamoat xavfsizligini ta'minlashning, davlat boshqaruvi sohasidagi boshqa huquqbuzarliklarga qarshi kurashishning vositasi hisoblanadi. Bunda, ma'muriy-huquqiy majburlov, tegishli huquqbuzarliklarni ogohlantirish va cheklash maqsadini hamda kelajakda ma'muriy huquqbuzarlik uchun jazoni qo`llashni nazarda tutib, jazo funksiyalarini amalga oshiradi.

Majburlov choralarining “*ma'muriy-huquqiy*” deb nomlanishi, ularning odatda, suddan tashqari, ya'ni ma'muriy tartibda (maxsus vakolatli huquqni muhofaza qiluvchi ijro hokimiyati organlari va mansabdor shaxslar tomonidan) qo`llanilishidan dalolat beradi.

Ma'muriy-majburlov choralarining ayrim turlari, faqatgina sud organlari tomonidan qo`llanilishi mumkin. Shu o`rinda alohida ta'kidlab o`tish lozimki, O`zbekiston Respublikasining 2000 yil 14 dekabrda qabul qilingan “Sudlar to`g`risida”gi yangi tahrirdagi qonun¹ning 36-moddasiga binoan jinoyat ishlari bo`yicha tuman (shahar) sudi tarkibida ma'muriy ishlar bo`yicha sudyalari bo`lishi, nazarda tutilgan.

Ma'muriy-huquqiy majburlov choralarini qo`llashni tartibga soluvchi ma'muriy-huquqiy normalar to`g`risidagi masala ham katta ahamiyatga ega. Bulardan foydalanish - fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini u yoki bu yo`sinda cheklashi mumkin.

Ma'muriy-huquqiy majburlov choralarini amalga oshirish asoslari, shartlari va tartibi hamda u yoki bu holatlarda foydalanilishi mumkin bo`lgan choralar,

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2001 №1-2, 10-m.

ularni qo'llashga vakolatli bo'lgan davlat organlari (mansabdor shaxslar) qonun hujjatlari bilan aniq belgilab qo'yilishi lozim.

Ma'muriy-huquqiy majburlovni o'rnatuvchi amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarning mazmunidan kelib chiqqan holda, ularni uch guruhga bo'lish mumkin:

1) *ma'muriy ogohlantiruv choralari.*

Ma'muriy ogohlantiruv choralari – majburiylik xususiyatiga ega bo'lgan choralar bo'lib, davlat boshqaruvi sohasida jamoat tartibi va xavfsizligini hamda boshqa zararli oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan huquqbuzarliklarni ogohlantirish maqsadida qo'llaniladi.

Ma'muriy ogohlantiruv choralari, masalan, ishlab chiqarishda, yo'l-transport harakatida to'qnashuvlar (avariyalar), yong'inlarning oldini olish; aholining sanitariya-epidemiologiya, havo va temir yo'ldagi xavfsizligini ta'minlash; tabiiy ofatlarda va favqulodda holatlarda fuqarolarning hayoti, sog'lig'i va xavfsizligini ta'minlash uchun qo'llaniladi.

Ma'muriy ogohlantiruv choralari aniq ifodalangan profilaktik (ogohlantirish) xususiyatga ega bo'lib, ijro hokimiyati organlari va mansabdor shaxslarning yuridik hokimiyat vakolatlarini bir tomonlama tartibda bajarish jarayonida majburiy amalga oshiriladigan choralar hisoblanadi. Mazkur choralar, qoida bo'yicha, ma'lum bir taqiqlar va cheklovlar shaklida ifodalanadi. Ma'muriy ogohlantiruv choralari huquqbuzarlikning sodir etilishi holati bilan bog'liq bo'lmasdan, ularni bartaraf etishga qaratiladi, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilganda qo'llaniladigan ma'muriy-huquqiy majburlovning boshqa choralari vujudga keltiradi.

Ma'muriy ogohlantiruv choralari turli ko'rinishlarda ifodalanib, davlat boshqaruvi sohalarida ijro hokimiyatining turli subyektlari tomonidan qo'llaniladi.

*Ma'muriy ogohlantiruv choralari*ning ko'p tarqalgan turlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- nazorat tartibidagi tekshiruvlarni amalga oshirish;
- ogohlantirish tadbirlarini amalga oshirish to'g'risida majburiy ko'rsatmalar berish;
- fuqarolarning ashyolarini va ularni shaxsiy ko'rikdan o'tkazish;
- shaxsni tasdiqlovchi hujjatlarni ko'zdan kechirish;
- karantin joriy etish;
- transport va yo'lovchilarning harakatini to'xtatib turish;
- shaxsning holatini aniqlash maqsadida tibbiy ko'rikdan o'tkazish va h.k.lar.

2) *ma'muriy cheklov (ehtiyot) choralari.*

Ma'muriy cheklov choralari – huquqqa xilof harakatlarni tugatish (to'xtatish) va uning zararli oqibatlarini bartaraf etish maqsadida qo'llaniladi. Bu choralar, ma'muriy ogohlantiruv choralari singari, turli ko'rinishlarga ega bo'lib, davlat boshqaruvining turli sohalarida ijro hokimiyati subyektlari tomonidan qo'llaniladi.

*Ma'muriy cheklov choralari*ga quyidagilarni kiritish mumkin:

- huquqqa xilof harakatni to'xtatish to'g'risidagi talab;

- ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxsni ma'muriy tartibda ushlab turish;
- atrofdagilar uchun xavfli bo`lgan kasallikka duchor bo`lgan shaxsni majburiy davolash;
- infeksiyon kasallarni vaqtincha ishdan chetlashtirish;
- transport vositasining holati o`rnatilgan talablarga javob bermaganida, undan foydalanishni taqiqlash;
- jamoat xavfsizligini ta'minlash bo`yicha o`rnatilgan talablarga rioya etmagan holda amalga oshirilayotgan qurilish-ta'mirlash va boshqa ishlarni taqiqlash yoki cheklash;
- bevosita jismoniy ta'sir ko`rsatish;
- ommaviy tartibsizliklarni va bir guruh shaxslarning noqonuniy harakatlarini to`xtatish uchun maxsus vositalarni qo`llash;
- vakolatli shaxsning o`qotar qurolidan foydalanishi va boshqalar.

3) ma'muriy jazo choralari.

Ko`pgina huquqshunos olimlar o`zlarining ilmiy ishlarida, ma'muriy-huquqiy majburlovning aynan mana shu choralarga bo`linishini nazarda tutadi.¹

Oxirgi vaqtlarda ko`pgina mutaxassislar, ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini ko`rib chiqishni ta'minlashning protsessual choralari – ma'muriy-huquqiy majburlovning alohida mustaqil chorasi sifatida ko`rsatib o`tishadi. Bunday choralar, ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan bo`lib, ma'muriy huquqbuzarliklarni cheklash, aybdorning shaxsini aniqlash, ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risida bayonnoma tuzish, o`z vaqtida va to`g`ri ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishlarni ko`rib chiqishni, ular bo`yicha qabul qilingan qarorlarni ijro etishni ta'minlash maqsadida qo`llaniladi. Bu choralar ma'muriy huquqbuzarlik ishlari bo`yicha dalillarning aniqlanishida va ularning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, ma'muriy-huquqiy majburlovning – qayta tiklash ahamiyatga ega bo`lgan choralari ham mavjuddir. Bular ham huquqiy tartibotni tiklashga, huquqqa xilof xulq-atvorni tugatishga xizmat qiladi (masalan, o`zboshimchalik bilan qurilgan obyektни buzish, boqimandani undirish va h.k.lar).

Ma'muriy-huquqiy majburlovning, fuqarolar huquqlari va erkinliklariga rioya etish nuqtai nazaridan, turli choralarga bo`linishidan qat'i nazar, ulardan ijro hokimiyati vazifa va funksiyalarini amalga oshirishda foydalanish obyektiv zaruriyatdir. Ma'muriy-huquqiy majburlov choralari, ba'zi hollarda, boshqariluvchi tizim funksiyalanishining normal sharoitlarini ta'minlashning yagona vositasi sifatida namoyon bo`ladi, u orqali davlat-boshqaruv faoliyatining huquqni muhofaza qilish maqsadiga erishiladi.

---

¹ *Qarang:* Alexin A.P., Karmolitskiy A.A., Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo. – Zersalo, 1998. 276-282-b.lar; Administrativnoye pravo Respubliki Uzbekistan // Avt. kollektiv: X.R.Alimov, L.I.Solovyeva i dr./ - T.: "Adolat", 1999 195-213-b.lar; Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo. – M.: Yurist', 2003. 160-164-b.lar; Baxrax D.N., Rossinskiy B.V., Starilov YU.N. Administrativnoye pravo. – M.: Norma, 2004. 464-471-b.lar

Nazorat uchun savollar

1. Huquqiy majburlov va uning o`ziga xos xususiyatlari.
2. Ma'muriy-huquqiy majburlov tushunchasi.
3. Ma'muriy-huquqiy majburlovning xususiyatlari.
4. Ma'muriy-huquqiy majburlov choralarining turlari.
5. Ma'muriy ogohlantiruv choralari tushunchasi va maqsadi.
6. Ma'muriy cheklov choralari tushunchasi va maqsadi.

6-BOB. MA'MURIY HUQUQBUZARLIK VA JAVOBGARLIK

1§. Ma'muriy huquqbuzarlikning umumiy tavsifi

Aksariyat yuridik adabiyotlarda ma'muriy javobgarlikni qo'llashning ikki asosi ko'rsatib o'tilgan: *birinchidan*, qonun – huquqiy (normativ) asosi sifatida; *ikkinchidan*, ma'muriy nojo'ya xatti-harakat (huquqbuzarlik) - faktik asosi sifatida.

Ma'muriy javobgarlikning bu ikkala asosi ham O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida o'z ifodasini topgan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 1-moddasida ma'muriy javobgarlikning *huquqiy (normativ) asosi* mustahkamlab qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 10-moddasiga binoan esa, ma'muriy huquqbuzarlik deganda (*faktik asosi*) - qonun hujjatlariga binoan ma'muriy javobgarlikka tortish nazarda tutilgan, shaxsga, fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, mulkchilikka, davlat va jamoat tartibiga, tabiiy muhitga tajovuz qiluvchi g'ayrihuquqiy, aybli (qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida) sodir etilgan harakat yoki harakatsizlik tushuniladi.

Davlat boshqaruvi sohasida sodir etiladigan va ko'p uchraydigan huquqbuzarlik ko'rinishlaridan biri – bu *ma'muriy huquqbuzarlik*dir.

Ma'muriy huquqbuzarlikning mazmuni – amaldagi qonunchiligimizda aniq ko'rsatib o'tilgan bo'lib, quyidagi *umumiy xususiyatlarga* ega dir:

birinchidan, ma'muriy huquqbuzarlik – *ijtimoiy zararli* hisoblanadi, ya'ni ularning sodir etilishi bilan jamiyat va fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga ma'lum bir moddiy va ma'naviy zarar yetkaziladi;

ikkinchidan, ma'muriy huquqbuzarlik – *ma'muriy huquqqa xilof* hisoblanadi, ya'ni bunday xatti-harakatlarni sodir etish qonun hujjatlari bilan to'g'ridan-to'g'ri taqiqlangan.

Ayrim hollarda, ma'muriy huquqbuzarlik ma'muriy-huquqiy normalarni buzish ma'nosida talqin qilinadi. Lekin shu narsaga alohida e'tibor berish kerakki, ma'muriy-huquqiy normalar turli ko'rinishga ega, masalan, namunali xulq-atvor qoidalarini o'rnatuvchi – tartibga soluvchi ma'muriy-huquqiy normalar va bu qoidalarning buzilishi uchun javobgarlikni o'rnatuvchi – muhofaza etuvchi ma'muriy-huquqiy normalar;

uchinchidan, ma'muriy huquqbuzarlik – bu *qilmish*dir.

Ma'muriy huquqbuzarlik - bir yoki bir necha insonlarning ongli va irodali harakati yoki harakatsizligida ifodalanadi;

to'rtinchidan, ma'muriy huquqbuzarlik – *jismoniy shaxs* tomonidan sodir etiladigan qilmishdir. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga binoan ma'muriy huquqbuzarlikning subyekt sifatida faqatgina jismoniy shaxslar namoyon bo'lishi mumkin;

beshinchidan, ma'muriy huquqbuzarlikda – *aybning mavjudligi*, ya'ni ma'muriy huquqbuzarlik – qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasidan sodir etiladigan ongli, irodali qilmish hisoblanadi;

oltinchidan, ma'muriy huquqbuzarlik – *jazoga sazovor* qilmishdir.

Jumladan, O`zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksi 10-moddasining 1-qismiga binoan ma'muriy huquqbuzarlik deganda – *qonun hujjatlariga binoan ma'muriy javobgarlikka tortish nazarda tutilgan qilmish tushuniladi.*

Sodir etilgan huquqbuzarlik uchun qonun hujjatlarida javobgarlik nazarda tutilgan taqdirdagina, bunday xatti-harakatlar huquqbuzarlik sifatida e'tirof etilishi mumkin. Javobgarlikka tortish - huquqbuzarlikning asosiy xususiyatlaridan biridir.

Huquqqa xilof, aybli va jazoga sazovor qilmishning xususiyatini o`zida ifoda etgan barcha huquqbuzarlik ham, ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanmaydi. Gap shundaki, aniq bir qilmishda *ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi* mavjud bo`lmasligi mumkin va bu holat qilmishni sodir etgan shaxsning javobgarlikka tortilishiga olib kelmaydi.

Huquqbuzarlik tarkibini ifodalovchi xususiyatlar esa, bu – qonun hujjatlarida mustahkamlangan va sodir etilgan qilmishni huquqbuzarlik sifatida ifodalash mumkin bo`lgan xususiyatlardir.

Huquqbuzarlik tarkibini ifodalovchi o`zaro yaqin xususiyatlar birlashib, *huquqbuzarlik tarkibi elementlarini* tashkil etadi.

Huquqshunos olim YU.M.Kozlovning fikricha, ma'muriy huquqbuzarlikni tavsiflashda uning yuridik tarkibi katta ahamiyatga egadir. Ma'muriy huquqbuzarlikning yuridik tarkibi – bu uning ichki tuzilishini anglatuvchi yuridik xususiyatdagi elementlar yig`indisidir.¹

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi tushunchasini anglash va uni aniqlash - ma'muriy javobgarlikka tortishning qonuniyligini ta'minlaydi, ma'muriy huquqbuzarlikning boshqa huquqbuzarliklardan farqini belgilab beradi.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi – bu ma'muriy huquq normalari bilan o`rnatilgan xususiyatlarning yig`indisi bo`lib, ularning mavjud bo`lishi bilan aniq bir qilmishlar – ma'muriy huquqbuzarlik sifatida tan olinadi.

Har qanday huquqbuzarlik tarkibi singari, ma'muriy huquqbuzarlik ham: *huquqbuzarlikning obyektini va obyektiv tomoni, subyektini va subyektiv tomoni* kabi xususiyatlar yig`indisidan iborat bo`ladi.

Ma'muriy huquqbuzarlikning obyektini – bu ma'muriy huquq normalari bilan o`rnatilgan va muhofaza etiladigan ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi. Bu, birinchi navbatda davlat boshqaruvi sohasida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlardir. Davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida nafaqat ma'muriy huquq normalari bilan, balki ma'muriy-huquqiy vositalar bilan muhofaza etiladigan boshqa huquq tarmoqlari (konstitutsiyaviy, moliya, yer, mehnat va h.k.lar) normalari bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar ham vujudga keladi. Shu sababli, ma'muriy huquqbuzarlik obyektiga - ma'muriy javobgarlik normalari bilan himoya qilinadigan har qanday munosabatlarni kiritish mumkin.

Ma'muriy huquq nazariyasida huquqbuzarlik obyektini, odatda. uch guruhga bo`linadi:

birinchidan, ma'muriy huquqbuzarlikning *umumiy obyektini* – davlat boshqaruvi jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlar. Masalan, O`zR

---

¹ Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo. – M.: Yurist', 2003. 170-174-b.lar

MJtKning 10-moddasi 1-qismida ma'muriy huquqbuzarlik obyekti umumiy holda - “*shaxs, fuqarolarning huquqlari va erkinliklari, mulkchilik, davlat va jamoat tartibi, tabiiy muhit*” ko`rsatib o`tilgan;

ikkinchidan, ma'muriy huquqbuzarlikning *turdosh obyekti* – mazmuni va o`zaro yaqin xususiyatlariga qarab yagona tizimga keltirilgan obyektlardir. Masalan, O`zR MJtKning maxsus qismida ma'muriy huquqbuzarliklar quyidagi guruhlarga birlashtirilgan:

- 1) fuqarolarning huquq va erkinliklariga tajovuz qiladigan huquqbuzarliklar;
- 2) aholi sog`lig`ini saqlash sohasidagi huquqbuzarliklar;
- 3) mulkka tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar;
- 4) tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklar;
- 5) sanoatdagi, qurilishdagi va issiqlik hamda elektr energiyasidan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklar;
- 6) qishloq xo`jaligidagi huquqbuzarlik, veterinariya-sanitariya qoidalarini buzish;
- 7) transportdagi, yo`l xo`jaligi va aloqa sohalaridagi huquqbuzarliklar;
- 8) fuqarolarning turar joy huquqlariga taaluqli, kommunal xizmat va obodonlashtirish sohasidagi huquqbuzarliklar;
- 9) savdo tadbirkorlik va moliya sohalaridagi huquqbuzarliklar;
- 10) odil sudlovga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar;
- 11) jamoat tartibiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar;
- 12) boshqaruvning belgilangan tartibiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar;

uchinchidan, ma'muriy huquqbuzarlikning bevosita obyekti – huquqbuzarlik oqibatida bevosita zarar yetkazilgan, aniq obyekt hisoblanadi. Masalan, O`zR MJtKning 40-moddasida mustahkamlangan tuhmat huquqbuzarligining bevosita obyekti – fuqaroning sha'ni va qadr-qimmati hisoblanadi; yoki, 237-moddasiga binoan harbiy xizmatga yoki muqobil xizmatga chaqirilishdan bosh tortishda ifodalangan huquqbuzarlikning bevosita obyekti bo`lib – boshqaruv jarayonida o`rnatilgan tartib, ya'ni fuqarolarning harbiy yoki muqobil xizmatni o`tash majburiyati hisoblanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlikning obyektiv tomoni – bu huquqqa xilof qilmishdir, ya'ni ma'muriy huquqbuzarlik obyektiga qaratilgan harakat yoki harakatsizlik, uning xususiyatlari, shuningdek, uni sodir etish (yoki sodir etmaganlik) sharoitlari hisoblanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik obyektiv tomondan ikki ko`rinishga ega:

birinchidan, ma'muriy huquqbuzarlikni *harakat* natijasida sodir etish. Harakat – insonning faol xulq-atvori hisoblanadi. Aksariyat ma'muriy huquqbuzarliklar, obyektiv tomondan shaxslarning harakati orqali sodir etiladi. Masalan, tuhmat, haqorat qilish, yengil tan jarohati yetkazish, o`rnatilgan turli umummajburiy qoidalarni buzishda ifodalangan huquqbuzarliklar - harakatlar natijasida sodir etiladi;

ikkinchidan, ma'muriy huquqbuzarlikning *harakatsizlik* natijasida kelib chiqishi. Harakatsizlik – insonning passiv xulq-atvori bo`lib, odatda, belgilangan vazifani, majburiyatni bajarmaganlik yoki lozim darajada bajarmaganlikda

ifodalanadi. Masalan, mansabdor shaxslar tomonidan fuqarolarning murojaatlarini o'z vaqtida ko'rib chiqmaganlik, ota-onalarning bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish bo'yicha majburiyatlarni bajarmaganlik, hokimiyat vakilining qonuniy talablarini bajarmaganlikda ifodalangan huquqbuzarliklar – harakatsizlik natijasida kelib chiqadi.

D.N.Baxraxning ko'rsatib o'tishicha, ma'muriy huquqbuzarlikning obyektiv tomoni – huquq normalari bilan nazarda tutilgan, mazkur huquqbuzarlikning tashqi ko'rinishini ifodalaydigan xususiyatlar yig'indisidir. Obyektiv tomon – qilmishni huquqbuzar tashqi xulq-atvorining ko'rinishi sifatida ifodalaydi. Obyektiv tomon xususiyatlariga: huquqqa xilof harakat yoki harakatsizlik va ularning sodir etilishi bilan vujudga kelgan zararli oqibat kiradi. Masalan, transport vositalari haydovchilari tomonidan yo'l harakati qoidalarini buzish – harakat tezligini oshirish (*harakat*), yo'l belgilariga rioya etmaslik (*harakatsizlik*)da ifodalanuvchi turli xatti-harakatlarda namoyon bo'ladi. Bunday qilmishlar natijasida: yo'l harakati xavfsizligiga xavf solinishi, boshqa yo'l harakati ishtirokchilarining harakatlanishiga halaqit berish, avariya holatini vujudga keltirish yoki yo'l-transport hodisalarini sodir etilishiga olib kelishi mumkin.¹

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 13-moddasiga binoan ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan paytda o'n olti yoshga to'lgan shaxslar ma'muriy javobgarlikka tortiladilar.

O'zR MJtKning 20-moddasiga binoan esa, g'ayrihuquqiy harakat yoki harakatsizlik sodir etgan vaqtida aqli norasolik holatida bo'lgan shaxs, ya'ni surunkali ruhiy kasallik, ruhiy faoliyati vaqtincha buzilganligi, aqli zaifligi yoxud boshqa xil kasallik oqibatida o'z harakatining (harakatsizligining) ahamiyatini idrok eta olmagan yoki boshqara olmagan shaxs ma'muriy javobgarlikka tortilishi mumkin emas.

Demak, umumiy qoidagi ko'ra, ***ma'muriy huquqbuzarlikning subyekt*** - bu 16 yoshga to'lgan aqli raso jismoniy shaxsdir.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonun hujjatlarida ma'muriy javobgarlikning subyektlari uch guruhga bo'lingan:

1) *umumiy subyekt* – har qanday 16 yoshga to'lgan jismoniy shaxs. Jumladan, O'zR MJtKning 13-moddasida ma'muriy javobgarlik subyektini umumiy holda ko'rsatib o'tilgan;

2) *maxsus subyekt* – umumiy subyektlarga qaraganda o'ziga xos xususiyatlarga (*qo'shimcha belgilarga*) ega bo'lgan subyektlardir. Ma'muriy huquqbuzarlikning maxsus subyektiga - mansabdor shaxslarni, haydovchilarni, voyaga yetmaganlarni va boshqalarni kiritish mumkin. Mazkur shaxslar tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarliklar va ularga nisbatan qo'llaniladigan javobgarlik o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Masalan, mansabdor shaxslar tomonidan sodir etiladigan ma'muriy huquqbuzarliklar ularning egallab turgan lavozimi yoki mansabi bilan yoxud ular zimmasiga yuklangan vazifalar (majburiyatlar)ning bajarilmaganligi yoki lozim darajada bajarilmaganligi bilan bog'liq holda sodir

---

¹ Baxrax D.N., Rossinskiy B.V., Starilov YU.N. Administrativnoye pravo: Uchebnik dlya vuzov. – M.: Norma, 2004. 498-507-b.lar

etiladi. Mansabdor shaxslarning ma'muriy javobgarligi fuqarolarga (*umumiy subyekt*) qaraganda yuqori bo`ladi.

Misol № 1. O`zR MJtKning 175-4-moddasiga binoan ish haqini taqiqlangan shakllarda to`lash uchun faqatgina mansabdor shaxslargina javobgarlikka tortilishi mumkin. Chunki xodimlarga ish haqini berish majburiyati korxonada, muassasa va tashkilotning mansabdor shaxsi zimmasiga yuklangan.

Misol № 2. O`zR MJtKning 125-moddasiga binoan foydalanish man etiladigan darajada nosozligi bo`lgan transport vositalarini boshqarish uchun faqatgina haydovchilar javobgarlikka tortilishi mumkin. Chunki, haydovchigina - transport vositasini boshqarish huquqiga ega bo`ladi.

Ma'muriy javobgarlik 16 yoshga to`lgan fuqarolarga nisbatan qo`llanilishi belgilangan. Lekin 16 yoshdan 18 yoshgacha bo`lgan fuqarolar - voyaga yetmaganlar toifasiga kirishini ham unutmazlik kerak. Ularning ma'muriy javobgarligi, odatda maxsus qoidalar bilan tartibga solinadi;

3) *alohida subyekt* – intizom ustavlari yoki xizmat to`g`risidagi nizomlar tatbiq qilinadigan shaxslar, masalan, harbiy xizmatchilar va yig`inga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar, ichki ishlar organlarining oddiy askarlar va boshliqlar tarkibiga mansub shaxslar. Ma'muriy huquqbuzarlikning alohida subyektlari – maxsus subyektlarning alohida guruhini tashkil etadi. Alohida subyektlar ham, maxsus subyektlar singari o`ziga xos xususiyatlarga egadir.

Qonun hujjatlarida ma'muriy huquqbuzarlikning u yoki bu subyektlari doirasiga qaratilgan javobgarlikning qo`shimcha asoslari yoki uning yuqori hajmi, boshqalariga nisbatan esa ma'muriy javobgarlikni qo`llashda cheklanishlar ko`rsatib o`tiladi. Masalan, O`zR MJtKning 53-moddasiga binoan sanitariya qonun hujjatlarini, sanitariya normalarini, qoidalarini va gigiyena normativlarini buzish, - fuqarolarga eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa - besh baravaridan o`n baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo`ladi. O`zR MJtKning 16-moddasiga binoan muddatli xizmatdagi harbiy xizmatchilarga jarima solinishi mumkin emas.

O`zbekiston Respublikasi ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi qonun hujjatlarida *xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo`lmagan shaxslarning* ma'muriy javobgarligi ham nazarda tutilgan. Bu toifadagi shaxslar ma'muriy huquqbuzarlik subyektlarining qaysi guruhiga kiradi, degan savol vujudga kelishi mumkin. Agar, xorijiy fuqarolar diplomatik immunitet huquqidan foydalanmasa, O`zbekiston Respublikasi fuqarolari singari umumiy asoslarda javobgarlikka tortiladi. Agar, bunday huquqqa ega bo`lsa, ularning javobgarlik masalasi xalqaro shartnomalarda (yoki davlatlar o`rtasida tuzilgan xalqaro bitimlarda) nazarda tutilgan tartibda hal qilinadi. Demak, ular ma'muriy huquqbuzarlikning ham umumiy subyekti, ham maxsus subyekti sifatida namoyon bo`lishi mumkin.

Har qanday huquqbuzarlik singari, ma'muriy huquqbuzarlik ham – huquqqa xilof *aybli* sodir etilgan qilmish hisoblanadi. Huquqbuzarning huquqqa xilof qilmishni sodir etishda aybi mavjud bo`lganida, uni javobgarlikka tortish mumkin bo`ladi. Ayb – bu sodir etilgan qilmishga nisbatan shaxsning ruhiy munosabatidir. Ayb ikki shaklda: qasd va ehtiyotsizlikda ifodalangan bo`lishi mumkin. Ayb - ma'muriy huquqbuzarlik subyektiv tomonining majburiy xususiyati hisoblanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlikning subyektiv tomoni – bu huquqbuzarlik subyekt (jismoniy shaxs)ning huquqqa xilof harakat yoki harakatsizlik hamda uning oqibatlariga nisbatan ruhiy munosabati hisoblanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik aybning ikki shaklida ham, ya'ni *qasddan* va *ehtiyotsizlikdan* sodir etilishi mumkin. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 11-moddasiga binoan ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxs o'z harakati yoki harakatsizligi g'ayrihuquqiy ekanligini bilgan bo'lsa, uning zararli oqibatlariga ko'zi yetgan, yuz berishini istagan bo'lsa yoki bu oqibatlarning kelib chiqishiga ongli ravishda yo'l qo'ygan bo'lsa, bunday ma'muriy huquqbuzarlik *qasddan* sodir etilgan deb hisoblanadi.

Masalan, O'zR MJtKning 61-moddasida mulkchilik shaklidan qat'i nazar korxonalar, muassasa, tashkilotlarning mol-mulkini o'g'irlash, o'zlashtirish, rastrata qilish, mansab lavozimini suiiste'mol qilish yoki firibgarlik yo'li bilan oz miqdorda talon-toraj qilish uchun ma'muriy javobgarlik belgilangan. Ushbu qilmish qasddan sodir etiladi. Huquqbuzar mol-mulkini o'g'irlash, o'zlashtirish, rastrata qilish, mansab lavozimini suiiste'mol qilish yoki firibgarlik yo'li bilan oz miqdorda talon-toraj qilish kabi harakatlarning huquqqa xilof ekanligini biladi, uni sodir etish orqali korxonaga zarar yetkazilishiga ko'zi yetadi va uning yuz berishini istaydi.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 12-moddasiga binoan ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxs o'z harakati yoki harakatsizligi zararli oqibatlarga olib kelishi mumkinligini oldindan ko'ra bilgan bo'lsa ham, lekin kaltabinlik bilan ularning oldini olish mumkin deb o'ylagan bo'lsa, yoxud bunday oqibatlarning kelib chiqishi mumkinligini oldindan ko'rishi lozim va mumkin bo'lgani holda oldindan ko'ra bilmagan bo'lsa, bunday ma'muriy huquqbuzarlik *ehtiyotsizlik orqasida* sodir etilgan deb hisoblanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlikni ehtiyotsizlik orqasida sodir etish quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi:

a) *o'ziga ishonish* – shaxsning o'z harakati yoki harakatsizligi zararli oqibatlarga olib kelishi mumkinligini oldindan ko'ra bilgan bo'lsa ham, lekin kaltabinlik bilan ularning oldini olish mumkin deb o'ylaydi;

b) *beparvolik* – shaxsning qonunda ko'rsatilgan oqibatlarning kelib chiqishi mumkinligini oldindan ko'ra bilishi lozim va mumkin bo'lgani holda ularni oldindan ko'ra bilmagani.

Ma'muriy huquqbuzarlikni ehtiyotsizlik natijasida sodir etishdan *aybsiz zarar keltirishni* farqlash lozim. Aybsiz zarar keltirish javobgarlikni keltirib chiqarmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining aksariyat moddalarida ayb shakllari to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatib o'tilmagan hamda ma'muriy javobgarlik ayb shaklidan qat'i nazar vujudga keladi. Masalan, 88-moddaga binoan qurilish ishlarini va boshqa ishlarni bajarish chog'ida yonilg'i moddalar va binokorlik materiallarini to'plash, maxsus texnik qurilmalarsiz ochiq alanga oldirib ularni yoqish, bitum eritishda atmosfera havosini muhofaza qilish talablariga rioya qilmaslik - qasddan sodir etilganmi yoki ehtiyotsizlik orqasida sodir etilganmi, ma'muriy javobgarlikka asos bo'ladi.

O`zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksining ayrim moddalarida qasd to`g`ridan-to`g`ri ko`rsatib o`tilmagan bo`lsa ham, uning qasddan sodir etilganligi qilmishning xususiyatidan kelib chiqadi. Masalan, 188-moddaga binoan voyaga yetmagan shaxsni tilamchilikka, spirtli ichimliklar iste'mol qilishga, giyohvandlik yoki psixotrop hisoblanmagan, lekin kishining aql-idrokiga, irodasiga ta'sir qiladigan moddalar yoki vositalarni iste'mol etishga jalb qilish - faqat qasddan sodir etilishi mumkin.

O`zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksining ayrim moddalarida esa ayb shakllari aniq ko`rsatib o`tiladi. Masalan, 52-moddaning birinchi qismida ehtiyotsizlik orqasida yengil tan jarohati yetkazish, ikkinchi qismida esa, qasddan yengil tan jarohati yetkazish uchun ma'muriy javobgarlik nazarda tutilgan.

Demak, shaxsning sodir etgan qilmishini ma'muriy huquqbuzarlik sifatida tasniflash uchun birinchidan, ma'muriy huquqbuzarlikning yuridik xususiyatlari – huquqqa xiloflik, aybning mavjudligi, jazoga sazovorligi va ikkinchidan, yuridik tarkibi – ma'muriy huquqbuzarlikning obykti va obyektiv tomoni, subyekti va subyektiv tomoni mavjud bo`lishi kerak.

Nazorat uchun savollar

1. Ma'muriy huquqbuzarlik tushunchasi.
2. Ma'muriy huquqbuzarlikning umumiy xususiyatlari.
3. Ma'muriy huquqbuzarlikning o`ziga xos xususiyatlari.
4. Ma'muriy huquqbuzarlikning yuridik tarkibi tushunchasi.
5. Ma'muriy huquqbuzarlikning obykti.
6. Ma'muriy huquqbuzarlikning obyektiv tomoni.
7. Ma'muriy huquqbuzarlikning subyekti.
8. Ma'muriy huquqbuzarlikning subyektiv tomoni.

2§. Ma'muriy javobgarlik

2.1. Ma'uriy javobgarlikning tushunchasi

O`zbekiston Respublikasining 1994 yil 22 sentabrda qabul qilingan va 1995 yil 1 apreldan kuchga kiritilgan Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksining 1-moddasiga binoan *ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi qonun hujjatlari*:

- 1) ushbu Kodeks;
- 2) O`zbekiston Respublikasi qonunlari;
- 3) O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarorlari;
- 4) O`zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari;
- 5) O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari;
- 6) Qoraqalpog`iston Respublikasi qonunlari;
- 7) Qoraqalpog`iston Respublikasi Jo`qorg`i Kengesining va Vazirlar Kengashining qarorlari;
- 8) xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlarining, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining qarorlaridan iborat.

Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi qonun hujjatlarining asosiy vazifasi - inson va jamiyat farovonligi yo`lida fuqarolarning huquq va erkinliklarini, mulkni, davlat va jamoat tartibini, tabiiy muhitni muhofaza qilishni, ijtimoiy adolat va qonuniylikni ta'minlashni, ma'muriy huquqbuzarliklar to`g`risidagi ishlarning o`z vaqtida va obyektiv ko`rib chiqilishini, shuningdek, bunday huquqbuzarliklarning oldini olishni, fuqarolarni O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etish ruhida tarbiyalashdan iboratdir. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun, qonun hujjatlari, qanday harakat yoki harakatsizlik ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanishini, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsga nisbatan qaysi organ (mansabdor shaxs) tomonidan qay tartibda qanaqa ma'muriy jazo qo`llanilishi va ijro etilishini belgilaydi.

Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi qonun hujjatlarining asosiy prinsiplari quyidagilardan iboratdir:

- qonuniylik prinsipi;
- fuqarolarning qonun oldida tengligi prinsipi;
- demokratizm prinsipi;
- insonparvarlik prinsipi;
- odillik prinsipi;
- ayb uchun javobgarlikning muqarrarligi prinsipi.

Deyarli barcha ma'muriy javobgarlikni belgilovchi huquqiy normalar, O`zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksi doirasida umumlashtirilgan.

O`zbekiston Respublikasi ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi qonun hujjatlari:

- 1) moddiy va protsessual huquqiy normalar tizimini o`zida ifoda etadi;
- 2) fuqarolarning ma'muriy javobgarligini nazarda tutadi;

3) ma'muriy va sud tartibida ma'muriy huquqbuzarliklar uchun qo'llaniladigan ma'muriy javobgarliklarni tartibga soladi.

Ma'muriy javobgarlik – yuridik javobgarlikning alohida turi hisoblanadi. Bir vaqtning o'zida, ma'muriy javobgarlik ma'muriy-huquqiy majburlovning ko'rinishi bo'lib, uning barcha xususiyatlariga egadir.

Ma'muriy javobgarlikka yuridik javobgarlikning barcha xususiyatlari ham xosdir. U huquqiy normalar asosida o'rnatiladi, shaxs tomonidan sodir etilgan huquqbuzarlik uchun qo'llaniladi va vakolatli davlat organlari (mansabdor shaxslar) tomonidan o'rnatilgan protsessual tartibda huquqiy normalarda nazarda tutilgan sanksiyalarni qo'llashda ifodalanadi.

Ma'muriy javobgarlik masalasi ko'pgina huquqshunos olimlar tomonidan tadqiq qilingan bo'lib, ularning aksariyati bu masalaga deyarli bir xilda yondoshgan: *ma'muriy javobgarlik* – bu ma'muriy huquq normalari bilan tartibga solingan, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsga nisbatan vakolatli davlat organlari va mansabdor shaxslar tomonidan ma'muriy-protsessual tartibda ma'muriy jazoni qo'llashdir.¹

A.P.Alexin ma'muriy javobgarlikni yuridik javobgarlikning barcha xususiyatlariga ega ekanligi bilan bir qatorda, quyidagi o'ziga xos xususiyatlarini ham ko'rsatib o'tadi:

birinchidan, ma'muriy javobgarlik qonunlar bilan ham, qonunosti hujjatlari bilan ham o'rnatiladi, ya'ni u o'zining normativ-huquqiy asosiga egadir. Jinoiy javobgarlik – faqat qonunlar bilan, intizomiy javobgarlik – qonun va qonunosti hujjatlari bilan, moddiy javobgarlik – mehnat va fuqarolik qonunchiligi bilan belgilanadi;

ikkinchidan, ma'muriy javobgarlikning asosi bo'lib – ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanadi (qonun buzilishi va nojo'ya xatti-harakat qo'rinishida). Jinoiy javobgarlikda – jinoyat, intizomiy javobgarlikda – intizomiy nojo'ya xatti-harakat, moddiy javobgarlikda – moddiy zarar yetkazish hisoblanadi;

uchinchidan, ma'muriy javobgarlik subyekti sifatida fuqarolar, mansabdor shaxslar va yuridik shaxslar² namoyon bo'ladi. Jinoiy javobgarlikda – fuqarolar va mansabdor shaxslar, intizomiy javobgarlikda – xodim (jamoa subyektlarining intizomiy javobgarligi yuridik adabiyotlarda munozarali bo'lib kelmoqda), moddiy javobgarlikda – xodim (mehnat qonunchiligi bo'yicha), yuridik va jismoniy shaxslar (fuqarolik qonunchiligi bo'yicha) subyekt bo'lishi mumkin;

to'rtinchidan, ma'muriy huquqbuzarliklar uchun – ma'muriy jazo choralari qo'llaniladi. Jinoyat uchun – jinoiy jazo, intizomiy nojo'ya xatti-harakat uchun – intizomiy jazo, moddiy zarar yetkazish uchun – mulkiy jazo qo'llaniladi;

beshinchidan, ma'muriy javobgarlik qonun hujjatlariga binoan keng doiradagi davlat organlari (mansabdor shaxslar) tomonidan qo'llaniladi. Jinoiy javobgarlik – sud organlari tomonidan, intizomiy javobgarlik – yuqori turuvchi

---

¹ *Qarang:* Baxrax D.N., Rossinskiy B.V., Starilov YU.N. Administrativnoye pravo: Uchebnik dlya vuzov. – M.: Norma, 2004. 484-485-b.lar; Gabrichidze B.N., Chernyavskiy A.G., Kim-Kimen A.N. Administrativnoye pravo: Uchebnik. – M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2004. 225-228-b.lar

² O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga binoan yuridik shaxslar ma'muriy javobgarlikning subyekti hisoblanmaydi.

davlat organi (mansabdor shaxs) tomonidan, moddiy javobgarlik – sud organlari tomonidan qo`llaniladi;

oltinchidan, ma'muriy javobgarlik sudlanganlik holatini yoki ishdan bo`shatishni vujudga keltirmaydi, jinoiy javobgarlikda - sudlanganlik vujudga keladi, intizomiyda – ishdan bo`shatish mumkin;

yettinchidan, ma'muriy javobgarlikni qo`llash uchun, bo`ysinuvning bo`lishi shart emas, intizomiy javobgarlikni qo`llashda esa bo`ysinuv mavjud bo`ladi.¹

Ma'muriy javobgarlik barcha fuqarolar uchun tatbiq qilinadigan umummajburiy qoidalarni buzganlik yoki rioya etmaganlik uchun qo`llaniladi. Ular turli-tuman ko`rinishlarga ega bo`lib, o`ziga xos xususiyatlarga ega. Masalan, davlat va jamoat tartibi va xavfsizligi; tabiatni muhofaza qilish; mulkchilik; standartlashtirish; statistika va hisob-kitob; harakatlanish xavfsizligi va transport vositalaridan foydalanish; harbiy ro`yxat; chegara tartibi; kontrabandaga qarshi kurash; valuta muomalasi va boshqa qoidalar. Umummajburiy qoidalar turli vakolatli ijro hokimiyati organlari tomonidan o`rnatiladi.

Ma'muriy javobgarlik, odatda, ma'muriy-huquqiy normalarning talablari buzilgan taqdirda vujudga keladi. Shu bilan birga, amaldagi qonunchilik, ma'muriy javobgarlikning mehnat, moliya, yer, hatto konstitutsiyaviy huquq normalarining buzilishi uchun ham qo`llanilishi mumkinligini ko`rsatadi. Bu o`z navbatida, ma'muriy javobgarlikning sohalararo ahamiyatga ega ekanligidan dalolat beradi.

O`zbekiston Respublikasida ma'muriy javobgarlik masalalari huquqshunos olimlar Alimov X.R., Stasko V.N., Li A.A., Xvan L.B. va boshqalarning ishlarida tadqiq qilingan. Jumladan, Alimov X.R.ning ko`rsatishicha, ma'muriy javobgarlik – ommaviy-huquqiy tabiatga ega bo`lib, davlat oldidagi javobgarlik hisoblanadi. Bu - xizmat bo`yicha bo`ysinmagan, aybdorlarga nisbatan davlat organlari tomonidan qo`llaniladigan davlat oldidagi javobgarlikdir.²

Odatda, javobgarlik turlari deganda, uning tarkibiy tuzilishiga kiruvchi jazo choralari nazarda tutiladi. Lekin bu ikkala “*javobgarlik*” va “*jazo*” terminlarining mazmuniga e'tibor beradigan bo`lsak, ular turli tushunchalarda ifodalanadi. Javobgarlik jazoga qaraganda, kengroq doiradagi munosabatlarni qamrab oladi. Javobgarlik jazo choralari bilan bir vaqtda va boshqa huquqiy ta'sir etish choralari ham o`z ichiga oladi.

2.2. Voyaga yetmaganlarning ma'muriy javobgarligi

O`zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksining 14-moddasiga binoan ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan o`n olti yoshdan o`n sakkiz yoshgacha bo`lgan shaxslarga nisbatan Voyaga yetmaganlar ishi bilan shug`ullanuvchi komissiyalar to`g`risidagi nizomda nazarda tutilgan choralar qo`llaniladi.

---

¹ Alexin A.P., Karmolitskiy A.A., Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo. Uchebnik. – Zersalo, 1998. 282-283-b.lar

² Administrativnoye pravo Respubliki Uzbekistan: Uchebnik dlya yuridicheskix vuzov // Avt. kollektiv: X.R.Alimov, L.I.Solovyeva i dr./ - T.: «Adolat», 1999. 227-228-b.lar

Voyaga yetmaganlarning ma'muriy javogarlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000 yil 21 sentyabdagi "Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar faoliyatini takomillashtirish haqida"gi 360-sonli qarorida voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqiy-tarbiyaviy ishlar susaytirib yuborilganligi, ular ustidan bo'lgan nazoratning bo'shligi, ish bilan ta'minlash va boshqa muammolar qoniqarli darajada hal etilmayotganligi oqibatida ko'plab yoshlar tomonidan huquqbuzarlik va jinoyatlar sodir etish, giyohvandlik va ichkilikbozlikka berilish, diniy aqidaparastlik yoki turli zararli oqimlar, guruhlar ta'siriga tushib qolish kabi salbiy holatlar uchrab turganligi haqida to'xtalib o'tilgan.

Yoshlarni ijtimoiy mehnatga jalb etish, tarbiyalash, ular o'rtasida huquqbuzarlik va jinoyatchilikning oldini olishga mutasaddi bo'lgan o'zini o'zi boshqarish organlari, o'quv muassasalari va boshqa idoralarning faoliyatini muvofiqlashtiruvchi mahalliy hokimliklar huzuridagi mavjud komissiyalar o'z faoliyatini deyarli to'xtatib qo'yganligi ta'kidlangan.

Voyaga yetmaganlar o'rtasida tarbiyaviy ishlarni kuchaytirish, ular tomonidan huquqbuzarliklar sodir etilishining oldini olish, bu yo'nalishda mas'ul bo'lgan davlat idoralari, jamoat tashkilotlari hamda voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar faoliyatini muvofiqlashtirish va yanada takomillashtirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi "Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar haqida"gi nizom hamda Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiya tarkibini tasdiqladi.

Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar o'z faoliyatini jamoatchilik asosida amalga oshiruvchi, voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsiz qolish va huquqbuzarliklarning oldini olish organlari hisoblanadilar.

Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar - voyaga yetmaganlarning nazoratsiz, qarovsiz qolishlari, huquqbuzarliklari va jamiyat uchun zararli xatti-harakat qilishlarining oldini olish, bularga imkon tug'diruvchi sabablar va sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etish; voyaga yetmaganlarning huquqlari va qonuniy manfaatlari himoya qilinishini ta'minlash; ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda bo'lgan voyaga yetmaganlarni ijtimoiy-pedagogika jihatdan reabilitatsiya qilish maqsadida tuziladi.

Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar tumanlar, shaharlar, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida tuziladi.

Komissiyalar rais (tuman, shahar, viloyat hokimi o'rinbosari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi raisining o'rinbosari), rais o'rinbosari, mas'ul kotib va komissiyaning 6-12 a'zosi tarkibida tuziladi. Komissiya a'zolari soni komissiyaning ish hajmiga qarab belgilanadi.

Komissiyaning mas'ul kotibi kundalik ishlarni va komissiya qarorlarining bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi. Tumanlar, shaharlar va viloyatlar hokimliklari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi huzuridagi komissiyalarda boshqa ishlardan ozod mas'ul kotib lavozimi, zaruriyat bo'lganda esa voyaga yetmaganlar bilan ishlash bo'yicha inspektor lavozimi joriy etiladi.

Komissiyaga tarkibiga oliy va o`rta maxsus, kasb-hunar ta'limi, sog`liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot, ichki ishlar, mehnat organlari, xotin-qizlar qo`mitasi, kasaba uyushmalari, nodavlat, notijorat tashkilotlari, mudofaaga ko`maklashish jamiyati, mehnat jamoalari, madaniy-ma'rifiy va boshqa muassasalarning vakillari kiradilar.

Komissiyalar tarkibida: voyaga yetmaganlar o`rtasida madaniy-tarbiyaviy ishlar bo`yicha, umumta'lim maktablari va kasb-hunar kollejlari va boshqa o`quv muassasalarining o`quvchilari bilan ishlash bo`yicha, bolalar va o`smirlarni ishga joylashtirish va maishiy turmushini yaxshilash masalalari bo`yicha, ixtisoslashtirilgan o`quv-tarbiya muassasalaridan chiqarilgan va tarbiyalash koloniyalaridan ozod qilingan o`smirlar ustidan nazorat o`rnatish bo`yicha seksiyalar tashkil etilishi mumkin.

Komissiyalar o`z vakolatlariga kiritilgan masalalar bo`yicha davlat organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan bajarilishi majburiy bo`lgan qarorlar qabul qiladilar.

Tuman (shahar) komissiyalari qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan quyidagi ***ta'sir ko`rsatish choralari***ni qo`llashlari, ya'ni:

1) voyaga yetmaganga jabrlanuvchidan *uzr so`rash majburiyatini yuklash* to`g`risida tuman (shahar) sudiga taqdimnoma kiritishi;

2) *ogohlantirib qo`yishi*;

3) 15 yoshga to`lgan voyaga yetmagan shaxs zimmasiga, agar u mustaqil ish haqiga ega bo`lsa va zarar miqdori belgilangan eng kam oylik ish haqidan ortiq bo`lmasa *moddiy zararning o`rnini qoplash* yoki *uni bartaraf etish majburiyatini yuklashi* yoki belgilangan eng kam oylik ish haqidan ortiq bo`lmagan moddiy zararni o`z mehnati bilan qoplash majburiyatini yuklashi;

4) 16 yoshga to`lgan va mustaqil ish haqiga ega bo`lgan voyaga yetmagan shaxsga O`zbekiston Respublikasining Ma'muriy javogarlik to`g`risidagi kodeksida, Qoraqalpog`iston Respublikasining davlat hokimiyati va boshqaruvining oliy organlari chiqargan hujjatlarda, viloyatlar va Toshkent shahar davlat boshqaruvi organlari qarorlarida ko`zda tutilgan hollarda va miqdorlarda *jarima solishi*;

5) voyaga yetmagan shaxsni o`z ota-onasi yoki ular o`rnini bosuvchi shaxslar yoxud jamoat tarbiyachilari nazoratiga, shuningdek, ularning roziligi bilan *mehnat jamoasi yoki jamoat tashkiloti kuzatuviga topshirishi*;

6) voyaga yetmagan shaxs jamiyat uchun xavfli xatti-harakatlar qilgan yoki ijtimoiy axloq qoidalarini qasddan va muntazam ravishda buzib kelgan taqdirda komissiya ichki ishlar organlari bilan birgalikda voyaga yetmaganni maxsus o`quv-tarbiya muassasasiga yuborish masalasini ko`rib chiqish to`g`risida sudga iltimos qiladi. 11 yoshdan 14 yoshgacha bo`lgan voyaga yetmagan shaxs *maxsus maktab-internatga yuborilishi*, 14 yoshdan 18 yoshgacha bo`lgan voyaga yetmagan shaxs esa *maxsus kasb-hunar kollejiga yuborilishi* mumkin.

2.3. Mansabdor shaxslarning ma'muriy javobgarligi

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 15-moddasining ikkinchi qismiga binoan ***mansabdor shaxs*** - bu mulk shaklidan qat'i nazar korxonalar, muassasa, tashkilotda muayyan mansabni egallab turgan hamda rahbarlik, tashkiliy, farmoyish berish, tekshiruv-nazorat vazifalari yoki moddiy boyliklar harakati bilan bog'liq bo'lgan vazifalar yuklatilgan shaxsdir.

Mansabdor shaxslar:

- a) boshqaruv tartibini, davlat va jamoat tartibini saqlash;
- b) tabiiy muhitni;
- c) aholi sog'lig'ini muhofaza qilish sohasida belgilangan qoidalarga;
- d) bajarilishini ta'minlash o'z xizmat vazifalariga kiradigan boshqa qoidalarga rioya etmaganlik bilan bog'liq ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganliklari uchun ma'muriy javobgarlikka tortiladi.

Mansabdor shaxslar – ma'muriy javobgarlikning maxsus subyektlaridan biri bo'lib, ular tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarliklar turli ko'rinishlarda ifodalanishi mumkin:

birinchidan, o'z xatti-harakatlari bilan o'rnatilgan umumijburiy qoidalarni buzishlari (ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etishlari);

ikkinchidan, mansabdor shaxslarning o'z bo'ysinuvida bo'lgan shaxslarga o'rnatilgan qoidalarga zid keladigan ko'rsatmalarni berishlari;

uchinchidan, umumijburiy qoidalarga rioya qilishni ta'minlash mansabdor shaxsning xizmat vazifalariga taalluqli bo'lsa, o'z bo'ysinuvida bo'lgan shaxslar tomonidan mazkur qoidalarga rioya etilishini ta'minlamaganliklari.

Mansabdor shaxs sifatida ma'muriy javobgarlikka tortish vaqtida, amaldagi qonunchilik talabiga ko'ra, quyidagilarni:

a) ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsning korxonalar, muassasa yoki tashkilotda ma'lum bir lavozimni egallab turganligini;

b) unga rahbarlik qilish, tashkiliy, farmoyish berish, tekshiruv-nazorat qilish vazifalari yuklatilgan bo'lishini;

c) unga moddiy boyliklar harakati bilan bog'liq vazifalar yuklatilgan bo'lishini aniqlash lozim.

Mansabdor shaxslar tomonidan sodir etiladigan ma'muriy huquqbuzarliklar, odatda *ehtiyotsizlikda* ifodalanadi. Mansabdor shaxs, o'z harakatlarining zararli oqibatlarga olib kelishini oldindan ko'ra bilsa ham, lekin kaltabinlik bilan ularning oldini olish mumkin deb o'ylaydi yoki bunday oqibatlar kelib chiqishi mumkinligini oldindan ko'ra bilmaydi, holbuki bularni ko'ra bilishlari lozim. Mansabdor shaxslar tomonidan ma'muriy huquqbuzarliklar turli xildagi vazifalarni bajarmaganligi yoki lozim darajada bajarmaganligi, mansabiga sovuqqonlik bilan qaraganligi natijasida sodir etilgan harakatsizliklarda ifodalangan bo'lishi mumkin.

Mansabdor shaxslar tomonidan ma'muriy huquqbuzarlik *qasddan* sodir etilishi ham mumkin. Bu ayb shakli masalan, mansabini suiiste'mol qilishda ifodalanishi mumkin.

Mansabdor shaxslarning ma'muriy huquqbuzarligi, ayni vaqtda, uning xizmat qoidalarini buzish, ya'ni intizomiy nojo'ya xatti-harakatni sodir etish ham

hisoblanadi. Intizomiy nojo`ya xatti-harakat uchun mehnat qonunchiligida intizomiy javobgarlik (intizomiy jazo choralari) nazarda tutilgan.

Lekin shu narsaga alohida e'tibor berish kerakki, bitta huquqbuzarlik uchun faqatgina bitta javobgarlik chorasini qo'llash mumkin, ya'ni mansabdor shaxsning o'rnatilgan qoidalarni buzishiga (huquqbuzarlikni sodir etishiga) nisbatan ikkita javobgarlikni qo'llash mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga binoan mansabdor shaxslarga nisbatan – *jarima* tariqasidagi ma'muriy jazo qo'llanilishi mumkin. Shu o'rinda ta'kidlab o'tish lozimki, mansabdor shaxslarga nisbatan qo'llaniladigan jarima miqdori, fuqarolarga qo'llaniladigan jarima miqdoridan oshiq belgilangan.

2.4. Harbiy xizmatchilar va intizom ustavlari tatbiq etiladigan boshqa shaxslarning javobgarligi

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 16-moddasiga binoan harbiy xizmatchilar va yig`inga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar, shuningdek, ichki ishlar organlarining oddiy askarlar va boshliqlar tarkibiga mansub shaxslar ma'muriy huquqbuzarlik uchun intizom ustavlariga muvofiq javobgar bo'ladilar.

Harbiy xizmatchilar va yig`inga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar, shuningdek, ichki ishlar organlarining oddiy askarlar va boshliqlar tarkibiga kirmaydigan, intizom ustavlari yoki intizom to'g'risidagi maxsus qoidalar tatbiq etiladigan boshqa shaxslar, ana shu ustav yoki qoidalarda to'g'ridan-to'g'ri nazarda tutilgan hollarda, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganliklari uchun intizomiy javobgar bo'ladilar, boshqa hollarda esa umumiy asoslarda ma'muriy javobgar bo'ladilar.

Amaldagi qonun hujjatlariga binoan, *harbiy xizmatchilarga* - O'zbekiston Respublikasining Qurolli Kuchlari saflarida, Ichki ishlar vazirligi ichki qo'shinlarida va Milliy xavfsizlik xizmati qo'shinlarida (chegara qo'shinlarida) haqiqiy harbiy xizmatni o'tayotgan shaxslar kiradi. O'zbekiston Respublikasi milliy xavfsizlik xizmati organlarining oddiy askarlari va boshliqlari tarkibidagi shaxslar ham harbiy xizmatchilarga tenglashtirilgan. Ichki ishlar organlari, shu jumladan militsiyaning oddiy askarlar va boshliqlar tarkibiga mansub shaxslar ham ma'muriy huquqbuzarlik uchun ularga teng darajada javobgar bo'ladilar.

O'zbekiston Respublikasining “Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida” gi qonun¹ga binoan harbiy xizmatchilar va *yig`inga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar*² harbiy intizom va jamoat tartibini buzganliklari uchun qo'mondonlar (boshliqlar) oldida O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Intizom ustavi bo'yicha javobgar bo'ladilar.

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2002 №12, 217-m.

² Amaldagi qonunchilikka binoan, harbiy xizmatni o'tashga majbur bo'lgan fuqarolar yig`inga chaqirilgan vaqtda, harbiy xizmatchilarga tenglashtirilgan.

Harbiy intizomni va jamoat tartibini buzishga qaratilgan huquqbuzarliklar jumlasiga, o`rnatilgan har qanday umummajburiy qoidalarni buzishni kiritish mumkin.

Tegishli davlat organlari yoki mansabdor shaxslar harbiy xizmatchilar tomonidan ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilganini aniqlagan vaqtda, huquqbuzarlik to`g`risidagi bayonnomalar va boshqa ishga taalluqli materiallarni aybdorning Qurolli Kular Intizom ustavi bo`yicha javobgarligi masalasini hal qilish uchun boshliqlarga beradilar.

Harbiy xizmatchilar tomonidan sodir etilgan quyidagi ma'muriy huquqbuzarliklar uchun, *umumiy asoslarda ma'muriy javobgarlikni* qo`llash mumkin:

- 1) yo`l harakati qoidalarini buzganda;
- 2) ov qilish, baliq tutish va baliq zahiralarni saqlash qoidalarini buzganda;
- 3) bojxona qoidalarini buzganda.

Amaldagi qonun hujjatlarida harbiy xizmatchilarga nisbatan qo`llanilmaydigan ma'muriy javobgarlik choralari ham ko`rsatib o`tilgan. Jumladan, *birinchidan*, harbiy xizmatchilar va yig`inga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar, shuningdek, ichki ishlar organlarining oddiy askarlar va boshliqlar tarkibiga mansub shaxslarga nisbatan ma'muriy qamoq jazosi qo`llanilmaydi; *ikkinchidan*, muddatli xizmatdagi harbiy xizmatchilarga jarima solinishi mumkin emas.

2.5. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo`lmagan shaxslarning ma'muriy javobgarligi

O`zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksining 17-moddasiga binoan O`zbekiston Respublikasi hududida bo`lgan xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo`lmagan shaxslar umumiy asoslarda ma'muriy javobgarlikka tortilishlari lozim.

Immunitetga ega bo`lgan shaxslarga nisbatan ushbu Kodeksning O`zbekiston Respublikasi qatnashchi bo`lgan xalqaro shartnomalar va bitimlarga zid bo`lmagan qismi qo`llaniladi.

Xorijiy fuqaro – bu O`zbekiston Respublikasi hududida bo`lgan, O`zbekiston Respublikasi fuqarosi hisoblanmagan va xorijiy davlat fuqaroligi mavjud bo`lgan jismoniy shaxsdir.

“O`zbekiston Respublikasining fuqaroligi to`g`risida”gi qonun<sup>1</sup>ning 11-moddasiga binoan O`zbekiston Respublikasi hududida yashab turgani holda O`zbekiston Respublikasi fuqarosi bo`lmagan va chet davlat fuqaroligiga mansubligini isbotlaydigan dalillari bo`lmagan shaxslar - *fuqaroligi bo`lmagan shaxslar* deb hisoblanadi.

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1992, №3, 159-m.

Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar O'zbekiston Respublikasi fuqarolari singari bir xildagi huquq va majburiyatlarga egadir, qonun hujjatlarida ko'rsatib o'tilgan cheklovlar bundan mustasno.

Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan vaqtlarida sodir etgan ma'muriy huquqbuzarliklari uchun qonun hujjatlari bilan o'rnatilgan tartibda O'zbekiston Respublikasi fuqarolari singari umumiy asoslarda ma'muriy javobgarlikka tortiladilar.

Xorijiy fuqarolarning ma'muriy javobgarligining o'ziga xos xususiyatlaridan biri – bu ayrim toifadagi xorijiy fuqarolarning *immunitet huquqi*ga ega bo'lishidir.

O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonun hujjatlari bilan hamda O'zbekiston Respublikasi bilan tuzilgan xalqaro shartnomalarga binoan xorijiy fuqarolar ma'muriy yurisdiksiyadan immunitetga (daxlsizlik) ega bo'lishlari mumkin. Ular tomonidan sodir etilgan ma'muriy huquqbuzarlik ishlari diplomatik yo'l bilan hal etiladi. Bu toifadagi xorijiy fuqarolar jumlasiga: *diplomatik vakolatxonalarining boshliqlari* (elchilar, ishonchli vakillir) va *xorijiy davlatlar vakolatxonalarining diplomatiya xodimlari*: maslahatchilar, savdo vakillari, savdo vakillarining o'rinbosarlari, harbiylar, harbiy-havo va arbiy-dengiz attashelari va ularning yordamchilari, attashelarning birinchi, ikkinchi, va uchinchi kotiblari va diplomatik vakolatxonalarining arxivchi-kotiblari.

Immunitet huquqi diplomatik vakolatxonalar boshliqlarining oila a'zolariga va diplomatiya xodimlariga mansub shaxslarning oila a'zolariga ham (agar ular mazkur shaxslar bilan birga yashasalar va O'zbekiston Respublikasi fuqarosi hisoblanmasalar) tatbiq etilishi mumkin.

Bundan tashqari, konsullik vakolatxonalarining boshliqlari (bosh konsullar, konsullar, konsullarning o'rinbosarlari) va boshqa konsullik lavozimidagi shaxslar ham immunitetga ega bo'lishlari mumkin. Ular o'zlarining xizmat faoliyatiga taalluqli sohalarda ma'muriy yurisdiksiya immunitetidan foydalanadilar.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 23-moddasi 3-qismiga binoan qonun hujjatlarida ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganlik uchun xorijiy fuqarolarni va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarni ***O'zbekiston Respublikasi hududidan ma'muriy tarzda chiqarib yuborish*** nazarda tutilishi mumkin

Nazorat uchun savollar

1. Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonun hujjatlari.
2. Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonun hujjatlarining asosiy prinsiplari.
3. Ma'muriy javobgarlik tushunchasi.
4. Ma'muriy javobgarlikning o'ziga xos xususiyatlari.
5. O'zbekiston Respublikasida voyaga yetmaganlarning ma'muriy javobgarligi.
6. Mansabdor shaxslarning ma'muriy javobgarligi.
7. Harbiy xizmatchilar va intizom ustavlari tatbiq etiladigan boshqa shaxslarning ma'muriy javobgarligi.
8. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning ma'muriy javobgarligi.

3§. Ma'muriy jazo choralari

3.1. Ma'muriy jazo choralari va uning maqsadi

Ma'muriy jazo – ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsga nisbatan qo`llaniladigan davlat javobgarligining chorasi bo`lib, yangi huquqbuzarliklarning sodir etilishini oldini olish maqsadida qo`llaniladi.

Ma'muriy jazo – ma'muriy majburlovning bir ko`rinishi hisoblanadi. Ma'muriy jazo ma'muriy majburlovning boshqa choralaridan farqli ravishda, o`ziga xos maqsadga ega bo`lgan jazo sanksiyalari bo`lib, protsessual tartibda qo`llaniladi. Ma'muriy jazo Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeks bilan, ma'muriy majburlovning boshqa choralari esa, turli normativ hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Ma'muriy jazo – turli huquq tarmoqlari (konstitutsiyaviy, ma'muriy, mehnat, moliya, fuqarolik, fuqarolik protsessual, jinoyat-protsessual huquq) normalarini buzganlik uchun qo`llaniladi. Uni qo`llash orqali shaxsga to`g`ridan-to`g`ri ta'sir ko`rsatiladi, aybdorning huquqiy maqomi vaqtincha cheklanadi (masalan, ma'lum bir huquqlar cheklanishi, qo`shimcha majburiyatlar yuklanishi mumkin), shuningdek, jazoga tortilganlik holatini vujudga keltiradi. Bundan tashqari, ma'muriy jazo sodir etilgan huquqbuzarlikka nisbatan davlat tomonidan rasmiy va oshkora salbiy baho berish hisoblanadi.

Jazolash – ma'muriy jazoning asosiy maqsadi emas, balki huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsni qonunlarni hurmat qilish ruhida tarbiyalash, huquq tartibotni ta'minlash, yangi qonunga xilof qilmishlarning sodir etilishini oldini olish maqsadida qo`llaniladi. Ma'muriy jazo, ma'lum bir ma'noda, jinoyatlarning oldini olishga xizmat qiladi.

YU.M.Kozlovning fikricha, ma'muriy jazo choralari - ma'muriy huquqbuzarlik oqibatida yetkazilgan moddiy zararni qoplash maqsadida qo`llanilmaydi. Agar, ma'muriy huquqbuzarlik orqali jismoniy yoki yuridik shaxsga moddiy zarar yetkazilgan bo`lsa, huquqbuzarlik ishini ko`rib chiquvchi davlat organi ma'muriy jazoni tayinlash bilan bir vaqtda, mulkiy zararni undirish bo`yicha masalani hal etishi mumkin. Mulkiy zararni undirish fuqarolik ishlarini ko`rib chiqqish tartibida amalga oshiriladi.¹

B.V.Rossinskiyning ko`rsatib o`tishicha, ma'muriy jazo choralarini mazmuniga qarab quyidagilarga ajratish mumkin:

- a) *ahloqiy-huquqiy* choralar (masalan, ogohlantirish);
- b) *mulkiy* choralar (masalan, ma'muriy jarima, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo`lgan ashyoni haqini to`lash sharti bilan olib qo`yish yoxud uni musodara qilish);
- c) *shaxslarning shaxsiy huquqlarini cheklashga qaratilgan* choralar (masalan, ma'muriy qamoq, ma'muriy tarzda chiqarib yuborish);
- d) *tashkiliy* choralar (masalan, maxsus huquqdan mahrum qilish).²

¹ Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo. Uchebnik. – 2-ye izd., pererab. i dop. – M.: Yurist', 2003. 174-175-b.lar

² Baxrax D.N., Rossinskiy B.V., Starilov YU.N. Administrativnoye pravo. – M.: Norma, 2004. 510-b.

Ma'muriy jazo – u yoki bu shaxs tomonidan sodir etilgan qilmishga ma'naviy ta'sir ko'rsatishni (masalan, ogohlantirish) yoki huquqbuzarga moddiy ta'sir ko'rsatishni (masalan, jarima) nazarda tutadi.

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 22-moddasiga binoan *ma'muriy jazo* - javobgarlikka tortish chorasi bo'lib, u ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxsni qonunlarga rioya etish va ularni hurmat qilish ruhida tarbiyalash, shuningdek, ana shu huquqbuzarning o'zi tomonidan ham, boshqa shaxslar tomonidan ham yangi huquqbuzarlik sodir etilishining oldini olish maqsadida qo'llaniladi.

Kodeksning 23-moddasiga binoan esa, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganlik uchun quyidagi *ma'muriy jazo choralari* qo'llanilishi mumkin:

- 1) *jarima*;
- 2) *ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish*;
- 3) *ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni musodara qilish*;
- 4) *muayyan shaxsni unga berilgan maxsus huquqdan (transport vositasini boshqarish huquqidan, ov qilish huquqidan) mahrum etish*;
- 5) *ma'muriy qamoqqa olish*.

Jarimadan tashqari barcha ma'muriy jazo choralari, faqat O'zbekiston Respublikasi qonunlari bilan belgilanishi mumkin.

Qonun hujjatlarida ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganlik uchun ajnabiy fuqarolarni va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarni *O'zbekiston Respublikasi hududidan ma'muriy tarzda chiqarib yuborish* nazarda tutilishi mumkin.

Ma'muriy jazo – *asosiy* va *qo'shimcha* jazo choralariga bo'linadi. *Asosiy ma'muriy jazo choralari* – bu ma'muriy jazo choralarining boshqa turlariga qo'shimcha ravishda tayinlanishi mumkin bo'lmagan jazo choralaridir. Masalan, jarima, maxsus huquqdan mahrum qilish va ma'muriy qamoq faqat asosiy jazo choralari sifatida qo'llanilishi mumkin.

Qo'shimcha jazo choralari esa, ma'muriy jazoning boshqa choralariga qo'shimcha ravishda belgilanishi mumkin bo'lgan choralar bo'lib hisoblanadi.

O'zR MJtKning 24-moddasiga binoan ashyolarni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish yoki musodara qilish ham asosiy, ham qo'shimcha ma'muriy jazo tariqasida; boshqa ma'muriy jazo choralari esa faqat asosiy jazo tariqasida qo'llanilishi mumkin. Bitta ma'muriy huquqbuzarlik uchun asosiy yoki ham asosiy, ham qo'shimcha jazo chorasi qo'llanilishi mumkin.

3.2. Ma'muriy jarima

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 25-moddasiga binoan *jarima* - ma'muriy huquqbuzarlik sodir etishda aybdor shaxsdan davlat hisobiga pul undirishdir.

Jarima – mulkiy xususiyatga ega boʻlgan jazo chorasi boʻlib, aybdor shaxsdan davlat hisobiga undirib olinadigan ma'lum bir pul summasida ifodalanadi.

Jarima – ma'muriy javobgarlikning samarali choralaridan biri boʻlib, ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini koʻrib chiquvchi barcha davlat organlari tomonidan oʻrnatilgan protsessual tartibda qoʻllaniladi.

Jarima – ma'muriy jazoning asosiy jazo chorasi hisoblanadi. U boshqa jazo choralarining oʻrniga qoʻllanilishi mumkin emas. Amaldagi qonunchilikka binoan jarima bilan bir vaqtda qoʻshimcha jazo chorasi (masalan, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa boʻlgan ashyoni haqini toʻlash sharti bilan olib qoʻyish) qoʻllanilishi mumkin.

Jarima Oʻzbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik toʻgʻrisidagi kodeks Maxsus qismida nazarda tutilgan deyarli barcha ma'muriy huquqbuzarliklar uchun qoʻllanilishi mumkin.

Jarima tarzidagi ma'muriy jazo chorasi huquqbuzarning ongiga ta'sir koʻrsatib, uning mulkiy manfaatlariga zarar yetkazishda ifodalanadi.

Jarimaning asosiy koʻrsatkichi – bu uning miqdoridadir. Jarima miqdorini aniq bir summada koʻrsatib oʻtish mumkin emas. Bunga sabab, birinchi navbatda pul qadrsizlanishi, milliy valutaning beqarorligidir. Shu munosabat bilan Oʻzbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik toʻgʻrisidagi kodeksida jarima miqdori huquqbuzarlik sodir etilgan vaqtda amalda boʻlgan eng kam ish haqi miqdoridan kelib chiqqan holda belgilanadi. Jumladan, OʻzR MJtKning 25-modda 2-qismiga binoan jarimaning miqdori ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan vaqtdagi, davom etayotgan ma'muriy huquqbuzarlik uchun esa, bu huquqbuzarlik aniqlangan vaqtdagi belgilab qoʻyilgan eng kam oylik ish haqidan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Fuqarolarga yoki mansabdor shaxslarga nisbatan qoʻllaniladigan ma'muriy jarimalar mavjud boʻlib, ular miqdorlariga qarab farqlanadi.

Fuqarolarga solinadigan jarimaning eng kam miqdori eng kam ish haqining ellikdan bir qismidan kam boʻlmasligi, eng koʻp miqdori eng kam ish haqining besh baravaridan oshmasligi kerak. Qonunlarda nazarda tutilgan ayrim hollarda ba'zi huquqbuzarliklar uchun fuqarolarga - eng kam ish haqining yuz baravarigacha miqdorda jarima solinishi mumkin.

Mansabdor shaxslarga esa jarimaning eng kam miqdori eng kam ish haqining - oʻndan bir qismidan kam boʻlmasligi, eng koʻp miqdori eng kam ish haqining oʻn baravaridan oshmasligi kerak.

Qonunlarda nazarda tutilgan ayrim hollarda ba'zi huquqbuzarliklar uchun mansabdor shaxslarga – yuz ellik baravarigacha miqdorda jarima solinishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlikning muayyan turlari uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi normalar sanksiyalarida jarimaning miqdorlari huquqbuzarliklarning darajasidan kelib chiqib aniqlashtiriladi. Bunda jarima miqdorlari ma'muriy jazo chorasining mazkur turi uchun belgilangan eng koʻp va eng oz miqdordan oshib ketmasligi kerak. Oʻzbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik toʻgʻrisidagi kodeksi Maxsus qismida nazarda tutilgan sanksiyalarning aksariyatida jarimaning

eng ko'p miqdori, ayrim sanksiyalarda esa, eng ko'p va eng oz miqdori nazarda tutilgan.

Jarima huquqbuzar tomonidan unga jarima solish to'g'risidagi qaror topshirilgan kundan boshlab *o'n besh kundan kechiktirmay*, bunday qaror xususida shikoyat berilgan yoki protest bildirilgan taqdirda - shikoyat yoki protest qanoatlantirilmaganligi to'g'risida xabar berilgan kundan boshlab o'n besh kundan kechiktirmay to'lanishi lozim.

O'n olti yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan shaxslarning mustaqil ish haqi bo'lmagan taqdirda, jarima ularning ota-onalari yoki ular o'rnini bosuvchi shaxslardan undirib olinadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganlik uchun solingan jarima huquqbuzar tomonidan O'zbekiston Respublikasi jamg'arma banki muassasasiga to'lanadi, huquqbuzarlik sodir etilgan joyning o'zida undirib olinadigin jarima bundan mustasno.

Huquqbuzar jarimani belgilangan muddat ichida to'lamagan taqdirda, jarima solish to'g'risidagi qaror fuqarolik-protsessual qonun hujjatlarida belgilab qo'yilgan qoidalarga muvofiq jarimani uning *ish haqi yoki boshqa maoshidan, nafaqasidan yoki stipendiyasidan* majburiy tartibda undirib olish uchun yuboriladi.

Basharti jarima solingan shaxs ishlamayotgan bo'lsa yoxud jarimani huquqbuzarning ish haqi yoki boshqa daromadidan, pensiyasi yoki stipendiyasidan boshqa sabablarga ko'ra undirib olishning iloji bo'lmasa, uni undirib olish sud ijrochisi tomonidan jarima solish to'g'risida tegishli organ (mansabdor shaxs) chiqargan qaror asosida huquqbuzarning shaxsiy mulkidan, shuningdek, umumiy mulkdagi uning hissasidan undirib olish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Jarima O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga muvofiq ijro hujjatlari bo'yicha undirib olinishi mumkin bo'lmagan mol-mulkdan undirib olinishi mumkin emas.

Jarima ma'muriy huquqbuzarlik sodir qilingan joyning o'zida undirib olinishi mumkin. Masalan, yo'l harakati xavfsizligi organining mansabdor shaxsi yo'l harakati qoidalarini buzgan haydovchiga nisbatan o'sha joyning o'zida jarima tariqasidagi ma'muriy jazoni qo'llashi mumkin.

Jarima ma'muriy huquqbuzarlik sodir qilingan joyning o'zida undirib olingan taqdirda huquqbuzarga qat'iy moliyaviy hisobot hujjati hisoblangan belgilangan nusxadagi kvitansiya beriladi.

Jarima solish to'g'risidagi qarorga muvofiq jarima to'la-to'kis undirib olingach, uning ijro etilganligi haqida belgi qo'yilib, shu qarorni chiqargan organga (mansabdor shaxsga) yoki sudga qaytariladi.

3.3. Haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 26-moddasiga binoan *ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish* - shu ashyoni majburiy tarzda tortib olib, uni keyinchalik sotib yuborish

hamda sotishdan tushgan pulni ashyoning sobiq egasiga tortib olingan ashyoni sotish xarajatlarini chegirib tashlagan holda topshirishdan iboratdir.

O`qotar qurollar va o`q-dorilarni haqini to`lash sharti bilan olib qo`yish asosiy tirikchilik manbai ovchilik bo`lgan shaxslarga nisbatan qo`llanilishi mumkin emas.

Ma'muriy huquqbuzarliklar sohasida haqini to`lash sharti bilan olib qo`yishning o`ziga xos xususiyati shundan iboratki, u bevosita ma'muriy huquqbuzarlik sodir etish quroli bo`lgan yoki shunday narsa bo`lgan ashyoga qaratilishi mumkin.

Haqini to`lash sharti bilan olib qo`yish – mulkiy xususiyatga ega bo`lgan jazo chorasidir.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 53-moddasi ikkinchi qismida mulkdorning faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibdagina mulkidan mahrum etilishi mumkinligi ko`rsatib o`tilgan. Mulkdan mahrum etish deganda – mulkchilik huquqining majburiy tartibda bekor qilinishi tushuniladi. Haqini to`lash sharti bilan olib qo`yish jazosi ham aynan mulkchilik huquqini bekor qilishga olib keluvchi asoslardan biri hisoblanadi. Shu sababli ushbu jazo chorasi faqatgina sud tomonidan tayinlanishi mumkin.

Haqini to`lash sharti bilan olib qo`yish - ham asosiy, ham qo`shimcha jazo chorasi sifatida namoyon bo`lishi mumkin. U asosiy jazo sifatida faqatgina O`zR MJtKning 220-moddasi 1-qismida qurol saqlashga ichki ishlar organlaridan ruxsati bo`lgan fuqarolarning o`qotar qurollar va o`q-dorilarni saqlash yoki tashish qoidalarini buzganlik uchun qo`llaniladi. Qo`shimcha jazo chorasi sifatida esa, O`zR MJtKning 142-moddasi 2-qismida yuk saqlash kamerasiga portlovchi, tez alanganuvchi, zaharli va badbo`y moddalar va ashyolarni topshirganlik uchun yoki 222-moddasida nazarda tutilgan ovchilik jamiyatidan chiqqanliklari munosabati bilan ichki ishlar organlari o`qotar ov qurollari va o`q-dorilarni saqlash uchun bergan ruxsatini bekor qilgan fuqarolarning bunday qurollar va o`q-dorilarni sotishdan bo`yin tovlagani uchun qo`llaniladi.

Haqini to`lash sharti bilan olib qo`yish – mazmuni jihatidan o`zaro bog`langan harakatlarni amalga oshirishdan iboratdir:

birinchidan, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsdan ma'muriy huquqbuzarlik qurolini yoki shunday narsa bo`lgan ashyoni olib qo`yish;

ikkinchidan, belgilangan tartibda ma'muriy huquqbuzarlik qurolini yoki shunday narsa bo`lgan ashyoni sotish;

uchinchidan, ma'muriy huquqbuzarlik qurolini yoki shunday narsa bo`lgan ashyoni sotishdan tushgan puldan tegishli harajatlarni chegirib tashlagan holda, ashyoning sobiq egasiga topshirish.

Haqini to`lash sharti bilan olib qo`yiladigan ashyolar jumlasiga, masalan, O`zR MJtKning 142-moddasiga binoan yonuvchan, zaharlovchi, tez alanganuvchi, portlovchi hamda zaharli moddalar va ashyolar yoki 222-moddasiga binoan o`qotar ov qurollari va o`q-dorilar kiradi.

O`zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksining 336-moddasiga binoan haqini to`lash sharti bilan olib qo`yish to`g`risidagi qaror asosida olib qo`yilgan narsalarni sotish uchun vositachi do`konga yoki olib

qo'yilgan mol-mulk turgan joydagi shunday maqsad uchun maxsus belgilab qo'yilgan do'konga topshiriladi.

O'qotar qurollarni va o'q-dorilarni haqini to'lab olib qo'yish to'g'risidagi qaror ichki ishlar organlari tomonidan ijro etiladi.

3.4. Musodara qilish

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 27-moddasiga binoan *ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni musodara qilish* - shu ashyoni haqini to'lamasdan majburiy tarzda davlat mulkiga o'tkazishdan iborat.

Musodara qilish chorasi:

a) tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi tomonidan;
b) bojxona organlari tomonidan - aksiz markalari qo'yilmagan tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklarni O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirilganda, transportirovka (xalqaro tranzit bundan mustasno) qilinganda va saqlanganda, shuningdek, eksport qilinishi man etilgan buyumlar va mahsulotlar O'zbekiston Respublikasi tashqarisiga olib chiqib ketilayotgan hollarda;

c) soliq organlari, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq va valutaga oid jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti va uning joylardagi bo'linmalari tomonidan - aksiz markalari qo'yilmagan tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklar saqlanganda, realizatsiya qilinganda, shuningdek, yashirin ravishda ishlab chiqarilganda qo'llaniladi.

O'qotar qurollar va o'q-dorilarni, boshqa ov qurollarini musodara qilish asosiy tirikchilik manbai ovchilik bo'lgan shaxslarga nisbatan qo'llanilishi mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 337-339-moddalariga binoan, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etish quroli yoki bevosita shunday ashyo bo'lgan narsani musodara qilish to'g'risidagi qaror O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Sud qarorlarini ijro etish, sudlar faoliyatini moddiy-texnika jihatidan va moliyaviy ta'minlash departamenti sud ijrochilari hududiy bo'limlari tuman (shahar) bo'linmalarining sud ijrochisi tomonidan ijro etiladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik sodir etish quroli yoki bevosita shunday narsa bo'lgan musodara qilingan narsani sotish va yo'q qilib tashlash belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Ashyoni musodara qilish to'g'risidagi qaror ijro etilganligi qayd qilingan holda quyidagilarga qaytariladi:

uni chiqargan ma'muriy ishlar bo'yicha sudyaga;

O'zbekiston Respublikasidan tashqariga olib chiqib ketilayotgan, eksport qilinishi man etilgan buyumlar va mahsulotlarni, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirilayotgan, transportirovka (xalqaro tranzit bundan mustasno) qilinayotgan va saqlanayotgan aksiz markalari qo'yilmagan tamaki

mahsulotlari va alkogolli ichimliklarni musodara qilish to'g'risidagi qarorni qabul qilgan bojxona organining mansabdor shaxsiga;

saqlanayotgan, realizatsiya qilinayotgan, yashirin ravishda ishlab chiqilayotgan aksiz markalari qo'yilmagan tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklarni musodara qilish to'g'risidagi qarorni qabul qilgan soliq organining mansabdor shaxsiga.

3.5. Maxsus huquqdan mahrum qilish

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 28-moddasiga binoan *muayyan shaxsni unga berilgan maxsus huquqdan (transport vositalarini boshqarish huquqidan, ov qilish huquqidan) mahrum qilish chorasi* tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi tomonidan uch yilgacha muddatga qo'llaniladi. Bunday huquqdan mahrum qilish muddati o'n besh kundan kam bo'lmasligi kerak.

Maxsus huquqdan mahrum etish muddati - kunlar, oylar, yillar bilan hisoblanadi.

Transport vositasini boshqarish hamda ov qilish – shaxsda *maxsus huquqning* mavjud bo'lishini talab etadi. Jumladan, *transport vositasini boshqarish huquqini* olish uchun, belgilangan tartibda malakaviy imtihonni topshirish va haydovchilik guvohnomasini olish lozim.

Transport vositasini boshqarish huquqidan mahrum etish – bunday huquqqa ega bo'lgan jismoniy shaxsга nisbatan qo'llanilib, ma'lum bir muddatda tegishli faoliyat bilan shug'ullanish mumkin emasligini belgilab beradi.

O'zR MJTKning 125-moddasiga binoan *transport vositalariga* – barcha turdagi avtomobillar va traktorlar, boshqa xil o'ziyurar mashinalar, tramvay va trolleybuslar, shuningdek, mototsikllar va boshqa mexanik transport vositalari kiradi.

Maxsus huquqdan mahrum etish – mazkur *huquqdan foydalanish tartibining bir necha marotaba yoki qo'pol buzilishi* uchun qo'llaniladi. Masalan, O'zR MJTKga binoan transport vositalarini boshqarish huquqidan mahrum etish quyidagilar uchun qo'llaniladi:

- 1) mexanizatorlar tomonidan qishloq xo'jalik mashinalaridan texnik jihatdan foydalanish va texnika xavfsizligi qoidalarini qo'pol ravishda buzish (112-modda);
- 2) kichik hajmli kemalar va ular turadigan bazalardan (inshootlardan) foydalanish qoidalarini buzish (119-modda 2-qismi);
- 3) transport vositalari haydovchilarining harakat tezligini oshirib yuborishi, yo'l belgilari va yo'l harakatining boshqa qoidalari talablariga rioya qilmasligi (128-modda 4-qismi);
- 4) transport vositalari haydovchilarining harakat xavfsizligiga tahdid soluvchi guruh bo'lib harakat qilishda qatnashishi (129-modda 2-qismi);
- 5) transport vositalari haydovchilarining temir yo'lining o'tish joylaridan o'tish qoidalarini buzishi (130-modda 2-qismi);

- 6) transport vositalarini mast holda boshqarish (131-modda, 1,2,4-qismlari);
- 7) kema haydovchilarining kichik hajmdagi kemalarni mast holda boshqarishi (132-modda);
- 8) transport vositalari haydovchilarining yo`l harakati qoidalarini buzishi jabrlanuvchiga yengil tan jarohati yoki ancha miqdorda moddiy zarar¹ yetkazilishiga olib kelsa (133-modda);
- 9) haydovchilarning yo`l harakati qoidalarini buzishi transport vositalarining yoki boshqa mol-mulkning shikastlanishiga olib kelishi (134-modda);
- 10) transport vositalari haydovchilarining mastligi yoki mast emasligini aniqlash uchun tekshiruvdan o`tishdan bo`yin tovlashi (136-modda, 1,2-qismlari);
- 11) yo`l-transport hodisasi yuz bergan joydan ketib qolishi (137-modda).

Nogironligi sababli transport vositalaridan foydalanadigan shaxslarga nisbatan transport vositalarini boshqarish huquqidan mahrum qilish chorasi qo`llanilishi mumkin emas.

Agar, transport vositalarini alkogol ichimlikdan, giyohvandlik vositasi ta'siridan mast bo`lgan holda yoki o`zgacha tarzda mast bo`lgan holda boshqarish hollari (131-modda 1,2,4-qismlari), shuningdek, o`zlari ishtirokchi bo`lgan yo`l-transport hodisalari sodir etilgan joydan ketib qolish hollarida (137-modda) nogiron shaxslarni ham transport vositasini boshqarish huquqidan mahrum etish mumkin.

Maxsus huquqning ikkinchi ko`rinishi – bu *ov qilish huquqidir*.

Shaxsni ov qilish huquqidan mahrum etish – ov qilish qoidalarining ayrim buzilishlari uchun, ya'ni O`zR MJtKning 90-modda 2-qismi tegishli ruxsati bo`lmay turib yoki taqiqlangan joylarda yoxud taqiqlangan muddatlarda, taqiqlangan qurollar yoki uslublar bilan ov qilish va baliq tutishga oid boshqa qoidalarni muntazam ravishda buzganlik uchun qo`llaniladi.

Asosiy tirikchilik manbai ovchilik bo`lgan shaxslarga nisbatan ov qilish huquqidan mahrum etish chorasi qo`llanilishi mumkin emas.

Maxsus huquqdan mahrum qilish – shaxsning huquqini cheklash bilan bog`liq bo`lganligi sababli, faqatgina *ma'muriy ishlar bo`yicha sudya* tomonidan qo`llanilishi mumkin.

Maxsus huquqdan mahrum qilish – *15 kundan 3 yil muddatgacha* belgilanishi mumkin.

O`zR MJtKning 340-344-moddalariga binoan maxsus huquqdan mahrum etish jazosi:

a) *transport vositalarini boshqarish huquqidan mahrum etish* to`g`risidagi qaror - ichki ishlar organlarining mansabdor shaxslari tomonidan;

b) *kema haydovchilarini kichik hajmli kemalarni boshqarish huquqidan mahrum etish* to`g`risidagi qaror - O`zbekiston Respublikasi kichik hajmli kemalar davlat inspeksiyasi organlarining mansabdor shaxslari tomonidan;

---

¹ Ancha miqdordagi moddiy zarar deganda, eng kam ish haqining besh baravari miqdoridan oshib ketgan zarar tushuniladi. (O`zR MJtKning 133-modda 2-qismi)

c) *ov qilish huquqidan mahrum etish* to`g`risidagi qaror - ov qilish qoidalariga rioya etilishi ustidan davlat nazorati olib boruvchi organlarning mansabdor shaxslari tomonidan ijro etiladi.

Transport vositalarini yoki kichik hajmli kemalarni boshqarish huquqidan mahrum etish to`g`risidagi qaror haydovchilik guvohnomasini, shuningdek, uning talonini olib qo`yish yo`li bilan ijro etiladi.

Basharti haydovchi yoki kema haydovchisi transport vositalarining yoki kichik hajmli kemalarning ayrim turlarini boshqarish huquqidangina mahrum etilgan bo`lsa, haydovchilik guvohnomasiga va uning taloniga transport vositalarining yoki kichik hajmli kemalarning qaysi turlarini boshqarish huquqidan mahrum etilganligi yozib qo`yiladi.

Transport vositalarini boshqarish huquqini beruvchi guvohnomalarni olib qo`yish tartibi O`zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi tomonidan, kichik hajmli kemalarni boshqarish huquqini beruvchi guvohnomalarni olib qo`yish tartibi esa - O`zbekiston Respublikasi kichik hajmli kemalar davlat inspeksiyasi tomonidan belgilanadi.

Ov qilish huquqidan mahrum etish to`g`risidagi qaror ovchilik biletini olib qo`yish yo`li bilan ijro etiladi.

Ov qilish huquqidan mahrum etilgan shaxs ovchilik biletini topshirishdan bo`yin tovlagan taqdirda ov qilish qoidalariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshiruvchi organlar ovchilik biletini belgilangan tartibda olib qo`yadilar.

Muayyan muddatga transport vositasini boshqarish huquqidan yoki ov qilish huquqidan mahrum etilgan shaxs mehnatga halol munosabatda bo`lishi va namunali xulq-atvori bilan o`zini ko`rsatgan taqdirda, unga jazo qo`llagan ma'muriy ishlar bo`yicha sudya belgilangan muddatning kamida yarmi o`tgach, korxonaga, muassasa va tashkilot ma'muriyati iltimosi bilan bunday huquqdan mahrum etish muddatini qisqartirishi mumkin.

Transport vositalarini haydovchilar va ov qilish qoidalarini buzgan shaxslar maxsus huquqdan mahrum etish to`g`risida qaror chiqarilgan kundan boshlab shunday huquqdan mahrum etilgan deb hisoblanadilar.

Maxsus huquqdan mahrum qilish muddati o`tgach, shuningdek, bu muddat belgilangan tartibda qisqartirilgan taqdirda, shunday ma'muriy jazo chorasiga tortilgan shaxsga undan olib qo`yilgan hujjatlar belgilangan tartibda qaytarib beriladi.

Transport vositasini boshqarish huquqidan mahrum etilgan haydovchi haydovchilik guvohnomasini topshirishdan bosh tortgan taqdirda, bu huquqdan mahrum etish muddati guvohnoma olib qo`yilgan kundan boshlab, lekin qaror chiqargan organ belgilagan mahrum etish muddati tugashidan kechiktirmasdan hisoblanadi.

3.6. Ma'muriy qamoqqa olish

Ma'muriy qamoqqa olish – ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsga nisbatan qo'llanilishi mumkin bo'lgan qattiq ma'muriy jazo chorasi bo'lib, ma'lum bir muddatga shaxsni jamiyatdan ajratib qo'yishni nazarda tutadi.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 29-moddasiga binoan *ma'muriy qamoqqa olish* - uch sutkadan o'n besh sutkagacha muddatga, favqulodda holat tartibi sharoitida esa, jamoat tartibiga tajovuz qilganligi uchun - o'ttiz sutkagacha muddatga qo'llaniladi. Ma'muriy qamoqqa olish tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi tomonidan, favqulodda holat tartibi sharoitida esa, shuningdek, harbiy komendant yoki ichki ishlar organi boshlig'i tomonidan belgilanadi.

Ma'muriy qamoqqa olish – ayrim ma'muriy huquqbuzarliklar uchun qo'llaniladi. Jumladan, O'zR MJtKga binoan *ma'muriy qamoq* quyidagi huquqbuzarliklar uchun qo'llaniladi:

- 1) giyoxvandlik vositalarini yoki psixotrop moddalarni o'tkazish maqsadini ko'zlamay oz miqdorda g'ayriqonuniy tarzda tayyorlash, olish, saqlash, tashish yoki jo'natish (56-modda);
- 2) tabiiy resurslarga egalik huquqini buzish (60-modda);
- 3) mayda bezorilik (183-modda);
- 4) jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga tahdid soladigan materiallarni tayyorlash yoki tarqatish maqsadida saqlash (184-modda);
- 5) fuqarolarining jamoat joylarida ibodat liboslarida yurishi (164-1-modda);
- 6) jamoat joylarida spirtli ichimliklar ichish (187-modda 2-qismi);
- 7) militsiya xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik (194-modda 2-qismi);
- 8) Militsiya xodimlarining o'z xizmat burchlarini bajarishlariga qarshilik ko'rsatish (195-modda);
- 9) yig'ilishlar, mitinglar, ko'cha yurishlari yoki namoyishlar uyushtirish, o'tkazish tartibini buzish (201-modda);
- 10) g'ayriqonuniy jamoat birlashmalari va diniy tashkilotlarning faoliyatida qatnashishga undash (202-1-modda);
- 11) favqulodda holat tartibining talablarini buzish (204-modda);
- 12) favqulodda holat tartibi sharoitida jamoat tartibiga tajovuz qilish (205-modda);
- 13) diniy tashkilotlar to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish (240-modda);
- 14) diniy ta'limotdan saboq berish tartibini buzish (241-modda);

Ma'muriy qamoqqa olish chorasi quyidagilarga qo'llanilishi mumkin emas:

- a) homilador ayollarga;
- b) uch yoshgacha bolasi bo'lgan ayollarga;
- c) o'n to'rt yoshgacha bo'lgan bolasini yakka o'zi tarbiyalayotgan shaxslarga;
- d) o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslarga;
- e) birinchi va ikkinchi guruh nogironlariga.

O'zR MJTKning 345-346-moddalariga binoan ma'muriy qamoqqa olish to'g'risidagi qaror chiqarilgandan keyin darhol ijro etiladi.

Ma'muriy qamoqqa olingan shaxslar ichki ishlar organlari belgilab qo`ygan joylarda qamoqda saqlanadilar. Ma'muriy qamoqqa olish to`g`risidagi qarorni ijro etish chog`ida qamoqqa olinganlar shaxsiy ko`rikdan o`tkaziladilar.

Ma'muriy yo`l bilan ushlab turish muddati ma'muriy qamoq muddatiga qo`shib hisoblanadi.

Ma'muriy qamoqni o`tash O`zbekiston Respublikasi qonunlarida belgilangan qoidalar asosida amalga oshiriladi.

Ma'muriy qamoqqa olingan shaxslar jismoniy ishlarga jalb qilinadi.

Ma'muriy qamoqqa olingan shaxslar mehnatidan foydalanishni tashkil etish tuman (shahar) hokimliklariga yuklatiladi.

Ma'muriy qamoqqa olingan shaxslarga qamoqda bo`lgan vaqtlari uchun doimiy ish joylaridan ish haqi to`lanmaydi.

3.7. Ma'muriy jazoni tayinlash

Ma'muriy jazo – ma'muriy huquqbuzarliklar uchun O`zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksi va boshqa qonun hujjatlarida belgilab qo`yilgan doirada va tartibda qo`llaniladi. Ma'muriy huquqbuzarliklar uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi sanksiyalarda – jazo chorasi va uning ruxsat etilgan normalari (hajmi) ko`rsatib o`tiladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini ko`rib chiquvchi davlat organi (mansabdor shaxs):

birinchidan, ma'muriy javobgarlikni nazarda tutuvchi modda sanksiyasida ko`rsatib o`tilgan jazoni tayinlashi mumkin;

ikkinchidan, ma'muriy javobgarlikni nazarda tutuvchi modda sanksiyasida ko`rsatib o`tilgan qo`shimcha jazoni tayinlashi yoki tayinlamasligi mumkin;

uchinchidan, ma'muriy javobgarlikni nazarda tutuvchi modda sanksiyasida ko`rsatib o`tilgan jazoning quyi va yuqori hajmlari doirasidan kelib chiqqan holda qo`llashi mumkin.

Vakolatli davlat organi (mansabdor shaxs) jazoni qo`llash chog`ida, sodir etilgan huquqbuzarlik xususiyati, huquqbuzarning shaxsi, uning aybdorlik darajasi, mulkiy ahvoli, javobgarlikni yengillashtiruvchi va og`irlashtiruvchi holatlarni hisobga olishi lozim.

O`zR MJtKning 31-moddasiga binoan ***ma'muriy javobgarlikni yengillashtiruvchi holatlarga*** quyidagilar kiradi:

- 1) aybdorning o`z qilmishidan chin ko`ngildan pushaymon bo`lishi;
- 2) aybdorning huquqbuzarlikning zararli oqibatlari oldini olishi, yetkazilgan ziyonni ixtiyoriy ravishda to`lashi yoki keltirilgan zararni bartaraf qilishi;
- 3) huquqbuzarlikning kuchli ruhiy hayajon ta'siri ostida yoki og`ir shaxsiy, oilaviy yoxud boshqa sharoitlar vujudga kelganligi oqibatida sodir etilishi;
- 4) huquqbuzarlikning tahdid yoki majburlov ta'sirida yoxud xizmat yuzasidan, moddiy yoki boshqa jihatdan qaramligi ta'siri ostida sodir etilishi;
- 5) huquqbuzarlikning voyaga yetmagan shaxs tomonidan sodir etilishi;

6) huquqbuzarlikning homilador ayol yoki o`n to`rt yoshgacha bo`lgan bolasini yakka o`zi tarbiyalayotgan shaxs tomonidan sodir etilishi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishni ko`rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) boshqa holatlarni ham javobgarlikni yengillashtiruvchi holat deb topishi mumkin.

Davlat organi (mansabdor shaxs) ma'muriy jazo chorasini qo`llayotganda javobgarlikni yengillashtiruvchi holatlarni va huquqbuzarning moddiy ahvolini inobatga olgan holda va sababini albatta ko`rsatib, O`zR MJtKning Maxsus qismidagi moddalarning jazo belgilash qismida nazarda tutilgan eng kam jazodan ham yengilroq jazo chorasini qo`llashi mumkin.

Sodir etilgan ma'muriy huquqbuzarlik kam ahamiyatli bo`lgan taqdirda, shu ishni ko`rib chiqishga vakolati bo`lgan organ (mansabdor shaxs) huquqbuzarni ma'muriy javobgarlikdan ozod etib, uni ogohlantirish bilan kifoyalanishi mumkin.

O`zR MJtKning 32-moddasiga binoan ***ma'muriy javobgarlikni og`irlashtiruvchi holatlarga*** quyidagilar kiradi:

1) g`ayrihuquqiy harakatlarni to`xtatish vakolati bor shaxslar tomonidan qo`yilgan talabga qaramay, bunday harakatlarni davom ettirish;

2) ma'muriy jazo chorasiga tortilgan shaxsning bir yil mobaynida yana o`sha xildagi huquqbuzarlikni sodir etishi, xuddi shuningdek, huquqbuzarlikning ilgari sudlangan shaxs tomonidan sodir etilishi;

3) voyaga yetmagan shaxsni huquqbuzarlikka tortish;

4) huquqbuzarlikning bir guruh shaxslar tomonidan sodir etilishi;

5) huquqbuzarlikning tabiiy ofat sharoitida yoki boshqa favqulodda holatlarda sodir etilishi;

6) huquqbuzarlikning mast holda sodir etilishi. Ma'muriy jazo chorasini qo`llanuvchi organ (mansabdor shaxs) sodir etilgan ma'muriy huquqbuzarlikning xususiyatiga qarab mazkur holatni aybni og`irlashtiruvchi holat deb topmasligi mumkin.

Bitta shaxs ikki yoki undan ortiq ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan taqdirda, ma'muriy jazo har bir huquqbuzarlik uchun alohida-alohida qo`llaniladi.

Basharti shaxs bir necha ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan bo`lib, shu haqdagi ishlar bir vaqtning o`zida ayni bir organ (mansabdor shaxs) tomonidan ko`rib chiqilayotgan bo`lsa, bu shaxsga nisbatan qo`llaniladigan uzil-kesil jazo og`irroq ma'muriy jazoni nazarda tutuvchi sanksiya doirasida qo`llaniladi.

Basharti shaxs O`zR MJtKning Maxsus qismidagi bir necha modda bilan ma'muriy javobgarlik belgilangan va ular to`g`risidagi ishlarni har xil organ (mansabdor shaxs) ko`radigan harakat (harakatsizlik) sodir etgan bo`lsa, unga nisbatan jazo og`irroq ma'muriy jazoni nazarda tutuvchi sanksiya doirasida qo`llaniladi.

Ma'muriy jazo huquqbuzarlik sodir etilgan kundan boshlab, davom etayotgan huquqbuzarliklar uchun esa, huquqbuzarlik aniqlangan kundan boshlab ikki oydan kechiktirmay qo`llanilishi mumkin.

Jinoyat ishini qo`zg`atish rad etilgan yoki jinoyat ishi tugatilgan bo`lsa-yu, lekin huquqbuzarning harakatlarida ma'muriy huquqbuzarlik alomatlari mavjud bo`lsa, ma'muriy jazo chorasi jinoyat ishi qo`zg`atishni rad etish yoki jinoyat ishini

tugatish to`g`risida qaror qabul qilingan kundan boshlab bir oydan kechiktirmay qo`llanilishi mumkin.

Ushbu muddatlar ashyolarni bojxona munosabatlarini tartibga soladigan qonun hujjatlari asosida musodara qilish hollariga nisbatan tatbiq etilmaydi.

Ma'muriy jazoga tortilgan shaxs shu jazoni o`tash muddati tugagan kundan boshlab bir yil mobaynida yangi ma'muriy huquqbuzarlik sodir etmagan bo`lsa, mazkur shaxs *ma'muriy jazoga tortilmagan* deb hisoblanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxs ma'muriy huquqbuzarlik oqibatida keltirilgan zararni qoplashi shart.

Basharti ma'muriy huquqbuzarlik sodir etish oqibatida jismoniy shaxsga, korxonaga, muassasa, tashkilotga, fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organi yoki davlatga yetkazilgan mulkiy zarar belgilab qo`yilgan eng kam ish haqidan ko`p bo`lmasa, organ (mansabdor shaxs) jazo qo`llash paytida aybdor bu zararni qoplashi to`g`risidagi masalani ham hal etishga haqlidir, ma'muriy ishlar bo`yicha sudya esa – bu masalani yetkazilgan zarar miqdoridan qat'i nazar hal qilaveradi.

Boshqa hollarda ma'muriy huquqbuzarlik natijasida yetkazilgan mulkiy zararni qoplash fuqarolik-huquqiy tartibida hal qilinadi.

Ma'muriy jazoni qo`llash – ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxsni bajarilmaganligi uchun ma'muriy jazo qo`llanilgan vazifani bajarishdan ozod etmaydi.

O`zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksiga binoan *zaruriy mudofaa*, *oxirgi zarurat* va *aqli norasolik* holatida sodir etilgan harakatlar ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanmaydi va ma'muriy javobgarlikka tortilishi mumkin emas.

Jumladan, O`zR MJtKning 18-moddasiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlik uchun ma'muriy javobgarlikni belgilovchi normativ hujjatlarda nazarda tutilgan, lekin *zaruriy mudofaa* holatida, ya'ni shaxsni yoki mudofaalanuvchining yoxud boshqa shaxsning huquqlarini, jamiyat yoki davlat manfaatlarini g`ayrihuquqiy tajovuzlardan shunday tajovuz qilayotgan shaxsga zarar yetkazish yo`li bilan himoya qilish vaqtida, basharti bunda zaruriy mudofaa chegarasidan chiqib ketilishiga yo`l qo`yilmagan bo`lsa, sodir etilgan harakatlar ma'muriy huquqbuzarlik deb hisoblanmaydi.

O`zR MJtKning 19-moddasiga binoan, normativ hujjatlarda nazarda tutilgan, huquqlarga hamda qonun bilan himoya etiladigan manfaatlarga zarar yetkazgan, *oxirgi zarurat* holatida, ya'ni shaxsga yoki mazkur shaxsning yoxud boshqa shaxsning huquqlariga, jamiyat yoki davlat manfaatlariga tahdid etayotgan xavfni, basharti bu xavfni o`sha holatda boshqacha choralar bilan bartaraf etib bo`lmasa hamda yetkazilgan zarar oldi olingan zararga qaraganda kamroq bo`lsa, bartaraf etish uchun sodir etilgan harakatlar ma'muriy huquqbuzarlik deb hisoblanmaydi.

O`zR MJtKning 20-moddasiga binoan, g`ayrihuquqiy harakat yoki harakatsizlik sodir etgan vaqtida *aqli norasolik* holatida bo`lgan shaxs, ya'ni surunkali ruhiy kasallik, ruhiy faoliyati vaqtincha buzilganligi, aqli zaifligi yoxud boshqa xil kasallik oqibatida o`z harakatining (harakatsizligining) ahamiyatini

idrok eta olmagan yoki boshqara olmagan shaxs ma'muriy javobgarlikka tortilishi mumkin emas.

Aqli norasolik shaxsning g`ayrihuquqiy harakatni yoki harakatsizlikni sodir etish vaqtidagi shunday ruhiy holatiki, u mazkur qilmish uchun javobgarlikni qo`llash imkoniyatini yo`qqa chiqaradi.

Aqli norasolikning mezonlari qonunchilikda aniq sanab o`tilgan bo`lib, unga quyidagilar kiradi:

a) *surunkali ruhiy kasallik* – davolab bo`lmaydigan yoki qiyin davolanadigan ruhiy kasallik hisoblanadi. Masalan, shizofreniya, epilepsiya – surunkali ruhiy kasalliklardir;

b) *ruhiy faoliyati vaqtinchalik buzilganligi* surunkali ruhiy kasallikdan farqli ravishda, nisbatan tez o`tib ketadigan va tuzalish bilan tugallanadigan ruhiy kasallikdir. Bunga og`ir ruhiy larzalar natijasida kelib chiqadigan reaktiv holatlar, patologik mastlik va boshqalar kiradi;

c) *aqli zaiflik* – ruhiyatning muhim kamchiliklaridan bo`lib, o`z xatti-harakatlarining xususiyatiga va ularni sodir etishning ehtimol tutilgan oqibatlariga baho berishga to`squinlik qiladi. Aqli zaiflik inson tug`ilgan paytdan bo`lishi yoki bolaligidan paydo bo`lishi yoxud avj olib boruvchi qandaydir ruhiy kasallikning natijasi bo`lishi mumkin. Aqli zaiflik – idiotiya – aqliy jihatdan rivojlanmaganlikning eng chuqur darajasi, imbetsiallik – aqliy zaiflikning o`rtacha darajasi va debillik – aqliy zaiflikning yengil darajasi shaklida ifodalanishi mumkin;

d) *boshqa kasalliklar* – ruhiy buzilishning og`ir shakli bilan bog`liq bo`lgan turli kasalliklar, psixopatiyaning ayrim shakllari, yuqumli kasalliklar bilan bog`liq bo`lgan ruhiy xastaliklar.

Ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxs tibbiy ko`rikdan o`tishi hamda yuqorida sanab o`tilgan kasalliklarning mavjudligi haqida ruhiy shifokorning xulosasi bo`lishi lozim.

Agar, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsda ruhiy kasallik mavjudligi haqida ma'lumot bo`lsa, ishni ko`rib chiquvchi organ ekspertiza tayinlashi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsning aqli noraso ekanligi aniqlanganda, ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishni ko`rib chiqish boshlanishi mumkin emas, boshlangan ish esa to`xtatilishi kerak.

Nazorat uchun savollar

1. Ma'muriy jazo tushunchasi va maqsadi.
2. Ma'muriy jazo choralari.
3. Asosiy ma'muriy jazo.
4. Qo`shimcha ma'muriy jazo.
5. Ma'muriy jarima.
6. Ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo`lgan ashyoni haqini to`lash sharti bilan olib qo`yish.

7. Ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo`lgan ashyoni musodara qilish.
8. Muayyan shaxsni unga berilgan maxsus huquqdan (transport vositasini boshqarish huquqidan, ov qilish huquqidan) mahrum etish.
9. Ma'muriy qamoqqa olish.
10. Ma'muriy jazoni tayinlash.
11. Ma'muriy javobgarlikni yengillashtiruvchi holatlar.
12. Ma'muriy javobgarlikni og`irlashtiruvchi holatlar.
13. Zaruriy mudofaa.
14. Oxirgi zarurat.
15. Aqli norasolik.

7-BOB. MA'MURIY JARAYON

1§. Ma'muriy jarayon tushunchasi va uning xususiyatlari

Umumiy qoidadan kelib chiqadigan bo'lsak, *jarayon* – bu qandaydir holatlarning, hodisalarning ketma-ketlikda almashinuvi, nimaningdir rivojlanishi bo'lib, kimyoviy, biologik va ijtimoiy ko'rinishlarga ega bo'ladi. Barcha jarayonlar ichida *ijtimoiy jarayon* alohida ahamiyatga egadir. Ijtimoiy jarayon – ishlab chiqarish, ijodiy, yuridik (huquqiy) va boshqa jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, ijtimoiy jarayonning boshqaruv, tashkiliy va stixiyali (masalan, migratsiya; bozor) ko'rinishlari ham mavjuddir.

Huquqshunos olimlar o'zlarining ilmiy ishlarida huquqiy faoliyatning bir necha turlarini farqlashadi, masalan, huquqiy jarayon, shartnomaviy faoliyat, ish yuritish.

YE.G.Lukyanova o'zining monografiyasida, huquqiy jarayon va u bilan bog'liq bo'lgan protsessual huquq tushunchasiga bir necha yondoshuvlarni ko'rsatib o'tadi. Jumladan, uning fikricha:

1) *huquqiy jarayon* – bu odilsudlov organlarining yurisdiksiyaviy va boshqa muhofaza etuvchi faoliyatidir; *protsessual huquq* – odilsudlovni amalga oshirish jarayonida ularning faoliyati bo'yicha yoki odilsudlovni amalga oshirishga tayyorlash faoliyati bo'yicha vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisidan iborat;

2) *huquqiy jarayon* – vakolatli davlat organlari va boshqa subyektlarning yurisdiksiyaviy va boshqa muhofaza etuvchi faoliyatidir. *Protsessual huquq* deganda esa, huquq to'g'risidagi nizolarni hal etish va huquqiy majburlovni qo'llashga qaratilgan faoliyatni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisi tushuniladi;

3) *huquqiy jarayon* – vakolatli davlat organlarining huquq ijodkorligi va huquqni qo'llash faoliyatidir; *protsessual huquq* – huquq ijodkorligi va moddiy huquq normalarini qo'llash jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlarni (“tashkiliy” ijtimoiy munosabatlarni) tartibga soladi;

4) *huquqiy jarayon* – moddiy-huquqiy normalarni amalga oshirish shaklidan qat'i nazar, bajarish jarayonidir. *Protsessual huquq* – moddiy huquq normalarini amalga oshirish bo'yicha “instruksiya” (ko'rsatma) hisoblanadi;

5) *huquqiy jarayon* – davlat organlarining barcha huquqiy faoliyatidir (huquq ijodkorligi, huquqni qo'llash, ta'sis etish, kontrol, farmoyish berish). *Protsessual huquq* esa, bu faoliyatni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisi hisoblanadi.¹

V.D.Sorokinning fikricha, jarayon – huquqiy kategoriya bo'lib, quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega:

birinchidan, jarayon – bu davlat hokimiyat faoliyatining ifodalanishidir. Boshqacha aytganda, jarayon – bu shunday faoliyatki, uning yordamida davlat

---

¹ Lukyanova YE.G. Teoriya protsessualnogo prava. M., NORMA, 2003. 41-42-b.lar.

hokimiyati organlarining qarorlari qonunchilikda ko`rsatilgan huquqiy shaklga ega bo`ladi;

ikkinchidan, jarayonning har qanday turi – bu dinamik (harakatchan) tushuncha bo`lib, tegishli davlat hokimiyati organlari faoliyatining murakkabligini ko`rsatadi;

uchinchidan, jarayonning asosiy xususiyati shundan iboratki, bu har qanday hokimiyat faoliyati emas, balki mazmuni, maqsadi va undan kelib chiqadigan oqibatlariga ko`ra huquqiy hisoblanadi;

*to`rtinchidan*, jarayon huquqiy faoliyat sifatida, ma'lum bir tartibga solinganlikni talab etadi. Tartibga solish - turli davlat organlari protsessual faoliyatining asosiy tomonlarini qamrab oladi va huquq tizimida muhim ahamiyatga ega bo`lgan protsessual normalar orqali amalga oshiriladi;

beshinchidan, jarayonning fuqarolik, jinoyat va ma'muriy tartibga solishning huquqiy uslubi bilan bog`liqligi.¹

Jarayonni faqatgina huquqiy faoliyat deb ko`rsatuvchi olimlar, boshqa barcha huquq normalari bilan tartibga solingan faoliyatni – *ish yuritish* sifatida tushuntirib o`tishadi. Jumladan, N.YU.Shvedovanning fikricha, ish yuritish – xatti-harakatlarning rasmiy belgilangan tartibi, nimanidir bajarish, muhokama qilishdir.²

Ushbu tushuncha huquqiy jarayon tushunchasiga qaraganda kengroq bo`lib, huquqiy ishlar bilan bir vaqtda, nohuquqiy ishlar<sup>3</sup>ni ham yuritishda namoyon bo`ladi, shuningdek, u bir marta amalga oshirishga mo`ljallangan bo`lishi mumkin. Huquqiy jarayon, davlatning boshqa huquqiy faoliyati singari, huquqiy ish yuritishning bir qismi hisoblanadi.

Davlat hokimiyati organlari faoliyatini ma'lum bir tartibda jarayonlashtirish davlat tomonidan protsessual normalarni o`rnatish orqali amalga oshiriladi.

Protsessual qonunchilik (normalar)ning mavjud bo`lishi – huquqiy jarayonning asosiy belgisi hisoblanadi. Davlat hokimiyati faoliyati to`g`ri va to`liq huquqiy tartibga solingan, ma'lum bir tartibda jarayonlashtirilgan bo`lishi kerak.

Huquqiy jarayonning keng tarqalgan ko`rinishi – bu *ma'muriy jarayon*dir. Yuridik adabiyotlarda, ma'muriy jarayon, ijro hokimiyati organlarining ma'muriy protsessual shaklda amalga oshiriladigan va aniq bir huquqiy masalalarni hal etishga qaratilgan - *hokimiyat faoliyati* sifatida ko`rsatib o`tiladi. Bu birinchi navbatda, ma'muriy jarayonning ma'muriy huquq normalari bilan tartibga solinganligiga asoslanadi.

Ma'muriy jarayon huquqiy jarayonning barcha umumiy xususiyatlariga ega. Lekin shu bilan birga uning quyidagi o`ziga xos xususiyatlari ham mavjuddir:

birinchidan, ma'muriy jarayon – ijro organlarining maqsadga muvofiq yo`naltirilgan hokimiyat faoliyatidir;

ikkinchidan, ijro organlarining hokimiyat faoliyati qonun hujjatlariga asoslanib, ularga tegishli bo`lgan aniq masalalarni hal etishga qaratilgan;

---

¹ Sorokin V.D. Administrativno-protsessualnoye pravo: Uchebnik. – SPb.: Izdatelstvo “Yuridicheskiy sentr Press”, 2004. 177-186-b.lar

² Ojegov S.I., Shvedova N.YU. Tolkoviy slovar russkogo yazika. M., 1995. 616-b.

³ Nohuquqiy ishlar deganda - davlat organlarining o`z vazifa va funksiyalarini amalga oshirish vaqtida qo`llaydigan va huquq normalariga asoslangan, lekin huquqiy oqibatlarni keltirib chiqarmaydigan harakatlarni tushunish lozim.

uchinchidan, ma'muriy jarayon natijasi bo`lib, ma'muriy-huquqiy aktning qabul qilinishi hisoblanadi;

to`rtinchidan, ijro organlarining hokimiyat vakolatlari ma'muriy huquq, xususan uning protsessual normalari bilan tartibga solinadi;

beshinchidan, ma'muriy jarayon, qoida bo`yicha, soddalashtirilgan harakatlarni amalga oshirish bilan bog`liq.

Bundan tashqari, ma'muriy jarayonning o`ziga xos xususiyatlariga – ma'lum bir ishlarning yozma yoki og`zaki tartibda olib borilishini, sirtdan ko`rib chiqilishini ham kiritish mumkin.

Demak, *ma'muriy jarayon* – ma'muriy-protsessual shaklda amalga oshiriladigan hamda ma'muriy-huquqiy aktlarni qabul qilish va ijro etish orqali ma'lum bir ishlarni hal etishga qaratilgan ijro organlarining hokimiyat faoliyatidir

2§. Ma'muriy jarayonning umumiy bosqichlari

Ma'muriy jarayon – uzluksiz amalga oshiriladigan faoliyat bo`lib, turli xildagi ziddiyatlarga qaramasdan, ma'lum bir harakatchanlik xususiyatiga ega. Ma'muriy jarayon – ma'lum bir bosqichlarning ketma-ketligiga, ularning takrorlanib turishiga asoslanadi.

Huquq subyekti, o`z oldida turgan maqadga erishish uchun, belgilangan ketma-ketlikda ma'lum bir harakatlarni amalga oshiradi.

Har qanday jarayon singari, ma'muriy jarayonga ham, *bosqichlilik* xususiyati xosdir. Bosqichlar biridan keyin ikkinchisining kelishini, oldingi bosqichning keyingi bosqichni tayyorlashini nazarada tutadi. Odatda, yangi bosqich undan oldingi bosqichning tugaganidan so`ng, vujudga keladi.

Bosqich – bu umumiy maqsadga erishish uchun zarur bo`lgan ma'muriy faoliyatning mustaqil qismidir. Har bir bosqich – o`ziga xos maqsadga ega bo`lib, protsessual harakatlarning umumiy maqsadiga erishish yo`lida xizmat qiladi. Har bir bosqich o`ziga xos bo`lgan:

- subyektlar doirasiga;
- axborotni to`plash va undan foydalanishga;
- tayyorlanadigan hujjatlarga;
- qabul qilinadigan qarorlarga;
- sodir etiladigan turli harakatlarga ham ega bo`lishi mumkin.

Ko`pgina ma'muriy jarayonlarda, hokimiyat vakolatlaridan obyektiv, maqsadga muvofiq va qonuniy foydalanilishini ta'minlash uchun turli subyektlarning ishtirok etishi belgilanadi. Masalan, bu yurisdiksiyaviy faoliyatda yaqqol namoyon bo`ladi: birinchi subyekt bayonnoma tuzadi, ikkinchisi qaror qabul qiladi, uchinchisi qaror yuzasidan berilgan shikoyatni ko`rib chiqadi va h.k.lar.

Ma'muriy jarayonni umumiy holda tahlil qiladigan bo`lsak, uning kamida uch bosqichdan iborat ekanligi to`g`risida xulosa chiqarish mumkin:

birinchidan, ma'lum bir holatni baholash;

ikkinchidan, ma'muriy aktni tayyorlash va qabul qilish;
uchinchidan, huquqiy aktni ijro etish.

Ma'muriy jarayon bosqichlarini yanada aniqlashtirish ham mumkin. Masalan, davlat boshqaruvini amalga oshirish jarayonida davlat organlari o'z faoliyatlarini quyidagi bosqichlarda:

- vujudga kelgan yoki hal qilinishi lozim bo'lgan muammoni aniqlash;
- mazkur muammoni hal etishning rejasini ishlab chiqish va tasdiqlash;
- uni atroflicha o'rganish va obyektiv baho berish;
- asoslantirilgan qarorlarni qabul qilish;
- qarorni ijro etish yoki ijrosini tashkil etish va ta'minlash;
- qaror ijrosi ustidan nazoratni amalga oshirish;
- qaror ijro etilganligi to'g'risidagi hisobotni talab qilish bosqichlarida amalga oshiradilar.¹

Birinchi bosqich – turlicha nomlangan bo'lishi mumkin (masalan, xizmat tekshiruvi, ro'yxatga olish, berilgan shikoyatlarni tekshirish va h.k.lar), lekin barcha holatlarda ham bu bosqich – zarur bo'lgan axborotlarni to'plash, ularni rasmiylashtirish va baholashdan iborat bo'ladi. Ma'muriy faoliyatning bunday boshlang'ich harakatlari siz, biron bir qarorni qabul qilib bo'lmaydi.

Jarayonning birinchi bosqichi – ma'lum bir qarorlarni (masalan, tasdiqlash, rag'batlantirish, jazo qo'llash) qabul qilishda zarur bo'lgan harakatlar yig'indisi bo'lib hisoblanadi. Bunda – huquqiy tashabbus, ma'lum bir holatlarga baho berish va unga huquqiy ta'sir etish vositalari, qaror loyihasini tayyorlashga qaratilgan harakatlar sodir etiladi.

Birinchi bosqichda – ma'lum bir ishlarning holati, muammolar, ularni hal etish yo'llari aniqlanadi. Qaror loyihasini tayyorlash vaqtida muammoni hal etishning ma'muriy-huquqiy tartibga solish vositasi tanlanadi, rasmiylashtiriladi, kelishib olinadi va muhokama qilinadi.

Ikkinchi bosqich – qaror qabul qilish bo'lib hisoblanadi. Kollegial organlarda qaror muhokama qilinadi va ovozga qo'yiladi. Ayrim hollarda, qaror – ish jarayoni tartibida, so'rov o'tkazish orqali qabul qilinadi. Aksariyat qarorlar esa, yakka tartibda qabul qilinadi. Bu bosqichning asosiy xususiyati shundaki, tayyorlangan qaror loyihasi o'rganib chiqiladi va imzolash orqali qabul qilinadi. Bundan tashqari, qaror loyihasini o'rganish jarayonida unga o'zgartirish kiritilishi mumkin yoki bekor qilinishi mumkin.

Qaror qabul qilish – bu nimanigdir kelajagini, qandaydir harakatni sodir etishni belgilashdir. Qarorda uning ko'rsatmalarini aniq belgilab o'tish katta ahamiyatga egadir.

Ikkinchi bosqich qarorni rasmiylashtirish orqali tugallanadi.

Uchinchi bosqich – ijro etish – qarorni ijrochiga, manfaatdor shaxslarga yetkazishdan boshlanadi. Bu – shaxsan tanishtirish (og'zaki, jo'natish, nusxasini topshirish va h.k.lar) orqali amalga oshiriladi. Agar, qaror adresatlari doirasi keng bo'lsa, qaror bir necha nusxalarda ko'paytirilishi va yuborilishi yoki ommaviy axborot vositalarida, maxsus to'plamlarda e'lon qilinishi mumkin.

---

¹ *Qarang*: E.T.Hojiyev, F.R.Samig'jonov. Ma'muriy qonunchilik tizimi. O'quv qo'llanma. T., 2005, 12-13-b.lar

Ijro etish – eng murakkab bosqichlardan biri. Aynan unda, rahbarning ishchanlik, tashkil etish, boshqarish, jamoaning kelishuv asosida faoliyat ko`rsatishini ta'minlash, ishni oxirigacha yetkazish kabi hislatlari namoyon bo`ladi.

3§. Ma'muriy-protsessual normalar va munosabatlar

Yuridik adabiyotlarda, ma'muriy-protsessual huquq bo`yicha turlicha yondoshuvchlar mavjud. Masalan, ba'zi huquqshunos olimlar, ma'muriy-protsessual huquqni – huquq tizimining mustaqil tarmog`iga kiritadi.¹ Boshqalari esa, ma'muriy-protsessual huquq – bu ma'muriy huquqning ichki sohasi hisoblanadi, deb ko`rsatadi.

D.N.Baxraxning fikricha esa, ma'muriy-protsessual huquq – ma'muriy huquq tarkibida bo`lgan va hokimiyat faoliyatini tartibga soluvchi keng doiradagi normalardan iborat bo`lib, yagona tizimga keltirilmagandir.²

V.D.Sorokin ma'muriy-protsessual huquq muammolari bo`yicha tadqiqotlar olib borib, uni o`zining predmeti, tizimi va tartibga solish uslubiga ega bo`lgan huquq tizimining mustaqil tarmog`i sifatida ko`rsatib o`tadi. Uning fikricha, ma'muriy-protsessual normalar – bu vakolatli davlat organlari tomonidan o`rnatilgan, ijro hokimiyati organlarining o`z vakolatlarini amalga oshirish jarayonida yakka tartibdagi ishlarni hal etish bo`yicha vujudga keladigan munosabatlarni tartibga soluvchi umumiy qoidalardir.³

Ma'muriy ish yuritish faoliyatining turli ko`rinishlarga (huquq ijodkorligi, rag`batlantirish, ruxsat berish, yurisdiksiyaviy va h.k.lar) ega bo`lganligi sababli, protsessual normalar aksariyat hollarda, ma'muriy huquqning boshqa institutlari protsessual normalari bilan emas, balki tegishli institutlarning moddiy normalari bilan bog`liqdir. Jarayonlashtirishni keng doirda amalga oshirish bilan esa, protsessual normalarni yanada yaqinlashtirish, unifikatsiya qilish va yagona tizimga keltirish mumkin bo`ladi.

D.N.Baxrax ko`rsatib o`tishicha, ma'muriy protsessual qonunchilikni alohida tarmoqqa ajratish, amaliyotda foydadan ko`ra, ko`proq zarar keltirishi mumkin. Chunki, bunday ajratish bir butun normalarni ikki bo`lakka, ya'ni moddiy va protsessual normalarning alohidalashuviga olib keladi.⁴

Hozirgi vaqtda ma'muriy-protsessual huquq – ma'muriy huquqning ma'lum bir institutlari doirasida tizimlashtirilgan keng doiradagi protsessual normalar yig`indisi sifatida namoyon bo`ladi.

Sobiq ittifoq davridagi yuridik adabiyotlarda, ma'muriy-protsessual normalar va uning tasnifi bo`yicha turli fikrlar bildirilgan. Jumladan, XX asrning 50-yillarida S.S.Studenikin tomonidan ma'muriy-protsessual normalarning ikki guruhga bo`linishi ko`rsatib o`tilgan:

¹ Panova I.V. Administrativno-protsessualnaya deyatelnost v Rossiyskoy Federatsii. Saratov, 2001. 76-80-b.lar;

² Baxrax D.N., Rossinskiy B.V., Starilov YU.N. Administrativnoye pravo: Uchebnik dlya vuzov. – M.: Norma, 2004. 549-552-b.lar

³ Sorokin V.D. Administrativno-protsessualnoye pravo: Uchebnik. – SPb.: Izdatelstvo “Yuridicheskiy sentr Press”, 2004. 74-110-b.lar

⁴ O`sha joyda.

a) boshqaruv organlari tomonidan u yoki bu masalani hal etish tartibini belgilab beruvchi normalar;

b) sud organlari tomonidan ijro-farmoyish berish faoliyatiga taalluqli bo`lgan masalalarni hal etish tartibini belgilab beruvchi normalar.

Lekin bunday tasnif to`liq bo`lmay, uni yanada aniqlashtirish talab etiladi. Chunki bu tasnifda ma'muriy-protsessual normalar, faqatgina predmet nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda bo`lingan.

70-yillarda esa, N.G.Salisheva ma'muriy-protsessual normalarga quyidagilarni kiritadi:

1) ma'muriy majburlov choralarini qo`llash bo`yicha ishlarni hal etishning umumiy prinsiplarini belgilab beruvchi yoki mustahkamlovchi normalar;

2) ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxs huquqlarining kafolatlarini belgilab beruvchi normalar;

3) ijro va farmoyish berish organlari protsessual harakatlarini rasmiylashtirishga qaratilgan hujjatlarni tayyorlashni belgilab beruvchi normalar;

4) ishni olib borishning protsessual tartibini, shuningdek, qarorlarni qabul qilish tartibini belgilab beruvchi normalar;

5) qabul qilingan qaror ustidan tegishli boshqaruv organi yoki sudga shikoyat qilish tartibini belgilab beruvchi normalar.

Bu davrda, B.B.Xangeldiyev ma'muriy-protsessual normalarning uch guruhini ajratadi:

a) yuridik tabiatiga ko`ra jinoyat protsessual normalariga yaqin bo`lgan qoidalar;

b) fuqarolik jarayoniga yaqin bo`lgan qoidalar;

c) boshqa barcha normalar, ya'ni tashkil etish faoliyatini amalga oshirish jarayonining tartibini belgilab beruvchi normalar.¹

D.N.Baxraxning fikricha, ma'muriy-protsessual huquq normalarini mazmuniga qarab bir necha guruhga bo`lish mumkin:

a) *ma'muriy huquq ijodkorligini ta'minlovchi* normalar;

b) *operativ-farmoyish berish, huquqni qo`llash faoliyatini ta'minlovchi* normalar;

c) *ma'muriy yurisdiksiyaviy faoliyatni ta'minlovchi* normalar;

d) *ma'muriy jarayonning biron bir guruhiga kirmaydigan* normalar.

Oxirgi guruh normalarinig mazmuni shundan iboratki, faoliyatning ma'lum bir tomonlarini protsessual normalar bilan tartibga solish, uning protsessual shaklga ega ekanligini anglatmaydi hamda bu faoliyat - protsessual faoliyat deb atalishi mumkin emas.²

Demak, *ma'muriy-protsessual normalar* – bu vakolatli davlat organlari tomonidan o`rnatilgan, ijro hokimiyati organlarining o`z vakolatlarini amalga

---

¹ Studenikin S.S. Sistema gosudarstvennogo upravleniya i vopros o predmete administrativnogo prava // Voprosi administrativnogo prava. 1949. 44-b.; Salisheva N.G. Grahdanin i administrativnaya yurisdiksiya. M., Nauka, 1970. 18-b.; Xangeldiyev B.B. O sistematsii administrativnogo zakonodatelstva // Sbornik nauchnix trudov. Vip. 2. Sverdlovsk, 1964. 90-b.

² Baxrax D.N., Rossinskiy B.V., Starilov YU.N. Administrativnoye pravo: Uchebnik dlya vuzov. – M.: Norma, 2004. 551-b.

oshirish jarayonida yakka tartibdagi va aniq ishlarni hal etish bo'yicha vujudga keladigan munosabatlarni tartibga soluvchi xulq-atvor qoidalaridir.

Ma'muriy-protsessual munosabatlar – jamiyatda vujudga keladigan huquqiy munosabatlarning bir ko'rinishi bo'lib, huquqiy normalarda nazarda tutilgan aniq subyektlar o'rtasidagi yuridik aloqalarni anglatadi.

Ma'muriy-protsessual munosabatlar – unda ishtirok etuvchi subyektlarning belgilangan xulq-atvorda bo'lishini nazarda tutadi.

Ma'muriy-protsessual munosabatlar – hamma vaqt ma'muriy-protsessual normalar asosida vujudga keladi. Albatta, huquqiy normaning mavjud bo'lishi, huquqiy munosabatni vujudga kelishiga yetarli emas. Huquqiy munosabatning vujudga kelishi uchun huquq subyekt (huquq layoqati va muomala layoqati) va yuridik faktlarning (harakat, harakatsizlik, hodisa) mavjud bo'lishi ham talab qilinadi.

Ma'muriy-protsessual munosabatlarni amalga oshirish barcha huquqiy munosabatlar singari, davlatning ta'sir choralari bilan ta'minlanadi. Ular turli-tuman bo'lib, faqatgina majburlov choralari bilan chegaralanmaydi. Ijro hokimiyati organlari faoliyatida vujudga keladigan aksariyat ma'muriy-protsessual munosabatlarni amalga oshirishda davlatning majburlov choralari qo'llash zaruriyati mavjud emas.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan ma'muriy-protsessual munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari, ularni huquqiy munosabatlarning bir ko'rinishi sifatida ifodalashga imkon beradi. Lekin bu xususiyatlar ma'muriy-protsessual munosabatlarning mazmunini to'liq yoritib bera olmaydi. Shu sababli, asosiy e'tiborni, uning alohida xususiyatlarining qisqacha tavsifiga qaratish lozim. Jumladan:

birinchidan, ma'muriy-protsessual munosabatlar – davlat boshqaruvi sohasida ijro hokimiyati organlarining vakolatlarini amalga oshirish jarayonida vujudga keladi hamda moddiy normalar singari, aniq ifodalangan boshqaruv xususiyatiga egadir;

ikkinchidan, bu munosabatlar – protsessual huquqiy munosabatlardir. Agar, ma'muriy-protsessual munosabatlarning birinchi xususiyati ularni moddiy normalarga yaqinlashtirsa, ikkinchi xususiyati bu ikkala norma o'rtasidagi aniq chegarani belgilab beradi.

Demak, *ma'muriy protsessual munosabatlar* – bu ma'muriy huquq normalari bilan tartibga solinadigan, ijro hokimiyati organlarining o'z vakolatlarini amalga oshirish jarayonida yakka tartibdagi va aniq ishlarni hal etish bo'yicha vujudga keladigan huquqiy munosabatlardir.

Ma'muriy-protsessual munosabatlar bir necha asoslarga qarab turli guruhlarga ajratilishi mumkin.

Ma'muriy-protsessual munosabatlar - aniq subyektlar va boshqa ma'muriy jarayon ishtirokchilari o'rtasida huquqiy aloqalarning vujudga kelishida ifodalanadi.

Nazorat uchun savollar

1. Huquqiy jarayon tushunchasi.
2. Huquqiy jarayonning o`ziga xos xususiyatlari.
3. Ma'muriy jarayon tushunchasi.
4. Ma'muriy jarayonning o`ziga xos xususiyatlari.
5. Ma'muriy jarayonning umumiy bosqichlari.
6. Ma'muriy-protsessual normalar tushunchasi.
7. Ma'muriy-protsesual normalarning tasnifi.
8. Ma'muriy-protsessual munosabatlar tushunchasi va xususiyatlari.

8-BOB. MA'MURIY HUQUQBUZARLIKLAR BO`YICHA ISH YURITISH

1§. Ma'muriy huquqbuzarliklar bo`yicha ish yuritishning vazifalari, prinsiplari va umumiy qoidalari

O`zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksining 269-moddasiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishlarni yuritishning *asosiy vazifalariga* quyidagilar kiradi:

- 1) har bir ishning holatini o`z vaqtida, har tomonlama, to`la va obyektiv ravishda aniqlab chiqish;
- 2) bu ishni qonun hujjatlariga muvofiq holda hal etish;
- 3) chiqarilgan qarorning ijrosini ta'minlash;
- 4) ma'muriy huquqbuzarlik sodir etish sabablari va bunga olib kelgan shart-sharoitlarni aniqlash;
- 5) huquqbuzarliklarning oldini olish;
- 6) fuqarolarni O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etish ruhida tarbiyalash;
- 7) qonuniylikni mustahkamlash.

Har bir ishning holatini o`z vaqtida, har tomonlama va to`la aniqlab chiqish shuni anglatadiki, huquqbuzarlik ishini to`g`ri ko`rib chiqish uchun, zarur bo`lgan barcha holatlarni aniqlash lozim. Bunday holatlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilganligini aniqlash;
- ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etishda shaxsning aybdorlik darajasini aniqlash;
- ma'muriy huquqbuzarlikning ma'muriy javobgarlikni vujudga keltirishini aniqlash;
- mulkiy zarar keltirilganligini aniqlash;
- ma'muriy javobgarlikni yengillashtiruvchi va og`irlashtiruvchi holatlarining mavjudligini aniqlash;
- huquqbuzar to`g`risidagi, shuningdek, ish uchun ahamiyatli bo`lgan boshqa ma'lumotlarni aniqlash;
- ishni to`xtatishga olib keladigan holatlarning mavjudligini aniqlash va boshqalar.

Ma'muriy huquqbuzarlik ishlari bo`yicha har bir holatni *o`z vaqtida* aniqlash – ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarga rioya etishni nazarda tutadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini yuritish mazmuni nafaqat ishning holatini o`z vaqtida, har tomonlama va to`la aniqlab olishni, balki uning *obyektivligini* ham talab qiladi. Bu toifadagi ishlarni ko`rib chiqishning asosiy prinsiplaridan biri – bu obyektivlikdir. Ushbu prinsipdan kelib chiqqan holda, ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini ko`rib chiqish vakolatiga ega bo`lgan davlat organlari va mansabdor shaxslar barcha holatlarni aniqlashlari shart. Obyektivlik ishga nisbatan adolatsizlik, taxminlarga asoslangan holda javobgarlikka tortilayotgan shaxsning manfaatini ko`zlab guvohlik beradigan holatlarni mensimaslikni istisno etadi.

Bundan tashqari, ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini yuritishning obyektivligi – ushbu jarayon ishtirokchilariga, ularning shikoyatlari va boshqa murojaatlariga nisbatan hurmat bilan qarashni nazarda tutadi.

Amaliyotda ushbu prinsipni amalga oshirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi bilan bir qancha kafolatlar o'rnatilgan (masalan, huquqbuzarlik ishlari qayta ko'rib chiqilishi mumkin) ma'lum bir holatlarda ishni ko'rib chiquvchi davlat organi (mansabdor shaxs) – hujjatlarni talab qilib olishi, ekspertiza o'tkazishi, ishni obyektiv hal qilish uchun tekshiruvlar o'tkazishi va boshqa choralarini ko'rish mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarliklar ishlarini *qonun hujjatlariga binoan hal etish* – ma'muriy faoliyatda qonuniylikni ta'minlashning asosiy qoidalaridan biri hisoblanadi. Mazkur qoidaning mohiyati – O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 15-moddasidan kelib chiqadi, ya'ni ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxs, faqatgina qonun hujjatlarida ko'rsatib o'tilgan asoslarda va tartibda ma'muriy javobgarlikka tortilishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik ishlari bo'yicha *chiqarilgan qarorlarni ijro etish* ham – ish yuritishning asosiy vazifalaridan biri bo'lib, huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiladi. Ma'muriy javobgarlikka tortish bo'yicha qarorlarni ijro etmaganlik yoki to'liq ijro etmaganlik, huquqbuzarliklarga qarshi kurashishning samarasini pasaytiradi, qonuniylik prinsipiga putur yetkazadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini yuritishda – *ma'muriy huquqbuzarliklarni sodir etish sabablarini va shart-sharoitlarini aniqlash*, uning ogohlantirish va bartaraf etish funksiyasi hisoblanadi. Ma'muriy-yurisdiksiyaviy faoliyatni amalga oshiruvchi davlat organlari va mansabdor shaxslar nafaqat huquqbuzarlik sabablarini aniqlashlari, balki ushbu sabab va sharoitlarni bartaraf etish choralarini ham ko'rishlari lozim. O'zR MJtKning 313-moddasiga binoan, ishni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) ma'muriy huquqbuzarliklar sodir etish sabablari va ularga olib kelgan shart-sharoitlarni aniqlaganda, bu sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf qilish yuzasidan choralar ko'rish to'g'risidagi taqdimnomani tegishli korxonaga, muassasaga, tashkilot rahbariga kiritadi. Rahbar taqdim kelib tushgan kundan boshlab bir oy ichida uni kiritgan organga (mansabdor shaxsga) ko'rilgan choralar haqida ma'lum qilishi shart.

Ushbu vazifalardan kelib chiqqan holda, ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini yuritish – O'zbekiston Respublikasida huquqbuzarliklarning oldini olishni, fuqarolarni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etish ruhida tarbiyalashni, shuningdek, qonuniylikni mustahkamlashni nazarda tutadi.

O'zR MJtKning 270-moddasiga binoan, quyidagi holatlar mavjud bo'lgan taqdirda, *ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritishni boshlash mumkin emas, boshlangan ish esa tugatilishi lozim*:

- 1) ma'muriy huquqbuzarlik hodisasi yoki alomati yo'q bo'lsa;
- 2) ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish paytida shaxs o'n olti yoshga to'lmagan bo'lsa;
- 3) g'ayrihuquqiy harakat yoki harakatsizlikni sodir etgan shaxs aqli noraso bo'lsa;

4) shaxs harakatni zaruriy mudofaa holatida yoki oxirgi zarurat holatida qilgan bo`lsa;

5) amnistiya akti chiqishi, agar u ma'muriy jazo chorasini qo'llashni bekor qilsa;

6) ma'muriy javobgarlikni belgilovchi hujjat bekor qilingan bo`lsa;

7) ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishni ko`rib chiqish paytiga kelib qonunda nazarda tutilgan muddatlar o`tib ketgan bo`lsa;

8) ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxs xususida shu fakt yuzasidan ma'muriy jazo qo'llash to`g`risida vakolatli organ (mansabdor shaxs) qaror chiqargan bo`lsa yoki ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishlarni tugatish to`g`risida chiqarilgan qaror bekor qilinmagan bo`lsa, shuningdek, mazkur fakt yuzasidan jinoyat to`g`risidagi ish qo`zg`atilgan bo`lsa;

9) shaxs ishi yuritila boshlangan paytda vafot etgan bo`lsa.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish - barcha fuqarolarning jinsi, ijtimoiy kelib chiqishi, shaxsiy va ijtimoiy mavqei, irqi, millati, tili, dini va e'tiqodidan qat'i nazar, qonun oldida va shu ishni ko`rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) oldida *tengligi* asosida ko`rib chiqiladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish - *o`zbek tilida, qoraqalpoq tilida yoki muayyan joydagi ko`pchilik aholi so`zlashadigan tilda* yuritiladi. Ish yuritilayotgan tilni bilmaydigan ishtirokchilar tarjimon orqali ish materiallari bilan to`liq tanishish va ishni mohiyati bo`yicha ko`rib chiqish chog`ida qatnashish huquqi, shuningdek, o`z ona tilida so`zlash huquqi bilan ta'minlanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish - *ochiq ko`riladi*. Ma'muriy huquqbuzarliklar to`g`risidagi ishlarni ko`rib chiqishning tarbiyaviy va ogohlantiruvchi rolini oshirish maqsadida, bunday ishlar huquqbuzarning ish, o`qish joyidagi jamoalarida yoki yashash joyida ko`rib chiqilishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishlarni yuritish chog`ida qonunlarning ijrosi ustidan *prokuror nazorati* amalga oshiriladi. Prokuror nazoratni olib borish jarayonida:

- ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risida ish qo`zg`atishga;
- ish materiallari bilan tanishib chiqishga;
- ish yuritish vaqtida organlar (mansabdor shaxslar)ning harakatlari qonuniyligini tekshirishga;
- ishni ko`rib chiqishda qatnashishga;
- ishni ko`rib chiqish vaqtida vujudga kelgan masalalar xususida iltimosini bayon etishga, xulosalar berishga;
- ma'muriy huquqbuzarliklar uchun tegishli organlar (mansabdor shaxslar) ta'sir ko`rsatish choralarini to`g`ri qo`llaganligini tekshirishga;
- ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish yuzasidan qabul qilingan qarorga yoki shikoyat yuzasidan chiqarilgan hal qiluv qaroriga protest keltirishga;
- qonunda nazarda tutilgan boshqa harakatlar qilishga haqlidir.

O`zbekiston Respublikasining "Prokuratura to`g`risida"gi qonun¹ning 6-moddasiga binoan, prokurorning hujjatlar, materiallar va boshqa ma'lumotlarni

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2001 №9-10, 168-m.

taqdim etish, taftish, tekshirishlar o'tkazish, mutaxassis ajratish, prokuraturaga kelish va aniqlangan qonunbuzarliklar xususida tushuntirishlar berish, qonunbuzarliklarni, ularga imkoniyat yaratayotgan sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish, shuningdek, qonunga rioya etish to'g'risidagi o'z vakolatlari doirasida qo'yayotgan talablarini bajarish – barcha fuqarolar va yuridik shaxslar uchun majburiydir.

Dalillar. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishga oid dalillar – har qanday faktik ma'lumotlardan iborat bo'lib, organlar (mansabdor shaxslar) shu ma'lumotlarga asoslanib:

birinchidan, ma'muriy huquqbuzarlik holati yuz bergan yoki bermaganligini;
ikkinchidan, muayyan shaxsning uni sodir etishda aybdorligini;

uchinchidan, ishni to'g'ri ko'rib chiqish uchun ahamiyatli bo'lgan boshqa holatlarni qonunda belgilangan tartibda aniqlaydi.

Bu ma'lumotlar quyidagi vositalar bilan belgilanadi:

- ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnoma,
- ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning tushuntirishlari;
- jabrlanuvchi, guvohlarning ko'rsatmalari;
- ekspert xulosasi;
- ashyoviy dalillar;
- ashyo va hujjatlarni olib qo'yish to'g'risida tuzilgan bayonnoma;
- boshqa materiallar.

Organ (mansabdor shaxs) dalillarga ishning hamma holatlarini har tomonlama, to'la va obyektiv jamlab tekshirishga asoslangan o'zining ichki ishonchi bilan qonunga amal qilgan holda baho beradi.

Qilmishning sodir etilishi faktiga tegishli har bir alohida olingan dalil hamda hosil qilingan barcha aniq ma'lumotlarga baho berilishi shartdir.

Basharti ishni ko'rib chiqish paytida organ (mansabdor shaxs) huquqbuzarlik holatida jinoyat alomatlari bor degan hulosaga kelsa, materiallarni prokurorga topshiradi.

O'zR MJtKning 285-moddasida *ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritishni ta'minlash choralari* ko'rsatib o'tilgan bo'lib, unga ko'ra boshqa ta'sir ko'rsatish choralari qo'llanib bo'linganidan keyin ma'muriy huquqbuzarlikni to'xtatish, huquqbuzarning shaxsini aniqlash, basharti bayonnoma tuzish zarur bo'lib, uni huquqbuzarlik sodir etilgan joyning o'zida tuzish imkoni bo'lmagan taqdirda ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risida bayonnoma tuzish, ishlarning o'z vaqtida va to'g'ri ko'rib chiqilishini ta'minlash va ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar yuzasidan chiqarilgan qarorlarni ijro etish maqsadida mazkur shaxsni ma'muriy yo'l bilan ushlab turishga, shaxsan ko'rikdan o'tkazishga, uning ashyolari, transport vositalarini ko'zdan kechirishga va ashyo hamda hujjatlarni olib qo'yishga yo'l qo'yiladi.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 242-moddasiga binoan, ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni:

1) tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi, xo'jalik sudlari;

2) shaharcha, qishloq va ovul fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organlari qoshidagi ma'muriy komissiyalar;

3) voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug`ullanuvchi tuman (shahar) komissiyalari;

4) ichki ishlar (militsiya) organlari (mansabdor shaxslari), davlat inspeksiyasi organlari (mansabdor shaxslari) va ushbu Kodeks bilan vakolat berilgan boshqa organlar (mansabdor shaxslar) ko`rib chiqadilar.

Ma'muriy komissiyalar va voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug`ullanuvchi komissiyalar o`z vakolatlariga kiradigan ma'muriy huquqbuzarliklar to`g`risidagi ishlarni komissiya tarkibi a'zolarining kamida yarmi bo`lganida ko`rib chiqishga hamda Kodeksda ko`zda tutilgan ma'muriy jazolarni o`z vakolatlari doirasida qo`llashga va oddiy ko`pchilik ovoz bilan qaror qabul qilishga haqlidirlar.

Ma'muriy huquqbuzarliklar to`g`risidagi ishlarni ko`rib chiqishga vakolati bo`lgan mansabdor shaxslar Kodeksda nazarda tutilgan ma'muriy jazo choralarini o`z vakolatlari doirasida va faqat xizmat burchini bajarib turgan chog`dagina qo`llashlari mumkin.

2§. Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi bayonnoma

Ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilganligi to`g`risidagi bayonnoma vakolatli mansabdor shaxs tomonidan tuziladi.

O`zbekiston Respublikasi ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksining 280-moddasiga binoan, buzilishi ma'muriy javobgarlikni keltirib chiqaradigan qoidalarga rioya etilishini tekshirish va nazorat qilish qonun hujjati bilan zimmasiga yuklatilgan tegishli organning vakolatli mansabdor shaxsi ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi bayonnomani tuzadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi bayonnomada: shu bayonnoma tuzilgan sana va joy, bayonnomani tuzgan shaxsning lavozimi, familiyasi, ismi, otasining ismi; huquqbuzarning shaxsiga oid ma'lumotlar; ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan joy, vaqt va bu huquqbuzarlikning mohiyati, ana shunday huquqbuzarlik uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi normativ hujjat; agar guvohlar va jabrlanuvchilar bo`lsa, ularning familiyalari va yashash manzillari; huquqbuzarning tushuntirishi; ishni hal qilish uchun zarur bo`lgan boshqa ma'lumotlar ko`rsatiladi. Basharti huquqbuzarlik tufayli moddiy zarar yetkazilgan bo`lsa, bu ham bayonnomada ko`rsatiladi.

Bayonnoma uni tuzgan shaxs va ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxs tomonidan imzolanadi; guvohlar va jabrlanuvchilar bo`lgan taqdirda esa - bayonnoma mazkur shaxslar tomonidan ham imzolanadi.

Huquqbuzarlik sodir etgan shaxs bayonnomani imzolashtan bosh tortgan taqdirda, bayonnomaga bu haqda yozib kuyiladi. Huquqbuzarlik sodir etgan shaxs bayonnomaning mazmuni yuzasidan bayonnomaga ilova qilinadigan tushuntirish va mulohazalarini berishga, shuningdek, mazkur bayonnomaga imzo chekishdan bosh tortish sabablarini bayon etishga haqlidir.

Bayonnomani tuzish vaqtida huquqbuzarga uning huquq va burchlari tushuntiriladi va bu xususda bayonnomaga yozib qo`yiladi.

Bayonnoma boshqa hujjatlar va ish bo`yicha ashyoviy dalillar bilan birga huquqbuzarlik sodir etilgan yoki aniqlangan paytdan boshlab bir sutkadan kechiktirmay ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishlarni ko`rib chiqish vakolatiga ega bo`lgan organ (mansabdor shaxs)ga yuboriladi.

Basharti fuqaro o`zi sodir etgan huquqbuzarlik faktiga e'tiroz bildirmasa va unga joyning o`zida solinadigan jarimaning miqdori eng kam ish haqining ikkidan bir qismidan oshmasa, yo`l harakati qoidalarini buzganlik to`g`risidagi ishlar yuzasidan esa bir qismidan, shuningdek, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan o`zga hollarda bayonnoma tuzilmaydi. Jarima to`laganligi to`g`risida aybdorga belgilangan shakldagi kvitansiya beriladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risida bayonnoma tuzish maqsadida, basharti bayonnoma tuzish zarur bo`lib, uni huquqbuzarlik qilingan joyda tuzish mumkin bo`lmasa, huquqbuzar militsiya xodimi yoki ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risida bayonnoma tuzishga vakolatli boshqa shaxs tomonidan militsiyaga yoxud fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organi binosiga ushlab keltirilishi mumkin.

Transport vositalaridan foydalanish, harakat tartibi va xavfsizligini saqlash, transportda yuklarni but saqlashni ta'minlash borasidagi qoidalar, transportda yong`indan saqlash qoidalari, sanitariya-gigiyena va epidemiyaga qarshi kurash-sanitariya qoidalari buzilgan taqdirda huquqbuzar, agar unda shaxsini tasdiqlovchi hujjatlar va u haqda zarur ma'lumotlar berishi mumkin bo`lgan guvohlar bo`lmasa, vakolatli shaxs tomonidan militsiyaga ushlab keltirilishi mumkin.

O`simlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to`g`risidagi qonun hujjatlari buzilganda bayonnoma tuzish maqsadida, basharti huquqbuzarning shaxsini huquqbuzarlik sodir etilgan joyning o`zida aniqlash mumkin bo`lmasa, o`simlik va hayvonot dunyosini asrash va undan foydalanish ustidan nazorat olib boruvchi organlarning xodimlari, alohida qo`riqlanadigan tabiiy hududlarning mansabdor shaxslari, shuningdek, militsiya xodimlari shunday huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarni militsiyaga yoki fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organi binosiga ushlab keltirishlari mumkin. Huquqbuzar tabiatni muhofaza qilish jamoatchi inspektorlari, ovchilik jamoatchi inspektorlari, baliqlarni muhofaza qilish jamoatchi inspektorlari va o`rmonlarning jamoatchi inspektorlari tomonidan ham ushlab keltirilishi mumkin.

Yuridik shaxslarning qo`riqlanadigan obyektlariga, boshqa xil mol-mulkiga tajovuz qilish bilan bog`liq huquqbuzarlik sodir etilgan taqdirda huquqbuzar harbiylashtirilgan soqchilik xodimlari tomonidan huquqbuzarlik harakatiga barham berish, huquqbuzarning shaxsini aniqlash va huquqbuzarlik to`g`risida bayonnoma tuzish uchun harbiylashtirilgan soqchilik xizmati binosiga yoki militsiyaga ushlab keltirilishi mumkin.

Huquqbuzarni olib kelish iloji boricha qisqa muddatda amalga oshirilishi lozim.

Fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organi binosiga olib kelingan shaxs bu yerda bir soatdan ortiq ushlab turilishi mumkin emas.

3§. Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishni yuritishda qatnashuvchi shaxslar

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishni yuritishda - ma'muriy javobgarlikki tortilayotgan shaxs, jabrlanuvchi, qonuniy vakillar, advokat, guvoh, ekspert, tarjimon va boshqalar ishtirok etadi.

Ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxs - ish materiallari bilan tanishib chiqishga, izohlar berishga, dalillar keltirishga, o`z iltimosini bayon etishga, ishni ko`rib chiqish vaqtida advokatning yuridik yordamidan foydalanishga, o`z ona tilida so`zlashga va tarjimonning xizmatlaridan foydalanishga, ish yuzasidan chiqarilgan qaror ustidan shikoyat berishga haqlidir.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxs ishtirokida ko`rib chiqiladi. Mazkur shaxsga ishni ko`rib chiqish joyi va vaqti haqida xabar qilinganligi to`g`risida ma'lumotlar bo`lgan va undan ishni ko`rib chiqishni kechiktirish xususida hech qanday iltimos tushmagan hollardagina ish uning ishtirokisiz ko`rib chiqilishi mumkin.

Basharti sodir etgan huquqbuzarligi uchun ushbu Kodeksda ma'muriy qamoqqa olish, ashyolarini musodara qilish yoki haqini to`lash sharti bilan olib qo`yish choralarini qo`llash nazarda tutilgan bo`lsa, ma'muriy huquqbuzarliklar to`g`risidagi ishlarni ko`rib chiqish vaqtida ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning qatnashishi shart. Mazkur shaxs bunday ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishni ko`rib chiqishda qatnashishdan bo`yin tovlagani taqdirda u ma'muriy ishlar bo`yicha sudyaning ajrimiga binoan ichki ishlar (militsiya) organi tomonidan majburan olib kelinishi mumkin. Eksport qilinishi man etilgan buyumlar va mahsulot O`zbekiston Respublikasidan tashqariga olib chiqib ketilishi bilan bog`liq bo`lib, musodara chorasi qo`llanilishi mumkin bo`lgan ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi ish bojxona organi tomonidan alohida hollarda, agar ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxs O`zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida bo`lsa yoki uning qayerdaligini aniqlashning iloji bo`lmasa, ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning ishtirokisiz ko`rib chiqiladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik yo`li bilan ma'naviy, jismoniy yoki mulkiy zarar yetkazilgan shaxs – **jabrlanuvchi** deb topiladi. Jabrlanuvchi ishga oid hamma materiallar bilan tanishib chiqishga, ko`rsatuvlar berishga, dalillar keltirishga, iltimoslar qilishga, ishni ko`rib chiqish paytida advokatning yuridik yordamidan foydalanishga, o`z ona tilida so`zlashga va tarjimon xizmatidan foydalanishga, ish yuzasidan chiqarilgan qaror ustidan shikoyat berishga haqlidir.

Voyaga yetmagan yoki o`zining jismoniy nuqsonlari yoxud ruhiy kasalliklari sababli ma'muriy huquqbuzarliklar to`g`risidagi ishlar yuzasidan o`z huquqini o`zi amalga oshirolmaydigan - ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning yoki jabrlanuvchining manfaatlarini ular uchun mazkur shaxslarning **qonuniy vakillari** (ota-onalari, er yoki xotinlari, voyaga yetgan bolalari, farzandlikka oluvchilar, vasiylar, homiylar) ifodalashga haqlidirlar. Qonuniy vakillar ish materiallari bilan tanishishga va manfaatlarini o`zlari ifoda etayotgan

shaxs nomidan iltimoslar qilishga, ish yuzasidan chiqarilgan qaror ustidan shikoyat berishga haqlidirlar.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqishda shu huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsni ushlab turish paytidan boshlab *advokat* qatnashishi mumkin. Advokat ishga oid materiallar bilan tanishib chiqishga, uni taklif qilgan shaxsning topshirig'iga binoan va uning nomidan iltimoslar qilishga va ish yuzasidan chiqarilgan qaror ustidan shikoyat berishga haqlidir.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish bo'yicha aniqlanishi kerak bo'lgan biron-bir holatdan voqif bo'lishi mumkin bo'lgan har qanday shaxs shu ish yuzasidan *guvoh* sifatida chaqirilishi mumkin. Ishni yuritayotgan organning (mansabdor shaxsning) chaqiruviga binoan guvoh ko'rsatilgan vaqtda kelishi, haqqoniy ko'rsatuvlar berishi, shu ish xususida o'ziga ma'lum bo'lgan hamma narsalarni aytib berishi va qo'yilgan savollarga javob berishi shart.

Ekspert - ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritayotgan organ (mansabdor shaxs) tomonidan maxsus tushunchaga ega bo'lish zarurati tug'ilgan hollarda tayinlanadi. Ekspert ishni yuritayotgan organning (mansabdor shaxsning) chaqirig'i bo'yicha kelishi va o'z oldiga qo'yilgan savollar yuzasidan xolis xulosalar berishi shart. Ekspert ekspertiza predmetiga oid ish materiallari bilan tanishib chiqishga, xulosa berish uchun iltimoslar qilishga, javobgarlikka tortilayotgan shaxsga, jabrlanuvchiga, guvohlarga ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritayotgan organning (mansabdor shaxsning) ruxsati bilan ekspertiza predmetiga oid bo'lgan savollarni berishga, ishni ko'rib chiqish vaqtida qatnashishga haqlidir.

Tarjimon - ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritayotgan organ (mansabdor shaxs) tomonidan tayinlanadi. Tarjimon mazkur organning (mansabdor shaxsning) chaqirig'iga binoan kelishi, o'ziga topshirilgan tarjimoni to'la-to'kis hamda aniq bajarishi shart.

O'zR MJtKning 301-moddasiga binoan jabrlanuvchilar, guvohlar, ekspertlar va tarjimonlar ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritayotgan organ (mansabdor shaxs) huzuriga kelishlari munosabati bilan ularning qilgan *xarajatlari* belgilangan tartibda qoplanadi.

Jabrlanuvchilar, guvohlar, ekspertlar va tarjimonlar sifatida chaqirilgan shaxslarning ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritayotgan organ (mansabdor shaxs) huzuriga kelishlari munosabati bilan ular ishda bo'lmagan vaqtda o'z ish joyidagi maoshi belgilangan tartibda saqlanadi.

Ekspert va tarjimon xizmat topshirig'i tartibida bajarilgan hollardan tashqari, o'zining vazifalarini bajarganligi uchun mukofotlanish huquqiga egadir.

Ma'muriy javobgarlikka qonunga xilof ravishda tortilganlik natijasida fuqaroga yetkazilgan zarar ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqqan organning (mansabdor shaxsning) aybidan qat'i nazar davlat tomonidan to'liq hajmda to'lanadi.

Zararni qoplash huquqi ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish tugatilgan taqdirdagina vujudga keladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritayotgan organ (mansabdor shaxs) fuqaroga buzilgan huquqlarini tiklash tartibini tushuntirib berishi va

ma'muriy javobgarlikka qonunga xilof ravishda tortilganligi natijasida fuqaroga yetkazilgan zararni qoplash uchun qonunda nazarda tutilgan choralarni ko`rishi shart.

4§. Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishlarni ko`rib chiqish

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishni ko`rib chiqish – ishni ko`rib chiqishga tayyorlashdan boshlanadi. Ishni ko`rib chiqish vaqtida tegishli organ (mansabdor shaxs):

- 1) mazkur ishni ko`rib chiqish o`zining vakolat doirasiga kirish-kirmasligi;
- 2) ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi bayonnoma va ishga oid boshqa materiallar to`g`ri tuzilgan-tuzilmaganligi;
- 3) ishni ko`rib chiqishda qatnashuvchi shaxslar uni ko`rib chiqish vaqti va joyi haqida xabardor qilingan-qilinmaganligi;
- 4) zarur qo`shimcha materiallar so`rab olingan-olinmaganligi;
- 5) ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxs, jabrlanuvchi, qonuniy vakillar, advokat qilgan iltimoslar to`g`risidagi masalalarni hal etadi.

Aksariyat holatlarda, ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish shu *huquqbuzarlik sodir etilgan joyda* ko`rib chiqiladi.

Voyaga yetmaganlar ishi bilan shug`ullanuvchi komissiyalar ma'muriy huquqbuzarliklar to`g`risidagi ishlarni huquqbuzarning istiqomat joyida ko`rib chiqadilar.

O`zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish boshqa joyda ko`rib chiqilishi ham nazarda tutilishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarliklar to`g`risidagi ish mazkur ishni ko`rib chiqishga vakolatli organ (mansabdor shaxs) tomonidan ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi bayonnoma va ishga oid boshqa materiallar olingan kundan boshlab *o`n besh kunlik muddat ichida* ko`rib chiqiladi.

Ishni ko`rib chiqish shu ishni ko`ruvchi organning tarkibini e'lon qilish yoki mansabdor shaxsni tanishtirishdan boshlanadi.

Ishni ko`rib chiquvchi organning majlisida raislik qiluvchi yoki ishni ko`rib chiquvchi mansabdor shaxs qanday ish ko`rib chiqilishi lozimligini, ma'muriy javobgarlikka kim tortilayotganligini e'lon qiladi, ishni ko`rib chiqishda qatnashuvchi shaxslarga ularning huquqlari va vazifalarini tushuntiradi, ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi bayonnomanani o`qib eshittiradi. Majlisda ishni ko`rib chiqishda qatnashuvchi shaxslarning so`zlari eshutiladi, keltirilgan dalillar o`rganiladi va tushgan iltimoslar hal etiladi. Ishni ko`rib chiqishda prokuror qatnashgan taqdirda uning xulosasi o`qib eshittiriladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishni ko`rib chiqish vaqtida tegishli organ (mansabdor shaxs):

- ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan-etilmaganligini;
- huquqbuzarlik sodir etilgan vaqt va joyini;
- mazkur shaxs uni sodir etishda aybdor-aybdor emasligini;
- uning ma'muriy javobgarlikka tortilish-tortilmasligini;

- javobgarlikni yengillashtiruvchi yoki og`irlashtiruvchi holatlar bor-yo`qligini;
- mulkiy zarar yetkazilgan-yetkazilmaganligini;
- ishni to`g`ri hal etishda ahamiyatga molik boshqa holatlarni aniqlashi shart.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishni ko`rib chiqish paytida tegishli organ *bayonnoma* yuritadi. Unda:

- 1) majlis bo`lgan sana va joy;
- 2) ishni ko`rib chiquvchi organning nomi va tarkibi;
- 3) ko`rilayotgan ishning mazmuni;
- 4) ishda qatnashuvchi shaxslarning hozir bo`lgan-bo`lmaganligi haqidagi ma'lumotlar;
- 5) ishni ko`rishda qatnashuvchi shaxslarning tushuntirishlari, ularning iltimoslari va bu iltimoslarni ko`rib chiqish natijalari;
- 6) ishni ko`rib chiqish paytida o`rganilgan hujjatlar va ashyoviy dalillar;
- 7) qabul qilingan qarorni o`qib eshittirish to`g`risidagi ma'lumotlar va qaror ustidan shikoyat berish tartibi va muddatlari tushuntirilganligi ko`rsatilgan bo`ladi.

Ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning, jabrlanuvchining va o`zga manfaatdor shaxslarning iltimosiga binoan ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishning mansabdor shaxs tomonidan ko`rib chiqilishi qanday borayotganligi belgilangan talablarga muvofiq ravishda yuritiluvchi bayonnomada aks ettiriladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishni ko`rib chiqish bayonnomasi tegishincha organ majlisidagi raislik qiluvchi va kotib tomonidan yoki ishni ko`rib chiquvchi mansabdor shaxs tomonidan imzolanadi.

Organ (mansabdor shaxs) ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishni ko`rib chiqib, shu ish yuzasidan *qaror chiqaradi*.

Qarorda quyidagilar ko`rsatilgan bo`lishi kerak:

- qaror chiqargan organning (mansabdor shaxsning) nomi;
- ish ko`rib chiqilgan sana;
- ishi ko`rib chiqilayotgan shaxs xususidagi ma'lumotlar;
- ishni ko`rib chiqish paytida aniqlangan holatlarning bayoni;
- mazkur ma'muriy huquqbuzarlik uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi normativ hujjat;
- ish yuzasidan qabul qilingan qaror.

Basharti ma'muriy huquqbuzarlik uchun organlar (mansabdor shaxslar) tomonidan ma'muriy jazoni qo`llash to`g`risidagi masalani hal qilish paytida aybdordan yetkazilgan mulkiy zararni undirib olish masalasi ham hal etiladigan bo`lsa, ish yuzasidan chiqarilgan qarorda undirib olinishi lozim bo`lgan shu zararning miqdori, uni undirib olish muddati va tartibi ko`rsatiladi.

Ish yuzasidan chiqarilgan qarorda olib qo`yilgan ashyolar va hujjatlar, shuningdek, ushlab turilgan transport vositalari to`g`risidagi masala ham hal etilgan bo`lishi lozim.

Qaror majlisda ishtirok etayotgan kollegial organ a'zolarining oddiy ko`pchilik ovozi bilan qabul qilinadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror mansabdor shaxs tomonidan, organning qarori - majlisda raislik qiluvchi va kotib tomonidan imzolanadi.

Jazo qo'llash to'g'risidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda ma'muriy huquqbuzarlik haqidagi bayonnomaga tegishli yozuv yozib qo'yiladi.

Organ (mansabdor shaxs) ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqib, *quyidagi qarorlardan birini qabul qiladi*:

- 1) ma'muriy jazo qo'llash to'g'risida;
- 2) ishni yuritishni tugatish to'g'risida.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror ishni ko'rib chiqish tugashi bilanoq darhol e'lon qilinadi.

Qarorning nusxasi uch kun ichida ustidan shu qaror chiqarilgan shaxsga, shuningdek, o'zining iltimosiga ko'ra jabrlanuvchiga topshiriladi yoki jo'natiladi.

Qarorning nusxasi tilxat bilan beriladi, basharti qarorning nusxasi jo'natilsa, bu haqda ishga tegishli yozuv yozib qo'yiladi.

Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) huquqbuzarga nisbatan ma'muriy jazo qo'llash haqida chiqarilgan qarorni shu huquqbuzar ishlab yoki o'qib turgan joydagi ma'muriyat e'tiboriga yetkazadi.

Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) qabul qilingan qaror to'g'risida ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risida bayonnoma tuzgan mansabdor shaxsning e'tiboriga yetkazadi.

5§. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shikoyat berish va protest bildirish

O'zbekiston Respublikasi ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 314-moddasiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida ustidan shu qaror chiqarilgan shaxs, jabrlanuvchi, shuningdek, ularning qonuniy vakillari va advokat tomonidan *shikoyat berilishi* mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror ustidan yuqori turuvchi organga (mansabdor shaxsga) yoki ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudyasiga, sudyaning ma'muriy ishlar bo'yicha qarori ustidan esa - tuman (shahar) sudi raisiga yoki yuqori turuvchi sudga shikoyat berilishi mumkin. Xo'jalik sudining ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish bo'yicha hal qiluv qarori ustidan O'zbekiston Respublikasi Xo'jalik-protsessual kodeksida belgilangan tartibda shikoyat qilinadi.

Shikoyat ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan qaror qabul qilgan organ (mansabdor shaxs) orqali yoki bevosita shikoyat yo'llangan sudga yuboriladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan qaror chiqargan organ (mansabdor shaxs) shikoyatni olgach, uni uch sutka ichida ish bilan birga ushbu

moddaga muvofiq shikoyatni ko`rib chiqish huquqiga ega bo`lgan organga (mansabdor shaxsga) yuboradi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shikoyat bergan shaxs *davlat boji to`lashdan ozod etiladi*.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shu qarorning nusxasini olgan kundan boshlab *o`n kun* ichida shikoyat berilishi mumkin. Mazkur muddat uzrli sabablar bilan o`tkazilib yuborilgan taqdirda, bu muddat shikoyatni ko`rib chiqishga vakolatli organ (mansabdor shaxs) tomonidan qayta tiklanishi mumkin.

Prokuror ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish yuzasidan:

1) tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo`yicha sudyasi qarori ustidan - tuman (shahar) sudi raisiga yoki yuqori turuvchi sudga;

2) boshqa organ (mansabdor shaxs) qarori ustidan - qaror chiqargan organga (mansabdor shaxsga) yoki yuqori turuvchi organga (mansabdor shaxsga) protest bildirishi mumkin.

Xo`jalik sudining ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish bo`yicha hal qiluv qarori ustidan O`zbekiston Respublikasi Xo`jalik-protsessual kodeksida belgilangan tartibda protest keltiriladi.

Belgilangan muddatda shikoyat berish ma'muriy jazo qo`llash to`g`risidagi qarorning ijrosini shikoyat ko`rib chiqilgunga qadar to`xtatib turadi, ma'muriy qamoq jazosi qo`llash to`g`risidagi qaror va ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan joyda undirib olinadigan jarima solish hollari bundan mustasnodir.

Prokurorning protest bildirishi ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish yuzasidan qabul qilingan qaror ijrosini protest ko`rib chiqilgunga qadar to`xtatib turadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususidagi berilgan shikoyat yoki bildirilgan protestni vakolatli organlar (mansabdor shaxslar), shikoyat va protest tushgan kundan boshlab *o`n kun* muddat ichida ko`rib chiqadilar.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida berilgan shikoyat yoki bildirilgan protestni ko`rib chiqish paytida organ (mansabdor shaxs) chiqarilgan qarorning qonuniyligi, asosliliigi va adolatliliigini tekshiradi.

Ma'muriy ishlar bo`yicha sudyaning qarori yuzasidan berilgan shikoyat yoki bildirilgan protest bo`yicha ish *kassatsiya instansiyasi* sudyasi tomonidan sud raisi topshirig`iga binoan ko`rib chiqiladi.

Kassatsiya instansiyasi sudi sudyasining ma'muriy ishlar bo`yicha sudyaning qarori yuzasidan berilgan shikoyat yoki bildirilgan protest bo`yicha hal qiluv qarori qaror shaklida chiqariladi va chiqarilgan vaqtdan boshlab kuchga kiradi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida berilgan shikoyat yoki bildirilgan protestni ko`rib chiqish paytida organ (mansabdor shaxs) quyidagi *hal qiluv qarorlaridan* birini qabul qiladi:

1) chiqarilgan qarorni o`zgarishsiz, shikoyat yoki protestni esa qanoatlantirishsiz qoldiradi;

2) chiqarilgan qarorni bekor qiladi va ishni qayta ko`rib chiqish uchun yuboradi;

3) chiqarilgan qarorni bekor qiladi va ishni yuritishni to`xtatadi;

4) jazo chorasini kuchaytirmagan holda uni ma'muriy huquqbuzarlik uchun javobgarlik to`g`risidagi normativ hujjatda nazarda tutilgan doirada o`zgartiradi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qarorni bekor qilish yoki o`zgartirish uchun:

a) organ (mansabdor shaxs) tomonidan ishni to`liq bo`lmagan holda yoki bir tomonlama ko`rib chiqilishi;

b) organ (mansabdor shaxs) hal qiluv qarorining hamda O`zR MJtK Maxsus qismining qo`llanilgan normalari va ma'muriy javobgarlik nazarda tutilgan boshqa normativ hujjatlar ishning faktik holatlariga mos kelmasligi;

c) ma'muriy huquqbuzarliklar to`g`risidagi ishlarni yuritish qoidalarining jiddiy buzilishi; qo`llanilgan ma'muriy jazoning adolatsizligi asos bo`lib hisoblanadi.

Mazkur ishni ko`rib chiqishga vakolati bo`lmagan organ (mansabdor shaxs) tomonidan chiqarilgan qaror bekor qilinadi, ish esa vakolatli organga (mansabdor shaxsga) ko`rib chiqish uchun yuboriladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror yuzasidan berilgan shikoyat yoki bildirilgan protest bo`yicha qabul qilingan *hal qiluv qarorida*:

- u chiqarilgan vaqt va joy; shikoyat yoki protestni ko`rib chiqayotgan mansabdor shaxs;
- prokuror va boshqa ishtirok etayotgan shaxslar;
- shikoyat bergan shaxs yoki protest bildirgan prokuror;
- ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish bo`yicha shikoyat berilgan yoki protest bildirilgan qarorning hamda shikoyat, protestning mohiyati;
- chiqarilayotgan qarorni asoslanishi;
- shikoyat yoki protest yuzasidan qaror ko`rsatilishi lozim.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida berilgan shikoyat yoki bildirilgan protestga doir hal qiluv qarorining nusxasi o`zi haqida ana shu qaror chiqarilgan shaxsga *uch kun* muddat ichida yuboriladi, jabrlanuvchiga esa - uning iltimosiga binoan yuboriladi. Protestni ko`rib chiqish natijalari to`g`risida prokurorga ma'lum qilinadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror ustidan berilgan shikoyat yuzasidan chiqarilgan hal qiluv qaroriga prokuror protest bildirishi mumkin.

Shikoyat yuzasidan chiqarilgan hal qiluv qaroriga protest mazkur qarorni chiqargan organdan (mansabdor shaxsdan) yuqori turuvchi organga kiritiladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishni ko`rishni tugatish bilan qarorni bekor qilish undirib olingan pul summalarini, haqi to`lab olib qo`yilgan va musodara qilingan narsalarni qaytarib berishga, shuningdek, ilgari qabul qilingan qaror bilan bog`liq boshqa cheklashlarni bekor qilishga sabab bo`ladi. Narsani

qaytarib berish mumkin bo'lmagan hollarda uning qiymati, basharti bu narsalar tadbirkorlik uchun mo'ljallangan bo'lsa, boy berilgan foydasi ham qoplanadi.

Fuqaroni ma'muriy qamoqqa olish g'ayriqonuniy ravishda qo'llanilganligi natijasida yetkazilgan zarar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda qoplanadi.

6§. Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorlarni ijro etish

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorni korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar ijro etishi majburiydir.

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qaror, basharti ushbu Kodeksda va O'zbekiston Respublikasining boshqa qonun hujjatlarida o'zgacha qoida belgilanmagan bo'lsa, chiqarilgan paytdan boshlab ijro etilishi lozim.

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorga shikoyat berilgan yoki protest bildirilgan taqdirda bu qaror berilgan shikoyat yoki bildirilgan protest qanoatlantirishsiz qoldirilgandan keyin ijro etilishi kerak. Ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan joyning o'zida undirib olinadigan jarima solish to'g'risidagi qaror bundan mustasnodir.

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qaror uni chiqargan organ (mansabdor shaxs) tomonidan ijro etishga qaratiladi.

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qaror O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida belgilangan tartibda vakolatli organlar (mansabdor shaxslar) tomonidan ijro etiladi.

Bir shaxsga nisbatan ma'muriy jazo qo'llash to'g'risida bir necha qaror chiqarilgan hollarda ularning har biri mustaqil ravishda ijro etiladi.

Ma'muriy qamoqqa olish yoki jarima solish (joyning o'zida undirib olinadigan jarima solish bundan mustasno) tarzida ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorni darhol ijro etishga imkon bermaydigan holatlar mavjud bo'lgan taqdirda, shu qarorni chiqargan organ (mansabdor shaxs) uning ijrosini bir oygacha muddatga kechiktirishi mumkin.

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risida qaror chiqargan organ (mansabdor shaxs):

1) amnistiya akti e'lon qilinib, u ma'muriy jazo chorasini qo'llashni yo'q qilsa;

2) ma'muriy javobgarlikni belgilovchi normativ hujjat bekor qilingan bo'lsa;

3) ustidan qaror chiqarilgan shaxs vafot etgan bo'lsa, uning ijrosini tugatadi.

Basharti ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qaror chiqarilgan kundan boshlab ***uch oy davomida*** ijro etishga qaratilmagan bo'lsa, u holda bunday qaror ijro etilmaydi.

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorning ijrosi bilan bog'liq bo'lgan masalalarni shu qarorni chiqargan organ (mansabdor shaxs) hal etadi.

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorning to'g'ri va o'z vaqtida ijro etilishini nazorat qilish shu qarorni chiqargan organ (mansabdor shaxs) zimmasiga yuklatiladi.

Nazorat uchun savollar

1. Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishlarni yuritishning asosiy vazifalari.
2. Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishlarni yuritishni boshlash mumkin bo`lmagan holatlar.
3. Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishlarni yuritishning prinsiplari.
4. Dalillar.
5. Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishlarni yuritishni ta'minlash choralari.
6. Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishlarni ko`rib chiqishga vakolatli bo`lgan organlar (mansabdor shaxslar).
7. Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi bayonnoma.
8. Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishni yuritishda qatnashuvchi shaxslar.
9. Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishlarni ko`rib chiqish.
10. Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shikoyat berish va protest bildirish.
11. Ma'muriy jazo qo`llash to`g`risidagi qarorlarni ijro etish.

9-BOB. DAVLAT BOSHQARUVIDA QONUNIYLIK VA INTIZOMNI TA'MINLASH

1§. Davlat boshqaruvida qonuniylik va intizom tushunchasi

O`zbekiston Respublikasi o`z mustaqilligini qo`lga kiritgach, o`z taraqqiyot yulini erkin belgilash imkoniyatiga ega bo`ldi. O`zbekiston Respublikasining Prezidenti I.A.Karimovning ko`rsatishicha: «Biz uchun mustaqillik – o`z erkinligimizni anglashgina emas, balki avvalo o`z hayotimizni, o`z irodamiz bilan va milliy manfaatlarimizni ko`zlagan holda tashkil etish, o`z kelajagimizni o`z qo`limiz bilan kurish yulidir».¹

O`zbekiston tanlab olgan yul - respublika va uning xalkining manfaatlariga mos keladigan, ijtimoiy jihatdan yunaltilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishga qaratilgan iqtisoddir. Bozorga o`tilgan sari iqtisodiyotni boshqarish va tartibga solishda davlatning roli jiddiy o`zgaradi. Bozor iqtisodiyotining o`zini o`zi tartibga soluvchi mexanizmlari tobora katta rol uynaydi.

Jahon tajribasi ko`rsatishicha, suveren davlatchilikka erishish, yangi iqtisodiy negizning shakllanishi, xalqning ijtimoiy va ma'naviy jihatdan uyg`onishi sobitqadam va astoydil harakat qilish yo`li bilan g`oyat katta qiyinchiliklarni yengib o`tish orqali amalga oshiriladi. Mustaqillikni qo`lga kiritgan har bir mamlakat o`z taraqqiyot yo`lini izlagan, yangi jamiyat barpo etish borasida o`z andozasini ishlab chiqqan. Bunda ilk asos vazifasini kishilarning o`z qadriyatlari tizimi va aniq maqsadni ko`zlab tutilgan yo`l, milliy an'analar va tarixiy shart-sharoit, real ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy muhit, odamlarning tarkib topgan turmush tarzi va dunyoqarashi o`tagan.

Demokratik prinsiplarga asoslangan erkin bozor munosabatlariga o`tish – izchil tarzda eskicha tartiblarga barham berish, uning o`rniga yangi bozor tartiblarini asta-sekin joriy eta borish, iqtisodda, siyosatda, madaniy-ma'naviy hayotda tub islohotlarni amalga oshirish yuli bilan jamiyatni yangilash orqali amalga oshiriladi. Iqtisodiy islohotlar mohiyatini chuqurrok idrok etish, ularning hayotiy zarurligini aniq-ravshan anglab yetish lozim.

Mustaqillik sharofati bilan barcha sohalarda tub o`zgarishlar yuz berdi. O`zbekiston Respublikasi bozor iqtisodiyoti munosabatlariga asoslangan qonunchilik bazasini shakllantirishga kirishdi hamda u asosda o`zining davlat tuzilishini qura boshladi. 1992 yil 8 dekabrda O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining o`n ikkinchi chaqiriq o`n birinchi sessiyasida O`zbekiston Respublikasining asosiy qonuni bo`lgan - O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilindi.

O`zbekiston Respublikasida Konstitutsiya va uning asosida ishlab chiqilgan qonunlarning ustunligi o`rnatildi. Mazkur konstitutsiyaviy normadan kelib chiqqan holda, barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar, shuningdek, fukarolar amaldagi konuchilikka og`ishmay rioya qilishlari lozim. Aks holda, jamiyat va davlat, oxir oqibat fukarolarning qonuniy manfaatlariga putur yetkazilishi mumkin.

---

¹ I.A.Karimov. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yulida. – T.: O`zbekiston, 1997 y.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari asosida davlat faoliyatini amalga oshiruvchi organlar tuzilmasi, ularning huquqiy holati, o'zaro munosabatlari qayta ko'rib chiqilib, zamon talablari darajasida tashkil etilmoqda.

Jamiyatning rivojlanishi bilan turli xildagi yangi ijtimoiy munosabatlar vujudga kelib, ularni huquqiy tartibga solish muammosi vujudga keladi. Bu jarayonda davlat organlarining tutgan o'rnini kattadir.

Davlat oldida turgan asosiy vazifalardan biri sifatida – davlat organlarining, ularda mehnat qiluvchi xizmatchilarning faoliyatini huquqiy tartibga solishni takomillashtirish masalasi vujudga keldi.

Shu o'rinda ta'kidlab o'tish lozimki, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov ko'rsatib o'tganlaridek: “Yangi sharoitda davlatning, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining g'oyat muhim vazifasi siyosiy partiyalar, nodavlat, ijtimoiy strukturalar, fuqarolik jamiyatining endigina paydo bo'lib kelayotgan xilmaxil institutlari bilan ishlash va hamkorlik qilishning yangidan-yangi shakllarini izlab topishdan iboratdir.

Butun davlat hokimiyati organlari ishining samaradorligini saqlab qolgan holda hokimiyat vakolatlarining markaz ixtiyoridan soqit qilish, bu vakolatlarining bir qismini markazdan mintaqalarga, mahalliy hokimiyat organlariga olib berish yo'llarini izlab topish zaruratga aylanib bormoqda”.¹

Davlat organlarining o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalarining samarali amalga oshirilishi, ko'p jihatdan, ularning faoliyatida qonuniylik va intizomning ta'minlanganligiga yoki unga qay darajada rioya etilayotganligiga bog'liqdir.

Qonuniylik deganda – davlat organlari faoliyatining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va amaldagi qonunlari asosida tashkil etilishi va amalga oshirilishi tushuniladi. Intizom deganda esa, davlat organlari faoliyatida o'rnatilgan tartibga rioya qilinishini ta'minlash tushuniladi.

Davlat organlari o'zlarining faoliyatlarini Konstitutsiya va qonunlarga asoslanib, ularni ro'yobga chiqarish maqsadida amalga oshiradilar.

Qonuniylik – demokratik huquqiy jamiyat mavjud bo'lishi va rivojlanishining asosiy belgisidir. U – fuqarolar huquqlari va erkinliklarini, demokratik institutlarni, fuqarolik jamiyatini shakllantirish va amalga oshirishni, davlat apparatini qurish va faoliyat ko'rsatishini ta'minlash uchun zarurdir.

Qonuniylik – davlat mexanizmining barcha elementlari (davlat organlari, davlat tashkilotlari, davlat xizmatchilari), fuqarolik jamiyati (jamoat, diniy va boshqa birlashmalar), shuningdek, fuqarolar uchun majburiydir.

Yuridik adabiyotlarda ko'rsatib o'tilishicha, *qonuniylik* – bu davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari va fuqarolar tomonidan qonunlarga va ularga asoslangan boshqa huquqiy aktlarga qat'iy rioya qilish (ijro etish) hisoblanadi.

Qonuniylik deganda, Q.T.Xolmo'minov fikricha, barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari hamda yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan amaldagi qonunlar va normativ-huquqiy hujjatlarning aniq va

---

¹ I.A.Karimov O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.: O'zbekiston, 1997 y.

og`ishmay bajarilishidir. Qonuniylikning asosiy vazifasi - mamlakatning ijtimoiy va davlat tuzumini mustahkamlash, bozor iqtisodiyotiga o`tish uchun mulkning turli shakllariga yo`l ochish va ularni qo`riqlash, fuqarolarning huquqlari, ekrinliklari va burchlarini mustahkamlashdir.¹

Lekin bunday tushuncha qonuniylikning mazmunini to`liq yoritib bera olmaydi.

D.N.Baxraxning ko`rsatishicha, qonuniylik mazmunini aniqlashda, birinchi navbatda, qonunlarning sifatiga e'tibor qaratish, ya'ni uning ijtimoiy munosabatlarga, huquqqa mos kelishini aniqlash kerak. *Qonunlar* – ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi o`ziga xos vosita sifatida, jamiyatda mavjud bo`lgan iqtisodiy darajaga, tashkilotchilik, madaniyat va axloqiy qoidalarga mos bo`lishi kerak. Qonuniylik – davlat huquqining jamiyat va fuqarolar manfaati yo`lida legalizatsiyalash vositasi bo`lishi kerak.

Qonuniylik – bu yuqori sifatli huquqiy normalarning yetarlicha mavjud bo`lishi va barcha huquq subyektlari tomonidan unga qat'iy rioya etishidir.²

YU.M.Kozlov, davlat boshqaruvida qonuniylikning quyidagi xususiyatlar bilan izohlanishini ko`rsatib o`tadi:

birinchidan, *barcha uchun qonunlarning umummajburiyligi*. Aynan unda qonun talablarining ustunligini, uning oliy yuridik kuchini ko`rish mumkin. Hech kimga qonunni chetlab o`tishiga yoki qonundan o`zini ustun qo`yishiga ruxsat berilmaydi;

ikkinchidan, *qonuniylikning yagonaligi*;

uchinchidan, *qonuniylik va maqsadga muvofiqlikning mos kelishi*. Qonunning o`zi, maqsadga muvofiqlikni namoyon bo`lishining yuqori darajasidir; to`rtinchidan, *qonuniylik va aholi huquqiy madaniyatining chambarchas bog`liqligi*;

beshinchidan, har qanday qaror qabul qilganda, *qonuniylik va adolat bir o`rinda turishi* lozim;

oltinchidan, davlat boshqaruvida qonuniylik uni buzganlik uchun *javobgarlik muqarrar* belgilanganida, ta'minlanishi mumkin.³

A.A.Karmolitskiyning fikricha, qonuniylik – davlat boshqaruvi jarayonida alohida ahamiyatga ega bo`lib, bu quyidagi holatlar bilan belgilanadi:

birinchidan, boshqaruv jarayonida davlat organlarining iqtisodiyot, ijtimoiy-madaniy va ma'muriy-siyosiy qurilishga rahbarlik qilish singari faoliyati amalga oshiriladi. Qonuniylikka rioya qilish – mazkur tizim oldida turgan vazifa va funksiyalarning samarali amalga oshirilishini belgilab beruvchi asosiy vosita hisoblanadi;

ikkinchidan, boshqaruv subyektlari o`zlarining funksiyalari va vakolatlarini amalga oshirish orqali huquqni qo`llash faoliyatini olib boradilar. Bu boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va qabul qilish bilan bog`liqdir;

¹ *Qarang*: Davlat va huquq nazariyasi: Oliy o`quv yurtlarining huquqshunoslik mutaxassisligi bo`yicha ta'lim olayotgan talabalari uchun / Boboyev X.B., Islomov Z.M., Choriyorov U.: / Mas'ul muharrir: X.B.Boboyev, H.T.Odilqoriyev / - T.: "Iqtisodiyot va huquq dunyosi" nashriyot uyi, 2000 y. 375-376-b.lar

² Baxrax D.N., Rossinskiy B.V., Starilov YU.N. Administrativnoye pravo: Uchebnik dlya vuzov. – M.: Norma, 2004. 703-707-b.lar

³ Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo. – M.: Yurist', 2003. 210-215-b.lar

uchinchidan, boshqaruv faoliyati ko'pgina subyektlar (ijro hokimiyati organlari, mansabdor shaxslar va boshqalar) tomonidan amalga oshiriladi. Ular fuqarolar bilan, turli xildagi tashkilotlar bilan munosabatga kirishadi. Aynan ularning qonunga rioya qilishi va o'zlariga yuklatilgan vazifa va funksiyalarni aniq va to'g'ri ijro etishi, jamiyat hayotiga o'z ta'sirini ko'rsatadi;

to'rtinchidan, boshqaruv organlari jamiyat hayotining turli sohalarini qamrab oluvchi huquq ijodkorligi faoliyatini amalga oshiradilar. Davlat boshqaruvi organlari tomonidan normativ hujjatlarning qabul qilinishi, birinchi navbatda qonuniylikka asoslanadi. Davlat organlari huquq ijodkorligi faoliyatining qonun doirasida olib borilishi, ular kafolatini mustahkamlaydi;

beshinchidan, boshqaruv organlari ma'muriy majburlov choralarini qo'llash sohasida keng vakolatlarga egadir. Davlat organlari ma'muriy yurisdiksiyani amalga oshira borib, vujudga kelgan nizolarni mustaqil hal etadilar, davlatning majburlov choralarini qo'llash orqali huquqbuzarlarga ta'sir ko'rsatadilar.¹

O'zbekiston Respublikasida qonuniylikni ta'minlash bir necha kafolatlar tizimi bilan ta'minlanadi. Jumladan kafolatlarning iqtisodiy, siyosiy, tashkiliy, huquqiy va ijtimoiy kafolatlar tizimi mavjuddir. Davlat boshqaruvinini amalga oshirish jarayonida barcha subyektlar faoliyati aynan shularga tayanadi.

Davlat boshqaruvinining samarali amalga oshirilishi nafaqat qonuniylik bilan, balki boshqaruv jarayoni ishtirokchilarining intizomga rioya qilishi bilan ham ta'minlanadi. Intizom nafaqat qonunlarga, balki yuqori turuvchi davlat organlarining normativ hujjatlari bilan o'rnatilgan tartibga ham rioya qilinishini ta'minlaydi.

A.A.Karmolitskiyning fikricha, *davlat intizomi deganda* - davlat va uning vakolatli organlari tomonidan o'rnatilgan tartib va qoidalarga barcha fuqarolarning ongli ravishda bo'ysinishi, xulq-atvor qoidalariga rioya qilishidir, davlat xizmatchilarining esa umumiy va mansab majburiyatlarini hamda rahbarlarning qarorlarini bajarishi tushuniladi.²

Davlat intizomi - boshqaruv jarayonida ishtirok etuvchi barcha subyektlar faoliyatini tashkil etish va ularning hamkorlikda harakat qilishini belgilab beruvchi asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Davlat boshqaruvi jarayonida qonuniylikni ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar, davlat intizomni mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

2§. Davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlash uslublari

Davlat boshqaruvi faoliyati sohasida qonuniylik prinsipining harakatda bo'lishi – tashkiliy-huquqiy vositalar tizimi bilan ta'minlanadi. Yuridik xususiyatlari va mazmuni jihatidan har xil bo'lgan bunday vositalarning yig'indisi – *qonuniylikni ta'minlash uslublarini* tashkil etadi.

Qonuniylikni ta'minlash – bu:

---

¹ *Karang:* Alexin A.P., Karmolitskiy A.A., Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo Rossiyskoy Federatsii. Uchebnik. Moskva, Zersalo, 1998. 361-b.

² O'sha joyda.

birinchidan, davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatida qonuniylik talabidan chega chiqishiga yo`l qo`ymaslik;

ikkinchidan, qonunbuzilishi holatlarini o`z vaqtida aniqlash;

uchinchidan, aniqlangan qonunbuzilishi holatlarini bartaraf etish;

to`rtinchidan, buzilgan huquq va qonuniy manfaatlarni qayta tiklash;

beshinchidan, qonunbuzilishiga yo`l qo`ygan shaxslarni javobgarlikka tortish;

oltinchidan, qonun buzilishlariga yo`l qo`ymaslik maqsadida, ma'lum bir chora-tadbirlarni amalga oshirish.

Aksariyat yuridik adabiyotlarda, davlat boshqaruvi jarayonida qonuniylik va intizomni ta'minlashning asosiy uslubi sifatida – *kontrol* va *nazorat* ko`rsatib o`tilgan. Jumladan, D.M.Ovsyankoning fikricha, davlat organlari faoliyatida qo`llaniladigan turli huquqiy va tashkiliy shakl va uslublar, amaliy usullar – qonuniylikni ta'minlash uslublari hisoblanadi, hamda bu - *kontrol* va *nazorat*dir.¹

A.A.Karmolitskiyning fikricha esa, davlat boshqaruvida qonuniylik tashkiliy-huquqiy vositalar orqali ta'minlanadi. Mazmuniga ko`ra ular – qonuniylik va intizomni ta'minlash uslublarini, uning tizimini anglatadi. Qonuniylikni ta'minlash jarayonida davlat organlari o`z vakolatlari doirasida *kontrol*ni hamda uning ko`rinishlari bo`lgan *nazorat* va *ijro etishni tekshirish*ni amalga oshiradilar.²

A.A.Karmolitskiy boshqa huquqshunos olimlardan farqli ravishda, qonuniylik va intizomni ta'minlashning uchinchi uslubini – *ijro etishni tekshirish*ni ham kiritadi.

D.D.Sabriya, davlat boshqaruvida qonuniylikni ta'minlash uslublariga kontrol (ijro etishni tekshirish) va nazorat bilan bir vaqtda *shikoyat qilish huquqini* kiritadi.³

X.R.Alimov esa, davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlashning uslublari sifatida quyidagilarni ko`rsatib o`tadi:

- davlat organlari tomonidan amalga oshiriladigan kontrol va ijro etishni tekshirish;
- prokuratura organlarining umumiy nazorati;
- sud organlarining faoliyati;
- ma'muriy nazorat;
- jamoat nazorati;
- davlat organlari va mansabdor shaxslarning qonunga zid harakatlari va qarorlari ustidan shikoyat qilish.⁴

Demak, yuqoridagilarga asoslanadigan bo`lsak, huquqshunos olimlari davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlashning asosiy uslublari sifatida - ***kontrol, nazorat, tekshirish*** va ***shikoyat qilish***ni ko`rsatib o`tishadi.

¹ YU.M.Kozlov, L.L.Popov. Administrativnoye pravo. Moskva, Yurist', 2000.

² Alexin A.P., Karmolitskiy A.A., Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo Rossiyskoy Federatsii. Uchebnik. Moskva, Zersalo, 1998

³ P.T.Vasilenkov. Administrativnoye pravo. Moskva, Yuridicheskaya literatura. 1990.

⁴ Administrativnoye pravo Respubliki Uzbekistan: Uchebnik dlya yuridicheskix vuzov // Avt. kollektiv: X.R.Alimov, L.I.Solovyeva i dr./ - T.: "Adolat", 1999. 343-348-b.lar

Kontrol – qonuniylik va intizomni ta'minlash uslubi sifatida yoki davlat organlarining funksiyasi, ya'ni boshqaruv faoliyatining turi sifatida namoyon bo'lishi mumkin.

Kontrol – ijtimoiy boshqaruv tizimida katta ahamiyatga ega bo'lib, u hokimiyat subyektlarining mavjud holatlari to'g'risida, qarorlarning ijro etilganligi haqida ma'lumotlarni olishda xizmat qiladi.

Kontrol – ijro intizomini mustahkamlashda, amalga oshirilgan ishni baholashda, ma'lum bir jarayonni operativ tartibga solishda qo'llaniladi.

Kontrol mazmuni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1) kontrol ostiga olingan obyektlar faoliyati ustidan kuzatish, ular tomonidan qoidalar va ko'rsatmalarning bajarilishi, mavjud holatlar to'g'risida obyektiv ma'lumotlar olish. Ma'lumotlar hisob va hisobot hujjatlarini o'rganish, tekshirish, inventarizatsiya, taftish, tushuntirishlar va boshqa shakllarda olinadi;

2) to'plangan axborotlarni baholash, yo'nalishlarni belgilash, istiqboldagi rejalarni ishlab chiqish;

3) qonuniylik va intizomni buzish holatlarini, zararli oqibatlarni, maqsadga nomuvofiq harakatlar va harajatlarni bartaraf etish bo'yicha ma'lum bir choralarni ko'rish, shuningdek, huquqbuzarlikni oldini olish maqsadida huquqqa xilof faoliyatni to'xtatish;

4) huquqbuzarliklarning hisobini olib borish, ularni sodir etilishi sabablari va sharoitlarini aniqlash;

5) aybdor shaxslarni aniqlash, ularni javobgarlikka tortish. Kontrolni amalga oshiruvchi organlar aybdor shaxsning javobgarligini o'zlari hal etishlari mumkin yoki bu masalani vakolatli davlat organi (mansabdor shaxs)lariga kiritishlari mumkin.

Kontrol – rahbarlik (boshqaruv) faoliyatining ajralmas elementi hisoblanadi. Kontrolni amalga oshirish jarayonida:

a) kontrol ostiga olingan obyektning holati tahlil qilinadi va unga baho beriladi;

b) hal etilmay qolgan masalalar aniqlanadi;

c) amaliy tajriba umumlashtiriladi va qo'llaniladi;

d) ijro etuvchilarga turli xildagi yordam beriladi.

Shu bilan birga, kontrol – rahbarlik darajasini oshirishni, uning to'g'riligi va samaradorligini tekshirish vositasi ham hisoblanadi.

Demak, kontrol - davlat organlari oldiga qo'yilgan vazifalarning bajarilishini, ularning faoliyatida qonuniylik va intizomning ta'minlanishini belgilovchi asosiy vositadir.

Qonuniylik va intizomni ta'minlash jarayonida qonunbuzilishini ogohlantirish va cheklashda kontrolning o'rnini kattadir.

Kontrol davlat boshqaruvi jarayonida qo'llaniladigan boshqa uslublardan (nazorat, tekshirishdan) farq qilgan holda, quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga egadir:

- kontrolni amalga oshiruvchi organ (mansabdor shaxs) va kontrol ostiga olingan obyekt o'rtasidagi aloqalarning vertikaligi, ya'ni bu munosabatlar bo'ysinuvga asoslanadi;

- kontrol - qonuniylik va intizomni ta'minlash bilan bir vaqtda, maqsadga muvofiqlikni aniqlash uchun ham qo'llaniladi;
- kontrolni amalga oshiruvchi organ (mansabdor shaxs) obyektning qarorlarini bevosita bekor qilish vakolatiga ega bo'ladi;
- kontrolni amalga oshiruvchi organ (mansabdor shaxs) kontrol obyektining faoliyatida qonun buzilishiga yo'l qo'yilgan bo'lsa, uni bartaraf etish, aybdorni aniqlash va unga nisbatan ta'sir etish choralarini qo'llash vakolatiga ega bo'ladi.

Kontrol turli shakllarda amalga oshirilishi mumkin:

- 1) hisobotlarni, ma'lumot va axbortlarni ko'rib chiqish;
- 2) kontrol ostiga olingan obyektning harakatlarini kuzatish, ekspertiza, tekshirish;
- 3) ma'lum bir lavozim yoki mansabni egallovchi shaxslarning shaxsiy va ishchanlik xususiyatlarini o'rganish;
- 4) kontrol ostiga olingan obyektning faoliyatini muvofiqlashtirish;
- 5) shikoyatlarni ko'rib chiqish va boshqalar.

Bundan tashqari, kontrolni olib borish vaqtiga qarab, u uchga bo'linadi:

a) *boshlang'ich kontrol* – faoliyat boshlanmasdan oldin amalga oshiriladi. Unda faoliyatni amalga oshirishga imkon beruvchi asoslar ko'rib chiqiladi (masalan, loyihalar, litsenziya). Boshlang'ich kontrol - qonun buzilishlarini ogohlantiruvchi vosita hisoblanadi;

b) *joriy kontrol* – faoliyat bevosita amalga oshirilayotgan vaqtda, faoliyatning o'rnatilgan yoki tasdiqlangan tartibiga rioya etilishi ustidan olib boriladi. Joriy kontrol vaqtida aniqlangan kamchiliklar (qonun buzilishlari), faoliyat olib borilishi bilan bir vaqtda, bartaraf etiladi, aybdor shaxslar javobgarlikka tortiladi. Joriy kontrol – bu faoliyatga operativ ta'sir etish hisoblanib, qonun buzilishlarini oldini olish va sodir etilayotganlarini to'xtatishga qaratilgan;

c) *davomiy kontrol* – ma'lum bir davrda amalga oshirilgan faoliyat ustidan olib boriladi. Davomiy kontrol orqali faoliyatga umumiy baho beriladi, uning natijalari aniqlanadi, yakuniy xulosalar ishlab chiqiladi va h.k.lar.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida kontrol tushunchasi berilmagan.

Yuridik adabiyotlarda, kontrol va nazorat tushunchalari farqlanadi. Jumladan, D.N.Baxrax fikricha, kontrol hajmidan kelib chiqqan holda, agar faoliyatning qonuniyligi va maqsadga muvofiqligi tekshirilayotgan bo'lsa, bu – kontrol, agar faoliyatning qonuniyligi tekshirilayotgan bo'lsa, bu – nazoratdir. *Nazorat* – bu qisqartirilgan kontroldir.¹

Nazorat - maxsus vakolatli davlat organlari tomonidan o'ziga bo'ysinmagan obyekt faoliyatida qonuniylik va intizomni ta'minlash maqsadida amalga oshiriladigan boshqaruv faoliyatining bir turidir. *Nazorat* olib borish jarayonida nazorat ostiga olingan obyektning faoliyatiga faqatgina qonuniylik nuqtai nazaridan baho beriladi. *Nazorat*ni amalga oshirish vaqtida nazorat ostiga olingan obyektning ma'muriy-xo'jalik faoliyatiga aralashishga yo'l qo'yilmaydi.

---

¹ Baxrax D.N., Rossinskiy B.V., Starilov YU.N. *Administrativnoye pravo: Uchebnik dlya vuzov.* – M.: Norma, 2004. 710-712-b.lar

Nazorat maxsus davlat nazorati organlari tomonidan yoki prokuratura organlari tomonidan amalga oshiriladi. Nazorat jarayonida aniqlangan kamchiliklar, qonun buzilishlari bevosita hal qilinmaydi yoki aybdor shaxslar bevosita javobgarlikka tortilmaydi.

Nazorat vaqtida aniqlangan kamchiliklar, qonun buzilishlari to`g`risida nazorat olib borilgan organ (tashkilot) bo`ysingan yuqori organga yoki tegishli davlat organlariga (masalan, sud, prokuratura organlariga) murojaat qilish mumkin.

Davlat nazorati, ko`pgina yuridik adabiyotlarda, ikkiga bo`lingan: **prokuror nazorati** va **ma'muriy nazorat**.

Davlat boshqaruvi jarayonida qonuniylik va intizomni ta'minlashda ma'muriy nazorat - davlat organlari faoliyatining alohida turi bo`lib, ijro hokimiyatining maxsus vakolatli davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari tomonidan amalga oshiriladi.

Ma'muriy nazorat - davlat organlari, mansabdor shaxslar, davlat va nodavlat korxonalar, muassasa va tashkilotlari, shuningdek, fuqarolar tomonidan umumijburiy qoidalarga qat'iy rioya etishlari ustidan olib boriladigan davlat nazoratidir.

Ma'muriy nazorat davlatning boshqa nazorat turlaridan quyidagi jihatlari bilan farqlanadi:

birinchidan, nazorat olib borilayotgan obyekt faoliyatidagi qonuniylikka rioya etilishi bilan bog`liqdir;

ikkinchidan, nazoratni olib boruvchi davlat organi bilan nazorat ostiga olingan o`rtasida tashkiliy jihatdan bo`ysinuvning bo`lishi shart emas;

uchinchidan, uni amalga oshiruvchi davlat organlari doirasi kengroqdir;

to`rtinchidan, turli tashkiliy va huquqiy shakllarda amalga oshiriladi;

beshinchidan, nazoratni olib borishning maxsus uslublariga ega;

Davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlashda **jamoat nazoratining** tutgan o`rni kattadir. O`zbekiston Respublikasining 1999 yil 14 aprelda qabul qilingan "Fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organlari to`g`risida"gi qonun¹ning 10-moddasiga binoan *shaharcha, qishloq, ovul fuqarolar yig`ini va shahardagi mahalla fuqarolar yig`ini* – qonunlar va boshqa qonun hujjatlarining, shuningdek, o`z qarorlarining ijro etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshiradilar.

O`zbekiston Respublikasi huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati qurish yo`lini tanlagan ekan, albatta bu jarayonda davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda, qonuniylik va huquq tartibotni ta'minlashda fuqarolar ishtiroki keng ta'minlanishi lozim. Bu jarayonda fuqarolar tomonidan amalga oshiriladigan jamoatchilik nazoratini yanada takomillashtirish lozim bo`ladi. Jamoatchilik nazoratini kengaytirish davlat organlari va mansabdor shaxslarning fuqarolar va jamiyat oldidagi mas'uliyatini yanada oshiradi, ularning qonun asosida hamda qonun doirasida harakatlanishini mustahkamlaydi.

O`zbekiston Respublikasida davlat boshqaruvi jarayonida qonuniylik va intizomni ta'minlashda – **fuqarolarning shikoyat qilish huquqi** ham katta

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1999 №5, 110-m.

ahamiyatga egadir. Amaldagi qonunchilikka binoan fuqarolar davlat organlari va mansabdor shaxslarning qonunga zid hatti-harakatlari va qarorlari ustidan shikoyat qilish huquqiga egadir. (*Qarang*, ushbu darslikning 6-bobi, 4-paragrafi.)

3§. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti nazorati

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidan kelib chiqadigan bo`lsak, O`zbekiston Respublikasi Prezidenti – davlat boshqaruvi sohasida nazoratni amalga oshirish bo`yicha keng vakolatlarga egadir. Jumladan, Konstitutsiyaning 93-moddasiga binoan ***O`zbekiston Respublikasi Prezidenti***: fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etilishining kafilidir; ijro etuvchi hokimiyat devonini tuzadi va unga rahbarlik qiladi; respublika oliy hokimiyat va boshqaruv organlarining bahamjihat ishlashini ta'minlaydi; vazirliklar, davlat qo`mitalari hamda davlat boshqaruvining boshqa organlarini tuzadi va tugatadi; respublika davlat boshqaruv organlarining, shuningdek, hokimlarning qabul qilgan hujjatlarini to`xtatadi, bekor qiladi va h.k.lar.

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 1994 yil 16 fevraldagi “Respublika davlat nazorati tizimini takomillashtirishga oid ba'zi tadbirlar to`g`risida”gi farmoniga binoan, davlat nazorati tizimini yanada takomillashtirish, uni bozor munosabatlari talablariga muvofik holga keltirish, nazorat qiluvchi organlar ishidagi parallelizm bartaraf etish maqsadida va O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 93-moddasiga muvofiq – O`zbekiston Respublikasi Prezidenti xuzuridagi Davlat nazorati ko`mitasi va uning joylardagi organlari tugatildi, *O`zbekiston Respublikasi Prezidentining devonida Nazorat inspeksiyasi* va tegishli ravishda Qoraqalpog`iston Respublikasi Jo`qorg`i Kengesi, viloyatlar, Toshkent shahri, tumanlar va shaharlar hokimliklarining apparatlari tarkiblarida *nazorat inspeksiyalari* tashkil qilindi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2000 yil 17 fevraldagi Farmoniga binoan esa, ijro intizomini mustahkamlash va O`zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari va farmoyishlarini, Vazirlar Mahkamasi qarorlari va farmoyishlarini bajarish maqsadida – O`zbekiston Respublikasi Prezidenti huzurida nazorat bo`yicha ***muvofiglashtiruvchi Kengash*** tashkil etildi.

Ushbu Kengash – har chorakda O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan farmonlar va farmoyishlarning hamda Hukumatning muhim qarorlari bajarilishini ko`rib chiqadilar; chorak yakunlari bo`yicha davlat boshqaruvi organlaridagi ijro intizomi haqida maxsus ma'lumotnomalar tayyorlaydi. Ma'lumotnomalar, tegishli qarorlar qabul qilish maqsadida, O`zbekiston Respublikasi Prezidentiga taqdim etiladi.

Mazkur Farmon bilan muvofiglashtiruvchi Kengashning – Hukumat a'zolari, Markaziy bank Raisi, O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Davlat maslahatchilari rahbarlik qiladigan respublika komissiyalari va kengashlari faoliyatiga alohida e'tibor qaratishlari lozimligi, belgilab qo`yildi.

Muvofiqlashtiruvchi Kengashning ishchi organi sifatida - O`zbekiston Respublikasi Prezidenti devoni Nazorat inspeksiyasi belgilandi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti devoni Nazorat inspeksiyasi va joylardagi nazorat inspeksiyalar *faoliyatining asosiy vazifasi* sifatida quyidagilar belgilandi:

- a) O`zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari, farmoyishlari va Hukumat qarorlari ijrosi ustidan ta'sirchan nazoratni tashkil etish;
- b) nazorat organlarining ishidagi parallelizm va takrorlashni bartaraf qilish;
- c) respublikada bozor munosabatlari vositalarini ro'yobga chikarishga va iktisodiy islohotlarni yanada chukurlashtirishga karatilgan takliflarni tayyorlash.

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000 yil 21 noyabrdagi "Viloyatlar, shaharlar va tumanlar hokimliklari huzuridagi nazorat inspeksiyalari tuzilmasini tartibga solish to'g'risida"gi qaroriga binoan, viloyatlar, shaharlar va tumanlar hokimliklari huzuridagi nazorat inspeksiyalarining faoliyatini yanada takomillashtirish maqsadida 2001 yil 1 yanvardan boshlab viloyatlar, shaharlar va tumanlar hokimlarining o`rinbosarlari – nazorat inspeksiyalarining rahbarlari lavozimlari tugatildi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti va Hukumati qarorlarining bajarilishini nazorat qilish, tegishli hududlarda nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtirish, shuningdek, ijro intizomini takomillashtirish masalalari viloyatlar va Toshkent shahar hokimlari zimmasiga yuklandi.

Viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklarida O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, farmoyishlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlarining bajarilishini *nazorat qilish bo'yicha bo'limlari* tashkil etildi va ular bevosita viloyatlar va Toshkent shahar hokimlariga bo'ysindirildi.

Nazorat bo'limlariga – O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va farmoyishlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlarining bajarilishini nazorat qilish, shuningdek, nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi hududiy komissiyalar bilan birigalikda korxonalarining moliya-xo'jalik faoliyatini o'rganish bo'yicha o'tkazilayotgan tekshirishlarni tartibga solish masalalari yuzasidan takliflar tayyorlash funksiyalari yuklandi.

4§. O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi nazorati

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan **O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi** - oliy davlat vakillik organi bo`lib, qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiradi.

O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi ikki palatadan - *Qonunchilik palatasi* (quyi palata) va *Senatdan* (yuqori palata) iborat.

Konstitutsiyaning 78-moddasiga binoan, O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatning birgalikdagi vakolatlari ko`rsatib o`tilgan bo`lib, unga ko`ra O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi:

O`zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy qonunlarini, qonunlarini qabul qiladi, ularga o`zgartish va qo`shimchalar kiritadi;

O`zbekiston Respublikasi ichki va tashqi siyosatining asosiy yo`nalishlarini belgilaydi hamda davlat strategik dasturlarini qabul qiladi;

O`zbekiston Respublikasi qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi hamda sud hokimiyati organlarining tizimini va vakolatlarini belgilaydi;

boj, valuta va kredit ishlarini qonun yo`li bilan tartibga soladi;

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining taqdimiga binoan O`zbekiston Respublikasining Davlat budjetini qabul qiladi va uning ijrosini nazorat etadi;

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O`zbekiston Respublikasi Bosh vaziri nomzodini ko`rib chiqadi va tasdiqlaydi;

O`zbekiston Respublikasi Hisob palatasining hisobotini ko`rib chiqadi;

xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya va denonsatsiya qiladi va boshqalar.

Palatalarning birgalikdagi vakolatlariga kiradigan masalalar, qoida tariqasida, avval O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasida, so`ngra Senatida ko`rib chiqiladi.

O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi qonun loyihalarini tayyorlash ishini olib borish, Qonunchilik palatasi muhokamasiga kiritiladigan masalalarni dastlabki tarzda ko`rib chiqish va tayyorlash, O`zbekiston Respublikasi qonunlari hamda Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilinadigan qarorlarning ijrosini nazorat qilish uchun o`z vakolatlari muddatiga Qonunchilik palatasi deputatlari orasidan *qo`mitalarni* saylaydi.

“O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to`g`risida”gi 2002 yil 12 dekabrda O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy qonuni¹ga binoan ***Qonunchilik palatasi qo`mitalari:***

1) qonun loyihalarining dastlabki tarzda ko`rib chiqilishini va ularni Qonunchilik palatasida ko`rib chiqishga tayyorlashni amalga oshiradi;

2) qonunlarning loyihalari yuzasidan xulosalar beradi, qonun loyihasini Qonunchilik palatasining majlisi kun tartibiga kiritish, uning ustida ishlashni davom ettirish yoki asoslantirilgan holda uni rad etish to`g`risida Kengashga takliflar kiritadi;

3) O`zbekiston Respublikasining Davlat budjeti loyihasi yuzasidan xulosalar va takliflar beradi; kiritilgan qonun loyihalarini ko`rib chiqish bo`yicha ishchi guruhlari tuzadi, ularning tarkibiga davlat organlari va nodavlat notijorat tashkilotlarining, ilmiy muassasalarning vakillarini, mutaxassislar va olimlarni, xo`jalik yurituvchi subyektlarning rahbarlarini jalb etadi;

4) qonunchilik tashabbusi huquqi subyektlari vakillarining ular tomonidan kiritilgan qonun loyihasiga taalluqli masalalar yuzasidan fikrlarini eshitadi;

5) kiritilgan O`zbekiston Respublikasi qonunlari, shuningdek, Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilinayotgan qarorlar matniga o`zgartirish yoki qo`shimchalar kiritish yuzasidan takliflar tayyorlaydi;

6) davlat organlari va boshqa tashkilotlardan, mansabdor shaxslardan hujjatlarni, ekspert xulosalari, statistika ma'lumotlari va boshqa ma'lumotlarni talab qilib oladi;

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2002 №12, 215-m.

7) davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari rahbarlarining O`zbekiston Respublikasi qonunlari, boshqa qonun hujjatlari hamda qo`mitalarning qarorlari ular tomonidan qanday bajarilayotgani haqidagi axborotlarini eshitadi.

O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati Senat muhokamasiga kiritiladigan masalalarni dastlabki tarzda ko`rib chiqish va tayyorlash, O`zbekiston Respublikasi qonunlari hamda Senat tomonidan qabul qilinadigan qarorlarning ijrosini nazorat qilish uchun o`z vakolatlari muddatiga senatorlar orasidan qo`mitalarni saylaydi.

“O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to`g`risida”gi 2002 yil 12 dekabrda O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy qonuni¹ga binoan **Senat qo`mitalari:**

1) Qonunchilik palatasi tomonidan Senatga ma`qullash uchun topshirilgan qonunlar yuzasidan xulosalar beradi;

2) o`zining vakolatlariga kiradigan masalalar yuzasidan o`z tashabbusi bilan va Senatning topshirig`iga binoan Senat hujjatlari loyihalarini ishlab chiqadi;

3) qonunni majlis kun tartibiga kiritish yoki uning ustida ishlashni davom ettirish yoxud asoslantirilgan holda uni rad etish to`g`risida Kengashga takliflar kiritadi;

4) O`zbekiston Respublikasining Davlat budjeti loyihasi yuzasidan xulosalar va takliflar beradi; davlat organlari va boshqa tashkilotlardan, mansabdor shaxslardan hujjatlarni, ekspert xulosalari va boshqa xulosalarni, statistika ma'lumotlari va boshqa ma'lumotlarni talab qilib oladi;

5) Qonunchilik palatasi tomonidan kiritilgan qonunlarni ko`rib chiqish bo`yicha ishchi guruhlari tuzadi, ularning tarkibiga davlat organlari va nodavlat notijorat tashkilotlarining, ilmiy muassasalarning vakillarini, mutaxassislar va olimlarni, xo`jalik yurituvchi subyektlarning rahbarlarini jalb etadi;

6) kiritilgan O`zbekiston Respublikasi qonunlari, shuningdek, Senat tomonidan qabul qilinayotgan qarorlar matniga o`zgartish yoki qo`shimchalar kiritish yuzasidan takliflar tayyorlaydi;

7) davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari rahbarlarining O`zbekiston Respublikasi qonunlari, Senat hujjatlari hamda qo`mitalarning qarorlari ular tomonidan qanday bajarilayotgani haqidagi axborotlarini eshitadi.

5§. O`zbekiston Respublikasida sud nazorati

O`zbekiston Respublikasi Konyatitutsiyasining 106-moddasiga binoan, ***O`zbekiston Respublikasida sud hokimiyati*** - qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlardan, siyosiy partiyalardan, boshqa jamoat birlashmalaridan mustaqil holda ish yuritadi.

O`zbekiston Respublikasida sud tizimi besh yil muddatga saylanadigan O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi, O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi, O`zbekiston Respublikasi Oliy xo`jalik sudi, Qoraqalpog`iston Respublikasi

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2002 №12, 213-m.

fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha oliy sudlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi xo'jalik sudidan, shu muddatga tayinlanadigan fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha viloyat va Toshkent shahar sudlari, fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha tumanlararo, tuman, shahar sudlari, harbiy va xo'jalik sudlaridan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi. "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida"gi 1995 yil 30 avgustdagi qonuni¹ga binoan, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi - qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlarning hujjatlari Konstitutsiyaga qanchalik mosligiga doir ishlarni ko'radigan sud hokimiyati organi hisoblanadi.

Konstitutsiyaviy sud:

1) O'zbekiston Respublikasi qonunlarining va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari qarorlarining, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlarining, hukumat va mahalliy davlat hokimiyati organlari qarorlarining, O'zbekiston Respublikasi davlatlararo shartnomaviy va boshqa majburiyatlarining O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga mosligini aniqlaydi;

2) Qoraqalpog'iston Respublikasining Konstitutsiyasi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga, Qoraqalpog'iston Respublikasining qonunlari O'zbekiston Respublikasining qonunlariga muvofiqligi to'g'risida xulosa beradi;

3) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarining normalariga sharh beradi;

4) O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari bilan o'zining vakolatlari doirasiga kiritilgan boshqa ishlarni ko'rib chiqadi.

Konstitutsiyaviy sud faqat O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga amal qilgan holda ishlarni hal etadi va xulosalar beradi.

Konstitutsiyaviy sud – O'zbekiston Respublikasi Prezidentining takdimiga binoan Oliy Majlisning Senati tomonidan sud Raisi, Rais o'rinbosari va Qoraqalpog'iston Respublikasidan saylanadigan sudyani qo'shgan holda Konstitutsiyaviy sudning besh a'zosidan iborat tarkibda saylanadi. Konstitutsiyaviy sudning har bir sudyasi yakka tartibda saylanadi. Oliy Majlis Senati a'zolari umumiy sonining ko'pchilik ovozini olgan shaxs saylangan hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 107-moddasiga muvofiq Konstitutsiyaviy sud *besh yil muddatga saylanadi.*

Konstitutsiyaviy sud doimiy ishlaydigan organdir.

Konstitutsiyaviy sudning majlislari zaruratga qarab o'tkaziladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sodiqlik, mustaqillik, kollegiallik, oshkoralik va sudyalar huquqlarining tengligi – *Konstitutsiyaviy sud faoliyatining asosiy prinsiplaridir.*

Konstitutsiyaviy sud hamda uning sudyalari o'z faoliyatlarida mustaqildir va faqat O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga bo'ysinadilar.

Konstitutsiyaviy sudda ishlarni qarab chiqish va qarorlar qabul qilish kamida to'rt sudyadan iborat tarkibda kollegial amalga oshiriladi.

Konstitutsiyaviy sudning majlislari, qoida tarzida, ochiq o'tkaziladi.

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1995 №9, 178-m.

Konstitutsiyaviy sud tomonidan masalalarni qarab chiqish va qarab chiqilayotgan masalalar bo'yicha ovoz berishda Rais, Rais o'rinbosari va Konstitutsiyaviy sudning a'zolari sudyalarning sifatida teng huquqlarga ega bo'ladi.

Konstitutsiyaviy sudning qarorlari barcha davlat hokimiyati va boshqaruv organlari, shuningdek, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar hamda jamoat birlashmalari, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiydir.

Konstitutsiyaviy sudning normativ va boshqa hujjatlarni, ularning nusxalarini taqdim etish to'g'risidagi, qarab chiqilayotgan masalalar yuzasidan tushuntirish va maslahatlar berish xususidagi talablari ular yuborilgan organlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiydir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 83-moddasiga muvofiq Konstitutsiyaviy sud qonunchilik tashabbusi huquqiga ega. Bu huquq Konstitutsiyaviy sud tomonidan qonun loyihasini O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga kiritish orqali amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Oliy Majlis Qonunchilik palatasining Spikeri, Oliy Majlis Senatining Raisi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining kamida to'rtidan bir qismidan iborat deputatlar guruhi, Oliy Majlis Senati a'zolari umumiy sonining kamida to'rtidan bir qismidan iborat senatorlar guruhi, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining raisi, Oliy xo'jalik sudining raisi va Bosh prokurori Konstitutsiyaviy sudga ko'rib chiqish uchun masalalar kiritish huquqiga ega. Masala Konstitutsiyaviy sudning kamida uch sudyasi tashabbusi bilan ham kiritilishi mumkin.

Agar olingan materiallar qo'yilayotgan talablarga javob bersa, Konstitutsiyaviy sud ular olingan kundan e'tiboran yetti kunlik muddatdan kechiktirmay masalani o'rganib chiqishga kirishadi.

Konstitutsiyaviy sudga tegishli material olingan paytdan boshlab kechi bilan uch oy ichida ko'rib chiqilayotgan masala yuzasidan qaror qabul qilinadi.

Konstitutsiyaviy sud majlisida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Oliy Majlis Qonunchilik palatasining Spikeri, uning o'rinbosarlari, Oliy Majlis Senatining Raisi, uning o'rinbosarlari, Bosh vazir, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi Raisi, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining Raisi, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudining Raisi, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va Adliya vaziri qatnashishlari mumkin. Ular ko'rib chiqilayotgan barcha masalalar yuzasidan o'z fikrlarini bayon etishga haqlidirlar.

Konstitutsiyaviy sudning majlisiga zarur ma'lumot yoki materiallarga ega shaxslar, ekspertlar va mutaxassislar chaqirilishi mumkin.

Konstitutsiyaviy sud konstitutsiyaviyligi shubha tug'dirgan ko'rib chiqilayotgan aniq masalalar yuzasidagina *to'xtamga* keladi.

Konstitutsiyaviy sud normativ hujjatning konstitutsiyaviyligini tekshirib, bir vaqtning o'zida tekshirilgan normativ hujjatga asoslangan yoxud uning qoidalarini takrorlaydigan normativ hujjatlar xususida ham, garchi Konstitutsiyaviy sud qarab chiqishi uchun kiritilgan masalada ular xususida so'z yuritilmagan bo'lsada, *to'xtamga* kelishi mumkin.

Konstitutsiyaviy sudning to`xtami ochiq ovoz berish yo`li bilan qabul qilinadi.

Sudya ovoz berishda betaraf qolishga yoki qatnashmaslikka haqli emas.

Majlisda qatnashayotgan sudyalarning ko`pchiligi yoqlab ovoz bergan bo`lsa, Konstitutsiyaviy sudning to`xtami qabul qilingan deb hisoblanadi. Ovozlar teng bo`linib qolgan takdirda raislik qiluvchining ovozi hal qiluvchi hisoblanadi.

Konstitutsiyaviy sudning to`xtamiga qo`shilmagan Konstitutsiyaviy sudning sudyasi o`z fikrini yozma tarzda bayon qilish va uni Konstitutsiyaviy sud majlisi bayoniga qo`shib qo`yishga haqlidir.

Davlatlararo shartnomaning va normativ hujjatning konstitutsiyaviyligi yuzasidan ko`rib chiqilgan ishning mohiyati bo`yicha Konstitutsiyaviy sudning to`xtami – *qaror* deb ataladi. Qarorlar Konstitutsiyaviy sud tomonidan O`zbekiston Respublikasi nomidan chiqariladi. Boshqa hollarda Konstitutsiyaviy sudning to`xtami - *xulosa* deb ataladi yoki boshqacha shaklda ham bo`lishi mumkin.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining qarorlari, xulosalari va boshqa to`xtamlari ommaviy axborot vositalarida e`lon qilinadi va shu paytdan kuchga kiradi.

Konstitutsiyaviy sudning to`xtami qat'iy va uning ustidan shikoyatga o`rin bo`lmaydi.

Konstitutsiyaviy sudning to`xtami uning o`z tashabbusi bilan quyidagi hollarda qaytadan ko`rib chiqilishi mumkin:

a) to`xtam qabul qilingan paytda Konstitutsiyaviy sudga noma'lum bo`lgan yangi muhim holatlar ochilsa;

b) to`xtam qabul qilinishiga asos bo`lgan konstitutsiyaviy norma o`zgargan bo`lsa;

c) Konstitutsiyaviy sud to`xtam belgilangan ish yuritish tartibini buzgan holda qabul qilingan deb topsa.

Konstitutsiyaviy sudning faoliyat ko`rsatishini ta'minlash uchun *Konstitutsiyaviy sud devoni* tuziladi.

O`zbekiston Respublikasining 2000 yil 14 dekabrda "Sudlar to`g`risida"gi qonuni<sup>1</sup>ga binoan, ***O`zbekiston Respublikasida sud*** - O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va boshqa qonunlarida, inson huquqlari to`g`risidagi xalqaro hujjatlarda e`lon qilingan fuqarolarning huquq va erkinliklarini, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning huquqlari hamda qonun bilan qo`riqlanadigan manfaatlarini sud yo`li bilan himoya qilishga da'vat etilgan.

Sudning faoliyati qonun ustuvorligini, ijtimoiy adolatni, fuqarolar tinchligi va totuvligini ta'minlashga qaratilgandir.

O`zbekiston Respublikasida *odil sudlov* faqat sud tomonidan amalga oshiriladi.

Sudyalar mustaqildirlar, faqat qonunga bo`ysinadilar. Sudyalarning odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga biron-bir tarzda aralashishga yo`l qo`yilmaydi va bunday aralashuv qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo`ladi.

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2001 №1-2, 10-m.

O`zbekiston Respublikasida sud hokimiyati qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlardan, siyosiy partiyalardan, boshqa jamoat birlashmalaridan mustaqil holda ish yuritadi.

Sud hujjatlari barcha davlat organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar, mansabdor shaxslar, fuqarolar uchun majburiydir hamda O`zbekiston Respublikasining butun hududida ijro etilishi shart.

O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi - fuqarolik, jinoiy va ma'muriy sud ishlarini yuritish sohasida sud hokimiyatining oliy organidir.

O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi Qoraqalpog`iston Respublikasi oliy sudlari, viloyat, shahar, tumanlararo, tuman sudlari va harbiy sudlarning sudlov faoliyati ustidan nazorat olib borish huquqiga ega.

O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi ishlarni birinchi instansiya sudi sifatida va nazorat tartibida ko`radi. U o`zi birinchi instansiya sifatida ko`rgan ishlarni apellatsiya yoki kassatsiya tartibida shikoyat berish (protest bildirish) huquqiga ega bo`lgan shaxslarning xohishiga ko`ra apellatsiya yoki kassatsiya tartibida ko`rishi mumkin. Apellatsiya tartibida ko`rilgan ish kassatsiya tartibida ko`rilmasligi kerak.

O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi:

a) O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining tushuntirishlari sudlar tomonidan bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi;

b) sud amaliyoti va sud statistikasining tizimli tahlilini amalga oshiradi;

c) sudlarning kadrlari malakasi oshirilishini tashkil qiladi.

O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi rais, uning birinchi o`rinbosari va o`rinbosarlari, sudlov hay'atlari raislari, O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudyalari iborat bo`lib, quyidagi tarkibda ish olib boradi:

1) *O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi* – eng yuqori sudlov instansiyasi bo`lib, O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudyalari va Qoraqalpog`iston Respublikasi oliy sudlarining raislaridan iborat tarkibda ish olib boradi. O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining majlislarida O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori qatnashadi. O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining majlislarida O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi raisi, Oliy xo`jalik sudi raisi, adliya vaziri, sudyalar, O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi huzuridagi ilmiy-maslahat kengashi a'zolari ishtirok etishi mumkin.

O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi – ishlarni nazorat tartibida ko`radi; sud amaliyotini umumlashtirish materiallarini ko`rib chiqadi va qonun hujjatlarini qo`llash masalalari bo`yicha tushuntirishlar beradi; O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisining taqdimnomasiga binoan O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi huzuridagi ilmiy-maslahat kengashi tarkibini tasdiqlaydi; O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisining taqdimnomalariga binoan O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi Rayosatining tarkibini, sudlov hay'atlarining tarkibi va raislarini, shuningdek, O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining kotibini tasdiqlaydi; O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi Rayosatining ishi to`g`risidagi axborotni, shuningdek, sudlov hay'atlarining faoliyati haqidagi ma`ruzalarni tinglaydi; Qoraqalpog`iston Respublikasi oliy sudlari, viloyatlar va Toshkent shahar sudlari, O`zbekiston Respublikasi Harbiy sudi raislarining qonun hujjatlarini qo`llash amaliyoti to`g`risidagi, shuningdek, O`zbekiston Respublikasi

Oliy sudi Plenumining qonun hujjatlarini qo'llash masalalari bo'yicha tushuntirishlarini bajarish to'g'risidagi ma'ruzalarini tinglaydi; O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi matbuot organining tahrir hay'ati tarkibini tasdiqlaydi; O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi va Rayosati reglamentini tasdiqlaydi.

2) *O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Rayosati* – O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudyalardan O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi tomonidan belgilanadigan miqdorda tuziladi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisi, uning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlari O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Rayosati tarkibiga lavozim bo'yicha kiradilar.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Rayosati – ishlarni nazorat tartibida ko'radi; sud amaliyotini umumlashtirish natijalarini ko'rib chiqadi; Qoraqalpog'iston Respublikasi oliy sudlari, viloyatlar va Toshkent shahar sudlari, O'zbekiston Respublikasi Harbiy sudi raislarining shu sudlar faoliyati to'g'risidagi va qonun hujjatlarini qo'llash amaliyoti to'g'risidagi ma'ruzalarini tinglaydi; O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudlov hay'atlari va apparatining ishini tashkil etish masalalarini ko'rib chiqadi.

3) *Fuqarolik ishlari bo'yicha sudlov hay'ati*;

4) *Jinoyat ishlari bo'yicha sudlov hay'ati*;

5) *Harbiy hay'at*.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining sudlov hay'atlari:

- a) ishlarni birinchi instansiyada, apellatsiya, kassatsiya tartibida va nazorat tartibida ko'radi;
- b) sud amaliyotini o'rganadi va umumlashtiradi;
- c) qonun hujjatlarini takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqadi;
- d) sud statistikasini tahlil qiladi;
- e) qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, viloyat sudi, Toshkent shahar sudi – o'z vakolatlari doirasida ishlarni birinchi instansiya sudi sifatida, apellatsiya, kassatsiya tartibida va nazorat tartibida ko'radi; tumanlararo, tuman (shahar) sudlarining sud faoliyati ustidan nazorat olib boradi, sud amaliyotini umumlashtiradi; sud amaliyoti va sud statistikasining tizimli tahlilini amalga oshiradi; sudlarning kadrlari malakasi oshirilishini tashkil qiladi; qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo, tuman (shahar) sudi – qonun bilan o'z vakolatlari doirasiga berilgan fuqarolik ishlarini ko'radi.

Jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudi – qonun bilan o'z vakolatlari doirasiga berilgan jinoyat ishlarini hamda ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'radi.

Fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo, tuman (shahar) sudining, jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudining raisi – sud majlislarida raislik qiladi, sudyalar o'rtasida ishlarni taqsimlaydi; sud amaliyotini umumlashtirish va sud statistikasini yuritish ishlariga rahbarlik qiladi, qonun buzilishini, huquqbuzarliklar sodir etilishiga olib kelgan sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etish to'g'risida davlat organlari, jamoat birlashmalari va mansabdor shaxslarga taqdimnomalar kiritadi; sud xodimlari va xalq maslahatchilari malakasini oshirish ishini tashkil

etadi; fuqarolarni shaxsan qabul qiladi, ularni qabul qilish, ariza va shikoyatlarni ko`rib chiqish ishini tashkil etadi; sud idorasi ishiga rahbarlik qiladi, sud xodimlari bilan mehnat shartnomalarini tuzadi va bekor qiladi; qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

***O`zbekiston Respublikasi harbiy sudlari tizimi*** - O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi Harbiy hay'ati, O`zbekiston Respublikasi Harbiy sudi, okrug va hududiy harbiy sudlardan iborat.

O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi Harbiy hay'ati lavozim bo`yicha O`zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisining o`rinbosari hisoblanadigan Harbiy hay'at raisi, Harbiy hay'at raisining o`rinbosari va sudyalardan iborat bo`ladi.

O`zbekiston Respublikasi Harbiy sudi viloyat sudi huquqida ish olib boradi hamda rais, rais o`rinbosari, sudyalari va xalq maslahatchilaridan iborat bo`ladi.

Okrug va hududiy harbiy sudlar tuman sudi huquqida ish olib boradilar va rais, sudyalari, xalq maslahatchilaridan, zarurat bo`lganda esa rais o`rinbosaridan ham iborat bo`ladi.

O`zbekiston Respublikasi harbiy sudlari:

1) O`zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligining, Davlat chegaralarini himoya qiluvchi qo`mitaning, Milliy xavfsizlik xizmatining, Favqulodda vaziyatlar vazirligining, Ichki ishlar vazirligi qo`shinlarining va qonun hujjatlariga muvofiq tashkil etiladigan boshqa harbiy tuzilmalarning harbiy xizmatchilari, shuningdek, o`quv yig`inlarida bo`lgan vaqtda harbiy xizmatga majburlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar to`g`risidagi ishlarni;

2) harbiy qismlar, qo`shilmalar va birlashmalar, harbiy boshqaruv organlarining qo`mondonligiga nisbatan harbiy xizmatchilarning da'volari bo`yicha fuqarolik ishlarini va harbiy boshqaruv organlari hamda harbiy mansabdor shaxslarning harbiy xizmatchilarning huquq va erkinliklarini buzuvchi xatti-harakatlari (qarorlari) ustidan shikoyatlarni;

3) alohida holatlarga ko`ra umumiy yurisdiksiya sudlari faoliyat ko`rsatmayotgan joylarda barcha fuqarolik va jinoyat ishlarini;

4) davlat sirlariga taalluqli ishlarni;

5) qonun hujjatlariga muvofiq boshqa ishlarni ko`radi.

O`zbekiston Respublikasi Oliy xo`jalik sudi - xo`jalik sud ishlarini yuritish sohasida sud hokimiyatining oliy organidir.

O`zbekiston Respublikasi Oliy xo`jalik sudi Qoraqalpog`iston Respublikasi xo`jalik sudining, viloyatlar va Toshkent shahar xo`jalik sudlarining sudlov faoliyati ustidan nazorat olib borish huquqiga ega.

O`zbekiston Respublikasi Oliy xo`jalik sudi ishlarni birinchi instansiya sudi sifatida, kassatsiya tartibida va nazorat tartibida ko`radi.

O`zbekiston Respublikasi Oliy xo`jalik sudi O`zbekiston Respublikasi Oliy xo`jalik sudi Plenumining tushuntirishlari xo`jalik sudlari tomonidan bajarilishini nazorat qiladi, quyi xo`jalik sudlari faoliyatini tekshiradi, xo`jalik sudlarining ishini tashkil etish ijobiy tajribasini o`rganadi, umumlashtiradi va ommalashtiradi.

O`zbekiston Respublikasi Oliy xo`jalik sudi rais, uning birinchi o`rinbosari, o`rinbosarlari, sudlov hay'atlarining raislari, O`zbekiston Respublikasi Oliy xo`jalik sudi sudyalardan iborat bo`lib, quyidagi tarkibda ish olib boradi:

1) *O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Plenumi* –O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi sudyalari va Qoraqalpog'iston Respublikasi xo'jalik sudi raisidan iborat tarkibda ish olib boradi. O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Plenumining majlislarida O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori qatnashadi. O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Plenumining majlislarida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi raisi, Oliy sudi raisi, adliya vaziri, sudyalar, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi huzuridagi ilmiy-maslahat kengashi a'zolari ishtirok etishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Plenumi – sud amaliyotini umumlashtirish materiallarini ko'rib chiqadi va qonun hujjatlarini qo'llash masalalari bo'yicha tushuntirishlar beradi; O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi raisining taqdimnomalariga binoan O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Rayosatining tarkibini, sudlov hay'atlarining tarkibini va raislarini, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Plenumining kotibini tasdiqlaydi; O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Rayosatining ishi to'g'risidagi axborotni, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi sudlov hay'atlari faoliyati haqidagi ma'ruzalarni tinglaydi; Qoraqalpog'iston Respublikasi xo'jalik sudi, viloyatlar va Toshkent shahar xo'jalik sudlari raislarining qonun hujjatlarini qo'llash amaliyoti to'g'risidagi, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Plenumining qonun hujjatlarini qo'llash masalalari bo'yicha tushuntirishlarini bajarish to'g'risidagi ma'ruzalarni tinglaydi; O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi raisining taqdimnomasiga binoan O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi huzuridagi ilmiy-maslahat kengashi tarkibini tasdiqlaydi; O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi matbuot organining tahrir hay'ati tarkibini tasdiqlaydi; O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Plenumi va Rayosati reglamentini tasdiqlaydi; qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Plenumining qonun hujjatlarini qo'llash masalalari bo'yicha tushuntirishlari xo'jalik sudlari, ushbu tushuntirishlar berilgan qonun hujjatlarini qo'llayotgan boshqa organlar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va mansabdor shaxslar uchun majburiydir.

2) *O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Rayosati* - O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi sudyalardan O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Plenumi belgilaydigan miqdorda tuziladi. O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi raisi, uning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlari O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Rayosatining tarkibiga lavozim bo'yicha kiradilar.

O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi Rayosati – ishlarni nazorat tartibida ko'radi; sud amaliyotini umumlashtirish natijalarini ko'rib chiqadi; Qoraqalpog'iston Respublikasi xo'jalik sudi, viloyatlar va Toshkent shahar xo'jalik sudlari raislarining qonun hujjatlarini qo'llash to'g'risidagi ma'ruzalarini tinglaydi; xo'jalik sudlari, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudining sudlov hay'atlari va apparati ishini tashkil etish masalalarini ko'rib chiqadi; qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

3) *Fuqarolik huquqiy munosabatlaridan kelib chiqadigan nizolarni hal etish bo'yicha sudlov hay'ati*;

4) *Ma'muriy huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolarni hal etish bo'yicha sudlov hay'ati.*

O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudining sudlov hay'atlari: a) ishlarni birinchi instansiyada va kassatsiya tartibida ko'radi; b) sud amaliyotini o'rganadi va umumlashtiradi; v) qonun hujjatlarini takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqadi; g) sud statistikasini tahlil qiladi; d) qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi xo'jalik sudi, viloyatlar va Toshkent shahar xo'jalik sudlari – rais, rais o'rinbosarlari va sudyalardan iborat bo'ladilar. Qoraqalpog'iston Respublikasi xo'jalik sudida, viloyatlar va Toshkent shahar xo'jalik sudlarida zarur hollarda sudlov hay'atlari tuzilishi mumkin.

6§. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi nazorati

“O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risida”gi 2003 yil 29 avgustdagi O'zbekiston Respublikasi qonuni¹ga binoan ***O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi*** – O'zbekiston Respublikasi Hukumati - O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotning, ijtimoiy va ma'naviy sohaning samarali faoliyatiga rahbarlikni, O'zbekiston Respublikasi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlari ijrosini ta'minlovchi ijro etuvchi hokimiyat organidir.

Qonunning 7-moddasiga binoan, Vazirlar Mahkamasi - vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar va davlat boshqaruvi boshqa organlarining faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Vazirlar Mahkamasi vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hamda davlat va xo'jalik boshqaruvi boshqa organlarining hujjatlari amaldagi qonun hujjatlariga zid bo'lgan hollarda ularni bekor qilish huquqiga ega. (*Vazirlar Mahkamasi to'g'risidagi batafsil ma'lumotlar, darslikning 9-bobi, 5-paragrafida berilgan.*)

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarorlari va topshiriqlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari, farmoyishlari va topshiriqlari hamda uning Apparati topshiriqlari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi va uning Prezidiumi qarorlari va topshiriqlarining tarkibiy bo'linmalar tomonidan o'z vaqtida ijro etilishi yuzasidan nazoratni tashkil etishni ta'minash maqsadida – ***O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Apparating Nazorat bo'limi*** tashkil etildi. Nazorat bo'limi o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 2 dekbrdagi 564-sonli qarori²ga binoan tasdiqlangan “O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Apparating Nazorat bo'limi to'g'risida”gi Nizom asosida amalga oshiradi.

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2003 №9-10, 138-m.

² “O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami”, 2004 yil, 48-49-son, 496-modda.

Ushbu Nizomga binoan, Nazorat bo`limi o`z faoliyatini O`zbekiston Respublikasining Bosh vaziri rahbarligida amalga oshiradi. Bo`lim o`z faoliyatini – O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Apparating boshqa tarkibiy bo`linmalari, davlat va xo`jalik boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, boshqa organlar va tashkilotlar bilan o`zaro hamkorlikda amalga oshiradi.

Nazorat bo`limining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1) O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarorlari va topshiriqlari, O`zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari, qarorlari, farmoyishlari va topshiriqlari hamda uning Apparati topshiriqlari, shuningdek, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi va uning Prezidiumi qarorlari va topshiriqlari, shuningdek, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Apparati Rahbari topshiriqlarining tarkibiy bo`linmalar tomonidan o`z vaqtida ijro etilishi bo`yicha ishlarni tashkil etish;

2) elektron ish yuritish va hujjatlar aylanishi tizimi asosida hujjatlar va topshiriqlarning o`z vaqtida ijro etilishini hisobga olish, ularning aylanishi, tahlil va nazorat qilish yagona tizimi amalga oshirilishini ta'minlash;

3) Bosh vazir kotibiyati, Bosh vazirning o`rinbosarlari apparatlari, Vazirlar Mahkamasining departamentlari va bo`limlarida ijro nazoratini tashkil etishga metodik rahbarlik qilish;

4) ishlarni muvofiqlashtirish va Vazirlar Mahkamasi Apparating barcha tarkibiy bo`linmalarida ijro intizomi ahvolini o`rganish, mavjud kamchiliklarni bartaraf etishda zarur yordam ko`rsatish, kamchiliklar to`g`risida O`zbekiston Respublikasi Bosh vazirini, uning o`rinbosarlarini, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Apparati Rahbarini va tarkibiy bo`linmalar rahbarlarini xabardor qilish;

5) respublika vazirliklari, idoralari va hokimliklariga elektron ish yuritish va hujjatlar aylanishi tizimini joriy etish asosida hujjatlarning bajarilishini ro`yxatga olish, hisobga olish, ularning aylanishi, tahlil va nazorat qilish yagona tizimini takomillashtirish masalalarida metodik yordam ko`rsatish;

6) Vazirlar Mahkamasi Apparati tarkibiy bo`linmalarining tarmoq axborot resurslaridan, shu jumladan Internet resurslaridan maqsadli va samarali foydalanish bo`yicha ishlarini muvofiqlashtirish.

7§. O`zbekiston Respublikasida prokuror nazorati

O`zbekiston Respublikasining 2001 yil 29 avgustdagi “Prokuratura to`g`risida”gi qonuni<sup>1</sup>ga binoan *O`zbekiston Respublikasi prokuraturasi* – O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori rahbarlik qiladigan prokuratura organlarining yagona markazlashtirilgan tizimidir.

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2001 №9-10, 168-m.

O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va unga bo`ysinuvchi prokurorlar O`zbekiston Respublikasi hududida **qonunlarning aniq va bir xilda bajarilishi ustidan nazorat**ni amalga oshiradilar.

O`zbekiston Respublikasi prokuratura organlarining **asosiy vazifalari**:

- 1) qonun ustuvorligini ta'minlash;
- 2) qonuniylikni mustahkamlash;
- 3) fuqarolarning huquq hamda erkinliklarini, jamiyat va davlatning qonun bilan qo`riqlanadigan manfaatlarini, O`zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilish;
- 4) huquqbuzarliklarning oldini olish va profilaktika qilishdan iborat.

Prokuratura organlari o`z faoliyatini quyidagi **asosiy yo`nalishlar bo`yicha** amalga oshiradi:

1) vazirliklar, davlat qo`mitalari, idoralar, fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish;

2) fuqaroning huquq hamda erkinliklarini ta'minlashga qaratilgan qonunlar ijrosi ustidan nazorat qilish;

3) O`zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida, vazirliklar, davlat qo`mitalari va idoralarining harbiy tuzilmalarida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazorat qilish;

4) tezkor-qidiruv faoliyatni, surishtiruvni, dastlabki tergovni amalga oshiradigan organlar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish hamda ularning jinoyatchilikka qarshi kurash borasidagi faoliyatini muvofiqlashtirish;

5) jinoyatlar yuzasidan dastlabki tergov olib borish;

6) sudlarda jinoyat ishlari ko`rib chiqilayotganda davlat ayblovini quvvatlash, sudlarda fuqarolik ishlarini, ma'muriy huquqbuzarliklar to`g`risidagi ishlarni hamda xo`jalik nizolarini ko`rishda ishtirok etish, qonunlarga zid bo`lgan sud hujjatlariga protest keltirish;

7) soliq intizomini mustahkamlashga, soliq, valuta sohasidagi jinoyatlar va huquqbuzarliklarga qarshi kurashga, shuningdek, davlatga yetkazilgan iqtisodiy zararni qoplashga qaratilgan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish;

8) ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylarida, jinoiy jazolarni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralarini ijro etish chog`ida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazorat qilish;

9) qonun ijodkorligi faoliyatida hamda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish ishida ishtirok etish.

Prokuratura organlari faoliyatini tashkil etish va ular faoliyatining **asosiy prinsiplari** – birlik, markazlashganlik, qonuniylik, mustaqillik va oshkoralikdir.

Prokuratura organlari O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori rahbarlik qiladigan yagona markazlashgan tizimni tashkil etadi hamda quyi turuvchi prokurorlar yuqori turuvchi prokurorlarga va O`zbekiston Respublikasi Bosh prokuroriga bo`ysinishi hamda hisobdorligi asosida faoliyat ko`rsatadi.

Yuqori turuvchi prokuror quyi turuvchi prokurorga ko`rsatmalar berishga yoxud uning har qanday, shu jumladan protsessual qarorini o`zgartirish yoki bekor qilishga haqlidir, shuningdek, u o`z bo`ysinuvidagi barcha prokurorlarning ishlari to`g`ri tashkil etilishi uchun to`liq javobgardir.

Prokuratura organlarining xodimlari o`z faoliyatlarida O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda boshqa qonunlarning talablariga aniq rioya etishlari va ularni bajarishlari shart. Qonunlarni aniq bajarish va ularga rioya etishdan har qanday chekinish, qanday asoslarga ko`ra qilinishidan qat'i nazar, qonuniylikni buzish deb hisoblanadi va belgilangan javobgarlikka sabab bo`ladi.

Prokuratura organlari o`z vakolatlarini har qanday davlat organlari, jamoat birlashmalari hamda mansabdor shaxslardan mustaqil ravishda, faqat qonunga bo`ysingan holda amalga oshiradilar. Prokuratura organlarining faoliyatiga aralashish taqiqlanadi.

Prokurorning hujjatlar, materiallar va boshqa ma'lumotlarni taqdim etish, taftish, tekshirishlar o`tkazish, mutaxassis ajratish, prokuraturaga kelish va aniqlangan qonunbuzarliklar xususida tushuntirishlar berish, qonunbuzarliklarni, ularga imkoniyat yaratayotgan sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish, shuningdek, qonunga rioya etish to`g`risidagi o`z vakolatlari doirasida qo`yayotgan talablarini bajarish barcha fuqarolar va yuridik shaxslar uchun *majburiydir*.

Prokuratura organlari o`z vazifalarini amalga oshirishlari uchun zarur bo`lgan axborot, hujjatlar va ularning nusxalari mazkur organlarning talabiga muvofiq bepul beriladi.

Prokurorning talablari ustidan shikoyat qilinishi ularning ijrosini to`xtatib qo`ymaydi.

Prokuratura organlari fuqarolarning ariza va shikoyatlarini hamda yuridik shaxslarning murojaatlarini ko`rib chiqadilar, ularning buzilgan huquqlarini tiklash va qonuniy manfaatlarini himoya qilish chora-tadbirlarini ko`radilar.

Prokuror fuqarolarni va yuridik shaxslarning vakillarini shaxsan qabul qiladi.

Prokuror o`ziga tushgan taklif, ariza va shikoyatlarni tekshirish vazifasini zarur hollarda tegishli davlat boshqaruvi, nazorat va tekshirish organlariga, korxonaga, muassasa va tashkilotlarning mansabdor shaxslariga topshirish hamda ulardan tekshirishga taalluqli barcha materiallar bilan birga tekshirish natijalariga doir yozma axborot berishlarini talab etish huquqiga ega.

Fuqarolarning ariza va shikoyatlari hamda yuridik shaxslarning murojaatlarini ko`rib chiqish natijalari bo`yicha prokuror qaror qabul qiladi, bu qaror ustidan yuqori turuvchi prokurorga shikoyat qilinishi mumkin.

O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan fuqaroning ariza va shikoyati yoki yuridik shaxsning murojaati yuzasidan qaror qabul qilinganidan keyin prokuratura organlarida ular bo`yicha ish yuritish tugatiladi, yangi ochilgan holatlar bundan mustasnodir.

O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va unga bo`ysinuvchi prokurorlar jinoyatchilikka qarshi kurash samaradorligini ta'minlash maqsadida tezkor-qidiruv

faoliyatni, surishtiruv va dastlabki tergovni amalga oshiradigan tegishli organlarning faoliyatini muvofiqlashtiradi.

O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori, Qoraqalpog`iston Respublikasi prokurori tegishincha O`zbekiston Respublikasi va Qoraqalpog`iston Respublikasi davlat hokimiyati va boshqaruv organlari majlislarida belgilangan tartibda ishtirok etish huquqiga ega.

Viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar prokurorlari hamda ularga tenglashtirilgan prokurorlar davlat hokimiyati va boshqaruvning tegishli va quyi organlari majlislarida belgilangan tartibda ishtirok etishga haqli.

Prokuratura organlarining tizimi quyidagilardan iborat:

- O`zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi;
- Qoraqalpog`iston Respublikasi prokuraturasi;
- viloyatlar va Toshkent shahar prokuraturalari;
- tumanlar va shaharlar prokuraturalari;
- viloyat prokuraturalariga tenglashtirilgan O`zbekiston Respublikasi Harbiy prokuraturasi, O`zbekiston Respublikasi Transport prokuraturasi;
- tuman prokuraturalariga tenglashtirilgan harbiy okruglar, hududiy harbiy, transport va ixtisoslashtirilgan prokuraturalar.

O`zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzurida Soliq va valutaga oid jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti va uning joylardagi bo`linmalari faoliyat ko`rsatadi.

O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining, Qoraqalpog`iston Respublikasi prokurorining, shuningdek, viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar prokurorlarining hamda ularga tenglashtirilgan prokurorlarning vakolat muddati - *besh yil*.

*O`zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasiga* – O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimiga tayinlanadigan hamda lavozimidan ozod etiladigan O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori rahbarlik qiladi. O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimiga tayinlanadigan hamda lavozimidan ozod etiladigan birinchi o`rinbosariga, o`rinbosarlariga ega bo`ladi.

O`zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasida bosh boshqarmalar, boshqarmalar va bo`limlar tashkil etiladi.

O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining katta yordamchilari va yordamchilari, bosh boshqarmalar, boshqarmalar, bo`limlarning boshliqlari, ularning o`rinbosarlari, katta prokurorlar, prokurorlar, alohida muhim ishlar bo`yicha katta tergovchilar va alohida muhim ishlar bo`yicha tergovchilar O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan lavozimga tayinlanadilar va lavozimidan ozod etiladilar.

O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori – prokuratura organlariga rahbarlik qiladi va ular faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi.

O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining buyruqlari va boshqa hujjatlari (individual xususiyatga ega bo`lgan hujjatlar bundan mustasno) O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga zid bo`lsa, O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining qarori asosida bekor qilinadi.

O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori O`zbekiston Respublikasi Prezidenti va O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati oldida hisobdordir.

O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori O`zbekiston Respublikasi Prezidentiga – qonuniylik hamda jinoyatchilikka qarshi kurashning holati to`g`risida muntazam ravishda; o`ta og`ir jinoyatlar va favqulodda hodisalar to`g`risida - zudlik bilan; prokuratura organlari amalga oshirgan ishlar to`g`risida har olti oyda axborot taqdim etadi.

O`zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasida O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori (rais), uning birinchi o`rinbosari, o`rinbosarlari, Qoraqalpog`iston Respublikasi prokurori, prokuratura organlarining boshqa xodimlaridan iborat tarkibda hay'at tuziladi. Hay'atning tarkibi O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlanadi.

Qoraqalpog`iston Respublikasi prokuraturasida, viloyatlar, Toshkent shahar prokuraturalarida va ularga tenglashtirilgan prokuraturalarda prokuror (rais), uning birinchi o`rinbosari, o`rinbosarlari va prokuratura organlarining boshqa xodimlaridan iborat tarkibda hay'at tuziladi. Hay'atning tarkibi tegishli prokurorning taqdimnomasiga binoan O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan tasdiqlanadi.

O`zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasida, Qoraqalpog`iston Respublikasi prokuraturasida, viloyatlar, Toshkent shahar prokuraturalarida va ularga tenglashtirilgan prokuraturalarda tuziladigan hay'atlar maslahat organlari bo`lib, ular qonuniylik va jinoyatchilikning holatiga, prokuratura organlarining faoliyatiga, O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori buyruqlari va ko`rsatmalarining ijrosiga, kadrlarni tanlash, joy-joyiga qo`yishga doir va boshqa masalalarni ko`rib chiqadi, prokurorlarning, prokuratura organlari tuzilmaviy bo`linmalari rahbarlarining va boshqa xodimlarining hisobotlarini eshitadi.

Qonunlar ijrosi ustidan nazorat. Vazirliklar, davlat qo`mitalari, idoralar, fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar hamda vazirliklar, davlat qo`mitalari va idoralarining harbiy qismlari, harbiy tuzilmalari, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning ijro etilishi, shuningdek, ular tomonidan qabul qilinayotgan hujjatlarning O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga muvofiqligi - *nazorat predmeti* hisoblanadi.

Qonunlar ijrosini tekshirish - qonunlarning buzilayotganligi to`g`risidagi arizalar va boshqa ma'lumotlar asosida, shuningdek, qonuniylik prokuror tomonidan choralar ko`rilishini talab qiladigan holatda ekanligidan kelib chiqqan holda qonunda belgilangan tartibda o`tkaziladi.

Prokuror qonunlarning ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish jarayonida o`z vakolatlari doirasida:

1) vazirliklar, davlat qo`mitalari, idoralarning, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning, harbiy qismlarning hududi va xonalariga moneliksiz kirishga, hujjatlar va materiallarni ko`rishga, tekshirishlar o`tkazishga, tekshirish uchun qarorlar, farmoyishlar, buyruqlar va boshqa hujjatlarni, qonuniylikning holati to`g`risidagi va uni ta'minlashga doir chora-tadbirlar haqidagi ma'lumotlarni talab qilishga;

2) davlat organlari, harbiy qismlar, vazirliklar, davlat qo`mitalari va idoralarining harbiy tuzilmalari rahbarlari va boshqa mansabdor shaxslaridan ular tasarrufidagi korxonalar, muassasalar, tashkilotlar faoliyatini tekshirish, taftish o`tkazishni, idoraviy va noidoraviy tekshirishlar o`tkazish uchun mutaxassislar ajratishni talab qilishga;

3) mansabdor shaxslar va fuqarolardan qonun buzilishi xususida og`zaki yoki yozma tushuntirishlar talab qilishga haqlidir.

Xo`jalik faoliyatiga va boshqa faoliyatga prokurorning bevosita aralashishiga, shuningdek, idoraviy boshqaruv va tekshiruv organlarining vazifalarini bajarishiga yo`l qo`yilmaydi.

Fuqaroning huquqlari hamda erkinliklariga rioya etilishi ustidan nazorat. Vazirliklar, davlat qo`mitalari, idoralar, fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar hamda vazirliklar, davlat qo`mitalari va idoralarining harbiy qismlari, harbiy tuzilmalari, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan fuqaroning huquqlari hamda erkinliklariga rioya etilishi - *nazorat predmeti* hisoblanadi.

Prokuror o`z zimmasiga yuklangan vazifalarni bajara borib:

1) fuqaroning huquq va erkinliklari buzilganligi to`g`risidagi arizalar, shikoyatlar hamda boshqa ma'lumotlarni ko`rib chiqadi va tekshiradi;

2) arizachilarga ularning huquq va erkinliklarini himoya qilish tartibini tushuntiradi;

3) fuqaroning huquq va erkinliklari buzilishining oldini olish va bartaraf etish, qonunni buzgan shaxslarni javobgarlikka tortish hamda yetkazilgan zararni qoplash chora-tadbirlarini ko`radi.

Fuqaroning huquq va erkinliklarining buzilishini jinoiy xususiyatga ega deb bilish uchun asoslar mavjud bo`lgan taqdirda prokuror jinoyat ishi qo`zg`atadi hamda uni sodir etgan shaxslar qonunga binoan jinoiy javobgarlikka tortilishiga doir choralarni ko`radi.

Fuqaroning huquq va erkinliklarining buzilishi ma'muriy huquqbuzarlik xususiyatiga ega bo`lgan hollarda prokuror ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risida ish qo`zg`atadi yoki zudlik bilan huquqbuzarlik to`g`risidagi ma'lumotni va tekshiruv materiallarini ma'muriy huquqbuzarliklar to`g`risidagi ishlarni ko`rib chiqish vakolatiga ega bo`lgan organga yoki mansabdor shaxsga beradi.

Fuqaroning sud tartibida himoya qilinadigan huquq va erkinliklari buzilsa, lekin fuqaro sog`lig`iga, yoshi yoki boshqa sabablarga ko`ra sudda o`z huquq va erkinliklarini shaxsan himoya qilish imkoniyatiga ega bo`lmasa, da'voni prokuror taqdim etadi va sudda quvvatlaydi.

Jinoyatchilikka qarshi kurashni amalga oshiradigan organlar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat. Jinoyatlar to`g`risidagi arizalar va xabarlarni ko`rib chiqish hamda hal qilish va tergovni olib borishning qonun hujjatlarida belgilangan protsessual tartibi, shuningdek, jinoyatchilikka qarshi kurashni amalga oshiradigan organlar tomonidan qabul qilinayotgan qarorlarning qonuniyligi jinoyatchilikka qarshi kurashni amalga oshiradigan organlarning qonunlarni ijro etishlari – *nazorat predmeti* hisoblanadi.

Qonunlarning jinoyatchilikka qarshi kurashni amalga oshiradigan organlar ijro etishlari ustidan nazorat qilish jarayonida prokuror o'z vakolatlari doirasida:

1) surishtiruv va dastlabki tergov organlaridan tekshirish uchun jinoyat ishlarini, surishtiruv, tezkor-qidiruv faoliyatining hujjatlari va materiallarini hamda boshqa ma'lumotlarni talab qiladi;

2) sodir etilgan yoki tayyorlanayotgan jinoyatlar haqidagi ariza va xabarlarni qabul qilish, ro'yxatdan o'tkazish hamda hal etish to'g'risidagi qonun talablari ijrosini har oyda kamida bir marta tekshiradi;

3) tergovchilar va surishtiruvchilarning noqonuniy hamda asossiz qarorlarini bekor qiladi;

4) jinoyatlarni tergov qilish, ehtiyot chorasini tanlash, o'zgartirish yoki bekor qilish, jinoyat tavsifini belgilash, ayblanuvchi tariqasida ishga jalb qilish, ayrim tergov harakatlarini bajarish va jinoyat sodir etib yashiringan shaxslarni qidirish to'g'risida yozma ko'rsatmalar beradi;

5) surishtiruv organlariga fuqarolarni ushlab, majburiy keltirish, qamoqqa olish, qidirish, tintuv o'tkazish, olib qo'yish va boshqa tergov harakatlarini bajarish to'g'risidagi, shu jumladan prokuror yoki prokuratura tergovchisi ish yurituvida bo'lgan ishlar yuzasidan qarorlarni ijro etishni topshiradi, jinoyatlarni ochish va jinoyat sodir etgan shaxslarni aniqlash uchun zarur choralar ko'rish to'g'risida ko'rsatmalar beradi;

6) surishtiruvda, dastlabki tergovda ishtirok etadi hamda zarur hollarda har qanday ish bo'yicha ayrim tergov harakatlarini shaxsan bajaradi yoki tergovni to'la hajmda amalga oshiradi;

7) tergov hamda ehtiyot chorasi sifatida qamoqda saqlash muddatini uzaytiradi;

8) jinoyat ishlarini surishtiruv va dastlabki tergov organlariga qo'shimcha tergov o'tkazish to'g'risidagi o'z ko'rsatmalari bilan qaytaradi;

9) har qanday jinoyat ishini surishtiruv organidan olib tergovchiga beradi, shuningdek, uni bir dastlabki tergov organidan boshqasiga, bir tergovchidan boshqasiga o'tkazadi;

10) surishtiruvchini yoki tergovchini, agar u ishni tergov qilish chog'ida qonun buzilishiga yo'l qo'ygan bo'lsa, surishtiruv yoxud dastlabki tergovni davom ettirishdan chetlatadi;

11) qonunda nazarda tutilgan hollarda, tergov harakatlari olib borilishiga sanksiya beradi;

12) jinoyat ishlarini qo'zg'atadi yoki ularni qo'zg'atishni rad etadi, jinoyat ishlarini tugatadi yoxud ular yuzasidan ish yuritilishini to'xtatadi;

13) qonunda nazarda tutilgan hollarda tergovchining ishni tugatishiga rozilik beradi;

14) ayblov xulosasini yoki qarorini tasdiqlaydi, ishni sudga yuboradi;

15) qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Prokurorning jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda bergan tergovoldi tekshiruvi o'tkazish, jinoyat ishlari qo'zg'atish va tergov qilish bilan bog'liq ko'rsatmalari surishtiruv va dastlabki tergov organlari uchun majburiydir.

Ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylarida, jinoiy jazolarni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari ijro etish chog`ida qonunlarga rioya qilinishi ustidan nazorat. Ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylarida, jinoiy jazolarni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari ijro etuvchi muassasalarda shaxslar saqlanishining qonuniyligi; ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash, jinoiy jazolarni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari ijro etish tartibi va sharoitlari haqidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi; ushlab turilganlar, qamoqqa olinganlar, mahkumlarning, shuningdek, jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari qo`llanilgan shaxslarning qonunda belgilangan huquq va majburiyatlariga rioya etilishi; jinoyat-ijroiya qonun hujjatlarini qo`llayotgan organ va muassasalar, mansabdor shaxslar faoliyatida qonun hujjatlariga rioya etilishi – *nazorat predmeti* hisoblanadi.

Prokuror ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylarida, jinoiy jazolarni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari ijro etish chog`ida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshira borib, o`z vakolatlari doirasida:

1) ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylariga, qamoqqa olish, intizomiy qismga jo`natish, ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazolarni ijro etish muassasalariga, tibbiy yo`sindagi majburlov choralari ijro etuvchi muassasalarga va voyaga yetmaganlarning maxsus o`quv-tarbiya muassasalariga moneliqsiz va istalgan vaqtda hamma xonalar bilan tanishish sharti bilan kirishga, shaxslarga nisbatan ushlab turish, qamoqqa olish, shuningdek, jinoiy jazo yoki jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari qo`llanilishiga asos bo`lgan hujjatlar bilan tanishishga;

2) ushlab turish, qamoqda saqlash joylarida, qamoqqa olish, intizomiy qismga jo`natish, ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazolarni ijro etish muassasalarida, tibbiy yo`sindagi majburlov choralari ijro etuvchi muassasalarda, voyaga yetmaganlarning maxsus o`quv-tarbiya muassasalarida noqonuniy saqlab turilgan shaxslarni darhol ozod qilishga;

3) agar qamoqda saqlanayotgan, qamoq jazosiga, intizomiy qismga jo`natishga, ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan shaxslarga nisbatan qo`llanilgan intizomiy jazo choralari qonunga nomuvofiq bo`lsa, bu choralarni bekor qilishga va o`z qarori bilan bunday shaxslarni intizomiy bo`linmalardan darhol ozod qilishga;

4) ushlab turilganlar, qamoqqa olinganlar, mahkumlardan va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari qo`llanilgan shaxslardan ushlab turish, qamoqda saqlash, jazoni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari ijro etuvchi organlar hamda muassasalarning vakillari ishtirokida ham, ulardan xoli holda ham so`rab-surishtirishga;

5) ushlab turish, qamoqda saqlash, jazoni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari ijro etuvchi organlar hamda muassasalar ma'muriyatlarining buyruqlari, farmoyishlari va qarorlari, tezkor-qidiruv tadbirlarining qonunga muvofiqligini tekshirishga;

6) ushlab turilganlar, qamoqqa olinganlar, mahkumlarning va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari qo`llanilgan shaxslarning huquqlarini

ta'minlaydigan sharoitlar yaratilishini ushlab turish, qamoqda saqlash, jazoni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralarini ijro etuvchi organlar hamda muassasalar ma'muriyatidan talab qilishga;

7) jazoni ijro etuvchi muassasa boshlig'ining mahkumlarga alohida holatlarda muassasa tashqarisiga chiqishga ruxsat berish to'g'risidagi, o'n sakkiz yoshga to'lgan mahkumni tarbiya koloniyasida qoldirish to'g'risidagi, mahkuma ayollarning jazoni ijro etish muassasasi tashqarisida yashashi to'g'risidagi qarorlarini tasdiqlashga haqli.

Prokuror ushlab turilgan, qamoqqa olingan, ozodlikdan mahrum etilgan hamda jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralariga tortilgan shaxslarning jazoni ijro etuvchi organ yoki muassasa ma'muriyatiga, boshqa davlat organlariga, jamoat birlashmalariga, mansabdor shaxslarga shikoyat hamda arizalar bilan murojaat qilish huquqlari to'g'risidagi qonun talablariga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Prokuror o'ziga tushgan shikoyat yoki arizani belgilangan muddatda ko'rib chiqishi, zarur chora-tadbirlar ko'rish hamda o'z qarori to'g'risida arizachiga ma'lum qilishi shart.

Sudlarda ishlarni ko'rishda prokurorning vakolatlari. Fuqarolarning, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning huquqlari hamda qonuniy manfaatlari sud yo'li bilan samarali himoya qilinishini ta'minlash maqsadida barcha instansiya sudlarida ishlar ko'rilayotganda prokuror qonunda belgilangan tartibda ishtirok etadi.

Prokuror sudlarda jinoyat ishlari ko'rilayotganda davlat ayblovini quvvatlaydi.

Prokuror sudda dalillarni tekshirishda ishtirok etadi, qonunning qo'llanishi xususida o'z fikrini bildiradi.

Ishlar sudlarda ko'rilayotganda ishtirok etayotgan prokurorning vakolatlari protsessual qonunlar bilan belgilanadi.

Prokuror sud protsessining boshqa ishtirokchilari bilan teng huquqlardan foydalanib, sudyalarning mustaqilligi hamda protsessual qonun hujjatlari normalariga qat'iy rioya etish prinsipiga amal qilishi shart.

Sudning hukmi, hal qiluv qarori, ajrimi va qarori qonuniy kuchga kirgan har qanday ishni prokuror o'z vakolatlari doirasida suddan talab qilib olish huquqiga egadir. Prokuror yoki uning topshirig'iga binoan prokuratura organlarining boshqa xodimlari sudlarda bunday ishlarning har qanday toifasini o'rganib chiqish huquqiga ega.

Ayblov xulosasini, tibbiy yo'sindagi majburlov choralarini qo'llash to'g'risidagi qarorni tasdiqlagan prokuror yoki yuqori turuvchi prokuror jinoyat ishi sudda ko'rish uchun tayinlanguniga qadar ishni suddan chaqirib olish huquqiga ega.

Prokuror protsessual qonunda belgilangan tartibda o'z vakolatlari doirasida sudning hukmi, hal qiluv qarori, ajrimi va qaroriga protest keltirishga haqli.

Protest keltirish prokurorning vakolat doirasidan chetga chiqib ketadigan hollarda u protest keltirish to'g'risidagi taqdimnoma bilan yuqori turuvchi prokurorga murojaat etadi.

Prokuror nazorati hujjatlari. Protest, qaror, taqdimnoma, ariza va ogohlantiruv - *prokuror nazorati hujjatlaridir.*

Qonunga zid bo'lgan hujjatga nisbatan protestni prokuror ana shu hujjatni qabul qilgan organga yoki yuqori turuvchi organga keltiradi. Mansabdor shaxsning noqonuniy qaroriga nisbatan ham xuddi shunday tartibda *protest* keltiriladi.

Protest kelib tushgan vaqtdan boshlab o'n kunlik muddatdan kechiktirmay ko'rib chiqilishi shart. Qonunbuzarlikni darhol bartaraf etish talab qilingan alohida hollarda prokuror protestni ko'rib chiqishning qisqartirilgan muddatini belgilashga haqli. Protestni ko'rib chiqish natijalari to'g'risida uch kunlik muddat ichida prokurorga yozma ravishda ma'lum qilinadi.

Protest kollegial organ tomonidan ko'rib chiqiladigan hollarda majlis kuni haqida prokurorga ma'lum qilinadi va u majlisda ishtirok etishga haqlidir.

Protest shu hujjatni qabul qilgan organ (mansabdor shaxs) yoki yuqori turuvchi organ (mansabdor shaxs) tomonidan rad etilganda, shuningdek, protest qonunda belgilangan muddat ichida ko'rib chiqilmagan taqdirda, prokuror ana shu hujjatni g'ayriqonuniy deb e'tirof etish to'g'risidagi ariza bilan sudga murojaat etishga haqli. Sudga ariza protest rad etilganligi to'g'risidagi xabar olingan paytdan boshlab yoki protestni ko'rib chiqish uchun qonunda belgilangan muddat o'tganidan keyin bir oylik muddat ichida berilishi mumkin.

Prokuror tomonidan sudga ariza berilishi protest keltirilgan hujjatning amal qilishini ariza sudga ko'rib chiqilgunga qadar to'xtatib qo'yadi.

Prokuror mansabdor shaxs yoki fuqaro tomonidan sodir etilgan qonun buzilishining xususiyatiga qarab jinoyat ishi, ma'muriy yoki intizomiy javobgarlik to'g'risida ish qo'zg'atish haqida **qaror** chiqaradi.

Prokuror qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ham qaror chiqaradi.

Ma'muriy yoki intizomiy javobgarlik to'g'risidagi ishni qo'zg'atish haqidagi prokurorning qarori kelib tushgan kundan boshlab o'n besh kun ichida organ yoki mansabdor shaxs tomonidan ko'rib chiqilishi shart. Uni ko'rib chiqish natijalari haqida uch kunlik muddatda prokurorga yozma ravishda ma'lum qilinadi.

Prokuror qonun buzilishi, uning kelib chiqish sabablari va bunga imkoniyat yaratib berayotgan shart-sharoitlarni bartaraf etish to'g'risidagi **taqdimnomani** - qonun buzilishini bartaraf etish vakolatlariga ega bo'lgan organga yoki mansabdor shaxsga kiritadi.

Taqdimnoma darhol ko'rib chiqilishi va ko'rilgan chora-tadbirlar to'g'risida bir oylik muddat ichida prokurorga yozma ravishda ma'lum qilinishi lozim.

Taqdimnoma kollegial organ tomonidan ko'rib chiqiladigan hollarda majlis kuni haqida prokurorga ma'lum qilinadi va u majlisda ishtirok etishga haqlidir.

Prokuror fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatning huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish uchun sudga **ariza** bilan murojaat qilish huquqiga ega.

Prokurorning arizasi sud tomonidan qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda ko'rib chiqiladi.

Prokuror arizasidan davlat boji olinmaydi.

Prokuror fuqarolarning qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlariga, huquq va erkinliklariga, jamiyat hamda davlat manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan g'ayriqonuniy xatti-harakatlar tayyorlanayotganligi xususida ishonchli

ma'lumotlar mavjud bo'lganda huquqbuzarlikning oldini olish maqsadida mansabdor shaxslar va fuqarolarni qonunning buzilishiga yo'l qo'ymaslik haqida **yozma ravishda ogohlantiradi** hamda huquqbuzarlik sodir etganlik uchun javobgarlikni tushuntiradi.

Ogohlantiruv to'g'risida prokuror yuqori turuvchi organga (mansabdor shaxsga), shuningdek, ogohlantiruv e'lon qilingan shaxsning ish, o'qish joyi bo'yicha ish beruvchiga (ma'muriyatga) yoki yashash joyidagi fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organiga ma'lum qilishga haqli.

8§. Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish

O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 24 dekabrda "Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida"gi qonuni¹ga binoan **xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish** quyidagi yo'llar bilan amalga oshiriladi:

a) tekshirish, shu jumladan taftish, muqobil tekshirish, nazorat tartibida tekshirish;

b) statistika axborotlarini va boshqa axborotlarni tahlil qilish;

c) idora qaramog'idagi organlarni tekshirishdan o'tkazish.

Ushbu qonuning 3-moddasiga binoan:

nazorat qiluvchi organlar – xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilishga qonun hujjatlari bilan vakolat berilgan vazirliklar va idoralar;

tekshirish – xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan qonunlar hamda o'z faoliyatini tartibga soluvchi boshqa qonun hujjatlari qanday bajarilayotganligini nazorat qiluvchi organlarning bir marta nazorat qilishi;

tekshirishlarni qayd etish daftari – o'tkazilgan tekshirishlar to'g'risidagi axborot yozib qo'yiladigan maxsus daftar;

taftish – moliya va soliq masalalari bo'yicha qonun hujjatlariga rioya etilishi, soliq, davlat statistika organlariga hamda banklarga taqdim etiladigan hisobga olish va hisobot ishlarining to'g'riligi ustidan nazoratni amalga oshirish maqsadida xo'jalik yurituvchi subyektlarning buxgalterlik, moliya va boshqa hujjatlarini tekshirish;

muqobil tekshirish – operatsiyalar birligi tufayli o'zaro bog'liq bo'lgan va turli xo'jalik yurituvchi subyektlardagi yoki bir xo'jalik yurituvchi subyektning turli bo'linmalaridagi hujjatlarni taqqoslashdan iborat tekshiruv;

nazorat tartibida tekshirish – xo'jalik yurituvchi subyektlarning ilgarigi tekshirishda ko'rsatilgan qoidabuzarliklarni bartaraf etishi ustidan nazorat qiluvchi organlar amalga oshiradigan tekshirishi hisoblanadi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish, quyidagi **asosiy prinsiplar** asosida amalga oshiriladi:

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1999 №1, 8-m.

- 1) nazorat qiluvchi organlar faoliyatida qonuniylik, xolislik va oshkoralik;
- 2) yuridik va jismoniy shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish;

- 3) xo`jalik yurituvchi subyektlarning faoliyatiga aralashmaslik.

Xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirish *nazorat qiluvchi organlarning mansabdor shaxslari* tomonidan amalga oshiriladi. Nazorat qiluvchi organlarning mansabdor shaxslari Qonun hujjatlarida belgilangan tartibda attestatsiyadan o`tkazilishlari lozim.

Nazorat qiluvchi organlar mansabdor shaxslarining xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirishiga belgilangan namunadagi maxsus guvohnoma va qonunda nazarda tutilgan asoslar mavjud bo`lgani taqdirda yo`l qo`yiladi.

Tekshiruvga – auditorlik tashkilotlari va (yoki) ekspertlar jalb etilgani taqdirda, nazorat qiluvchi organning mansabdor shaxsi tomonidan nazorat qiluvchi organ va auditorlik tashkiloti va (yoki) ekspert o`rtasidagi shartnomaning ko`chirma nusxasi albatta taqdim etiladi. Shartnomada auditor va (yoki) ekspertning familiyasi, ismi, otasining ismi, ish joyi va lavozimi ko`rsatilgan bo`lishi kerak. Auditor va (yoki) ekspert xulosasining to`g`riligi va uning Qonun hujjatlariga muvofiqligi uchun auditorlik tashkiloti va (yoki) ekspertning javobgarligi tuziladigan shartnomaning zaruriy sharti hisoblanadi. Auditorlik tekshiruvlari va ekspertizalarni o`tkazish xarajatlari nazorat qiluvchi organlar hisobiga amalga oshiriladi.

Nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtirish maxsus vakolatli organ tomonidan amalga oshiriladi va u chiqargan qarorlarning xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirishga doir qismi nazorat qiluvchi organlar uchun majburiy hisoblanadi.

Maxsus vakolatli organning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- 1) xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirish masalalari bo`yicha nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtirish;

- 2) xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirishning, shu jumladan kompleks tekshiruvlar hamda taftishlarning nazorat qiluvchi organlar bir-birining ishini takrorlashiga yo`l qo`ymaydigan muvofiqlashtiruvchi rejalarini ishlab chiqish;

- 3) nazorat qiluvchi organlarning tekshiruvlar o`tkazishning muvofiqlashtiruvchi rejalariga rioya qilishini nazorat qilish hamda rejadan tashqari tekshiruvlar maxsus vakolatli organ bilan kelishmay o`tkazilishiga yo`l qo`ymaslik.

Nazorat qiluvchi organlar tomonidan yuridik shaxs bo`lgan xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini rejali tekshirish, shu jumladan taftishdan o`tkazish uchun quyidagilar *asos* bo`ladi:

- a) maxsus vakolatli organ yoki uning tegishli hududiy bo`linmasi tomonidan berilgan, xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirishni o`tkazishning muvofiqlashtiruvchi rejasidan ko`chirma;

- b) nazorat qiluvchi organning muvofiqlashtiruvchi reja asosida chiqargan buyrug`i.

Prokuratura, ichki ishlar va milliy xavfsizlik xizmati organlari tomonidan xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirish uchun - *qo`zg`atilgan jinoyiy ish* mavjudligi asos bo`ladi. Bunda tekshiruvga xo`jalik yurituvchi subyektning faqat qo`zg`atilgan jinoyat ishi bilan bog`liq faoliyati qamrab olinishi mumkin bo`lib, bu haqda tekshiruvni tayinlash to`g`risidagi qarorda ko`rsatilgan bo`lishi lozim.

Xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini ***rejadan tashqari tekshirish uchun*** – maxsus vakolatli organning tekshirilayotgan obyekt nomini, tekshiruv o`tkazish maqsadi, muddatlari hamda uni o`tkazish sabablarining asosliliigi ko`rsatilgan holda rejadan tashqari tekshirish o`tkazish to`g`risida chiqargan qarori, shuningdek, tekshirishni amalga oshiruvchi tegishli mansabdor shaxslar tarkibi va tekshiruvni o`tkazish muddatlari ko`rsatilgan buyrug`i asos bo`lib xizmat qiladi.

Rejadan tashqari tekshirishlar nazorat qiluvchi organlar tomonidan quyidagi hollarda o`tkaziladi:

a) agar tekshiruvni o`tkazish zarurati O`zbekiston Respublikasi Hukumati qaroridan kelib chiqqanda;

b) nazorat qiluvchi organga xo`jalik yurituvchi subyekt tomonidan qonunlar va boshqa qonun hujjatlari buzilganligi to`g`risida qo`shimcha ma'lumotlar kelib tushganda;

c) favqulodda vaziyatlar vujudga kelishining oldi olinayotganda;

d) sanitariya-epidemiologiya vaziyati murakkablashganda, shuningdek, qo`shni davlatlardan yuqumli kasalliklar kirib kelishi va tarqalishi ehtimoli vujudga kelganda.

Yakka tartibdagi tadbirkorlar faoliyatini tekshirish - soliq organlari hamda boshqa nazorat qiluvchi organlar tomonidan ularning vakolatlari doirasida va qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Xo`jalik yurituvchi subyektlarni ularning xo`jalik faoliyatini taftish qilish bilan bog`liq bo`lmagan holda tekshirish – tegishli nazorat qiluvchi (yong`inga qarshi, sanitariya, veterinariya, energetika nazorati va boshqa) organlar tomonidan, qoida tariqasida, bir marta o`tkaziladigan kompleks tekshiruv davomida amalga oshiriladi.

Kompleks tekshiruvlar maxsus vakolatli organ tasdiqlagan rejalar asosida o`tkaziladi.

Xo`jalik yurituvchi subyektlarda ***muqobil tekshirish***lar jinoyat ishlari yuzasidan tergov olib borish jarayonida tekshirish tayinlash to`g`risidagi qaror asosida yoxud nazorat qiluvchi organlar tomonidan maxsus vakolatli organning qaroriga binoan amalga oshiriladi. Xo`jalik yurituvchi subyektlarda muqobil tekshirishlarga ularning tekshirilayotgan xo`jalik yurituvchi subyekt bilan o`zaro munosabatlari yuzasidagina yo`l qo`yiladi.

Nazorat tartibida tekshirish – nazorat qiluvchi organlar tomonidan maxsus vakolatli organ yoki uning hududiy bo`linmalari bilan kelishilgan tartibda va muddatlarda amalga oshiriladi.

Xo`jalik yurituvchi subyektlar tekshiruvchilarning qonuniy talabiga binoan tekshirish o`tkazish uchun zarur bo`lgan materiallar va hujjatlarni taqdim etishga, ularni tekshirish obyektlariga kiritishga, tekshiruvchilarga o`z vazifalarini bajarishlari uchun ko`maklashishga majburdirlar.

Nazorat qiluvchi organlar mansabdor shaxslarining qonuniy talablari tekshirilayotgan xo`jalik yurituvchi subyektlar tomonidan bajarish uchun majburiydir.

Nazorat qiluvchi organlarning mansabdor shaxslari xo`jalik yurituvchi subyektlarning qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladigan faoliyatiga *aralashishga haqli emas*.

Agar nazorat qiluvchi organlarning mansabdor shaxslari xo`jalik yurituvchi subyektlarning faoliyatida qonun hujjatlari buzilganligini aniqlasalar, ular o`zlariga berilgan vakolat doirasida va muayyan qoidabuzarlikni bartaraf etish bilan bevosita bog`liq chora-tadbirlarni ko`rishlari mumkin. Nazorat qiluvchi organlarning mansabdor shaxslari qoidabuzarlik holati mavjudligidan xo`jalik yurituvchi subyektlarning boshqa qonuniy faoliyatiga aralashish yoki uni cheklash uchun asos sifatida foydalanishga haqli emas.

Xo`jalik yurituvchi subyektlarning - O`zbekiston Respublikasi Savdo-sanoat palatasi a'zolarining faoliyatini tekshirish uning vakillari ishtirok etgan holda amalga oshirilishi mumkin.

Tadbirkorlar huquqlarini himoya qilish maqsadida – O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2000 yil 6 aprelda tasdiqlangan “Xo`jalik yurituvchi subyektlarda tekshirishlar o`tkazish va Tekshirishlarni ro`yxatga olish kitobini yuritish tartibi to`g`risida”gi Nizomga binoan, nazorat qilish organlarining xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining ***barcha turdagi tekshirishlari*** (ayni bir vaqtdagi tekshirish, taftish, muqobil tekshirish, nazorat tartibida tekshirish va boshqalar), shu jumladan yong`in, sanitariya-epidemiologiya, veterinariya xavfsizligi, energiya nazorati xizmati, tabiatni muhofaza qilish, karantin va o`simliklar himoyasi, tovarlar bilan savdo qilish qoidalariga rioya qilishni tekshirish faoliyatiga nisbatan qo`llaniladi.

Xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirish muddati 30 kalendar kundan oshib ketishi mumkin emas. Istisno hollarida, bu muddat Nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Respublika kengashi qaroriga ko`ra uzaytirilishi mumkin.

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 21 apreldagi 166-son qaroriga muvofiq kichik va o`rta biznes korxonalarining, Tovar ishlab chiqaruvchilar va tadbirkorlar palatasi a'zolarining ishlab chiqarish-xo`jalik faoliyatlarini barcha tekshirishlar – Palata yoki uning hududiy tuzilmalari yuridik xizmatlarining majburiy ishtirokida amalga oshiriladi.

Xo`jalik yurituvchi subyektni rejali tarzda tekshirish Nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Respublika kengashining qaroriga binoan yiliga ko`pi bilan bir marta amalga oshirilishi mumkin.

Budjetga va budjetdan tashqari jamg`armalarga soliqlar va to`lovlarni o`z vaqtida hamda to`la miqdorda to`lovchi, boshqa tartib va qoidalarga rioya qiluvchi, auditorlarning har yilgi tegishli xulosalariga ega bo`lgan xo`jalik yurituvchi subyekt faoliyatini tekshirish nazorat qiluvchi organlar tomonidan, qoida tariqasida, ko`pi bilan ikki yilda bir marta amalga oshiriladi.

Gorizontal tekshirishlar va taftishlar o`tkazilishiga yo`l qo`yilmaydi, boshqa xo`jalik yurituvchi subyektlarda muqobil tekshirishlarni o`tkazish esa faqat ularning tekshirish obyekti bilan o`zaro munosabatlari doirasidagina yo`l qo`yiladi.

Hujjatlarni olib qo`yish va ularni huquqni muhofaza qiluvchi organlarning talabi bo`yicha taqdim etish O`zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksida belgilangan tartibda amalga oshiriladi, prokuratura organlari esa, bu holda O`zbekiston Respublikasining "Prokuratura to`g`risida"gi Qonuniga ham asoslanadilar. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar asl nusxasi olib qo`yilgan hujjatlarning saqlanishi uchun javobgardirlar. Hujjatlarning asl nusxasini olib qo`yishda nazorat organlarining vakolatli shaxslari xo`jalik yurituvchi subyektlarga ularning asl nusxasidan bosh buxgalter yoki xo`jalik yurituvchi subyektning boshqa mansabdor shaxsi tomonidan tasdiqlangan ko`chirmalar olishga imkoniyat berishlari lozim.

Nazorat organlari va ularning mansabdor shaxslari, mutaxassislar va/yoki auditorlar (auditorlik firmalari) xo`jalik yurituvchi subyektning tekshirish natijasida ma`lum bo`lgan tijorat siri ma`lumotlarini oshkora qilganliklari uchun qonunchilikka muvofiq javobgarlikka tortiladilar.

Tekshirishni amalga oshiruvchi mansabdor shaxslar tekshirish boshlanishidan oldin xo`jalik yurituvchi subyekt rahbarini(yakka tadbirkorni) tekshirish maqsadi va shartlari bilan tanishtirishi, qonunchilik bilan belgilangan hujjatlarni taqdim etishi, ***Tekshirishlarni ro`yxatga olish kitobi***ga tegishli yozuvlar kiritishi lozim.

Tekshirishlarni ro`yxatga olish kitobi raqamlangan va varaqlar soni ko`rsatilib, xo`jalik yurituvchi subyektning (yakka tadbirkor uchun agar u mavjud bo`lsa) muhri bilan tasdiqlangan bo`lishi kerak.

Tekshirishlarni ro`yxatga olish kitobi mulkchilik shaklidan qat'i nazar xo`jalik yurituvchi subyektlar tomonidan yuritiladi. Tekshirish boshlanishidan oldin xo`jalik yurituvchi subyekt rahbari (yakka tadbirkor) nazorat organining mansabdor shaxsiga tekshirishlarni ro`yxatga olish kitobini tegishli ustunlarini to`ldirish uchun taqdim etadi.

Nazorat organining vakolatli shaxsi tekshirishlarni ro`yxatga olish kitobini to`ldirishdan bosh tortsa, xo`jalik yurituvchi subekt tekshirish o`tkazishga yo`l qo`ymaslikka haqlidir.

Nazorat organlari tekshirishni nazorat organi rahbari tomonidan tasdiqlangan tekshirish o`tkazish rejasiga muvofiq amalga oshiradi. Tekshirish uni o`tkazish rejasi yoki nazorat organi vakolatlari doirasidan tashqariga chiqmasligi lozim.

Tekshirish natijalari dalolatnoma bilan, zarur hollarda esa aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish to`g`risidagi ko`rsatma bilan rasmiylashtiriladi.

Dalolatnoma va ko`rsatmani rasmiylashtirish belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Respublika kengashi yoki uning tegishli hududiy bo`linmasi tomonidan berilgan xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirishning muvofiqlashtirish rejasidan ko`chirma, nazorat organi rahbari tomonidan tasdiqlangan tekshirish o`tkazish buyrug`i va rejasi, jinoiy ish qo`zg`atish to`g`risidagi qaror nusxalari xo`jalik yurituvchi

subyekt rahbariga (yakka tadbirkorga) ularni olganligi haqidagi tilxat asosida topshiriladi. Shuningdek, tekshirish o`tkazish uchun mutaxassis va/yoki auditor (auditorlik firmasi) jalb qilingan taqdirda nazorat organi va mutaxassis va/yoki auditor (auditorlik firmasi) o`rtasida tuzilgan shartnoma nusxasi taqdim etiladi.

Tekshirishlarni ro`yxatga olish kitobi to`ldirilgandan va tekshirish tugagandan so`ng mansabdor shaxs - tekshirish rahbari va xo`jalik yurituvchi subyekt rahbari (yakka tadbirkor) unda qayd qilingan yozuvlarni sana va vaqt ko`rsatilgan imzosi bilan tasdiqlaydilar.

Xo`jalik yurituvchi subyekt faoliyatini tekshirishning belgilangan tartibiga rioya etilishi bo`yicha shaxsiy, jinoiy javobgarlikkacha bo`lgan javobgarlik nazorat organlarining rahbarlari va vakolatli shaxslari zimmasiga yuklatiladi.

Huquqi buzilgan xo`jalik yurituvchi subyekt unga keltirilgan zararni to`liq undirilishini talab qilishi mumkin.

Nazorat qiluvchi organlar mansabdor shaxslarining noqonuniy qarorlari yoki boshqa harakatlari natijasida xo`jalik yurituvchi subyektga yetkazilgan zararlar, shu jumladan boy berilgan foyda, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda qoplanadi.

Xo`jalik yurituvchi subyekt aybdor mansabdor shaxsning noqonuniy aralashuvi natijasidagi yetkazilgan zararni, boy berilgan foydani, shuningdek, ma`naviy zararni qoplashni sud orqali talab qilishga haqli.

Nazorat qiluvchi organlar mansabdor shaxslarining harakatlari va qarorlari ustidan bevosita sudga yoki bo`ysinish tartibida yuqori turuvchi organga yoxud mansabdor shaxsga shikoyat qilinishi mumkin.

Shikoyatni berish nazorat qiluvchi organ mansabdor shaxsining harakatlarini to`xtatib qo`ymaydi. Nazorat qiluvchi organlar mansabdor shaxslarining harakatlari va qarorlari ustidan qilingan shikoyatlar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda va muddatlarda ko`rib chiqiladi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo`shma majlisidagi “Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir” ma`ruzasi<sup>1</sup>da iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning eng muhim ustuvor vazifalaridan biri sifatida - *xususiy tarmoqning jadal rivojlanishini, uning mamlakat iqtisodiyotidagi ulushi ko`payishini ta`minlash* ko`rsatib o`tildi.

Bundan tashqari, bu sohadagi eng muhim vazifalar sifatida: *birinchidan*, davlat tuzilmalarining xususiy tadbirkorlik faoliyatiga aralashuvini yanada ko`proq cheklash, dunyoning rivojlangan mamlakatlarida bo`lgani kabi, bizda ham tekshirishlar natijalari bo`yicha moliyaviy va ma`muriy jazolarni (misol uchun, xo`jalik subyekti faoliyatiga jiddiy ta`sir ko`rsatadigan katta miqdorda jarima solish, korxonalar faoliyatini to`xtatib qo`yish yoki tugatish, hisob raqamidan foydalanishni taqiqlash va hokazolarni) faqat sud tomonidan tayinlash tizimiga o`tish; *ikkinchidan*, xo`jalik subyektlariga nisbatan qo`llanadigan jazo choralari tizimini to`liq qayta ko`rib chiqish, qasddan sodir etilmagan va katta bo`lmagan

---

¹ Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. T.: O`zbekiston, 2005.

qoidabuzarliklar uchun jazo choralarini kamaytirish va tadbirkorlar yetkazilgan zararni ixtiyoriy ravishda to'liq qoplagan hollarda jazoni qo'llashdan voz kechish va boshqalar belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 14 iyundagi "Tadbirkorlik subyektlarini huquqiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoniga binoan, jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni isloh qilish hamda modernizatsiyalash, sud-huquq tizimini yanada erkinlashtirish, nazorat organlarining tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga aralashuvini kamaytirish, ularning huquq va qonuniy manfaatlari himoya qilinishini ta'minlash, tadbirkorlik faoliyati asossiz cheklanishiga yo'l qo'ymaslik, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 53-moddasi talablariga so'zsiz rioya etish maqsadida - 2005 yilning 1 iyulidan boshlab tadbirkorlik subyektlariga nisbatan huquqiy ta'sir choralarini faqat sud orqali qo'llanish tartibi joriy etildi. Bundan tashqari, tadbirkorlik subyektlarining moliya-xo'jalik faoliyatini tekshirish (taftish qilish) belgilangan tartibda faqat davlat soliq xizmati organlari, ular tomonidan tekshirish davomida soliq va valutaga oid jinoyat alomatlari aniqlangan taqdirda esa - O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq va valutaga oid jinoyatlarga qarshi kurash departamenti tomonidan amalga oshiriladi.

Nazorat organlarining rahbarlari va mansabdor shaxslari tadbirkorlik subyektlarini o'z vakolatlari va nazorat sohasi doirasidan tashqari masalalar bo'yicha har qanday tekshiruvlar o'tkazganligi uchun shaxsan javobgar, hatto jinoiy javobgar ham bo'ladilar.

Faqat ko'zg'atilgan jinoiy ish yuzasidan tekshirishni tayinlash to'g'risidagi qaror yoki shunday tekshiruvlarni o'tkazish to'g'risida nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha maxsus vakolatli organning qarori mavjud bo'lgandagina qonunda ko'zda tutilgan hollarda tadbirkorlik subyektining tekshirilayotgan xo'jalik yurituvchi subyekt bilan o'zaro munosabatlarinigina muqobil tarzda tekshirishga yo'l qo'yiladi.

Muqobil tekshirishlarni o'tkazish chog'ida tadbirkorlik subyektlariga borish va ulardan tekshirishga taalluqli bo'lmagan moliya-buxgalteriya yoki boshqa hujjatlarni talab qilish man etiladi.

Davlat organlarining noqonuniy qarorlari yoki shu organlar mansabdor shaxslarining qonunga xilof harakatlari (harakatsizligi) natijasida tadbirkorlik subyektiga yetkazilgan zararning o'rni sud qarori asosida to'la hajmda bevosita ana shu davlat organlari tomonidan, birinchi navbatda, ularning budjetdan tashqari jamg'arma mablag'lari hisobiga qoplanishi lozim.

Zararlarning o'rnini qoplash sud qarori bilan ana shu yetkazilgan zarar uchun aybdor bo'lgan davlat organlarining mansabdor shaxslariga, qonun hujjatlarida belgilangan tartib va miqdorlarda yuklanishi mumkin.

Tadbirkorlik subyektlari o'rtasidagi xo'jalik nizolari xo'jalik sudi yoki hakamlar sudi tomonidan ko'rib chiqiladi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi nazorat organlari mansabdor shaxslarining tadbirkorlik subyektlari huquqlarini va qonuniy manfaatlarini buzganliklari uchun jazo muqarrarligini, ularning hatto jinoiy javobgarlikka

tortilishini ta'minlagan holda, tadbirkorlik faoliyati erkinligi kafolatlari to'g'risidagi qonun hujjatlari so'zsiz bajarilishi ustidan nazoratni kuchaytirishi, belgilandi.

Mazkur Farmonga binoan tadbirkorlik subyektlariga nisbatan faqat sud tartibida qo'llaniladigan huquqiy ta'sir choralariga quyidagilar kiradi:

1) faoliyatni tugatish;

2) faoliyatni to'xtatib qo'yish. Favqulodda vaziyatlar, epidemiyalar hamda aholining hayoti va sog'lig'iga boshqa haqiqiy xavf-xatar vujudga kelishining oldini olish munosabati bilan faoliyatni ko'pi bilan o'n ish kunigacha to'xtatib qo'yish hollari bundan mustasno;

3) banklardagi hisobvaraqlar bo'yicha operatsiyalarni to'xtatib qo'yish. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirish borasida aniqlangan hollar bundan mustasno;

4) moliyaviy sanksiyalarni qo'llash. Soliq va yig'imlarni to'lash muddatini o'tkazib yuborganlik uchun penya qo'shish, shuningdek, tadbirkorlik subyekti sodir etilgan huquqbuzarlikdagi aybiga iqror bo'lish va moliyaviy sanksiya jarimalarini ixtiyoriy ravishda to'lash hollari bundan mustasno;

5) huquqbuzarlik predmetlarini davlat daromadiga o'tkazish;

6) Tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bilan shug'ullanish litsenziyalari (ruxsatnomalari)ni o'n ish kundan ko'proq muddatga to'xtatib qo'yish yoki amal qilishini tugatish va bekor qilish (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining komissiyalari va O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan beriladigan litsenziyalar bundan mustasno).¹

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 15 iyundagi "Tadbirkorlik subyektlari tomonidan taqdim etiladigan hisobot tizimini takomillashtirish va uni noqonuniy talab etganlik uchun javobgarlikni kuchaytirish to'g'risida"gi farmoniga binoan, tadbirkorlik subyektlari faoliyati uchun yanada qulay shart-sharoitlar yaratish, xalqaro amaliyotga muvofiq hisobot tizimi va uni taqdim etish tartibini takomillashtirish, shuningdek, qo'shimcha hisobotni noqonuniy talab etish hollariga yo'l qo'ymaslik maqsadida - O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi, Moliya vazirligi, Davlat mulk qo'mitasi, Davlat soliq qo'mitasi va Savdo-sanoat palatasining 2005 yil 1 iyuldan boshlab mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan soliqlar, yig'imlar, ajratmalar hamda boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha barcha hisob-kitoblarni davlat soliq xizmati organlariga har oyda taqdim etishni har chorakda taqdim etishga o'tkazildi.²

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 5 oktabrdagi "Tadbirkorlik subyektlarini tekshirishni yanada qisqartirish va uning tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoniga binoan, tadbirkorlik subyektlarini tekshirishni tashkil qilish tizimini takomillashtirish va tekshirishlar sonini keskin qisqartirish, xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risidagi qonun hujjatlariga qat'iy rioya etilishi uchun nazorat organlari mansabdor shaxslarining javobgarligini kuchaytirish maqsadida -

¹ "O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami", 2005 yil, 23-24-son, 167-modda.

² "O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami", 2005 yil, 23-24-son, 168-modda.

mikrofirmalar, kichik korxonalar va fermer xo`jaliklarining moliya-xo`jalik faoliyatini har to`rt yilda ko`pi bilan bir marta, boshqa tadbirkorlik subyektlarini esa har uch yilda ko`pi bilan bir marta reja asosida tekshirish o`tkazilishi belgilandi.

Yangi tashkil qilingan mikrofirmalar, kichik korxonalar va fermer xo`jaliklarining moliya-xo`jalik faoliyatini ular davlat ro`yxatiga olingan paytdan boshlab ikki yil mobaynida reja asosida tekshirish o`tkazilmaydi.

Hududiy soliq organlari tomonidan boshqa tumanlar (shaharlar)da ro`yxatga olingan tadbirkorlik subyektlarining ishlab chiqarish binolari, savdo shoxobchalari qayerda joylashganidan va xizmatlar ko`rsatiladigan (ishlar bajariladigan) joydan qat'i nazar ularning moliya-xo`jalik faoliyatini tekshirish takrorlanishiga yo`l qo`yilmagan holda, tadbirkorlik subyekti ro`yxatga olingan joydagi tegishli soliq organlari bilan bir vaqtda amalga oshiriladi.

Tadbirkorlik subyektlari tekshirish natijalari bo`yicha nazorat organlarining taqdimnomalarini bajargan, shuningdek, yetkazilgan zararni belgilangan muddatda va to`liq hajmda ixtiyoriy ravishda qoplagan, shu jumladan penyani to`lagan taqdirda ularga nisbatan moliyaviy jazo choralari qo`llanilmaydi.

Nazorat organlarining mansabdor shaxslari tadbirkorlik subyektlari ruxsatsiz tekshirilganligi va ularning xo`jalik faoliyatiga noqonuniy aralashilganligi uchun yetkazilgan iqtisodiy zararning o`rni qoplangan holda javobgarlikka, hatto jinoiy javobgarlikka ham tortiladilar.

O`zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi nazorat va huquqni muhofaza qilish organlarining tekshirishlarni tayinlash va o`tkazish borasida belgilangan tartibga qat'iy rioya etish, tadbirkorlik subyektlarining huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish yo`lidagi faoliyati ustidan muntazam nazoratni amalga oshirishi belgilandi.¹

Nazorat uchun savollar

1. Davlat boshqaruvida qonuniylik va intizom tushunchasi.
2. Davlat boshqaruvida qonuniylikning o`ziga xos xususiyatlari.
3. Qonuniylikni ta'minlash tushunchasi.
4. Qonuniylikni ta'minlash uslublari.
5. Kontrol tushunchasi va turlari.
6. Nazorat tushunchasi va turlari.
7. Ma'muriy nazorat.
8. Jamoat nazorati.
9. Fuqarolarning murojaat qilish huquqi.
10. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti nazorati.
11. O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi nazorati.
12. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi nazorati.
13. O`zbekiston Respublikasida sud nazorati.
14. O`zbekiston Respublikasida prokuror nazorati.
15. Xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish.

---

¹ "O`zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to`plami", 2005 yil, 40-son, 303-modda.

MAXSUS QISM

10-BOB. IQTISODIYOT SOHALARINI BOSHQARISH

1§. Sanoatni boshqarish

Sanoat har qaysi mamlakat iqtisodiyotining asosi, yuragi hisoblanadi. Ko`pincha sanoatning qay darajada rivojlanganligiga qarab, davlatning iqtisodiy qudratiga baho beriladi. Respublikamizda bozor munosabatlariga o`tish jarayoni barcha sohalarda bo`lgani kabi sanoat sohasida ham tub burilishlarni yasadi. Prezidentimiz I.A. Karimov aytganidek, «Nafaqat iqtisodda, umuman respublikada o`tkazilayotgan barcha islohotlar – bu, avvalambor, institutsion islohotlar, ya'ni, eski, mustabid iqtisodning qotib qolgan, g`oyat markazlashtirilgan tizimini yangi, erkin boshqaruvga ko`chirish, rag`batlantirish va jonlantiruvchi tizimga aylantirish poydevori hisoblanadi»¹.

Sanoat sohasini boshqarish o`z ichiga metallurgiya sanoati, mashinasozlik sanoati, avtomobilsozlik sanoati, rangli metallarni qazib chiqarish sanoati, yengil sanoat va boshqa sanoat sohalaridagi korxonalarni boshqarishni qamrab oladi. Bular sanoatning ustuvor sohalari hisoblanib, ularni boshqarish uchun tegishli davlat boshqaruv organlari tashkil etilgandir.

*O`zbekiston Yengil sanoat mollari ishlab chiqarish davlat- aksiyadorlik kompaniyasi* (O`zbekiyengilsanoat) O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002 yil 1 iyuldagi «Respublika yengil sanoatini boshqarishni takomillashtirish to`g`risida»gi Farmoni bilan sobiq O`zbekiston Yengil sanoat mollari ishlab chiqarish uyushmasi o`rnida tashkil etildi. Respublika yengil sanoati to`qimachilik, trikotaj, tikuvchilik va chinni sanoati tarmoqlaridan iborat bo`lib, kompaniya ushbu tarmoqda yagona davlat siyosatini amalga oshiradi.

O`zbekiston Yengil sanoat mollari ishlab chiqarish davlat-aksiyadorlik kompaniyasi (O`zbekiyengilsanoat) tarkibiga bir qator korxonalar, qo`shma korxonalar, birlashmalar, tashkilotlar, shu jumladan mulkchilikning turli shakllaridagi paxta tolasini qayta ishlash, trikotaj, tikuvchilik va chinni buyumlari ishlab chiqarish, shuningdek kompaniya ustaviga zid bulmagan boshqa faoliyat turlari bilan shug`ullanuvchi korxonalar va tashkilotlar kirishi mumkin.

Kompaniya:

- ichki va tashqi bozorlarning marketing tadqiqotlarini amalga oshiradi, to`qimachilik, trikotaj, tikuvchilik va chinni sanoati mollari bo`lgan ehtiyojning o`rishini o`rganadi;
- respublika iste'mol bozorining aholi o`rtasida xaridorgir bo`lgan vatanimiz yengil sanoatining yuqori sifatli mollari bilan to`ldirilishini ta'minlaydi;
- tarmoqning eksport salohiyatini mustahkamlash, kompaniya korxonalari tomonidan raqobatdardosh mollar ishlab chiqarilishini butun choralar bilan ko`paytirish hamda ularning jahon bozorlariga kirib borishini tashkil qiladi;

---

¹ I.A.Karimov. O`zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. T. «O`zbekiston». 1995 yil.

- paxta tolasidan, boshqa mahalliy xom-ashyo va materiallar manbalaridan foydalanishni chuqurlashtirib, uning kompleksligini oshiradi, hozirgi vaqtda import bo'yicha olib kelinayotgan butlovchi buyumlar va yordamchi ashyolar ishlab chiqarishni o'zlashtiradi;
- tarmoqda yagona texnika va investitsiya siyosatini o'tkazadi, to'qimachilik, trikotaj va tikuvchilik sanoati korxonalarining kooperatsiyalashuviga, ishlab chiqarishni respublikaning aholi zich yashaydigan tumanlarida mahalliyashtirishga ko'maklashadi;
- zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, yangi buyumlar ishlab chiqarishni o'zlashtirish, tarmoq korxonalarini yangilash va texnika bilan qayta qurollantirish uchun to'g'ridan-to'g'ri xorijiy sarmoyalarni keng jalb etadi;
- bozor islohotlarini o'tkazishda, kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etishda kompaniya korxonalariga yordam ko'rsatadi.

«O'zbekengilsanoat» davlat-aksionerlik kompaniyasi boshqaruvi to'qqiz kishidan iborat. Kompaniya boshqaruvi raisi maqomi, maishiy ta'minot, tibbiy va transport xizmati ko'rsatish sharoitlari buyicha vazirga, raisning birinchi o'rinbosari vazirning birinchi o'rinbosariga, rais o'rinbosarlari esa vazirning o'rinbosarlariga tenglashtirilgan. Kompaniya o'z faoliyatini demokratik tamoyillar asosida amalga oshirib, boshqaruvchi organlari *kompaniya Kengashi* va *kompaniya Rayosati* hisoblanadi. Kompaniya kengashi tarkibiga bir qancha kompaniya tarkibidagi konsern, korxonalar, tashkilotlar rahbarlari kiradi. Kengashning yig'ilishlari Kengash raisining tashabbusi bilan, lekin yiliga ikki martadan kam bo'lmagan muddatda chaqiriladi. Navbatdan tashkari kengash yig'ilishlari kompaniyaning uchdan bir kismidan kam bo'lmagan a'zolari tomonidan chaqirilishi mumkin. Kengashning qarorlari kengash yig'ilishida a'zolarining ochiq ovoz berish yo'li qabul qilinib, har bir a'zo bir ovozga egadir. Agar berilgan ovozlar teng bo'lib qolsa, kengash raisining ovozi hal qiluvchi bo'lib hisoblanadi. Kompaniya raisi va uning o'rinbosarlari kompaniya kengashi tomonidan besh yil muddatga saylanadi va tegishli tartibda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi. Kompaniyada kompaniya funksiyalarini amalga oshirish va kompaniya Kengashi hamda kompaniya Rayosati faoliyatini ta'minlash maqsadida ishchi apparat tashkil qilinadi.

Neft va gaz sanoati – 1998 yil 11 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni¹ bilan neft va gaz qazib chiqarish hajmlarini ko'paytirish, yangi neft va gaz konlari o'zlashtirilishini jadallashtirish, neft va gazni qayta ishlash hamda tashish samaradorligini oshirish, xorijiy sarmoyalarni jalb etish borasidagi ishlarni faollashtirish, respublikaning neft va gaz sanoatida bozor munosabatlarini yanada rivojlantirish hamda neft-gaz tarmog'ini boshqarish tuzilmasini takomillashtirish maqsadida "O'zbekneftgaz" Milliy korporatsiyasi "***O'zbekneftgaz***" ***milliy xolding kompaniyasiga*** aylantirildi.

"O'zbekneftgaz" kompaniyasi faoliyatining asosiy vazifalari va yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari. 1995-1999. T., Adolat, 2000.

- joriy va uzoq muddatli taxminlarni, gaz, neft va neftni qayta ishlash sanoatini rivojlantirishning, tabiiy resurslardan va mavjud ishlab chiqarish salohiyatidan samarali foydalanishning aniq maqsadli ilmiy-texnikaviy, iqtisodiy va ijtimoiy dasturlarini ishlab chiqish;
- respublika iqtisodiyoti hamda aholisining neft mahsulotlari va gazga boʻlgan talab-ehtiyojlarini toʻla-toʻkis taʼminlash;
- neft va gaz sohasidagi geologiya-qidiruv ishlarining strategik hamda ustuvor yoʻnalishlarini belgilash va muvofiqlashtirish, neft va gaz konlarini qazishning samarali tizim va usullarini joriy etish;
- xorijiy mamlakatlar va kompaniyalar bilan iqtisodiy, texnikaviy, texnologik va investitsiya sohasidagi hamkorlikni har tomonlama kengaytirish;
- neft, gaz va neft mahsulotlari respublika hamda jahon bozori kon'yunkturasini oʻrganish negizida sarmoyalarni jalb etish; gaz taʼminoti va neft mahsulotlari bilan taʼminlash tizimining faoliyati ustidan nazoratni amalga oshirish;
- tarmoq korxonalarida yangi texnologiyalarni va ilgʻor menejment usullarini joriy qilish.

Energetika. Energetika sohasida bozor islohotlarini chuqurlashtirish, energetika tarmoqlari korxonalarini boshqarishni takomillashtirish va ularning ish samaradorligini oshirish hamda shu asosda mamlakat energetika tizimining barqaror ishlashini taʼminlash, iqtisodiyot va aholining elektr energiyasiga boʻlgan ehtiyojini qondirish maqsadida Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2001 yil 22 fevraldagi “Oʻzbekiston Respublikasi energetikasida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish toʻgʻrisida”gi Farmoniga binoan quyidagilar energetika sohasida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning ustuvor yoʻnalishlari etib belgilandi:

- energetika tarmoqlarini monopoliyadan chiqarish tadbirlarini izchil amalga oshirish, davlat tomonidan tartibga solish darajasini pasaytirish, elektr energiyasini sotish sohasida raqobat muhitini yaratish, xoʻjalik yurituvchi subyektlarning elektr uzatish liniyalariga bogʻlanishlari uchun teng imkoniyatlar va shart-sharoitlar yaratish;
- energetika tarmogʻining yirik korxonalarini - issiqlik elektr stansiyalari, markazlashtirilgan issiqlik-elektr qurilmalari, elektr tarmoqlari korxonalarini va boshqalarni bosqichma-bosqich aksiyalashtirish;
- ijtimoiy infratuzilma obyektlarini, loyihalash, qurilish-montaj va tuzatish ishlarini olib boruvchi korxonalar va tashkilotlarni jadal surʼatlarda davlat tasarrufidan chiqarish va xususiyashtirish, ular negizida mulkchilikning nodavlat shakllaridagi korxonalar, shu jumladan xususiy korxonalar tashkil etish;
- energetika korxonalarini aksiyalashtirish, ishlab chiqaruvchi quvvatlar va elektr tarmoqlarini rekonstruksiya qilish, texnika bilan qayta jihozlash va yanada rivojlantirish jarayonlariga chet el investitsiyalarini keng jalb qilish;
- elektr ishlab chiqarish, uni uzatish va sotish boʻyicha boshqaruv tizimiga va xoʻjalik aloqalariga bozor tamoyillari va mexanizmlarini joriy etish;
- energetika quvvatlari va koʻmir sanoatining oʻzaro bogʻliq va mutanosib rivojlanishini taʼminlash.

Energetika sohasi "O`zbekenergo" davlat-aksiyadorlik kompaniyasi tomonidan boshqariladi. Ushbu kompaniyaning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

- 1) respublika iqtisodiyoti va aholisini elektr energiyasi va ko`mir bilan barqaror ta'minlash, respublika energiya tizimi ish rejimlarini tartibga solish va muvofiqlashtirish;
- 2) elektr energetikasini va ko`mir sanoatini rivojlantirishning qisqa muddatli va uzoq muddatli prognozlarini hamda maqsadli dasturlarini ishlab chiqish, elektr energiyasi hamda ko`mir ishlab chiqarish va iste'mol qilish balanslarini shakllantirishda qatnashish;
- 3) zamonaviy asbob-uskunalar va ilg`or texnologiyalar negizida, shu jumladan xorijiy investitsiyalar hisobiga ishlab chiqaruvchi quvvatlarni va elektr tarmoqlarini, ko`mir sanoati korxonalarini rekonstruksiya qilish, zamonaviylashtirish, texnika bilan qayta jihozlash va yanada rivojlantirishni amalga oshirish;
- 4) ko`mir tarmog`ida geologiya-qidiruv ishlarini muvofiqlashtirish, ko`mir konlarini ochish va qazib olishning samarali tizimlari va metodlarini joriy etish, uni ishlab chiqarishni ko`paytirish hamda undan elektr va issiqlik energiyasi ishlab chiqarishda ustun darajada foydalanish, energiyaning tiklanayotgan, shu jumladan noan'anaviy manbalarini rivojlantirish va joriy etish;
- 5) respublika korxonalari va tashkilotlari bilan birgalikda elektr energiyasi va ko`mirni tejash, ulardan oqilona foydalanish hamda ularning isrof bo`lishini kamaytirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish va amalga oshirishni tashkil etish; marketing tadqiqotlarini tashkil etish, tarmoq korxonalariga ichki va tashqi bozorlarda mahsulotlar (ishlar, xizmatlar)ning raqobatga bardoshli yangi turlarini ishlab chiqarishni o`zlashtirishda, ularning jahon bozorlariga chiqishida ko`maklashish;
- 6) kompaniyaning tashkiliy tuzilmasiga kiradigan korxonalar va tashkilotlarga axborot xizmatlari ko`rsatish;
- 7) elektr energetikasi va ko`mir sanoati kadrlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish.

Mahalliy sanoat. 1997 yil 15 avgustda O`zbekiston Respublikasi Prezidentining «Mahalliy sanoatni boshqarishni takomillashtirish to`g`risida»gi Farmoni<sup>1</sup>ga asosan mahalliy sanoatni boshqarishni yanada takomillashtirish, xususiylashtirishni chuqurlashtirish va raqobatchilik muhitini vujudga keltirish, bozorning xalq iste'moli mollari bilan to`ldirilishi uchun mahalliy hokimiyat organlarining mas'uliyatini oshirish maqsadida «Mahalliy sanoat» Davlat korporatsiyasi tugatilib, mavjud «Mahalliy sanoat» hududiy sanoat-savdo konsernlari negizida respublika (Qoraqalpog`iston Respublikasi), viloyatlar va Toshkent shahar «**Mahalliy sanoat» ishlab chiqarish-savdo aksionerlik kompaniyalari** tashkil etildi.

"Mahalliy sanoat" hududiy ishlab chiqarish-savdo aksionerlik kompaniyalari ochiq turdagi aksionerlik jamiyatlari shaklida ta'sis etilib, o`z

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari. 1995-1999. T., Adolat, 2000.

faoliyatida tegishli ravishda Qoraqalpog`iston Respublikasi Vazirlar Kengashiga, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklariga hisob beradilar.

"Mahalliy sanoat" hududiy ishlab chiqarish-savdo aksionerlik kompaniyalari zimmasiga quyidagi asosiy vazifalarni hal etish yuklangan:

- kompaniya tarkibiga kirgan xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini muvofiqlashtirish va marketing faoliyati, moddiy-xom ashyo resurslarini sotib olish, ishlab chiqariladigan mahsulotni eksport qilish, korxonalarni texnika bilan qayta jihozlash va rekonstruksiyalash, shu jumladan xorijiy sarmoyani jalb etish asosida qaytadan jihozlash hamda rekonstruksiyalash masalalarida ularga yordam ko`rsatish;
- xaridorgir mahsulot ishlab chiqarishda mahalliy xom ashyo va ikqilamchi resurslardan juda to`liq foydalanish uchun shart-sharoitlarni ta'minlash;
- tegishli mintaqalar hududida, birinchi navbatda qishloq joylarda aholining ish bilan bandligini kengaytirish uchun kichik va o`rta korxonalarni barpo qilish hamda rivojlantirish.

Sanoat sohasida davlat nazorat. 2004 yil 9 iyulda O`zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni¹ bilan sanoatda, gaz ta'minoti hamda kon nazorati sohasida boshqaruv tuzilmasini yanada takomillashtirish va ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish samaradorligini ta'minlash maqsadida Sanoatda va konchilikda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish agentligi O`zbekiston Respublikasi **Sanoatda konchilikda va kommunal-maishiy sektorda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish davlat inspeksiyasi** ("Sanoatkontexnazorat" davlat inspeksiyasi)ga aylantirildi.

"Sanoatkontexnazorat" davlat inspeksiyasi respublika hududidagi barcha yuridik va jismoniy shaxslarning sanoatda ishlarni bexatar olib borish, yer osti boyliklaridan foydalanish va ularni muhofaza qilishga doir qonun hujjatlari va normativ-texnik hujjatlar talablariga rioya qilishlari ustidan davlat nazoratini amalga oshiruvchi maxsus vakolatli davlat boshqaruvi organi hisoblanadi va u o`z faoliyati to`g`risida O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga hisob beradi.

Davlat inspeksiyasi, uning mintaqaviy inspeksiyalari va unga idoraviy mansub tashkilotlar O`zbekiston Respublikasining sanoatda xavfsizlik sohasidagi davlat boshqaruvi organlarining yagona tizimini tashkil etadi. Mintaqaviy inspeksiyalar mahalliy davlat hokimiyati organlaridan mustaqil hisoblanadi va bevosita Davlat inspeksiyasiga bo`ysunadi. Davlat inspeksiyasi o`z faoliyatini davlat boshqaruvining boshqa organlari, huquqni muhofaza qilish organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, jamoat birlashmalari va boshqa tashkilotlar bilan o`zaro hamkorlikda amalga oshiradi hamda xalqaro bitimlar asosida boshqa davlatlarning davlat nazorat organlari bilan o`zaro aloqa va hamkorlik qiladi.

Quyidagilar Davlat inspeksiyasining asosiy vazifalari hisoblanadi:

- 1) yuridik va jismoniy shaxslarning sanoatda va gaz ta'minotida ishlarni bexatar olib borishga, yer osti boyliklaridan foydalanish va ularni muhofaza qilishga, mineral xom ashyoni qayta ishlash va metallurgiya jihatidan saralashga, shuningdek kon ishlarini geologiya-marksheyderlik xizmati bilan ta'minlashga

---

¹ "O`zbekiston Respublikasi qonun qujjatlari to`plami", 2004 yil, 28-son, 319-modda.

- oid qonun hujjatlari va normativ-texnik hujjatlar talablariga rioya qilishlari ustidan davlat nazoratini amalga oshirish;
- 2) sanoatda va konchilikda ishlarning bexatar olib borilishini ta'minlash sohasida oldini olish chora-tadbirlarini ishlab chiqish va amalga oshirish;
  - 3) gaz xo'jaligi tizimida va ko'p kvartirali turar joylar va respublikaning kommunal-maishiy obyektlarining gaz ta'minotida xavfsizlik ta'minlanishini nazorat qilish;
  - 4) texnik xavfsizlik va yer osti boyliklarini muhofaza qilish masalalari bo'yicha ilmiy-texnik dasturlarni ishlab chiqishda qatnashish;
  - 5) iqtisodiyotning tegishli tarmoqlarida ishlarning bexatar olib borilishini ta'minlash tizimini takomillashtirish bo'yicha takliflar tayyorlash;
  - 6) O'zbekiston Respublikasi harbiylashtirilgan kon-qutqarish qismlariga tezkor va metodik rahbarlik qilish; o'z vakolatiga kiruvchi masalalar bo'yicha normativ-huquqiy va texnik hujjatlarni ishlab chiqish va belgilangan tartibda qabul qilish.

2§. Qurilish sohasini boshqarish

Qurilish, arxitektura, shaharsozlik, sohasidagi faoliyatni, qurilish materiallari ishlab chiqarishni O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda muvofiqlashtirish va funksional boshqarish ***O'zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasi («Davarxitektqurilish»***) tomonidan amalga oshiriladi. "Davarxitektqurilish" qo'mitasi o'z faoliyatini respublika boshqaruv va boshqa organlari hamda joylardagi hokimiyat, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari, tashkilotlar va jamoat birlashmalari bilan o'zaro hamkorlikda amalga oshiradi.

"Davarxitektqurilish" qo'mitasi, viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar (shaharlar) arxitektura va qurilish bosh boshqarmasi va bo'limlari (boshqarmalari), ekspertiza va davlat arxitektura-qurilish nazorati vakolatli organlari qurilish, shaharsozlik va arxitekturani boshqarish sohasida O'zbekiston Respublikasi davlat boshqaruvi organlari yagona tizimi tashkil etadi.

Quyidagilar "Davarxitektqurilish" qo'mitasining asosiy vazifalari va faoliyat yo'nalishlari hisoblanadi:

- 1) bozor iqtisodiyoti sharoitlarida qurilish, arxitektura, shaharsozlik va qurilish materiallari ishlab chiqarish sohasini isloh qilish, davlat boshqaruvining tashkiliy, iqtisodiy va huquqiy asoslarini shakllantirish, boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha davlat siyosatini o'tkazish va tarmoqlararo muvofiqlashtirishni amalga oshirish.
- 2) qurilish, arxitektura va shaharsozlik, binokorlik materiallari ishlab chiqarish sohasida yagona ilmiy va texnika siyosatini amalga oshirish, tegishli axborot bazasini tashkil etish.
- 3) investitsiya jarayonlarini samarali boshqarish masalalari bo'yicha jahon tajribasini o'rganish, loyiha hujjatlarini ishlab chiqish, pudrat ishlari bozorini shakllantirish, yangi texnika va texnologiyalarni, qurilish materiallari va qurilish-montaj ishlarining ilg'or turlarini qo'llash sabablarini asoslash.

- 4) qurilish, arxitektura, shaharsozlik va loyihalash faoliyati sohasidagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar, davlat normalari va standartlari monitoringi va ularni ishlab chiqish, davlat shaharsozlik kadastrini yuritish.
- 5) shaharlar va aholi yashash joylarini rejalashtirish va ularda imoratlar qurish normalari va qoidalariga rioya qilinishi ta'minlash, ularning arxitektura-rejalashtirish va arxitektura-badiiy sifatini yaxshilash, qimmatli arxitektura-shaharsozlik merosini saqlab qolish, arxitektura va shaharsozlikda milliy va madaniy an'analarni rivojlantirish.
- 6) narx belgilash tizimini takomillashtirish, pudrat ishlari va qurilish materiallari bozorini shakllantirish, qurilishda shartnomaviy munosabatlarning ahamiyatini oshirish.
- 7) loyihalashtirish, qurish va qurilish materiallari va konstruksiyalarini ishlab chiqarishda davlat shaharsozlik intizomiga, normalar va standartlarga rioya etilishini nazorat qilish, qurilish sifatini nazorat qilish, arxitektura-shaharsozlik, loyiha va loyiha-tender hujjatlari ekspertizasini o'tkazish.
- 8) qurilish, arxitektura va shaharsozlik sohasida xususiylashtirish jarayonlari chuqurlashishiga, xususiy firmalar tashkil etilishiga, o'rta va kichik korxonalar, injiniring, konsalting, auditorlik, sug'urta tarmoqlari va bozor infratuzilmasining boshqa tashkilotlari rivojlanishiga ko'maklashish.

"Davarxitektqurilish" qo'mitasining o'z vakolatlari doirasida qabul qilgan qarorlari barcha vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hamda davlat va xo'jalik boshqaruvi boshqa organlari, idoraviy bo'ysunishi va mulkchilik shakllaridan qat'i nazar, birlashmalar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar, shuningdek, yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan bajarilishi majburiy hisoblanadi. "Davarxitektqurilish" qo'mitasi zarur hollarda respublikaning boshqa vazirliklari, davlat qo'mitalari va idoralari bilan birgalikda belgilangan tartibda qarorlar qabul qiladi va qo'shma me'yoriy hujjatlar chiqaradi.

"Davarxitektqurilish" qo'mitasiga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod etiladigan Rais boshchilik qiladi. "Davarxitektqurilish" qo'mitasi raisining O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tayinlanadigan o'rinbosarlari bo'ladi. Rais o'rinbosarlari o'rtasida vazifalarni Rais taqsimlaydi. Rais "Davarxitektqurilish" qo'mitasiga yuklangan vazifalar va majburiyatlarning bajarilishi uchun shaxsan javob beradi, Qo'mita faoliyatining alohida yo'nalishlariga rahbarlik qilishda rais o'rinbosarlarining, Qo'mita tarkibiy bo'linmalari rahbarlarining javobgarligi jarajasini belgilaydi.

Qo'mitada Rais (hay'at raisi) va lavozimlari bo'yicha rais o'rinbosarlari hamda qo'mita va uning tarkibiy bo'linmalarining boshqa rahbar xodimlaridan iborat tarkibda hay'at tuziladi. "Davarxitektqurilish" qo'mitasi hay'ati a'zolari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Qo'mita hay'ati o'zining muntazam o'tkaziladigan majlislarida arxitektura, shaharsozlik va qurilish sohasidagi arxitektura va shaharsozlik darajasini oshirishga, kapital qurilishda ilmiy-texnika taraqqiyotini jadallashtirishga, qurilishni takomillashtirishga qaratilgan yagona ilmiy-texnika siyosatini o'tkazishning asosiy masalalarini hamda qo'mita faoliyatining boshqa masalalarini

ko`rib chiqadi, "Davarxitektqurilish" qo`mitasi tizimidagi korxonalar, muassasalar va tashkilotlarga amaliy rahbarlik qilish masalalarini, muhim qarorlar, buyruqlar, qoidalar, yo`riqnomalar va boshqa me'yoriy hujjatlar loyihalarini muhokama qiladi.

Hay'at qarorlari qo`mita Rasining buyruqlari bilan hayotga joriy etiladi. Rais bilan hay'at o`rtasida kelishmovchiliklar kelib chiqqan taqdirda Rais paydo bo`lgan kelishmovchiliklar to`g`risida O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahakamasiga ma'lum qilgan holda o`z qarorini hayotga joriy etadi, hay'at a'zolari esa, o`z navbatida, o`z fikrlarini O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga ma'lum qilishlari mumkin.

"Davarxitektqurilish" qo`mitasida arxitektura, shaharsozlik va kapital qurilishda ilmiy-texnika taraqqiyotining muammolarini hal etishning eng maqbul yo`llarini ko`rib chiqish va izlash uchun ilmiy-texnika kengashi tuziladi. Ilmiy-texnik kengashiga qo`mita raisi boshchilik qiladi. Kengashning shaxsiy tarkibi va uning to`g`risidagi Nizom qo`mita raisi tomonidan tasdiqlanadi. Vazirliklar, davlat qo`mitalari, konsernlar, uyushmalar va boshqa tashkilotlarning mutaxassislari ilmiy-texnika kengashida ishlashga jamoatchilik asosida jalb qilinishlari mumkin.

Qoraqalpog`iston Respublikasi, viloyatlar, shaharlar va tumanlar arxitektura va qurilish hududiy davlat organlari, Davlat ekspertizasi bosh boshqarmasi, Davlat arxitektura-qurilish nazorati organlari, Pudrat savdo (tender)larini tashkil etish boshqarmasi "Davarxitektqurilish" qo`mitasi tuzilmasiga kiradi, "Davarxitektqurilish" qo`mitasi ular faoliyatiga rahbarlik qilish va muvofiqlashtirishni amalga oshiradi.

Qoraqalpog`iston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo`mitasi, viloyatlar va Toshkent shahar arxitektura va qurilish bosh boshqarmalari, tarkibiy bo`linmalar rahbarlarini lavozimga tayinlash va lavozimdan ozod etish to`g`risidagi qaror tegishli ravishda Qoraqalpog`iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining hamda tegishli tarkibiy bo`linma rahbarining taqdimnomasiga ko`ra O`zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo`mitasi Raisi tomonidan qabul qilinadi.

Qoraqalpog`iston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo`mitasining, viloyatlar va Toshkent shahar arxitektura va qurilish bosh boshqarmalarining shtat jadvalini o`zgartirish O`zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo`mitasi hamda moliya organlari bilan kelishilgan holda amalga oshiriladi.

Davlat arxitektura-qurilish nazorati. O`zbekiston Respublikasi hududida arxitektura-qurilish sohasida davlat standartlariga, shaharsozlik normalari va qoidalariga rioya etilishini O`zbekiston Respublikasi "Davarxitektqurilish" qo`mitasi tizimiga kiruvchi ***davlat arxitektura-qurilish nazorati hududiy inspeksiyasi*** ta'minlaydi. Inspeksiya o`z faoliyatida O`zbekiston Respublikasi "Davarxitektqurilish" qo`mitasiga hisob beradi.

Quyidagilar Inspeksiyaning asosiy vazifalari hisoblanadi:

- yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan shaharsozlik to`g`risidagi qonun hujjatlari, belgilangan shaharsozlik normalari va qoidalari talablariga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish;

- obyektlar qurilishini moliyalashtirish manbalaridan qat'i nazar, qurilishning barcha bosqichlarida loyihalashtirish va qurilish-montaj ishlari sifatiga, davlat standartlariga, qurilish normalari va qoidalariga, ishlarni amalga oshirish texnologiyasiga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish;
- moliyalashtirish manbalaridan va buyurtmachining mulkchilik shakllaridan qat'i nazar, yakka tartibdagi uy-joy qurilishidan tashqari, barcha qurilish obyektlarini ro'yxatdan o'tkazish va hisobga olish, qurilish-montaj ishlarini boshlashga ruxsatnomalar berish;
- bajarilayotgan qurilish-montaj ishlarining, qo'llanayotgan qurilish materiallari, buyumlari va konstruksiyalarining davlat standartlari talablariga va texnik shartlarga muvofiqligi ustidan nazoratni amalga oshirish;
- qurilish industriyasi korxonalarida qurilish materiallari, konstruksiyalari, buyumlarini ishlab chiqarish shart-sharoitlarining davlat standartlariga, normativ-texnik va loyiha hujjatlariga muvofiqligini nazorat qilish;
- qurilishi tugallangan obyektlarni foydalanishga qabul qilish bo'yicha komissiyalar ishlarida majburiy ravishda qatnashish;
- ish hujjatlarini ishlab chiqish, obyektlarni qurish va qurilish materiallari, konstruksiyalari va buyumlarini ishlab chiqarish sifati ustidan nazoratni tashkil etish va amalga oshirish masalalari bo'yicha normativ-metodik hujjatlarni ishlab chiqishda qatnashish;
- qurilishda standartlashtirish va qurilish materiallari, buyumlari va konstruksiyalarini sertifikatlash bo'yicha ishlarni amalga oshirish.

Davlat arxitektura-qurilish nazorati hududiy inspeksiyasining davlat inspektorlari o'z funksional faoliyatini O'zbekiston Respublikasi "Davlarxitektqurilish" qo'mitasi tomonidan har yili o'tkaziladigan attestatsiya natijalariga ko'ra beriladigan sertifikatlar asosida amalga oshiradilar.

Qurilish obyektlarida nazorat ishlari buyurtmachi va pudratchining buyruqlari bilan tayinlanadigan ularning mas'ul vakillari ishtirokida o'tkaziladi. Zarur hollarda nazorat maqsadlari uchun loyihalashtirish, bank va (yoki) boshqa manfaatdor tashkilotlar mutaxassislari shartnoma asosida jalb etilishi mumkin.

Qurilish materiallari, konstruksiyalari, buyumlari sanoati korxonalarida nazorat ishlari ishlab chiqarishning texnik shartlariga rioya etilishi uchun mas'ul bo'lgan mansabdor shaxslar (bosh muhandis, sex boshlig'i, texnika nazorati bo'limi boshlig'i va boshqalar) ishtirokida o'tkaziladi.

Nazorat ishlari natijalariga ko'ra ishlarni bajarish daftariga tegishli yozuv yoziladi, Inspeksiya inspektori, buyurtmachi va pudratchining vakillari imzolaydigan dalolatnoma tuziladi, zarur hollarda yozma ko'rsatma beriladi. Buyurtmachi yoki pudratchi vakillari dalolatnomada bayon qilingan xulosalarga rozi bo'lmagan taqdirda, uni o'z e'tirozlarini yozma shaklda qayd etgan holda imzolaydilar.

Inspeksiya inspektorlari o'z funksional vazifalarini bajarishda davlat nazoratining boshqa vakolatli organlari, soliq inspeksiyasi, bank muassasalari, prokuratura organlari, sudlar, hokimliklarning tegishli xizmatlari, iste'molchilar

huquqlarini himoya qilish jamiyatlari va ommaviy axborot vositalari organlari bilan o`zaro hamkorlik qiladilar.

3§. Qishloq va suv xo`jaligi sohasini boshqarish

Respublikamiz agrar davlat bo`lgani uchun ham mamlakatimiz iqtisodiyotini qishloq xo`jaligi sohasisiz tasavvur qilish qiyin. Qishloq xo`jaligi mamlakatimiz iqtisodiyotining boshqa real sektorlari kabi uning izchil rivojini ta'minlovchi muhim tarmoqlaridan biridir.

Qishloq xo`jaligi sohasini boshqarish o`z ichiga yerlardan unumli foydalanish, qishloq xo`jaligi mahsulotlarini tayyorlash va qishloq xo`jaligida ishlab chiqarishni yaxshi yo`lga qo`yish, ishlab chiqarishning moddiy-texnikaviy bazasini mustahkamlash va boshqa faoliyat turlarini qamrab oladi.

Ushbu sohani boshqarish O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996 yil 1 noyabrdagi «O`zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo`jaligi vazirligini tashkil etish to`g`risida»gi Farmoni<sup>1</sup>ga asosan O`zbekiston Respublikasi Qishloq xo`jalik vazirligi hamda Melioratsiya va suv xo`jaligi vazirligi negizida tashkil etilgan ***O`zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo`jaligi vazirligi*** tomonidan amalga oshiriladi.

Vazirlik qishloq xo`jaligi sohasini boshqarishni O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlari, O`zbekiston Respublikasi Hukumatining qarorlari va farmoyishlari hamda vazirlik to`g`risidagi Nizom asosida o`zining hududiy organlari orqali amalga oshiradi. Qoraqalpog`iston Respublikasi Qishloq va suv xo`jaligi vazirligi, viloyat qishloq va suv xo`jaligi boshqarmalari hamda tuman qishloq va suv xo`jaligi bo`limlari, Irrigatsiya tizimlari havza boshqarmalari, Magistral kanallar (tizimlar), irrigatsiya tizimlari boshqarmalari Vazirlikning hududiy organlari hisoblanadi.

Qoraqalpog`iston Respublikasi Qishloq va suv xo`jaligi vazirligi, viloyat qishloq va suv xo`jaligi boshqarmalari hamda tuman qishloq va suv xo`jaligi bo`limlari tegishli ravishda Qoraqalpog`iston Respublikasi Vazirlar Kengashiga, viloyatlar va tumanlar hokimliklariga hamda Vazirlikka bo`ysunadilar va hisob beradilar.

Quyidagilar Vazirlikning vazifalari hisoblanadi:

- qishloq xo`jaligini zamonaviylashtirish va barqaror rivojlantirishga qaratilgan yagona agrotexnika siyosatini amalga oshirish;
- zamonaviy agrotexnologiyalarni takomillashtirish va qishloq xo`jaligi ishlab chiqarishi tarmoqlariga joriy etish;
- qishloq xo`jaligi tovar ishlab chiqaruvchilariga bozor prinsiplari va mexanizmlari asosida xizmat ko`rsatayotgan tarmoqlar, bo`g`inlar va tuzilmalar faoliyatini muvofiqlashtirish;

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari. 1995-1999. T., Adolat, 2000.

- agrar sektorda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, ijara munosabatlarini, oila pudratini, fermer xo`jaliklarini keng rivojlantirish ishlarini muvofiqlashtirish;
- qishloq xo`jaligini yuritishni va qishloq xo`jaligi ekinlarini navlar bo`yicha joylashtirishni takomillashtirishga doir tavsiyalar ishlab chiqish;
- seleksiya, urug`chilik, naslchilik ishlari, veterinariya, o`simliklar karantini sohasida davlat siyosatini olib borish hamda chorvachilik, parrandachilik va baliqchilik mahsulotlari xavfsizligini ta'minlash;
- irrigatsiya tizimlarini havzalar bo`yicha boshqarish prinsiplari asosida yer usti suv resurslarining davlat boshqaruvini amalga oshirish va barcha darajalarda suvdan foydalanishning bozor prinsiplarini joriy etish;
- davlat suv xo`jaligi tizimidan foydalanilishini va uning zamonaviylashtirilishini ta'minlash;
- ilgaridan sug`oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash va yangi yerlarni o`zlashtirish chora-tadbirlarini amalga oshirish;
- qishloq, suv va o`rmon xo`jaligida investitsiya siyosatini ishlab chiqishda qatnashish; yer va suv resurslaridan foydalanish to`g`risidagi qonun hujjatlariga qat'iy rioya etilishini ta'minlash;
- o`rmon xo`jaligidan foydalanish, uni qo`riqlash, himoya qilish va rivojlantirish sohasida davlat siyosatini amalga oshirish;
- o`ziga qarashli tashkilotlar va korxonalarni ilmiy-texnik va axborot bilan ta'minlash; qishloq, suv va o`rmon xo`jaligi rahbarlari va mutaxassislarini o`qitish, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish;
- qishloq xo`jaligida o`simliklarni kimyoviy va biologik himoya qilish, o`simliklar kasalliklarining oldini olish va qishloq xo`jaligi zararkunandalariga, begona o`tlarga va chigirtkaga qarshi kurashish bo`yicha yagona texnika va texnologiya siyosatini o`tkazish.

O`zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo`jaligi vazirligi boshqaruvi markaziy apparati tuzilmasida:

- 1) paxtachilikni rivojlantirish;
- 2) g`allachilikni rivojlantirish;
- 3) sabzavot-poliz ekinlari, meva va uzumchilikni rivojlantirish hamda ularni kompleks qayta ishlash;
- 4) chorvachilikni rivojlantirish;
- 5) yer-suv resurslaridan oqilona foydalanish, irrigatsiyani rivojlantirish va yerlar unumdorligini oshirish;
- 6) qishloq xo`jaligini mexanizatsiyalash va kimyolashtirish muammolarini hal etish bo`yicha Kengashlar tuziladi.

Quyidagilar Kengashlarning asosiy vazifalari hisoblanadi:

- tegishli tarmoqlarni isloh qilish va rivojlantirish, qishloq xo`jaligi salohiyatidan samarali foydalanish bo`yicha aniq tavsiyalarni ishlab chiqish;
- qishloq xo`jaligining ustuvor tarmoqlarini rivojlantirishning istiqbolli yo`nalishlarini, ular samaradorligini oshirish yo`nalishlari va yo`llarini belgilash;

- har bir mintaqaning iqlim, ob-havo sharoitlarini va xususiyatlarini hisobga olgan holda ekinlarni kelgusida va har bir qishloq xo'jaligi yilida oqilona joylashtirish bo'yicha aniq agrotexnologiya tavsiyalarini ishlab chiqish;
- qishloq xo'jaligi ekinlari seleksiyasi va urug'chiligida, shuningdek naslchilik ishlarida ustuvor yo'nalishlarni belgilash;
- zamonaviy, resurslarni tejovchi texnologiyalarni joriy etish, sug'oriladigan yerlarning unumdorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Kengashlarning tarkibiga, egallab turgan lavozimlari va ilmiy unvonlaridan qat'i nazar, fan va amaliyotning tegishli sohalarida obro'si e'tirof etilgan yetakchi mutaxassislar va olimlar jamoatchilik asosida kiradilar. Kengashlar a'zolari soni va shaxsiy tarkibi Vazirlik hay'ati tomonidan tasdiqlanadi.

Kengashlarning raislari O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi hay'ati a'zolari hisoblanadi va Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Kengashlarning barcha tavsiyalari Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi hay'ati majlislarida muhokama qilinadi, uning qarorlarining bajarilishi majburiydir.

Kengashlarning ishchi organlari funksiyalari O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligining tegishli boshqarmalari va bo'limlariga yuklanadi.

Vazirlikka belgilangan tartibda lavozimga tayinlanadigan Vazir boshchilik qiladi.

Vazirning O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod etiladigan uch nafar o'rinbosari, shu jumladan ikki nafar birinchi o'rinbosari bo'ladi.

Vazirning suv xo'jaligi masalalari bilan shug'ullanuvchi birinchi o'rinbosari ayni vaqtda Suv xo'jaligi bosh boshqarmasining boshlig'i hisoblanadi.

O'zbekiston Qishloq xo'jaligi ilmiy-ishlab chiqarish markazining bosh direktori lavozimiga ko'ra vazir o'rinbosari hisoblanadi.

O'rmon xo'jaligi bosh boshqarmasi boshlig'i lavozimiga ko'ra vazir o'rinbosari hisoblanadi.

Suv xo'jaligi bosh boshqarmasi boshlig'ining o'rinbosarlari ijtimoiy va maishiy xizmat ko'rsatish darajasi bo'yicha vazir o'rinbosariga tenglashtiriladi.

Vazirlikda 15 kishidan iborat tarkibda hay'at tuziladi. Uning tarkibiga Vazir (hay'at raisi), uning o'rinbosarlari, qishloq xo'jaligi tarmoqlari va sohalarini rivojlantirish muammolarini hal etish bo'yicha Kengashlar raislari, ayrim bo'linmalar, agrosanoat kompleksi tizimi vazirliklari va idoralari rahbarlari, shuningdek Vazirlik markaziy apparatining boshqa rahbar xodimlari kiradi. Hay'atning shaxsiy tarkibi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi. Hay'at qarorlari Vazirning buyruqlari bilan hayotga joriy etiladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, viloyat qishloq va suv xo'jaligi boshqarmalari hamda tuman qishloq va suv xo'jaligi bo'limlari, Irrigatsiya tizimlari havza boshqarmalari, Magistral kanallar (tizimlar), irrigatsiya tizimlari boshqarmalari Vazirlikning hududiy organlari hisoblanadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, viloyat qishloq va suv xo'jaligi boshqarmalari hamda tuman qishloq va suv xo'jaligi

bo`limlari tegishli ravishda Qoraqalpog`iston Respublikasi Vazirlar Kengashiga, viloyatlar va tumanlar hokimliklariga hamda Vazirlikka bo`ysunadilar va hisob beradilar.

Qoraqalpog`iston Respublikasi Qishloq va suv xo`jaligi vaziri O`zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo`jaligi vaziri bilan kelishilgan holda Qoraqalpog`iston Respublikasi Joqarg`i Kengesi tomonidan lavozimga tayinlanadi.

Viloyat qishloq va suv xo`jaligi boshqarmalari rahbarlari viloyatlar hokimlari taqdimnomasiga ko`ra O`zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo`jaligi vaziri tomonidan lavozimga tayinlanadi.

Tuman qishloq va suv xo`jaligi bo`limlari boshliqlari tuman hokimlari taqdimnomasiga ko`ra Qoraqalpog`iston Respublikasi Qishloq va suv xo`jaligi vaziri hamda viloyat qishloq va suv xo`jaligi boshqarmalari boshliqlari tomonidan lavozimga tayinlanadi.

Irrigatsiya tizimlari havza boshqarmalari boshliqlari va ularning o`rinbosarlari, Magistral kanallar (tizimlar), irrigatsiya tizimlari boshqarmalari boshliqlari lavozimga Vazir tomonidan tanlov asosida tayinlanadi.

Tanlovni o`tkazish tartibi O`zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo`jaligi vaziri tomonidan tasdiqlanadi.

Vazirlik va uning hududiy organlari ekspert va maslahat organlari tashkil etishga haqlidir, ular to`g`risidagi nizomlar tegishli ravishda Vazir yoki hududiy organ rahbari tomonidan tasdiqlanadi.

4§. Xo`jalik-xizmat ko`rsatish kompleksini boshqarish

Transport sohasini boshqarish. Transport sohasi – iqtisodiyotning yirik tarmoqlaridan biri bo`lib, yuklar va yo`lovchilarni to`liq va o`z vaqtida tashishni ta'minlashga xizmat qiladi. O`zbekiston Respublikasi transport tizimi havo transporti, temir yo`l transporti, suv (daryo) transporti va avtomobil transportidan iboratdir.

O`zbekiston Respublikasi transport tizimi ushbu sohani tartibga soluvchi qonunlar, Hukumat qarorlari va boshqa huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Havo transporti. Havo transporti O`zbekiston Respublikasining 1993 yil 7 mayda qabul qilingan Havo kodeksi<sup>1</sup> bilan tartibga solinadi. O`zbekiston Respublikasining Havo kodeksi samoviy hudud suverenitetini, samoviy hududdan foydalanishni va aviatsiya faoliyatini tartibga solish qoidalarini, samoviy huquqddan foydalanish va aviatsiya faoliyati sohasidagi davlat boshqaruvi va nazoratini, davlat tasarrufida bo`lmagan tashkilotlar va fuqarolarning samoviy xududdan foydalanish xamda aviatsiya faoliyatini tartibga solish borasidagi tadbirlarni ishlab chiqarish va amalga oshirishdagi ishtirokini belgilab beradi.

Respublikaning quruqlikdagi yerlari va suv havzalari ustidagi samoviy hududiga O`zbekiston Respublikasi to`la va tanho egalik qiladi. O`zbekiston

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1993, №6, 247-m.

Respublikasining samoviy hududi O`zbekiston davlati hududining ajralmas qismidir.

Amaldagi qonunchilikka binoan samoviy hududdan foydalanish sohasidagi davlat boshqaruvi va nazoratini olib borish O`zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi zimmasiga yuklanadi.

Fuqaro va eksperimental aviatsiya faoliyati sohasidagi boshqaruv va nazoratni O`zbekiston Respublikasining Aviatsiya ma'muriyati amalga oshiradi.

Davlat aviatsiyasi faoliyati sohasidagi boshqaruv va nazoratni o`z vakolatlari doirasida Mudofaa vazirligi, Milliy xavfsizlik xizmati, Ichki ishlar vazirligi, shuningdek O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga muvofiq davlat boshqaruvining boshqa organlari amalga oshiradilar.

Tijorat, jamoat va davlat tasarrufida bo`lmagan boshqa tashkilotlar hamda fuqarolar samoviy hududdan va aviatsiya faoliyatidan oqilona, samarali hamda xavfsiz foydalanish borasidagi tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etish huquqiga egadirlar.

O`zbekiston Respublikasi Havo kodeksiga binoan O`zbekiston Respublikasi aviatsiyasi eksperimental, davlat va fuqaro aviatsiyasiga bo`linadi.

Aviatsiya va boshqa texnika sohasida tajriba - konstruktorlik, eksperimental va ilmiy-tadqiqot ishlari hamda sinovlari uchun mo`ljallangan aviatsiya *eksperimental aviatsiya* hisoblanadi.

Mudofaa vazirligi, Ichki ishlar vazirligi, Milliy xavfsizlik xizmati tasarrufidagi, shuningdek O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qaroriga muvofiq davlat boshqaruvi boshqa organlarining tasarrufidagi aviatsiya *davlat aviatsiyasi* hisoblanadi. Eksperimental va davlat aviatsiyasi tarkibiga kirmagan aviatsiya *fuqaro aviatsiyasi* hisoblanadi.

Fuqaro aviatsiyasidan:

a) yo`lovchilar, ularning qo`l yuklari, yuklar va pochta (havo transportida tashiladigan) tashish;

b) aviatsiya ishlarini bajarish;

c) o`quv, sport, madaniy-ma'rifiy tadbirlarni o`tkazish, texnikaviy ijodkorlikni rivojlantirish hamda fuqarolarning shaxsiy ehtiyojlarini qondirish;

d) favqulodda vaziyatlar yuz bergan hududlarga avariya-qutqaruv ishlarini amalga oshirish uchun kuchlar va asbob-uskunalarni, shuningdek zarar ko`rganlarga yordam ko`rsatish uchun yuklarni yetkazib berish maqsadlarida foydalaniladi.

Qayd etib o`tilgan maqsadlarda pulli va kira qilish tarzida foydalaniladigan fuqaro aviatsiyasi *tijorat aviatsiyasi* deb e'tirof etiladi.

Qayd etib o`tilgan maqsadlarda bepul hamda yollanmay foydalaniladigan fuqaro aviatsiyasi *umumiy ahamiyatdagi aviatsiya* deb e'tirof etiladi.

O`zbekiston Respublikasida fuqarolik aviatsiyasida davlat boshqaruvi «O`zbekiston havo yo`llari» Milliy aviakompaniyasi tomonidan amalga oshiriladi. Aviakompaniya tarkibiga aviaportlar, aviaotradlar, ishlab chiqarish birlashmalari va boshqa korxonalar, muassasa va tashkilotlar kiradi.

Fuqaro va eksperimental aviatsiya faoliyati, havo kemalari ekspluatantlari, aviatsiya korxonalari va tashkilotlari tomonidan havo kemalari qatnovlari

xavfsizligini ta'minlovchi belgilangan qoidalar va normalarga rioya etilishi ustidan davlat nazorati sohasidagi siyosatni olib borish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi aviatsiya ma'muriyati funksiyasini amalga oshiruvchi davlat organi bo'lib - O'zbekiston Respublikasi Parvozlari xavfsizligini nazorat qilish davlat inspeksiyasi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 26 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasi Parvozlari xavfsizligini nazorat qilish davlat inspeksiyasi to'g'risida"gi Nizom¹ga binoan "Davavianazorat" inspeksiyasi o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga hisobot beradi.

"Davavianazorat" inspeksiyasi o'z faoliyatini davlat boshqaruvining boshqa organlari, huquqni muhofaza qilish organlari, mahalliy davlat hokimiyat organlari, jamoat birlashmalari va boshqa tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlikda amalga oshiradi.

"Davavianazorat" inspeksiyasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- fuqaro va eksperimental aviatsiya faoliyati sohasida davlat nazorati;
- parvozlari xavfsizligini ta'minlash bo'yicha fuqaro aviatsiyasi faoliyati sohasidagi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda sertifikatlashtirish ishlarini tashkil etish va ta'minlash;
- parvozlari xavfsizligini ta'minlash, fuqaro havo kemalari hamda fuqaro va eksperimental aviatsiya aerodromlarini davlat ro'yxatidan o'tkazish bo'yicha normativ va qoidalarni ishlab chiqish hamda takomillashtirish;
- o'z vakolatlari doirasida havo qatnoviga xizmat ko'rsatish tashkil etilishi va O'zbekiston Respublikasining havo hududidan foydalanish ustidan nazorat qilish;
- fuqaro havo kemalarini hamda fuqaro va eksperimental aviatsiya aerodromlarini davlat ro'yxatidan o'tkazish;
- fuqaro aviatsiyasining aviatsiya texnikasi ishlanmalari, modifikatsiyalari va foydalanish-texnik hujjatlarini tasdiqlash;
- fuqaro va eksperimental havo kemalari bilan yuz bergan aviatsiya halokati va baxtsiz hodisalarni surishtirish;
- yo'lovchilar va yuk tashish, aeroportlarda havo kemalariga xizmat ko'rsatish va fuqaro aviatsiyasida aviatsiya ishlarini bajarish bo'yicha faoliyatni litsenziyalashni tashkil etish;
- xalqaro tashkilotlarda O'zbekiston Respublikasi fuqaro aviatsiyasi manfaatlarini ifodalash, "Davavianazorat" inspeksiyasi vakolatlariga tegishli bo'lgan masalalar bo'yicha boshqa davlatlarning aviatsiya ma'muriyatlari va tuzilmalari bilan o'zaro aloqa qilish hamda hamkorlikni ta'minlash.

"Davavianazorat" inspeksiyasiga qonun hujjatlarida belgilangan tartibda lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod etiladigan boshliq rahbarlik qiladi. Boshliq bir nafar o'rinbosarga ega bo'ladi. "Davavianazorat" inspeksiyasi boshlig'i maqomiga ko'ra vazirga, uning o'rinbosari esa vazirning o'rinbosariga tenglashtiriladi.

---

¹ "O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami", 2004 yil, 8-son, 99-modda

**Temir yo`l transporti.** Temir yo`l transporti O`zbekiston Respublikasining 1999 yil 15 aprelda qabul qilingan “Temir yo`l transporti to`g`risida”gi qonuni¹ bilan tartibga solinadi. Qonunga binoan *temir yo`l transporti* – umumiy foydalanishdagi transport turlaridan biri bo`lib, u ishlab chiqarish va ijtimoiy yo`nalishdagi korxonalar, muassasalar va tashkilotlarni o`z tarkibiga olgan, boshqa davlatlarning temir yo`llari va transportning boshqa turlari bilan o`zaro hamkorlikda tashish ehtiyojlarini ta'minlovchi yagona ishlab chiqarish-texnologiya majmuidan iboratdir.

Tashish jarayonining uzluksizligini, harakat xavfsizligini va avariya-tiklash ishlari o`tkazilishini bevosita ta'minlovchi temir yo`l transporti korxonalari, umumiy foydalanishdagi temir yo`llar va temir yo`l transportining boshqa mol-mulki mutlaq davlat mulkidir.

Tashish jarayonida bevosita ishtirok etmaydigan temir yo`l transporti mol-mulki qonun hujjatlarida belgilangan tartibda xususiy lashtirilishi mumkin.

Amaldagi qonunchilikka binoan temir yo`l qatnovlari quyidagi turlarga bo`linadi:

ichki qatnovlar - yuklar, yo`lovchilar, bagaj va yuk bagajini O`zbekiston Respublikasi doirasida tashish;

xalqaro qatnovlar - yuklar, yo`lovchilar, bagaj va yuk bagajini O`zbekiston Respublikasi va boshqa davlatlar o`rtasida tashish;

to`g`ri aralash qatnovlar - yuklarni yagona transport hujjati bo`yicha transportning har xil turlarida tashish. To`g`ri aralash qatnovlar ham ichki, ham xalqaro bo`lishi mumkin.

Alohida muhim davlat ehtiyojlarini, shu jumladan mudofaa ehtiyojlarini qondirish uchun yuklarning maxsus turlari tashilishini ta'minlovchi tashishlar maxsus tashishlar jumlasiga kiradi.

Idoralarga qarashli temir yo`l shoxobcha yo`llari jumlasiga xo`jalik yurituvchi subyektlarning mulki bo`lgan va umumiy foydalanishdagi temir yo`llar bilan tutashadigan temir yo`llar kiradi.

Idoralarga qarashli temir yo`l shoxobcha yo`llarining ishlash shart-sharoitlari qonun hujjatlari bilan belgilanadi. Idoralarga qarashli temir yo`l shoxobcha yo`llarining mulkdorlari va temir yo`l transporti korxonalari o`rtasidagi munosabatlar shartnoma bilan belgilanadi.

Temir yo`l transportini boshqarish markazlashtirilgan tartibda amalga oshiriladi va davlat temir yo`l transportini boshqarish organining vakolatlari jumlasiga kiradi.

Davlat temir yo`l transportini boshqarish organi:

- temir yo`lda tashishlarni tashkil etish va bajarish sohasidagi yagona davlat siyosatini amalga oshiradi;
- temir yo`l transportining faoliyati masalalari va tashishlarning shartlari bo`yicha normativ hujjatlarni qabul qiladi;
- transport xizmatlari bozorini shakllantirish va rivojlantirishga ko`maklashadi;

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1999 №5, 118-m.

- temir yo`l transportini, shu jumladan idoralarga qarashli temir yo`l shoxobcha yo`llarini rivojlantirish va ulardan foydalanishni nazorat qiladi;
- temir yo`lda tashishlar sohasida tarif siyosatini olib boradi;
- temir yo`l transporti sohasida xalqaro hamkorlikni amalga oshiradi;
- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Temir yo`l transportining tashish jarayoni bilan bog`liq faoliyatiga aralashishga hech kimning haqqi yo`q.

Davlat temir yo`l transportini boshqarish organining o`z vakolatlari doirasida qabul qilgan qarorlari barcha yuridik va jismoniy shaxslar, shuningdek mahalliy davlat xokimiyata organlari uchun majburiydir.

O`zbekiston Respublikasi temir yo`l transporti sohasini boshqarish O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 1994 yil 7 noyabrdagi farmoni bilan tashkil etilgan «O`zbekiston temir yo`llari» davlat-aksionerlik kompaniyasi tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu kompaniya xalq xo`jaligi va aholining temir yo`l transportida yuk va yo`lovchilarni tashish ehtiyojlarini to`la qondirish hamda temir yo`lning barqaror va xavf-xatarsiz ishlashini ta'minlash maqsadida tashkil etilgan.

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994 yil 14 noyabrdagi «O`zbekiston temir yo`llari» davlat aksionerlik kompaniyasi faoliyatini tashkil etish masalalari to`g`risidagi qarori<sup>1</sup> va 2001 yil 3 martdagi «O`zbekiston temir yo`llari» davlat aksionerlik kompaniyasini boshqarishni tashkil etishni takomillashtirish to`g`risidagi qarori<sup>2</sup>ga ko`ra ko`ra «O`zbekiston temir yo`llari» davlat-aksionerlik kompaniyasi:

- yuklarni hamda yo`lovchilarni tashish hajmlarini xalq, xo`jaligi va respublika aholisining ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, davlat buyurtmalari shuningdek, to`g`ridan-to`g`ri tuzilgan shartnomalar va kontraktlar asosida mustaqil ravishda belgilaydi va amalga oshiradi;
- to`la tijorat hisob-kitobi va o`zini o`zi mablag` bilan ta'minlash sharoitlarida ishlaydi, ishlab chiqarish-xo`jalik va moliyaviy faoliyatga oid masalalarni mustaqil ravishda hal qiladi sug`urta, zahira va boshqa fondlarni tashkil etadi;
- O`zbekiston Respublikasi hududida joylashgan temir yo`l bo`limlari, birlashmalar, korxonalar va tashkilotlarga oid ilgari tuzilgan shartnomalar va majburiyatlar bo`yicha O`rta Osiyo temir yo`lining huquqiy vorisi hisoblanadi;
- xalqaro temir yo`llarda va aralash temir yo`l aloqalarida yo`lovchilar hamda yuklarni tashishni tashkil etishda xorijiy temir yo`llar oldida "O`zbekiston temir yo`llari" deb nomlangan yuridik shaxs sifatida ish yuritadi;
- O`zbekiston Vazirlar Mahkamasiga hisob beradi.

Tarkibda 11 kishidan iborat bo`lgan Kompaniya kengashi "O`zbekiston temir yo`llari" davlat-aksiyadorlik kompaniyasining yuqori boshqaruv organi hisoblanadi.

¹ O`zbekiston Respublikasi. Farmonlar va qarorlar. Iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to`g`risida. K. 3. – T.: "O`zbekiston", 1995.

² "O`zbekiston Respublikasi qonunlar to`plami", 2001 y., 5-son

2001 yil 2 martda O`zbekiston Respublikasi Prezidentining «Temir yo`l transportini monopoliyadan chiqarish va aksiyalashtirish chora-tadbirlari to`g`risida» gi Farmoni qabul qilinib, unda temir yo`l transporti sohasidagi iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning quyidagi ustuvor yo`nalishlari belgilab berildi:

- 1) mononoliyadan chiqarish chora-tadbirlarini izchil amalga oshirish va temir yo`l transporti xizmatlari bozorida raqobat muhitini shakllantirish;
- 2) yo`lovchilar tashish, harakatdagi sostavni, refrijerator va konteyner xo`jaliginn ta'mirlash korxonalarini bosqichma-bosqich aksiyalashtirish;
- 3) ijtimoiy infratuzilma, yuk va yo`lovchilarga xizmat ko`rsatish obyektlarini, ta'mirlash-qurilish, savdo va ta'minot tashkilotlarini davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirihni jadallashtirish, ular negizida mulkchilikning nodavlat shakllaridagi korxonalar. shu jumladan xususiylashtirish korxonalar tashkil etish;
- 4) boshqaruv tizimiga va tashish jarayoni qatnashchilari o`rtasidagi xo`jalik aloqalariga bozor tamoyillari va mexanizmlarini joriy etish;
- 5) temir yo`l kompleksini rekonstruksiya qilish, yangilash va zamonaviylashtirishga chet el investitsiyalarini keng jalb qilish bo`yicha qulay shart-sharoitlar yaratish;
- 6) mamlakat iqtisodiyotining samarali va barqaror faoliyat ko`rsatishini ta'minlashda temir yo`l transportining ahamiyatini kuchaytirish, temir yo`l transporti kommunikatsiyalarini rivojlantirish.

Avtomobil va suv transporti. Avtomobil transporti O`zbekiston Respublikasining 1998 yil 29 avgustda qabul qilingan «Avtomobil transporti to`g`risida»<sup>1</sup>gi qonuni binoan avtomobil transporti - tarkibiga yuridik va jismoniy shaxslar kiruvchi, iqtisodiyot va aholining yo`lovchilar, bagaj va yuklarni, shu jumladan pochmani avtomobilda tashishga bo`lgan ehtiyojlarini ta'minlovchi ishlab chiqarish-texnologiya majmuidir.

O`zbekiston Respublikasida avtomobil transporti xususiylashtirish va ommaviy mulk asosida faoliyat ko`rsatishi mumkin. Avtomobil transportining barcha mulkdorlari teng huquqlarga egadirlar va qonun himoyasidan bab-baravar foydalanadilar.

Avtotransport vositalari yo`lovchilar avtotransporti, yuk avtotransporti va maxsus avtotransport vositalariga bo`linadi.

*Yo`lovchilar avtotransporti* vositalari jumlasiga avtobuslar, mikroavtobuslar, yengil avtomobillar, yo`lovchilar tashiladigan tirkamalar va yarim tirkamalar kiradi.

Yuk avtotransporti vositalari jumlasiga yuk avtomobillari, shatakchi avtomobillar, tirkamalar va yarim tirkamalar kiradi. Konstruktiv jihatlari hamda qay maqsadlarda foydalanilishiga ko`ra yuk avtotransporti vositalari umumiy va maxsus transport vositalariga bo`linadi.

Maxsus avtotransport vositalari jumlasiga turli maxsus ishlarni, ko`proq notransport ishlarini bajarishga mo`ljallangan avtomobillar, tirkamalar va yarim tirkamalar (o`t o`chirish avtomobillari, kompressor qurilmali avtomobillar,

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1998 №9, 174-m.

avtokranlar, supurish-sidirish hamda chiqindi tashish avtomobillari va hokazolar) kiradi.

Avtomobilda tashishlar shahardagi, shahar atrofidagi, shaharlararo va xalqaro tashishga bo`linadi.

Shahardagi tashishlar jumlasiga shahar yoki shahar posyolkasi chegaralari doirasida amalga oshiriladigan tashishlar kiradi.

Shahar atrofidagi tashishlar jumlasiga shahar yoki shahar posyolkasi chegaralari doirasidan ellik kilometr gacha tashqarida amalga oshiriladigan tashishlar kiradi.

Shaharlararo tashishlar jumlasiga shahar yoki shahar posyolkasi chegaralari doirasidan ellik kilometrdan oshiq masofada amalga oshiriladigan tashishlar, shuningdek yo`nalish masofasidan qat'i nazar O`zbekiston Respublikasining ikki yoki undan ortiq viloyati hududida amalga oshiriladigan tashishlar kiradi.

Xalqaro tashishlar jumlasiga yo`nalish masofasidan qat'i nazar O`zbekiston Respublikasi davlat chegarasidan tashqariga yoki davlat chegarasi tashqarisidan amalga oshiriladigan tashishlar kiradi.

Avtomobil transporti faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish sertifikatlash, litsenziyalash, soliq solish, ijtimoiy ahamiyatga ega bo`lgan tashishlar uchun tariflarni shakllantirish, yagona ilmiy-texnika siyosatini o`tkazish yo`li bilan, shuningdek qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa shakllarda amalga oshiriladi.

Avtomobil transportini boshqaruvchi davlat organining asosiy vakolatlari quyidagilardan iborat:

- avtomobilda tashishlarni tashkil etish va takomillashtirishga doir normativ hujjatlarni ishlab chiqish;
- avtomobil transportini rivojlantirish milliy dasturlari konsepsiyasini ishlab chiqish;
- respublika va aholining tashishlarga bo`lgan davlat ehtiyojlari istiqbolini ishlab chiqish;
- avtomobil transporti sohasida yagona investitsiya, ilmiy-texnika va ijtimoiy siyosatni shakllantirish va yuritish;
- avtotransport xizmatlari bozorini shakllantirish va rivojlantirishga ko`maklashish;
- yo`lovchilar, bagaj va yuklar tashishni litsenziyalashni tashkil etish va takomillashtirish;
- tashuvchilar va mijozlarning huquqlari va manfaatlarini himoya qilish;
- kadrlarni o`qitish va ularning malakasini oshirishni tashkil etish;
- avtomobil transporti to`g`risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan nazorat qilish;
- avtomobil transporti sohasida xalqaro hamkorlikni amalga oshirish.

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001 yil 4 iyunda qabul qilingan «Avtomobil transporti sohasida monopoliyadan chiqarish va boshqaruvni takomillashtirish to`g`risida» gi Farmoniga binoan avtomobil va daryo transporti

sohasida boshqaruvni takomillashtirish va monopoliyadan chiqarishni chuqurlashtirishning quyidagi asosiy yo`nalishlari belgilab berildi:

- 1) avtotransportda yo`lovchilar va yuk tashish sohasida bozor munosabatlari va raqobat muhitini yanada rivojlantirish, avtomobil transporti tashkilotlari va korxonalarini keng xususiylashtirish, xususiy avtomobil tashuvchilar faoliyati sohasini kengaytirish, transport xizmatlari bozorida mulkchilikning barcha shakllaridagi avtomobilda tashuvchilar uchun teng shart-sharoitlar yaratish;
- 2) avtomobil va daryo transportida yuk va yo`lovchilar tashishni boshqarishning ortiqcha bo`g`inlarini tugatish, boshqaruvning bir va ikki bo`g`inli tizimiga o`tish;
- 3) avtomobil transportida boshqarishni markazlashtirishdan chiqarish va avtomobilda yo`lovchilar tashuvchi, yuklarni viloyat ichida tashuvchi, transport-foydalanish va axborot xizmatlari ko`rsatuvchi korxonalar faoliyatini muvofiqlashtirish, avtomobilda yo`lovchilar va yuk tashish sohasida kadrlarni qayta tayyorlash funksiyalarini bevosita Qoraqalpog`iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari ixtiyoriga berish;
- 4) yo`lovchilar tashish xavfsizligi chora-tadbirlarini mustahkamlash, avtomobilda yo`lovchilar va yuk tashish sohasida iste'molchilarning huquqlari himoya qilinishining kuchli tizimini yaratish, transport xizmatlari tizimida sug`urtaning mustaqil bozorini rivojlantirish.

O`zbekiston Respublikasida avtomobil va daryo transporti sohasida davlat boshqaruvi *O`zbekiston avtomobil va daryo transporti Agentligi* tomonidan amalga oshiriladi.

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 10 martdagi qarori<sup>1</sup> bilan tasdiqlangan "O`zbekiston avtomobil va daryo transporti agentligi to`g`risida"gi Nizomga binoan O`zbekiston avtomobil va daryo transporti agentligi tarkibiy va institutsional o`zgartirish masalalarini hal qilish, xizmatlar bozorini shakllantirish va rivojlantirishga hamda avtomobil va daryo transportida yuk va yo`lovchilar tashish xavfsizligini ta'minlashga ko`maklashish uchun maxsus vakolat berilgan davlat boshqaruvi organi hisoblanadi.

Agentlik o`z faoliyatida O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga hisobot beradi.

Agentlik tizimiga Qoraqalpog`iston respublika, viloyatlar va Toshkent shahar bo`limlari, Avtomobil va daryo transportini rivojlantirishni normativ-texnik ta'minlash respublika markazi, "Avtodaryotrans-ilm" kasb malakasini oshirish davlat ilmiy-metodik markazi, "O`zbekiston avtomobilchisi" gazetasi tahririyati kiradi.

Agentlik o`z faoliyatini davlat boshqaruvi boshqa organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, jamoat birlashmalari va boshqa tashkilotlar bilan o`zaro hamkorlikda amalga oshiradi.

Agentlikning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- avtomobil va daryo transportida yuk va yo`lovchilar tashishni tashkil etish va takomillashtirish bo`yicha normativ-huquqiy baza shakllantirilishini ta'minlash;

---

¹ "O`zbekiston Respublikasi conun hujjatlari to`plami" 2004 yil, 10-son, 120-modda.

- iqtisodiyot tarmoqlari va aholining yuk va yo`lovchilar tashishga ehtiyojlarini hisobga olgan holda avtomobil va daryo transportini rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, jamoat avtomobil va daryo transporti faoliyatini muvofiqlashtirish;
- avtomobil va daryo transporti xizmatlari bozorida bozor munosabatlarini va raqobat muhitini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni ta'minlash;
- avtomobil va daryo transporti sohasida yagona texnika siyosatini o`tkazish;
- avtomobil va daryo transportida yuk va yo`lovchilar tashishni litsenziyalashni tashkil etish, litsenziatlar tomonidan litsenziya talablari va shartlari bajarilishini nazorat qilish;
- avtomobil va daryo transportida kadrlarni o`qitish va ularning malakasini oshirishni tashkil etish;
- mahalliy davlat hokimiyati va boshqaruvi organlariga, O`zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi va Favqulodda vaziyatlar vazirligiga safarbarlik vaziyatida va favqulodda vaziyatlarda avtomobil transporti maxsus bo`linmalari faoliyatini muvofiqlashtirishda ko`maklashish.

Agentlikka qonun hujjatlarida belgilangan tartibda lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod qilinadigan boshliq boshchilik qiladi. Boshliqning ikki nafar o`rinbosari bo`ladi. Agentlik boshlig`i maqomiga ko`ra vazirga, boshliq o`rinbosarlari vazir o`rinbosarlariga tenglashtiriladi.

Agentlikda tarkibiga agentlik boshlig`i (hay'at raisi), boshliq o`rinbosarlari (lavozimiga ko`ra) va agentlik tizimi boshqa rahbar xodimlari kiradigan 5 kishidan iborat hay'at tashkil etiladi.

Hay'atning shaxsiy tarkibi agentlik boshlig`ining taqdimnomasiga ko`ra O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini tomonidan tasdiqlanadi.

Agentlik hay'ati agentlik faoliyatining asosiy masalalarini ko`rib chiqadi, agentlikning tarkibiy va hududiy bo`linmalari, o`ziga qarashli organlar va muassasalar rahbarlarining hisobotlarini eshitadi, agentlikning muhim buyruqlari va boshqa hujjatlari loyihalarini muhokama qiladi.

Hay'at qarorlari agentlik boshlig`ining buyruqlari bilan hayotga tatbiq etiladi. Boshliq bilan hay'at o`rtasida kelishmovchiliklar paydo bo`lganda boshliq o`z qarorini amalga oshiradi. Paydo bo`lgan kelishmovchiliklar to`g`risida boshliq O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini xabardor qiladi.

**Shahar yo`lovchi transporti.** Shahar yo`lovchilar transporti O`zbekiston Respublikasining 1997 yil 25 aprelda qabul qilingan "Shahar yo`lovchilar transporti to`g`risida"gi qonuni¹ bilan tartibga solinadi. Qonunga binoan *shahar yo`lovchilar transporti* deganda - O`zbekiston Respublikasi hududida ro`yxatga olingan, shahar doirasida yo`lovchilar hamda bagaj tashishga mo`ljallangan avtomobil va elektr transporti tushuniladi.

Shahar yo`lovchilar transporti ommaviy yoki xususiy mulk asosida ishlashi mumkin.

Shahar yo`lovchilar transporti jumlasiga avtobuslar, tramvaylar, trolleybuslar, metropoliten, yo`nalishli va yo`nalishsiz taksilar kiradi.

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi axborotnomasi 1997 yil, N 4-5, 124-modda

Avtobuslar, tramvaylar, trolleybuslar, metropoliten va yo`nalishli taksilar belgilangan yo`nalishlar bo`yicha, harakat jadvaliga muvofiq, belgilangan tarifdagi haq evaziga yo`lovchilar tashiydi.

Yo`nalishsiz taksilar yo`lovchilarning talablari asosida taksometr (hisoblagich) ko`rsatishi bo`yicha haq evaziga tashish xizmatlari ko`rsatadi.

Idoralarga qarashli yo`lovchilar transporti jumlasiga korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning o`z xodimlarini muayyan yo`nalish va harakat jadvali bo`yicha mazkur korxonalar, muassasa yoki tashkilot tomonidan belgilangan tartibda yoxud tashish shartnomasi bo`yicha tashish xizmatlari ko`rsatuvchi avtobuslari va mikroavtobuslari kiradi.

Idoralarga qarashli yo`lovchilar transportidan shahar yo`lovchilar transportini boshqarish organi bilan tuzilgan tashish shartnomasi bo`yicha yo`lovchilar tashish uchun foydalanilishi mumkin. Bu holda shahar yo`lovchilar transporti to`g`risidagi qonun hujjatlarining qoidalari idoralarga qarashli yo`lovchilar transportiga nisbatan tatbiq etiladi.

Shahar yo`lovchilar transportining davlat boshqaruvi O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, mahalliy davlat hokimiyati organlari, shuningdek Vazirlar Mahkamasi maxsus vakolat bergan shahar yo`lovchilar transportini boshqarish organi tomonidan amalga oshiriladi.

Shahar yo`lovchilar transportini boshqarish organining vakolatlari jumlasiga quyidagilar kiradi:

- tashuvchilar bilan shartnomalar tuzish va ularning faoliyatini muvofiqlashtirish;
- barcha turdagi shahar yo`lovchilar transportining bir maromda ishlashini ta'minlash;
- yagona texnika siyosati yuritish;
- barcha turdagi shahar yo`lovchilar transportini rivojlantirish va yo`lovchilarga xizmat ko`rsatish tizimini takomillashtirish, ularga ko`rsatiladigan xizmatlarning hajmlari va turlarini kengaytirish yuzasidan kompleks tadbirlar ishlab chiqish va ularni ro`yobga chiqarish;
- yo`lovchilarga xizmatlar ko`rsatish tartibi va qoidalarini belgilovchi normativ hujjatlar ishlab chiqish;
- avtobuslar, tramvaylar, trolleybuslar, shuningdek yo`nalishli taksilarda yo`lovchilar tashish yo`nalishlari va harakat jadvalarini tasdiqlash;
- yo`lovchilarning huquqlari ta'minlanishini nazorat qilish;
- shahar yo`lovchilar transporti subyektlari uchun yagona chipta tizimini joriy etish, yo`l chiptalari, varaqalari, shuningdek ayrim toifadagi fuqarolarga transportda imtiyozli yurish huquqini beradigan hujjatlar tayyorlash;
- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshirish.

2004 yil 11 iyunda O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori<sup>1</sup> bilan Toshkent shahrida yo`lovchilar tashish bilan band bo`lgan korxonalar va tashkilotlarni boshqarish tizimini takomillashtirish, ularning faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida Toshkent shahar yo`lovchilar tashish transporti davlat uyushmasi "*Toshshahar yo`lovchitrans*" aksiyadorlik kompaniyasiga

---

¹ "O`zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to`plami", 2004 yil, 24-son, 274-modda.

aylantirildi va quyidagilar "Toshshaharyo`lovchitrans" aksiyadorlik kompaniyasining asosiy vazifalari va faoliyati yo`nalishlari etib belgilandi:

- 1) shahar yo`lovchilar tashish transportini rivojlantirishning istiqbolli strategiyasini belgilash, Toshkent shahar hokimligi hamda boshqa manfaatdor tashkilotlar bilan birgalikda yo`lovchilar tashish transportini rivojlantirishga yo`naltirilgan o`rta muddatli va uzoq muddatli dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish;
- 2) marketing tadqiqotlarini tashkil etish va shahar transport xizmatlari bozorida raqobat muhitini shakllantirish;
- 3) Toshkent shahar aholisining shahar yo`lovchilar tashish transporti xizmatlariga ehtiyojini qondirish, shahar yo`lovchilar tashish transportining iqtisodiy foydali va ekologiya jihatidan toza turlarini kompleks rivojlantirish;
- 4) yo`lovchilar tashish transportida yo`l harakati xavfsizligining yuqori darajasini ta'minlash;
- 5) kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish.

Yo`l ho`jaligini boshqarish. Yo`l xo`jaligi O`zbekiston Respublikasining 1992 yil 3 iyulda qabul qilingan «Avtomobil yo`llari to`g`risida» gi qonuni¹ga va boshqa qonun shujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi. Ushbu qonun O`zbekiston Respublikasida avtomobil yo`llarini rivojlantirish va ulardan foydalanish sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning huquqiy asoslarini belgilab beradi. Qonunga ko`ra *avtomobil yo`li* – davlat standartlariga mos keladigan, me'yoriy og`irlikka va o`lchamga ega bo`lgan transport vositalarining xavf-xatarsiz va qulay harakatlanishi uchun mo`ljallangan muhandislik inshootlari majmuidir.

Avtomobil yo`llari tarkibiga yo`l uchun ajratilgan mintaqada joylashgan sun'iy muhandislik inshootlari, yo`l xizmatining yaxlit texnologik majmuasiga kiruvchi yo`l idoralari, yordamchi, qo`shimcha va boshqa ishlab chiqarishga xizmat ko`rsatuvchi korxonalar kiradi. Yo`l uchun ajratilgan mintaqadagi havo bo`shlig`i va yer ostki qismi ham avtomobil yo`li majmuiga kiradi. O`zbekiston Respublikasining avtomobil yo`llari mansubligiga qarab umumiy foydalanishdagi va korxonalariga qarashli yo`llarga ajratiladi. Umumiy foydalanishdagi avtomobil yo`llari jumlasiga O`zbekiston Respublikasi Hukumati belgilangan tartibda tegishli ro`yxatlarga kiritib, indeksi va tartib raqami ko`rsatilgan avtomobil yo`llari kiradi.

Umumiy foydalanishdagi avtomobil yo`llari va ular tarkibidagi barcha inshootlar davlat mulki bo`lib, O`zbekiston Respublikasi qonunlarida belgilangan tartibda foydalanishga berib qo`yiladi. Umumiy foydalanishdagi avtomobil yo`llari xalq xo`jaligi va ma'muriy mohiyatiga ko`ra xalqaro, davlat va mahalliy (viloyat) ahamiyatiga ega avtomobil yo`llariga bo`linadi.

Mustaqil davlatlarning poytaxtlarini birlashtirib turadigan, shuningdek davlatlar o`rtasidagi bitimlarga muvofiq xalqaro avtomobil yo`llari tarmog`iga kiradigan avtomobil yo`llari xalqaro ahamiyatga molik avtomobil yo`llari hisoblanadi.

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1992, №9, 353-m.

Davlat ahamiyatiga molik yo'llar jumlasiga respublikaning ma'muriy, madaniyat va sanoat markazlari hamda viloyatlari o'rtasidagi transport qatnovini ta'minlaydigan, mazkur markazlarni esa temir yo'l stansiyalari, portlar, kema to'xtash joylari, shuningdek qo'shni davlatlar bilan bog'laydigan yo'llar kiradi.

Mahalliy ahamiyatga molik yo'llar jumlasiga respublika hamda viloyatlarning ma'muriy markazlarini tumanlarning ma'muriy markazlari bilan, qishloq aholi punktlari bilan, shuningdek tuman markazlarini respublika ahamiyatiga molik yo'llar, temir yo'l stansiyalari, portlar, kema to'xtash joylari bilan birlashtiradigan yo'llar kiradi.

Korxonalariga qarashli avtomobil yo'llari o'z ahamiyatiga ko'ra shoxobcha yo'llar, texnologiya, xo'jalik ichidagi, xizmat, patrul yo'llari va boshqa yo'llarga bo'linadi.

Umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llarining davlat boshqaruvi O'zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasining Hukumati maxsus vakolat berilgan avtomobil yo'llarini boshqaradigan davlat idorasi orqali («O'zavtoyol») respublika avtomobil yo'llari tarmog'ini rivojlantirish va takomillashtirish ishini nazorat qiladi hamda bu borada yagona texnika siyosati yuritadi, umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llarini foydalanish uchun yaroqli holda saqlashni, ta'mirlashni va bunday yo'llar qurishni tashkil etadi.

Idoralarga qarashli yo'llarni boshqarish qonunlarda belgilangan tartibda ana shu yo'llarni tasarruf etuvchi korxonalar, muassasalar va tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladi, bu ishlarni mahalliy hokimiyat va boshqaruv idoralari uyg'unlashtiradilar.

Umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llari O'zbekiston Respublikasi xalqining boyligi bo'lib, davlatning mutlaq mulkidir va u xususilashtirilmaydi. O'zbekiston Respublikasining umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llari O'zbekiston Respublikasi yo'l xo'jaligi idoralari (yo'l idoralari) boshqaruvida bo'ladi va ularning balansida turadi.

Korxonalariga qarashli avtomobil yo'llari qaysi korxonaga, muassasa va tashkilot balansida tursa va qaysi biri ana shu yo'llarning saqlanishini taminlasa, shu korxonaga, muassasa va tashkilot ixtiyorida bo'ladi. Shaharlar, shahar posyolkalari va qishloq aholi punktlaridagi ko'chalar tegishli mahalliy hokimiyat va boshqaruv idoralari tasarrufida bo'ladi hamda ularning saqlanishini ta'minlaydigan uy-joy-kommunal xo'jaligi korxonalariga va tashkilotlari balansida turadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003 yil 19 avgustda qabul qilingan «Umumiy foydalaniladigan avtomobil yo'llari qurish va ulardan foydalanishni boshqarish tizimini takomillashtirish to'g'risida» gi Farmoni¹ bilan O'zbekiston avtomobil yo'llari qurish va foydalanish davlat aksiyadorlik ***konserni Avtomobil yo'llari qurish va foydalanish Davlat-aksiyadorlik kompaniyasi («O'zavtoyol» DAK)*** etib qayta tashkil etildi.

---

¹ "O'zbekiston Respublikasi qonun qujjatlari to'plami", 2003 y., 15-16-son, 120-modda.

Quyidagilar "O`zavtoyol" davlat aksiyadorlik kompaniyasi faoliyatining asosiy vazifalari va yo`nalishlari hisoblanadi:

- respublikada avtomobil yo`llari tarmog`ini rivojlantirish hamda takomillashtirishda yagona texnikaviy, investitsiya va tashqi iqtisodiy siyosatni o`tkazish;
- umumiy foydalaniladigan avtomobil yo`llari, ko`priklar, tonnellar, eng avvalo xalqaro va davlat ahamiyatiga ega bo`lgan ko`priklar hamda tonnellarga kompleks xizmat ko`rsatish va ularni tegishli texnik holatda saqlash hamda o`tkazish qobiliyatini, shuningdek kompaniya tarkibiga kiruvchi pudrat tashkilotlari faoliyatini ta'minlash borasidagi ishlarni muvofiqlashtirish;
- avtomobil yo`llari tarmog`ini rivojlantirish hamda takomillashtirish istiqbollari belgilash;
- umumiy foydalaniladigan avtomobil yo`llarini loyihalash, qurish, rekonstruksiya qilish, ta'mirlash, saqlash va ulardan foydalanish masalalarining kompleks hal etilishini ta'minlash;
- umumiy foydalaniladigan avtomobil yo`llarida qurilish, ta'mirlash va qayta tiklash ishlarini amalga oshirish chog`ida belgilangan qoida va sifat standartlariga rioya etilishini nazorat qilish.

«O`zavtoyol» davlat-aksiyadorlik kompaniyasi shartnomalar va majburiyatlar bo'yicha «O`zavtoyol» davlat aksiyadorlik konsernining huquqiy vorisi hisoblanadi. Kompaniyani boshqarishning yuqori organi O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tayinlanadigan Kompaniya kengashi hisoblanadi. «O`zavtoyol» DAK raisi va uning o`rinbosarlari lavozimga Kompaniya kengashi taqdimnomasiga ko`ra O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tayinlanadi.

Aloqa sohasini boshqarish. Aloqa O`zbekiston Respublikasi xo`jalik va ijtimoiy infrastrukturasi tarkibiy qismi bo`lib, aholining, xo`jalik subyektlarining, davlat idoralari pochta, telefon, telegraf, radio va axborotning o`zga turlarini uzatish va qabul qilish hamda aloqa tarmog`i orqali jo`natilayotgan ashyolarni yetkazib berishga bo`lgan ehtiyojlari qondirilishini ta'minlaydi.

O`zbekiston Respublikasida aloqa sohasini boshqarish O`zbekiston Respublikasining 1992 yil 13 yanvarda qabul qilingan «Aloqa to`g`risida» Qonuni¹ga muvofiq amalga oshirilib, ushbu qonun aloqa tarmoqlarini tashkil qilishning umumiy huquqiy, iqtisodiy asoslarini, aloqa shohobchalarini barpo etish va ulardan foydalanishda, aloqa xizmati ko`rsatishda mulkchilik shaklidan qat'i nazar korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning va fuqarolarning aloqa vositalariga egalik qilish, ulardan foydalanish, ularni tasarruf etish va boshqarish sohasidagi huquqlari va vazifalarini, shuningdek berilgan huquqlarni buzganlik va vazifalarini bajarmaganlik uchun javobgarlik choralarini belgilaydi.

Mazkur qonunning 4-moddasida O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining aloqa sohasidagi vakolatlari belgilangan bo`lib, unga ko`ra Oliy Majlis aloqa sohasidagi qonunlarni qabul qiladi; aloqa sohasidagi davlat siyosatining asosiy

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1992, №3, 159-m.

qoidalarini belgilaydi; xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya qiladi; O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidan kelib chiqadigan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Aloqa sohasidagi davlat boshqaruvi O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan, shuningdek u vakolat bergan idora-O`zbekiston Aloqa va axborotlashtirish agentligi tomonidan amalga oshiriladi. O`zbekiston aloqa va axborotlashtirish agentligi aloqa, axborotlashtirish va radiochastota spektridan foydalanish sohasidagi vazifalarni hal qilish va davlat siyosatini o`tkazish uchun vakolat berilgan muvofiqlashtiruvchi boshqaruv organi hisoblanadi. Agentlik o`z faoliyatida O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga hisob beradi. Agentlik Kompyuterlashtirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish bo`yicha Muvofiqlashtiruvchi Kengashning ishchi organi funksiyasini bajaradi.

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 7 maydagi qarori bilan quyidagilar O`zbekiston aloqa va axborotlashtirish agentligining asosiy vazifalari etib belgilandi:

- 1) telekommunikatsiyalar, ma'lumotlar uzatish, pochta aloqasi, matbuot tarqatish tarmoqlarini rivojlantirish, shuningdek zamonaviy talablar va mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish strategiyasiga muvofiq axborotlashtirish sohasida strategik ustuvorliklarni shakllantirish va amalga oshirish;
- 2) aloqa va axborotlashtirish tarmoq va hududiy organlari hamda xizmatlari ishlarini, shuningdek standartlashtirish, sertifikatlash va xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini litsenziyalashni ta'minlash, aloqa va axborotlashtirish sohasida, shu jumladan ma'lumotlar uzatishning zamonaviy vositalari, IP-texnologiyalar sohasida normativ-huquqiy bazani takomillashtirish masalalarini muvofiqlashtirish;
- 3) axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini va axborot tizimlari hamda resurslari bozorini rivojlantirish sohasida raqobat muhitini shakllantirish, shuningdek davlat boshqaruvi, fan va ta'lim, biznes, sog`liqni saqlash sohasida va faoliyatning boshqa sohalarida axborot ayirboshlashning elektron shakllariga o`tish dasturlarini joriy etish bo`yicha chora-tadbirlar kompleksini ishlab chiqish va amalga oshirish;
- 4) telekommunikatsiyalar, pochta aloqasi tarmoqlarida, teleradioefirda, axborot tizimlarida axborot xavfsizligini ta'minlash, zamonaviy talablar va standartlarni hisobga olgan holda axborot resurslari va axborot tizimlarini muhofaza qilishning samarali vositalari va usullarini joriy etish;
- 5) axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va tizimlari, kompyuter va telekommunikatsiya texnikasini ishlab chiqish sohasida ilmiy-tadqiqot ishlarini va yuqori malakali kadrlar tayyorlashni tashkil etish;
- 6) axborot tizimlarini, telekommunikatsiya va ma'lumotlar uzatish tarmoqlarini rivojlantirish va takomillashtirish uchun xorijiy investitsiyalar va zamonaviy texnologiyalarni jalb etish va ulardan samarali foydalanish.

Agentlikka qonun hujjatlarida belgilangan tartibda lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod qilinadigan bosh direktor boshchilik qiladi. Bosh direktorning o`rinbosarlari, shu jumladan bir nafar birinchi o`rinbosari bo`ladi, ularning sonini belgilash va ularni lavozimga tayinlash O`zbekiston Respublikasi Vazirlar

Mahkamasi tomonidan amalga oshiriladi. Bosh direktor maqomiga ko`ra O`zbekiston Respublikasi vaziriga, bosh direktorning birinchi o`rinbosari va o`rinbosarlari - tegishli ravishda vazirning birinchi o`rinbosari va o`rinbosarlariga tenglashtiriladi.

Agentlikning bosh direktori bir vaqtning o`zida O`zbekiston Respublikasi radiochastotalar bo`yicha Davlat komissiyasining raisi hisoblanadi.

Agentlikda tarkibiga bosh direktor - (rais), bosh direktor o`rinbosarlari (lavozimiga ko`ra) hamda Agentlik tizimidagi boshqa rahbar xodimlar kiradigan 11 kishidan iborat hay'at tashkil etiladi. Agentlik hay'ati Agentlik faoliyatining asosiy masalalarini ko`rib chiqadi, Agentlik bo`limlari, hududiy boshqarmalar, Agentlikka qarashli tashkilotlar, korxonalar va muassasalar rahbarlarining hisobotlarini eshitadi, Agentlikning muhim buyruqlari va boshqa hujjatlari loyihalarini, shuningdek aloqa va axborotlashtirish tizimini rivojlantirish, ilmiy-texnika yutuqlaridan keng ko`lamda foydalanish, idoralararo va davlatlararo aloqalarni rivojlantirish masalalarini muhokama qiladi.

Nazorat uchun savollar

1. Iqtisodiyot sohasini boshqarishning umumiy tushunchasi.
2. Sanoat sohasini boshqarish.
  - A) yengil sanoat sohasini boshqarish.
  - B) neft va gaz sanoatini boshqarish.
  - C) energetika sohasini boshqarish.
  - D) mahalliy sanoat.
  - E) sanoat sohasida davlat nazorati.
3. Qurilish, arxitektura va shaharsozlik sohasidagi faoliyatni tartibga soluvchi davlat organi
  - A) O`zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo`mitasining huquqiy maqomi.
  - B) arxitektura va qurilish sohasidagi davlat nazorati.
4. Qishloq va suv xo`jaligini boshqarish.
5. Xo`jalik-xizmat kompleksini boshqarishning umumiy tushunchasi.
6. Transport sohasini boshqarish.
  - A) havo transporti.
  - B) temir yo`l transporti.
  - C) avtomobil va suv transporti.
7. Yo`l xo`jaligini boshqarish.
8. Aloqa sohasini boshqarish.

11-BOB. IJTIMOIIY-MADANIY SOHALARNI BOSHQARISH

1§. Ta'lim sohasini boshqarish

O`zbekiston Respublikasining ijtimoiy-madaniy sohasiga - ta'lim, madaniyat, sog`liqni saqlash, mehnat va aholini ijtimoiy himoya qilish sohalari kiradi.

O`zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligiga erishishi hamda O`zbekiston Respublikasining yangi qonunchilik bazasining yaratilishi bilan ijtimoiy-madaniy sohalarda tub o`zgarishlar sodir bo`ldi. Bu o`zgarishlarni ijtimoiy-madaniy sohalarni alohida-alohida ko`rib chiqqanimizda, yaqqol ko`rishimiz mumkin.

O`zbekiston Respublikasining «Ta'lim to`g`risida»gi, «Davlat tili to`g`risida»gi, «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi to`g`risida»gi va boshqa qonun hujjatlarining qabul qilinishi bilan O`zbekiston Respublikasi ta'lim tizimi tubdan isloh qilindi.

O`zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishib, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning o`ziga xos yo`lini tanlashi kadrlar tayyorlash tuzilmasi va mazmunini qayta tashkil etishni zarur qilib qo`ydi va qator chora-tadbirlarni:

"Ta'lim to`g`risida"gi qonunni joriy etish;

yangi o`quv rejalari, dasturlari, darsliklarini joriy etish, zamonaviy didaktik ta'minotni ishlab chiqishni;

o`quv yurtlarini attestatsiyadan o`tkazishni va akkreditatsiyalashni, yangi tipdagi ta'lim muassasalarini tashkil etishni taqozo etdi.

O`zbekiston Respublikasining 1997 yil 29 avgustda qabul qilingan «Ta'lim to`g`risida»gi qonuni<sup>1</sup> fuqarolarga ta'lim, tarbiya berish, kasb-hunar o`rgatishning huquqiy asoslarini belgilaydi hamda har kimning bilim olishdan iborat konstitutsiyaviy huquqini ta'minlashga qaratilgan.

Ta'lim O`zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyoti sohasidagi ustuvor yo`nalish bo`lib, bu sohasidagi davlat siyosati:

- 1) ta'lim va tarbiyaning insonparvar, demokratik xarakterda ekanligi;
- 2) ta'limning uzluksizligi va izchilligi;
- 3) umumiy o`rta, shuningdek o`rta maxsus, kasb-hunar ta'limining majburiyligi;
- 4) o`rta maxsus, kasb-hunar ta'limi yo`nalishini: akademik litseyda yoki kasb-hunar kollejida o`qishni tanlashning ixtiyoriyligi;
- 5) ta'lim tizimining dunyoviy xarakterda ekanligi;
- 6) davlat ta'lim standartlari doirasida ta'lim olishning hamma uchun ochiqligi;
- 7) ta'lim dasturlarini tanlashga yagona va tabaqalashtirilgan yondashuv;
- 8) bilimli bo`lishni va iste'dodni ragbatlantirish;
- 9) ta'lim tizimida davlat va jamoat boshqaruvini uygunlashtirish kabi asosiy tamoyillarga tayanadi.

O`zbekiston Respublikasining ta'lim tizimi:

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 №9, 225-m.

- davlat standartlariga muvofiq ta'lim dasturlarini amalga oshiruvchi davlat va nodavlat ta'lim muassasalari;
- ta'lim tizimining faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan tadqiqot ishlarini bajaruvchi ilmiy-pedagogik muassasalar;
- ta'lim sohasidagi davlat boshqaruv organlari, shuningdek ularga qarashli korxonalar, muassasalar va tashkilotlardan iboratdir.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim quyidagi turlarda amalga oshiriladi:

maktabgacha ta'lim - bola shaxsini sog'lom va yetuk, maktabda o'qishga tayyorlangan tarzda shakllantirish maqsadini ko'zlaydi. Bu ta'lim olti-yetti yoshgacha oilada, bolalar bog'chasida va mulk shaklidan qat'i nazar boshqa ta'lim muassasalarida olib boriladi.

Umumiy o'rta ta'lim - boshlang'ich ta'lim (I-IV sinflar) va umumiy o'rta ta'lim (I-IX sinflar)ni o'z ichiga oladi.

Boshlang'ich ta'lim umumiy o'rta ta'lim olish uchun zarur bo'lgan savodxonlik, bilim va ko'nikma asoslarini shakllantirishga qaratilgandir. Maktabning birinchi sinfiga bolalar olti-yetti yoshidan qabul qilinadi.

Umumiy o'rta ta'lim bilimlarning zarur hajmini beradi, mustaqil fikrlash, tashkilotchilik qobiliyati va amaliy tajriba ko'nikmalarini rivojlantiradi, dastlabki tarzda kasbga yo'naltirishga va ta'limning navbatdagi bosqichini tanlashga yordam beradi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi olish maqsadida har kim umumiy o'rta ta'lim asosida akademik litseyda yoki kasb-hunar kollejida o'qishning yo'nalishini ixtiyoriy ravishda tanlash huquqiga ega.

Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari egallangan kasb-hunar bo'yicha ishlash huquqini beradigan hamda bunday ish yoki ta'limni navbatdagi bosqichda davom ettirish uchun asos bo'ladigan o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi beradi.

Akademik litsey o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini jadal o'stirishni, ularning chuqur, tabaqalashtirilgan va kasb-hunarga yo'naltirilgan bilim olishlarini ta'minlaydigan uch yillik o'rta maxsus o'quv yurtidir.

Kasb-hunar kolleji o'quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, mahorat va malakasini chuqur rivojlantirishni, tanlangan kasblar bo'yicha bir yoki bir necha ixtisos olishni ta'minlaydigan uch yillik o'rta kasb-hunar o'quv yurtidir.

Oliy ta'lim - yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashni ta'minladi. Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash oliy o'quv yurtlarida (universitetlar, akademiyalar, institutlar va oliy maktabning boshqa ta'lim muassasalarida) o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi asosida amalga oshiriladi.

Oliy ta'lim ikki bosqichga: davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi oliy ma'lumot to'g'risidagi hujjatlar bilan dalillanuvchi bakalavriat va magistraturaga ega.

Bakalavriat oliy ta'lim yo'nalishlaridan biri bo'yicha puxta bilim beradigan, o'qish muddati kamida to'rt yil bo'lgan tayanch oliy ta'limdir.

Magistratura aniq mutaxassislik bo'yicha bakalavriat negizida kamida ikki yil davom etadigan oliy ta'limdir.

*Oliy o`quv yurtidan keyingi ta'lim* jamiyatning ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlarga bo`lgan ehtiyojlarini ta'minlashga qaratilgandir. Oliy o`quv yurtidan keyingi ta'lim oliy o`quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot muassasalarida (aspirantura, ad'yunktura, doktorantura, mustaqil tadqiqotchilik) olinishi mumkin.

Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash - kasb bilimlari va ko`nikmalarini chuqurlashtirish hamda yangilashni ta'minlaydi.

Maktabdan tashqari ta'lim. Bolalar va o`smirlarning yakka tartibdagi ehtiyojlarini qondirish, ularning bo`sh vaqti va dam olishini tashkil etish uchun davlat organlari, jamoat birlashmalari, shuningdek boshqa yuridik va jismoniy shaxslar madaniy-estetik, ilmiy, texnikaviy, sport va boshqa yo`nalishlarda maktabdan tashqari ta'lim muassasalarini tashkil etishlari mumkin.

Maktabdan tashqari ta'lim muassasalariga bolalar, o`smirlar ijodiyoti saroylari, uylari, klublari va markazlari, bolalar-o`smirlar sport maktablari, san'at maktablari, musiqa maktablari, studiyalar, kutubxonalar, sog'lomlashtirish muassasalari va boshqa muassasalar kiradi.

Davlat oilada ta'lim olishga va mustaqil ravishda ta'lim olishga ko`maklashadi. Bolalarni oilada o`qitish va mustaqil ravishda ta'lim olish tegishli ta'lim muassasalarining dasturlari bo`yicha amalga oshiriladi. Ta'lim oluvchilarga vakolatli davlat muassasalari tomonidan uslubiy, maslahat va boshqa yo`sinda yordam ko`rsatiladi.

Yuqoridagilardan ko`rinib turibdiki, ta'lim sohasini tartibga solishda O`zbekiston Respublikasi o`zi tanlagan taraqqiyot yo`lidan kelib chiqib, bozor munosabatlariga asoslangan. Ta'lim to`g`risidagi qonunchilik O`zbekiston Respublikasi fuqarolarining bilim olishga bo`lgan konstitutsiyaviy huquqini amalga oshirishda xizmat qiladi.

Ta'lim sohasini tartibga solishda O`zbekiston Respublikasining 1997 yil 29 avgustdagi qonuni<sup>1</sup> bilan tasdiqlangan «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» ham katta ahamiyatga egadir. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi "Ta'lim to`g`risida"gi O`zbekiston Respublikasi qonunining qoidalariga muvofiq holda tayyorlangan bo`lib, milliy tajribaning tahlili va ta'lim tizimidagi jahon miqyosidagi yutuqlar asosida tayyorlangan hamda yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo`ljalni to`g`ri ola bilish mahoratiga ega bo`lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo`naltirilgandir. Dastur kadrlar tayyorlash milliy modelini ro`yobga chiqarishni, har tomonlama kamol topgan, jamiyatda turmushga moslashgan, ta'lim va kasb-hunar dasturlarini ongli ravishda tanlash va keyinchalik puxta o`zlashtirish uchun ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, psixologik-pedagogik va boshqa tarzdagi sharoitlarni yaratishni, jamiyat, davlat va oila oldida o`z javobgarligini his etadigan fuqarolarni tarbiyalashni nazarda tutadi.

Kadrlar tayyorlash Milliy dasturini ishlab chiqishdan ham asosiy maqsad - bu ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o`tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to`la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida,

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 №11-12, 295-m.

yuksak ma'naviy va ahloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash Milliy tizimini yaratishdir.

O`zbekiston Respublikasida ta'lim sohasini tartibga solishda 1995 yil 21 dekabrda qabul qilingan «Davlat tili to`g`risida»gi qonun<sup>1</sup> ham ma'lum bir ahamiyatga egadir. Mazkur qonunning 1-moddasiga binoan O`zbekiston Respublikasining davlat tili o`zbek tilidir.

O`zbekiston Respublikasida ta'lim sohasini tartibga solishda belgilangan tartibda ishlab chiqilgan Davlat ta'lim standartlari ham muhim ahamiyatga ega. O`zbekiston Respublikasining «Ta'lim to`g`risida»gi qonunning 7-moddasiga binoan Davlat ta'lim standartlari umumiy o`rta, o`rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'lim mazmuniga hamda sifatiga qo`yiladigan talablarni belgilaydi. Davlat ta'lim standartlarini bajarish O`zbekiston Respublikasining barcha ta'lim muassasalari uchun majburiydir.

Jumladan, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 16 avgustdagi qarori bilan tasdiqlangan «O`zbekiston Davlat standarti» - davlat, jamiyat va shaxsning, shuningdek mehnat bozori kon'yunkturasi va professional kadrlar tayyorlashning jahon tendensiyalarining amaldagi va istiqboldagi talablariga muvofiq ravishda oliy ta'limning O`zbekiston Respublikasida qabul qilingan yo`nalishlari va mutaxassisliklarini tartibga soladi.

Ta'lim tizimini boshqarish quyidagi organlar tomonidan amalga oshiriladi:

1) *O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini*:

- ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshiradi;
- ta'lim sohasidagi davlat boshqaruvi organlariga rahbarlik qiladi;
- ta'limni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqadi va amalga oshiradi;
- ta'lim muassasalarini tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish tartibini belgilaydi;
- ta'lim muassasalarini akkreditatsiyadan, pedagog, ilmiy kadrlarni attestatsiyadan o`tkazish tartibini belgilaydi;
- boshqa davlatlarning ta'lim muassasalariga O`zbekiston Respublikasining hududida ta'lim faoliyati bilan shugullanish huquqini beruvchi ruxsatnomalar beradi;
- qonun hujjatlariga muvofiq xorijiy davlatlarning ta'lim to`g`risidagi hujjatlarini tan olish va hujjatlarning ekvivalent ekanligini qayd etish tartibini belgilaydi;
- davlat ta'lim standartlari tasdiqlaydi;
- davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi ma'lumot to`g`risidagi hujjatlarni tasdiqlash va ularni berish tartibini belgilaydi;
- davlat grantlari miqdori va ta'lim muassasalariga qabul qilish tartibini belgilaydi;
- davlat oliy ta'lim muassasasining rektorlarini tayinlaydi;
- ta'lim oluvchilarni akkreditatsiya qilingan bir ta'lim muassasasidan boshqasiga o`tkazish tartibini belgilaydi;
- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1995 №12, 257-m.

2) ta'limni boshqarish bo'yicha maxsus vakolat berilgan davlat organlari:

- ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini ro'yobga chiqaradi;
- ta'lim muassasalari faoliyatini muvofiqlashtiradi va uslub masalalarida ularga rahbarlik qiladi;
- davlat ta'lim standartlari, mutaxassislarning bilim saviyasi va kasb tayyorgarligiga bo'lgan talablar bajarilishini ta'minlaydi;
- o'qitishning ilgor shakllari va yangi pedagogik texnologiyalarni, ta'limning texnik va axborot vositalarini o'quv jarayoniga joriy etadi;
- o'quv va o'quv-uslubiyat adabiyotlarini nashr etishni tashkil qiladi;
- ta'lim oluvchilarning yakuniy davlat attestatsiyasi va davlat ta'lim muassasalarida eksternat to'g'risidagi nizomlarni tasdiqlaydi;
- davlat oliy ta'lim muassasasining rektorini tayinlash to'g'risida Vazirlar Mahkamasiga takliflar kiritadi;
- pedagog xodimlarni tayyorlashni, ularning malakasini oshirishni va qayta tayyorlashni tashkil etadi;
- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

3) mahalliy davlat hokimiyati organlari:

- ta'lim muassasalari faoliyatining mintaqalarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish ehtiyojlariga muvofiqligini ta'minlaydilar;
- ta'lim muassasalarini tashkil etadilar, qayta tashkil etadilar va tugatadilar, (respublika tasarrufida bo'lgan muassasalar bundan mustasno), ularning ustavlarini ro'yxatga oladilar;
- o'z hududlaridagi ta'lim muassasalarini vakolat doirasida moliyalash miqdorlarini va imtiyozlarni belgilaydilar;
- ta'lim sifati va darajasiga, shuningdek pedagog xodimlarning kasb faoliyatiga bo'lgan davlat talablariga rioya etilishini ta'minlaydilar;
- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshiradilar.

Ta'lim muassasasini uning rahbari boshqaradi. Ta'lim muassasalarida qonun hujjatlariga muvofiq faoliyat ko'rsatadigan jamoat boshqaruvi organlari tashkil etilishi mumkin.

Ta'lim sohasidagi davlat boshqaruvi organlari nodavlat ta'lim muassasalarida ta'lim to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini nazorat qiladi. Nodavlat ta'lim muassasalari ta'lim to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzgan taqdirda, akkreditatsiya qilgan organlar ularning faoliyatini qonun hujjatlariga muvofiq to'xtatib qo'yishga haqli. Nodavlat ta'lim muassasalariga qabul davlat o'quv yurtlari uchun belgilangan tartibda va muddatlarda amalga oshiriladi.

2§. Madaniyat va sport sohasini boshqarish

O'zbekiston Respublikasida madaniyat va sport sohasini boshqaruvchi organlar tizimiga: O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi, «O'zbekkino» Milliy Agentligi, O'zbekiston Respublikasi Teleradiokompaniyasi,

O`zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi va O`zbekiston Milliy axborot agentligi kiradi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2004 yil 27 sentabrda Farmoni bilan madaniyat va sportni rivojlantirish muammolarini kompleks tarzda hal etish, jismonan sog`lom, ma'naviy jihatdan boy va barkamol shaxslarni tarbiyalash uchun shart-sharoitlar yaratish, sog`lom turmush tarzi va sportga muhabbat tuyg`usini singdirish, aholining madaniy va estetik talab-ehtiyojlarini yanada to`laroq qondirish, shuningdek madaniyat va sport sohasini boshqarishni takomillashtirish, bu sohada davlat siyosatini amalga oshirishni muvofiqlashtirish darajasini ko`tarish maqsadida O`zbekiston Respublikasi Madaniyat ishlari vazirligi hamda O`zbekiston Respublikasi Davlat jismoniy tarbiya va sport qo`mitasi tugatilib, ularning negizida *O`zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi* tashkil qilindi.

Mazkur Farmonga binoan O`zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi faoliyatining asosiy vazifalari hamda yo`nalishlari etib quyidagilar belgilandi:

- madaniyat va ommaviy sport sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish, xalqning boy madaniy merosini qayta tiklash, asrlar mobaynida shakllangan yuksak ma'naviyatni, xalq an'analari va urf-odatlarini har tomonlama rivojlantirish, jismonan sog`lom, ma'naviy jihatdan boy va uyg`un kamol topgan shaxslarni voyaga yetkazish borasidagi kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- milliy istiqlol g`oyasidan, O`zbekiston xalqining madaniy va ma'naviy-axloqiy an'analaridan kelib chiqqan holda aholi o`rtasida madaniy-ma'rifiy, fizkultura-sog`lomlashtirish va ommaviy sport ishlarini amalga oshirish, odamlarning madaniy va estetik ehtiyojlarini yanada to`laroq qondirish;
- teatr, musiqa, xoreografiya, tasviriy san'at, sirk, xalq amaliy va estrada san'atini yanada rivojlantirish, ularning g`oyaviy-badiiy va ma'naviy saviyasini oshirish, xalq tarixining eng yorqin sahifalarini va uning hozirgi hayotini, mamlakatning erkin demokratik taraqqiyotini yoritib beradigan asarlar yaratishda ijodiy jamoalarga har tomonlama yordam ko`rsatish;
- madaniy-ommaviy va bayram tadbirlarining chuqur g`oyaviy mazmun bilan boyitilishini ta'minlash, respublikaning ijodiy uyushmalari va jamoat tashkilotlari bilan yaqin hamkorlikni yo`lga qo`yish, ijodkor yoshlarni har tomonlama qo`llab-quvvatlash, ularning o`z talant va iste'dodlarini to`la namoyon etishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratish;
- jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish, aholini, birinchi navbatda yoshlar va bolalarni sport bilan shug`ullanishi zarurligini anglash ruhida tarbiyalash, sog`lom turmush tarzi va sportga muhabbat ishtiyoqini singdirish, yoshlarni mehnatga va respublika qurolli kuchlarida xizmat qilishga tayyorlash;
- Olimpiya o`yinlarida, jahon va Osiyo chempionatlarida, xalqaro musobaqalarda O`zbekiston sharafini munosib himoya qiladigan va yuqori sport natijalariga erisha oladigan yuksak mahoratli sportchilarni tayyorlash maqsadida olimpiya

zahirasi muassasalarini qo'llab-quvvatlash va zarur shart-sharoitlarni yaratish, jumladan, ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash;

- xalq o'yinlari, milliy sport turlari bo'yicha musobaqalar tashkil qilish va o'tkazish;
- turar joylar va mahallalarda madaniy-ma'rifiy faoliyatni, aholini madaniy va jismoniy jihatdan tarbiyalashni tashkil qilishda, fizkultura sog'lomlashtirish va ommaviy sport ishlarini o'tkazishda davlat va jamoat tashkilotlari, o'quv yurtlari mahalliy hokimiyat organlari bilan faol hamkorlik qilish va ularga yordam ko'rsatish;
- davlatlararo va xalqaro madaniy hamda sport aloqalarini kengaytirish va mustahkamlash, konferensiya, ko'rgazma va sport musobaqalari o'tkazish, madaniyat, san'at va sport sohasiga xorijiy investitsiya va grantlarni jalb etish borasidagi ishlarni tashkil etish;
- madaniy-ma'rifiy va sport-sog'lomlashtirish muassasalari, obyekt va inshootlarning moddiy-texnika bazasini rivojlantirish hamda mustahkamlash, ulardan imkoniyat darajasida to'la va samarali foydalanishni ta'minlash;
- madaniyat va sport sohasida kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlashni tashkil qilish, respublika madaniy-ma'rifiy va sport-sog'lomlashtirish muassasalari, o'quv yurtlarini yuqori malakali kadrlar bilan ta'minlash;
- professional, xalq va havaskorlik ijodiyotini, ommaviy sport jismoniy tarbiyani, ommabop madaniy-ma'rifiy va sport dasturlarini keng ko'lamda targ'ib qilish, shuningdek madaniyat va sport sohasida ommabop adabiyotlarni chop etish hamda video va kino materiallar chiqarish.

Kino-video faoliyati. 2004 yil 16 martda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni¹ bilan mamlakatimizda erkin demokratik jamiyat barpo etish yo'lida amalga oshirilayotgan o'zgarish va yutuqlarni, milliy istiqlol g'oyasining mazmun-mohiyatini kino san'ati vositasida badiiy aks ettirish, kinematografiya sohasining xalqimiz hayotidagi, ayniqsa, yoshlar tarbiyasidagi o'rni va ta'sirini kuchaytirish, g'oyaviy-badiiy saviyasini oshirish, uni hozirgi zamon talablari asosida yanada takomillashtirish maqsadida "O'zbekkino" Davlat-aksionerlik kompaniyasi «*O'zbekkino*» *Milliy agentligi* etib qayta tashkil etildi.

Ushbu agentlik kino san'ati, kino-video faoliyatni amalga oshirish sohalaridagi vazifalarni hal etishga vakolatli bo'lgan davlat boshqaruv organi hisoblanadi va u o'z faoliyatida Vazirlar Mahkamasiga hisobot beradi. Agentlikning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- kino san'atining milliy madaniyatni rivojlantirish, jamiyat ma'naviy hayotini yuksaltirishdagi o'rni va ahamiyatini hisobga olgan holda, bu sohani umumbashariy va milliy qadriyatlar uyg'unligi asosida taraqqiy ettirishning ustuvor yo'nalishlarini ishlab chiqish;
- kino san'atida, kino-videofaoliyat sohasida davlat siyosatini amalga oshirish;
- kinematografiya sohasida faoliyat ko'rsatayotgan, mulkchilik shaklidan qat'i nazar, korxonalar va kinostudiyalarni, ijodiy jamoalarni qo'llab-quvvatlash,

---

¹ "O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami", 2004 yil, 11-son, 126-modda.

ularning manfaatlarini himoya qilish, tadbirkorlik va raqobat muhitini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;

- milliy kino san'atining eng yaxshi an'alarini izchil davom ettirish va boyitish maqsadida iqtidorli yosh kinematografchilarni tarbiyalash, ularning ijodiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga ko'maklashish;
- O'zbekiston Respublikasi Davlat filmlar fondi faoliyatini bugungi kun talablari negizida tashkil etish;
- kinofilmlar yaratish va ularni namoyish etish tizimini tanlovlar tashkil etish orqali takomillashtirish va qayta texnik jihozlash, aholiga kino-videoxizmat ko'rsatish darajasini oshirish;
- mualliflik huquqlari himoyalangan kino va video mahsulotlarini noqonuniy ravishda respublika hududiga olib kirishga, ulardan foydalanish, ijaraga berish va tarqatishga qarshi zarur choralar ko'rish;
- import va eksport qilinadigan kino va video mahsulotlariga ekspert bahosi berilishini amalga oshirish, respublika hududida kino va videofilmlar ko'rsatish va ulardan texnik jihatdan foydalanishning qoidalarini belgilash;
- kinematografiya sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, milliy kino mahsulotlarini jahon bozoriga olib chiqish, xorijiy kino ishlab chiqaruvchi tashkilot va kinoijodkorlar bilan aloqalarni kengaytirish, milliy kino san'atini xalqaro kinofestivallarda namoyish etish.

Agentlik o'ziga yuklangan vazifalar va funksiyalarni bevosita, shuningdek, o'z hududiy tuzilmalari hamda o'z tizimidagi tashkilotlar orqali hal qiladi.

Agentlikni qonun hujjatlarida belgilangan tartibda lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod qilinadigan bosh direktor boshqaradi. Bosh direktorning ikki nafar o'rinbosari, shu jumladan, bir nafar birinchi o'rinbosari bo'ladi. Bosh direktor o'z maqomiga ko'ra vazirga, bosh direktorning birinchi o'rinbosari va o'rinbosari tegishli ravishda vazirning birinchi o'rinbosari va o'rinbosariga tenglashtiriladi.

Agentlikda bosh direktor (Hay'at raisi), bosh direktor o'rinbosarlari (lavozimiga ko'ra) va agentlikning boshqa rahbar xodimlari kiradigan 7 kishi tarkibidagi Hay'at tuziladi. Hay'atning shaxsiy tarkibi bosh direktorning tavsiyasiga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi. Agentlik Hay'ati o'zining muntazam o'tkaziladigan majlislarida agentlik faoliyatining asosiy masalalarini ko'rib chiqadi, agentlikning tarkibiy va hududiy bo'limlari va boshqa o'ziga qarashli organlar va muassasalar rahbarlarining hisobotini tinglaydi, agentlik faoliyatiga doir muhim buyruqlar va boshqa hujjatlar loyihalarini muhokama qiladi. Hay'at uning majlisida a'zolarining yarmidan ko'pi ishtirok etganda vakolatli hisoblanadi. Ko'rib chiqilayotgan masalalar bo'yicha qarorlar oddiy ko'pchilik ovoz bilan qabul qilinadi. Ovoz berish natijalari teng bo'lgan holatda, Bosh direktorning ovozi hal etuvchi hisoblanadi.

Hay'atda qabul qilingan hujjatlar Hay'at qarorlari bilan tasdiqlanadi hamda bosh direktorning buyruqlari orqali amalga oshiriladi.

Matbuot va axborot. O`zbekiston Respublikasida matbuot va axborot-ommaviy vositalari, axborotlar almashish, matbuot, noshirlik, matbaachilik faoliyati va davriy nashrlarni tarqatish sohasidagi davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish *O`zbekiston Respublikasi matbuot va axborot agentligi* tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu agentlik O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002 yil 3 iyuldagi «Matbuot va axborot sohasida boshqaruvni takomillashtirish to`g`risida»gi Farmoni bilan O`zbekiston Respublikasi Davlat matbuot qo`mitasi o`rniga tashkil etildi.

Quyidagilar Agentlikning asosiy vazifalari hisoblanadi:

- ommaviy axborot vositalarining mustaqil faoliyatni amalga oshirishga bo`lgan konstitutsiyaviy huquqlariga va tegishli qonun hujjatlariga, so`z va matbuot erkinligi kafolatlariga so`zsiz rioya qilinishi monitoringini olib borish;
- respublika fuqarolarining axborotlar olishga bo`lgan ehtiyojini yanada to`liq qondirish, aholining, eng avvalo, o`sib kelayotgan avlodning ta`lim, ma`naviy va madaniy darajasini oshirish, ularni milliy mustaqillik g`oyalari ruhida tarbiyalash maqsadida ommaviy axborot vositalarini, noshirlik ishlarini va matbaachilikni keng rivojlantirishga ko`maklashish;
- noshirlik va matbaachilik faoliyati, ommaviy axborot vositalari, davriy nashrlarni tarqatish, shu jumladan ko`rsatib o`tilgan faoliyat turlarini ro`yxatdan o`tkazish sohasidagi davlat siyosatini amalga oshirish;
- nashriyotlar, ommaviy axborot vositalari, televideniye, radioeshittirish va respublika axborot bozorining boshqa qatnashchilari tomonidan axborot sohasida amaldagi qonun hujjatlariga rioya etilishi yuzasidan monitoringni amalga oshirish;
- respublika fuqarolari va yuridik shaxslarining axborotlarni tayyorlash, tarqatish, ulardan foydalanish sohasidagi huquqlari va manfaatlarining himoya qilinishini ta`minlash;
- noshirlik faoliyatini litsenziyalashni tashkil etish; mulkchilik shakllaridan qat`i nazar, ommaviy axborot vositalari uchun axborot bozorida teng shart-sharoitlarni ta`minlash tadbirlarini ishlab chiqish;
- noshirlik va matbaachilik faoliyati, davriy nashrlarni tarqatish sohasida yagona texnika siyosatini o`tkazish;
- reklamalar tayyorlash, shuningdek ularni ommaviy axborot vositalari orqali tarqatish sohasida davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishda qatnashish;
- noshirlik-matbaachilik faoliyatining ishlab chiqarish-texnikaviy bazasini rivojlantirish va zamonaviylashtirish, standartlash va sertifikatlash sohasidagi chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish.

Agentlik o`z vakolatlari doirasida vazirliklar, davlat qo`mitalari, idoralar, mahalliy davlat hokimiyati organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiy bo`lgan normativ-huquqiy hujjatlar chiqarishga haqlidir. Agentlik o`ziga yuklangan vazifalarning samarali bajarilishi uchun javob beradi.

O`zbekiston matbuot va axborot agentligining ommaviy axborot vositalarini senzura qilishi, materiallarni tahrir qilishi va ommaviy axborot vositalari faoliyatiga boshqa har qanday shaklda noqonuniy aralashishi qat'iy taqiqlanadi.

Agentlikka qonun hujjatlarida belgilangan tartibda lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod qilinadigan bosh direktor boshchilik qiladi. Bosh direktorning uch nafar o`rinbosari, shu jumladan bir nafar birinchi o`rinbosari bo`ladi. Bosh direktor maqomiga ko`ra vazirga, bosh direktorning birinchi o`rinbosari - vazirning birinchi o`rinbosariga, Bosh direktor o`rinbosarlari - vazir o`rinbosarlariga tenglashtiriladi.

Agentlikda tarkibiga Bosh direktor (hay'at raisi) va Bosh direktorning o`rinbosarlari (lavozimiga ko`ra), ommaviy axborot vositalari va ommaviy kommunikatsiyalar, matbuot, nashriyotlar va matbaa sohasidagi boshqa rahbar xodimlar, shuningdek Bosh direktorning tavsiyasi bo`yicha boshqa shaxslar kiradigan 7 kishidan iborat hay'at tashkil etiladi. Hay'at qarorlari, qoidaga ko`ra, Bosh direktor buyruqlari bilan amalga oshiriladi. Bosh direktor bilan hay'at a'zolari o`rtasida kelishmovchilik kelib chiqqan taqdirda bosh direktor uzil-kesil qaror qabul qiladi hamda paydo bo`lgan kelishmovchiliklar to`g`risida O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga axborot beradi. Hay'at a'zolari ham o`z fikrini O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga ma'lum qilishlari mumkin.

Televideniye va radio. 1996 yil 7 mayda O`zbekiston Respublikasi Prezidentining «O`zbekistonning ijtimoiy taraqqiyotida televideniye va radioning rolini oshirish chora-tadbirlari to`g`risida»gi Farmoni¹ bilan demokratiyaning, konstitutsiyaviy taraqqiyotni ta'minlashning, qonunchilikka rioya etishning, inson huquqlari va qadr-qimmatini himoya qilishning g`oyat muhim muassasasi sifatida teleradioeshittirishni yanada rivojlantirish, shuningdek uning respublikadagi tub iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy islohotlarni amalga oshirishga ta'sirini kuchaytirish maqsadida O`zbekiston Davlat teleradioeshittirish kompaniyasi joylarda hududiy bo`linmalariga ega bo`lgan *O`zbekiston Teleradiokompaniyasi (O`z teleradio)* ga o`zgartirildi.

O`zbekiston Teleradiokompaniyasi Davlat teleradioeshittirish kompaniyasining huquqiy vorisi, O`zbekistonda teleradioeshittirish sohasidagi muvofiqlashtiruvchi organ hisoblanadi va o`z faoliyati to`g`risida Vazirlar Mahkamasiga hisobot berib boradi;

jamoatchilikning ommaviy axborotga bo`lgan ehtiyojlarini qondirish maqsadida mahsulot ishlab chiqarish, ishlarni bajarish va xizmatlar ko`rsatish uchun tashkil etilgan yuridik shaxs huquqlariga ega bo`lgan xo`jalik yurituvchi mustaqil subyekt hisoblanadi hamda ommaviy axborot vositalarining muassisi, tahririyati, tarqatuvchisi va noshiri huquqlariga egadir.

Quyidagilar Teleradiokompaniyaning asosiy vazifalari va faoliyatining yo`nalishlari hisoblanadi:

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari. 1995-1999. T., Adolat, 2000.

- axborotlarning mafkuradan mutlaqo xoli bo`lishini nazarda tutgan holda, aholi hamda jamiyatning xolisona, haqqoniy va xilma-xil axborotlarga bo`lgan ehtiyojlarini o`rganish va qoniqtirish;
- mamlakat aholisini, shuningdek chet el jamoatchiligini O`zbekistonning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy hayotida sodir bo`layotgan o`zgarishlar to`g`risida keng xabardor qilish;
- mustaqil davlatni rivojlantirish va mustahkamlashga jamoatchilik ta'sirining ortib borishini ta'minlash, turli ijtimoiy tabaqalar, siyosiy partiyalar va harakatlarni zamonaviy madaniyatli jamiyat barpo etishning dolzarb muammolarini oshkora va amaliy muhokama qilishga faol jalb etish;
- mamlakatda konstitutsiyaviy normalar va qonunchilikni chuqur tushuntirish, ularni ro`yobga chiqarishga va huquqiy jamiyatni barpo etishga har tomonlama ko`maklashish;
- jamoatchilik fikrining xilma-xilligini aks ettirish, insonning O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan e'tiqodlar va inson qadr-qimmatini, uning huquq va erkinliklari hurmat qilinishini ta'minlash;
- respublika ichkarisida va uning tashqarisida teleradioeshittirishlarni yuksak darajadagi odob, aniqlik va haqqoniyat mezonlari asosida tashkil qilish hamda axborotlarni tarqatish. Shafqatsizlikni targ`ib qiladigan, inson qadr-qimmatini tahqirlaydigan yoki odamlarni ularning dini, milliy va madaniy belgilariga qarab haqoratlash sifatida talqin etilishi mumkin bo`lgan materiallardan foydalanishga yo`l qo`ymaslik;
- aholini fuqarolik jamiyati qurilishiga faol jalb etish, odamlarni umuminsoniy demokratik qadriyatlar va milliy merosni hurmat qilish, millatlararo totuvlik va do`stlik ruhida tarbiyalash, yosh avlodda yuksak ma'naviy fazilatlarini, Vatanga mehr-muhabbat va sadoqatni shakllantirish;
- erkin bunyodkorlik mehnati va tadbirkorlik tajribasini faol targ`ib etish, ijtimoiy sohaga yo`naltirilgan bozor iqtisodiyoti vazifalarini ro`yobga chiqarish borasidagi eng maqbul va muqobil yo`llarni izlab topishni rag`batlantirish;
- teleradioeshittirish sohasida kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, zamonaviy texnika bilan jihozlash hamda ko`rsatuv va eshittirishlarning ilg`or texnologiyalariga o`tish yo`li bilan dasturlarning kasb mahorati darajasi va sifatini oshirish, ularning janr jihatdan xilma-xilligini ta'minlash;
- hududiy teleradioeshittirish bo`linmalariga amaliy yordam berish va ularning faoliyatini muvofiqlashtirib borish;
- yetakchi xorijiy teleradiokompaniyalar bilan ijodiy hamkorlik qilish, O`zbekistonda ularning filiallari hamda vakolatxonalarini ochilishiga faol ko`maklashish.

O`zbekiston Teleradikompaniyasi rais tomonidan boshqariladi. Raisning to`rt nafar o`rinbosari, shu jumladan bir nafar birinchi o`rinbosari bo`ladi.

3§. Sog`liqni saqlash sohasini boshqarish

O'zbekiston Respublikasida sog'liqni saqlash sohasini tartibga soluvchi qonunchilikning asosini 1996 yil 29 avgustda qabul qilingan «Fuqarolar sog'lig'ini saqlash to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni tashkil etadi. Mazkur qonun asosiy vazifalari bo'lib:

- fuqarolarning sog'liqni saqlashga doir huquqlari davlat tomonidan kafolatlanishini ta'minlash;
- fuqarolarning sog'lom turmush tarzini shakllantirish;
- davlat organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalarining fuqarolar sog'lig'ini saqlash sohasidagi faoliyatini huquqiy jihatdan tartibga solish hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida fuqarolarning sog'lig'ini saqlash - sog'liqni saqlash sohasida inson huquqlariga rioya qilinishi; aholining barcha qatlamlari tibbiy yordamdan bahramand bo'la olishi; profilaktika chora-tadbirlarining ustunligi; sog'lig'ini yo'qotgan taqdirda fuqarolarning ijtimoiy himoya qilinishi; tibbiyot fanining amaliyot bilan birligi kabi asosiy tamoyillarga asoslanib amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasida sog'liqni saqlashning davlat, xususiy va boshqa tizimlari yig'indisidan iborat yagona sog'liqni saqlash tizimi amal qiladi.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolari sog'liqni saqlash borasida daxlsiz huquqqa egadirlar. Davlat yoshi, jinsi, irqi, millati, tili, dinga munosabati, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar fuqarolarning sog'lig'i saqlanishini ta'minlaydi. Davlat fuqarolarda kasalliklarning har qanday shakllari borligidan qat'i nazar, ularning kamsitishlardan himoya qilinishini kafolatlaydi.

Sog'liqni saqlash sohasida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi:

- sog'liqni saqlash sohasida inson huquqlari himoya qilinishini; fuqarolar sog'lig'ini saqlash sohasidagi davlat siyosatini;
- sog'liqni saqlash va tibbiyot fanini rivojlantirish dasturlari tasdiqlanishi va mablag` bilan ta'minlanishini;
- sog'liqni saqlash davlat tizimini boshqarishni;
- sanitariya-epidemiologiya xotirjamligini ta'minlash ustidan nazoratni;
- favqulodda vaziyatlarda odamlarning hayotini saqlab qolish va ularning sog'lig'ini muhofaza etish chora-tadbirlari ko`rilishini, fuqarolarni favqulodda vaziyat zonasidagi ahvol va ko`rilayotgan chora-tadbirlardan xabardor qilishni;
- fuqarolar sog'lig'ini saqlash sohasida statistika hisobi va hisobotning yagona tizimi o`rnatilishini;
- O'zbekiston Respublikasi fuqarolari tibbiy sug`urtasining tayanch dasturlarini tasdiqlashni;
- fuqarolarning ayrim guruhlariga tibbiy yordam ko`rsatishda va ularni dori-darmon bilan ta'minlashda imtiyozlar belgilashni;
- davlat boshqaruv organlari, xo`jalik yurituvchi subyektlarning fuqarolar sog'lig'ini saqlash sohasidagi, oilani, onalik va bolalikni muhofaza qilish borasidagi faoliyatlarini muvofiqlashtirib borishni va nazorat qilib turishni;

- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Mahalliy davlat hokimiyati organlarining sog`liqni saqlash sohasidagi vakolatlariga quyidagilar kiradi:

- sog`liqni saqlash sohasida inson huquqlarini himoya qilish;
- fuqarolar sog`lig`ini saqlash sohasidagi qonun hujjatlari bajarilishini ta'minlash;
- sog`liqni saqlash tizimining boshqaruv organlarini shakllantirish, uning muassasalari tarmog`ini rivojlantirish;
- birlamchi tibbiy-sanitariya va tibbiy-ijtimoiy yordamni tashkil etish, ulardan hammaning bahramand bo`la olishini ta'minlash, tibbiy yordam sifatining klinik-statistik standartlariga rioya etilishini nazorat qilish, tasarrufdagi hududda fuqarolarni dori-darmonlar va tibbiyot mahsulotlari bilan ta'minlash;
- sog`liqni saqlash xarajatlarini moliyaviy ta'minlashning o`z manbalarini shakllantirish;
- fuqarolarning sanitariya-epidemiologiya jihatidan xotirjamligini ta'minlash, profilaktika, sanitariya-gigiyena, epidemiyaga qarshi va tabiatni muhofaza qilish tadbirlarini amalga oshirish;
- atrof muhitni muhofaza etish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash;
- favqulodda vaziyatlarda odamlarning hayotini saqlab qolish va ularning sog`lig`ini muhofaza etish chora-tadbirlarini ko`rish, fuqarolarni favqulodda vaziyat zonasidagi ahvol va ko`rilayotgan chora-tadbirlardan xabardor qilish;
- muvofiqlashtirish hamda nazorat qilish, sog`liqni saqlash muassasalarida ko`rsatilayotgan tibbiy-ijtimoiy yordam sifatini nazorat qilib borish;
- nogironlar va tibbiy-ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslarning kuch-quvvatini tiklaydigan muassasalar tashkil etish va ular faoliyatini ta'minlash;
- oilani, onalik va bolalikni muhofaza qilish chora-tadbirlarini amalga oshirish;
- fuqarolarga sanitariya-gigiyena va ekologiya ta'limi berishni tashkil etish;
- sog`liqni saqlashning xususiy va boshqa xil tizimlarini rivojlantirishni rag`batlantiruvchi sharoitlar yaratish;
- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshirish.

Davlat sog`liqni saqlash tizimiga O`zbekiston Respublikasi Sog`liqni saqlash vazirligi, Qoraqalpog`iston Respublikasi Sog`liqni saqlash vazirligi, viloyatlar, Toshkent shahar sog`liqni saqlashni boshqarish organlari, ularning shahar va tuman bo`linmalari hamda ularga bo`ysunuvchi sog`liqni saqlash korxonalar, muassasa va tashkilotlari kiradi.

Davlat sog`liqni saqlash sohasiga *O`zbekiston Respublikasi Sog`liqni saqlash vazirligi* umumiy rahbarlikni amalga oshiradi. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining "O`zbekiston Respublikasi Sog`liqni saqlash tizimini isloh qilish davlat dasturi to`g`risida"¹gi 1998 yil 10 noyabrdagi Farmon¹i hamda O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 14 yanvardagi «O`zbekiston Respublikasi sog`liqni saqlash tizimida boshqarishni takomillashtirish to`g`risida»gi qaroriga binoan O`zbekiston Respublikasi Sog`liqni saqlash vazirligi va uning joylardagi organlarining asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilandi:

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari. 1995-1999. №4. T., Adolat, 2000 y.

- aholi salomatligini saqlash va yaxshilashni, sog`lom avlodni tarbiyalash uchun shart-sharoitlarni shakllantirishni, profilaktik sog`liqni saqlashni rivojlantirishni, sog`lom turmush tarzini keng ommalashtirishni ta'minlovchi davlat siyosatini amalga oshirish;
- fuqarolarning aholiga tibbiy-sanitariya xizmati ko`rsatishning davlat tomonidan kafolatlangan darajasida va sifatda malakali tibbiy xizmat olishga bo`lgan konstitutsiyaviy huquqlariga rioya etilishini, aholining ko`rsatiladigan tibbiy xizmatlarning barcha turlaridan teng bahramand bo`lishini ta'minlash;
- sog`liqni saqlash tizimini isloh qilish konsepsiyasini amalga oshirish, sog`liqni saqlashning nodavlat sektorini, xususiyl vrachlik amaliyotini rivojlantirish va tibbiy xizmatlar bozorini tashkil etish;
- tarmoqni isloh qilishning me'yoriyl-huquqiy negizini yaratish, sog`liqni saqlashni rivojlantirish bo`yicha maqsadli dasturlarni ro`yobga chiqarish uchun shart-sharoitlarni ishlab chiqish va yaratish;
- sog`liqni saqlashni boshqarishning barcha darajalarida aholiga favqulodda shoshilinch tibbiy yordam ko`rsatish tizimini tashkil etish va mustahkamlash;
- mamlakatimiz tajribasini va eng yaxshi jahon yutuqlarini uyg`unlashtirish asosida tibbiyot fanini rivojlantirish strategiyasini va prognozlashni ishlab chiqish, ilmiyl-tibbiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish, fan, texnika va ilg`or tajriba yutuqlarini sog`liqni saqlash amaliyotiga joriyl qilish;
- aholi salomatligini muhofaza qilishga yo`naltiriladigan budjet mablag`laridan foydalanish samaradorligini oshirish, sog`liqni saqlashning maqsadli dasturlarini mablag` bilan ta'minlash va uning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash uchun budjetdan tashqari mablag`larni, xorijiy investitsiyalarni va xalqaro tashkilotlar mablag`larini jalb etish davolash-profilaktika muassasalarini o`zini-o`zi mablag` bilan ta'minlashga bosqichma-bosqich o`tkazishni ta'minlash, tibbiy sug`urtani ishlab chiqish va joriyl etish;
- sog`liqni saqlash, shu jumladan tibbiy yordam sohasida normativlar va standartlar tizimini yaratish, dori-darmonlar, tibbiyot buyumlari ishlab chiqarish va ulardan foydalanish hamda ularga rioya etishni nazorat qilish;
- aholini sanitariya-epidemiologiya jihatidan salomatligini hamda manfaatdor organlar bilan birgalikda respublika hududini karantin va o`ta xavfli infeksiyalardan muhofaza qilishni ta'minlash;
- oliyl va o`rta tibbiy ta'lim tizimini, xalqaro aloqalarni rivojlantirish hamda sog`liqni saqlash sohasida chet el tajribasidan jahon standartlaridan foydalanish;
- iste'molchilarning huquqlari va manfaatlarini himoya qilish uchun jamoatchilikni jalb etish.

O`zbekiston Respublikasi Sog`liqni saqlash vazirligi sog`liqni saqlash davlat boshqaruvi markaziy organi hisoblanadi va u o`z faoliyatida O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga bo`ysunadi.

Vazirlikka O`zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni bilan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod etiladigan, keyinchalik O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga tasdiqlash uchun taqdim etiladigan Vazir boshchilik qiladi. Vazir Vazirlikka yuklangan vazifalar bajarilishi va uning o`z funksiyalarini

amalga oshirishi uchun shaxsan javob beradi. Vazirning O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod etiladigan birinchi o`rinbosari va o`rinbosarlari bo`ladi.

Vazirlikda Vazir - hay'at raisi, lavozimga ko`ra vazir o`rinbosarlari, shuningdek Vazirlik va uning tizimining boshqa rahbaridan iborat tarkibda Hay'at tashkil etiladi. Vazirlik hay'ati a'zolari O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini tomonidan tasdiqlanadi, lavozimga ko`ra uning tarkibiga kiradigan shaxslar bundan mustasno.

Hay'at maslahat organi hisoblanadi hamda o`z majlislarida sog`liqni saqlashni rivojlantirishning va Vazirlik, sog`liqni saqlash korxonalari, muassasalari va tashkilotlari faoliyatining, kadrlar tanlash va ularni joy-joyiga qo`yish, muhim buyruqlar va yo`riqnomalar loyihalarini tayyorlash, qabul qilingan qarorlar bajarilishini tekshirishning asosiy masalalarini ko`rib chiqadi, Vazirlik tarkibiy bo`linmalari rahbarlarining, sog`liqni saqlash organlari hamda o`quv yurtlari va boshqa muassasalar rahbarlarining axborotlarini eshitadi.

Hay'at qarori Vazirning buyrug`i bilan amalga oshiriladi. Vazir bilan hay'at a'zolari o`rtasida anglashilmovchiliklar kelib chiqqan taqdirda vazir paydo bo`lgan anglashilmovchiliklar to`g`risida Vazirlar Mahkamasiga axborot bergan holda mustaqil ravishda qaror qabul qiladi. Hay'at a'zolari ham o`z fikrini O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga ma'lum qilishlari mumkin.

Sog`liqni saqlash muammolarini ilmiy tahlil qilish uchun Vazirlikda ilmiy tibbiyot kengashi tashkil etiladi. Kengash tarkibiga yetakchi olimlar va yuqori malakali mutaxassislar kiradi. Ilmiy tibbiyot kengashi tarkibi va uning to`g`risidagi nizom Vazir tomonidan tasdiqlanadi.

***Sog`liqni saqlash sohasida davlat nazorati.*** Ushbu faoliyat O`zbekiston Respublikasi Sog`liqni saqlash vazirligining Nazorat inspeksiyasi tomonidan amalga oshiriladi. Nazorat inspeksiyasi O`zbekiston Respublikasi Sog`liqni saqlash vazirligida tashkil etiladi va bevosita O`zbekiston Respublikasi Sog`liqni saqlash vaziriga bo`ysunadi.

Quyidagilar Nazorat inspeksiyasining asosiy vazifalari hisoblanadi:

- sog`liqni saqlash organlari, mulkchilik shakllaridan va mablag` bilan ta'minlanish manbalaridan qat'i nazar, profilaktika va sanitariya muassasalari tomonidan aholi salomatligini muhofaza qilishni ta'minlash masalalari bo`yicha qonunchilik va normativ hujjatlarga rioya qilinishi ustidan nazoratni amalga oshirish;
- davolash-profilaktika muassasalari boshqaruv organlarining mansabdor shaxslari va xodimlari tomonidan korrupsiya hamda suiiste'molchiliklarning oldini olish chora-tadbirlarini ko`rish;
- budjetdan jalb etilgan mablag`lar bilan ta'minlanadigan davolash-profilaktika muassasalarida dori-darmonlar va tibbiyot vositalarini xarid qilish, sotish hamda ulardan belgilaigan maqsadda foydalanish ustidan nazoratni tashkil qilish;
- amaldagi qonunchilikni buzishayotgan sog`liqni saqlash tizimi xodimlarini ma'muriy va jinoiy javobgarlikka tortish to`g`risida belgilangan tartibda takliflar kiritish.

O`zbekiston Respublikasi Sog`liqni saqlash vazirligining Nazorat inspeksiyasi tarkibi belgilab qo`yiladi hamda oliy yuridik, tibbiy, farmatsevtik va iqtisodiy ma'lumotga ega bo`lgan yuqori malakali mutaxassislar bilan butlanadi. Nazorat inspeksiyasini O`zbekiston Respublikasi Sog`liqni saqlash vaziri tayinlaydigan boshliq boshqaradi.

Nazorat inspeksiyasi xodimlari inspeksiya boshlig`ining taqdimnomasiga binoan O`zbekiston Respublikasi Sog`liqni saqlash vaziri tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimdan ozod qilinadi.

O`zbekiston Respublikasi sog`liqni saqlash sohasida **davlat sanitariya nazorati** ham katta ahamiyatga egadir. Davlat sanitariya nazorati O`zbekiston Respublikasining 1992 yil 3 iyulda qabul qilingan «Davlat sanitariya nazorati to`g`risida»gi qonuni<sup>1</sup> bilan tartibga solinadi. Mazkur qonun sanitariya-epidemiya masalalarida aholining hotirjamligini va radiatsiya xavfsizligini ta'minlash sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi, odamning qulay atrof-muhitga ega bo`lish huquqini hamda u bilan bog`liq boshqa huquqlarini va ularni amalga oshirish kafolatlarini mustahkamlaydi.

Davlat sanitariya nazorati deganda - sanitariya qonun hujjatlarini buzilishini oldini olish, aniqlash va ularga chek qo`yishga qaratilgan sanitariya-epidemiologiya xizmatining faoliyati tushuniladi.

O`zbekiston Respublikasida davlat sanitariya nazorati:

- 1) sanitariya-epidemiologiya stansiyalari;
- 2) O`zbekiston Respublikasi Mudofaa, Ichki ishlar vazirligi, Milliy xavfsizlik xizmatining sanitariya-epidemiologiya stansiyalari;
- 3) sanitariya militsiyasi tomonidan amalga oshiriladi.

O`zbekiston Respublikasida har bir odam qulay atrof-muhit sharoitlariga ega bo`lishga haqlidir.

Har bir kishi kasalliklar, epidemiya va radiatsiya vaziyati, atrof-muhitning holati hamda ularning odamlar salomatligiga ta'siri haqida, shuningdek gigiyena sohasidagi va maxsus o`tkazilgan boshqa ekspertizalar haqida haqqoniy ma'lumotlar olish huquqiga egadir.

O`zbekiston Respublikasida davlat idoralari, mulkchilikning shakllaridan qati' nazar korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, birlashmalar va alohida shaxslar:

- belgilangan tartibda tasdiqlangan sanitariya normalari, qoidalari va gigiyena normativlariga rioya etishlari;
- davlat sanitariya nazoratini amalga oshirayotgan idoralar, muassasalar, mansabdor shaxslarga ro`y bergan avariyaalar, sanitariya-epidemiya, radiatsiya vaziyati to`g`risida haqqoniy va to`la to`kis axborot berishlari shartdir.

Davlat sanitariya nazoratini tashkil etish va amalga oshirish vazifasi O`zbekiston Respublikasi Bosh davlat sanitariya vrachi va uning o`rinbosarlari, viloyatlar, shaharlar, tumanlar bosh davlat sanitariya vrachlari va ularning o`rinbosarlari zimmasiga yuklatiladi.

O`zbekiston Respublikasi Davlat sanitariya-epidemiologiya xizmatining davlat sanitariya nazoratini amalga oshiruvchi bosh davlat sanitariya vrachlari,

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1992, №9, 355-m.

boshqa mansabdor shaxslari va mutaxassislari hokimiyat vakili hisoblanadilar va davlat himoyasida bo`ladilar.

O`zbekiston Respublikasining Bosh davlat sanitariya vrachini O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tayinlaydi.

O`zbekiston Respublikasining Bosh davlat sanitariya vrachi:

davlat sanitariya epidemiologiya xizmati idoralari va muassasalariga rahbarlik qiladi, davlat sanitariya nazoratini amalga oshirishning asosiy vazifalarini va ustivor yo`nalishlarini belgilaydi;

sanitariya normalari, qoidalari va gigiyena normativlarini tasdiqlaydi;

atrof-muhit omillarining inson organizmiga ta'sirini aniqlashga doir respublika normativ-texnika hujjatlarini ishlab chiqadi, tasdiqlaydi va nashr etadi;

avariya vaziyatlarini yo`qotish chog`ida sanitariya holatini yaxshilash va epidemiyaga qarshi tadbirlarni amalga oshirish yuzasidan muvaqqat sanitariya normalari va qoidalarini ishlab chiqadi va tasdiqlaydi;

viloyatlar va Toshkent shahri, bosh davlat sanitariya vrachlarini tayinlaydi;

sanitariya-epidemiologiya xizmati muassasasi rahbarlarining xatti-harakatlari ustidan tushgan shikoyatlarni ko`rib chiqadi;

odamlarning hayoti va salomatligi uchun xavfli bo`lgan yashash va xo`jalik faoliyatini yuritish taqiqlanadigan hududlarni belgilaydi;

hududlarni karantin infeksiyalari olib kirish va tarqatishdan sanitariya muhofazasi tadbirlarini ishlab chiqadi va amalga oshiradi;

sanitariya holatini yaxshilash va epidemiyaga qarshi tadbirlarni amalga oshirish uchun ajratiladigan respublika va mahalliy epidemiyaga qarshi jamg`armalardan va moddiy-texnikaviy resurslardan maqsadga muvofiq foydalanayotganini nazorat qiladi.

4§. Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish sohasini boshqarish

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 37-moddasiga binoan har bir shaxs mehnat qilish, erkin kasb tanlash, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash va qonunda ko`rsatilgan tartibda ishsizlikdan himoyalani huquqiga egadir.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 39-moddaga binoan esa, har kim qariganda, mehnat layoqatini yo`qotganda, shuningdek boquvchisidan mahrum bo`lganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ijtimoiy ta'minot olish huquqiga ega.

Mazkur konstitutsiyaviy me'yorlarga tayangan holda, O`zbekiston Respublikasida mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish sohalari tartibga solinadi.

O`zbekiston Respublikasida fuqarolarning mehnatini tartibga soluvchi asosiy qonun hujjati – bu 1995 yil 21 dekabrda qabul qilingan O`zbekiston Respublikasining Meqnat kodeksi¹dir. O`zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi xodimlar, ish beruvchilar, davlat manfaatlarini e'tiborga olgan holda, mehnat

---

¹ O`zbekiston Respublikasining Meqnat kodeksi. Toshkent, Adolat, 1996.

bozorining samarali amal qilishini, haqqoniy va xavfsiz mehnat shart-sharoitlarini, xodimlarning mehnat huquqlari va sog`lig`i himoya qilinishini ta'minlaydi, mehnat unumdorligining o`shishiga, ish sifati yaxshilanishiga, shu asosda barcha aholining moddiy va madaniy turmush darajasi yuksalishiga ko`maklashadi.

Mehnat sohasidagi davlat boshqaruvini O`zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi va uning hududiy organlari amalga oshiradi.

O`zbekiston Respublikasi mehnat kodeksiga binoan mehnat to`g`risidagi qonun hujjatlariga va mehnatni muhofaza qilish qoidalariga rioya etilishini tekshirish va nazorat qilish:

shunga maxsus vakil qilingan davlat organlari va ularning inspeksiyalari; kasaba uyushmalari amalga oshiradi.

O`zbekiston Respublikasida ishlab chiqarish usullari, mulk shaklidan qat'i nazar mehnatni muhofaza qilishni tashkil etishning yagona tartibini belgilash hamda fuqarolarning sog`lig`i va mehnatni muhofaza qilinishini ta'minlash maqsadida 1993 yil 6 mayda «Mehnatni muhofaza qilish to`g`risida»gi O`zbekiston Respublikasi qonuni¹ qabul qilingan. Qonunga binoan mehnatni muhofaza qilish - bu tegishli qonun va boshqa me'yoriy hujjatlar asosida amal qiluvchi, insonning mehnat jarayonidagi xavfsizligi, sihat-salomatligi va ish qobiliyati saqlanishini ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy, texnikaviy, sanitariya-gigiyena va davolash-profilaktika tadbirlari hamda vositalari tizimidan iboratdir.

Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish sohasini tartibga solishda O`zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari ham katta ahamiyatga egadir. Jumladan, davlat tomonidan aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini aniq yo`naltirilgan tarzda qo`llab-quvvatlashni yanada kuchaytirish, ularning moddiy farovonlik darajasini oshirish, keksa avlod manfaatlarini himoya qilinishini ta'minlash, o`sib kelayotgan yosh avlodning jismoniy, aqliy va manaviy jihatdan barkamol insonlar bo`lib voyaga yetishi uchun shart-sharoit yaratish maqsadida O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002 yil 25 yanvardagi «Aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini aniq yo`naltirilgan tarzda qo`llab-quvvatlashni kuchaytirish to`g`risida» Farmoni qabul qilindi. Mazkur Farmonga binoan birinchidan, ish stajining to`liq pensiya tayinlash uchun talab etiladigan miqdoridan ortiq qismini hisoblab chiqishdagi mavjud cheklashlar bekor qilindi; ikkinchidan, bola ikki yoshga to`lgunga qadar uni parvarish qilish bo`yicha onalarga beriladigan oylik nafaqalar miqdori 2003 yilning 1 yanvaridan boshlab 200 foiz miqdorida belgilandi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining "O`zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligini tashkil etish to`g`risida" 2001 yil 13 fevraldagi PF-2810-son Farmoniga binoan O`zbekiston Respublikasi Mehnat vazirligi va O`zbekiston Respublikasi Ijtimoiy ta'minot vazirligi negizida ***O`zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi*** tashkil etildi.

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1993, №5, 223-m.

Vazirlik faoliyati O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va amaldagi qonun hujjatlari hamda O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 6 apreldagi qarori bilan tasdiqlangan «O`zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi to`g`risida»gi Nizom bilan tartibga solinadi. Nizomga binoan O`zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi - mehnat, aholini ish bilan ta'minlash, ijtimoiy muhofaza qilish va aholining ijtimoiy ta'minoti sohasida davlat boshqaruvining markaziy organi hisoblanadi hamda o`z faoliyatida O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga bo`ysunadi. Vazirlik o`z ishini davlat boshqaruvining boshqa organlari, Qoraqalpog`iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar davlat hokimiyati organlari hamda jamoat tashkilotlari bilan o`zaro hamkorlikda amalga oshiradi.

O`zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi, Qoraqalpog`iston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklarining mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish bosh boshqarmalari, mehnat, aholini ish bilan ta'minlash va ijtimoiy muhofaza qilish tuman (shahar) bo`limlari, ijtimoiy ta'minot tuman (shahar) bo`limlari, shuningdek Vazirlikka va uning hududiy bo`linmalariga qarashli boshqa tashkilotlar mehnat va respublika aholisini ijtimoiy muhofaza qilish organlarining yagona tizimini tashkil etadi.

O`zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligining asosiy vazifalari bo`lib quyidagilar hisoblanadi:

- xalqning moddiy farovonligi barqaror sur`atda muttasil o`sib borishini ta'minlashga, iqtisodiyotni tobora erkinlashtirish sharoitida aholining ijtimoiy muhofazasini kuchaytirishga qaratilgai yagona siyosatni shakllantirish va amalga oshirish;
- demografik rivojlanishning taxminiy ma'lumotlarini ishlab chiqish va amalga oshirilishini nazorat qilish, mehnat bozorini shakllantirish va mehnatga qobiliyatli aholini, ayniqsa yoshlarni ish bilan ta'minlash borasida faol siyosatni o`tkazish, mehnat resurslari balanslari asosida ish joylarini yaratish va kadrlar tayyorlash sohasida maqsadli dasturlarni ishlab chiqish;
- mehnat munosabatlarini tartibga solish, mehnat sharoitlarini, uni tashkil etish, muhofaza qilish va me'yorlash tizimini takomillashtirish bo`yicha bozor sharoitlariga mos keladigan chora-tadbirlarni ishlab chiqish;
- pensionerlar, nogironlar, ko`p bolali va kam ta'minlangan oilalarni amaliy jihatdan ijtimoiy muhofaza qilishni ta'minlash chora-tadbirlarini ro`yobga chiqarish, aholining ijtimoiy nochor tabaqalarini aniq himoyalashning samarali mexanizmini ishlab chiqish va amalga oshirish;
- ijtimoiy ta'minotni tashkil etish va boshqarish, nogironlarni tibbiy-ijtimoiy ekspertizadan o`tkazish va sog`lig`ini tiklash xizmati faoliyatiga rahbarlik qilish, aholiga protez-ortopediya yordamini tashkil etish;
- mehnat, ish bilan ta'minlash, aholining pensiya ta'minotini va unga ijtimoiy xizmat ko`rsatishni takomillashtirish masalalari bo`yicha vazirliklar, idoralar, xo`jalik birlashmalariga, Qoraqalpog`iston Respublikasi Vazirlar Kengashiga,

- viloyat, tuman, shaharlarning hokimliklariga, korxonalar va tashkilotlarga tashkiliy-uslubiy rahbarlik qilish hamda ularni faoliyatini muvofiqlashtirish;
- aholini ip bilan ta'minlash va ijtimoiy muhofaza qilishni kuchaytirish borasidagi ishlarni tashkil etishda mahalliy hokimiyat organlari va fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlariga har tomonlama yordam ko'rsatish.

Nazorat uchun savollar

1. Ta'lim sohasini boshqarish.
  - A) O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasini boshqarishning huquqiy asoslari.
  - B) ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari.
  - C) ta'lim tizimi va turlari.
  - D) ta'lim tizimini boshqaruvchi organlar va ularning vakolatlari.
2. Madaniyat va sport sohasini boshqarish.
  - A) madaniyat va sport ishlari vazirligining huquqiy maqomi.
  - B) kino-video faoliyati.
  - C) matbuot va axborot.
  - D) televideniye va radio.
3. Sog'liqni saqlash sohasini boshqarish.
  - A) sog'liqni saqlash sohasida fuqarolarning huquqlari.
  - B) Sog'liqni saqlash vazirligining huquqiy maqomi.
  - C) sog'liqni saqlash sohasida davlat nazorati.
  - D) davlat sanitariya nazorati.
4. Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish sohasini boshqarish.

12-BOB. MA'MURIY-SIYOSIY FAOLIYAT SOHALARINI BOSHQARISH

1§. Mudofaa sohasini boshqarish

Mudofaa deganda - O`zbekiston Respublikasining suvereniteti, hududiy yaxlitligini, aholining tinch hayoti va xavfsizligini himoya qilishni ta'minlashning siyosiy, iqtisodiy, harbiy, ijtimoiy-huquqiy, axborot, tashkiliy va boshqa tadbirlari majmui tushuniladi.

O`zbekiston Respublikasida mudofaa sohasini tartibga soluvchi asosiy qonun hujjati - bu O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidir. Konstitutsiyasining 125-moddasiga binoan O`zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari O`zbekiston Respublikasining davlat suverenitetini va hududiy yaxlitligini, aholining tinch hayoti va xavfsizligini himoya qilish uchun tuziladi.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi orqali mudofaa sohasini tartibga solishning boshlang`ich asoslari, masalan, davlat organlarini tashkil etish asoslari, mudofaa sohasini boshqarishning asosiy tamoyillari belgilab berilgandir.

Mudofaa sohasini tartibga solishda O`zbekiston Respublikasining 2001 yil 11 mayda qabul qilingan "Mudofaa to`g`risida"gi qonuni<sup>1</sup> katta ahamiyatga ega. Mazkur qonun mudofaani tashkil etishning hamda O`zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarini boshqarishning huquqiy asoslarini belgilaydi, mamlakat mudofaasini ta'minlashda davlat organlarining vakolatlarini, shuningdek fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va fuqarolar ishtirokini aniqlab beradi.

O`zbekiston Respublikasida mudofaa:

- boshqa davlatga qarshi harbiy kuch ishlatmaslik, tajovuzning oldini olish va uni daf etish, shuningdek O`zbekiston Respublikasi tegishli shartnomalar bilan bog`langan davlatlarga yordam ko`rsatish hollari bundan mustasno;
- xalqaro huquq normalariga muvofiq ravishda kollektiv xavfsizlik tizimlarida ishtirok etish;
- harbiy-siyosiy bloklarda qatnashmaslik;
- harbiy qurilishning zamonaviy urushlar va qurolli mojarolarning xususiyatiga monand bo`lishi;
- yadroviy va boshqa turdagi yalpi qirg`in qurollarini ishlab chiqarishni, qayta ishlashni, olishni, saqlashni, tarqatishni va joylashtirishni rad etish;
- Qurolli Kuchlarning, iqtisodiyotning, aholining, hududning tajovuzni daf etishga doim shay turishi;
- mudofaaning yetarli darajada bo`lishi;
- harbiy xizmat sharafligi ekanligini ta'minlash kabi tamoyillarga asoslangan holda tartibga solinadi.

Mudofaani tashkil etish quyidagilarni qamrab oladi:

- 1) tajovuzning oldini olish va qaytarishga, O`zbekiston Respublikasiga tajovuzlardan uyushgan holda qurolli himoyalanihga qaratilgan zarur sharoitlar yaratish;

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2001 №5, 80-m.

- 2) mudofaa sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish, davlat harbiy tuzilishini zamonaviy talablarga muvofiq takomillashtirish;
- 3) mudofaa vazifalarini hal etish uchun kerakli barcha kuchlar va vositalarning muvofiqlashtirib borilishini va hamkorlikda harakat qilishini ta'minlash;
- 4) harbiy-siyosiy vaziyat, milliy xavfsizlikka bo'lgan aniq va potensial tahdidlar monitoringini yuritish;
- 5) O'zbekiston Respublikasi urushga va qurolli mojarolarga tortilishining oldini olish yuzasidan siyosiy, iqtisodiy, harbiy, ijtimoiy-huquqiy, axborot, tashkiliy va boshqa chora-tadbirlar ko'rish;
- 6) Qurolli Kuchlarning qurilishi, tayyorgarligi, doim shay holda saqlab turilishi, ularning soni, tuzilishi va tarkibining maqbullashtirilishi;
- 7) Qurolli Kuchlarni tegishli ravishda zamonaviy qurol-yarog'lar, harbiy texnika, harbiy-texnikaviy va ashyoviy mol-mulklar, oziq-ovqat, boshqa moddiy-texnik vositalar, energetika va boshqa resurslar bilan ta'minlash, ularning zaxiralarini vujudga keltirish;
- 8) Qurolli Kuchlar qo'llanilishini rejalashtirish;
- 9) mudofaa vazifalarini hal etish uchun tashqi siyosiy yo'nalishdagi chora-tadbirlarni ko'rish;
- 10) aholini va hududni mudofaaga tayyorlash;
- 11) O'zbekiston Respublikasi Davlat chegarasining qo'riqlanishi va himoyalaniishini ta'minlash;
- 12) aholini, iqtisodiyot va hayot kechirish uchun zarur bo'lgan obyektlarni yalpi qirg'in qurollaridan muhofaza qilishga doir tadbirlarni o'tkazish;
- 13) Qurolli Kuchlarning, mamlakat iqtisodiyotining, davlat organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning, shuningdek aholining safarbarlik tayyorgarligi;
- 14) davlat va safarbarlik zaxiralari uchun moddiy boyliklar zaxiralarini vujudga keltirish;
- 15) mudofaaning ilmiy, ilmiy-texnikaviy, ma'rifiy, harbiy-sanoat, iqtisodiy, axborot va qonunchilik bazasini takomillashtirish;
- 16) aholini ma'naviy-axloqiy va harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda Qurolli Kuchlar shaxsiy tarkibini davlatni himoya qilishga axloqiy-ruhiy jihatdan tayyorlash;
- 17) mamlakat mudofaasini tashkil etishga doir boshqa tadbirlar.

Qurolli Kuchlar urushlar va qurolli mojarolarni qaytarish hamda oldini olish, O'zbekiston Respublikasining milliy manfaatlarini, suvereniteti, hududiy yaxlitligini hamda aholining tinch hayotini himoya qilish uchun davlat tomonidan tashkil etilgan va saqlab turilgan harbiy birlashmalar, qo'shilmalar va qismlarni, shuningdek boshqa harbiy tuzilmalarni o'z ichiga oladi.

Qurolli Kuchlar o'z faoliyatini qonun ustunligi, markazlashgan rahbarlik va yakkaboshchilik, jangovar va safarbarlik borasida doimiy shaylik hamda harbiy intizomga rioya etish asosida quradi va amalga oshiradi.

Harbiy obyektlar, binolar va inshootlar, qurol-yarog', harbiy texnikaning barcha turlari, boshqa harbiy mol-mulklar davlat mulki hisoblanadi va Qurolli Kuchlar tasarrufida bo'ladi.

Qurolli Kuchlarning komplektlanishi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Mudofaaga va Qurolli Kuchlarga rahbarlikni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti - Qurolli Kuchlar Oliy bosh qo'mondoni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti - Qurolli Kuchlar Oliy bosh qo'mondoni:

- O'zbekiston Respublikasi mudofaa siyosati va harbiy qurilishining asosiy yo'nalishlarini belgilaydi;
- O'zbekiston Respublikasining mudofaa qobiliyati ta'minlanishi, uning suvereniteti, xavfsizligi va hududiy yaxlitligi muhofaza etilishi yuzasidan zarur chora-tadbirlar ko'radi;
- Qurolli Kuchlarni qurish, qo'llash va rivojlantirish rejalarini, shuningdek mudofaani tashkil etish yuzasidan davlatning boshqa reja va dasturlarini tasdiqlaydi;
- O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari va boshqa harbiy tuzilmalarining tinchlik va urush davriga mo'ljallangan tuzilishi, tarkibi va joylashuvini tasdiqlaydi;
- harbiy harakatlar olib borish to'g'risida, shu jumladan xalqaro tinchlikparvarlik tadbirlarida qatnashish to'g'risida, shuningdek Qurolli Kuchlarni o'zlariga bevosita taalluqli bo'lmagan vazifalarni bajarishga jalb etish to'g'risida qaror qabul qiladi va Qurolli Kuchlarga buyruq beradi;
- O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida belgilangan tartibda: O'zbekiston Respublikasiga hujum qilinganda yoki tajovuzdan bir-birini mudofaa qilish yuzasidan tuzilgan shartnoma majburiyatlarini bajarish zaruriyati tug'ilganda urush holati, umumiy yoki qisman safarbarlik e'lon qiladi hamda O'zbekiston Respublikasining butun hududida yoki uning ayrim joylarida favqulodda holat joriy etadi;
- Qurolli Kuchlarning oliy qo'mondonlarini tayinlaydi va vazifasidan ozod qiladi, oliy harbiy unvonlarni beradi;
- qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi:

- davlat boshqaruv organlarining mudofaa sohasidagi faoliyatiga rahbarlik qiladi;
- harbiy va muqobil xizmatga chaqirilishi lozim bo'lgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining sonini, ularning harbiy va muqobil xizmatni o'tash tartibini, harbiy xizmatga majburlarni va chaqiriluvchilarni harbiy hisobga olish ishining yuritilish tartibini, mudofaa va Qurolli Kuchlar ehtiyojlari uchun moddiy-texnika resurslari, oziq-ovqat, ashyoviy va boshqa mol-mulklarning normalari hamda hajmini belgilaydi;
- muddatli xizmat harbiy xizmatchilarini hamda muqobil xizmat xizmatchilarini harbiy xizmatga chaqirish va zaxiraga bo'shatish to'g'risida, shuningdek harbiy xizmatga majburlarni yig'inlarga chaqirish to'g'risida qarorlar qabul qiladi, safarbarlikni va safarbarlikdan bo'shatishni tashkil etadi;

- davlat harbiy buyurtmalarini shakllantirish va mudofaa ahamiyatiga molik ishlab chiqarishlarni tashkil etish sohasida yagona davlat siyosati o`tkazilishini ta'minlaydi;
- mamlakat iqtisodiyotining safarbarlik tayyorgarligi, shuningdek davlat va safarbarlik zaxiralarini yaratish rejasini ishlab chiqadi, tasdiqlaydi hamda ijrosi ustidan nazorat olib boradi;
- Qurolli Kuchlar harbiy xizmatchilarining moddiy va ijtimoiy-maishiy ta'minoti masalalarini hal etadi;
- Qurolli Kuchlarning tegishli ravishda qurol-yarog`lar, harbiy texnika, harbiy-texnikaviy va ashyoviy mol-mulklar, oziq-ovqat hamda boshqa moddiy-texnika vositalari bilan jihozlanishini va ta'minlanishini tashkil etadi;
- qurol-yarog`lar va harbiy texnika, strategik materiallar, ikki xil maqsadda ishlatilishi mumkin bo`lgan mahsulot va texnologiyalar eksporti hamda importi ustidan nazorat olib boradi;
- korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va fuqarolar mudofaa ehtiyojlariga doir vazifalarni bajarganligi munosabati bilan ular sarf qilgan moddiy xarajatlarning o`rnini qoplash tartibini belgilaydi;
- harbiy oliy va o`rta maxsus, kasb-hunar ta'lim muassasalarini, oliy o`quv yurtlari qoshida harbiy ta'lim fakultetlari, shuningdek harbiy tayyorgarlik o`quv markazlarini (harbiy kafedralar yoki sikllarni) tashkil etadi, qayta tashkil etadi va tugatadi;
- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

***O`zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi*** o`z tasarrufidagi qo`shinlarga boshqaruvni amalga oshiradi, mudofaa va harbiy qurilish sohasidagi davlat siyosati yuritilishini, O`zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi qo`shinlarining zamonaviy qurol-yarog`lar, harbiy texnika va moddiy-texnika vositalari bilan jihozlanishini, harbiy hamkorlik kengaytirilishini, chaqiruvning va Qurolli Kuchlar kadrlari tayyorlashning tashkil etilishini ta'minlaydi.

O`zbekiston Respublikasi fuqarolari qonunda belgilangan tartibda harbiy yoki muqobil xizmatni o`tashga, shuningdek o`z mulkidagi binolar, inshootlar, transport va aloqa vositalari hamda boshqa mol-mulklarini urush davrida mudofaa ehtiyojlari uchun qonunda belgilangan tartibda berib turishga majburlar.

O`zbekiston Respublikasi fuqarolarining harbiy xizmatni o`tashi O`zbekiston Respublikasining 2002 yil 12 dekabrda qabul qilingan "Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to`g`risida"gi qonuni¹ bilan tavrtilbga solinadi.

Amaldagi qonunchilikka binoan ***umumiy harbiy majburiyat*** fuqarolarning O`zbekiston Respublikasini himoya qilishga majburiy, harbiy tayyorgarligidan iborat bo`ladi hamda O`zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari (bundan buyon matnda Qurolli Kuchlar deb yuritiladi) safini to`ldirishni va ularning rezervini tayyorlashni ta'minlash maqsadida joriy etiladi.

Umumiy harbiy majburiyat fuqarolarni harbiy xizmatga tayyorlashni, harbiy xizmatga chaqirishni, chaqiruv yoki kontrakt bo`yicha harbiy xizmat o`tashni, rezervdagi xizmatni, muqobil xizmatni, harbiy ro`yxatdan o`tish qoidalariga rioya

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2002 №12, 217-m.

etishni, favqulodda vaziyatlarda yoki O`zbekiston Respublikasiga qarshi harbiy tajovuz bo`lgan taqdirda aholini muhofaza etish tadbir-choralarini qamrab oladi.

Harbiy xizmat O`zbekiston Respublikasi fuqarolarining Qurolli Kuchlar safida umumiy harbiy majburiyatni bajarish borasidagi davlat xizmatining alohida turidir.

O`zbekiston Respublikasida harbiy xizmat quyidagilarni o`z ichiga oladi:

muddatli harbiy xizmat. Muddatli harbiy xizmat chaqirilish yoshidagi fuqarolarning oddiy askarlar va serjantlar tarkibi lavozimlarida, shuningdek muqaddam harbiy xizmatni o`tamagan ofitserlarning qonun hujjatlarida belgilangan muddat mobaynida Qurolli Kuchlar safidagi majburiy xizmatidir.

Muddatli harbiy xizmat muddatlari kalendar hisobida: muddatli harbiy xizmatni oddiy askarlar va serjantlar tarkibi lavozimlarida o`tayotgan harbiy xizmatchilar uchun - o`n ikki oy (oliy ma'lumotli shaxslar uchun - to`qqiz oy); muddatli harbiy xizmatni chaqiruv bo`yicha ofitserlar tarkibi lavozimlarida o`tayotgan ofitserlar uchun - to`qqiz oy qilib belgilanadi;

safarbarlik chaqiruvi rezervidagi harbiy xizmat. Muddatli harbiy xizmatni o`tashga yaroqli hamda chaqirilish muddatini kechiktirish va chaqirilishdan ozod etilish huquqiga ega bo`lmagan, biroq Qurolli Kuchlar safiga navbatdagi muddagga chaqirilmagan shaxslar safarbarlik chaqiruvi rezervi safiga olinadilar.

Safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmat hududiy prinsip asosida oylik yig`inlar tarzida tashkil etiladi hamda chaqiriluvchilar tomonidan O`zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligining maxsus hisobvarag`iga pul badallari kiritilishini nazarda tutadi.

Safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmat safiga shaxslar yigirma yetti yoshga to`lgunga qadar olinadilar va har yilgi harbiy yig`inlarga jalb etilishlari mumkin, favqulodda vaziyatlar yoki O`zbekiston Respublikasiga qarshi harbiy tajovuz ro`y bergan taqdirda esa haqiqiy harbiy xizmatga chaqiriladilar.

Safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmatni o`tagan fuqarolar yigirma yetti yoshga to`lganlaridan keyin Qurolli Kuchlar rezervi tarkibiga o`tkaziladilar.

Safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmat safiga olingan shaxslar to`laydigan pul badallari miqdori va ularni to`lash tartibi O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdaqlanadigan alohida nizom bilan belgilanadi. Bu mablag`lar muddatli harbiy xizmatdagi harbiy xizmatchilarning pul va moddiy ta'minotini oshirish, shuningdek safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmat safiga olingan shaxslarning harbiy yig`inlarini o`tkazishga aniq maqsadli yo`naltirilgan bo`ladi;

*kontrakt bo`yicha harbiy xizmat.* Kontrakt bo`yicha harbiy xizmat Qurolli Kuchlar safidagi haqiqiy harbiy xizmatga ixtiyoriylik asosida, harbiy xizmat nazarda tutilgan vazirliklar, davlat qo`mitalari va idoralar orqali davlat bilan tuziladigan kontraktga binoan kirgan fuqarolar bajaradigan harbiy xizmat turidir.

Harbiy xizmatni kasb tariqasida tanlagan fuqarolar kontrakt bo`yicha harbiy xizmatni oddiy askarlar, serjantlar va ofitserlar tarkibi lavozimlarida o`taydilar.

Harbiy xizmatni o`tash muddatlari va asosiy shartlari kontraktida belgilanadi. Ayni paytda dastlabki kontrakt xizmatni oddiy askarlar va serjantlar tarkibi

lavozimlarida o'tash bo'yicha uch yil, ofitserlar tarkibi lavozimlarida o'tash bo'yicha besh yil muddatga tuziladi.

Oliy harbiy ta'lim muassasalarining kursantlari bilan o'qish davri uchun kelgusida ularning ofitserlar tarkibi lavozimlarida harbiy xizmatni kamida besh yil majburiy o'tash sharti bilan kontrakt tuziladi;

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari safida harbiy xizmatni o'tagan rezervchilar xizmati. Rezervchilar xizmati haqiqiy harbiy xizmatni, shuningdek safarbarlik chaqiruv rezervidagi xizmatni o'tagan oddiy askarlar, serjantlar va ofitserlar jumlasidan bo'lgan harbiy xizmatga majburlar uchun Qurolli Kuchlarning qo'shilmalari, qismlari va bo'linmalari safini urush davrida taqozo etiladigan shtatlar darajasiga qadar to'ldirish, shuningdek urush davri taqozo ztadigan tuzilmalarni kuchaytirish maqsadida umumiy harbiy majburiyat asosida joriy etiladigan harbiy xizmat turidir.

Rezervchilar sifatida xizmatni o'tayotgan harbiy xizmatga majburlar tinchlik davrida, qoida tariqasida, qo'shinlarning jangovar tayyorgarligini saqlab turish, rezervchilarning harbiy hisobdagi ixtisoslik bo'yicha majburiyatlarni tinchlik va urush davrida bajarishi uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarini saqlab qolish va takomillashtirish maqsadida xarbiy qismlar bazasida xududiy prinsip asosida tashkil etiladigan harbiy tayyorgarlik bo'yicha harbiy yig'inlarni o'tashga jalb etilishlari mumkin.

Rezervchilardan urush davrida ham, tinchlik davrida ham O'zbekiston Respublikasiga qarshi harbiy tajovuz taxdidi va mamlakat xavfsizligiga taxdid tug'ilganida, tabiiy ofatlar hamda favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etishda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoniga binoan qo'shilmalar va qismlar tarkibida jangovar maqsadlar bo'yicha foydalanilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolari tomonidan o'taladigan xizmatlarning yana bir turi - bu *muqobil xizmat*dir. Muqobil xizmat fuqarolarning umumiy harbiy majburiyatni bajarishining chaqiruv bo'yicha harbiy xizmat o'rniga iqtisodiyot, ijtimoiy sohaning turli tarmoqlarida kam malaka talab etiladigan (yordamchi) ishlarni, shuningdek falokatlar, halokatlar, tabiiy ofatlar va boshqa favquloddi vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish ishlarini bajarish bilan bog'lik bo'lgan alohida turidir.

O'n sakkiz yoshdan yigirma yetti yoshgacha bo'lgan, harbiy ro'yxatda turuvchi va xizmatga chaqirilishi lozim bo'lgan fuqarolar, agar ular diniy ta'limoti qurol-yarog'dan foydalanish va Qurolli Kuchlarda xizmat qilishga yo'l qo'ymaydigan, ro'yxatga olingan diniy tashkilotlar hisobida tursalar, muqobil xizmat huquqiga ega. Muqobil xizmatning muddati yigirma to'rt oyni, oliy ma'lumotli fuqarolar uchun esa o'n sakkiz oyni tashkil etadi.

Fuqaro muhofazasi. Fuqaro muhofazasi - harbiy harakatlar olib borish paytida yoki shu harakatlar oqibatida yuzaga keladigan xavflardan O'zbekiston Respublikasi aholisini, hududlarini, moddiy va madaniy boyliklarini muhofaza qilish maqsadida o'tkaziladigan tadbirlarning davlat tizimidir.

O'zbekiston Respublikasida fuqaro muhofazasi O'zbekiston Respublikasining 2000 yil 26 mayda qabul qilingan «Fuqaro muhofazasi

to'g'risida»gi qonuni¹ bilan tartibga solinadi. Ushbu qonun fuqaro muhofazasi sohasidagi asosiy vazifalarni, ularni amalga oshirishning huquqiy asoslarini, davlat organlarining, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning (bundan buyon matnda tashkilotlar deb yuritiladi) vakolatlarini. O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining huquqlari va majburiyatlarini, shuningdek, fuqaro muhofazasi kuchlari va vositalarini belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasi fuqaro muhofazasiga umumiy rahbarlikni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi amalga oshiradi. O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri mamlakat fuqaro muhofazasining boshlig'idir.

O'zbekiston Respublikasi fuqaro muhofazasini boshqarish O'zbekiston Respublikasining Favqulodda vaziyatlar vazirligi zimmasiga yuklanadi. Mazkur vazirlik aholini va xalq xo'jaligi obyektlarini tabiiy ofatlardan muhofaza qilishning samarali tizimini tashkil etish, respublikada tabiiy va texnogen tisdagi favqulodda vaziyatlarning oldini olish va oqibatlarini bartaraf etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996 yil 4 martdagi «O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligini tashkil etish to'g'risida»gi Farmoni² bilan tashkil etilgan.

Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, tumanlar va shaharlar hududlarida fuqaro muhofazasiga rahbarlik qilishni tegishincha lavozimiga ko'ra fuqaro muhofazasining boshlig'i bo'lgan Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisi, viloyatlar, tumanlar va shaharlar hokimlari amalga oshiradilar.

Vazirliklar, idoralar va tashkilotlarda fuqaro muhofazasiga rahbarlik qilishni ularning lavozimiga ko'ra mazkur organlar va tashkilotlar fuqaro muhofazasining boshlig'i bo'lgan rahbarlari amalga oshiradilar.

2§. Davlat xavfsizligi sohasini boshqarish

O'zbekiston Respublikasining davlat xavfsizligi deganda - O'zbekiston Respublikasining suverenitetini, konstitutsiyaviy tuzumini, aholining tinch turmush tarzini chegaralarning daxlsizligini hamda hududiy yaxlitligini ta'minlashga qaratilgan choralar tizimidir.

Davlat xavfsizligi sohasini boshqarishda quyidagi xususiyatlar namoyon bo'ladi:

birinchidan, muayyan davlat organi tomonidan amalga oshirilishi bilangina cheklanib qolmaydi, balki davlat xavfsizligi hamda milliy va xizmat sirlarini ta'minlash mamlakatdagi barcha organlar, mansabdor shaxslar va fuqarolarning ham burchi hisoblanadi;

ikkinchidan, davlat xavfsizligini ta'minlovchi vakolatli organlar ushbu sohani boshqarishni amalga oshirish bilan birga O'zbekiston Respublikasiga qarshi qaratilgan va qonunlarda belgilangan boshqa turdagi jinoyatlar bo'yicha tergov va surishtiruv harakatlarini ham amalga oshiradilar;

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2000 №5-6, 151-m.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari. 1995-1999. T., Adolat, 2000.

uchinchidan, davlat xavfsizligi sohasini boshqarishda markazlashganlik, yakkaboshchilik, xizmatni o`rnatishning maxsus o`rnatilgan tartib-qoidalarini hamda harbiy intizom qoidalarini tadbiq etiladi.

Davlat xavfsizligi sohasi O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 1991 yildagi Farmoni bilan tashkil etilgan O`zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati tomonidan boshqariladi. O`zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati O`zbekiston Respublikasi davlat qo`mitasining huquqiy maqomiga ega.

MXX va uning joylardagi organlari: xorijiy davlatlar va xorijiy tashkilotlar maxsus xizmatlarining O`zbekistonga qarshi razvedka-qo`poruvchilik faoliyati bilan kurash olib boradilar; O`zbekiston Respublikasining mustaqilligini, konstitutsiyaviy tuzumini, hududi butunligini, iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va mudofaa qudratini g`ayriqonuniy tajovuzlardan himoya qilishni amalga oshiradi.

MXX ning asosiy vazifalari O`zbekiston Respublikasi manfaatlari yo`lida razvedka va kontrrazvedka faoliyati bilan shug`ullanish va uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash hisoblanadi.

Milliy xavfsizlik organlari o`z faoliyatini qonuniylik, qonun oldida hammaning tengligi, shaxsni, uning huquqlari va erkinliklarini hurmat qilish, insonparvarlik va baynalmillatlik prinsiplari asosida amalga oshiradilar.

O`zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati respublika qo`mitasining huquqlari bilan ta'minlanadi va O`zbekiston Respublikasi Prezidentiga bo`ysunadi.

MXX o`ziga yuklatilgan vazifalarni bajarish uchun Qoraqalpog`iston Respublikasida, uning davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari bilan kelishilgan holda, viloyatlarda, alohida shaharlar va tumanlarda o`zining organlarini tuzadi.

MXX O`zbekiston Respublikasi hokimiyat va boshqaruvi organlarining ishlashini nodo`stlik kayfiyatidagi davlatlar va Konstitutsiyaga qarshi ichki tuzilmalar maxsus xizmatlarining razvedka-qo`poruvchilik va boshqa xil jinoyat tajovuzlardan samarali himoya qilish uchun javobgardir va O`zbekiston Respublikasi Prezidenti hamda Oliy Majlisi oldida muntazam ravishda hisob berib turadi.

MXX ga O`zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni bilan tayinlanadigan va keyinchalik O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining sessiyasida tasdiqlanadigan Rais boshchilik qiladi. MXX raisining o`rinbosari va o`rinbosarlari Raisning taqdimnomasiga ko`ra O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori bilan tayinlanadilar. MXX Raisi O`zbekiston Respublikasi qonunchiligi bilan respublika vazirlariga berilgan huquqlardan foydalanadi.

Xavfsizlik organlari ishni tashkil etish masalalarini hal etish uchun tarkibida MXX Raisi – Kengash raisi, uning o`rinbosarlari va MXXning boshqa rahbar xodimlari bo`lgan O`zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati Kengashi tuziladi.

Davlat chegaralarini himoya qilish. O`zbekiston Respublikasining Davlat chegarasi - O`zbekiston Respublikasi hududi doirasini (quruqlikda, suvda, yer ostida, havo bo`shligida) belgilovchi chiziqdan va bu chiziq bo`ylab o`tuvchi vertikal sathdan iboratdir. O`zbekiston Respublikasida davlat chegaralari 1999 yil 20 avgustda qabul qilingan «O`zbekiston Respublikasining davlat chegarasi

to'g'risida»gi qonuni¹ bilan tartibga solinadi. Ushbu Qonunning asosiy maqsadi - O'zbekiston Respublikasi Davlat chegarasini belgilash, o'zgartirish, himoya qilish va qo'riqlash sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iboratdir.

Davlat chegarasini belgilash va o'zgartirish paytida O'zbekiston Respublikasi milliy xavfsizlikni ta'minlash zaruratidan kelib chiqadi hamda quyidagi tamoyillarga amal qiladi:

- davlatlarning suvereniteta, hududiy yaxlitligi, davlat chegaralari daxlsizligi va buzimasligini o'zaro hurmatlash;
- chegara masalalarini tinch yo'l bilan hal etish;
- chet el davlatlari bilan har tomonlama, teng huquqlilik va o'zaro manfaatdorlik asosida hamkorlik qilish;
- qo'shni davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik;
- kuch ishlatmaslik va kuch bilan tahdid qilmaslik.

Davlat chegarasini belgilash va o'zgartirish O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga asosan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasida davlat chegarasini jihozlash va uni asrash ustidan nazorat qilish; davlat chegarasining shaxslar va transport vositalari tomonidan kesib o'tilishi; davlat chegarasi orqali tovarlar, boshqa mol-mulk va hayvonlarni olib o'tish; davlat chegarasi orqali shaxslar, transport vositalari, tovarlar, boshqa mol-mulk va hayvonlarni o'tkazish; davlat chegarasida yoki uning yaqinida xo'jalik faoliyati va boshqa faoliyat yuritish tartibini belgilovchi qoidalar majmuidan iborat bo'lgan - davlat chegarasi rejimi o'rnatiladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi: Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlash sohasidagi kuchlar va vositalarni, o'tkaziladigan tadbirlarni moliyalash va resurslar bilan ta'minlashni amalga oshiradi; Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlash sohasida normativ hujjatlar chiqaradi; vazirliklar, idoralar, ijro hokimiyati mahalliy organlarining Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlash sohasidagi faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi; qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlash bo'yicha maxsus vakolatli organ: Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashni ta'minlaydi; chegara qo'shinlari faoliyatini boshqarishni amalga oshiradi; davlat boshqaruv organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlash sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtirib turadi; Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashga doir masalalarda boshqa davlatlarning tegishli chegara idoralari, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni amalga oshiradi; Davlat chegarasi chizig'ining o'tishini belgilashda ishtirok etadi; davlat budjetining Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashga doir qismini shakllantirish yuzasidan takliflarni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi muhokamasiga kiritadi; qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1999 №9, 217-m.

O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi: Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashni tashqi siyosiy va xalqaro-huquqiy jihatdan ta'minlashni amalga oshiradi; Davlat chegarasini va uning rejimini belgilash bo'yicha muzokaralar olib boradi, zarur hujjatlar va materiallar tayyorlaydi; O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning O'zbekiston Respublikasiga kirishi va O'zbekiston Respublikasidan chiqishi huquqini beruvchi hujjatlarni rasmiylashtiradi; Davlat chegarasi rejimiga rioya etish masalalarini, chegara nizolarini belgilangan tartibda hal etadi; qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati: Davlat chegarasi xavfsizligiga tahdidlar to'g'risida belgilangan tartibda axborot taqdim etadi; chegara qo'shinlari bilan hamkorlikda razvedka, kontrrazvedka va tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiradi; belgilangan tartibda kontrabandaga qarshi kurash choralari ishlab chiqadi va amalga oshiradi; Davlat chegarasida va chegara oldi hududlarida ijtimoiy-siyosiy, madaniy va boshqa tadbirlar o'tkazilayotganda xavfsizlik ta'minlanishida ishtirok etadi; qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi: havo bo'shlig'ida Davlat chegarasi himoya qilinishi va qo'riqlanishini amalga oshiradi; O'zbekiston Respublikasining Qurolli Kuchlari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda Davlat chegarasini himoya qilishda ishtirok etishini ta'minlaydi; o'z vakolatlari doirasida havo bo'shlig'ida yuzaga kelgan chegara nizolarini hal etadi; Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlash tadbirlari resurs va boshqa jihatdan ta'minlanishida chegara qo'shinlariga belgilangan tartibda ko'maklashadi; qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi: Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashga doir tadbirlarni amalga oshirishda chegara qo'shinlariga ko'maklashadi; chegara oldi zonasida chegara oldi rejimiga rioya etilishi ustidan hamda Davlat chegarasi orqali o'tkazish punktlariga tutash hududlarda huquq-tartibotga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirishda ichki ishlar organlarining ishtirokini ta'minlaydi; chegara oldi hududlarida huquq-tartibotning holati to'g'risida chegara qo'shinlariga axborot beradi; Davlat chegarasini himoya qilishda ichki qo'shinlar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ishtirok etishini ta'minlaydi; chegara qo'shinlarining taqdimnomasiga binoan chegara oldi qidiruv ishlari va operatsiyalari o'tkazilayotgan paytda, shuningdek harbiy xurujni qaytarish yoki Davlat chegarasi orqali noqonuniy ommaviy o'tishlarning oldini olish chogida Davlat chegarasiga yaqin ayrim uchastkalar yoki obyektlarga fuqarolarning o'tishini vaqtincha cheklash yoki man etishni ta'minlaydi; qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi: Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashda chegara qo'shinlariga ko'maklashadi; Davlat chegarasi orqali o'tkazish punktlaridagi rejimga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirishda bojxona organlari ishtirokini ta'minlaydi; shaxslar, transport vositalari, tovarlar, boshqa mol-mulk va hayvonlarning Davlat chegarasi orqali o'tkazish punktlarida bojxona nazoratidan o'tishi va rasmiylashtirilishini tashkil

etadi; kontrabandaga va bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlari boshqa tarzda buzilishiga qarshi kurashga doir choralar ishlab chiqadi va amalga oshiradi; Davlat chegarasi orqali o'tkazish punktlari tashkil etishga doir takliflarni kiritadi; qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Davlat chegarasida sanitariya-karantin, veterinariya, fitosanitariya nazoratini hamda nazoratning boshqa turlarini amalga oshiruvchi davlat boshqaruvi organlari: shaxslar, transport vositalari, tovarlar, boshqa mol-mulk va hayvonlar Davlat chegarasi orqali o'tkazilishida o'z vakolatlari doirasida ishtirok etadilar; zarur hollarda Davlat chegarasi orqali o'tkazish punktlarida o'z xizmatlarini tuzadilar va ular ishini tashkil qiladilar; Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashda chegara qo'shinlariga o'z vakolatlari doirasida ko'maklashadilar; qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradilar.

Mahalliy davlat hokimiyati organlari: Davlat chegarasini qo'riqlash uchun qonun hujjatlariga muvofiq sharoit yaratib beradilar; Davlat chegarasi ehtiyojlari uchun belgilangan tartibda yer uchastkalari beradilar, ulardan foydalanish ustidan nazoratni amalga oshiradilar; Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashda fuqarolar ixtiyoriy asosda ishtirok etishlariga ko'maklashadilar; qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradilar.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar: chegara qo'shinlariga, Havo hujumiga qarshi mudofaa qo'shinlariga, shuningdek Davlat chegarasida nazoratni amalga oshiruvchi davlat boshqaruv organlariga ko'maklashadilar, ularga zarur axborot taqdim etadilar; Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashda fuqarolar ixtiyoriy asosda ishtirok etishlari uchun sharoit yaratadilar.

Fuqarolar chegara qo'shinlariga ko'maklashuvchi otradlar tarkibida va boshqa shakllarda chegara oldi hududi doirasida Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashda ixtiyoriy asosda ishtirok etadilar. Fuqarolarning Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashda ishtirok etishi tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

3§. Ichki ishlar sohasini boshqarish

O'zbekiston Respublikasida ichki ishlar sohasini boshqarish *O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi* tomonidan amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Respublika Konstitutsiyasi va Respublika suvereniteti haqidagi Deklaratsiyaga muvofiq O'zbekiston Respublikasining davlat boshqaruv organi hisoblanadi. Vazirlik o'z huquqi doirasida fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini, jamoat tartibini, jamoat xavfsizligini muhofaza qilishni va jinoyatchilikka qarshi kurashni ta'minlaydi. U o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga va Hukumatiga bo'sunadi.

Vazirlik O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tuziladi va tugatiladi, so'ngra O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan tasdiqlanadi hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Oliy Majlisi va Vazirlar Mahkamasi

oldida o`z zimmasidagi vazifalarning hal etilishi uchun javob beradi. Vazirlik o`z faoliyatida siyosiy partiyalar, jamoat tashkilotlari va harakatlaridan mustaqildir.

O`zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining asosiy vazifalari quyidagilardan iboratdir:

- 1) respublika ichki ishlar organlari ishining strategik yo`nalishlarini belgilash;
- 2) ichki ishlar organlari faoliyatiga umumiy rahbarlik qilish, uni muvofiqlashtirish, ularga tashkiliy-metodik yordam berish va ular faoliyatining samaradorligini ta'minlash;
- 3) ichki ishlar organlari, ichki ishlar vazirligi korxonalari, muassasalari va tashkilotlari tizimining faoliyatida qonuniylikni, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash;
- 4) ichki qo`shinlarning jangovar va safarbarlik tayyorgarligini ta'minlash;
- 5) jamoat xavfsizligini ta'minlash va jamoat tartibini saqlash, jinoyatchilikka qarshi kurash ishlarini tashkil etish;
- 6) fan va texnika yutuqlarini, ijobiy tajribani, boshqaruvning progressiv shakllari va ish usullarini joriy etish;
- 7) ichki ishlar organlari faoliyatining huquqiy asoslarini ishlab chiqish;
- 8) ichki ishlar organlarida kadrlar bilan ishlashning yuqori saviyada bo`lishini ta'minlash;
- 9) ichki ishlar organlari xodimlarini ijtimoiy kafolatlashni ta'minlash;
- 10) uyushgan jinoyatchilik va poraxo`rlikka qarshi kurash ishlarini ta'minlash.

Vazirlik o`z vazifalari va funksiyalarini amalga oshirishda quyidagi prinsiplarga amal qiladi:

- kollegiallikni yakkaboshchilik bilan uyg`unlashtirish;
- qonunchilik, shaxsni hurmat qilish, baynalmilalchilik;
- oshkoralik;
- davlat organlari, jamoatchilik birlashmalari, mehnat jamoalari va aholi bilan birgalikda ish olib borish, jamoatchilik fikrini hisobga olish;
- ichki ishlar organlari xodimlarining milliy mansublik, til, o`troqlik belgilari bo`yicha huquqlarini cheklashga yo`l qo`ymaslik.

Vazirlik faoliyatining huquqiy asoslarini quyidagilar tashkil etadi: O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi; O`zbekiston Respublikasining qonunlari; O`zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari; O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining normativ aktlari; davlat hokimiyati va boshqaruvining markaziy va respublika organlari bilan ichki ishlar organlarining faoliyati sohasidagi o`zaro hamkorlik haqidagi bitimlar; O`zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining idoraviy normativ aktlari.

Vazirlik huquqiy aktlar asosida va ularni bajarish uchun buyruqlar, ko`rsatmalar, yo`riqnomalar chiqaradi va qoidalar o`rnatadi. Vazirlikning o`z qaramog`iga kiritilgan masalalar bo`yicha normativ aktlari O`zbekiston Respublikasi hududida joylashgan ichki ishlar organlari va ichki qo`shinlar tomonidan bajarilishi majburiydir. Zarur hollarda O`zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi boshqa vazirliklar va idoralar bilan birgalikda normativ aktlar chiqaradi.

O`zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi davlat organlarini, jamoat birlashmalarini, mehnat jamoalarini, aholini va ommaviy axborot vositalarini respublikadagi huquq-tartibotning ahvolidan hamda ichki ishlar organlarining uni mustahkamlashga, shuningdek, vazirlik zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarishga oid faoliyatidan xabardor qilib turadi. Vazirlik davlat organlaridan, jamoat tashkilotlaridan, mansabdor shaxslar va fuqarolardan vazirlik vazifalarini bajarish uchun zarur bo`lgan axborotlarni talab qilib olishga haqlidir.

Vazirlik o`z faoliyatini boshqa respublika huquqni muhofaza qilish organlari bilan o`zaro hamkorlik qilish va muvofiqlashtirish asosida amalga oshiradi.

O`zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi o`z zimmasiga yuklatilgan vazifalarga muvofiq:

ichki ishlar organlarining jinoyatchilikka qarshi kurash, jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarlikning oldini olish, kadrlar bilan ishlash va qonuniylikni mustahkamlash borasidagi ishlariga umumiy rahbarlik qiladi va bu ishlarni muvofiqlashtiradi, metodik jihatdan ta'minlaydi;

jinoyatchilikka qarshi kurash, jamoat tartibini saqlash va jamoat xavfsizligini ta'minlash respublika dasturini tayyorlaydi va amalga oshiradi, mazkur yo`nalishlar bo`yicha umumittifoq dasturini ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etadi;

huquq-tartibot masalalari yuzasidan respublika qonunchiligini ishlab chiqishda takliflar kiritadi va qatnashadi;

o`z huquqi doirasida ichki ishlar organlari faoliyatini huquqiy jihatdan ta'minlaydi;

jinoyatchilikka qarshi kurash va jamoat tartibini saqlash bo`yicha respublika tadbirlarini o`tkazishni kuchlar va vositalar bilan boshqaradi;

ichki ishlar organlarida rejalashtirish, nazorat qilish va axborot-analitik faoliyatning yagona tizimini belgilaydi, tashkil etadi va ta'minlaydi;

republika ma'lumotnoma-axborot fondlarini, operativ-qidiruv va kadrlarni hisobga olishni shakllantiradi, respublika kriminalistik hisobot-axborot tizimini tuzadi, ichki ishlar organlari faoliyati masalalari yuzasidan davlat statistika hisobotini olib boradi;

O`zbekiston Respublikasi hududida joylashgan transport ichki ishlar organlariga, ichki ishlar organlari o`quv yurtlariga rahbarlikni amalga oshiradi;

jinoyatlar hamda jamiyatga qarshi boshqa xatti-harakatlarning o`z vaqtida oldini olish tadbirlarini ishlab chiqadi va amalga oshiradi, vazirlik, idoralar, muassasalar va tashkilotlarga jinoyatchilikni keltirib chiqaruvchi va boshqa huquq-tartibotni buzish hollarining sabablarini hamda ana shu xatti-harakatlarni sodir qilishga sabab bo`luvchi shart-sharoitlarni bartaraf etish yuzasidan takliflar kiritadi;

fuqarolar, davlat, jamoat, kollektiv, qo`shma, kooperativ hamda boshqa korxonalar, tashkilotlar va muassasalarning iqtisodiy manfaatlarini g`arazli jinoiy hurujlardan himoya qilishni hamda ular tufayli yetkazilgan zararining o`rni qoplanishini, jinoiy jazo beriladigan poraxo`rlikka, soxta pul yasashga va valuta operatsiyalari qoidalarining buzilishiga qarshi kurashni ta'minlaydi;

operativ-qidiruv ishlarini tashkil etadi va amalga oshiradi;

qonunchilik tomonidan ichki ishlar organlari zimmasiga yuklatilgan jinoyatlar haqidagi dastlabki so`roq va tergovni ta'minlaydi;

tergov va suddan yashirib yurgan ayblanuvchi, hukmni ijro etish va jazoni o`tashdan bo`yin tovlab yurgan jazoga tortilgan shaxslarni, bedarak yo`qolgan va qonunda nazarda tutilgan hollarda boshqa shaxslarni qidirish ishlarini tashkil etadi;

boshqa davlat va jamoat tashkilotlari bilan birgalikda bolalarning nazoratsiz qolishining oldini olish hamda balog`atga yetmaganlar tomonidan huquq buzishlarga qarshi kurash ishlarini olib boradi;

sudlarning ajrimlari, prokurorlarning qarorlari va tergovchilar va dastlabki tergovni olib borgan shaxslarning prokuror tomonidan qamoqqa olish xulosasi to`g`risida sanksiya berilgan qarorlarining, shuningdek, qonunchilik tomonidan ichki ishlar organlari zimmasiga ijro etish yuklatilgan majbur etishning boshqa choralarini qo`llanishi haqidagi boshqa qarorlarning ijrosini ta'minlaydi;

hibsga olinganlar va ushlanganlarni qo`riqlab va kuzatib borishni tashkil etishni ta'minlaydi;

ozodlikdan mahrum etishga, surgun, badarg`a qilishga hamda qonunchilik tomonidan ichki ishlar organlarining zimmasiga ijro etish yuklatilgan jazoning boshqa turlari bo`yicha hukm qilingan shaxslarga nisbatan sud hukmlarining ijro etilishini tashkil etishni ta'minlaydi;

jazoga hukm etilganlar axloqini tuzatish va ularni qayta tarbiyalash ishlarini belgilangan tartibda tashkil etadi, qonun tomonidan belgilangan jazoni o`tash rejimiga qat'iy rioya qilinishini, jazoga hukm etilganlarni ijtimoiy foydali mehnatga jalb etish, ular bilan siyosiy-tarbiyaviy ishlar olib borishni tashkil etadi, manfaatdor vazirliklar va muassasalar bilan birgalikda jazoga hukm etilganlarga umumiy ta'lim va hunar-texnika ta'limi berishni tashkil etadi va amalga oshiradi, sodir etilgan jinoyatning xarakteri va ijtimoiy xavfliligini, jazoga hukm etilganning shaxsiyati, shuningdek, uning hulq-atvori va mehnatga munosabatini hisobga olgan holda jazoga hukm etilganlar axloqini tuzatish va ularni qayta tarbiyalash vositalarini tanlashda yakka tartibda ish olib borishni ta'minlaydi, bunda pedagogika, psixologiya va boshqa fanlar sohasida erishilgan yutuqlardan keng foydalanadi;

ozodlikdan mahrum etilgan joylardan bo`shatilgan shaxslarning ishga joylashishiga va turmushda o`z o`rnini topishiga ko`maklashadi;

ozodlikdan mahrum etilgan joylardan bo`shatilgan shaxslarni qonunchilikka muvofiq ma'muriy nazorat qilib turadi, shuningdek, qonun tomonidan belgilangan hollarda shartli ravishda jazoga hukm etilgan va shartli ravishda jazoni o`tashdan ozod etilgan shaxslarni nazorat qilib boradi;

respublika hududida pasport tizimi talablarining bajarilishini ta'minlaydi, chegara qo`shinlari bilan birgalikda fuqarolarning chegara rejimi qoidalariga rioya qilishlarini nazorat qiladi, , chet ellik va fuqaroligi bo`lmagan shaxslarning O`zbekiston Respublikasi hududida ular uchun belgilangan yashash va ko`chish qoidalariga rioya qilishlarini nazorat qilib boradi;

qonunchilikka muvofiq o`t ochish va sovuq qurollar, o`q-dorilar, portlovchi moddalar, kuchli ta'sir etuvchi zaharli, narkotik va radioaktiv moddalarni sotib olish, saqlash va tashishni, o`q otish tirlari va otishma joylarini, qurol-yarog`larni

tuzatish va pirotexnika korxonalari, ov va sport qurollari bilan savdo qiluvchi magazinlarni ochishni va ularning ishlashini nazorat qilib boradi;

belgilangan tartibda poligrafiya hamda shtempel-gravura korxonalarini ochish va ularning ishini, shuningdek, poligrafiya asbob-uskunalarini sotib olish, saqlash hamda muhr va shtamlarni tayyorlashni nazorat qilib boradi;

respublikada davlat yong`in nazoratini amalga oshiradi, aholi yashaydigan joylar va xalq xo`jaligi obyektlarini yong`indan saqlashni ta'minlaydi, boshqa vazirliklar va idoralarning yong`indan saqlash bo`linmalari ishini nazorat qiladi va boshqaradi, respublika yong`indan saqlash tashkilotlarining birgalikda ish olib borish tartibini belgilaydi;

tabiiy ofatlar va boshqa favqulodda holatlar ro`y berganda odamlarni va mol-mulkni qutqarishda qatnashadi, bunda jamoat tartibi saqlanishini ta'minlaydi, mol-mulkni muhofaza qilishni tashkil etadi, bunday ishlarga aholini, shuningdek, transport hamda korxonalar, tashkilotlar, muassasalar va fuqarolarga tegishli vositalarni qutqaruv ishlarini va kechiktirib bo`lmaydigan avariya - qayta tiklash ishlarini o`tkazishga jalb qilishga ko`maklashadi;

huquqbuzarlikdan va baxtsiz hodisalardan zarar ko`rgan hamda jamoat joylarida og`ir ahvolda qolgan shaxslarga shoshilinch yordam ko`rsatishni tashkil etadi;

shaharlarda va aholi yashaydigan boshqa joylarda yo`l harakatini va avtomobil yo`llarida qatnovni boshqarishni tashkil etadi, vazirliklar, idoralar va transport tashkilotlarining avtomototransport hamda shahar elektr transporti avariyaalarining oldini olish chora-tadbirlarini o`tkazishlarini nazorat qiladi;

korxonalar, tashkilotlar, muassasalar va fuqarolarga tegishli avtomototransport vositalarini ro`yxatga oladi va hisobga olib boradi, shuningdek, ana shu transport vositalarining texnika ahvolini nazorat qilib turadi;

ko`chalar, avtomobil yo`llari va ulardagi yo`l inshootlarining bexatar harakat qilishni ta'minlaydigan ahvolda bo`lishini nazorat qilib boradi, ulardan foydalanish sharoitlarini yaxshilash tadbirlarini ko`radi, avtotransportdan foydalanish harakat xavfsizligiga tahdid solgan hollarda ko`chalar va avtomobil yo`llarining ayrim uchastkalarida avtotransport hamda piyodalar qatnovini belgilangan tartibda cheklaydi va taqiqlaydi;

korxonalar, tashkilotlar, muassasalar va boshqa obyektlarni, shuningdek, fuqarolarning uylarini belgilangan tartibda muhofaza qilishni tashkil etadi va amalga oshiradi, idoraviy qo`riqlashni inspeksiya qiladi, qo`riqlashning ishonchligini va bu ishlarga xarajatlarni kamaytirish choralari ko`radi;

o`ta xavfli davlat jinoyatchiligiga qarshi kurashda hamda davlat xavfsizligini saqlashga doir boshqa tadbirlarni o`tkazishda yordam beradi;

respublika va mahalliy budjetdan ajratiladigan mablag`lar hisobiga Vazirlik tizimi organlari, bo`linmalari, muassasalari va tashkilotlarini belgilangan tartibda mablag` bilan ta'minlaydi;

ichki ishlar organlari shaxsiy tarkibining kasb malakasini oshirish va intizomini mustahkamlash tadbirlarini amalga oshiradi, shaxsiy tarkib tomonidan ichki ishlar organlari faoliyatini reglamentlovchi xizmatni o`tash haqidagi nizomlar, ustavlar va yo`riqnomalar talablarining bajarilishini ta'minlaydi;

belgilangan tartibda va o`z huquqlari doirasida ichki ishlar organlari shaxsiy tarkibiga maxsus unvonlar beradi;

ichki ishlar organlariga ular zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarishda faol ko`maklashgan Vazirlik tizimining alohida o`rnak ko`rsatgan xodimlarini va fuqarolarni belgilangai tartibda ko`krakka taqiladigan nishonlar va faxriy yorliqlar bilan taqdirlaydi, shuningdek, rag`batlantirishning boshqa turlarini qo`llaydi;

O`zbekiston Respublikasi Sog`liqni saqlash vazirligi bilan birgalikda ko`chalar, hovlilar va aholi yashaydigan boshqa joylar hududini, shuningdek, mehnatkashlar dam oladigan shahardan tashqari joylar va cho`miladigan joylarda sanitariya qoidalariga rioya qilinishini nazorat qilib boradi;

epidemiya va epizootiyalarga qarshi kurashda, shuningdek, tabiatni muhofaza qilish chora-tadbirlarini amalga oshirishda, brakonyerlikka hamda ov va baliqchilik qoidalarining buzilishiga qarshi kurashda karantin tadbirlari va choralarni amalga oshirishda tegishli idoralarga yordam beradi;

O`zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi tizimida sanitariya nazoratini tashkil etadi, ittifoqqa bo`ysunuvchi davolash-profilaktika va sanatoriya-kurort muassasalarida ichki ishlar organlari shaxsiy tarkibiga tibbiy va sanatoriya-kurort xizmati ko`rsatishni ta'minlaydi;

ichki ishlar organlari tizimida bug` qozonlari nazorati inspeksiyasi ishini tashkil etadi;

O`zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi o`z huquqi doirasiga taalluqli masalalar bo`yicha xalqaro tashkilotlar va boshqa davlatlarning huquqni muhofaza qilish organlari bilan hamkorlik qiladi;

jamoat birlashmalari, tashkilotlari va ommaviy axborot vositalari bilan birgalikda ish olib boradi;

“Postda” “Na postu” gazetalarini nashr etadi;

o`z huquqi doirasida harbiy-safarbarlik ishlarini va fuqarolar mudofaasi tadbirlarini amalga oshiradi;

fuqarolardan tushgan takliflar va arizalarning o`z vaqtida va sifatli ko`rib chiqilishini ta'minlaydi;

ikki tomonlama va ko`p tomonlama bitimlarning shartlarida nazarda tutilgan boshqa tadbirlarni amalga oshiradi;

xavfli yuklar, qurol-yarog`lar, harbiy texnika, harbiy mol-mulklar, portlovchi moddalar va buyumlar, shuningdek harbiy tarkiblar tranziti chog`ida qonunchilikka muvofiq xulosalar beradi va nazoratni amalga oshiradi.

Vazirlikka O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod qilinadigan, keyinchalik O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan tasdiqlanadigan Vazir boshchilik qiladi.

Vazir bo`lmagan hollarda uning vazifalarini O`zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining birinchi o`rinbosari bajaradi. O`zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining o`rinbosarlari O`zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining taqdimiga ko`ra O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimdan ozod etiladi.

Vazifalarning taqsimlanishiga muvofiq Vazir o`rinbosarlari Vazirlik faoliyatining konkret yo`nalishlariga rahbarlikni amalga oshiradilar. Vazirning

topshirig`iga ko`ra uning o`rinbosarlari o`z huquq doirasida buyruqlar va ko`rsatmalar chiqaradilar. Vazifalarni kelishilgan holda hal etish va funksiyalarni amalga oshirish uchun Vazirlikda hay'at tuziladi. Hay'at qarorlari Vazir tomonidan imzolanadi va ularning ichki ishlar organlari tomonidan bajarilishi majburiy hisoblanadi.

Vazirlik hay'ati boshqa vazirliklar va idoralar bilan birgalikda qarorlar qabul qilishi mumkin. Bunday hollarda qabul qilingan qarorlar, odatda, O`zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vaziri va tegishli vazirliklar va idoralar rahbarlarining buyruqlariga ko`ra hayotga tatbiq etiladi.

***Jazoni ijro etish muassasalaridan bo`shatilgan shaxslar ustidan ichki ishlar idoralarining ma'muriy nazorati.*** Jazoni ijro etish muassasalaridan bo`shatilgan shaxslar ustidan ichki ishlar idoralarining ma'muriy nazorati – tarbiyaviy oldini olish ta'sir choralarining majmuini ifodalab, nazorat ostidagilarga nisbatan O`zbekiston Respublikasining 1992 yil 9 dekabrda qabul qilingan “Jazoni ijro etish muassasalaridan bo`shatilgan shaxslar ustidan ichki ishlar idoralarining ma'muriy nazorati to`g`risida”gi qonuni¹da ko`zda tutilgan cheklashlarni qo`llashdan iborat bo`ladi.

Ma'muriy nazoratning asosiy maqsadi ilgari sudlanganlar tomonidan takror jinoyatlar sodir etilishining oldini olish, ularda ijobiy ijtimoiy yo`lga kirib olishini shakllantirishdan iboratdir.

Ma'muriy nazorat o`rnatilishi va amalga oshirilishi nazorat ostidagi kishining boshqa huquq va qonuniy manfaatlariga putur yetkazmasligi, uning insoniy qadr-qimmatini kamsitmasligi, ish, o`qish va istiqomat joyida obro`sini to`kmasligi lozim.

Ma'muriy nazorat voyaga yetgan qo`yidagi shaxslarga nisbatan o`rnatiladi:

a) og`ir jinoyatlar uchun ozodlikdan mahrum qilishga hukm etilgan yoki har qanday qasddan qilingan jinoyatlar uchun ikki yoki undan ortiq marta hukm etilgan shaxslarga nisbatan, agar ularning jazoni o`tash davridagi xulq-atvori tuzalish va halol mehnat qilib kun kechirish yo`liga o`tishni aslo istamaganliklaridan dalolat bersa;

b) og`ir jinoyatlar uchun ozodlikdan mahrum qilishga hukm etilgan yoki har qanday qasddan qilingan jinoyatlar uchun ikki yoki undan ortiq marta hukm etilgan shaxslarga nisbatan, agar ular jazo muddatini o`tab bo`lganlaridan so`ng ichki ishlar idoralarining jamiyat uchun zararli kun kechirishni to`xtatish to`g`risidagi ogohlantirishiga qaramay, jamoat tartibini muntazam buzayotgan va fuqarolarning qonuniy manfaatlariga putur yetkazayotgan bo`lsalar;

c) o`ta og`ir jinoyatlar uchun ozodlikdan mahrum qilishga hukm etilgan shaxslarga nisbatan.

Ma'muriy nazorat ostiga olingan shaxslarga nisbatan quyidagi cheklashlar qo`llanilishi mumkin:

a) kunning ichki ishlar idoralari belgilab qo`ygan vaqtda uy (kvartira)dan chiqib ketishini taqiqlash;

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1993, №1, 33-m.

- b) tuman (shahar)ning muayyan joylarida bo`lishini taqiqlash;
- c) ichki ishlar idoralari (militsiya)ning ruxsatisiz tuman (shahar)dan tashqariga chiqib ketishni taqiqlash;
- d) ro`yxatdan o`tish uchun har oyda bir martadan to`rt martagacha militsiyaga kelib uchrashish.

Yuqorida ko`rsatilgan cheklashlar nazorat ostida bo`lgan shaxsning turmush tarziga, oilaviy ahvoliga, avvalgi sudlanganligiga va uning shaxsini tavsiflovchi boshqa holatlarga qarab to`la hajmda yoki ayrim-ayrim yo`sinda qo`llaniladi.

Cheklashlar ro`yxati uzil-kesil hisoblanadi, unga qo`shimchalar qilish yoki kengaytirib sharhlash mumkin emas.

Ma'muriy nazoratni amalga oshirish nazorat ostidagi kishining istiqomat joyidagi ichki ishlar idoralari (militsiya)ga yuklatiladi.

Sudyaning qarori ma'muriy nazoratni o`rnatish uchun asos hisoblanadi.

Ma'muriy nazorat o`rnatish zarurligi to`g`risidagi asosli taqdimnoma sudga quyidagilar tomonidan yuboriladi:

a) og`ir jinoyatlar sodir etganlik uchun hukm etilgan yoki har qanday qasddan qilingan jinoyatlar uchun ikki va undan ko`proq marta hukm etilgan, jazoni ijro etish muassasalarida turgan shaxslarga nisbatan, - jazoni ijro etish muassasasi boshlig`i tomonidan, mahkumning tuzalish va halol mehnat qilib kun kechirish yo`liga o`tishni aslo istamaganligidan dalolat beruvchi materiallar bo`lgan taqdirda, ozod etishdan kamida bir oy oldin;

b) o`ta og`ir jinoyatlar sodir etganlik uchun jazoni ijro etish muassasalaridagi shaxslarga nisbatan, - jazoni ijro etish muassasasi boshlig`i tomonidan, ozod etishdan kamida bir oy oldin;

c) jazoni ijro etish muassasalaridan bo`shatilgan shaxslarga nisbatan, - ichki ishlar idorasi boshlig`i tomonidan, shaxs jazoni ijro etish muassasasidan bo`shatilganidan keyin jamiyat uchun zararli tarzda kun kechirayotganligidan dalolat beruvchi materiallar asosida.

Ma'muriy nazoratni o`rnatish to`g`risidagi masala sudya tomonidan taqdimnoma olingan paytdan boshlab 10 kundan kechikmay hal qilinadi. Ma'muriy nazorat o`rnatish to`g`risidagi qarorda nazorat belgilashga nimalar sabab bo`lganligi, nazorat muddati, nazorat ostidagi shaxsga nisbatan qo`llaniladigan cheklashlar, agar ma'muriy nazorat jazoni ijro etish muassasalaridan bo`shatishda belgilangan bo`lsa, uning tanlangan yashash joyiga yetib kelish muddati ko`rsatiladi.

Sudyaning ma'muriy nazorat belgilash yoxud nazorat muddatini uzaytirish va nazoratni amalga oshirish vaqtida qo`llaniladigan cheklashlarni o`zgartirish to`g`risidagi qarori nazorat ostida bo`lgan shaxsga ichki ishlar idorasi boshlig`i tomonidan, jazoni ijro etish muassasalarida bo`lgan shaxsga esa - jazoni ijro etish muassasasi boshlig`i tomonidan tilxat orqali bildiriladi. Bunda nazorat ostidagi shaxsga uning burchlari, ma'muriy nazorat qoidalarini buzganlik uchun javobgarlik tushuntiriladi, nazorat jazoni ijro etish muassasalaridan bo`shatilish oldidan belgilangan shaxsga esa - tanlangan istiqomat joyiga belgilangan muddatda yetib bormaganlik uchun javobgarlik tushuntiriladi. Nazorat ostidagi shaxsga,

shuningdek u ma'muriy nazoratdan bo`yin tovlab istiqomat joyidan o`zboshimchalik bilan ketib qolganlik uchun javobgarlik tushuntirib beriladi.

Ichki ishlar idoralari (militsiya) xodimlari ma'muriy nazoratni amalga oshirishda:

a) nazorat ostiga olinganlarning xulq-atvorini ular yashayotgan va ishlayotgan joyda muntazam nazorat qilib borishlari;

b) nazorat ostiga olinganlarni tanlangan istiqomat joyida propiska qilish va ularni ijtimoiy-foydali mehnatga jalb etish yuzasidan zarur choralar ko`rishlari;

c) ular tomonidan jamoat tartibi buzilishi, boshqa fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga putur yetkazilishini oldini olishlari hamda yo`l qo`ymasliklari;

d) ularga nisbatan belgilangan cheklashlar buzilganligi to`g`risida qonunda belgilangan tartibida bayonnomalar yozishlari shart.

Militsiya xodimlari ma'muriy nazoratini amalga oshirishda:

a) nazorat ostiga olingan shaxsning xulq-atvori to`grisida ish beruvchidan, mazkur shaxs o`qiyotgan joyning ma'muriyatidan, u yashayotgan joydagi jamoat birlashmasi va fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organidan, shuningdek fuqarolardan ma'lumotlar talab qilib olish;

b) nazorat ostida bo`lgan shaxsni ishga joylashtirish va unga turmush sharoiti yaratib berish to`g`risida tegishli davlat, jamoat va xo`jalik tashkilotlari oldiga masala qo`yish;

c) nazorat ostiga olingan shaxsni suhbat uchun militsiyaga chaqirish, zarurat bo`lganda bunday suhbatlarni ish beruvchining, jamoat birlashmasi va fuqarolar o`zini o`zi boshqarish organining vakillari, nazorat ostiga olingan shaxsning qarindoshlari, shuningdek suhbat mavzuiga aloqador shaxslar ishtirokida o`tkazish;

d) nazorat ostida bo`lgan shaxsdan ma'muriy nazorat qoidalarini ijro etish bilan bog`liq masalalar bo`yicha og`zaki va yozma tushuntirishlar talab qilish;

e) nazorat ostida bo`lgan shaxsning turar joyini soat 6 dan 22 ga qadar borib ko`rish huquqiga egadirlar.

Ma'muriy nazoratni amalga oshirish yuzasidan ayrim tadbirlarni o`tkazishda ichki ishlar idoralariga yordam berish uchun ichki ishlar idoralarining shtatsiz xodimlari va jamoatchilikning boshqa vakillari jalb qilinishi mumkin.

Ma'muriy nazoratdan bosh tortayotgan shaxslarni qidirish sudya qaroriga binoan militsiya tomonidan amalga oshiriladi.

Ma'muriy nazorat quyidagi hollarda to`xtatiladi:

a) ma'muriy nazorat olib borish uchun belgilangan muddat tugaganidan keyin, agar uni uzaytirishga asos bo`lmasa;

b) muddatidan ilgari, basharti nazorat ostida bo`lgan shaxs tuzalish yo`liga qat'iyan o`tganligi, ishda va turmushda o`zini yaxshi tomondan ko`rsatganligi aniqlangan bo`lsa;

c) nazorat ostida bo`lgan shaxsning sudlanganlik muhlati tugagan yoki sudlanganligi olib tashlangan hollarda.

Sudyaning ma'muriy nazorat o`rnatish to`g`risidagi qarori prokurorning noroziligi bilan yoki yuqori sud idorasi tomonidan nazorat asossiz ravishda belgilangan deb e'tirof etilgan taqdirda bekor qilinishi yoki o`zgartirilishi mumkin.

Ma'muriy nazoratni belgilash hamda amalga oshirish bilan bog`liq shikoyat va arizalar ichki ishlar idorasi boshlig`i, prokuror yoki yuqori sud idorasi raisi tomonidan belgilab qo`yilgan vakolatlar doirasida ko`rib chiqiladi va hal qilinadi.

Shikoyat berilganligi sudya ma'muriy nazoratni to`xtatish to`g`risida qaror chiqarmaguncha uning amalga oshirilishini to`xtatib qo`ymaydi.

**Yo`l harakati xavfsizligi.** Yo`l harakati xavfsizligini ta'minlash sohasidagi davlat boshqaruvi O`zbekiston Respublikasining 1999 yil 19 avgustda qabul qilingan "Yo`l harakati xavfsizligi to`g`risida" gi qonuni¹ bilan tartibga solinadi. Ushbu Qonun yo`l harakati xavfsizligi sohasida yuzaga keluvchi munosabatlarni tartibga soladi hamda fuqarolarning hayoti, sog`lig`i va mol-mulkini muhofaza etishni ta'minlashga, ularning huquqlari va qonuniy manfaatlarini, shuningdek atrof tabiiy muhitni himoya etishga qaratilgandir.

Yo`l harakati xavfsizligi yo`l harakati qatnashchilarining yo`l-transport hodisalari va ularning oqibatlaridan himoyalanganlik darajasini aks ettiruvchi yo`l harakati holati bo`lib, yo`l-transport hodisalarining yuzaga kelish sabablarini oldini olishga, bunday hodisalar oqibatlarining og`irligini yengillatishga qaratilgan faoliyat - *yo`l harakati xavfsizligini ta'minlash* deyiladi.

Yo`l harakati xavfsizligini tashkil etish - qo`llanishi standartlar bilan tartibga solinadigan hamda yo`l harakatini tashkil etish loyihalari va sxemalarida nazarda tutilgan boshqarishning texnik vositalaridan hamda ularning konstruksiyalaridan kompleks foydalanish asosida amalga oshiriladi. O`zbekiston Respublikasining butun hududida yo`l harakatining yagona tartibi Yo`l harakati qoidalari bilan belgilanadi.

O`zbekiston Respublikasi yo`llarida transport vositalarining o`ng taraflama qatnovi belgilanadi.

Yo`l harakati xavfsizligini ta'minlash sohasidagi davlat boshqaruvi O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, mahalliy davlat hokimiyati organlari va maxsus vakolatli davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Yo`l harakati xavfsizligini ta'minlash sohasida O`zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining yo`l harakati xavfsizligi organlari:

- yo`l harakati xavfsizligi standartlari, qoidalari va normalarini ishlab chiqadi;
- yo`l harakati qatnashchilarining qonun hujjatlariga, Yo`l harakati qoidalariga hamda boshqa qonun hujjatlarining yo`l harakati xavfsizligini ta'minlashga oid qismiga rioya etishi ustidan nazorat olib boradi;
- jamoat transportining, shuningdek og`ir vaznli, yirik gabaritli, xavfli va maxsus yuklarni tashuvchi transport vositalarining qatnov yo`nalishlarini belgilashda ishtirok etadi;
- yo`llarni, temir yo`l kesishuvi joylarini, avtomobil yonilg`isi quyish tarmoqlarini, transport vositalarining konstruksiyalarini qurish, rekonstruksiya qilish loyihalariga rozilik beradi;
- foydalanishdagi transport vositalarining texnik holati ustidan nazorat olib boradi, transport vositalarining texnik ko`rigini o`tkazadi;

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1999 №9, 215-m.

- yo`llar va temir yo`ldan o`tish joylarining saqlanishi, ularning yo`l harakatini boshqarish vositalari bilan jihozlanishi ustidan nazorat olib boradi;
- yo`l harakati xavfsizligi standartlari, qoidalari va normalariga muvofiq bo`lmagan yo`llar va temir yo`l kesishuvi joylaridan foydalanishni taqiqlaydi;
- transport vositalari, yo`l harakati qoidalarining buzilishi hollari va yo`l-transport hodisalari hisobini va ro`yxatini yuritadi;
- transport vositalarini boshqarish huquqiga doir guvohnomalar beradi;
- qonun hujjatlariga muvofiq uning vakolat doirasiga berilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to`g`risidagi ishlarni ko`radi;
- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

***O`zbekiston Respublikasi pasport tizimi.*** *O`zbekiston Respublikasi pasport tizimini* – pasport berish va undan foydalanish, qayd etish, ro`yxatdan chiqarish tartibini, shuningdek pasport tizimi qoidalarini buzganlik uchun javobgarlikni belgilovchi normalar yig`indisi tashkil etadi.

Pasport tizimi aholini hisobga olishda, jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlashda, shuningdek jinoyatchilikka qarshi kurash, uning oldini olishda katta rol o`ynaydi.

O`zbekiston Respublikasi pasport tizimi 1999 yil 26 fevralda tasdiqlangan O`zbekiston Respublikasida pasport tizimi to`g`risidagi Nizom bilan bevosita tartibga solinadi.

O`zbekiston Respublikasi fuqarosining pasporti O`zbekiston Respublikasi fuqaroligini va uning egasi shaxsini tasdiqlovchi asosiy hujjatdir. O`zbekiston Respublikasining 16 yoshga to`lgan barcha fuqarolari O`zbekiston Respublikasi fuqarosi pasportiga ega bo`lishlari shart.

Harbiy xizmatchilar bunday pasportsiz yashaydilar. Harbiy qismlar va harbiy muassasalar qo`mondonligi tomonidan beriladigan shaxsiy guvohnomalar yoki harbiy biletlar harbiy xizmatchi shaxsini tasdiqlovchi hujjatlar hisoblanadi.

Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo`lmagan shaxslar O`zbekiston Respublikasi hududida O`zbekiston Respublikasi qonunchiligida belgilangan hujjatlar asosida yashaydilar.

"O`zbekiston Respublikasi fuqaroligi to`g`risida"gi qonuni<sup>1</sup>ga muvofiq O`zbekiston Respublikasi fuqarosi pasporti:

O`zbekiston Respublikasining 16 yoshga to`lgan fuqarolariga;

"O`zbekiston Respublikasi fuqaroligi to`g`risida"gi O`zbekiston Respublikasi Qonuni kuchga kirguniga qadar O`zbekiston Respublikasi hududida doimiy yashab turgan shaxslarga;

"O`zbekiston Respublikasi fuqaroligi to`g`risida"gi O`zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq O`zbekiston Respublikasi fuqaroligini olgan shaxslarga beriladi.

O`zbekiston Respublikasi fuqarosi pasportini O`zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlari beradi. O`zbekiston Respublikasining xorijda doimiy yashaydigan fuqarolariga, shuningdek "O`zbekiston Respublikasi fuqaroligi

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1992, №9, 338-m.

to'g'risida"gi Qonunga muvofiq O'zbekiston Respublikasi fuqaroligini olgan shaxslarga O'zbekiston Respublikasi fuqarosi pasporti O'zbekiston Respublikasining xorijdagi diplomatiya vakolatxonasi yoki konsullik muassasasi tomonidan beriladi.

Pasportga o'zbek, rus va ingliz tillarida (Qoraqalpog'iston Respublikasida esa - Qoraqalpoq tilida ham) fuqaroning shaxsi to'g'risida quyidagi ma'lumotlar yoziladi: familiyasi, ismi, otasining ismi; tug'ilgan yili, kuni, oyi; tug'ilgan joyi; millati; jinsi; shaxs o'xshashligini aniqlash raqami.

Pasportga fuqaroning millati to'g'risidagi yozuv uning ota-onasi millatiga qarab kiritiladi. Agar fuqaroning ota-onasi turli millatga mansub bo'lsa, birinchi marta pasport berilayotganda pasport oluvchining istagiga ko'ra otasi yoki onasining millati yoziladi. Keyinchalik millat to'g'risidagi yozuv fuqaroning yozma arizasiga muvofiq otasi yoki onasining millatiga almashtirilishi mumkin, ammo faqat bir marta o'zgartiriladi.

Pasportda uning egasining imzosi, pasport bergan mas'ul shaxs imzosi bo'lishi, shuningdek pasport berilgan vaqt va amal qilish muddati ko'rsatilishi lozim. Shuningdek pasportga: balog'atga yetmagan bolalarning familiyasi, ismi, otasining ismi, tug'ilgan yili, kuni, oyi; harbiy xizmatga munosabati to'g'risidagi; nikohdan o'tish va nikohni bekor qilish to'g'risidagi; pasport egasining yashaydigan va doimiy qayd etilgan joyi haqidagi; vaqtincha qayd etilgani to'g'risidagi; chet elga chiqish uchun ruxsatnoma haqidagi; xorijiy davlatlarga kirish uchun vizalar haqidagi ma'lumotlar yoziladi.

Fuqarolarning roziligi bilan ularning pasportiga pasport egalarining qoni guruhi va rezusi to'g'risidagi belgilar qo'yiladi.

16 yoshga to'lgan shaxsga ichki ishlar organlari tomonidan pasport beriladi va u 25 yoshga to'lguniga qadar haqiqiy hisoblanadi. Fuqarolar 25 yoshga va 45 yoshga to'lganda ichki ishlar organlari ularga yangi pasport beradi, unga oldingi pasportdagi ma'lumotlarning yangi pasport berish vaqtida haqiqiy bo'lganlarining hammasi kiritiladi. 45 yoshga to'lgan fuqarolar pasportining amal qilish muddati cheklanmaydi. Pasport unda ko'rsatilgan muddatda haqiqiy hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi fuqarosi O'zbekiston Respublikasi fuqarosining pasportini olish chog'ida ilgari olgan pasportini doimiy istiqomat joyidagi ichki ishlar organiga, xorijda doimiy yashaydigan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi esa O'zbekiston Respublikasining chet eldagi diplomatiya vakolatxonasiga yoki konsullik muassasasiga topshirishga majburdir. Pasportni fuqarolar istiqomat joyidagi ichki ishlar organlari, yohud O'zbekiston Respublikasining shaxs borgan xorijdagi diplomatiya vakolatxonalari yoki konsullik muassasalari beradi va almashtiradi.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlaridan bo'shatilgan harbiy xizmatchilarga pasport harbiy bilet va shaxsiy guvohnoma asosida berilishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga qabul qilingan shaxslarga pasportlar ichki ishlar organlari tomonidan yohud O'zbekiston Respublikasining diplomatiya vakolatxonalari yoki konsullik muassasalari tomonidan beriladi.

Quyidagi hollarda pasport almashtiriladi:

- pasportning amal qilish muddati tugaganda;

- familiyasi, ismi, otasining ismi o`zgarganida;
- millatini, tug`ilgan yilini o`zgartirganda;
- yozuvlardagi chalkashlik aniqlanganda;
- viza va alohida belgilar uchun mo`ljallangan varaqlar to`lganda;
- foydalanishga yaroqsiz holga kelganda.

Fuqaro tegishli yoshga to`lgandan so`ng yoki familiyasi, ismi, otasining ismini, tug`ilgan yili va millatini o`zgartirgan, yozuvdagi chalkashlik aniqlangan va pasport foydalanish uchun yaroqsiz bo`lgandan so`ng bir oy muddatdan kechiktirmay, pasport aniq muddatga berilgan hollarda esa - pasportning amal qilish muddati tugagan paytdan boshlab uch kun muddatda pasport olish yoki uni almashtirish uchun hujjatlarni va fotosuratlarini taqdim etishi kerak. O`zbekiston Respublikasi fuqarosi xorijga jo`nab ketadigan taqdirda, agar pasportning amal qilish muddati olti oydan kamroqni yoki kirish vizasidagi muddatni tashkil etsa, pasport almashtirilishi mumkin.

Pasport tizimi qoidalari bajarilishini ichki ishlar organlari va mahalliy hokimiyat organlari nazorat qiladilar.

4§. Tashqi ishlar sohasini boshqarish

O`zbekiston Respublikasida tashqi ishlar sohasini tartibga solishning asosini O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi tashkil etadi. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 17-moddasiga binoan O`zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarning to`la huquqli subyektidir. Uning tashqi siyosati:

- davlatlarning suveren tengligi,
- kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik,
- chegaralarning daxlsizligi,
- nizolarni tinch yo`l bilan hal etish,
- boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik qoidalariga va xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan boshqa qoidalari va normalariga asoslanadi.

Respublika davlatning, xalqning oliy manfaatlarini, farovonligini va xavfsizligini ta'minlash maqsadida ittifoqlar tuzishi, hamdo`stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirishi va ulardan ajralib chiqishi mumkin.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan:

O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi:

- O`zbekiston Respublikasi ichki va tashqi siyosatining asosiy yo`nalishlarini belgilaydi hamda davlat strategik dasturlarini qabul qiladi;
- O`zbekiston Respublikasi tarkibiga yangi davlat tuzilmalarini qabul qiladi va ularning O`zbekiston Respublikasi tarkibidan chiqishi haqidagi qarorlarni tasdiqlaydi;
- xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya va denonsatsiya qiladi;
- O`zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan O`zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi diplomatik va boshqa vakillarini tayinlash hamda ularni lavozimidan ozod etish;

- Konstitutsiyada nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshirish.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti:

- mamlakat ichkarisida va xalqaro munosabatlarda O`zbekiston Respublikasi nomidan ish ko`radi;
- muzokaralar olib boradi hamda O`zbekiston Respublikasining shartnoma va bitimlarini imzolaydi, respublika tomonidan tuzilgan shartnomalarga, bitimlarga va uning qabul qilingan majburiyatlariga rioya etilishini ta'minlaydi;
- o`z huzurida akkreditatsiyadan o`tgan diplomatik hamda boshqa vakillarning ishonch va chaqiruv yorliqlarini qabul qiladi;
- O`zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi diplomatik va boshqa vakillarini tayinlash uchun nomzodlarni O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdim etadi;
- O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga har yili mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining, ichki va tashqi siyosatining eng muhim masalalar yuzasidan ma'ruzalar taqdim etadi;
- O`zbekiston Respublikasining fuqaroligiga va siyosiy boshpana berishga oid masalalarni hal etadi;
- Konstitutsiya va O`zbekiston Respublikasining qonunlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

***O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi*** O`zbekiston Respublikasining xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlardagi vakilligini ta'minlaydi, hukumatlararo shartnoma va bitimlar tuzadi, ularni bajarish chora-tadbirlarini ko`radi hamda qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Tashqi ishlar sohasini boshqarishda maxsus vakolatli organlar tizimiga O`zbekiston respublikasi Tashqi ishlar vazirligi, chet el davlatlari hududidagi elchixona va konsulliklar kiradi.

O`zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi:

- shartnoma va bitimlarning loyihasini tayyorlaydi, chet davlatlarning elchilarini qabul qiladi;
- chet davlatlar bilan tuzilgan shartnomalar va bitimlarning bajarilishiga rahbarlik qiladi;
- davlat organlari, muassasalari va tashkilotlariga shartnoma va bitimlarda ko`rsatilgan huquqlarini muhofaza qilishda yordam beradi;
- ular o`z zimmasiga olgan majburiyatlarning bajarilishini nazorat qiladi;
- respublikadan fuqarolarning ketishi va unga kelishi masalalarini hal etadi va boshqa vazifalarni amalga oshiradi.

O`zbekiston Respublikasi tashqi ishlar sohasini tartibga solishda ***Elchixonalar***ning faoliyati ham katta ahamiyatga egadir. Elchixonalar o`z faoliyatini 2000 yil 24 martdagi O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan tasdiqlangan «O`zbekiston Respublikasi elchixonalari to`g`risida»gi Nizom asosida olib boradi. Nizomga ko`ra Elchixona tegishli xorijiy davlat bilan elchixonalar darajasida diplomatik munosabatlar o`rnatilishi munosabati bilan O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga ko`ra ta'sis etiladi.

Elchixonona O`zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi tizimiga kiradi.

Elchixonona o`z faoliyatini O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, O`zbekiston Respublikasi qonunlariga, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga, O`zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi to`g`risidagi Nizomga, O`zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligining me'yoriy hujjatlari va ko`rsatmalariga, shuningdek, diplomatik munosabatlar to`g`risidagi Vena konvensiyasiga hamda xalqaro huquqning boshqa umume'tirof etilgan hujjatlariga muvofiq amalga oshiradi.

Elchixononaning asosiy vazifalari va funksiyalari quyidagilar hisoblanadi:

- Elchixonona joylashgan davlatda O`zbekiston Respublikasi manfaatlarini ifodalash;
- Elchixonona joylashgan davlatda O`zbekiston Respublikasining tashqi siyosiy yo`lini amalga oshirish va O`zbekiston Respublikasining va uning fuqarolarining manfaatlarini xalqaro huquq yo`l qo`ygan doiralari himoya qilish;
- Elchixonona joylashgan davlat bilan munosabatlarning ahvoli va istiqbollari, O`zbekiston Respublikasining milliy manfaatlari va uning fuqarolarining manfaatlari himoya qilinishini ta'minlash masalari bo`yicha takliflar tayyorlash va kiritish;
- O`zbekiston Respublikasi bilan Elchixonona joylashgan mamlakat o`rtasida o`zaro foydali savdo-iqtisodiy va moliyaviy hamkorlik rivojlanishiga har tomonlama ko`maklashish;
- Elchixonona joylashgan mamlakatda O`zbekiston Respublikasining iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish, Elchixonona joylashgan mamlakatdan O`zbekiston Respublikasiga investitsiyalarni jalb qilish tadbirlarini amalga oshirish, tovarlarning O`zbekiston Respublikasidan Elchixonona joylashgan davlat bozorlariga eksport qilinishiga ko`maklashish;
- Elchixonona joylashgan mamlakatning savdo rejimlari va tarif siyosatini, shuningdek, savdo-iqtisodiy hamkorlik istiqbollari ahvolini tahlil qilish, shu asosda uning samardorligini oshirish yuzasidan tavsiyalar va tegishli takliflar tayyorlash;
- tashqi iqtisodiy faoliyatning o`zbekistonlik qatnashchilariga hamkorlar izlashda va tanlashda ko`maklashish, ko`rg`azmalar, yarmarkalar o`tkazish, Elchixonona joylashgan davlatning ishbilarmonlari doiralari bilan uchrashuvlar tashkil etish;
- Elchixonona joylashgan mamlakatning tashqi siyosiy idoralari bilan, shuningdek, ushbu davlatda akkreditatsiya qilingan xorijiy vakolatxonalar bilan doimiy aloqa o`rnatish;
- Elchixonona joylashgan davlatda O`zbekiston Respublikasining ichki va tashqi siyosati, uning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va ma'naviy hayoti to`g`risidagi rasmiy axborotlarni tarqatish;
- Elchixonona joylashgan davlat hukumati va boshqa muassasalari bilan muzokaralar olib borish, belgilangan tartibda ikki tomonlama hujjatlarni imzolash;

- Elchixona joylashgan davlatdagi shar-sharoitlar va voqealarni barcha qonuniy vositalar bilan aniqlashtirish hamda Elchixona joylashgan davlatning ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, tashqi siyosiy va tashqi iqtisodiy yo`li to`g`risida muntazam axborot berish;
- O`zbekiston Respublikasi bilan Elchixona joylashgan davlat o`rtasidagi do`stona munosabatlarni rag`batlantirish hamda ularning siyosiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa sohalardagi o`zaro munosabatlari rivojlanishiga ko`maklashish;
- oliy va yuqori darajada davlatlararo tashriflarni tayyorlashda va amalga oshirishda, shuningdek, davlat va hukumat delegatsiyalari tashriflarini tayyorlash va amalga oshirishda qatnashish;
- O`zbekiston Respublikasining Elchixona joylashgan davlat bilan xalqaro shartnomalari loyihalarini, shartnomalar tuzish, ularni bajarish, amal qilishini to`xtatish va to`xtatib qo`yish to`g`risidagi takliflarni tayyorlashda qatnashish, O`zbekiston Respublikasining Elchixona joylashgan davlat bilan O`zbekiston Respublikasi munosabatlariga tkgishli qismi bajarilishini kuzatish;
- Elchixona joylashgan davlatning davlat hokimiyati organlari, idoralari, jamoat birlashmalari, ishbilarmonlari, ilmiy va madaniy doiralari, ommaviy axborot vositalari bilan aloqalar o`rnatish va ularni qo`llab-quvvatlash;
- Elchixona joylashgan davlatda yashovchi vatandoshlar va milliy markazlar bilan aloqalar va munosabatlar o`rnatilishi va rivojlantirilishiga ko`maklashish;
- O`zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligining topshirig`iga ko`ra O`zbekiston Respublikasi delegatsiyalarini va davlat hokimiyati organlari vakillarini Elchixona joylashgan davlatga yuborish masalalarini kelishib olish;
- Elchixona joylashgan davlatda O`zbekiston Respublikasi va uning fuqarolarining mulkiy huquqlari va manfaatlarini himoya qilish;
- Elchixonaning, uning xodimlari va ularning oila a'zolarining xavsizligini ta'minlashga doir zarur chora-tadbirlarni amalga oshirish, favqulodda vaziyatlar sharoitida O`zbekiston Respublikasining chet eldagi muassasalari va uning fuqarolarining xatti-xarakterini belgilangan tartibda tashkil etish hamda ular xatti-xarakteriga rahbarlik qilish;
- Elchixona joylashgan davlatning oldindan bergan roziligi bilan va Elchixona joylashgan davlatda vakili bo`lmagan uchinchi davlatning iltimosiga ko`ra uchinchi davlat va uning fuqarolarining manfaatlarini vaqtincha himoya qilish;
- O`zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga, Elchixona joylashgan davlat qonun hujjatlariga, xalqaro huquq normalariga muvofiq boshqa funksiyalarni bajarish.

Elchixonaga O`zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni bilan tayinlanadigan va Elchixona joylashgan davlatda akreditatsiya qilingan O`zbekiston Respublikasining yuqori rasmiy vakili hisoblanuvchi O`zbekiston Respublikasining xorijiy davlatdagi Favquloda va Muxtor Elchisi boshchilik qiladi.

Elchixona ishi O`zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi tomonidan tasdiqlanadigan rejalar asosida tashkil etiladi.

5§. Adliya sohasini boshqarish

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan siyosatning pirovard maqsadi fuqarolarning huquq va erkinliklari ta'minlangan kuchli demokratik jamiyat qurish ekan, ushbu siyosatni amalga oshirishda adliya organlari katta rol o`ynaydi. Keyingi yillarda O`zbekiston Respublikasi adliya organlari tomonidan ijtimoiy-siyosiy hayotni, davlat tuzilishini, shu jumladan sud-huquq sohasini erkinlashtirish, insonning huquq va erkinliklarini himoya qilishni ta'minlashga yo`naltirilgan O`zbekiston Respublikasi qonunlari, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va Hukumatining qarorlari ijrosini ta'minlash bo`yicha aniq maqsadga yo`naltirilgan ishlar amalga oshirilmoqda.

Tadbirkorlar va xususiy mulk egalarining qonuniy manfaatlarini himoya qilishning samarali mexanizmlari yaratildi, xo`jalik yurituvchi subyektlarning shartnomaviy-huquqiy ishlari takomillashtirilmoqda, huquqni qo`llash amaliyotini doimiy tahlil qilish va uning monitoringi hamda amaldagi qonunchilikni takomillashtirish bo`yicha asoslangan takliflar berish tizimi ishlab chiqildi va amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, sud-huquq sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar adliya organlarining faoliyatini yanada takomillashtirishni taqozo etmoqda. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 27 avgustda qabul qilingan “O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida”gi qarori¹da *qonunchilik ijodkorligi va huquqni qo`llash amaliyoti sohasida yagona davlat siyosati amalga oshirilishini ta'minlash* O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining asosiy va eng muhim vazifasi bo`lishi lozimligi alohida ta'kidlanib, vazirlikning eng muhim vazifalari va faoliyati yo`nalishlari etib quyidagilar belgilandi:

- qonunchilik ijodkorligi faoliyati va huquqni qo`llash amaliyotini takomillashtirishning ustuvor yo`nalishlarini ishlab chiqish, ular amalga oshirilishini ta'minlash;
- Konstitutsiya va qonunlar bilan mustahkamlangan insonning huquq va erkinliklarini himoya qilishni ta'minlash, fuqarolik jamiyati institutlarini har tomonlama rivojlantirish, ularning huquqiy asoslarini mustahkamlash;
- jamiyatda huquqiy ong, huquqiy madaniyatni oshirishga va qonuniylikni mustahkamlashga yo`naltirilgan huquqiy targ`ibot bo`yicha davlat organlari faoliyatini muvofiqlashtirish;
- sudlarni moddiy-texnikaviy va moliyaviy jihatidan ta'minlash bo`yicha ishlarning samaradorligini oshirish, ularning haqiqiy mustaqilligini ta'minlash, sud hujjatlari va boshqa davlat organlari hujjatlari ijrosini ta'minlashning samarali mexanizmini yaratish;

---

¹ “O`zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to`plami”, 2003 y., 15-16-son, 138-modda.

- notariat, advokatura, FHDYO organlari hamda fuqarolar va yuridik shaxslarga huquqiy xizmat ko`rsatuvchi boshqa tuzilmalar faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish va ularning samaradorligini oshirish;
- tadbirkorlikni rivojlantirish va huquqiy ta'minlash samaradorligini oshirishga, tadbirkorlik subyektlari va xususiy mulk egalari, xorijiy investorlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga, xo`jalik yurituvchi subyektlarni tashkil etish va ro`yxatga olish jarayonini soddalashtirishga, shartnomaviy intizomni mustahkamlashga yo`naltirilgan kompleks tashkiliy-huquqiy chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish;
- yuridik shaxslar, shu jumladan nodavlat notijorat tashkilotlarni ro`yxatdan o`tkazishda qonunchilikka rioya qilinishini ta'minlash;
- tegishli davlat organlari bilan birgalikda xalqaro-huquqiy munosabatlar sohasida O`zbekiston Respublikasi manfaatlari samarali huquqiy himoya qilinishini ta'minlash;
- zamonaviy talablar va standartlarni hisobga olgan holda huquqshunos kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish.

Adliya vazirligi o`z maqomiga ko`ra O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tarkibiga kiradi. Vazirlik tizimiga Qoraqalpog`iston Respublikasi Adliya vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar adliya boshqarmalari, O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Sud qarorlarini ijro etish, sudlar faoliyatini moddiy-texnika jihatidan va moliyaviy ta'minlash departamenti, boshqa adliya organlari va muassasalari kiradi. Adliya organlari va muassasalari mahalliy davlat hokimiyati organlaridan mustaqildir va bevosita Vazirlikka bo`ysunadi.

*O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi* o`z faoliyatini O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, amaldagi qonun hujjatlari va O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 27 avgustdagi qarori bilan tasdiqlangan «O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi to`g`risida»gi Nizom asosida olib boradi.

O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi davlat boshqaruvi organi hisoblanadi. O`zbekiston Respublikasi Adliya vaziri o`z maqomiga ko`ra O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tarkibiga kiradi.

Vazirlik tizimiga Qoraqalpog`iston Respublikasi Adliya vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar adliya boshqarmalari, O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Sud qarorlarini ijro etish, sudlar faoliyatini moddiy-texnika jihatidan va moliyaviy ta'minlash departamenti, boshqa adliya organlari va muassasalari kiradi.

Vazirlikka O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod qilinadigan O`zbekiston Respublikasi Adliya vaziri boshchilik qiladi. Vazir o`z o`rinbosarlariga, shu jumladan bir nafar birinchi o`rinbosarga ega bo`ladi.

Vazirlikda Vazir (rais), vazir o`rinbosarlari (lavozimi bo`yicha) va Vazirlikning boshqa rahbar xodimlaridan iborat 11 kishidan iborat hay'at tashkil etiladi. Hay'atning shaxsiy tarkibi Adliya vazirining taqdimnomasiga ko`ra O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi. Vazirlik

hay'ati Vazirlik faoliyatining asosiy masalalarini ko`rib chiqadi, Vazirlik tarkibiy va hududiy bo`linmalari, o`ziga qarashli organlar va muassasalar rahbarlarining hisobotlarini eshitadi, kadrlarni tanlash, joy-joyiga qo`yish, o`qitish va tarbiyalash, ijro nazorati masalalarini, Vazirlikning muhim buyruqlari va boshqa hujjatlarining loyihalarini, shuningdek tekshirish natijalarini muhokama qiladi. Vazirlikning vakolatiga taalluqli masalalar bo`yicha hay'atning majlislariga vazirliklar, davlat qo`mitalari, idoralar, mahalliy davlat hokimiyati organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar rahbarlari taklif qilinishlari mumkin. Hay'atning qarorlari Vazirning buyruqlari bilan hayotga joriy etiladi. Vazir bilan hay'at o`rtasida kelishmovchilik yuzaga kelgan taqdirda, Vazir o`z qarorini amalga oshiradi. Vazir yuzaga kelgan kelishmovchilik to`g`risida O`zbekiston Respublikasi Prezidentiga axborot beradi.

***O`zbekiston Respublikasida yuridik xizmat.*** O`zbekiston Respublikasida yuridik xizmat O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1993 yil 2 martdagi qarori bilan tasdiqlangan «O`zbekiston Respublikasining davlat boshqaruv organlari va korxonalaridagi yuridik xizmat to`g`risida»gi Nizom bilan tartibga solinadi. Nizomga ko`ra oliy yuridik ma'lumotga ega bo`lgan shaxs boshqaruv organlarida va mulkchilik shaklidan qat'i nazar, korxonalarda yuridik maslahatchi bo`lib ishlashi mumkin.

Vazirlik, davlat ko`mitasi, idora va respublikaning boshqa boshqaruv organi yuridik bo`linmasining boshlig`i yoki yuridik maslahatchisi lavozimini egallash uchun kamida 5 yillik yuridik maslahatchi ish tajribasiga ega bo`lish zarur.

Boshqaruv organining yuridik xizmati:

1) boshqaruv bo`linmalar bilan birgalikda markaziy apparatda hamda vazirlik, idora, boshqa boshqaruv organi tizimida qonunchilikning to`g`ri qo`llanilishini ta'minlashga qaratilgan tadbirlarni ishlab chiqadi va amalga oshiradi; quyi boshqaruv organlari va korxonalarining amaldagi qonunchilikni buzgan holda chiqarilgan hujjatlarini bekor qilish uchun chora-tadbirlar ko`radi;

qonunlarni ko`llash tajribasini va uning samaraliligini o`rganadi va umumlashtiradi, ularni mukammallashtirish yuzasidan takliflar tayyorlaydi, ularni vazirlik, idora, boshqa boshqaruv organlari rahbariyatiga ko`rib chiqish uchun havola etadi;

2) rahbarlarga imzolash uchun taqdim qilinayotgan buyruklar va boshqa huquqiy mazmundagi hujjatlar loyihalarining qonunchilikka muvofiqligi uchun javob beradi va ularga viza qo`yadi.

Idoraviy normativ hujjatlarning amaldagi qonunlarga muvofiqligini yuridik xizmat tomonidan oldindan tekshirilmasdan chiqarilishiga yo`l qo`yilmaydi;

3) vazirlikka, idoraga, boshqa boshqaruv organiga keladigan va ular tomonidan chiqariladigan normativ hujjatlarni tartibli hisobga olishni va saqlashni tashkil etadi, boshqa bo`linmalar bilan birgalikda idraviy normativ hujjatlarni tartibga solish, bunday hujjatlarning to`plamlarini nashr etish ishlarini bajaradi; vazirliklar, idoralar, boshqa boshqaruv organlarining amaldagi normativ hujjatlariga o`zgartirishlar kiritish yoki o`z kuchini yo`qotganlarini bekor qilish to`g`risidagi takliflarni tayyorlaydi;

4) tizimda xo`jalik hisobini mustahkamlash, ijara munosabatlarini va mehnatni rag`batlantirishni tashkil etishning boshqa samarali shakllarini joriy qilish uchun. huquqiy vositalardan foydalanishni yaxshilash, xo`jalik shartnomalarining rolini oshirish va uning bajarilishi uchun mas'udiyatni kuchaytirish yuzasidan chora-tadbirlar ko`radi;

5) o`ziga karashli korxonalar chet-el kompaniyalari va firmalari bilan iqtisodiy va ilmiy-texnik aloqalar o`rnatayotganda ularga huquqiy yordam ko`rsatadi;

6) mahsulot sifatini oshirish, mehnat haqidagi konunga rioya etilishini ta'minlash, mehnat intizomini mustahkamlash, moddiy resurslarni tejash va ulardan oqilona foydalanish, kamomadlar, o`rirlashlar, ko`shib yozishlar hamda samarasiz xarajatlar va nobudgarchiliklarning oldini olish, aybdor shaxslarni javobgarlikka tortishga qaratidgan huquqiy tadbirlarni ishlab chiqishda va amalga oshirishda qatnashadi;

7) tarmoqdagi da'vo qo`zg`atish ishlarining ahvolini va uning amaliyotini tahlil kiladi, xo`jalik sudi tomonidan nizolarni ko`rib chiqish natijalari bo`yicha korxonalar faoliyatida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish yuzasidan chora-tadbirlar ko`radi;

8) sudda, xo`jalik sudida, boshqa tashkilotlarda huquqiy masalalar ko`rilayotganda belgilangan tartibda vazirlikning, idoraning, boshqa boshqaruv organining manfaatlarini ifodalaydi;

9) vazirlik, idora va boshqa davlat boshkdrv organini tizimidagi huquqiy ishlarga rahbarlikni amalga oshiradi;

o`ziga qarashli korxonalarda bu ishlarining ahvolini tekshirib boradi, bu ishlarni takomillashtirish yuzasidan takliflarni ko`rib chiqish. uchun vazirlik, idora, boshka boshqaruv organining rahbariyatiga, hay'atiga kiritadi;

vazirlik, idora, boshqa boshqaruv organlari tizimidagi huquqiy ishlarining va yuridik xizmatlar faoliyatining ijobiy tajribasini o`rganadi va umumlashtiradi, uning amalda tadbiriq etilishiga ko`maklashadi;

huquqiy ishlar va yuridik xizmat faoliyatining turli yo`nalishlari bo`yicha tavsiyanomalar va ko`rsatmalar ishlab chiqadi;

10) vazirlik, idora, boshqa boshqaruv organlari markaziy apparati xodimlarining yuridik umumiy o`kuvini tashkil etishda va o`tkazishda qatnashadi, tarmok yuridik xizmatga uni korxonalarda takshil etishda yordam beradi;

qonunchilikni tushuntirishga oid ishlarni olib boradi;

11) zamonaviy texnika vositalaridan foydalanish asosida qonunchilik bo`yicha axborot-ma'lumotnoma ishlarini olib boradi;

amaldagi normativ hujjatlyrga kiritilgan yangi o`zgartirishlar haqidagi axborotni, Adliya vazirligi ko`rsatmalari va respublika xo`jalik sudlarining tajribasini o`ziga qarashli korxonalarga tezkorlik bilan yetkazadi; vazirlik, idora rahbariyatiga qonunchilik bo`yicha ma'lumotnoma materiallarini tayyorlaydi, huquqiy masalalar bo`yicha maslahatlar beradi;

12) vazirlik, idora, boshqa boshqaruv organini tizimida qonun buzilishlari aniqlangan takdirida yuridik xizmat zarur choralar ko`rish, bunday kamchiliklarni

bartaraf etish hamda ularning oldini olish uchun tegishli rahbarga bu haqda axborot beradi.

Korxonalarining yuridik xizmati:

1) korxonada ishining huquqiy jihatdan ta'minlanishini takshil etadi; bo'linmalarining o'zaro munosabatlarini va bo'linmalarining iqtisodiy javobgarligini tartibga soluvchi huquqiy hujjatlar tizimini, korxonaning ishlab chiqarish-xo'jalik va ijtimoiy faoliyatining boshqa masalalarini tayyorlash va joriy qilishda ishtirok etadi; rahbariyat bilan kelishib bu ishda qatnashish uchun mansabdor shaxslarni va mutaxassislarni jalb etadi;

korxonada belgilangan ichki xo'jalik da'volarini qo'zg'ash va ko'rib chiqish tartibiga rioya etilishini nazorat qiladi;

iqtisod, moliya, hisob-kitob xizmatlari va boshqa bo'linmalar bilan birgalikda korxonaning xo'jalik faoliyati natijalarini iqtisodiy-huquqiy taxlil qiladi, samarasiz xarajatlarning tarkibini va ularning kelib chiqish sabablarini, balans hisobidagi debitorlik va kreditorlik qarzlari ahvolini o'rganadi, sud va tergov organlariga jo'natish uchun pul mablag'lari va tovar-moddiy boyliklarning kamomadi va ularni o'g'irlashlar bo'yicha materiallarni rasmiylashtiradi;

2) qonunchilik aktlarini, yuqori boshqaruv organlarining normativ hujjatlarini, korxonada mahalliy normativ aktlarining tartibga solingan hisobini va saqlanishini tashkil etadi; boshqa bo'linmalar bilan birgalikda korxonaning idoraviy normativ hujjatlarini tartibga solish ishlarini olib boradi;

3) korxonada rahbariga imzolash uchun taqdim qilinayotgan buyruqlar va huquqiy mazmundagi boshqa hujjatlar loyihalarining qonunga muvofiqligini tekshiradi va ularga viza qo'yadi.

Korxonada huquqiy aktlarining, ularning amaldagi qonunga muvofiqligi to'g'risida yuridik xizmatning vizasi bo'lmasa, chiqarilishiga yo'l ko'yilmaydi;

4) korxonaning tuzilma birliklari va bo'linmalari rahbarlari tomonidan chiqarilgan yuridik hujjatlarning qonunlarga muvofiqligini nazorat qilishni amalga oshiradi;

5). boshqa korxonalar bilan xo'jalik shartnomalari, shuningdek, chet el kompaniyalari va firmalari bilan kontraktlar tayyorlash, tuzish va ularning ijrosini nazorat qilishga oid ishlarda qatnashadi, shartnomalar va kontraktlar loyihalariga viza qo'yadi;

6) da'vo ishlarini olib boradi, sudda, xo'jalik sudida, shuningdek, boshqa organlarda huquqiy masalalar ko'rilayotganda belgilangan tartibda korxonada manfaatlarini himoya qiladi; da'vo ishlari agar boshqa bo'linmalar tomonidan olib borilsa, bu ishga rahbarlikni amalga oshiradi;

7) moddiy boyliklarni hisobdan chiqarish hujjatlari, buzilishlar va suiiste'molliklar topilgan taftish va qayta ro'yxatga olish aktlari bo'yicha huquqiy xulosalar beradi;

8) mehnat jamoasi tomonidan ishlab chikdrish va ijtimoiy rivojlanish masalalarini hal etishda o'zini-o'zi boshqarishni amalga oshirishda qonunchilikka rioya etilishiga yordam beradi; jamoada shartnomasini tayyorlashda va tuzishda katnashadi, mehnat jamoasi kengashiga, kasaba uyushmasi qo'mitasiga va boshqa

jamoat tashkilotlariga o'z vakolatlarini amalga oshirishda huquqiy yordam ko'rsatadi;

9) yuridik umumiy o'quvini tashkil etishda va uni amalga oshirishda qatnashadi, xodimlarni amaldagi qonunlar bilan tanishtiradi, ularni ko'llanish tajribasini tushuntiradi;

10) korxonada faoliyatida qonunchilikni buzish hollari aniqlansa, bu xakda ularni bartaraf etish va oldini olish yuzasidan zarur choralar ko'rish uchun rahbarni xabardor qiladi.

O'zbekiston Respublikasida notariat. O'zbekiston Respublikasida notariatning vazifasi jismoniy hamda yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini notariuslar tomonidan qonunlarda nazarda tutilgan notarial harakatlarni amalga oshirish yo'li bilan himoya qilishni ta'minlashdan iboratdir. O'zbekiston Respublikasining 1996 yil 26 dekabrda qabul qilingan «Notariat to'g'risida»¹gi qonuni¹ga binoan O'zbekiston Respublikasida notarial harakatlarni davlat notarial idorasida ishlovchi yoki xususiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi notariuslar amalga oshiradi.

Davlat notarial idoralari va xususiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi notariuslar idoralarining reyestrini O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi yuritadi.

O'zbekiston Respublikasida notarius lavozimiga oliy yuridik ma'lumotga ega bo'lgan, davlat notarial idorasida yoki xususiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi notarius huzurida kamida bir yillik muddatli stajirovkani o'tab, malaka imtihonini topshirgan, notarial faoliyat bilan shug'ullanish huquqini beruvchi litsenziyaga ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi tayinlanadi.

Notarius o'z faoliyatida mustaqil bo'lib, bu faoliyatni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga amal qiladi.

Notarius:

ilmiy, ijodiy va pedagogik faoliyatdan tashqari, tadbirkorlik va boshqa faoliyat bilan shug'ullanishga;

shartnomalar tuzishda vositachilik xizmati ko'rsatishga haqli emas.

Davlat notarial idoralarida ishlovchi notariuslar quyidagi notarial harakatlarni amalga oshiradi:

- 1) bitimlarni tasdiqlaydi;
- 2) vasiyatnomalarni tasdiqlaydi;
- 3) er-xotinning umumiy mol-mulkidagi ulushga mulk huquqi to'g'risida guvohnomalar beradi;
- 4) mol-mulkni o'zga shaxsga o'tkazishni taqiqlab qo'yadi va taqiqni bekor qiladi;
- 5) merosga bo'lgan huquq to'g'risida guvohnoma beradi;
- 6) meros mol-mulkning qo'riqlanishiga doir chora-tadbirlar ko'radi;
- 7) hujjatlar nusxalarining va hujjatlardan olingan ko'chirmalarning to'g'riligini shahodatlaydi;

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 №2, 42-m.

8) hujjatlarning bir tildan boshqa tilga to'g'ri tarjima qilinganligini shahodatlaydi;

9) hujjatlardagi imzoning haqiqiylikini shahodatlaydi;

10) ko'chmas mulk ochiq savdoda sotib olinganligi haqida guvohnoma beradi;

11) fuqaroning tirik ekanligi faktini tasdiqlaydi;

12) fuqaroning muayyan joyda ekanligi faktini tasdiqlaydi;

13) fuqaroning fotosuratda aks ettirilgan shaxs ekanligini tasdiqlaydi;

14) hujjatlar taqdim etilgan vaqtni tasdiqlaydi;

15) jismoniy va yuridik shaxslarning arizalarini boshqa jismoniy va yuridik shaxslarga topshiradi;

16) pul summolari va qimmatli qog'ozlarni depozitga qabul qilib oladi;

17) hujjatlarni saqlash uchun qabul qilib oladi;

18) pul to'lash uchun cheklarni taqdim etadi va cheklar bo'yicha pul to'lanmaganligini tasdiqlaydi;

19) ijro xatlarini yozadi;

20) veksellarning protestlarini amalga oshiradi;

21) dengiz protestlarini amalga oshiradi;

22) notarial tasdiqlangan hujjatlarning dublikatlarini hamda reyestrlardan ko'chirmalarni beradi. Davlat notarial idoralarida ishlovchi notariuslar qonunlarda nazarda tutilgan boshqa notarial harakatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

Xususiyl amaliyot bilan shug'ullanuvchi notariuslar mol-mulkni o'zga shaxsga o'tkazishni taqiqlab qo'yish va taqiqni bekor qilish, merosga bo'lgan huquq to'g'risida guvohnoma berish va meros mol-mulkni qo'riqlash chora-tadbirlarini ko'rishdan tashqari, davlat notarial idoralari notariuslari tomonidan amalga oshiriladigan boshqa barcha notarial harakatlarni bajaradilar.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish - O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 12 apreldagi qarori bilan tasdiqlangan «Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish Qoidalari» bilan tartibga solinadi.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlari o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksiga, Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish qoidalariga, FHDYO organlarida ish yuritish tartibi haqidagi yo'riqnomaga va FHDYO organlari faoliyatiga taalluqli boshqa qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiradi.

FHDYO organlarining faoliyatiga umumiy rahbarlik, FHDYO organlarini tashkil etish, qo'shib yuborish, tugatish, qayta tashkil etish va ular faoliyatini nazorat qilish O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan amalga oshiriladi.

FHDYO organlari quyidagi fuqarolik holatlari dalolatnomalarini qayd etadi;

a) tug'ilganlik;

b) nikoh tuzish;

c) nikohdan ajralish;

d) o'lim.

Fuqarolik holatlari dalolatnomalarini yozish davlat ahamiyatiga molik hujjatlar bo`lib, ikki nusxada tuziladi va FHDYO organlarida qayd etilgan vaqtdan boshlab 75 yil mobaynida saqlanadi.

Farzandlikka olish, otalikni belgilash, familiya, ism va ota ismini o`zgartirish, jinsni o`zgartirish kabi voqea va faktlar yuqorida sanab o`tilgan fuqarolik holatlari dalolatnomalarida ularga tegishli o`zgartirishlar kiritish orqali aks ettiriladi.

Quyidagi hollarda fuqarolik holati dalolatnoma yozuvlarini qayd etish rad qilinishi mumkin:

agar dalolatnoma yozuvini qayd etish konunga zid bo`lsa;

agar dalolatnoma yozuvini qayd ettirish uchun murojaat qilgan shaxs bunga huquqli bo`lmasa yoki muomalaga layoqatsiz deb topilgan bo`lsa.

Qonun fuqarolarning shaxsiy va mulkiy huquqlarini himoyalashni hamda davlat va jamiyat manfaatlarini hisobga olgan holda, fuqarolar hayotidagi muhim voqealar - tug`ilish, nikoh tuzish, o`lim va insonning muhim subyektiv huquqlari va majburiyatlarning yuzaga kelishi, o`zgarishi va to`xtatishiga sabab bo`ladigan boshqa holatlarning vakolatli organlarda qayd etilishini belgilaydi.

Fuqarolik holatini qayd etish fuqarolarning huquq va burchlarini paydo bo`lishiga sabab bo`lib xizmat qiluvchi hujjat (gerbli guvohnoma) berish uchun asos bo`ladi. Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etishning ahamiyati shundaki, unga asosan FHDYO organi tomonidan berilgan guvohnoma, unda ko`rsatilgan faktning to`g`riligini tasdiqlovchi shaksiz dalil hisoblanadi.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish tuman va shaharlarda fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish bo`limlari tomonidan amalga oshiriladi, tug`ilish, o`lim, nikoh tuzish, nikohdan ajralish, otalikni belgilash esa shaharcha, qishloq va ovullarda fuqarolar yig`inlari raislari (oqsoqollari) tomonidan ham qayd etilishi mumkin.

***O`zbekiston Respublikasida advokatura.*** O`zbekiston Respublikasida advokatura O`zbekiston Respublikasining 1996 yil 27 dekabrda qabul qilingan «Advokatura to`g`risida»gi qonuni<sup>1</sup> bilan tartibga solinadi. Qonunga binoan advokatura - huquqiy institut bo`lib, u advokatlik faoliyati bilan shug`ullanuvchi shaxslar hamda xususiy advokatlik amaliyoti bilan shug`ullanuvchi ayrim shaxslarning mustaqil, ko`ngilli, kasbiy birlashmalarini o`z ichiga oladi.

Advokatura O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq O`zbekiston Respublikasi fuqarolari, ajnabiy fuqarolar, fuqaroligi bo`lmagan shaxslarga, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarga yuridik yordam ko`rsatadi.

Oliy yuridik ma'lumotga ega bo`lgan va belgilangan tartibda advokatlik faoliyati bilan shug`ullanish huquqini beruvchi litsenziyani olgan O`zbekiston Respublikasining fuqarosi O`zbekiston Respublikasida advokat bo`lishi mumkin.

Advokatlik faoliyati bilan shug`ullanish huquqini beruvchi litsenziya Qoraqalpog`iston Respublikasi Adliya vazirligi, viloyatlar, Toshkent shahar

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 №2, 48-m.

hokimliklari adliya boshqarmalari tomonidan tegishli malaka komissiyalarining qarorlariga asosan beriladi.

Belgilangan tartibda muomalaga layoqatsiz yoki muomala layoqati cheklangan deb topilgan shaxslar, shuningdek sudlanganligi bekor qilinmagan yoki olib tashlanmagan shaxslarning advokatlik faoliyati bilan shug'ullanishiga yo'l qo'yilmaydi.

Advokatura o'z faoliyatini qonunning ustunligi, mustaqillik va boshqa demokratik prinsiplar asosida amalga oshiradi.

Advokatlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beruvchi litsenziyani belgilangan tartibda olgan shaxs o'z advokatlik byurosini ochib, yakka tartibda faoliyat ko'rsatishga yoxud ixtiyoriylik asosida boshqa advokatlar (sheriklar) bilan hay'atlar va firmalar tuzishga haqlidir.

Advokatlar byurolari, hay'atlari va firmalarini tuzish, ularning tuzilishi, shtatlari, vazifalari, mablag'larni sarflash tartibi, rahbar organlarining vakolatlari, ularni saylash tartibi hamda advokatlar byurolari, hay'atlari va firmalarining faoliyatiga doir boshqa masalalar ularning ustavleri (nizomlari) bilan tartibga solib turiladi.

Advokatlar byurolari, hay'atlari va firmalari ro'yxatdan o'tgan kundan e'tiboran yuridik shaxs maqomini oladilar hamda ko'rsatilgan yuridik yordam uchun fuqarolardan va yuridik shaxslardan tushadigan pul mablag'lari (daromadlar) hisobiga faoliyat ko'rsatadilar.

Jismoniy va yuridik shaxslarga yuridik yordam ko'rsatish maqsadida advokat:

- huquqiy masalalar bo'yicha maslahatlar va tushuntirishlar, qonun hujjatlari yuzasidan og'zaki va yozma ma'lumotnomalar beradi;
- huquqiy xususiyatdagi arizalar, shikoyatlar va boshqa hujjatlarni tuzadi;
- fuqarolik ishlari hamda ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar bo'yicha sudda, boshqa davlat organlarida, jismoniy va yuridik shaxslar oldida vakillikni amalga oshiradi;
- jinoiy ishlar bo'yicha dastlabki tergovda va sudda himoyachi, jabrlanuvchining vakili, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar sifatida ishtirok etadi;
- tadbirkorlik faoliyatiga yuridik xizmat ko'rsatadi. Advokat qonun hujjatlarida man etilmagan boshqa turdagi yuridik yordam ham ko'rsatishi mumkin.

Advokat advokatlik sirini saqlashi shart. Advokatlik siri jumlasiga mijoz advokatdan yordam so'rab murojaat etganligining o'zi, mijoz yordam so'rab murojaat etgan masalalar, advokatdan mijoz olgan maslahatlar, nasihatlar va tushuntirishlarning mohiyati, advokatning mijoz bilan o'tkazgan suhbatida to'xtab o'tilgan barcha masalalar kiradi.

Advokat, advokat yordamchisi, advokatlar byurolari, hay'atlari va firmalari mansabdor shaxslari va texnik xodimlarining advokatlik siri bo'lmish ma'lumotlarni oshkor etishi va bu ma'lumotlardan o'z manfaatlari yoki uchinchi shaxslar manfaatlari yo'lida foydalanishi man etiladi.

Advokatning kasbga oid huquqlari, sha'ni va qadr-qimmatini qonun bilan qo'riqlanadi. Advokatlarning kasbiy faoliyatiga u yoki bu tarzda aralashish, ular

o`z kasbiy vazifalarini bajarayotganda olgan muayyan ma'lumotlarni oshkor etishni talab qilish, shuningdek advokatlar birlashmalarining mansabdor shaxslaridan va texnik xodimlaridan xuddi shunday ma'lumotlarni talab qilish taqiqlanadi. Advokat o`z kasbiy vazifalarini bajarayotganida unga biror-bir shaklda ta'sir o`tkazishga yo`l qo`yilmaydi.

Advokat himoyachilik yoki vakillik vazifasini bajarayotganda o`ziga ma'lum bo`lib qolgan tafsilotlar yuzasidan guvoh sifatida so`roq qilinishi mumkin emas. Advokat kasbiy vazifalarini bajarishi munosabati bilan qo`lga kiritgan advokatlik dalillari (ashyolari), hujjatlari undan olib qo`yilishi yoki ko`zdan kechirilishi mumkin emas, shuningdek uning o`zi yuridik yordam ko`rsatayotgan shaxslar bilan uchrashish huquqi cheklanishi mumkin emas.

Advokatning ish yuzasidan huquqiy nuqtai nazari xususida surishtiruv organi, tergovchi, prokuror taqdimnoma kiritishi, shuningdek sud xususiy ajrim chiqarishi mumkin emas.

Advokat qonunga muvofiq jismoniy va yuridik shaxslarga yuridik yordam ko`rsatayotganligi munosabati bilan uni jinoiy, moddiy va boshqa javobgarlikka tortish yoki bunday javobgarlikni qo`llash bilan qo`rqitish mumkin emas.

Advokatga nisbatan jinoiy ish O`zbekiston Respublikasi Bosh prokurori, Qoraqalpog`iston Respublikasi prokurori, viloyatlar, Toshkent shahar prokurorlari va ularga tenglashtirilgan prokurorlar tomonidan qo`zg`atilishi mumkin.

O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi o`z vakolati doirasida:

- 1) advokatlar malakasini oshirish tadbirlarini amalga oshirishga yordamlashadi;
- 2) advokatura faoliyati to`g`risidagi statistika ma'lumotlarini to`playdi va o`rganadi, advokatlarning ijobiy ish tajribalarini ommalashtiradi, advokatlar byurolari, hay'atlari va firmalariga uslubiy yordam ko`rsatadi;
- 3) advokatlarning kasbiy faoliyati bilan bog`liq tarzdagi ta'qiblar, asossiz cheklashlar va tajovuzlardan advokatlarni himoya qilish chora-tadbirlarini ko`radi;
- 4) advokatlar byurolari, hay'atlari, firmalari va Oliy malaka komissiyasi faoliyatiga yordam beradi.

O`zbekiston Respublikasida advokatlik faoliyati O`zbekiston Respublikasining 1998 yil 25 dekabrda qabul qilingan «Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to`g`risida»gi qonuni¹ bilan ham tartibga solinadi. Qonunga binoan advokatlik faoliyati bilan O`zbekiston Respublikasining fuqarolari jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, shug`ullanishga xaqlidir.

Advokatlik faoliyatining asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat:

- advokatning mustaqilligi;
- kasb etikasiga, advokatlik siri va kasamyodiga qat'iy rioya etish;
- qonun hujjatlarida man qilinmagan usullar va vositalarni qo`llash.

Advokat O`zbekiston Respublikasining butun xududida, shuningdek, agar olingan topshirikni bajarish zaruriyati taqozo etsa va tegishli. davlatlarning qonun

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1999 №1, 12-m.

hujjatlariga zid bo`lmasa, respublika tashqarisida ham advokatlik faoliyati bilan shug`ullanish xukukiga. ega.

Muayyan ishni olib borishga advokatning vakolatli ekanligi order bilan tasdiklanadi.

Advokat, taraf sifatida, sud ishlarini yuritishning hamma bosqichida protsessning barcha ishtirokchilari bilan teng huquqlarga ega.

Advokatning mustakilligi:

- 1) unga qonunda belgilangan tartibda advokatlik faoliyatini amalga oshirish uchun ijozat berish, bu faoliyatni to`xtatib turish va tugatish;
- 2) advokatning daxlsizligi;
- 3) advokatlik sirini oshkor etishni talab kilishni man etish;
- 4) advokat olib borayotgan ishlarga aralashganlik yoxud advokatning daxlsizligini buzganlik uchun javobgarlik;
- 5) davlat tomonidan unga advokatlik faoliyati kafolatlari berilishi xamda ijtimoiy ximoyalaniishi orkali ta'minlanadi.

Advokatning shaxsi daxlsiz. Advokatning daxlsizligi uning uy-joyiga, xizmat xonasiga, foydalanishidagi transporti va aloqa vositalariga, uning xat-xabarlariga, unga tegishli ashyolar va xujjatlarga xam taalluklidir.

Advokat yuridik va jismoniy shaxslarning xukuklari va qonuniy manfaatlarini ximoya qilish. bo`yicha o`z kasbiy vazifalarini amalga oshirayotganida uning faoliyatiga aralashishga yo`l qo`yilmaydi.

Advokat va uning kasbiy faoliyati davlat ximoyasida bo`ladi.

Davlat tomonidan advokatga kuyidagilar ta'minlanadi: kasbiy vazifalarini bajarish imkoniyati; O`zbekiston Respublikasi xududida, shuningdek uning tashkarisida yuridik yordam so`rab murojaat qilgan shaxslarga maslaxat berish imkoniyati; o`z kasbiy vazifalarini bajarishi tufayli xayoti va sog`lig`i uchun xavf-xatar yuzaga kelganda zarur darajadagi ximoya.

Advokatning xayoti va sog`lig`i davlat ximoyasida bo`ladi.

Advokatura notijorat tashkilotdir va faoliyatni o`z mablag`lari xisobidan amalga oshiradi.

Davlat xar bir fukaroning teng va erkin yuridik yordam olish huquqini ta'minlash uchun advokatura bilan xamkorlik kiladi.

Advokatura manfaatlariga daxldor masalalar davlat organlari tomonidan respublika advokatlar jamoat birlashmasi ishtirokida belgilangan tartibda xal etiladi.

Davlat advokaturani fukarolar murojaat etishi uchun qulay bo`lgan joylarda zarur binolar bilan belgilangan tartibda ta'minlaydi.

Nazorat uchun savollar

1. Mudofaa sohasini boshqarish.
  - A) mudofaa tushunchasi.
  - B) mudofaa sohasini boshqarishning huquqiy asoslari.
  - C) mudofaa sohasini boshqaruvchi davlat organlari.

- D) umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat.
  - E) fuqaro muhofazasi.
2. Davlat xavsizligi sohasini boshqarish.
- A) davlat xavfsizligi tushunchasi.
  - B) davlat xavfsizligi sohasini boshqaruvchi davlat organlari.
  - C) Davlat chegaralarini himoya qilish tushunchasi va Davlat chegarasi rejimi.
  - D) Davlat chegaralarini himoya qilish bo'yicha davlat organlarining vakolatlari.
3. Ichki ishlar sohasini boshqarish.
- A) O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining huquqiy maqomi.
  - B) jazoni ijro etish muassasalaridan bo'shatilgan shaxslar ustidan ichki ishlar idoralarining ma'muriy nazorati
  - C) yo'l harakati xavfsizligi.
  - D) O'zbekiston Respublikasida pasport tizimi.
4. Tashqi ishlar sohasini boshqarish.
- A) O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatining asosiy tamoyillari.
  - B) tashqi ishlar sohasini boshqarish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining vakolatlari.
  - C) tashqi ishlar sohasini boshqarish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidentining vakolatlari.
  - D) O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligining huquqiy maqomi.
  - E) Elchixonalarining huquqiy maqomi.
5. Adliya sohasini boshqarish.
- A) O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining huquqiy maqomi.
  - B) O'zbekiston Respublikasida yuridik xizmat.
  - C) O'zbekiston Respublikasida notariat.
  - D) Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish.
  - E) O'zbekiston Respublikasida advokatura.

13-BOB. TARMOQLARARO SOHALARNI BOSHQARISH

1§. Iqtisodiyot sohasini boshqarish

Iqtisodiyot mamlakat taraqqiyotining asosi hisoblanadi. Respublikamiz mustaqilikka erishgan dastlabi kunlardan o`zining bozor munosabatlariga asoslangan taraqqiyot yo`lini tanlab oldi. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002 yil 24 dekabrda qabul qilingan farmoni<sup>1</sup>ga ko`ra iqtisodiyotga bozor mexanizmi va uslublarini joriy qilishni davom ettirish, jamiyat hayotining barcha tomonlarini erkinlashtirish talablariga muvofiq iqtisodiyot va statistika organlarining tashkiliy tuzilmasini takomillashtirish maqsadida O`zbekiston Respublikasi Makroiqtisodiyot va statistika vazirligiga tugatilib, uning negizida *O`zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi* va O`zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo`mitasi tashkil qilindi hamda mamlakatni rivojlantirishning uzoq muddatli strategiyasi hamda kompleks dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, quyidagi g`oyat muhim vazifalarni hal etishga qaratilgan chuqur o`ylangan va mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy siyosatni o`tkazish O`zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi zimmasiga yuklandi.

Iqtisodiyot vazirligi quyidagi muhim vazifalarni hal etishga qaratilgan davlat boshqaruvi organi hisoblanadi:

makroiqtisodiy barqarorlikni, iqtisodiyotni mutanosib va dinamik rivojlantirishni ta'minlash;

ko`p ukladli va samarali faoliyat ko`rsatuvchi iqtisodiyotni shakllantirish, xususiy mulkchilikning yetakchi rolini ta'minlash, bozor infratuzilmasini rivojlantirish;

boy tabiiy va mineral - xom ashyo resurslaridan, yaratilgan ishlab chiqarish va ilmiy-texnik potentsialdan samarali va oqilona foydalanishga yo`naltirilgan aniq maqsadli tarkibiy siyosatni amalga oshirish, eksport imkoniyatini rivojlantirish va mamlakat iqtisodiyotini jahon iqtisodiy tizimiga keng integratsiyalashni ta'minlash;

yangi ish o`rinlari yaratish, mehnat resurslarini ish bilan oqilona ta'minlash muammolarini hal etish, aholini aniq tarzda ijtimoiy muhofaza qilishni kuchaytirish, aholi turmush darajasining barqaror, izchil o`shishini, ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanishini ta'minlash;

mamlakat mintaqalari iqtisodiyotining mutanosib va kompleks rivojlanishini, ishlab chiqarish kuchlarining maqbul va samarali rivojlanishini hamda respublika hududlari bo`yicha joylashtirilishini ta'minlash.

Iqtisodiyot vazirligi o`ziga yuklangan vazifalarni mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning qisqa va o`rta muddatli prognozlarini ishlab chiqish va amalga oshirishni ta'minlash hamda O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Umumiqtisodiyot kompleksiga kiruvchi vazirliklar va idoralar faoliyatini muvofiqlashtirish yo`li bilan ro`yobga chiqaradi.

Quyidagilar Iqtisodiyot vazirligining asosiy vazifalari hisoblanadi:

---

¹ "O`zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to`plami", 2002 yil, 24-son

jamiyatni rivojlantirish va demokratik qayta o'zgartirishlar maqsadi va ustuvorliklaridan kelib chiqqan holda iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish va isloh qilishning, iqtisodiyotni boshqarishning bozor metodlari va mexanizmlarini joriy etishning puxta o'ylangan strategiyasi ishlab chiqilishini tashkil etish;

asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni, respublikaning, mintaqalarning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi darajasini kompleks ravishda izchil tahlil qilish, iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarning rivojlanish tendensiyalarini o'rganish, iqtisodiyotdagi mavjud nomutanosibliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarini asoslash;

iqtisodiyotni rivojlantirishning ko'p variantli senariylarini, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning mintaqalar, tarmoqlar va iqtisodiyot sektorlari bo'yicha qisqa va o'rta muddatli prognozlari va dasturlarini ishlab chiqish;

muhim qiymat, moddiy va mehnat balanslarini ishlab chiqishni tashkil etish;

asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning pul-kredit agregatlari, davlat budjeti parametrlari, tashqi savdo, to'lov balanslari va tarmoqlararo balanslar bilan o'zaro bog'liqligini ta'minlovchi ta'sirchan mexanizmni shakllantirish;

budjet-soliq, pul-kredit, valuta va monopoliyaga qarshi siyosatning umumiy yo'nalishlari, tabiiy monopoliyalar mahsulotlari, tovarlari va xizmatlariga narxlar va tariflarni tartibga solish mexanizmini takomillashtirish, to'lov, moliya va moddiy balanslarni shakllantirish va ularning amalga oshirilishini nazorat qilish bo'yicha takliflar tayyorlashda qatnashish;

demografik prognozlarni, aholini aniq tarzda ijtimoiy muhofaza qilish, ichki iste'mol bozorini to'ldirish, odamlar farovonligini oshirish, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish;

iqtisodiyotni tarkibiy qayta o'zgartirishlarning o'rta muddatli prognozlarni, tarmoqlarni rivojlantirish, zamonaviylashtirish va texnologiya bilan qayta jihozlash, ishlab chiqarishlarni mahalliyashtirish, ilg'or, resurslarni tejaydigan texnologiyalarni joriy etish dasturlarini ishlab chiqish;

tarkibiy siyosat maqsadlariga erishishni, mintaqalarni kompleks rivojlantirishni ta'minlovchi qisqa va o'rta muddatli investitsiya dasturlarini ishlab chiqish bo'yicha ishlarni muvofiqlashtirish;

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning maqbul sur'atlari va nisbatlarini, mineral va xom ashyo resurslaridan oqilona foydalanishni, O'zbekiston iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishni ta'minlovchi zamonaviy ishlab chiqarish infratuzilmasini, telekommunikatsiyalar vositalarini rivojlantirish;

eksport potensialini rivojlantirishni rag'batlantirish, tashqi savdo va to'lov balanslarini maqbullashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish, tovarlar (ishlar, xizmatlar) eksporti prognozlarni tayyorlash, respublikani jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyalash strategiyasini ishlab chiqishda qatnashish;

respublika uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan investitsiya dasturlarini amalga oshirishga xalqaro moliya tuzilmalari, xorijiy moliya va sug'urta tashkilotlari hamda donor mamlakatlarni ishtirok etishga faol jalb etish maqsadida ular bilan hamkorlik ishlarini muvofiqlashtirish.

Iqtisodiyot vazirligiga Vazir rahbarlik qiladi. Vazirni lavozimga tayinlash va lavozimdan ozod qilish O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq amalga oshiriladi.

Iqtisodiyot vazirining bir nafar birinchi o`rinbosari va Bosh boshqarmalar boshliqlari hisoblanadigan uch nafar o`rinbosari bo`ladi. Vazirning birinchi o`rinbosari maqomiga ko`ra Vazirga, Vazir o`rinbosarlari Bosh boshqarmalar boshliqlari Vazirning birinchi o`rinbosarlariga tenglashtiriladi.

Iqtisodiyot vazirligi o`z huzuridagi:

Samarali iqtisodiy siyosat markazi;

Iqtisodiy nochor korxonalar ishlari qo`mitasi;

Tovar bozorlari kon'yunkturasini o`rganish hamda investitsiya loyihalari va dasturlarini ekspertizadan o`tkazish respublika markazi;

Vazirlik ma'muriy binosidan foydalanish boshqarmasi;

"O`zbekiston iqtisodiy axborotnomasi" jurnali tahririyati faoliyatiga rahbarlik qiladi.

Qoraqalpog`iston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar Iqtisodiyot bosh boshqarmalari, shuningdek respublika shaharlari va tumanlaridagi iqtisodiyot bo`limlari tegishli ravishda Qoraqalpog`iston Respublikasi Vazirlar Kengashiga, viloyatlar, shaharlar va tumanlar hokimliklariga hamda O`zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligiga qarashli bo`ladi.

Ularning faoliyatiga bevosita rahbarlik qilish va muvofiqlashtirishni O`zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi amalga oshiradi.

Iqtisodiyot vazirligida 9 kishidan iborat Hay'at tuziladi, uning shaxsiy tarkibi O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi. Hay'at o`zining muntazam o`tkazib turiladigan majlislarida mamlakatni, tarmoqlarni va hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning muhim muammolarini, prognozlash metodologiyasini va uni tashkil etishni yaxshilash, kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo`yish masalalarini ko`rib chiqadi. Hay'at qarorlari Iqtisodiyot vaziri buyruqlari bilan hayotga tatbiq etiladi.

2§. Davlat statistikasi

O`zbekiston Respublikasida statistika sohasi 2002 yil 12 dekabrda qabul qilingan "Davlat statistika to`g`risida"gi O`zbekiston Respublikasi qonuni¹ bilan tartibga solinadi. Qonunga binoan davlat statistikasining asosiy vazifalari bo`lib:

- ijtimoiy-iqtisodiy hodisalar va jarayonlar hamda ularning natijalari to`g`risidagi statistika ma'lumotlarini yig`ish, qayta ishlash, to`plash, saqlash, umumlashtirish, tahlil etish va e`lon qilish;
- xalqaro standartlarga mos keluvchi yagona statistika uslubiyatini ta'minlash;
- davlat organlari va fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organlari, yuridik shaxslar, davlat muassasalari va xalqaro tashkilotlarni, shuningdek jamoatchilikni belgilangan tartibda statistika ma'lumotlari bilan ta'minlash;

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2002 №12, 219-m.

- statistika ishlarini tashkil etish uchun zarur boʻlgan iqtisodiy-statistika tasniflagichlar tizimini hamda korxonalar va tashkilotlarning yagona davlat registrini yuritish hisoblanadi.

Davlat statistikasi: ishonchlilik, xolislik, begʻarazlik; dolzarblik, qiyosiylik va barqarorlik; qulaylik, ochiq-oydinlik va oshkoralik; statistika hisobotini yigʻish, qayta ishlash va umumlashtirish tartibiga har qanday aralashishni istisno etuvchi statistika ishlarini tashkil etish tizimini yaratish kabi tamoyillarga asoslanadi.

Davlat statistikasi vakolatli organi hamda uning Qoraqalpogʻiston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi, tumanlar va shaharlardagi organlari davlat statistikasi organlari hisoblanadi.

Davlat statistikasi vakolatli organining rahbari Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan uch yil muddatga tayinlanadi.

Davlat statistikasi organlari maʼlumotlar manbalarini, statistika usullarini, statistika maʼlumotlarining mazmuni, shakli, vaqti va tarqatilishini tanlashda mustaqildir. Davlat statistikasi organlarining faoliyatiga davlat organlari va mahalliy davlat hokimiyati organlari aralashishiga yoʻl qoʻyilmaydi.

Davlat statistikasi organlarini moliyalashtirish hamda moddiy-texnika jihatidan taʼminlash Davlat statistika ishlari dasturiga muvofiq Davlat budjeti mablagʻlari hisobidan amalga oshiriladi. Davlat statistika ishlari dasturiga kiritilmagan statistika ishlariga haq toʻlash buyurtmachi tomonidan shartnoma asosida amalga oshiriladi.

Davlat statistikasi organlarining ayrim boʻlinmalari oʻz faoliyatini shartnoma asosida amalga oshirishi mumkin.

Davlat statistikasi organlari Davlat statistika ishlari dasturini bajarishda davlat statistikasi organlariga yordam berishi shart boʻlgan boshqa davlat organlari hamda yuridik shaxslar bilan statistika ishlarini oʻzaro hamkorlikda amalga oshiradi.

Davlat statistikasi organlari oʻzlarining vakolat doirasiga kiruvchi ayrim ishlarning boshqa davlat organlari hamda yuridik shaxslar tomonidan bajarilishiga qonun hujjatlarida belgilangan tartibda yoʻl qoʻyadi.

Boshqa davlat organlari hamda yuridik shaxslar Davlat statistika ishlari dasturiga muvofiq umumdavlat statistika kuzatuvlarini, shuningdek davlat statistikasi vakolatli organi bilan kelishilgan shakllarda idoraviy statistika kuzatuvlarini oʻtkazadi.

Idoraviy statistika kuzatuvlarining maʼlumotlari davlat statistikasi vakolatli organiga uning soʻroviga binoan taqdim etiladi.

Davlat statistika organlari Korxonalar va tashkilotlarning yagona davlat registrini, shuningdek toʻplanadigan maʼlumotlar hisobga olinishini va koʻrsatkichlar identifikatsiya qilinishini taʼminlaydigan statistika kuzatuvlari obyektlarining statistika registrlarini yuritadi.

Korxonalar va tashkilotlarning yagona davlat registri axborot-maʼlumotnoma xususiyatidagi, vaqti-vaqti bilan yangilab turiladigan maʼlumotlarni oʻz ichiga oluvchi avtomatlashtirilgan tizim boʻlib, korxonalar va tashkilotlar yagona tasniflash tizimi asosida davlat hisobiga olinishi va identifikatsiya qilinishini taʼminlaydi.

Yuridik shaxslar to`g`risidagi ma'lumotlar registrini va axborot bazalarini yaratadigan va yuritadigan davlat organlari hamda ularning tasarrufidagi tashkilotlar davlat statistikasi organlariga Korxonalar va tashkilotlarning yagona davlat registrini shakllantirish hamda uning dolzarbligini ta'minlash uchun zarur bo`lgan axborotni bepul beradi.

Moliya, bojxona, soliq organlari, banklar hamda boshqa idoralar va xizmatlar, shuningdek yuridik shaxslar, ularning vakolatxonalari va filiallari, jismoniy shaxslar, shu jumladan yakka tartibdagi tadbirkorlar davlat statistikasi organlariga davlat statistika hisobotlarini, idoraviy hisobga olish ma'lumotlarini hamda davlat statistika ishlarini olib borish uchun zarur bo`lgan boshqa ma'lumotlarni (ularni tayyorlashning har qanday bosqichida), shuningdek ularga ilova etiladigan tushuntirish-izohlarni bepul taqdim etadi.

Statistika ma'lumotlari ishonchli bo`lishi va ular davlat statistika kuzatuvlari dasturlariga muvofiq belgilangan hajmlarda, muddatlarda va shakllarda taqdim etilishi kerak.

Buxgalteriya hisobi, moliyaviy va boshqa hisobotlarni tartibga soluvchi, qonun hujjatlari bilan belgilangan normalar statistika hujjatlarini to`ldirish (statistika ko`rsatkichlarining hisob-kitobi) uchun asos bo`lib xizmat qiladi.

Statistika ma'lumotlaridan davlat manfaatlarini ko`zlab va ilmiy maqsadlarda, jamoatchilikni xabardor etish, bunday ma'lumotlardan foydalanuvchilarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash uchun foydalaniladi.

Davlat statistikasi organlari yuridik shaxslardan, ularning vakolatxonalari va filiallaridan, jismoniy shaxslar, shu jumladan yakka tartibdagi tadbirkorlardan olgan birlamchi statistika ma'lumotlari faqat jamlanma statistika ko`rsatkichlarini tayyorlashda statistika maqsadlarida ishlatiladi hamda jamlanma holatda va egasi mavhumlashtirilgan tarzda e'lon qilinadi.

Tarkibida davlat siri va tijorat sirlari bo`lgan statistika ma'lumotlari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda taqdim etiladi.

"Davlat statistikasi to`g`risida"gi O`zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq hamda O`zbekiston Respublikasi Prezidentining "O`zbekiston Respublikasi Makroiqtisodiyot va statistika vazirligini qayta tashkil etish to`g`risida" 2002 yil 24 dekabrda Farmoniga binoan respublika statistika organlari faoliyatini tashkiliy ta'minlash maqsadida ***O`zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo`mitasi*** tashkil etildi.

Mazkur qo`mita statistika sohasida rivojlanishning milliy va mintaqaviy xususiyatlarini hisobga olgan holda ilmiy metodologiyaga, xalqaro standartlar va qoidalarga asoslangan yaxlit ilg`or statistika axboroti tizimini yaratishga va uning faoliyat ko`rsatishiga yo`naltirilgan yagona siyosatni amalga oshiruvchi, davlat hokimiyati va boshqaruv organlari, xo`jalik yurituvchi subyektlar, fuqarolar va tashkilotlarning rasmiy statistika axborotlariga bo`lgan ehtiyojini qondiruvchi davlat hokimiyati ijro etuvchi organi hisoblanadi.

O`zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo`mitasi, Qoraqalpog`iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi, tumanlar, shaharlardagi statistika organlari hamda O`zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo`mitasiga qarashli

tashkilotlar O`zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo`mitasining yagona tizimini tashkil etadi.

Quyidagilar O`zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo`mitasining asosiy vazifalari hisoblanadi:

statistika sohasida yagona siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish, statistikani tashkil etashning zamonaviy xalqaro statistika standartlariga javob beradigan samarali tizimini ta'minlash;

ilmiy asoslangan, bozor iqtisodiyoti asosiy prinsiplariga javob beradigan yagona statistika metodologiyasini hamda milliy hisob raqamlarini tuzishni ta'minlovchi va xalqaro statistika standartlariga muvofiq bo`lgan ko`rsatkichlar tizimini ishlab chiqish va joriy etish;

jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy hayotida ro`y berayotgan jarayonlarni har tomonlama xarakterlovchi statistika va hisobot ko`rsatkichlarining tezkorligini, ishonchliligini, xolisligini va izchilligini ta'minlash;

statistik axborotning qulayligini, aniqligini va oshkoraligini kengaytirish ishlarini amalga oshirish;

statistika ishlarini tashkil etishning statistika axborotini yig`ish, kayta ishlash va umumlashtirish tartibiga xar qanday aralashishni istisno qiluvchi tizimini yaratish,

ijtimoiy-iqtisodiy hodisalar va jarayonlar to`g`risidagi statistika axborotlarini yig`ish, qayta ishlash, to`plash, saqlash, umumlashtirish, tahlil qilish va e`lon qilishni amalga oshirish,

SNS xalqaro metodologiyasiga muvofiq bo`lgan milliy hisoblar tizimini ishlab chiqish, xalqaro statistika standartlari va qoidalarini hisobga olgan holda milliy hisoblarni tuzishni axborotlar bilan taminlash tizimini shakllantirish;

statistika ishlari davlat buyurtmasini tayyorlash va uning bajarilishini ta'minlash, davlat hokimiyati va boshqaruv organlari ehtiyojlari, foydalanuvchilarning statistika axborotlariga talabini o`rganish asosida Davlat statistika ishlari dasturlarini ishlab chiqish va ularning bajarilishini tashkil etish;

yo`nalishlar bo`yicha statistika axborotlarining taqqoslanuvchanligini, mamlakatlararo taqqoslanuvchanligini ta'minlovchi, o`zaro bog`liq bo`lgan iqtisodiy-statistik tasniflar tizimini ishlab chiqish, joriy etish va yuritish;

vazirliklar, idoralar va tashkilotlarning statistika sohasidagi yagona siyosatni amalga oshirish bo`yicha faoliyatining muvofiqlashtirilishini ta'minlash,

respublikani, mintaqalarni va tarmoqlarni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirish dasturlarining, ijtimoiy-iqtisodiy masalalar bo`yicha Oliy Majlis qarorlarining, O`zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlarining, Vazirlar Mahkamasi qarorlari va farmoyishlarining bajarilishining statistika kuzatuvlarini amalga oshirish,

davlat organlarini va fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organlarini, yuridik shaxslarni, davlat muassasalarini va xalqaro tashkilotlarni hamda jamoatchilikni statistika axboroti bilan belgilangan tartibda ta'minlash,

dolzarb ijtimoiy-iqtisodiy masalalar bo`yicha metodik bazaning ishlab chiqilishini amalga oshirish, tematik yezishmalarni, senz tadqiqotlarini va monitoringni tashkil etish va amalga oshirish,

statistika organlarini zamonaviylashtirish hamda statistika axborotini tezkorlik bilan uzatishni va qayta ishlashni ta'minlovchi zamonaviy kompyuterlar hamda axborot-kommunikatsiya tizimlari va texnologiyalari bilan qayta jihozlash, statistika bo'yicha yagona axborot tizimini yanada rivojlantirish, uning respublikadagi boshqa axborot tizimlari bilan o'zaro muvofiqligi va bog'liqligini ta'minlash;

statistika ishlarini tashkil etish uchun zarur bo'lgan iqtisodiy-statistik klassifikatorlar tizimini xamda korxonalar va tashkilotlarning yagona davlat reyestrini yuritish;

statistika axborot resurslarining xavfsizligini ta'minlash va axborot-hisoblash tizimini ruxsatsiz foydalanishdan himoya qilish;

barcha darajalardagi statistika organlari kadrlari malakasini izchil asosda oshirishni va ularni qayta tayyorlashni ta'minlash;

O'zbekiston Respublikasining ustuvor yo'nalishlar bo'yicha davlat statistikasi sohasidagi xalqaro majburiyatlarini bajarish va xalqaro hamkorligini rivojlantirish;

xo'jalik shartnomalari asosida korxonalar va tashkilotlarga dasturlar ishlab chiqish bo'yicha xizmatlar hamda axborot-hisoblash xizmatlari ko'rsatishga doir statistik va boshqa ishlarni bajariy, noshirlik faoliyatini amalga oshirish.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasiga rais rahbarlik qiladi. Rais respublika Hukumatining taqdimnomasiga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimdan ozod qilinadi.

Rais lavozimga o'zining kasb va texnik malakasi asosida uch yil muddatga tayinlanadi hamda u o'zining kasbga nomuvofiqligi sababli belgilangan muddatdan oldin lavozimdan ozod etilishi mumkin.

Raisning O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod qilinadigan to'rt nafar o'rinbosari, shu jumladan bir nafar birinchi o'rinbosari bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi raisi maqomiga ko'ra vazirga, raisning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlari tegishli ravishda vazirning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlariga tenglashtiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi raisi O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasiga yuklash vazifalarning bajarilishi va uning funksiyalarining amalga oshirilishi uchun shaxsan javob beradi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasida 7 kishidan iborat Hay'at tuziladi. Hay'at davlat statistikasini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini, shuningdek davlat statistikasi organlari faoliyatining boshqa masalalarini ko'rib chiqadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi huzurida davlat hokimiyati organlari, ishbilarmon doiralar, ilmiy jamoatchilik, jamoat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari vakillaridan iborat tarkibda davlat statistikasini rivojlantirish, faoliyatini amalga oshirish va muvofiqlashtirish, shuningdek statistika metodologiyasini takomillashtirish va foydalanuvchilarning rasmiy statistika axborotiga bo'lgan ehtiyojini hisobga olish muammolari bo'yicha kollegial maslahat organi hisoblanadigan Statistika kengashi tashkil etiladi.

3§. Tabiatni muhofaza qilish

Tabiiy muhit sharoitlarini saqlashning, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishning huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy asoslarini belgilab berish maqsadida 1992 yil 9 dekabrda O`zbekiston Respublikasining “Tabiatni muhofaza qilish to`g`risida”gi qonuni<sup>1</sup> qabul qilindi. Mazkur qonunning maqsadi inson va tabiat o`rtasidagi munosabatlar uyg`un muvozanatda rivojlanishini, ekologiya tizimlari, tabiat komplekslari va ayrim obyektlar muhofaza qilinishini ta'minlashdan, fuqarolarning qulay atrof muhitga ega bo`lish huquqini kafolatlashdan iboratdir.

Qonunga binoan yer, yer osti boyliklari, suv, o`simlik va hayvonot dunyosi, atmosfera havosi ifloslanishdan, buzilishdan, zararlanishdan, oriqlab ketishdan, vayron bo`lishdan, yo`q bo`lib ketishdan, oqilona foydalanmaslikdan muhofaza etilishi lozim.

Davlat qo`riqxonalari, milliy, tarixiy-tabiiy va yodgorlik bog`lari, zakazniklar, tabiat yodgorliklari, botanika va zoologiya bog`lari, dendrariya bog`lari, shuningdek Xalqaro qizil kitobga va O`zbekiston Respublikasi qizil kitobiga kiritilgan hayvonlar hamda o`simliklar alohida muhofaza qilinadigan tabiat hududlari va obyektlari jumlasiga kiradi.

Tabiatni muhofaza qilishdan asosiy maqsad:

- inson salomatligi uchun, ekologik muvozanatni saqlash uchun, respublikani samarali va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish manfaatlari yo`lida tabiatdan oqilona va uni ishdan chiqarmaydigan qilib foydalanish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;
- jonli tabiatning turlari va genetik fondi boyligini saqlab qolish;
- ekologiya tizimlari, landshaftlar va noyob tabiat obyektlari xilma-xilligini saqlab qolish;
- ekologiya xavfsizligini ta'minlash;
- tabiat obyektlari bilan bog`liq madaniy merosni asrab qolishdir.

O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiq yer, yer osti boyliklari, suv, o`simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy resurslar umummilliy boylikdir, ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasidadir.

O`zbekiston Respublikasida tabiatdan umumiy tarzda va maxsus yo`sinda foydalaniladi. Tabiatdan umumiy tarzda foydalanish fuqarolar tomonidan hayotiy zarur ehtiyojlarni qondirish uchun tekinga tabiiy resurslarni ayrim foydalanuvchilarga biriktirmay va hech qanday ruxsatnomalar bermay turib amalga oshiriladi. Tabiatdan maxsus yo`sinda foydalanish tariqasida korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va fuqarolarga ishlab chiqarish va o`zga xil faoliyatni amalga oshirish uchun tabiiy resurslar haq olib maxsus ruxsatnomalar asosida egalik qilishga, foydalanish yoki ijaraga beriladi.

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1993, №1, 38-m.

Atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiat resurslaridan foydalanishning davlat boshqaruvini O`zbekiston Respublikasining qonunlari va boshqa normativ hujjatlariga muvofiq O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, O`zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo`mitasi, davlat boshqaruvi mahalliy idoralari amalga oshiradilar.

Tabiatni muhofaza qilish sohasida:

- tabiatni muhofaza qilishga doir yagona siyosat yuritish;
- tabiat resurslaridan foydalanishni tartibga solish; tabiiy resurslarga nisbatan tabiat kadastri yuritilishi tartibini belgilash va bunday kadastr yuritilishini ta'minlash, respublika ahamiyatiga molik tabiiy resurslarning zaxiralarini tasdiqlash;
- ekologiya jihatidan tang vaziyatlar, tabiiy ofatlar va falokatlarning oldini olish yuzasidan chora-tadbirlar ishlab chiqish;
- tabiiy ofatlar va yirik avariyaalarning oqibatlarini tugatish chora-tadbirlarini amalga oshirish;
- tabiiy resurslardan foydalanganlik, atrof tabiiy muhitni ifloslantirganlik, chiqindilar, zararli ta'sir etuvchi boshqa narsalar joylashtirib tashlaganlik uchun haq to`lash tartibini, shuningdek tabiiy resurslardan foydalanish, chiqindilar joylashtirish limitlarini belgilash;
- ekologiya maorifi va tarbiyasi tizimini yaratish hamda uning amal qilishini ta'minlash;
- tabiatdan alohida tartibda foydalaniladigan hududlarning chegaralarini, tabiatni muhofaza qilish va xo`jalik faoliyati rejimlarini tasdiqlash;
- tabiatni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasida davlatlararo munosabatlarni rivojlantirish;
- O`zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa tadbirlarni amalga oshirish *O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining vakolat doirasiga kiradi.*

Tabiatni muhofaza qilish sohasida:

- o`z hududida tabiatni muhofaza qilishning asosiy yo`nalishlarini belgilash, mintaqaning (hududning) ekologiya dasturini tasdiqlash;
- tabiiy resurslarni hisobga olish va ularning ahvoriga baho berish, ekologiya jihatidan zararli bo`lgan obyektlarni ro`yxatga olish;
- tabiatni muhofaza qilishga doir tadbirlarni moddiy-texnika jihatidan ta'minlash;
- tabiiy resurslardan foydalanish huquqini beruvchi, sanoat chiqindilarini yoki ro`zg`or chiqindilarini to`plash yoki ko`mib tashlashga ruxsatnomalarni belgilangan tartibda berish yoki ularni bekor qilish;
- tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun to`lovlar undirish;
- tabiatning muhofaza qilinishi ustidan nazorat o`rnatish, atrof muhitga zarar yetkazayotgan mahalliy ahamiyatga molik obyektlar faoliyatini vaqtincha yoki butunlay to`xtatish va qayta ixtisoslashtirish to`g`risida qarorlar qabul qilish;
- O`zbekiston Respublikasi qonunlarida ko`zda tutilgan boshqa masalalarni tartibga solish *davlat hokimiyati va boshqaruvi mahalliy idoralarinig vakolatiga kiradi.*

O`zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo`mitasi
O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga bo`ysunadi hamda vazirliklar, davlat qo`mitalari, idoralar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar, shuningdek ayrim shaxslar tomonidan yer, yer osti boyliklari, suv, o`rmon, hayvonot va o`simlik dunyosidan, atmosfera havosidan foydalanish hamda ularni muhofaza qilishga doir qonunlarga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshiradi.

O`zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo`mitasining vakolatlari O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tasdiqlaydigan Nizom bilan belgilanadi.

Tabiatni muhofaza qilish sohasidagi davlat nazorati davlat hokimiyati va boshqaruv idoralari, maxsus vakolatli davlat tabiatni muhofaza qilish idoralari:

- 1) O`zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo`mitasi;
- 2) O`zbekiston Respublikasi Sog`liqni saqlash vazirligi;
- 3) O`zbekiston Respublikasi Sanoatda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish va konchilik nazorati agentligi;
- 4) O`zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi;
- 5) O`zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo`jaligi vazirligi;
- 6) O`zbekiston Respublikasi Yer resurslari, geodeziya, kartografiya va davlat kadastri bo`yicha davlat qo`mitasi.

4§. Davlat mulkini boshqarish

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 1994 yil 7 fevraldagi “O`zbekiston Respublikasining davlat mulkini boshqarish va tadbirkorlikni qo`llab-quvvatlash davlat qo`mitasini tashkil qilish to`g`risida”gi Farmoniga binoan respublikada iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, davlat tasarrufidan chiqarish va hususiyashtirish jarayonlarini tobora avj oldirish, shuningdek tadbirkorlikni rivojlantirish va qo`llab-quvvatlashni ta`minlash maqsadida O`zbekiston Respublikasining davlat mulkini boshqarish va hususiyashtirish qo`mitasi bilan O`zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi xuzuridagi davlat mulki Jamg`armasi negizida *O`zbekiston Respublikasi davlat mulkini boshqarish va tadbirkorlikni qo`llab-quvvatlash Davlat qo`mitasi* tashkil etildi.

O`zbekiston Respublikasi davlat mulkini boshqarish va tadbirkorlikni kullab-quvvatlash Davlat qo`mitasi o`z faoliyatini O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, amaldagi qonunlar hamda O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994 yil 29 martdagi qarori bilan tasdiqlangan «O`zbekiston Respublikasi Davlat mulkini boshqarish va tadbirkorlikni qo`llab-quvvatlash davlat qo`mitasi to`g`risida»gi Nizom asosida olib boradi.

Nizoga ko`ra Davlat mulki qo`mitasining bosh vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

- davlat tasarrufidan chiqarish va xususiyashtirish, bozor munosabatlarning shakllanishi jarayonida O`zbekiston fukarolarining mulkiy huquqlarini va respublikaning davlat manfaatlarini himoya qilishni ta`minlash;

- ko`p ukladli iqtisodiyotni shakllantirish va tadbirkorlikni qo`llab-quvvatlashda yagona siyosat o`tkazish, davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish, respublikada shahsiy biznesni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va ustuvorliklarni belgilash;
- davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish, tadbirkorlikni qo`llab-quvvatlash jarayoniga tashkiliy va uslubiy rahbarlik qilish;
- davlat mulki obyektlarini mulkchilikning boshqa shakllariga aylantirishdan tushgan mablag`larni ustuvor umumdavlat vazifalarini hal etishga va aholini ijtimoiy himoya qilishga, bozor infrastrukturasi yaratish hamda boshqa maqsadlarga jalb etish;
- davlat mulki obyektlarini davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirishda chet el investitsiyalarini jalb etish, shuningdek, ulardan foydalanishning usul va shakllarini belgilash;
- investitsiya banklari, fondlar, konsalting va auditorlik xizmatlar, Xolding kompaniyalari, fond birjalari, ko`chmas mulk birjalari va boshqa bozor tuzilmalarini tashkil etish orqali ishlab chiqarish vositalari, ko`chmas mulk, qiymatli qog`ozlar bozorini yaratish;
- aholini, shuningdek, yuridik va jismoniy shahslarni, shu jumladan, horijiy yuridik va jismoniy shaxslarni asosan ochiq turdagi aksionerlik jamiyatlarini tashkil etish va mehnat jamoasi a'zolariga aksiyalar sotish orqali iqtisodiy islohotlar jarayoniga yanada kengroq jalb etish;
- davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish jarayonida ishlab chiqarish va boshqaruv tizimlarining monopoliyasini cheklash;
- xususiylashtirilgandan so`ng tadbirkorlikni qo`llab-quvvatlashni ta'minlash;

Davlat mulki ko`mitasiga O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadigan, keyinchalik O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan tasdiqlanadigan Rais boshchilik qiladi.

Davlat mulki qo`mitasi raisining bir nafar birinchi o`rinbosari va uch nafar o`rinbosari bo`ladi, ulardan biri Davlat mulki qo`mitasi huzuridagi Qimmatli qog`ozlar bozori faoliyatini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazining bosh direktori hisoblanadi.

Davlat mulki qo`mitasida 7 kishidan iborat tarkibda hay'at tuziladi, uning tarkibi rais (hay'at raisi), rais o`rinbosarlari (lavozimiga ko`ra), Qoraqalpog`iston Respublikasi Davlat mulki qo`mitasi raisi, shuningdek boshqa rahbar xodimlardan iborat bo`ladi. Davlat mulki qo`mitasi hay'ati a'zolarining shaxsiy tarkibi O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Hay'at o`zining muntazam o`tkaziladigan majlislarida mulkchilik munosabatlarini o`zgartirishning, davlat mulkini boshqarish va xususiylashtirishni qo`llab-quvvatlashni takomillashtirishning eng muhim muammolarini, shuningdek Davlat mulki qo`mitasi va uning tasarrufidagi tuzilmalarning ishlarini tashkil etish, kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo`yish masalalarini ko`rib chiqadi. Hay'at qarorlari protokollar bilan rasmiylashtiriladi hamda, qoidaga ko`ra, Davlat mulki qo`mitasi raisining qarorlari va buyruqlari bilan amalga oshiriladi.

5§. Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish

O`zbekiston Respublikasida standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish sohalari O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O`zbekiston Respublikasining 1993 yil 28 dekabrda qabul qilingan "Standartlashtirish to`g`risida"gi<sup>1</sup>, "Metrologiya to`g`risida"gi<sup>2</sup> va "Mahsulotlar va xizmatlarni sertifikatlashtirish to`g`risida"gi³ qonunlari hamda boshqa me'yoriy hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Standartlashtirish, metrologiya va mahsulotlar hamda xizmatlarni sertifikatlashtirish tizimini yanada takomillashtirish, uning zamonaviy xalqaro normalar va talablarga muvofiqligini ta'minlash, shuningdek xalqaro standartlardan foydalanish asosida mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish maqsadida O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2002 yil 3 oktabrdagi "Standartlashtirish, metrologiya va mahsulotlar hamda xizmatlarni sertifikatlashtirish tizimini takomillashtirish choratadbirlari to`g`risida"gi qarori bilan O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi xuzuridagi O`zbekiston davlat standartlash, metrologiya va sertifikatsiya markazi ("O`zdavstandart") *O`zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi*ga aylantirildi.

O`zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish "O`zstandart" agentligi o`z vakolatlari doirasida standartlashtirish, metrologiya, sertifikatlashtirish va akkreditatsiya qilish bo`yicha faoliyatga umumiy rahbarlikni va uni muvofiqlashtirish hamda nazorat qilishni amalga oshiruvchi O`zbekiston Respublikasining davlat boshqaruv organi xisoblanadi, ushbu soxalardagi ishlarni amalga oshirishning umumiy qoidalarini belgilaydi.

"O`zstandart" agentligi o`z faoliyatida O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, O`zbekiston Respublikasi qonunlariga, O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qarorlariga va boshqa qonun hujjatlariga, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va farmoyishlariga, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga, O`zbekiston Respublikasi tomonidan tuzilgan xalqaro shartnomalarga hamda Nizomga amal qiladi.

"O`zstandart" agentligi O`zbekiston Respublikasining standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish bo`yicha milliy organi hisoblanadi hamda o`z faoliyatida O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga hisobot beradi.

"O`zstandart" agentligi o`z faoliyatini joylardagi davlat boshqaruvi va hokimiyati boshqa organlari, xo`jalik birlashmalari hamda yuridik shaxslar va jamoat tashkilotlari bilan o`zaro hamkorlikda amalga oshiradi.

"O`zstandart" agentligi o`ziga yuklangan vazifalarni bevosita, shuningdek "O`zstandart" agentligi tomonidan tasdiqlangan ular to`g`risidagi nizomlar asosida

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1994 №2, 46-m

² O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1994 №2, 48-m.

³ O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1994 №2, 50-m.

o`z faoliyatini amalga oshiradigan o`ziga bo`ysunuvchi hududiy organlar orqali hal etadi.

"O`zstandart" agentligi, uning hududiy organlari, uning tarkibiga kiruvchi tashkilotlar va korxonalar standartlashtirish, metrologiya, sertifikatlashtirish, akkreditatsiya qilish, mahsulotlar va xizmatlar sifatini boshqarish sohasidagi O`zbekiston Respublikasi davlat. boshqaruvi organlarining yagona tizimini tashkil qiladi.

"O`zstandart" agentligi:

- O`zbekiston Respublikasi hududidagi, mulkchilik shakllaridan qat'i nazar, barcha jismoniy shaxslar va xo`jalik yurituvchi subyektlar tomonidan "Standartlashtirish to`g`risida", "Metrologiya to`g`risida", "Maxsulotlar va xizmatlarni sertifikatlashtirish to`g`risida", "Oziq-ovqat maxsulotining sifati va xavfsizligi to`g`risida"gi O`zbekiston Respublikasi qonunlariga hamda standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish sohasidagi boshqa qonun hujjatlari va normativ hujjatlarning bajarilishi hamda ularga amal qilinishi ustidan nazoratni ta'minlash yuzasidan kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqish;
- o`tkazilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari asosida standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish;
- standartlashtirish bo`yicha ishlarni amalga oshirishning, manfaatdor tomonlarning davlat boshqaruv organlari, jamoat birlashmalari bilan o`zaro hamkorligi shakllari va metodlari umumiy qoidalarini belgilash;
- xalqaro standartlar bo`yicha ma'lumotlarning yagona axborot bazasini yaratish, standartlarni va texnik shartlarni, etalonlarni va fizik hajmlar birliklarini belgilash va ulardan foydalanish;
- majburiy tartibda sertifikatlanadigan mahsulotlar va xizmatlarning yangi ro`yxatini, ularni har yili yangidan paydo bo`lgan maxsulotlar va xizmatlar turlarini, shuningdek joriy etilayotgan yangi texnologiyalar va materiallarni hisobga olgan xolda. tuzish va belgilangan tartibda tasdiqlash;
- mahsulotlar va xizmatlarni sertifikatlashtirishning yangi tartibini ishlab chiqish xamda unga rioya etilishini nazorat qilish;
- zamonaviy davlat standartlari va etalonlarini ishlab chiqish va ularni xalqaro tizimlar bilan uyg`unlashtirish;
- Sertifikatlangan maxsulotlar, sifatni boshqarish tizimlari, sertifikatlash bo`yicha akkreditatsiya qilingan organlar, sinov laboratoriyalari (markazlari), sifat bo`yicha ekspert-auditorlar davlat reyestrini, yuritish, shuningdek oziq-ovqat mahsulotlarini va ularni tayyorlash uchun foydalaniladigan asbob-uskunalarini davlat ro`yxatidan o`tkazish;
- turdosh mahsulotlar standartlarini ishlab chiqish bo`yicha tarmoq tuzilmalarini tashkil etishga ko`maklashish, ular faoliyatiga ilmiy-metodik rahbarlikni va nazoratni ta'minlash;
- standartlashtirish tizimlarining faoliyat ko`rsatishini va rivojlanishini ta'minlash, o`lchovlar birligini sertifikatlashtirish, akkreditatsiya qilish va ushbu soxalardagi ilmiy-texnika axborotlari yagonaligini, shuningdek ularni chet

mamlakatlarning xalqaro (mintaqaviy) va milliy tizimlari bilan uyg'unlashtirishni ta'minlash;

- tovarlar (ishlar, xizmatlar)ning sifatiga va xavfsizligiga bo'lgan talablarga rioya etishni xamda o'lchashlarning noto'g'ri natijalari salbiy oqibatlarini nazorat qilish soxasida iste'molchilar huquqlarini va davlat manfaatlarini ximoya qilish chora-tadbirlarini amalga oshirish;
- shtrixli kodlashtirish tizimini joriy etish bo'yicha yagona siyosatni amalga oshirish xamda O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqariladigan tovarlarning Davlat reyestrini yuritish;
- standartlar va texnik shartlar talablariga rioya etilishini, sertifikatlashtirish o'lchovlari va qoidalarining yagonaligi ta'minlanishini, sertifikatlashtirilgan maxsulotlarni, shuningdek metrologik ta'minlash qoidalariga va yagonaligiga rioya etilishini nazorat qilish;
- ishlab chiqarilayotgan spirt va alkogolli mahsulotlarning sifatini, saqlanishini, tashilishini va sotilishini nazorat qilish;
- ijro etuvchi hokimiyat organlari bilan birgalikda axborot resurslarini va standartlashtirish, metrologiya, sertifikatlashtirish, akkreditatsiya qilish, texnik-iqtisodiy va ijtimoiy axborotlarni sifati, klassifikatsiyalash, kodlashtirish, shu jumladan shtrixli kodlashtirish infratuzilmasini shakllantirish;
- fizik birliklar etalonlarini o'lchash, saqlash va tegishli darajada saqlash yagonaligini va ishonchliligini ta'minlash, davlat metrologiya xizmati va etalon bazasini rivojlantirish, eng yuqori aniqlikdagi o'lchovlarning yangi metodlari va vositalarini yaratish va mavjudlarini takomillashtirish, o'lchash, nazorat qilish va sinash metodlari va vositalarini standartlashtirish;
- mahsulotlar va xizmatlarni sinash va sertifikatlashtirishning zamonaviy tizimini tashkil etish

"O'zstandart" agentligiga yuklangan vazifalar va funksiyalarni bajarish maqsadida uning mansabdor shaxslari xo'jalik yurituvchi subyektlar hududiga kirish, shuningdek zarur hujjatlar va axborotlardan foydalanish huquqiga zgadirlar.

"O'zstandart" agentligi o'z faoliyatida davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, xo'jalik birlashmalari, korxonalar va jamoat tashkilotlari bilan bevosita hamkorlik qiladi,

"O'zstandart" agentligini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori bilan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod qilinadigan Bosh direktor boshqaradi.

"O'zstandart" agentligi bosh direktorining O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori bilan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod qilinadigan ikki nafar o'rinbosari bo'ladi.

Bosh direktorga va Bosh direktor o'rinbosarlariga ayni bir vaqtda lavozimiga ko'ra Standartlar va o'lchovlarning yagonaligini nazorat qilish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi davlat bosh inspektori va davlat bosh inspektorining o'rinbosarlari vazifalari yuklanadi.

"O'zstandart" agentligida tarkibida Bosh direktor, uning o'rinbosarlari, shuningdek markaziy apparatning boshqa yuqori malakali rahbar xodimlari

bo`ladigan 7 kishidan iborat hay'at tuziladi. Hay'atning shaxsiy tarkibi (uning tarkibiga lavozimiga ko`ra kiruvchi shaxslardan tashqari) Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Hududiy standartlashtirish va metrologiya boshqarmalari boshliqlari Qoraqalpog`iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlari bilan kelishgan xolda "O`zstandart" agentligi bosh direktori tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimdan ozod qilinadi.

"O`zstandart" agentligining Qoraqalpog`iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi hududiy standartlashtirish va metrologiya boshqarmalari boshliqlari lavozimiga ko`ra ayni bir vaqtda tegishli ravishda Qoraqallog`iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida standartlar va o`lchovlar yagonaligi ustidan nazorat bo`yicha davlat bosh inspektorlari, ularning o`rinbosarlari esa - tegishli hududiy bosh inspektorlarning o`rinbosarlari hisoblanadilar.

Hududiy boshqarmalar boshliqlarining o`rinbosarlari va bosh buxgalterlari "O`zstandart" agentligi bosh direktori tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimdan ozod qilinadi.

"O`zstandart" agentligi va uning hududiy boshqarmalari hamda bo`limlarining zimmasiga davlat nazoratini amalga oshirish yuklangan boshliqlari, ularning o`rinbosarlari, mutaxassislari lavozimiga ko`ra ayni bir vaqtda standartlar va o`lchovlar yagonaligi ustidan nazorat bo`yicha davlat inspektorlari xisoblanadilar.

Standartlar va o`lchovlar yagonaligi ustidan davlat nazoratini amalga oshiruvchi mansabdor shaxslar davlat inspektori yoki davlat ishonchli vakili sifatida "O`zstandart" agentligi tomonidan belgilanadigan tartibda atgestatsiyadan o`tkazilishi kerak.

"O`zstandart" agentligi yuridik shaxs xisoblanadi, O`zbekiston Respublikasi Davlat gerbi tasviri tushirilgan va o`z nomi yozilgan muhrga, bank muassasalarida xisob-kitob va boshqa hisob raqamlariga ega bo`ladi.

"O`zstandart" agentligi va uning hududiy boshqarmalari faoliyatini mablag` bilan ta'minlash budjet mablag`lari hamda amaldagi qonun hujjatlariga zid bo`lmagan boshqa mablag`lar hisobiga amalga oshiriladi.

6§. Tashqi iqtisodiy aloqalar

O`zbekiston Respublikasida tashqi iqtisodiy aloqalar 2000 yil 26 mayda qabul qilingan «Tashqi iqtisodiy faoliyat to`g`risida»gi qonun<sup>1</sup> bilan tartibga solinadi Qonunga binoan *tashqi iqtisodiy faoliyat* deganda - O`zbekiston Respublikasi yuridik va jismoniy shaxslarining xorijiy davlatlarning yuridik va jismoniy shaxslari, shuningdek, xalqaro tashkilotlar bilan o`zaro foydali iqtisodiy aloqalarni o`rnatish va rivojlantirishga qaratilgan faoliyati tushuniladi.

O`zbekiston Respublikasida ro`yxatga olingan yuridik shaxslar, shuningdek, O`zbekiston Respublikasining hududida doimiy yashash joyiga ega bo`lgan va

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2000 №5-6, 148-m.

yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro`yxatga olingan jismoniy shaxslar tashqi iqtisodiy faoliyat bilan shug`ullanishga haqlidir.

O`zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy faoliyati:

- tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlarining erkinligi va iqtisodiy mustaqilligi;
- tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlarining tengligi;
- savdo-iqtisodiy munosabatlarni amalga oshirishda kamsitishlarga yo`l qo`yilmasligi;
- tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishdan o`zaro manfaatdorlik;
- tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlari davlat tomonidan himoya qilinishi tamoyillariga asoslanadi.

Oldi-sotdi yoki ayirboshlash obyekti hisoblangan tovarlar (ishlar, xizmatlar), har qanday mol-mulk, shu jumladan, qimmatli qog`ozlar, valutarlar va valuta qimmatliklari, elektr, issiqlik energiyasi va energiyaning boshqa turlariga, transport vositalariga, intellektual mulk obyektlariga nisbatan tashqi iqtisodiy faoliyat amalga oshirilishi mumkin.

O`zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy faoliyatining asosiy yo`nalishlari bo`lib: xalqaro iqtisodiy va moliyaviy hamkorlik; tashqi savdo faoliyati; chet el investitsiyalarini jalb qilish; O`zbekiston Respublikasidan tashqaridagi investitsiya faoliyati hisoblanadi.

O`zbekiston Respublikasida tashqi iqtisodiy faoliyat davlat tomonidan:

- 1) tashqi iqtisodiy faoliyatning qonunchilik negizini shakllantirish va takomillashtirish;
- 2) valuta bilan tartibga solish;
- 3) soliq bilan tartibga solish;
- 4) tarif va notarif tartibga solish;
- 5) O`zbekiston Respublikasining iqtisodiy manfaatlariga rioya etilishi uchun himoya, kompensatsiya va dempingga qarshi choralarini qo`llash;
- 6) tashqi savdo faoliyatini amalga oshirish tartibini belgilash, shu jumladan, miqdoriy cheklovlar o`rnatish hamda tovarlarning ayrim turlari eksport va import qilinishi ustidan davlat monopoliyasini o`rnatish;
- 7) qurol-yarog`lar, harbiy texnika, ikki xil maqsadda ishlatilishi mumkin bo`lgan tovarlar va texnologiyalarga nisbatan eksport nazoratini o`rnatish;
- 8) olib kiriladigan va olib chiqiladigan tovarlarni sertifikatlash;
- 9) texnikaviy, farmakologiya, sanitariya, veterinariya, fitosanitariya, ekologiya standartlari va talablarini belgilash;
- 10) tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlari uchun preferensiya va imtiyozlar berish orqali davlat tomonidan tartibga solinadi.

O`zbekiston Respublikasining "Tashqi iqtisodiy faoliyat to`g`risida" gi Qonuniga muvofiq hamda tashqi iqtisodiy aloqalarni yanala rivojlantirish va chuqurlashtirish, tashqi savdoni erkinlashtirish, tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirishda xo`jalik yurituvchi subyektlarning mustaqilligini oshirish, marketing tizimini takomillashtirish va mamlakat tovarlarini xalqaro bozorlarga keng ko`lamda kiritish maqsadida O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 21 oktabr 2002 yildagi «Tashqi iqtisodiy aloqalar sohasida boshqaruv tizimini yanada

erkinlashtirish va takomillashtirish to'g'risida»gi Farmoniga binoan O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar vazirligi *O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi*ga aylantirildi.

O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solish sohasidagi davlat boshqaruvi vakolatli organi hisoblanadi hamda o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga hisob beradi.

Agentlik o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, O'zbekiston Respublikasi qonunlariga, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarorlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va farmoyishlariga, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga, O'zbekiston Respublikasining boshqa normativ hujjatlariga, O'zbekiston Respublikasi xalqaro shartnomalariga, shuningdek mazkur organ Nizomiga amal qiladi.

O'zbekiston Respublikasi vazirliklari, idoralari va tashkilotlari tashqi iqtisodiy aloqalar rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi takliflar, qarorlarni hamda normativ hujjatlar loyihalarini ishlab chiqishda ularni oldindan Agentlik bilan kelishib oladilar.

O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi tizimiga Qoraqalpog'iston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi, viloyatlar va Toshkent shahar Tashqi iqtisodiy aloqalar boshqarmalari, ixtisoslashtirilgan xo'jalik hisobidagi tashkilotlar, xorijiy davlatlardagi Agentlikka qarashli tashkilotlar bo'lgan savdo va iqtisodiy vakolatxonalar kiradi.

Quyidagilar Agentlikning asosiy vazifalari hisoblanadi:

- tashqi iqtisodiy faoliyat sohasida yagona davlat siyosati o'tkazilishini ta'minlash va uni rivojlantirish strategiyasini shakllantirishda qatnashish,
- milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini rivojlantirish va oshirish hamda uni jahon iqtisodiyoti tizimiga integratsiyalash bo'yicha shart-sharoitlar yaratish va chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- respublikaning eksport saloxiyotini rivojlantirish dasturlarini amalga oshirishda ko'maklashish;
- mamlakatimiz ishlab chiqaruvchilari tovarlarining tashqi bozorlarga kirib borishi uchun qulay shart-sharoitlarni ta'minlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- xorijiy investitsiyalarni jalb etish sohasida davlat siyosati amalga oshirilishini ta'minlash;
- tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solish bo'yicha chora-tadbirlar kompleksini amalga oshirish;
- O'zbekiston Respublikasining xorijiy davlatlar, xalqaro iqtisodiyot va moliya institutlari, boshqa xalqaro xuquq subyektlari bilan savdo-iqtisodiy va moliyaviy hamkorligini rivojlantirishni ta'minlash;
- O'zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy xavfsizligini va iqtisodiy manfaatlari, O'zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlarining huquqlari va manfaatlari himoya qilinishini ta'minlash;

- tashqi iqtisodiy faoliyat soxasida kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish tadbirlarini tashkil etish.

Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan yuklanadigan va qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vazifalarni ham amalga oshiradi.

O`zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligiga O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadigan. keyinchalik O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan tasdiqlanadigan rais boshchilik qiladi.

Raisning lavozimiga O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi tomonidan tayinlanadigan to`rt nafar o`rinbosari, shu jumladan bir nafar birinchi o`rinbosari bo`ladi. Ular o`rtasidagi vazifalar Rais tomonidan taqsimlanadi.

Rais Qoraqalpog`iston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi, viloyatlar va Toshkent shaxar Tashqi iqtisodiy aloqalar boshqarmalari, boshqa o`ziga qarashli muassasalar va tashkilotlar faoliyatiga rahbarlik qiladi, uni tashkil etadi va muvofiqlashtiradi.

Rais Agentlikka yuklangan vazifalarning bajarilishi va Agentlikning o`z funksiyalarini amalga oshirishi uchun shaxsan javob beradi, Agentlik faoliyati ayrim yo`nalishlarining yuritilishi uchun Rais o`rinbosarlarining hamda Agentlik markaziy apparati tarkibiy bo`linmalari rahbarlarining mas'uliyati darajasini belgilaydi.

Agentlikda Rais (hay'at raisi), Vazirlar Mahkamasining Tashqi iqtisodiy aloqalar va xorijiy investitsiyalar departamenti boshlig`i (kelishuv bo`yicha), Rais o`rinbosarlari - lavozimiga ko`ra, Qoraqalpog`iston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi raisi - lavozimiga ko`ra, Agentlik, Agentlikka qarashli tashkilotlar boshqa rahbar xodimlaridan iborat tarkibda hay'at tashkil etiladi. Hay'at majlislariga zarur hollarda respublika huquqni muhofaza qilish, moliya organlari va boshqa vazirliklar, idoralar va tashkilotlarning o`z vakolatlari doirasida O`zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy aloqalarini boshqarishda qatnashuvchi vakillari taklif qilinishi mumkin.

Hay'at a'zolari soni va uning shaxsiy tarkibi Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi taqdimnomasiga ko`ra O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

O`zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi hay'ati o`zining muntazam ravishda o`tkaziladigan majlislarida:

Agentlik markaziy apparati tarkibiy bo`linmalari, Qoraqalpog`iston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi, viloyatlar va Toshkent shaxar Tashqi iqtisodiy aloqalar boshqarmalari, o`ziga qarashli kompaniyalar, firmalar, markazlar va tashkilotlar, savdo vakolatxonalari, O`zbekiston Respublikasi elchixonalarini xuzuridagi iqtisodiy maslahatchilar faoliyati;

Agentlik apparati bo`linmalari rahbarlarini, Qoraqalpog`iston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi raisi va uning o`rinbosarini, o`ziga qarashli tashkilotlar rahbarlari va ularning o`rinbosarlarini, shuningdek O`zbekiston Respublikasining xorijiy davlatlardagi elchixonalarini huzuridagi iqtisodiy maslahatchilarni tayinlash;

Hukumat topshiriqlarini bajarish va Agentlik faoliyati prognozlari bilan bog`liq hamda Agentlik vakolatiga tegishli boshqa masalalarni ko`rib chiqadi.

Hay'at uning majlisida a'zolarining yarmidan ko`pi ishtirok etganda vakolatli hisoblanadi.

Ko`rib chiqilayotgan masalalar bo`yicha qarorlar oddiy ko`pchilik ovoz bilan qabul qilinadi. Ovozlar teng bo`lib qolganda raisning ovozi hal qiluvchi hisoblanadi.

Agentlik belgilangan tartibda Agentlik tizimining, shu jumladan o`ziga qarashli tashkilotlarning safarbarlik tayyorgarligi bo`yicha tadbirlarni amalga oshiradi.

Qoraqalpog`iston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi, viloyatlar va Toshkent shahar Tashqi iqtisodiy aloqalar boshqarmalari o`z faoliyatini O`zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy siyosati doirasida hamda Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi rahbarligida amalga oshiradi.

Agentlikka qarashli tashkilotlar va bo`linmalar to`g`risidagi ustavlar va nizomlar O`zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi raisi tomonidan tasdiqlanadi.

Agentlikka qarashli tashkilotlarning aksiyadorlik jamiyatlarida, uyushmalarda, qo`shma korxonalarda, konsernlarda va tadbirkorlik (tijorat)ning boshqa shakllarida qatnashishi, shu jumladan yuqorida ko`rsatab o`tilgan subyektlari ta'sis etishi. shuningdek qo`shimcha daromad manbai olish maqsadida faoliyatning boshqa turlarida qatnashishi Agentlik bilan kelishib olinadi.

Agentlik o`ziga qarashli tashkilotlarning majburiyatlari bo`yicha mulkiy javob bermaydi, bu tashkilotlar esa Agentlikning majburiyatlari bo`yicha javob bermaydi.

7§. Bojxona sohasini boshqarish

O`zbekiston Respublikasida bojxona sohasi O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O`zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi, "Davlat bojxona xizmati to`g`risida"gi qonun va boshqa me'yoriy hujjatlar bilan tartibga solinadi.

O`zbekiston Respublikasining 1997 yil 26 dekabrda qabul qilingan 1998 yil 1 martdan kuchga kiritilgan Bojxona kodeksi<sup>1</sup>ga binoan O`zbekiston Respublikasida O`zbekiston Respublikasi ichki va tashqi siyosatining tarkibiy qismi hisoblanuvchi yagona bojxona siyosati amalga oshiriladi. Bojxona siyosatining asosiy maqsadlari O`zbekiston Respublikasi bojxona hududida samarali bojxona nazoratini hamda tovar ayirboshlashni tartibga solishni ta'minlashdan, iqtisodiyotning rivojlanishini ragbatlantirishdan, ichki bozorni himoyalashdan iborat.

Bojxona ishi - O`zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali tovarlar va transport vositalarini olib o`tish, boj to`lovlarini undirish, bojxona rasmiylashtiruvini, bojxona nazoratini amalga oshirish tartibi va shartlaridan hamda

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksi. Toshkent, Adolat, 1998.

bojxona siyosatini amalga oshirishning boshqa vositalaridan iboratdir. Bojxona ishi O`zbekiston Respublikasi bojxona organlari tomonidan amalga oshiriladi.

O`zbekiston Respublikasining quruqlikdagi hududi, hududiy va ichki suvlari hamda ular ustidagi havo bo`shlig`i bojxona hududini tashkil etadi. O`zbekiston Respublikasi hududida erkin bojxona zonalari va erkin omborlar bo`lishi mumkin, ularning hududlari, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo`lsa, O`zbekiston Respublikasi bojxona hududidan tashqarida joylashgan deb qaraladi. Bojxona hududi sarhadlari, shuningdek erkin bojxona zonalari va erkin omborlarning tegralari - *O`zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi* hisoblanadi

O`zbekiston Respublikasining 1997 yil 29 avgustda qabul qilingan "Davlat bojxona xizmati to`g`risida"gi qonuni<sup>1</sup>ga binoan O`zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo`mitasi, Davlat bojxona qo`mitasining Qoraqalpog`iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahri bo`yicha boshqarmalari, bojxona komplekslari va bojxona postlari - davlat bojxona xizmati organlaridir. Bojxona organlari:

- yuridik va jismoniy shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qiladi;
- O`zbekiston Respublikasining iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish va o`z vakolati doirasida uning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlaydi;
- bojxona siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etadi;
- bojxona haqidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini nazorat qiladi;
- bojxona to`lovlarini undiradi;
- bojxona nazoratidan o`tkazilishi kerak bo`lgan tovarlar va transport vositalari shunday nazoratdan o`tkazilishini ta'minlaydi;
- bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishining, shu jumladan kontrabandaning oldini oladi, uni aniqlaydi va chek qo`yadi;
- tashqi iqtisodiy faoliyatga doir bojxona statistikasini hamda tovar nomenklaturasini yuritadi;
- O`zbekiston Respublikasi xalqaro shartnomalarining bojxona ishiga oid qismdan kelib chiqadigan majburiyatlar bajarilishini ta'minlaydi.

Davlat bojxona xizmati organlariga rahbarlikni O`zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo`mitasi amalga oshiradi.

Davlat bojxona qo`mitasi bojxona ishini tashkil qilishni yaxshilash, yagona bojxona siyosatini o`tkazish, respublika bojxona organlarining tezkorligini hamda ular faoliyatining samaradorligini oshirish, mamlakat iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlashda ularning rolini kuchaytirish, shuningdek, bojxona ishi sohasidagi xalqaro hamkorlikni yanada kengaytirish maqsadida O`zbekiston Respublikasi Prezidentining "O`zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo`mitasini tashkil qilish to`g`risida"gi 1997 yil 8 iyuldagi Farmoniga muvofiq O`zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo`mitasi Bosh bojxona boshqarmasining negizida O`zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo`mitasi tashkil qilindi.

O`zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo`mitasi faoliyatining asosiy vazifalari va yo`nalishlari:

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 №9, 230-m.

- 1) respublika bojxona siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishda qatnashish;
- 2) respublikaning iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish, belgilangan vakolatlar doirasida mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash, bojxona qonunchiligiga rioya etilishini nazorat qilib borish;
- 3) bojxona ishlarini amalga oshirish chogida fuqarolarning, shuningdek, yuridik shaxslarning huquq va manfaatlarini himoya qilish;
- 4) O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasida bojxona nazoratini ta'minlash, shu chegara orqali tovarlar va transport vositalari o'tishini tezlashtirishga imkon beradigan shart-sharoitlarni vujudga keltirish;
- 5) kontrabandaga, bojxona qonunchiligini buzishlarga qarshi kurash, narkotik moddalar, psixotrop va portlovchi moddalar, qurol-yarog, valuta boyliklari, milliy boylik hisoblanuvchi badiiy, madaniy-tarixiy va arxeologik meros buyumlari, aqliy mulk obyektlari respublikaning bojxona chegarasi orqali qonunga xilof ravishda olib o'tilishiga chek qo'yish;
- 6) savdo-iqtisodiy munosabatlarni tartibga solishning bojxona vositalarini qo'llash, boj haqi, soliqlar hamda boshqa bojxona to'lovlarini undirib olish;
- 7) xorijiy davlatlarning bojxona organlari bilan, bojxona ishi masalalariga mutasaddi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish, xalqaro bojxona va savdo tashkilotlarida ishtirok etish, O'zbekiston Respublikasi xalqaro shartnomalarining bojxona ishiga taalluqli qismidan kelib chiqadigan majburiyatlar bajarilishini ta'minlash;
- 8) tashqi iqtisodiy faoliyatga oid bojxona statistikasi va tovar nomenklaturasini yuritish;
- 9) bojxona ishi sohasidagi faoliyat to'g'risida axborot to'plash hamda unga ishlov berish borasidagi avtomatlashtirilgan tizimni ishlab chiqish va joriy etishdan iboratdir.

Bojxona organlari o'z zimmalariga yuklatilgan vazifalarni davlat boshqaruvining boshqa organlari va davlat hokimiyati mahalliy organlari bilan hamkorlikda bajaradilar. Mazkur organlar bojxona nazoratini amalga oshirish hamda bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishiga qarshi kurashda bojxona organlariga ko'maklashishlari shart. Bojxona organlari o'z zimmalariga yuklatilgan vazifalarni bajarish maqsadida boshqa organlar va tashkilotlar bilan aniqlangan huquqbuzarliklar bo'yicha mavjud materiallar to'g'risidagi axborotni, shuningdek boshqa axborotni qonun hujjatlarida va bitimlarda belgilangan tartibda o'zaro almashadilar.

Bojxona organlari o'z vakolatlari doirasida chiqaradigan hamma uchun majburiy tusdagi normativ hujjatlar tegishli vazirliklar, idoralar bilan kelishilishi va qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilishi lozim. Bojxona organlari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda o'z vakolatlariga kiradigan ayrim harakatlarning boshqa organlar va tashkilotlar tomonidan bajarilishiga yo'l qo'yadilar.

8§. Moliya va kredit sohasini boshqarish

*O`zbekiston Respublikasi moliyasi.* O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 122-moddasiga binoan O`zbekiston Respublikasi o`z moliya va pul-kredit tizimiga ega.

Davlat organlarining pul mablag`ini yig`ish va uni sarflash (taqsimlash)ga qaratilgan faoliyati *davlatning moliyaviy faoliyati* bo`lib hisoblanadi.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 78-moddasiga ko`ra *O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qonunchilik palatasi va Senati birgalikda* boj, valuta va kredit ishlarini qonun yo`li bilan tartibga soladi, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining taqdimiga binoan O`zbekiston Respublikasining Davlat budjetini qabul qiladi va uning ijrosini nazorat etadi.

*O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi* ijro etuvchi hokimiyat organi sifatida O`zbekiston Respublikasida pul va kredit tizimini mustahkamlash chora-tadbirlarini amalga oshirishga ko`maklashadi, yagona narx siyosati o`tkazish chora-tadbirlarini ishlab chiqadi, O`zbekiston Respublikasi Davlat budjetini, shuningdek, O`zbekiston Respublikasini ijtimoiy va iqtisodiy rivojlantirish istiqbol ko`rsatkichlarini va eng muhim dasturlarini ishlab chiqishni hamda ularning ijrosini tashkil etadi.

*O`zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi* respublikaning markaziy moliya-iqtisodiy organi sifatida O`zbekiston Respublikasining moliyaviy narx siyosatini hayotga tatbiq etadi va uning butun hududida moliya, narx-navoni tashkil etish faoliyatiga umumiy rahbarlikni amalga oshiradi. Moliya vazirligi O`zbekiston Respublikasining vazifalari va funksiyalarini amalga oshirish uchun zarur moliyaviy negiz yaratishni, respublika budjetini ishlab chiqish va ijro etishni, uning daromad qismi barqarorligini ta'minlashni, valuta rejasini tuzish va ijro etishni, pul resurslaridan oqilona va tejab sarflashni ta'minlaydi. Moliya vazirligi respublika budjeti ham daromadlar, ham xarajatlar bo`yicha ijro etilishi uchun, moliyaviy resurslarni umumrespublika ehtiyojlariga safarbar etish ishlarini tashkil etish uchun javob beradi.

O`zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Qoraqalpog`iston Respublikasi Moliya vazirligi, viloyatlar va tumanlar hokimliklari boshqarmalari va bo`limlari, davlat sug`urta idoralari, shuningdek, ularga qarashli davlat korxonalari, muassasalari va tashkilotlari O`zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining yagona tizimini tashkil etadi. Moliya vazirligi o`z tizimiga kiruvchi korxonalar, muassasalar va tashkilotlar faoliyatini to`g`ridan-to`g`ri yoki o`zi tashkil etadigan organlar orqali muvofiqlashtiradi va yo`naltiradi.

Moliya vazirligi tizimiga kiruvchi organlarni boshqarish jarayonida Vazirlik O`zbekiston Respublikasining moliyaviy va narx-navo siyosatini amalga oshirishning birligini ta'minlaydi. Shu maqsadlarda Moliya vazirligi;

O`zbekiston Respublikasi moliya tizimi tarkibiga kiruvchi organlar faoliyatini kelishilgan yagona moliyaviy, soliq, valuta va narx-navo siyosatini shakllantirish ishlarini olib borishga, oltin zahirasini ko`paytirish yo`li bilan O`zbekiston Respublikasining moliyaviy mustaqilligini ta'minlashga, respublika iqtisodiyotini sog`lomlashtirishga, bozor munosabatlarini shakllantirish sharoitida

narx-navoni tartibga solishning iqtisodiy usullari rolini kuchaytirishga va aholini ijtimoiy himoya qilishga yo`naltiradi;

xalq xo`jaligi va ijtimoiy-madaniy sohani mablag` bilan ta'minlaydi, respublika mintaqalarining yaxlit ishlab chiqarish va ijtimoiy taraqqiyoti uchun moliyaviy negiz yaratadi;

o`z vakolati doirasida respublika moliya tizimi tarkibiga kiruvchi organlar faoliyatini nazorat qilishni tashkil etadi va amalga oshiradi, ular faoliyati usullari va shakllarini takomillashtiradi, mazkur organlar xodimlarining kasb mahoratini oshirish ishlarini muvofiqlashtiradi;

O`zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi vakolatiga kiruvchi masalalar bo`yicha uslubiy ko`rsatmalar, yo`riqnomalar, preyskurantlar va boshqa hujjatlarni tasdiqlaydi va chiqaradi;

respublika xalq xo`jaligini, O`zbekiston Respublikasining chet eldagi diplomatik va boshqa davlat muassasalarini, xalqaro birlashmalar va tashkilotlarga a`zolik badallari to`lashni valuta bilan ta'minlaydi.

Moliya vazirligi respublikada moliyaviy faoliyatning huquqiy asoslari mustahkamlanishini ta'minlaydi, qonun loyihalari bo`yicha moliyaviy xulosa beradi va o`z huquqi doirasiga kiruvchi masalalar bo`yicha qonunchilikni qo`llanish amaliyotini umumlashtiradi, bu qonunchilikni takomillashtirishga qaratilgan takliflarni ishlab chiqadi va ularni Vazirlar Mahkamasiga kiritadi, shuningdek, o`z huquq doirasida idoraviy me'yoriy aktlar chiqaradi.

Moliya vazirligi o`z faoliyati jarayonida respublikaning moliyaviy manfaatlariga, korxonalar, birlashmalar, muassasalar, tashkilotlar va fuqarolarning huquqlariga rioya etilishini, shuningdek, Vazirlik tizimida qonunchilik to`g`ri qo`llanishini ta'minlaydi.

Moliya vazirligining asosiy vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

moliya tizimining, soliq va narx-navo siyosatining O`zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga faol ta'sir ko`rsatishini, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishini, milliy daromadning, korxonalar va tashkilotlar daromadlarining va boshqa moliyaviy resurslarning o`shishini ta'minlash;

moliya-kredit vositalarining xo`jalik mexanizmining boshqa elementlari bilan aloqalarini mustahkamlash;

respublikaning moliyaviy resurslarini ijtimoiy ishlab chiqarishni rivojlantirish va fan-texnika taraqqiyotining ustivor yo`nalishlariga jamlash, ijtimoiy rivojlanishni jadallashtirish, ma'lum maqsadga yo`naltirilgan yaxlit xalq xo`jaligi dasturlarini mablag` bilan ta'minlash, zarur moliya, valuta rezervlarini tashkil etish;

rahbarlikning iqtisodiy usullari, uzoq muddatli me'yorlar va normativlardan keng foydalanish, ishlab chiqarish va ijtimoiy rivojlanish, moliyaviy resurslarni rejalashtirish va ulardan foydalanish masalalarini hal etishda markazlashtirilgan asoslarni mintaqalarning o`zini o`zi boshqaruvi, korxonalar, birlashmalar, tashkilotlarning mustaqilligi bilan qo`shib olib borish asosida moliya, sug`urta, narx belgilashning davlat tomonidan boshqarilishini takomillashtirish;

moliya va narx mexanizmining aksilxarajat yo`nalishini oshirish, uni resurslarning barcha turlaridan oqilona foydalanishni rag`batlantirish tomon yo`naltirish, nobudgarchiliklarni bartaraf etish, ishlab chiqarish va muomala chiqimlarini kamaytirish, foyda (daromad)ni ko`paytirish;

moliya, budjet, valuta va soliqni rejalashtirish va mablag` bilan ta'minlash usullarini takomillashtirish;

auditorlik tashkilotlari tomonidan litsenziya bitimlarida nazarda tutilgan litsenziya talablari va shartlariga rioya qilinishini nazorat qilish;

korxonalar, vazirliklar, idoralar, banklar va davlat sug`urta tashkilotlarida buxgalteriya hisobi va hisobotini tashkil etish va takomillashtirish ishlarini muvofiqlashtirish, xo`jalik yuritishning yangi shakllarini joriy etish sohasida mahalliy moliya organlarining faoliyatini muvofiqlashtirish;

soliq solish, narx belgilash, sug`urta, valuta-moliya auditorlik va tashqi iqtisodiy faoliyat sohasida qonunchilik va me'yoriy aktlarni ishlab chiqishda qatnashish;

moliya, soliq, narx belgilash, sug`urta, valuta auditorlik va tashqi iqtisodiy faoliyat sohasida ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirish.

Moliya vazirligiga O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan O`zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadigan va O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tasdiqlaydigan Vazir boshchilik qiladi. Moliya vaziri Vazirlar Mahkamasi tomonidan tayinlanadigan o`rinbosarlarga ega bo`ladi. O`rinbosarlar o`rtasidagi vazifalar O`zbekiston Respublikasi Moliya vaziri tomonidan taqsimlanadi.

O`zbekiston Respublikasi Moliya vaziri vazirlikka yuklatilgan vazifa va majburiyatlarning bajarilishi uchun shaxsan javob beradi, Vazirlik faoliyatining alohida sohalariga va Vazirlik tizimidagi muassasalar, korxonalar va tashkilotlar ishiga rahbarlik qilish uchun Vazir o`rinbosarlarining, Vazirlik mustaqil tarkibiy bo`linmalari boshliqlarining mas'uliyati darajasini belgilaydi.

Moliya vazirligi o`z huquq doirasida amaldagi qonunchilik aktlariga, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga asosan va ularni bajarish yuzasidan buyruqlar, yo`riqnomalar, qoidalar, nizomlar chiqaradi hamda O`zbekiston Respublikasi hududidagi vazirliklar, idoralar, shuningdek, o`z huquq doirasiga kiruvchi masalalar bo`yicha idoraviy bo`ysunishidan qat'i nazar korxonalar, birlashmalar, muassasalar va tashkilotlar hamda fuqarolar bajarishi majburiy bo`lgan boshqa ko`rsatmalar beradi. Moliya vazirligi zarur hollarda respublikaning boshqa vazirliklari va idoralar bilan birgalikda qo`shma me'yoriy aktlar chiqaradi,

Moliya vazirligida Vazir (rais) va lavozimi bo`yicha vazir o`rinbosarlaridan, shuningdek vazirlikning boshqa rahbar xodimlaridan iborat tarkibda hay'at tashkil etiladi.

Bank tizimi. O`zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligiga erishishi hamda bank sohasida amalga oshirilgan islohotlar natijasida O`zbekiston Respublikasida rivojlangan horijiy davlatlar singari, ikki pog`onali bank tizimi

tashkil etildi. Bank tizimining birinchi pog`onasini - O`zbekiston Respublikasi Markaziy banki, uning Qoraqalpog`iston Respublikasi, Toshkent shahri va viloyatlardagi boshqarmalari tashkil etadi.

Bank tizimining ikkinchi bosqichini esa - tijorat banklari tashkil etadi. Tijorat banklari O`zbekiston Respublikasining 1991 yil 15 fevralda “Banklar va bank faoliyati to`g`risida”gi qonunining qabul qilinishi bilan yuzaga keldi. (1996 yil 25 aprelda O`zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to`g`risida” yangi tahrirdagi qonun¹ qabul qilindi).

Bank - tijorat tashkiloti bo`lib, bank faoliyati deb hisoblanadigan quyidagi faoliyat turlarini amalga oshiradigan yuridik shaxsdir: yuridik va jismoniy shaxslardan omonatlar qabul qilish hamda qabul qilingan mablag`lardan tavakkal qilib kredit berish yoki investitsiyalash uchun foydalanish; to`lovlarni amalga oshirish.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 124-moddasiga binoan O`zbekiston Respublikasining bank tizimini Respublika Markaziy banki boshqaradi.

**O`zbekiston Respublikasi Markaziy bankining** huquqiy maqomi O`zbekiston Respublikasining 1995 yil 21 dekabrda qabul qilingan “Markaziy bank to`g`risida”gi qonuni² bilan tartibga solinadi.

O`zbekiston Respublikasi Markaziy banki yuridik shaxs hisoblanadi va u davlatning mutlaq mulkidir.

Markaziy bankning bosh maqsadi milliy valutaning barqarorligini ta'minlashdan iborat.

Markaziy bankning asosiy vazifalari bo`lib quyidagilar hisoblanadi:

- monetar siyosatni hamda valutani tartibga solish sohasidagi siyosatni shakllantirish, qabul qilish va amalga oshirish;
- O`zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarning samarali tizimini tashkil etish va ta'minlash;
- banklar, kredit uyushmalari va garovxonalar faoliyatini litsenziyalash hamda tartibga solish, banklar, kredit uyushmalari va garovxonalarni nazorat qilish, qimmatbaho qog`ozlar blankalari ishlab chiqarishni litsenziyalash;
- O`zbekiston Respublikasining rasmiy oltin-valuta rezervlarini, kelishuvga binoan hukumat rezervlarini qo`shgan holda, saqlash va tasarruf etish;
- davlat budjetining kassa ijrosini Moliya vazirligi bilan birgalikda tashkil etish.

Shuningdek, O`zbekiston Respublikasi Markaziy banki O`zbekiston Respublikasi hukumatining bankiri, maslahatchisi va fiskal agenti (xazina vakili) sifatida ish tutadi. Markaziy bank hukumatga Markaziy bankning vazifalariga hamda vakolatlariga daxldor barcha muhim masalalar bo`yicha maslahat beradi.

Markaziy bank har yili hukumatga iqtisodiy va moliyaviy masalalar, shuningdek monetar va valuta siyosati bo`yicha davlat budjetini tayyorlashga doir tavsiyalarni o`z ichiga olgan ma'ruzani taqdim etadi.

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1996 №5-6, 54-m.

² O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1995 №12, 247-m.

Markaziy bank moliya-bank tizimi barqarorligini saqlab turish, omonatchilar va kreditorlarning manfaatlari himoya qilinishini ta'minlash maqsadida banklar, kredit uyushmalari va garovxonalar faoliyatini tartibga soladi hamda nazorat qiladi.

Markaziy bank banklar va kredit uyushmalarini ro'yxatga oladi, shuningdek bank operatsiyalarini amalga oshirish huquqini beruvchi litsenziyalar beradi, kredit uyushmalari, garovxonalar faoliyatini va qimmatbaho qog'ozlar blankalari ishlab chiqarishni litsenziyalaydi. Banklar va kredit uyushmalarini ro'yxatga olish, shuningdek banklar, kredit uyushmalari va garovxonalarga litsenziyalar berish Markaziy bank tomonidan belgilangan tartibda amalga oshiriladi. Qimmatbaho qog'ozlar blankalarini ishlab chiqarishga litsenziyalar berish qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Banklar va kredit uyushmalarini ro'yxatga olish, shuningdek banklar, garovxonalarga hamda qimmatbaho qog'ozlar blankalari ishlab chiqarishga litsenziyalar berish haq evaziga amalga oshiriladi. Markaziy bank Banklarni davlat ro'yxatiga olish daftari, kredit uyushmalari, garovxonalarga hamda qimmatbaho qog'ozlar blankalari ishlab chiqarishga berilgan litsenziyalar reyestrini yuritadi.

Markaziy bank:

bank operatsiyalarini amalga oshirish, buxgalteriya hisobi va bank statistika hisobotini yuritish, yillik hisobotlar tuzish yuzasidan banklar uchun majburiy bo'lgan qoidalarni; moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish, buxgalteriya hisobi va hisobotini yuritish yuzasidan kredit uyushmalari uchun majburiy bo'lgan qoidalarni; faoliyat va operatsiyalarni amalga oshirish yuzasidan garovxonalar uchun majburiy bo'lgan qoidalarni belgilaydi.

Markaziy bank O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga hisob beradi, Oliy Majlis:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga ko'ra Markaziy bank Raisini tayinlaydi va lavozimidan ozod etadi;

yillik hisobotni, shuningdek auditorning xulosasini ko'rib chiqadi.

Markaziy bank pul-kredit sohasidagi mavjud vaziyat va monetar siyosatning asosiy yo'nalishlari to'g'risida har yili matbuotda ma'ruza e'lon qiladi.

Markaziy bankning oliy organi uning Boshqaruvidir. Boshqaruv Markaziy bank siyosati va faoliyatining asosiy yo'nalishlarini belgilab beradi, boshqaradi. Boshqaruvning majlislari oyiga kamida bir marta o'tkazib turiladi. Boshqaruvning to'xtami qaror shaklida qabul qilinadi.

Markaziy bank Rais tomonidan boshqariladi.

Rais: Markaziy bank va uning Boshqaruvi faoliyatiga rahbarlik qiladi, bankning fondlarini tasarruf etadi va Markaziy bank zimmasiga yuklatilgan vazifalar bajarilishi uchun javobgar bo'ladi; Markaziy bank faoliyati masalalarini hal qiladi, qonunga binoan Boshqaruv vakolatiga kiritilgan masalalar bundan mustasno; Boshqaruv qarorlarini imzolaydi, buyruqlar va farmoyishlar chiqaradi; Markaziy bank faoliyati va joriy operatsiyalarini operativ tarzda boshqaradi; Oliy Majlisda, hukumatda, vazirliklar va idoralarda, sudlarda, banklar va muassasalarda, xalqaro va chet el tashkilotlarida bank faoliyatiga doir barcha masalalar bo'yicha Markaziy bank nomidan ish ko'radi; ayrim masalalarni hal qilishni o'zining

o`rinbosarlariga, markaziy apparat tarkibiy bo`linmalarining rahbarlariga, hududiy muassasalarning rahbarlariga topshiradi.

Markaziy bank Raisining vakolat muddati - besh yil. Markaziy bank Raisi bo`lmagan paytda uning vazifalarini o`rinbosarlaridan biri bajaradi.

Markaziy bank:

moliyaviy yordam ko`rsatish bilan shug`ullanishga;

tijorat faoliyati bilan shug`ullanishga;

O`zbekiston Respublikasi Xalq bankining, shuningdek Markaziy bank faoliyat yuritishini ta'minlovchi korxonalar va tashkilotlarning kapitallarida ishtirok etishini istisno etganda, banklar va boshqa yuridik shaxslarning kapitallarida qatnashishga haqli emas.

Markaziy bank yagona markazlashtirilgan boshqaruv tizimidir. Markaziy bankning Qoraqalpog`iston Respublikasida, viloyatlarda va Toshkent shahrida yuridik shaxs maqomiga ega bo`lmagan bosh boshqarmalar faoliyat ko`rsatadi.

Markaziy bank va uning muassasalari soliqlar, yig`imlar, bojlar va boshqa to`lovlardan ozod qilinadi.

9§. Soliq sohasini boshqarish

O`zbekiston Respublikasida soliq sohasi O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O`zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi, O`zbekiston Respublikasining "Davlat soliq xizmati to`g`risida"gi qonuni va boshqa me'yoriy hujjatlar bilan huquqiy tartibga solinadi.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 123-moddasiga binoan O`zbekiston Respublikasi hududida yagona soliq tizimi amal qiladi. Soliqlar joriy qilishga faqat O`zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi haqlidir.

Soliq sohasini tartibga soluvchi asosiy qonun hujjatlaridan biri - bu O`zbekiston Respublikasining 1997 yil 24 aprelda qabul qilingan hamda 1998 yil 1 yanvarda kuchga kiritilgan Soliq kodeksidir. O`zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi - soliq tizimining huquqiy asoslarini, soliq to`lovchilarning huquqlari hamda majburiyatlarini belgilaydi, soliq ishlarini yuritish tartibotini va soliq haqidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgarlikni tartibga solib turadi.

Xar bir shaxs qonun hujjatlarida belgilangan soliqlar va yigimlarni to`lashi shart. Soliq solish - yuridik shaxslarga nisbatan mulkchilik shaklidan qat'i nazar, qonun oldida tenglik, jismoniy shaxslarga nisbatan esa jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, qonun oldida tenglik asosida amalga oshiriladi. Belgilanayotgan soliqlar va yigimlar tovarlarning (ishlar, xizmatlarning) yoki pul mablaglarining O`zbekiston Respublikasi hududi doirasida erkin muomalada bo`lishini bevosita yoki bilvosita cheklab qo`yishi yoxud soliq to`lovchining iqtisodiy faoliyatini boshqacha tarzda cheklab qo`yishi yoki unga gov bo`lishi mumkin emas. Olingan manbalaridan qat'i nazar, barcha daromadlarga soliq solinishi shart. Soliq imtiyozlarini belgilash ijtimoiy adolat prinsiplariga mos bo`lishi kerak.

O`zbekiston Respublikasi hududida: umumdavlat soliqlari; mahalliy soliqlar va yigimlar amal qiladi.

Umumdavlat soliqlariga:

- yuridik shaxslardan olinadigan daromad (foyda) soligi;
- jismoniy shaxslardan olinadigan daromad soligi;
- qo`shilgan qiymat soligi;
- aksiz soligi;
- yer osti boyliklaridan foydalanganlik uchun soliq;
- suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq kiradi. Umumdavlat soliqlari har yili qonuniy tartibda belgilanadigan normativlar bo`yicha tegishli budjetlar o`rtasida taqsimlanadi.

Mahalliy soliqlar va yig`imlarga quyidagilar kiradi:

- mol-mulk solig`i;
- yer solig`i;
- obodonlashtirish va infratuzilmani rivojlantirish solig`i;
- jismoniy shaxslardan transport vositalariga benzin, dizel yoqilg`isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq;
- savdo-sotiq qilish huquqi uchun yig`im, shu jumladan ayrim turlardagi tovarlarni sotish huquqini beruvchi litsenziya yig`imlari;
- yuridik shaxslarni, shuningdek tadbirkorlik faoliyati bilan shug`ullanuvchi jismoniy shaxslarni ro`yxatga olganlik uchun yig`im.

O`zbekiston Respublikasida soliq sohasi davlat soliq xizmati organlari tomonidan tartibga solinadi. O`zbekiston Respublikasining 1997 yil 29 avgustda qabul qilingan “Davlat soliq xizmati to`g`risida”gi qonuni¹ga binoan ***davlat soliq xizmati organlari*** - soliqlar, yigimlar va boshqa to`lovlarning to`liq va o`z vaqtida budjetga tushishini ta'minlash maqsadlarida tuziladi.

Davlat soliq xizmati organlarining asosiy vazifalaridan biri - bu soliq nazoratini amalga oshirishdir. *Soliq nazorati* - davlat nazoratining bir ko`rinishi bo`lib, soliqqa tortiladigan subyektlar va obyektlarni hisobga olishning, shuningdek soliq to`g`risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini nazorat qilishning yagona tizimidan iborat. Soliq nazorati davlat soliq xizmati organlari tomonidan soliqqa tortilishi lozim bo`lgan subyektlar va obyektlarni hisobga olish, soliqlarga doir tekshiruvlar o`tkazish, soliq to`lovchilar, boshqa shaxslarni so`rab-surishtirish vositasida hamda qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa shakllarda amalga oshiriladi.

O`zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo`mitasi, Qoraqalpogiston Respublikasi hamda Toshkent shahar davlat soliq bosh boshqarmalari, viloyatlar davlat soliq boshqarmalari, tumanlar, shaharlar va shaharlardagi tumanlarning davlat soliq inspeksiyalari - O`zbekiston Respublikasi davlat soliq xizmati organlarining tizimini tashkil etadi.

Davlat soliq xizmati organlarining asosiy vazifalari bo`lib:

---

¹ O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 №9, 232-m.

- soliqlar to`g`risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi, soliqlar shuningdek O`zbekiston Respublikasi Budjetdan tashqari Pensiya jamg`armasiga majburiy to`lovlar to`g`ri hisoblab chiqarilishi, to`liq va o`z vaqtida to`lanishini nazorat qilish;
- soliq to`g`risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlash, soliq to`lovchilarga soliqlar bo`yicha majburiyatlarni bajarishlarida yordam ko`rsatish;
- soliq siyosatining ro`yobga chiqarilishida bevosita qatnashish;
- soliqqa tortiladigan obyektlar va subyektlarning to`liq hamda o`z vaqtida hisobga olinishini ta'minlash;
- soliqlar bo`yicha huquqbuzarliklar sodir etilishining oldini olish, ularni aniqlash va bartaraf etish.

O`zbekiston Respublikasida davlat soliq xizmati organlari tizimiga ***O`zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo`mitasi*** rahbarlik qiladi. O`zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo`mitasining faoliyati O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000 yil 5 maydagi qarori bilan tasdiqlangan “O`zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo`mitasi to`g`risida”gi Nizom bilan tartibga solinadi.

O`zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo`mitasi soliq haqidagi qonun xujjatlariga rioya qilinishini ta'minlash, davlatning iqtisodiy manfaatlari va mulkiy huquqlarini himoya qilish sohasida nazoratni amalga oshiruvchi davlat soliq xizmatining Markaziy organi hisoblanadi.

O`zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo`mitasi o`z faoliyatida O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, O`zbekiston Respublikasi qonunlariga, O`zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va farmoyishlariga, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga, boshqa qonun xujjatlariga hamda Nizomga amal qiladi.

O`zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo`mitasi tomonidan uning o`z vakolatlari doirasida qabul qilingan normativ tusdagi qarorlari davlat boshqaruvi organlari, yuridik va jismoniy shaxslar uchun majburiy hisoblanadi.

Quyidagilar Davlat soliq qo`mitasining vazifalari hisoblanadi:

O`zbekiston Respublikasi Soliq kodeksiga va amaldagi boshqa qonun hujjatlariga muvofiq soliq to`lovchilardan soliqlar, yigimlar va boshqa majburiy to`lovlar (keyingi o`rinlarda soliqlar deb yuritiladi) undirish yo`li bilan davlat budjetiga shuningdek O`zbekiston Respublikasining budjetdan tashqari Pensiya jamg`armasiga hamda O`zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Respublika yo`l jamg`armasiga daromadlar to`lik hajmda tushishini ta'minlash;

soliq to`lovchilar tomonidan soliq haqidagi qonunlarga rioya etilishi, soliqlar, yigimlar va boshqa majburiy to`lovlar tugri hisoblab chiqilishi, to`lik va o`z vaqtida to`lanishi ustidan davlat nazoratini amalga oshirish;

soliq solish subyektlari va obyektlari to`lik va o`z vaqtida hisobga olinishini ta'minlash, soliq to`lovchilarni to`lik qamrab olish va hisobga olish mexanizmini takomillashtirish;

soliq solish bazasini kengaytirish, soliq sohasida huquq buzilishlarni aniqlash, ularga barham berish va ularning oldini olish bo'yicha kompleks tadbirlar o'tkazish yo'li bilan soliqlar yigilishini ko'paytirish chora-tadbirlarini amalga oshirish;

davlat hokimiyati va boshqaruvining oliy organlari tomonidan belgilanadigan soliq siyosatini amalga oshirishda bevosita qatnashish;

soliq haqidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlash, soliqlar bo'yicha majburiyatlarni bajarishda soliq to'lovchilarga yordam ko'rsatish;

soliq to'lovchilar bo'yicha alohida-alohida hisoblab chiqilgan va amalda tushgan soliqarning hisobini ma'lumotlarning yagona kompyuter tizimida yuritish, Soliq to'lovchilarning yagona reyestrini yuritish;

soliq organlarida kadrlarni tanlash, ularni o'qitish, tayyorlash, qayta tayyorlash, tarbiyalash va joy-joyiga qo'yish bo'yicha kompleks tadbirlarni amalga oshirish.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasiga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadigan, keyinchalik O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan tasdiqlanadigan rais boshchilik qiladi.

Davlat soliq qo'mitasining raisi Davlat soliq qo'mitasiga yuklangan vazifalar va funksiyalarning bajarilishi uchun javob beradi, o'z o'rinbosarlarining, Qo'mitaning mustaqil tarkibiy bo'linmalari, bo'ysunuvchi davlat soliq xizmati organlari rahbarlarining javobgarlik darajasini belgilaydi.

Davlat soliq qo'mitasida soliq haqidagi qonun hujjatlarini qo'llashning murakkab va munozarali masalalari bo'yicha qarorlar tayyorlash uchun Ekspert Kengashi tuziladi. Ekspert kengashi to'g'risidagi nizom O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi. Ekspert kengashiga Davlat soliq qo'mitasi raisining o'rinbosari rahbarlik qiladi.

Davlat soliq qo'mitasida va davlat soliq xizmatining unga qarashli organlarida davlat soliq xizmati organlarini ijtimoiy rivojlantirish va ularni moddiy-texnik ta'minlash maxsus jamgarmasi tashkil etiladi. Davlat soliq xizmati organlarini ijtimoiy rivojlantirish va ularni moddiy-texnik ta'minlash maxsus jamgarmasi to'g'risidagi nizom Davlat soliq qo'mitasi raisi tomonidan belgilangan tartibda tasdiqlanadi.

Davlat soliq qo'mitasi ilmiy tadqiqotlar, Kadrlar tayyorlash va soliq xizmati xodimlari malakasini oshirish uchun idoraviy ilmiy va o'quv markazlari tashkil etishi, noshirlik faoliyatini amalga oshirishi, shuningdek, xo'jalik hisobidagi maslahat va axborot markazlari tashkil etishi mumkin.

Davlat soliq qo'mitasiga aholi o'rtasida tushuntirish va profilaktika ishlarini amalga oshirish uchun o'zining bosma organlarini ta'sis etish va nashr qilish huquqi berilgan.

Davlat soliq qo'mitasida zaruriyat bo'lganda ajratilgan budget mablaglari limiti va Davlat soliq organlarini ijtimoiy rivojlantirish va ularni moddiy-texnik ta'minlash jamgarmasi mablaglari doirasida belgilangan tartibda soliq organlari ma'muriy binolarini ko'rish bo'yicha buyurtmachi tashkilot, avtotransport,

axborot-hisoblash bo`linmalari hamda davlat soliq xizmati organlari faoliyatini ta'minlash uchun zarur bo`lgan boshqa bo`linmalar tashkil etilishi mumkin.

Davlat soliq qo`mitasida 11 kishidan iborat hay'at tashkil etiladi. Rais, lavozimi bo`yicha raisning birinchi o`rinbosari va rais o`rinbosarlari, shuningdek, Davlat soliq qo`mitasi raisining taqdimnomasiga ko`ra O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadigan boshqa rahbar xodimlar hay'at a'zolari hisoblanadi.

Davlat soliq qo`mitasi Hay'ati soliq haqidagi qonunlarga rioya etish holatining, soliq xizmati faoliyatining eng muhim masalalarini, O`zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo`mitasi raisining buyruqlari va farmoyishlari bajarilishini, Kadrlar masalalarini ko`rib chiqadi, davlat soliq xizmati organlarining o`ziga bo`ysunuvchi xodimlari hisobotlarini eshitadi.

Hay'at majlislarida vazirliklar, idoralar, davlat boshqaruvi, nazorat va tekshirish organlari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning rahbarlari va boshqa mansabdor shaxslarning soliq haqidagi qonun xujjatlariga rioya etilishi masalalari bo`yicha axborotlari va tushuntirishlari eshitalishi mumkin.

Hay'at qarorlari Davlat soliq qo`mitasi raisining tegishli qarorlari va buyruqlari bilan hayotga tatbiq etiladi.

Nazorat uchun savollar

1. Iqtisodiyot sohasini boshqarish
2. Davlat statistikasi
3. Tabiatni muhofaza qilish
4. Davlat mulkini boshqarish
5. Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish
6. Tashqi iqtisodiy aloqalar
7. Bojxona sohasini boshqarish
8. O`zbekiston Respublikasi moliyasi.
9. O`zbekiston Respublikasining bank tizim
10. Soliq sohasini boshqarish

A T A M A L A R

AKSIYADORLIK JAMIYATI – Ustav fondi jamiyatning aksiyadorlarga nisbatan majburiyatlarini tasdiqlovchi muayyan miqdordagi aksiyalarga taqsimlangan xo`jalik yurituvchi subyekt.

ANCHA MIQDORDAGI MODDIY ZARAR – eng kam ish haqining besh baravari miqdoridan oshib ketgan zarar

ARIZA – fuqarolarning o`z huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini amalga oshirishda yordam ko`rsatish to`g`risidagi iltimosi bayon etilgan murojaati.

ATTESTATSIYA – xizmatchilarning professional, ishchanlik va shaxsiy xislatlariga baho berish, uning xizmat-lavozim talablariga mos kelishini tekshirish.

BOSHQARUV USLUBI – davlat boshqaruvi faoliyatining maqsadlariga erishish, vazifalarini bajarish va funksiyalarini amalga oshirish uchun foydalaniladigan huquqiy vositalar.

BOSHQARUV FUNKSIYALARI – boshqaruv subyektining boshqaruv obyektiga nisbatan aniq yo`naltirilgan ta'siri.

BOSHQARUV HUQUQIY AKTLARI – ijro hokimiyati subyektlarining bir tomonlama hokimiyat ko`rsatmalarini ifodalash, yuridik oqibatlarini vujudga keltirishni nazarda tutuvchi va bajarilishi majburiy bo`lgan aktlar.

BUYRUQ – ma'muriy huquqda yakkaboshchilikka asoslangan huquqiy hujjat; muayyan tashkilot oldida turgan asosiy va kundalik vazifalarni hal qilish maqsadida qo`llaniladi.

VAZIRLAR MAHKAMASINING QARORLARI – Vazirlar Mahkamasining normativ tusdagi yoki o`ta muhim ahamiyatga ega bo`lgan hujjatlari.

VAZIRLAR MAHKAMASINING FARMYOISHLARI – Vazirlar Mahkamasining tezkor va boshqa joriy masalalar bo`yicha qarorlari.

VAZIRLIK – ijro hokimiyati tizimining asosiy organlaridan biri; belgilangan sohada davlat siyosatini va boshqaruvini amalga oshiruvchi, mazkur sohadagi ijro etuvchi organlarning faoliyatini muvofiqlashtiruvchi organ.

VAKOLAT BERUVCHI MA'MURIY-HUQUQIY NORMALAR – davlat boshqaruvi sohasidagi ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilariga yuridik hokimiyat ko`rsatmalari doirasida o`z ixtiyori bo`yicha harakat qilish imkoniyatini beruvchi normalar.

VERTIKAL MA'MURIY-HUQUQIY MUNOSABATLAR – ma'muriy-huquqiy tartibga solishning mohiyatini ifoda etib, davlat boshqaruvi faoliyatiga xos bo`lgan boshqaruv subyektini va obyektini o`rtasidagi subordinatsiyaviy aloqalar.

GOMEOSTAZIS – tizim va muhit o`rtasidagi harakatchan tenglikni ta'minlash, ta'sir etuvchi omillarga qaramasdan uning sifat jihatdan aniqligini saqlash, tizim elementlari, shuningdek, tizim va tashqi muhit o`rtasidagi qarama-qarshiliklarga barham berish.

GORIZONTAL MA'MURIY-HUQUQIY MUNOSABATLAR – bir tomonning ikkinchi tomonga nisbatan yuridik-hokimiyat irodasining ustunligi mavjud bo`lmagan munosabatlar; tomonlarning bir xildagi huquqiy darajaga ega ekanligi; bir tomonning ikkinchi tomonga qaratilgan yuridik-hokimiyat irodasining bo`lmasligi.

DAVLAT BOSHQARUVI (tashkiliy nuqtai nazardan) – boshqaruv subyektini (davlat, davlat organlari yoki mansabdor shaxslar)ning boshqaruv obyektini (jamiyat, fuqarolar)ga nisbatan hokimiyat ta'siri; qonun asosida va uni amalga oshirish maqsadida turli sohalarda (ijtimoiy-madaniy, xo`jalik va ma'muriy-siyosiy qurilish) davlat boshqaruvi funksiyalarini amalga oshiruvchi ijro hokimiyati organlarining maqsadga muvofiq tashkil etilgan, qonunosti, ijrochilik-farmoyish berish va tartibga solishga qaratilgan faoliyati.

DAVLAT INTIZOMI – boshqaruv jarayonida ishtirok etuvchi barcha subyektlar faoliyatini tashkil etish va ularning hamkorlikda harakat qilishini belgilab beruvchi asosiy vositalardan biri.

DAVLAT MEXANIZMI – davlat organlari va boshqa tashkilotlarining davlat hokimiyatini, vazifa va funksiyalarini amalga oshirishning yaxlit iyerarxik, ya'ni bo`ysinuvga asoslangan tizimi.

DAVLAT ORGANLARI – davlat funksiyalarini amalga oshiradigan va hokimiyat vakolatiga ega boʻlgan davlat mexanizmining boʻgʻini.

DAVLAT TASHKILOTI – oʻzining boshqaruv organlariga hamda oʻz mulkida, xoʻjalik yuritishida yoki operativ boshqaruvida alohida mol-mulkka ega boʻlgan ma'lum bir xodimlar jamoasi.

DAVLAT XIZMATI (ijtimoiy ma'noda) – ijtimoiy kategoriya, davlat tashkilotida ma'lum bir lavozimni egallab turgan shaxs tomonidan davlatning koʻrsatmasiga koʻra ijtimoiy foydali faoliyatni amalga oshirish.

DAVLAT XIZMATI (siyosiy ma'noda) – davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan faoliyat; davlatning maqsad va vazifalariga barcha ishlab chiqilgan siyosiy kuch orqali erishish; jamiyatdagi muvozanatning asosiy koʻrinishi.

DAVLAT XIZMATI (huquqiy ma'noda) – davlat-xizmat munosabatlarini huquqiy oʻrnatish; mansab majburiyatlari, xizmatchilarning vakolatlari, davlat organlarining kompetensiyasi bajarilishini ta'minlash.

DAVLAT XIZMATI FUNKSIYALARI – davlat xizmati instituti huquqiy normalarini amalga oshirishning asosiy yoʻnalishi; davlat-xizmat munosabatlarini huquqiy tartibga solish maqsadiga erishish hamda davlat xizmatining ijtimoiy va davlat-huquqiy rolini bajarish.

DAVLAT XIZMATCHISI – davlat ma'muriyati apparatida bevosita yoki bilvosita ma'lum bir haq evaziga domiy yoki vaqtincha xizmat majburiyatlarini amalga oshiruvchi shaxs.

DAVLAT YURISDIKSIYASI – sud va ma'muriy organlarining oʻz vakolatlaridan kelib chiqib ishlarni koʻrib chiqish va hal etish huquqi.

DAVLAT QOʻMITASI – ijro hokimiyatining markaziy organlaridan biri; kollegiallik asosida tarmoqlararo muvofiqlashtirishni amalga oshiruvchi va faoliyatning ma'lum bir sohasida tartibga solish vazifasini bajaruvchi organ.

YOZMA BUYRUQ, KOʻRSATMA – huquq normaida nazarda tutilgan sharoitlarda u yoki bu harakatni amalga oshirish, ya'ni boshqacha emas, balki aynan shunday harakat qilish uchun toʻgʻridan-toʻgʻri yuridik majburiyatni zimmaga yuklash.

JAMOA SUBYEKTLARI – turli koʻrinishdagi davlat va nodavlat tashkilotlari.

JAMOAT BIRLASHMASI – oʻz huquqlari, erkinliklarini hamda siyosat, iqtisodiyot, ijtimoiy rivojlanish, fan, madaniyat, ekologiya va xayotning boshqa sohalaridagi qonuniy manfaatlarini birgalikda roʻyobga chiqarish uchun birlashgan fuqarolarning xohish-irodalarini erkin bildirishlari natijasida vujudga kelgan ixtiyoriy tuzilma.

JARAYON – qandaydir holatlarning, hodisalarning ketma-ketlikda almashinuvi, nimaningdir rivojlanishi.

JARIMA – ma'muriy huquqbuzarlik sodir etishda aybdor shaxsdan davlat hisobiga pul undirish.

IDORALAR – vazirlik yoki davlat qoʻmitasi hisoblanmagan, ijro etish va (yoki) farmoyish berish funksiyalari, shuningdek, umumiy majburiy tUSDagi normativ hujjatlarni qabul qilish huquqi berilgan boshkaruvning umumdavlat organlari yoxud maxsus vakolatli boshqaruv organlari (agentliklar, komissiyalar, markazlar, boshqarmalar va boshqalar).

IJRO HOKIMIYATI – abstrak siyosiy-huquqiy kategoriya; davlat hokimiyati mavjudligini koʻrsatadi; qonunlarni va uning normalarini hayotga tadbiq qilish maqsadida amalga oshiriladi, davlat organlarining doimiy funksiyalanishini, insonlarning huquq va erkinliklarini himoya qilishni, jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlaydi.

IJRO HOKIMIYATI ORGANLARI – davlat ijro hokimiyatining bir boʻgʻini, davlatning vazifa va funksiyalarini amalga oshirish maqsadida tashkil etiladigan hamda davlat-hokimiyat vakolatlariga ega boʻlgan siyosiy tashkilot; qonunlar va boshqa normativ hujjatlarni ijro etish va ijrosini ta'minlash maqsadida davlat tomonidan tashkil etiladigan, boshqaruv harakatlarining maxsus shakl va uslublaridan foydalanib, davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida boshqaruv funksiyalarini amalga oshiradigan tashkilot.

IJRO HOKIMIYATI ORGANLARI TIZIMI – ijro hokimiyati organlarining yigʻindisi va ular oʻrtasida kompetensiyani taqsimlash asosida oʻzaro munosabatlarning tizimi.

IJTIMOY BOSHQARUV – ijtimoiy aloqalarni tashkil etish; ijtimoiy hayotga yoki uning ko'p yoxud ayrim sohalariga ta'sir etish, ijtimoiy ishlarni boshqarish.

INDIVIDUAL SUBYEKTLAR – fuqarolar, xorijiy davlatlarning fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar.

INTIZOMIY JAVOBGARLIK – intizomiy hokimiyat subyektlari tomonidan ularga bo'ysingan shaxslarga nisbatan ularning intizomiy huquqbuzarliklari uchun intizomiy jazo choralarini qo'llash.

INTIZOMIY ISHLARNI YURITISH – intizomiy javobgarlikni qo'llash bo'yicha tegishli subyektlarning huquq normalari bilan tartibga solingan faoliyati.

INTIZOMIY NOJO'YA XATTI-HARAKAT – jamiyatga qarshi qaratilgan, ma'lum bir ijtimoiy zararni keltirib chiqaradigan, aybli qilmish (harakat yoki harakatsizlik).

INTIZOMIY-HUQUQIY MAJBURLOV – ijro va farmoyish berish faoliyatida intizomiy hokimiyat subyektlari tomonidan, huquq normalariga asoslangan holda, bo'ysinuvchi shaxslarga nisbatan intizomiy nojo'ya xatti-harakatlar sodir etganligi uchun qo'llaniladigan davlat majburlovi.

ICHKI DAVLAT BOSHQARUVI – ijro hokimiyati organlari tomonidan mazkur organlar tizimini tashkil etish va faoliyat yuritishining huquqiy tartibotini ta'minlashi.

ISHONTIRISH – davlat boshqaruvini amalga oshirishning asosiy uslublaridan biri; shaxslarning namunali irodasini shakllantirish yoki qayta shakllantirish maqsadida turli xildagi tushuntirish, tarbiyalash, tashkil etish ishlarini olib borish.

KARANTIN – davlat tomonidan mamlakatga yuqumli epidemik kasalliklar va qishloq xo'jalik zararkunandalarini olib kirishga barham berish bo'yicha sanitariya chora-tadbirlari.

KASABA UYUSHMALARI – ko'ngilli jamoat tashkiloti bo'lib, ham ishlab chiqarish, ham noishlab chiqarish sohalaridagi faoliyat turiga qarab, o'z a'zolarining mehnat va ijtimoiy-iqtisodiy huquqlarini hamda manfaatlarini himoya qilish uchun mushtarak manfaatlar bilan bog'langan mehnatkashlarni birlashtiradi.

KIBERNETIKA – boshqaruv, aloqa, kontrol, tartibga solish, qabul qilish, saqlash va axborotni qayta ishlash kabi masalalarni o'rganuvchi fan.

KOMPETENSIYA – davlat organining vazifalari, funksiyalari, vakolatlari va javobgarligining tizimi.

KONTROL QILISH FUNKSIYASI – davlat boshqaruvi tizimi va uning tuzilishining o'rnatilgan standart va normalarga mos kelishi yoki mos kelmasligini o'rnatish, davlat organlari faoliyatini va ayrim boshqaruv subyektlari harakatining natijalarini, davlat boshqaruvida belgilangan va amalga oshirilgan holatlarni o'rganish va baholash.

LITSENIAT – faoliyatning litsenziyalanadigan turini amalga oshirish litsenziyasi bo'lgan yuridik yoki jismoniy shaxs.

LITSENIYA – litsenziyalovchi organ tomonidan yuridik yoki jismoniy shaxsga berilgan, litsenziya talablari va shartlariga so'zsiz rioya etilgani holda faoliyatning litsenziyalanayotgan turini amalga oshirish uchun ruxsatnoma (huquq).

LITSENIYA DA'VOGARI – litsenziyalovchi organga faoliyatning litsenziyalanadigan turini amalga oshirish uchun litsenziya berish to'g'risidagi ariza bilan murojaat etgan yuridik yoki jismoniy shaxs.

LITSENIYA TALABLARI VA SHARTLARI – faoliyatning litsenziyalanayotgan turini amalga oshirayotganda litsenziat tomonidan bajarilishi majburiy bo'lgan, qonun hujjatlarida belgilangan talablar va shartlarning majmui.

LITSENIYA SHARTNOMASI – faoliyatning litsenziyalanadigan turini amalga oshirish uchun litsenziatning litsenziya olishi va undan foydalanishi borasidagi litsenziyalovchi organ bilan litsenziya da'vogari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solib turadigan va ular o'rtasida tuziladigan shartnoma.

LITSENIYALAR REYESTRI – berilgan, to'xtatib turilgan, qayta tiklangan, qayta rasmiylashtirilgan, bekor qilingan litsenziyalar, shuningdek amal qilishi tugatilgan litsenziyalar

to`g`risidagi ma'lumotlarni o`z ichiga olgan litsenziyalovchi organlarning ma'lumotlar bazalari majmui.

LITSENZIYALASH – litsenziya berish to`g`risidagi arizani topshirish va ko`rib chiqish, litsenziyani qayta rasmiylashtirish, litsenziyaning amal qilishini to`xtatib turish, tugatish va bekor qilish jarayoni bilan bog`liq tadbirlar kompleksi.

LITSENZIYALOVCHI ORGANLAR – qonun hujjatlariga muvofiq litsenziyalashni amalga oshiruvchi maxsus vakolatli organlar.

MAJBURIYAT YUKLOVCHI MA'MURIY-HUQUQIY NORMALAR – norma gipotezasida nazarda tutilgan sharoitlar mavjud bo`lgan hollarda, muayyan harakatlarni albatta amalga oshirish lozim bo`lgan yuridik hokimiyat ko`rsatmalari.

MAJBURLOV – bo`ysinuvchi subyektning irodasini rad etish va uning xulq-atvoriga tashqi ta'sir ko`rsatish

MAN ETISH, TAQIQLASH – amalda bu ham ko`rsatma, ammo u teskari, ya'ni huquq normaida nazarda tutilgan sharoitlarda u yoki bu harakatlarni amalga oshirmaslik bo`yicha yuridik majburiyatni zimmaga yuklash.

MANSABDOR SHAXS – mulk shaklidan qat'i nazar korxonalar, muassasa, tashkilotda muayyan mansabni egallab turgan hamda rahbarlik, tashkiliy, farmoyish berish, tekshiruv-nazorat vazifalari yoki moddiy boyliklar harakati bilan bog`liq bo`lgan vazifalar yuklatilgan shaxs.

MAS'ULIYATI CHEKLANGAN JAMIYAT – bir yoki bir necha shaxs tomonidan ta'sis etilgan, ustav fondi (ustav kapitali) ta'sis hujjatlari bilan belgilangan miqdorlarda ulushlarga bo`lingan xo`jalik jamiyati.

MAXSUS BOSHQARUV – ma'lum bir sohalarga va tarmoqlarda amalga oshiriladigan boshqaruv.

MAXSUS NORMALAR – aholining muayyan guruhiga yoki aniq belgilangan doiradagi subyektlarga taalluqli bo`lgan normalar.

MA'MURIY JAVOBGARLIK – ma'muriy huquq normalari bilan tartibga solingan, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsга nisbatan vakolatli davlat organlari va mansabdor shaxslar tomonidan ma'muriy-protsessual tartibda ma'muriy jazoni qo`llashdir.

MA'MURIY JAZO – javobgarlikka tortish chorasi, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxsni qonunlarga rioya etish va ularni hurmat qilish ruhida tarbiyalash, shuningdek, ana shu huquqbuzarning o`zi tomonidan ham, boshqa shaxslar tomonidan ham yangi huquqbuzarlik sodir etilishining oldini olish maqsadida qo`llaniladi.

MA'MURIY JARAYON – ijro hokimiyati organlarining ma'muriy protsessual shaklda amalga oshiriladigan va aniq bir huquqiy masalalarni hal etishga qaratilgan hokimiyat faoliyati.

MA'MURIY ISH YURITISH – ma'muriy jarayonning bir qismi, umumiy va maxsus protsessual normalar yordamida ma'lum bir ishlarni hal etishga qaratilgan ma'muriy faoliyatning alohida turi.

MA'MURIY QAYTA TIKLOV CHORALARI – yetkazilgan zararni qoplash, oldingi holatni tiklash maqsadida qo`llaniladigan choralar.

MA'MURIY QAMOQQA OLISH – ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsга nisbatan qo`llanilishi mumkin bo`lgan qattiq ma'muriy jazo chorasi, ma'lum bir muddatga shaxsni jamiyatdan ajratib qo`yish.

MA'MURIY MUOMALA LAYOQATI – shaxslarning o`z qarorlari va harakatlari (harakatsizligi) bilan huquqlarga ega bo`lishi va amalga oshirishi, o`zlariga va boshqa shaxslarga majburiyatlarni vujudga keltirishi, ularni bajarishi hamda fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta'minlash qobiliyatiga ega bo`lishi.

MA'MURIY NAZORAT – davlat organlari, mansabdor shaxslar, davlat va nodavlat korxonalar, muassasa va tashkilotlari, shuningdek, fuqarolar tomonidan umummajburiy qoidalarga qat'iy rioya etishlari ustidan olib boriladigan davlat nazorati.

MA'MURIY OGOHLANTIRUV CHORALARI – davlat boshqaruvi sohasida jamoat tartibi va xavfsizligini hamda boshqa zararli oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan huquqbuzarliklarni ogohlantirish maqsadida qo'llaniladigan choralar.

MA'MURIY PROTSESSUAL MUNOSABATLAR – ma'muriy huquq normalari bilan tartibga solinadigan, ijro hokimiyati organlarining o'z vakolatlarini amalga oshirish jarayonida yakka tartibdagi va aniq ishlarni hal etish bo'yicha vujudga keladigan huquqiy munosabatlar.

MA'MURIY USLUBLAR – boshqaruv subyekting obyektgga bir tomonlama tartibda davlat-hokimiyat ta'sirini ko'rsatishi.

MA'MURIY HOKIMIYAT VAKILLARI – davlat xizmatchilarining alohida guruhi; o'z vakolatlari doirasida boshqa shaxslarga, xizmat bo'ysinuvidan qat'i nazar, bajarilishi majburiy bo'lgan ko'rsatmalarni beradi.

MA'MURIY HUQUQ – huquq tizimining mustaqil tarmog'i, davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisi.

MA'MURIY HUQUQ IJODKORLIGI JARAYONI – ijro hokimiyati organlarining ma'muriy-protsessual shaklda o'rnatilgan tartibda ma'muriy normativ aktlarni qabul qilishga qaratilgan faoliyati.

MA'MURIY HUQUQ LAYOQATI – huquq subyekti umumiy huquq layoqatining bir turi; qonunchilik bilan o'rnatilgan va davlat tomonidan kafolatlangan hamda aniq bir subyektning turli huquqiy munosabatlarda ishtirok etish qobiliyati.

MA'MURIY HUQUQBUZARLIK – qonun hujjatlariga binoan ma'muriy javobgarlikka tortish nazarda tutilgan, shaxsga, fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, mulkchilikka, davlat va jamoat tartibiga, tabiiy muhitga tajovuz qiluvchi g'ayrihuquqiy, aybli (qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida) sodir etilgan harakat yoki harakatsizlik.

MA'MURIY HUQUQBUZARLIKNI SODIR ETISH QUROLI HISOBLANGAN YOKI BEVOSITA SHUNDAY NARSA BO'LGAN ASHYONI HAQINI TO'LASH SHARTI BILAN OLIB QO'YISH – shu ashyoni majburiy tarzda tortib olib, uni keyinchalik sotib yuborish hamda sotishdan tushgan pulni ashyoning sobiq egasiga tortib olingan ashyoni sotish xarajatlarini chegirib tashlagan holda topshirish.

MA'MURIY HUQUQBUZARLIKNI SODIR ETISH QUROLI HISOBLANGAN YOKI BEVOSITA SHUNDAY NARSA BO'LGAN ASHYONI MUSODARA QILISH – shu ashyoni haqini to'lamasdan majburiy tarzda davlat mulkiga o'tkazish.

MA'MURIY HUQUQBUZARLIKNING OBYEKTI – ma'muriy huquq normalari bilan o'rnatilgan va muhofaza etiladigan ijtimoiy munosabatlar.

MA'MURIY HUQUQBUZARLIKNING OBYEKTIV TOMONI – huquqqa xilof qilmish, huquqbuzarlik obyektiga qaratilgan harakat yoki harakatsizlik, uning xususiyatlari, shuningdek, uni sodir etish (yoki sodir etmaganlik) sharoitlari.

MA'MURIY HUQUQBUZARLIKNING SUBYEKTI – 16 yoshga to'lgan aqli raso jismoniy shaxs.

MA'MURIY HUQUQBUZARLIKNING SUBYEKTIV TOMONI – huquqbuzarlik subyekti (jismoniy shaxs)ning huquqqa xilof harakat yoki harakatsizlik hamda uning oqibatlariga nisbatan ruhiy munosabati.

MA'MURIY HUQUQNI QO'LLASH JARAYONI – ijro hokimiyati organlarining qonun hujjatlarini ijro etishga qaratilgan va ma'muriy-protsessual shaklda amalga oshiriladigan operativ-farmoyish berish hamda huquqni qo'llash aktlarini qabul qilish va ijro etish faoliyati.

MA'MURIY CHEKLOV CHORALARI – huquqqa xilof harakatlarni tugatish (to'xtatish) va uning zararli oqibatlarini bartaraf etish maqsadida qo'llaniladigan choralar.

MA'MURIY YURISDIKSIYAVIY JARAYON – ijro hokimiyati organlarining turli subyektlar o'rtasidagi nizolarni hal etish, ma'muriy-protsessual shaklda amalga oshiriladigan ma'muriy va intizomiy majburlov choralarni qo'llashga qaratilgan faoliyati.

MA'MURIY YUSTITSIYA – sud va boshqa davlat organlari tomonidan ma'muriy-huquqiy nizolarni hal etishning alohida tartibi, unda davlat boshqaruv organlari harakatlari

ustidan keltirilgan shikoyatlar ko`rib chiqiladi va ular uchun majburiy bo`lgan qarorlar qabul qilinadi.

MA'MURIY-PROTSESSUAL NORMALAR – vakolatli davlat organlari tomonidan o`rnatilgan, ijro hokimiyati organlarining o`z vakolatlarini amalga oshirish jarayonida yakka tartibdagi va aniq ishlarni hal etish bo`yicha vujudga keladigan munosabatlarni tartibga soluvchi xulq-atvor qoidalari.

MA'MURIY-HUQUQIY MAJBURLOV – huquqiy majburlovning alohida turi, huquqqa xilof qilmishga nisbatan ommaviy hokimiyat subyektlari tomonidan ma'muriy huquq normalarida nazarda tutilgan majburlov choralarini qo`llash.

MA'MURIY-HUQUQIY NORMALAR – ma'muriy huquq fani tizimining boshlang`ich elementi bo`lib, davlat tomonidan o`rnatiladigan yoki tasdiqlanadigan hamda ma'muriy-huquqiy munosabatlar ishtirokchilarining xulq-atvorini (xatti-harakatini) belgilab beradigan qoidalar.

MA'MURIY-HUQUQIY MUNOSABATLAR – davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida vujudga keladigan va ma'muriy-huquqiy normalar bilan tartibga solingan huquqiy munosabatlar.

MA'MURIY-HUQUQIY SHARTNOMALAR – ma'muriy-huquqiy normalarga asoslangan va ommaviy manfaatlarni qondirish maqsadida ma'muriy huquqning ikki (yoki undan ortiq) subyektlarining ixtiyoriy kelishilgan irodasi natijasida vujudga kelgan shartnomalar; unda hamma vaqt bir tomonda ma'muriy hokimiyat subyekti ishtirok etadi.

MODDIY JAVOBGARLIK – qayta tiklash xususiyatidagi sanksiyalarni qo`llash, yetkazilgan mulkiy zararni qoplash.

MODDIY MA'MURIY-HUQUQIY NORMALAR – davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish bo`yicha bo`ladigan munosabatlar ishtirokchilarining huquq va majburiyatlari hajmi va mazmunini, javobgarligini belgilovchi normalar.

MODDIY-TEXNIK HARAkatLAR – davlat faoliyati samaradorligini ta'minlashga qaratilgan va ish yuritish, ro`yxatga olish, rasmiylashtirish, hujjatlar, ma'lumotlar, materiallarni ko`paytirish va yuborish, axborotlar bilan ishlash, analitik hisobni yuritish, moddiy-texnik ta'minlash bilan bog`liq bo`lgan boshqaruv faoliyatining shakllari.

MUASSASA – bu ijtimoiy, madaniy va boshqa notijorat tuzilgan vazifalarni amalga oshirish uchun jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan tuzilgan tashkilot.

MUVOFIQLASHTIRISH FUNKSIYASI – turli davlat boshqaruvi organlari (davlat xizmatchilari) faoliyatini davlat boshqaruvining umumiy maqsad va vazifalarini amalga oshirish uchun yo`naltirish.

MUQOBIL TEKSHIRISH – operatsiyalar birligi tufayli o`zaro bog`liq bo`lgan va turli xo`jalik yurituvchi subyektlardagi yoki bir xo`jalik yurituvchi subyektning turli bo`linmalaridagi hujjatlarni taqqoslashdan iborat tekshiruv.

MURAKKAB TIZIM – turli elementlar yig`indisidan iborat bo`lgan tizim.

NAZORAT – maxsus vakolatli davlat organlari tomonidan o`ziga bo`ysinmagan obyekt faoliyatida qonuniylik va intizomni ta'minlash maqsadida amalga oshiriladigan boshqaruv faoliyati.

NAZORAT QILUVCHI ORGANLAR – xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilishga qonun hujjatlari bilan vakolat berilgan vazirliklar va idoralar.

NAZORAT TARTIBIDA TEKSHIRISH – xo`jalik yurituvchi subyektlarning ilgarigi tekshirishda ko`rsatilgan qoidabuzarliklarni bartaraf etishi ustidan nazorat qiluvchi organlar amalga oshiradigan tekshirish.

NODAVLAT NOTIJORAT TASHKILOTI – jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad (foyda) olishni o`z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan hamda olingan daromadlarni (foydani) o`z qatnashchilari (a'zolari) o`rtasida taqsimlamaydigan o`zini o`zi boshqarish tashkiloti.

NORMATIV HUQUQIY AKT – davlat vakolatli organining ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan, umumiy majburiy tusdagi qoidalarni o`rnatuvchi, o`zgartiruvchi yoki bekor qiluvchi huquq ijodkorlik akti.

OBJEKT – subyektga qarama-qarshi bo`lgan hamda insonning amaliy va bilish faoliyati qaratilgan obyektiv reallik; huquqda qonun bilan qo`riqlanadigan ijtimoiy munosabat.

PROTSESSUAL MA'MURIY-HUQUQIY NORMALAR – tartibga solinayotgan ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilari uchun moddiy ma'muriy-huquqiy normalarda nazarda tutilgan, davlat boshqaruvi sohasidagi yuridik huquq va majburiyatlarni amalga oshirish tartibini belgilovchi normalar.

**RAG`BATLANTIRISH** – davlat organining, mansabdor shaxsning yoki boshqa subyektning xizmatchi ehtiyojlariga, manfaatlariga, irodasiga, amaliy holatiga, shuningdek, uning davlat-xizmat faoliyatiga ta'sir ko`rsatish; manfaatdorlik, ong orqali insonlarning irodasini belgilangan foydali ishni bajarishga yo`naltiruvchi ta'sir etish uslubi.

RAHBAR – davlat organi, korxon va muassasaning funksiyalarini amalga oshirib: unga bo`ysindirilgan davlat xizmatchilari apparatining ish faoliyatini yo`naltiradi; ishga qabul qilish va ishdan bo`shatish, intizomiy javobgarlikka tortish, moliyaga hamda tovar-moddiy boyliklarga egalik qilish, rag`batlantirish, mazkur organ nomidan imzo chekish va boshqa yuridik ahamiyatli harakatlarni sodir etish huquqiga ega bo`lgan mansabdor shaxs.

RAHBARLIK QILISH FUNKSIYASI – davlat organlari (davlat xizmatchilari), boshqariluvchi obyektlar faoliyatining va ayrim harakatlarining qoidalarni va normalarni o`rnatish

REJALASHTIRISH FUNKSIYASI – davlat boshqaruvi tizimidagi u yoki bu jarayonlarning yo`nalishlarini, rivojlanishning sifat va miqdor ko`rsatkichlarini, davlat funksiyalarining amalga oshirilishini belgilash

REORDINATSIYAVIY MA'MURIY-HUQUQIY MUNOSABATLAR – boshqariluvchi subyektning boshqaruv subyektiga, ya'ni quyidan yuqoriga qarab ta'sir etish (orqaga qaytish)ga asoslangan huquqiy munosabat.

RUXSAT BERISH – huquq normaida nazarda tutilgan sharoitlarda u yoki bu harakatlarni o`z xohishi bo`yicha amalga oshirishga imkoniyat yaratish.

RUXSAT BERISH TIZIMI – ma'muriy hokimiyat subyektlari bilan fuqarolar va tashkilotlar o`rtasida vujudga keladigan va huquqiy normalar bilan tartibga solingan ijtimoiy munosabatlar yig`indisi; o`rnatilgan qoidalar va talablarga rioya etilishi ustidan nazoratni olib borish sharti bilan ma'lum bir faoliyatni amalga oshirishga ruxsat berish.

SIYOSIY PARTIYA – O`zbekiston Respublikasi fuqarolarining qarashlar, manfaatlar va maqsadlar mushtarakligi asosida tuzilgan, davlat hokimiyati organlarini shakllantirishda jamiyat muayyan qismining siyosiy irodasini ro`yobga chiqarishga intiluvchi hamda o`z vakillari orqali davlat va jamoat ishlarini idora etishda qatnashuvchi ko`ngilli birlashmasi.

**SUBORDINATSIYA (BO`YSINUVLIK) NAZARIYASI** – ma'muriy huquq va xususiy huquqni farqlashdagi asosiy nazariya; huquqiy munosabatlar ishtirokchilari o`rtasidagi aloqalarning xususiyatini belgilab beradi; munosabatlarni normativ hujjatlar bilan tartibga solishning bir tomonlama xususiyatiga ega ekanligi bilan tavsiflanadi; tashkil etish, cheklov va majburlov vositalari orqali davlatning (hokimiyat boshqaruv faoliyatining) ustunligini ifodalaydi.

SUBORDINATSIYAVIY MUNOSABATLAR – boshqaruv subyekti yuridik irodasining avtoritarligiga asoslangan munosabatlar.

“SUVEREN” BOSHQARUV – ma'muriy-huquqiy majburlov choralarini qo`llashni nazarda tutuvchi boshqaruv.

TAQIQLOVCHI MA'MURIY-HUQUQIY NORMALAR – u yoki bu harakatlarni amalga oshirishning taqiqlanishini belgilovchi normalar.

TAKLIF – fuqarolarning davlat va jamiyat faoliyatini takomillashtirishga doir tavsiyalarini o`z ichiga olgan murojaati.

TARTIBGA SOLISH FUNKSIYASI – davlat boshqaruvi tizimini va uning funksiyalanishini tashkil etish jarayonida boshqaruv uslublari va usullaridan foydalanish.

TAFTISH – moliya va soliq masalalari bo`yicha qonun hujjatlariga rioya etilishi, soliq, davlat statistika organlariga hamda banklarga taqdim etiladigan hisobga olish va hisobot ishlarining to`g`riligi ustidan nazoratni amalga oshirish maqsadida xo`jalik yurituvchi subyektlarning buxgalterlik, moliya va boshqa hujjatlarini tekshirish.

TASHQI DAVLAT BOSHQARUVI – ijro hokimiyati organlari tomonidan “tashqi” vakolatlarni, ya'ni davlat ma'muriyati tuzilishiga kirmaydigan va huquq subyektlariga qaratilgan vakolatlarni amalga oshirish.

TASHKIL ETISH FUNKSIYASI – o`rnatilgan tartib va prinsiplarga asoslanib davlat boshqaruvi tizimini shakllantirish, boshqaruv tizimida boshqaruvchi va boshqariluvchining tuzilishini belgilash.

TEKSHIRISH – xo`jalik yurituvchi subyektlar tomonidan qonunlar hamda o`z faoliyatini tartibga soluvchi boshqa qonun hujjatlari qanday bajarilayotganligini nazorat qiluvchi organlarning bir marta nazorat qilishi.

TEKSHIRISHLARNI QAYD ETISH DAFTARI – o`tkazilgan tekshirishlar to`g`risidagi axborot yozib qo`yiladigan maxsus daftar.

UMUMIY BOSHQARUV – har qanday boshqaruv faoliyatiga (sohasiga) qaratilgan va bir xil mexanizm, shakl va uslublarda amalga oshiriladigan boshqaruv.

FAOLIYATNING LITSENZIYALANAYOTGAN TURI – O`zbekiston Respublikasi hududida amalga oshirilishi uchun litsenziya olish talab qilinadigan faoliyat turi.

FARMOYISH BERISH FUNKSIYASI – davlat organlari vakolatlarini va mansab majburiyatlarini amalga oshirish, davlat faoliyatining belgilangan tartibini ta'minlash bo`yicha vujudga keladigan boshqaruv munosabatlarini kundalik tartibga solish.

FUQAROLARNING MA'MURIY-HUQUQIY HOLATI – fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi (ma'muriy-huquqiy munosabatlardagi) huquqlari, erkinliklari, majburiyatlari, javobgarligining yig`indisi.

FUQAROLARNING O`ZINI O`ZI BOSHQARISHI – fuqarolarning O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari bilan kafolatlanadigan, ularning o`z manfaatlaridan, rivojlanishning tarixiy xususiyatlaridan, shuningdek, milliy va ma'naviy qadriyatlardan, mahalliy urf-odatlar va an'analardan kelib chiqqan holda mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilish borasidagi mustaqil faoliyati.

**FUQAROLIGI BO`LMAGAN SHAXS** – O`zbekiston Respublikasi hududida yashab turgani holda O`zbekiston Respublikasi fuqarosi bo`lmagan va chet davlat fuqaroligiga mansubligini isbotlaydigan dalillari bo`lmagan shaxs.

XIZMAT – insonlarning, shuningdek, davlat va jamiyatning maqsadga muvofiq faoliyat yo`nalishlaridan biri

XUSUSIY KORXONA – mulkdor yagona jismoniy shaxs tomonidan tuzilgan va boshqariladigan tijoratchi tashkilot.

SHAKL – ma'lum bir hodisa yoki harakat mazmunining tashqi ko`rinishi.

SHIKOYAT – fuqarolarning buzilgan huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini tiklash to`g`risidagi talabi bayon etilgan murojaati.

YURIDIK FAKTLAR – huquqiy munosabatlar vujudga kelishining shartlarini, holatlarini va mezonlarini belgilovchi harakat, harakatsizlik, hodisa.

QONUNIYLIK – davlat organlari faoliyatining O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va amaldagi qonunlari asosida tashkil etilishi va amalga oshirilishi; demokratik huquqiy jamiyat mavjud bo`lishi va rivojlanishining asosiy belgisi.

QONUNIYLIKNI TA'MINLASH – davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatida qonuniylik talabidan chega chiqishiga yo`l qo`ymaslik; qonunbuzilishi holatlarini o`z vaqtida aniqlash; aniqlangan qonunbuzilishi holatlarini bartaraf etish; buzilgan huquq va qonuniy manfaatlarini qayta tiklash; qonunbuzilishiga yo`l qo`ygan shaxslarni javobgarlikka tortish; qonun buzilishlariga yo`l qo`ymaslik maqsadida, ma'lum bir chora-tadbirlarni amalga oshirish.

**QO`SHIMCHA MAS'ULIYATLI JAMIYAT** – bir yoki bir necha shaxs tomonidan ta'sis etilgan, ustav fondi (ustav kapitali) ta'sis hujjatlari bilan belgilangan miqdorlardagi ulushlarga bo`lingan xo`jalik jamiyati.

HISOBGA OLISH FUNKSIYASI – miqdor shaklida ifodalangan axborotlarni, moddiy resurslar harakatini, boshqaruv faoliyatini amalga oshirish natijalarini, davlat organlari vakolatlarini, davlat boshqaruv qarorlarini, boshqaruv uchun muhim ahamiyatga ega bo`lgan hujjatlarning mavjudligi va harakatini inobatga olish.

HORIJIY FUQARO – bu O`zbekiston Respublikasi hududida bo`lgan, O`zbekiston Respublikasi fuqarosi hisoblanmagan va xorijiy davlat fuqaroligi mavjud bo`lgan jismoniy shaxs.

HUQUQ MANBALARI – huquqiy normalar ifodasining tashqi shakllari, huquq mavjud bo`lishining shakllari; jamiyat tomonidan huquqni tushunish xususiyati bilan belgilangan ijtimoiy normalarni majburiy deb bilish uslubi.

HUQUQ TIZIMI – huquqning ichki tuzilishi, tarkibi; huquqning qanday qismlardan iborat ekanligini va ular o`rtasidagi o`zaro munosabatni hamda nisbatni belgilab beradi.

HUQUQ FUNKSIYASI – ijtimoiy munosabatlarga yuridik ta'sir etishning asosiy yo`nalishi; huquqning mohiyati va jamiyat hayotidagi ijtimoiy vazifasi bilan belgilanadi.

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR

1. RAHBARIY ADABIYOTLAR:

- 1.1. Karimov I.A. O`zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo`lida. T.: “O`zbekiston”, 1995.
- 1.2. Karimov I.A. O`zbekiston ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy rivojlanishining asosiy prinsiplari. T.: “O`zbekiston”, 1996.
- 1.3. Karimov I.A. O`zbekiston milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura. T.1 - T.: “O`zbekiston”, 1996.
- 1.4. Karimov I.A. O`zbekiston XXI asr bo`lag`asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.: “O`zbekiston”, 1997.
- 1.5. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining ikkinchi chakirik 6 sessiyasida kilgan «Adolat – qonun ustivorligida» dokladi. “Xalq so`zi” gazetasi, 30.08.2001 y.
- 1.6. Karimov I.A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas`ulmiz. T. 9 - T.: “O`zbekiston”, 2001.
- 1.7. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh qilish. T.: “O`zbekiston”, 2005.
- 1.8. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 2005 yil 7 fevraldagi Vazirlar Mahkamasining yangi tarkibi bilan yig`ilishidagi “Yangi hayotni eskicha qarash va yondashuvlar bilan qurib bo`lmaydi” ma`ruzasi. “O`zbekiston ovozi”, gazetasi. 17.01.2005 y.
- 1.9. Karimov I.A. O`zbek xalqi hech qachon, hech kimga qaram bo`lmaydi. T.13 – T.: “O`zbekiston”, 2005.
- 1.10. Inson, uning huquqi va erkinliklari hamda manfaatlari – eng oliy qadriyat. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 2005 yil 7 dekabrda O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 13 yilligiga bag`ishlangan tantanali marosimda so`zlagan ma`ruzasi.
- 1.11. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 2005 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2006 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustuvor yo`nalishlariga bag`ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisida so`zlagan ma`ruzasi. / Xalq so`zi, 2006 yil 11 fevral.

2. NORMATIV HUJJATLAR:

- 2.1. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 8 dekabr 1992 yilda kabul kilingan. / Konstitutsiyaga quyidagilarga muvofiq o`zgartirishlar kiritilgan O`zR 28.12.1993 y. 989-XII-son Qonuni, O`zR 24.04.2003 y. 470-II-son Qonuni.
- 2.2. O`zbekiston Respublikasining Havo kodeksi 1993 y. 7 may // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1993, №6, 247-m.
- 2.3. O`zbekiston Respublikasining Ma`muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksi. O`zbekiston Respublikasi 22.09.1994 y. 2015-XII-son Qonuni bilan tasdiqlangan. Keyingi qo`shimcha va o`zgartirishlar bilan birgalikda.
- 2.4. O`zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi 1994 y. 22 sentabr // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1995 №1, 1-m.
- 2.5. O`zbekiston Respublikasining Shaharsozlik kodeksi 2002 y. 4 aprel // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning, 2002 №4-5, 63-m.
- 2.6. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimini ta`sis etish to`g`risida 1990 y. 24 mart qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1990, №10-11, 197-m.
- 2.7. Militsiya xodimlarini ijtimoiy va huquqiy jihatdan himoya qilishni kuchaytirish to`g`risida 1990 y. 31 oktabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1990, №31-33, 335-m

- 2.8. O`zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to`g`risida 1991 y. 15 fevral qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1991, №4, 76-m.
- 2.9. O`zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi asoslari to`g`risida 1991 y. 31 avgust qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1991, №11, 246-m.
- 2.10. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to`g`risida 1991 y. 18 noyabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1992, №1, 34-m.
- 2.11. Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to`g`risida 1991 y. 19 noyabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1992, №1, 43-m.
- 2.12. O`zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to`g`risida 1991 y. 18 noyabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1992, №2, 78-m.
- 2.13. O`zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to`g`risida 1991 y. 20 noyabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1992, №2, 80-m.
- 2.14. O`zbekiston Respublikasi Vitse-Prezidenti lavozimini tugatish hamda O`zbekiston Respublikasining Bosh Vaziri lavozimini ta'sis etish to`g`risida 1992 y. 4 yanvar qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1992, №3-4, 144-m.
- 2.15. O`zbekiston Respublikasining mahalliy hokimiyat idoralarini qayta tashkil etish to`g`risida 1992 y. 4 yanvar qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1992, №3, 146-m.
- 2.16. Aloqa to`g`risida 1992 y. 13 yanvar qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1992, №3, 159-m.
- 2.17. O`zbekiston Respublikasining fuqaroligi to`g`risida 1992 y. 2 iyul qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1992, №9, 338-m.
- 2.18. Kasaba uyushmalari, ularning huquqlari va faoliyatining kafolatlari to`g`risida 1992 y. 2 iyul qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1992, №9, 344-m.
- 2.19. O`zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi diplomatiya vakolatxonalari boshliqlarini tayinlash hamda chaqirib olish tartibi to`g`risida 1992 y. 2 iyul qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1992, №9, 349-m.
- 2.20. O`zbekiston Respublikasining diplomatiya xodimlari uchun diplomatiya daraja va martabalarini belgilash to`g`risida 1992 y. 3 iyul qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1992, №9, 350-m.
- 2.21. Avtomobil yo`llari to`g`risida 1992 y. 3 iyul qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1992, №9, 353-m.
- 2.22. Davlat sanitariya nazorati to`g`risida 1992 y. 3 iyul qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1992, №9, 355-m.
- 2.23. Davlat boji to`g`risida 1992 y. 9 dekabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1993, №1, 22-m.
- 2.24. Pata to`lovi to`g`risida 1992 y. 9 dekabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1993, №1, 25-m.
- 2.25. Jazoni ijro etish muassasalaridan bo`shatilgan shaxslar ustidan ichki ishlar idoralari nazorati to`g`risida 1992 y. 9 dekabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1993, №1, 33-m.
- 2.26. Surunkali alkongolizm, giyohvandlik yoki zaharvandlikka muhtalo bo`lgan bemorlarni majburiy davolash to`g`risida 1992 y. 9 dekabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1993, №1, 36-m.
- 2.27. Tabiatni muhofaza qilish to`g`risida 1992 y. 9 dekabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1993, №1, 38-m.
- 2.28. Mehnatni muhofaza qilish to`g`risida 1993 y. 6 may qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1993, №5, 223-m.

- 2.29. Davlat uy-joy fondini xususiylashtirish to'g'risida 1993 y. 7 may qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1993, №5, 225-m.
- 2.30. Davlat sirlarini saqlash to'g'risida 1993 y. 7 may qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1993, №5, 232-m.
- 2.31. Alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risida 1993 y. 7 may qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1993, №6, 255-m.
- 2.32. Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida 1993 y. 2 sentabr qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1993, №9, 320-m.
- 2.33. Veterinariya to'g'risida 1993 y. 3 sentabr qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1993, №9, 335-m.
- 2.34. Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida 1993 y. 3 sentabr qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1993, №9, 338-m.
- 2.35. Standartlashtirish to'g'risida 1993 y. 28 dekabr qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1994 №2, 46-m
- 2.36. Metrologiya to'g'risida 1993 y. 28 dekabr qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1994 №2, 48-m.
- 2.37. Mahsulotlar va xizmatlarni sertifikatlashtirish to'g'risida 1993 y. 28 dekabr qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1994 №2, 50-m.
- 2.38. Ma'muriy qamoqqa olingan shaxslarni saqlash harajatlarini undirish to'g'risida 1995 y. 6 may qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1995 №6, 116-m.
- 2.39. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida 1995 y. 30 avgust qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1995 №9, 178-m.
- 2.40. Fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar va qarorlar ustidan sudga shikoyat qilish to'g'risida 1995 y. 30 avgust qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1995 №9, 183-m.
- 2.41. O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida 1995 y. 21 dekabr qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1995 №12, 247-m.
- 2.42. O'zbekiston Respublikasining Davlat tili haqida (Yangi tahrir) 1995 y. 21 dekabr qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1995 №12, 257-m.
- 2.43. Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida 1996 y. 26 aprel qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1996 №5-6, 61-m.
- 2.44. Fuqarolar sog'lig'ini saqlash to'g'risida 1996 y. 29 avgust qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1996 №9, 128-m.
- 2.45. O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosiy faoliyatning asosiy prinsiplari to'g'risida 1996 y. 26 dekabr qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1997 №2, 35-m.
- 2.46. Siyosiy partiyalar to'g'risida 1996 y. 26 dekabr qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1997 №2, 36-m.
- 2.47. Notariat to'g'risida 1996 y. 26 dekabr qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1997 №2, 42-m.
- 2.48. Advokatura to'g'risida 1996 y. 27 dekabr qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1997 №2, 48-m.
- 2.49. Shahar yo'lovchilar transporti to'g'risida 1997 y. 25 aprel qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1997 №4-5, 124-m.
- 2.50. Ta'lim to'g'risida 1997 y. 29 avgust qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1997 №9, 225-m.
- 2.51. Davlat bojxona xizmati to'g'risida 1997 y. 29 avgust qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1997 №9, 230-m.
- 2.52. Davlat soliq xizmati to'g'risida 1997 y. 29 avgust qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1997 №9, 232-m.

- 2.53. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to`g`risida 1997 y. 29 avgust qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1997 №11-12, 295-m.
- 2.54. O`zbekiston Respublikasining Milliy xavfsizlik konsepsiyasini tasdiqlash to`g`risida 1997 y. 29 avgust qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1997 №11-12, 296-m.
- 2.55. Qishloq xo`jaligi kooperativi (shirkat xo`jaligi) to`g`risida 1998 y. 30 aprel qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1998 №5-6, 84-m.
- 2.56. Dehqon xo`jaligi to`g`risida 1998 y. 30 aprel qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1998 №5-6, 88-m.
- 2.57. Aholini ish bilan ta'minlash to`g`risida 1998 y. 1 may qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1998 №5-6, 97-m.
- 2.58. Vijdon ejrkinligi va diniy tashkilotlar to`g`risida 1998 y. 1 may qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1998 №5-6, 99-m.
- 2.59. Avtomobil transporti to`g`risida 1998 y. 29 avgust qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1998 №9, 174-m.
- 2.60. Xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to`g`risida 1998 y. 24 dekabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1999 №1, 8-m.
- 2.61. Investitsiya faoliyati to`g`risida 1998 y. 24 dekabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1999 №1, 10-m.
- 2.62. Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to`g`risida 1998 y. 25 dekabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1999 №1, 12-m.
- 2.63. Tadbirkorlik va tadbirkorlar faoliyatining kafolatlari to`g`risida 1999 y. 14 aprel qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1999 №5, 106-m.
- 2.64. Fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organlari to`g`risida 1999 y. 14 aprel qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1999 №5, 110-m.
- 2.65. Nodavlat notijorat tashkilotlari to`g`risida 1999 y. 14 aprel qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1999 №5, 115-m.
- 2.66. Temir yo`l transporti to`g`risida 1999 y. 15 aprel qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1999 №5, 118-m.
- 2.67. Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to`g`risida 1999 y. 19 avgust qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1999 №9, 210-m.
- 2.68. Yo`l harakati xavfsizligi to`g`risida 1999 y. 19 avgust qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1999 №9, 215-m.
- 2.69. O`zbekiston Respublikasining Davlat chegarasi to`g`risida 1999 y. 20 avgust qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1999 №9, 217-m.
- 2.70. Telekommunikatsiyalar to`g`risida 1999 y. 20 avgust qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 1999 №9, 219-m.
- 2.71. Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to`g`risida 2000 y. 25 may qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2000 №5-6, 140-m.
- 2.72. Faoliyatning ayrim turlarini litsenziyalash to`g`risida 2000 y. 25 may qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2000 №5-6, 142-m.
- 2.73. Jismoniy tarbiya va sport to`g`risida 2000 y. 26 may qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2000 №5-6, 147-m.
- 2.74. Tashqi iqtisodiy faoliyat to`g`risida 2000 y. 26 may qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2000 №5-6, 148-m.
- 2.75. Auditorlik faoliyati to`g`risida 2000 y. 26 may qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2000 №5-6, 149-m.
- 2.76. Fuqaro muhofazasi to`g`risida 2000 y. 26 may qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2000 №5-6, 151-m.

- 2.77. Pochta aloqasi to`g`risida 2000 y. 31 avgust qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2000 №7-9, 210-m.
- 2.78. Normativ-huquqiy hujjatlar to`g`risida 2000 y. 14 dekabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2001 №1-2, 8-m.
- 2.79. Sudlar to`g`risida 2000 y. 14 dekabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2001 №1-2, 10-m.
- 2.80. Qurilish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun yuridik shaxslarning javobgarligi to`g`risida 2000 y. 15 dekabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2001 №1-2, 21-m.
- 2.81. Mudofaa to`g`risida 2001 y. 11 may qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2001 №5, 80-m.
- 2.82. Maxsus yuklar va harbiy tarkiblarning tranziti to`g`risida 2001 y. 11 may qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2001 №5, 82-m.
- 2.83. Amalga oshirilishi uchun litsenziyalar talab qilinadigan faoliyat turlarining ro`yxati to`g`risida (OM qarori) 2001 y. 12 may qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2001 №11-12, 222-m.
- 2.84. Prokuratura to`g`risida 2001 y. 29 avgust qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2001 №9-10, 168-m.
- 2.85. Xo`jalik shirkatlari to`g`risida 2001 y. 6 dekabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2002 №1, 8-m.
- 2.86. Mas`uliyati cheklangan hamda qo`shimcha mas`uliyatli jamiyatlar to`g`risida 2001 y. 6 dekabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2002 №1, 10-m.
- 2.87. Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to`g`risida 2002 y. 12 dekabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2002 №12, 217-m.
- 2.88. Davlat statistikasi to`g`risida 2002 y. 12 dekabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2002 №12, 219-m.
- 2.89. Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to`g`risida 2002 y. 12 dekabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2003 №1, 2-m.
- 2.90. Fuqarolarning murojaatlari to`g`risida 2002 y. 13 dekabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2003 №1, 7-m.
- 2.91. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti faoliyatining asosiy kafolatlari to`g`risida 2003 y. 25 aprel qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2003 №3-4, 34-m.
- 2.92. O`zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari rezervidagi xizmat to`g`risida 2003 y. 25 aprel qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2003 №5, 65-m.
- 2.93. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to`g`risida 2003 y. 29 avgust qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2003 №9-10, 138-m.
- 2.94. Jamoat fondlari to`g`risida 2003 y. 29 avgust qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2003 №9-10, 141-m.
- 2.95. Xususiy korxonalar to`g`risida 2003 y. 11 dekabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2004 №1-2, 8-m.
- 2.96. Axborotlashtirish to`g`risida 2003 y. 11 dekabr qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2004 №1-2, 10-m.
- 2.97. Elektron hujjat aylanishi to`g`risida 2004 y. 29 aprel qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2004 №5, 81-m.
- 2.98. Elektron tijorat to`g`risida 2004 y. 29 aprel qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2004 №5, 82-m.
- 2.99. Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to`g`risida 2004 y. 30 aprel qonuni // O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2004 №5, 86-m.

- 2.100. Eksport nazorati to'g'risida 2004 y. 26 avgust qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2004 №9, 158-m.
- 2.101. Fermer xo'jaligi to'g'risida 2004 y. 26 avgust qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning Axborotnomasi, 2004 №9, 162-m.
- 2.102. Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida 2004 y. 2 dekabr qonuni.
- 2.103. "Ba'zi davlat boshqaruv organlarining qayta tashkil etilganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartishlar kiritish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi 15.09.2005 y. Qonuni.
- 2.104. Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi (O'zR OM 1997 yil 29 avgustdagi qaroriga binoan tasdiqlangan)
- 2.105. Respublikada davlat nazorati tizimini takomillashtirishga oid ba'zi tadbirlar to'g'risida (O'zR Prezidentining 16.02.1994 y. PF-762-son Farmoni)
- 2.106. Huquqiy tarbiyani yaxshilash, aholining huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish, huquqshunos kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, jamoatchilik fikrini o'rganish ishini yaxshilash haqida (O'zR Prezidentining 25.06.1997 y. PF-1791-sonli Farmoni)
- 2.107. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini qo'llab quvvatlash to'g'risida (O'zR Prezidentining 23.04.1998 y. PF-1990-sonli Farmoni)
- 2.108. "Jamiyatning siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy sohalarida islohotlarni erkinlashtirish va chuqurlashtirish, mamlakat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha dasturlarni amalga oshirish borasidagi chora-tadbirlar to'g'risida" (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 02.06.2000 y. PF-2612-son Farmoni)
- 2.109. "Respublika davlat boshqaruv organlari tizimini takomillashtirish to'g'risida" (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 09.12.2003 y. PF-3358-son Farmoni)
- 2.110. "Xo'jalik boshqaruv organlari tizimini takomillashtirish to'g'risida" (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 22.12.2003 y. PF-3366-son Farmoni)
- 2.111. "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarida diniy ma'rifat va ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo'yicha maslahatchi lavozimlarida ishlovchi ayollarni ijtimoiy muhofaza qilishni kuchaytirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 07.12.2004 y. PF-3521-son Farmoni)
- 2.112. "Bozor islohotlarini chuqurlashtirish va iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish sohasidagi ustuvor yo'nalishlar amalga oshirilishini jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 14.06.2005 y. PF-3618 -son Farmoni)
- 2.113. "Tadbirkorlik subyektlarini huquqiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 14.06.2005 y. PF-3619 -son Farmoni)
- 2.114. "Tadbirkorlik subyektlari tomonidan taqdim etiladigan hisobot tizimini takomillashtirish va uni noqonuniy talab etganlik uchun javobgarlikni kuchaytirish to'g'risida" (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 15.06.2005 y. PQ-100 -son Qarori)
- 2.115. "Tadbirkorlik subyektlarini tekshirishni yanada qisqartirish va uning tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2005 y. PF-3665 -son Farmoni)
- 2.116. O'zR Prezidentining farmonlari, farmoyishlari va topshiriqlari, O'zR VM qarorlari va farmoyishlari ijrosini tashkil etish va ularning amalga oshirilishini nazorat kilishning Asosiy Qoidalari (O'zR VM 12.01.1999 y. 12-son Qaroriga ilova)
- 2.117. Ijro intizomini mustahkamlash chora-tadbirlari to'g'risida (O'zR VM 12.01.1999 y. 12-son Qarori)
- 2.118. O'zR Davlat hokimiyati va boshqaruv organlarida ish yuritish va ijro nazoratini tashkil etish bo'yicha normativ hujjatlarni tasdiqlash haqida (O'zR VM 29.03.1999 y. 140-son Qarori)

- 2.119. Rasmiy davlat hujjatlarini tayyorlash, hisobga olish, saqlash, topshirish xamda ulardan foydalanish tartibini takomillashtirish to`g`risida. (O`zR VM 25.07.2000 y. 283-son Qarori)
- 2.120. Ma'muriy-boshqaruv xodimlari sonini qisqartirish to`g`risida (O`zR VM 07.01.2003 y. 5-son Qarori)
- 2.121. Ommaviy tadbirlarni o`tkazish Qoidalari (O`zR VM 13.01.2003 y. 15-son qaroriga ilova)
- 2.122. Davlat boshqaruvi hududiy organlari tuzilmasini takomillashtirish to`g`risida (O`zR VM 05.01.2004 y. 2-son Qarori)
- 2.123. Davlat va xo`jalik boshqaruvi respublika organlarining boshqaruv xodimlari sonini maqbullashtirish va qisqartirish to`g`risida (O`zR VM 05.02.2004 y. 1-son Qarori)
- 2.124. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ijro etuvchi tuzilmasini tashkil etish to`g`risida (O`zR VM 12.10.2004 y. 475-son Qarori)
- 2.125. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Reglamenti to`g`risida (O`zR VM 14.02.2005 y. 62-son Qarori)
- 2.126. Jazoni ijro etish muassasalaridan bo`shatilgan shaxslar ustidan ichki ishlar idoralarida ma'muriy nazorat o`rnatish va uni amalga oshirish tartibi to`g`risida Yo`riqnoma (O`zR AV 07.05.2002 y. 1135-son bilan ro`yxatga olingan O`zR IIV 26.02.2002 y. 51-son Buyrug`iga)

3. MAXSUS ADABIYOTLAR:

- 3.1. Administrativnoye pravo. / Pod red. P.T.Vasilenkova. M., 1990.
- 3.2. Baxrax D.N. Administrativnoye pravo. Moskva. 1993.
- 3.3. Alexin A.P., Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo Rossiyskoy Federatsii. M., 1994.
- 3.4. Alimov X.R. Ma'muriy huquq. Darslik. Toshkent, 1995.
- 3.5. Manoxin V.M., Adushkin YU.S., Bagishayev Z.A. Rossiyskoye administrativnoye pravo: Uchebnik. M., 1996.
- 3.6. Knazev S.D. Administrativnoye pravo: Ucheb. posobiye. Vladivostok. 1997.
- 3.7. Alexin A.P., Karmolitskiy A.A., Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo Rossiyskoy Federatsii. Uchebnik. – M.: ZERSALO, 1998.
- 3.8. Administrativnoye pravo Respubliki Uzbekistan // Avt. kollektiv: X.R.Alimov, L.I.Solovyeva i dr./ - T.: “Adolat”, 1999.
- 3.9. Administrativnoye pravo. Moskva, Yurist', 2000.
- 3.10. Administrativnoye pravo: uchebnik / Pod red. YU.M.Kozlova, L.L.Popova. - Moskva, Yurist', 2000.
- 3.11. V.J.Xudoyberdiyeva, E.T.Hojiyev. Ma'muriy huquq. O`quv qo`llanma. T., TDYUI nashriyoti, 2000.
- 3.12. Kozlov YU.M. Administrativnoye pravo: Uchebnik. – 2-ye izd., pererab. i dop. – M.: Yurist', 2003.
- 3.13. Baxrax D.N., Rossinskiy B.V., Starilov YU.N. Administrativnoye pravo: Uchebnik dlya vuzov. – M.: Norma, 2004.
- 3.14. Gabrichidze B.N., Chernyavskiy A.G., Kim-Kimen A.N. Administrativnoye pravo: Uchebnik. – M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2004.
- 3.15. Sorokin V.D. Administrativno-protsessualnoye pravo: Uchebnik. – SPb.: Izdatelstvo “Yuridicheskiy sentr Press”, 2004.
- 3.16. Administrativnoye pravo: Uchebnik / Pod red. L.L.Popova. – M.: Yurist', 2004.
- 3.17. E.T.Xojiyev, F.R.Samig`jonov. Ma'muriy qonunchilik tizimi. O`quv qo`llanma. T., 2005.

4. QO`SHIMCHA ADABIYOTLAR:

- 4.1. Manoxin V.M. Gosudarstvennaya slujba. Moskva. 1966.
- 4.2. Salisheva N.G. Grajdantin i administrativnaya yurisdiksiya. M., Nauka, 1970.
- 4.3. Lazarev B.M. Kompetensiya organov upravleniya. M.: Yurid. lit. 1972.
- 4.4. Apparat upravleniya gosudarstva. CH.2. Moskva, 1977.

- 4.5. Kurashvili B.P. Ocherk teorii gosudarstvennogo upravleniya, Moskva, 1987.
- 4.6. Atamanchuk G.V. Obespecheniye ratsionalnosti gosudarstvennogo upravleniya. M., 1990.
- 4.7. Fayol A. Obsheye i promishlennoye upravleniye // Upravleniye – eto nauka i iskusstvo. M., 1992.
- 4.8. Voloshina V.V. Pravoviye problemi regulirovaniya gosudarstvennoy slujbi. M., 1993.
- 4.9. Lazarev B.M. Gosudarstvennaya slujba. Moskva. 1993.
- 4.10. Fadeyev V.I. Munitsipalnoye pravo Rossii. Moskva. 1994.
- 4.11. Baxrax D.N. Gosudarstvennaya slujba v Rossiyskoy Federatsii. Yekaterinburg, 1995.
- 4.12. O`zbekiston Respublikasi ijroiya hokimiyatining oliy idoralari. //O`zbekiston Respublikasi mustaqil davlat. T., Adolat, 1995.
- 4.13. Nozdrachev A. Pravoogranicheniya gosudarstvennix slujashix. //Pravo i ekonomika. 1995. №15.
- 4.14. Starilov YU.N. Slujebnoye pravo. Uchebnik. Moskva, BEK, 1996.
- 4.15. Knorring V.I. Iskusstvo upravleniya: Uchebnik. M., 1997.
- 4.16. Atamanchuk G.V. Teoriya gosudarstvennogo upravleniya: Kurs leksiy. M., 1997.
- 4.17. Koneyev A.P. Abduraxmanov A.A. Administrativniye dogovori: ponyatiye i vidi // JRP. 1998. №7. 86-b.
- 4.18. Tixomirov YU.A., Kotelevskaya I.V. Pravoviye akti: Ucheb. prakt. i sprav. Posobiye. M., 1999.
- 4.19. Davlat va huquq nazariyasi: Oliy o`quv yurtlarining huquqshunoslik mutaxassisligi bo`yicha ta'lim olayotgan talabalar uchun Boboyev X.B., Islomov Z.M., Choriyorov U. – T.: “Iqtisodiyot va huquq dunyosi” nashriyot uyi, 2000.
- 4.20. O`zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to`g`risidagi kodeksiga sharhlar. T., Adolat, 2000.
- 4.21. Ivanov V.V. nekotoriye voprosi teorii normativnogo dogovora // Pravo i politika. 2000. №4.
- 4.22. Kostennikov M.V. Provoviye akti organov ispolnitelnoy vlasti. Ix razrabotka i prinyatiye. M., 2000.
- 4.23. Panova V.I. Aktualniye problemi administrativnogo protsessa v Rossiyskoy Federatsii. Avtoref. dis. ... dokt. jurid. nauk. Yekaterinburg, 2000.
- 4.24. Rixter I., Shuppert G.F. Sudebnaya praktika po administrativnomu pravu: Ucheb. Posobiye. Per. s nem. M., 2000.
- 4.25. Panova I.V. Administrativno-protsessualnaya deyatelnost v Rossiyskoy Federatsii. Saratov, 2001.
- 4.26. Krasilnikov T.S. Soderjaniye administrativnogo dogovora v sisteme obrazovaniya (na primere dogovora mejdu obrazovatelnim uchrejdeniyem i yego uchreditelem) // Istoriya stanovleniya i sovremennoye sostoyaniye ispolnitelnoy vlasti v Rossii / Otv. red. N.YU.Xamaneva. M., 2003.
- 4.27. Lukyanova YE.G. Teoriya protsessualnogo prava. M., NORMA, 2003.
- 4.28. Erkin Xojiyev. Davlat xizmati. O`quv qo`llanma. Toshkent, 2004.
- 4.29. B.Mirboboyev, O.Husanov, A.Begmatov. O`zbekistonda davlat xizmatini tashkil etishning tashkiliy-huquqiy masalalari. Toshkent, Akademiya, 2005.
- 4.30. Erkin Xojiyev. Ma'muriy javobgarlik. Ilmiy-ommabop risola. Toshkent, 2006.
- 4.31. Erkin Xojiyev. Davlat boshqaruvi. Ilmiy-ommabop risola. Toshkent, 2006.

MUNDARIJA

So`z boshi.....	3
-----------------	---

UMUMIY QISM

1-BOB. DAVLAT BOSHQARUVINING UMUMIY TAVSIFI

1§. Ijtimoiy boshqaruv tushunchasi.....	5
2§. Davlat boshqaruvi mazmuni va o`ziga xos xususiyatlari.....	9
3§. Davlat boshqaruvining asosiy prinsiplari.....	13

2-BOB. MA'MURIY HUQUQ – HUQUQ TARMOG`I SIFATIDA

1§. Ma'muriy huquq tushunchasi, predmeti, uslubi va tizimi.....	18
2§. Ma'muriy huquq manbalari.....	22
3§. Ma'muriy huquqning – O`zbekiston Respublikasi huquq tizimida tutgan o`rni.....	26

3-BOB. MA'MURIY-HUQUQIY NORMALAR VA MA'MURIY-HUQUQIY MUNOSABATLAR

1§. Ma'muriy-huquqiy normalar tushunchasi va tuzilishi.....	30
2§. Ma'muriy-huquqiy normalarning tasnifi.....	32
3§. Ma'muriy-huquqiy normalarning harakati.....	34
4§. Ma'muriy-huquqiy munosabatlar tushunchasi va o`ziga xos xususiyatlari.....	35
5§. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi, o`zgarishi va bekor bo`lishi.....	37
6§. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning turlari.....	38

4-BOB. MA'MURIY HUQUQ SUBYEKTLARI

1§. Ma'muriy huquq subyektlarining umumiy tavsifi.....	43
2§. Jismoniy shaxslar - ma'muriy huquq subyekti sifatida	48
2.1. O`zbekiston Respublikasi fuqarolarining ma'muriy-huquqiy holati.....	48
2.2. Fuqarolar huquq va erkinliklarining kafolatlari.....	51
2.3. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo`lmagan shaxslar ma'muriy-huquqiy holatining o`ziga xos xususiyatlari.....	52
3§. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti.....	54
4§. Davlat boshqaruvi organlari.....	60
4.1. Ijro hokimiyati organlari tushunchasi.....	60
4.2. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi.....	65
4.3. Vazirliklar, davlat qo`mitalari hamda boshqa davlat va xo`jalik boshqaruvi organlari.....	71
4.4. Mahalliy davlat hokimiyati organlari.....	78
5§. Davlat xizmati va davlat xizmatchilari.....	85
5.1. Davlat xizmati mazmuni va tamoyillari.....	85

5.2. Davlat xizmatchilari tushunchasi va tasnifi.....	89
5.3. Davlat xizmatini o`tash tushunchasi va tartibi.....	94
5.4. Davlat xizmatchilarining javobgarligi.....	99
6§. Nodavlat tashkilotlari.....	104
6.1. Nodavlat notijorat tashkilotlari.....	104
6.2. Jamoat birlashmalari.....	110
6.3. Siyosiy partiyalar.....	116
6.4. Kasaba uyushmalari.....	123

5-BOB. DAVLAT BOSHQARUVI SHAKLLARI VA USLUBLARI

1§. Davlat boshqaruvi shakllari tushunchasi.....	128
2§. Davlat boshqaruvi shakllarining turlari.....	131
3§. Davlat boshqaruvi aktlari.....	135
3.1. Davlat boshqaruvi aktlari tushunchasi va ahamiyati.....	135
3.2. Davlat boshqaruvi aktlarining tasnifi.....	138
3.3. Davlat boshqaruvi aktlariga qo`yiladigan talablar.....	143
4§. Davlat boshqaruvi uslublari tushunchasi va xususiyatlari.....	147
5§. Ishontirish – boshqaruv uslubi sifatida.....	154
6§. Davlat boshqaruvida majburlov.....	154
6.1. Ma'muriy-huquqiy majburlov tushunchasi.....	156
6.2. Ma'muriy-huquqiy majburlov choralarining turlari.....	159

6-BOB. MA'MURIY HUQUQBUZARLIK VA JAVOBGARLIK

1§. Ma'muriy huquqbuzarlikning umumiy tavsifi.....	163
2§. Ma'muriy javobgarlik.....	170
2.1. Ma'uriy javobgarlikning tushunchasi.....	170
2.2. Voyaga yetmaganlarning ma'muriy javobgarligi.....	172
2.3. Mansabdor shaxslarning ma'muriy javobgarligi.....	175
2.4. Harbiy xizmatchilar va intizom ustavlari tatbiq etiladigan boshqa shaxslarning javobgarligi.....	176
2.5. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo`lmagan shaxslarning ma'muriy javobgarligi.....	177
3§. Ma'muriy jazo choralari.....	179
3.1. Ma'muriy jazo choralari va uning maqsadi.....	179
3.2. Ma'muriy jarima.....	180
3.3. Haqini to`lash sharti bilan olib qo`yish.....	182
3.4. Musodara qilish.....	184
3.5. Maxsus huquqdan mahrum qilish.....	185
3.6. Ma'muriy qamoqqa olish.....	188
3.7. Ma'muriy jazoni tayinlash.....	189

7-BOB. MA'MURIY JARAYON

1§. Ma'muriy jarayon tushunchasi va uning xususiyatlari.....	194
2§. Ma'muriy jarayonning umumiy bosqichlari.....	196
3§. Ma'muriy-protsessual normalar va munosabatlar.....	198

8-BOB. MA'MURIY HUQUQBUZARLIKLAR BO`YICHA ISH YURITISH

1§. Ma'muriy huquqbuzarliklar bo`yicha ish yuritishning vazifalari, prinsiplari va umumiy qoidalari.....	202
2§. Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi bayonnoma.....	206
3§. Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishni yuritishda qatnashuvchi shaxslar.....	208
4§. Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ishlarni ko`rib chiqish.....	210
5§. Ma'muriy huquqbuzarlik to`g`risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shikoyat berish va protest bildirish.....	212
6§. Ma'muriy jazo qo`llash to`g`risidagi qarorlarni ijro etish.....	215

9-BOB. DAVLAT BOSHQARUVIDA QONUNIYLIK VA INTIZOMNI TA'MINLASH

1§. Davlat boshqaruvida qonuniylik va intizom tushunchasi.....	217
2§. Davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlash uslublari.....	220
3§. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti nazorati.....	225
4§. O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi nazorati.....	226
5§. O`zbekiston Respublikasida sud nazorati.....	228
6§. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi nazorati.....	236
7§. O`zbekiston Respublikasida prokuror nazorati.....	237
8§. Xo`jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish....	247

MAXSUS QISM

10-BOB. IQTISODIYOT SOHALARINI BOSHQARISH

1§. Sanoatni boshqarish.....	256
2§. Qurilish sohasini boshqarish.....	261
3§. Qishloq va suv xo`jaligi sohasini boshqarish.....	265
4§. Xo`jalik-xizmat ko`rsatish kompleksini boshqarish.....	268

11-BOB. IJTIMOIIY-MADANIY SOHALARNI BOSHQARISH

1§. Ta'lim sohasini boshqarish.....	283
2§. Madaniyat va sport sohasini boshqarish.....	287
3§. Sog`liqni saqlash sohasini boshqarish.....	294
4§. Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish sohasini boshqarish.....	299

12-BOB. MA'MURIY-SIYOSIY FAOLIYAT SOHALARINI BOSHQARISH

1§. Mudofaa sohasini boshqarish.....	303
2§. Davlat xavfsizligi sohasini boshqarish.....	309
3§. Ichki ishlar sohasini boshqarish.....	313
4§. Tashqi ishlar sohasini boshqarish.....	325
5§. Adliya sohasini boshqarish.....	329

13-BOB. TARMOQLARARO SOHALARNI BOSHQARISH

1§. Iqtisodiyot sohasini boshqarish.....	341
2§. Davlat statistikasi.....	343
3§. Tabiatni muhofaza qilish.....	348
4§. Davlat mulkini boshqarish.....	350
5§. Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish.....	352
6§. Tashqi iqtisodiy aloqalar.....	355
7§. Bojxona sohasini boshqarish.....	359
8§. Moliya va kredit sohasini boshqarish	362
9§. Soliq sohasini boshqarish.....	367
Atamalar.....	372
Tavsiya etiladigan adabiyotlar.....	381